Это цифровая коиия книги, хранящейся для иотомков на библиотечных иолках, ирежде чем ее отсканировали сотрудники комиании Google в рамках ироекта, цель которого - сделать книги со всего мира достуиными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских ирав на эту книгу истек, и она иерешла в свободный достуи. Книга иереходит в свободный достуи, если на нее не были иоданы авторские ирава или срок действия авторских ирав истек. Переход книги в свободный достуи в разных странах осуществляется ио-разному. Книги, иерешедшие в свободный достуи, это наш ключ к ирошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все иометки, иримечания и другие заииси, существующие в оригинальном издании, как наиоминание о том долгом иути, который книга ирошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использовапия

Комиания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы иеревести книги, иерешедшие в свободный достуи, в цифровой формат и сделать их широкодостуиными. Книги, иерешедшие в свободный достуи, иринадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, иоэтому, чтобы и в дальнейшем иредоставлять этот ресурс, мы иредириняли некоторые действия, иредотвращающие коммерческое исиользование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические заиросы.

Мы также иросим Вас о следующем.

- Не исиользуйте файлы в коммерческих целях.
  Мы разработали ирограмму Поиск книг Google для всех иользователей, иоэтому исиользуйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.

- Не отиравляйте автоматические заиросы.
  Не отиравляйте в систему Google автоматические заиросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного иеревода, оитического расиознавания символов или других областей, где достуи к большому количеству текста может оказаться иолезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем исиользовать материалы, иерешедшие в свободный достуи.

- Не удаляйте атрибуты Google.
  В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он иозволяет иользователям узнать об этом ироекте и иомогает им найти доиолнительные материалы ири иомощи ирограммы Поиск книг Google. Не удаляйте его.

- Делайте это законно.
  Независимо от того, что Вы исиользуйте, не забудьте ироверить законность своих действий, за которые Вы несете иолную ответственность. Не думайте, что если книга иерешла в свободный достуи в США, то ее на этом основании могут исиользовать читатели из других стран. Условия для иерехода книги в свободный достуи в разных странах различны, иоэтому нет единых иравил, иозволяющих оиределить, можно ли в оиределенном случае исиользовать оиределенную книгу. Не думайте, что если книга иоявилась в Поиске книг Google, то ее можно исиользовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских ирав может быть очень серьезным.

О программе Поиск кпиг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне достуиной и иолезной. Программа Поиск книг Google иомогает иользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый иоиск ио этой книге можно выиолнить на странице `http://books.google.com/`

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

T. IV

Digitized by Google

Digitized by Google

Ч. 1921.

Ukraina

УКРАІНА.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I.

ЯНВАРЬ

1907.

У КИЇВІ
1907.

Digitized by Google

SH

DK 508
.A2U335
1907
v.1

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Друкарня, Н. Т. Корчак-Новицького, у Київі.

Digitized by Google

11-22-60

Од редакції.

Починаючи нове діло—видання журнала «Україна»—почуваємо на собі обовьязок поперед усього виявити наші думки про найголовнійші пріпціпи, яких журнал наш буде держатися, та про той звьязок, який зводить в одну лінію журнал «Україна» з журналом «Кіевская Старина», на заміну котрого «Україна» тепер виступає.

В кінці 1881-го року в Київі, з ініціятіви Ѳ. Г. Лебединцева, склався гурток людей, який порішив докласти своїх сил до того, щоб розпочати в Київі-ж видання журнала, маючи на меті наукове розроблювання української історії в найширшім розумінні цього слова. Часи були тоді такі, що не можно було й подумати зробити цей журнал справжнім органом українським, бо після указу 1876 року слово українське було в путах, а люде, що кохалися в своїй рідній мові, не вільні були навіть прилюдно висловити своє credo. Через це довелось обмежитись тільки журналом «Кіевская Старина», який по змісту свойому мусив виконувати ролю українського наукового місячника, а по формі примушений був являтись землякам не в своїй власній одежині, а в убранні россійської державної мови. Важко було вести журнал, бо загальні цензурні утиски не давали простору захоплювати більш широкі національні питання, хоч-б розвьязувались вони чисто науковим методом, а спеціальні утиски мови не дозволяли навіть поміщати вільно етнографичні матеріяли:

Digitized by Google

приміром сказати. слово *москаль*, яке скрізь вживається по українських піснях та казках, треба було або викидати, або заміняти словом *салдат*. Та хоч і важко було видавати «Кіевскую Старину», проте робочий гурток працьовників. які душу свою вкладали в це діло, вивели її на дорогу; не стало сили у першого редактора-видавця, Ѳ. Г. Лебединцева,—виступив на зміну його А. С. Лашкевич; смерть швидко підкосила цього щирого земляка нашого.—знайшлись нові люде, які повели діло дальше. Так пройшло 25 год. За цю чверть віку «Кіевская Старина» стала тією скарбницею. з якої тепер черпають наукові багацтва сучасні робітники на ниві науки та якою ще довго будуть користатися нові покоління. «Кіевская Старина» на протязі 25 год помалу завойовала собі становище українського органа, який всіма взнавався за единий національний прапор, хоч і невеличкий, та проте прилюдно виставлений серед широких лапів Россійської України.. Ці 25 год існування «Кіевской Старины» дають особливу сторінку в історії українського культурного життя,—сторінку, ціну якої може колись складуть краще за нас об'єктивні історики останніх двох десятків літ 19-го віку в житті України.

Визнаючи себе українським органом, «Кіевская Старина» всіх сил докладала до того, щоб, удержуючи своє наукове обличчя, по змозі виявляти себе все більше національною по формі. За останні годи посчастило їй добути собі право друкувати по-українському не тільки етнографичні матеріали, а навіть беллетристику, через що кожна книжка мало не на третю частину виглядала вже українською. В такім стані захопила її на кінці 1905 року нова течія в житті россійському, коли одразу стало вільно друкувати не тільки книжки, а навіть щоденні часописі по-українському. В цей момент роля «Кіевской Старины», як прапора українського, скінчилася: тепер можно цей прапор викинути скрізь по городах в українських часописях, аби тільки вистачило сил його понести.

Закінчивши в 1906 році 25-й год видання «Кіевской Старины», редакція порішила не кидати, поки що, свого діла, а вести

Digitized by Google

його далі, зберегаючи той-же дух, який був керманичем часописі за всі 25 год, цеб-то: спокійне, обьективне обсужування всіх сторін життя сучасного і минулого. не вдаючись в національний шовінізм — з одного боку, і не роспливаючись в утопіях всеюдськости до забуття свого національного *я*. Ми хочем залишити «Україну», як була і «Кіевская Старина», органом науковим, поширивши тільки зміст його, не обмежуючись історією минулого, а розглядаючи критично і всі сучасні події в біжучих хвилях суспільного життя. Як доведеться нам виконати наші завдання— ще буде залежати од щирої запомоги наших земляків.

Digitized by Google

Digitized by Google

Зміст першого тома.

ЯНВАРЬ, ФЕВРАЛЬ, МАРТ 1907 Р.

Перша книжка—январь.

ЧАСТИНА І.

Од редакції. . . . . I—V

I. **І. Нечуй-Левіцький**. Сьогочасна часописна мова на Україні . . . . . 1—49

II. **І. Франко**. Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський . . . . . 50—55

III. **І. Стешенко**. Історія української драми. Розділ І. . . 56—80

VI. **Андрей Яковлевъ**. Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году. (Эпизодъ изъ жизни украинскихъ городовъ въ XVI в.). . . . . 81—96

V. Никандр Василевич Молчановський. (Некролог) . . 97—105

VI. **Бібліографія**: а) Господа Нашого Ісуса Христа Святе Євангеліе від Матоея, славянською й українською мовою. *В. Н.*; б) Українська драматургія. Зібрав і впорядкував М. Комаров. *В. Д—ий*; в) 1] Б. Грінченко. Народні вчителі і вкраїнська школа; 2] Б. Грінченко. Тяжким шляхом. *В. Д*; г) Świt. 1907, №№ 1—2. *В. Садовський*; д) Нові книжки. . . . . 106—124

Digitized by Google

ЧАСТИНА II.

I. **Д. Дорошенко.** Україна в 1906 році . . . . . 1 —29
II. **Просвітянин.** Товариство «Просвіта» в Одесі . . . 30—47
III. **В. Доманицький.** Українська преса в 1906 році . . 48—65
IV. **Л. П—ський.** Український театр в 1906 році . . . 66—72
Оповістки

Друга книжка—февраль.

ЧАСТИНА I.

I. **О Русов.** Спомини про пражське видання «Кобзаря» 125—136
II. **Ів. Любов.** Автографи Шевченка в Московському Румянцевському музеї . . . . . 137—146
III. **І. Стешенко.** Історія української драми. Розділ II. (далі) 147—182
IV. **І. Нечуй-Левіцький.** Сьогочасна часописна мова на Україні (далі). . . . . 183—237
V. **Д. Дорошенко.** П. Куліш. (10 років зо дня його смерти 2 лютого 1897 року) . . . . . 238—249
VI. **М. Т—ский.** Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ университетѣ. (Замѣтка по неизданнымъ документамъ) . . . . . 250—253
VII. **Бібліографія**: а) К. Фортунатовъ. Національныя области Россіи. *М. Гехтер;* б) Автономія України в соціаль-демократичній пресі. *В. Садовський;* в) О. Олесь. З журбою радість обнялась. *Л. П—ський*. . . . . 254—264

ЧАСТИНА II.

I. **Д. Дорошенко.** Австрійська Україна в 1906 році . . 73—96
II. **Д. Дорошенко.** З українського життя . . . . . 97—101
III. **В. Доманицький.** Українська література в 1906 році. 102—127
Оповістки.

Digitized by Google

Третья книжка—март.

ЧАСТИНА І.

I. **Андрій Яковлев.** З історії регистрації українських козаків в 1-й пол. XVI в. . . . . 265—279
II. **І. Нечуй-Левіцький.** Сьогочасна часописна мова на Україні. (Кінець) . . . . . 280—331
III. **І. Стешенко.** Історія української драми. Розділ III. (Далі) . . . . . 332—361
IV. **Г. Бараць.** О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи. . . . . 362—382
V. **Н. Ив. Петровъ.** Правило увѣщательное пияницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года. . . . . 382—389
VI **Владимір Данилів.** Додатки до огляду українських лубяних співанників та малюнків. . . . . 390—393
VII. **Д. Д—ко.** М. К. Чалий. (Посмертна згадка). . . . 394—399

ЧАСТИНА ІІ.

I. **С. Петлюра.** З українського життя. . . . . 129—139
II. **В. Д** По журналах. Огляд матеріалів по історії України. . . . . 140—155
III. **Д. Дорошенко.** Наукове Товариство імені Шевченка у Львові. . . . . 156—168

Оповістки.

Digitized by Google

Digitized by Google

Сьогочасна часописна мова на Україні.

Од редакції.

Поміщаючи цю статью високоповажного нашого письменника, І. С. Нечуя-Левіцького, ми мусимо наперед сказати, що не цілком поділяємо погляди автора, які висловлюются їм. Ми думаємо, що стежка, по якій мусить пійти оброблювання нашої книжньої української мови, зовсім інакше повинна буде установитись; але тепер ми з великою охотою містимо статью шановного автора вже через одно те, що в їй есть багато дуже цінних уваг, не кажучи про те, що взагалі варто почути думки наших поважних письменників про таку пекучу справу, як виховання рідної літературної мови. Після того як надрюкується уся статья, ми залишаємо за собою право висловити і наши думки, а також дуже радо помістимо і другі статьї по цьому-ж таки питанню, аби вони були на підставі научно-обективній, та щоб були написані sine ira.

Дрюкуємо цю статью без усяких одмін, зберегаючи навіть деталі правописа автора. *Ред.*

На Україні в останній рік вперше почали видаваться українські газети й журнали. Сливе усі вони пишуться галицькою книжньою мовою, буцім би то вже виробляною, та ще й галицьким не Кулішевим, а Желихівським правописом, котрий чомусь зветься фонетичнім неначе всемішки. Усі часописі завзялись завести галицьку мову, як книжню, і на Україні, навіть накидають йіі давнішим письменикам, перероблюють при виданнях і в часописях йіх чисту українську мову.

З цієї причини ми маємо на думці роздивиться, з яких елементів склалась книжня галицька мова, і чи варта вона того, щоб, занедбавши українську народню мову, заводить йіі в українському письменстві.

Digitized by Google

Галицька книжня мова склалась з двох елементів: з народньої галицької мови та книжньої мови старого Київа. Галицька народня говірка дуже стара, як стара мова й поліська, північна, на чернігівському, пінському та білостоцькому поліссі. Як відомо, народня стародавня мова найдовше держиться не в осередку нації, а на окраінах, та ще й в горах, та в далеких болотяних пущах і нетрах, де люде мало йіднаються між собою й сусідами. В горяних краях люде не далеко ходять, недалеко йіздять, мало йіднаються з другими людьми, що живуть або за високими горами, або за болотяними околичніми місьцями, як у нас на Поліссі, не чують инчої мови в дальших місцинах, окрім своеі. І через те то в нашого народа в Карпатах і попід Карпатами і в поліських пущах довше додержалась усяка старовина і в звичаях, і в пісьнях та колядках, як додержались великорусські «биліни» в Олонецькому та Архангельскому краі, додержалась там стародавня мова с старими формами. На Венгерські Русі і в Карпатах і в наш час мова ще скидається на церковно-славянську. На Венгерські Русі кажуть: я бих робив (я б робив); мій газда поіхав на поле та там вже три дні *упражняеся* (Гнатюк. Етногр. матер.). В Карпатах та в Галичині животіють такі дивовижні для нас старі форми, як от: бувем (есмь), бувесь, здаесь, були сьмо, були сте, суть і т. д. Є там ще й тепер багато стародавніх слів, як от: плащеніца (спідниця), ділованне (стеля, баркан; Криниця, с. Шляхтова, останнє украін. село в Карпатах) і т. д., неначе ці слова взяті з актів XVI або XVII віку. В Карпатах і в Галичині додержавсь давній *юсъ*: курче, лошє, єк (як), насіннє, поколінне. Це *є* на кінці народ вимовляе не як мяке е, а якось неясно й чудно: не то є, не то *ю*, і міні вчулось, що воно більше схоже на *ю*, бо воно щось середнє між *е* та *ю*, щось схоже на французьке—eu: peu, deux. В Галичині кажуть: ходилисьмо, булисьте; мі, ті, сі, мя, тя, ся, го (його), му (йому) сли (если), як і на Поліссі кажуть: мо так, а мо й ні; тра йти, і. т. д. Там. додержались стародавні падіжі—піль, весіль, провалъ; род. і предл. падіжі схожі с польськими і. т. д.. І в самому порядкові слів, в синтактичному звязкові йіх зосталось чимало стародавнього, для нас теж чудного, як от: він вернув домів

Digitized by Google

(вернувся додому), він стремить до науки, чекає на мене (жде мене). Це все нагадує такі чудернацькі для нас тепер фрази в актах XVI віку, як от: *бачучи есмо* высокі послуги князя (Грам. 1552 г. Житецкій. О переводах евангелія на малорус. язык. 1906 г. Петер.). Така остача стародавньої мови, така синтактика позоставалась подекуди ще й досі і на Україні, в українських піснях: „Як ізвівши, на коника сівши, будь здорова, любая розмова!“ (Чубінський. V т.); „Як тій зозулі в саду куючи, так ваші сестриці там горюючи“. Та й часом і тепер трапляється така чудна синтактика в розмові на Україні: замісьць — в мене болить голова—кажуть: міні болить голова. Або в хотинських піснях: „Болить мене дуже“. „Моя нагаечка *хатою забреніла*“ (Кіев. Стар. 1905 г. Бессараб. пѣсни хотинск. уѣзда). Як запевняє д. Житецький, Миклосіч знаходив в такі синтактиці остачу давнього славянського дательного самостійного падіжа там. де стоіть причастна форма.

При такі народні стародавні мові в Галичині, додержалась сливинь до нашого часу й стара книжня київська мова XVII та XVIII віку. Ломоносов забрав наукові й вищі книжні слова с тієї мови і припаяв їіх до великоруської міськоі мови. А трохи згодом Екатерина II звеліла в Київомогилянські Академії вимовлять по-великоруський ту київську мову, як от: *ѣ*, *ы*, *и*, і без клопоту „обрусеніе“ вже було готове в школах, бо трохи згодом давня київська книжня мова в школах і в книжках на Україні все набіралась ярого колорита великоруського. Котляревський, схаменувшись, побачив, що давня наша книжня мова, загарбана Ломоносовим, переробилась на россійську книжню мову, що верхній, вищий етаж мови вже взято в Петербург, і... догадавсь, що треба знов починать с початку: заводить народню українську мову в книжки. В Галичині нічого такого не трапилось: давньої мови Іонна Вишенського, Лазаря Барановича та инчих письменників XVII віка ніхто не зачіпав, і вона зоставалась і животіла в книжках. Маркіян Шашкевич 1838 р. покинув ту стару дивовижну мову, але стара, чи так звана москвофільська партія не кидала йіі й не кидає й до останнього часу та помаленьку перероблює йіі на великоруську книжню мову, як колись в Россіі

Digitized by Google

переробив йіі Ломоносов. Стара партія робила це доброхіть, а потім згодом робила це систематично через намову, а може й... намогу та й грошову підмогу великоруських славянофілів. С тієї книжньої галицькоі мови вироблявся якийсь перевертень мови, відомий під прізвищем—«язычіе», котре Пипін в своі статті назвав: «Особый русскій языкъ». Молода галицька народницька партія не згодилась прийняти таке «язычіе» і заходилась навертать стару київську мову XVII та XVIII в. на свою народню мову, на галицьку, теж стародавню говірку, а не на українську. Стародавня книжня «славяно-малоруська» мова, як зве йіі д. Житецький, була покладяна на стародавню народню галицьку й карпацьку говірку. От і вийшла сьогочасна книжня галицька мова молодоі народньої партіі, котра виробилась з двох стародавніх джерел. Старий книжній елемент таки взяв перевагу,— і вийшла знов книжня мова, котра дуже скинулась на мову стародавніх актів і етимологіею й синтактикою. Велика сила польских слів, нахапаних може й незумисне, а просто од звички, механично, наддає ці мові ще більше схожісти с старою книжньою київською славяно-українською мовою.

Вийшло теж якесь українське новоязичіе, перемішане с стародавніми народніми словами та синтактикою, й стародавніми книжніми формами мови. Хіба ж оце не стародавня синтактика в ці сьогочасні галицькі книжні мові? «Ся пісня... дісталася до М. Драгоманова (досталась М. Драгоманову) (Записки Наук. Т. Ім. Шев. 1906 р. т. II ст. 6); «Роздивляючи ті варіянти, бачимо»... (роздивляючись на ті варіянти... стр. 57)... «сотворення культурних засобів для його подвигнення з вікового занепаду.. заборона тяжила над українським словом»... (т. I. 1906 р.). «Жигмунт наслідком скарги селян... на державця свого, заборонив йому надужйть (зловживаннів, зловжиткі—взлоупотребленій) (т. I ст. 93). «З сказаного *до тепер* виходило б»... (стр. 73)... за се жадали заплатити *готівкою* (польск. готу́вка), а не квітанціями» (ст. 74). «Будувалась Дніпрова фльотиля, як *також* головно треба було спровадити Дніпром *коло 3 міліонів* штук дерева» (ст. 75). «В сій звязі належало б *увзгляднити* також польські народні пісні, та їх ритмічна форма *остае* (зостається)

Digitized by Google

й доси науково непросліжена, а набересь їх разом більше як *два тысячї* (т. I ст. 10)». «Марко рішається скоро, *паде* перед нею на колїна (навколішки) і присягае» (т. I ст. 54). Се місто (Самбір) більше. Воно ж столицею нашого карпацького підгірря» («Зъ потоку жыття». Опов. галицького письмен. Чайківського, ст. 51). Ця усяка галицька стародавня синтактика схожа на стародавню галицьку москвофільську: приміром, в давні карпатсько-руські газеті «Карпатъ» сімдесятих років, замічена мною така фраза: «Дѣвка Марія О. вчера на концертѣ отиграла красно вальсъ от Іоанна Штрауса»; або вона схожа на великоруську XVIII віка: «весьма непристойно, чтобы оныя злостновымышленныя пассажи і мерзостныя составленія въ нашемъ государствѣ для соблазна неразсудительнаго народа *происходились* (Указ Румянцову 1737 року. Записки Н. Т. т. I). На 8 й 9 стор. Записок Товар. Ім. Шевченка трапляються такі фрази: «сеї думки боронить між иньшими Перетц» (цієї думки держиться, за цю думку встоює... й Перетц; але чи так треба розуміть, чи треба розуміть, що він йіі забороняє,— я цього й сам напевно не можу сказать); «а коли вже переймленє сконтатує ся» (переймання—заимствованіе—буде доказано); «матеріяли (пісьні) все ж єще за скупі (дуже скупі)»: «Шафранов *обговорює* ритмичний склад великоруських пісень (судить, ганить, лає пісьні, а не розглядає): „протягом сімох днів весілля так мало співали“ (в протязі сімох днів). Такі слова, як зупиняючися, бігчи (бігти), паде, окремо, позаяк, також, кільки кроків (ступінів) ступні і т. д., для нас дуже чудні. Чудно для нас, що галичани скрізь починають додаткові мислі (придат. предлож.) не с слова *котрий*, а з слова *який*, як в польські мові: „...полковник Сіпявін, який сього не зробив“... (стор. 81). З цього слова—*який*—так само починаються й додаткові мислі в польські мові, а через йіі вплив і в старих козацьких та литовських актах, тим часом як в великоруські й в усіх европейських мовах вживається в цьому місьці слово—*котрий* Так передніше писали і на Україні[1]), Окрім того, скрізь поставляні галицькі та й польські родит. падіжі м. ч.: ожидань, завдань, надужить (злоупотребленій, зловжитків)

[1]) В українські народні мові і в піснях в таких місьцях вживається слово—*котрий*, а не *який*: „Ходімо до пана! Пан розсудить,—*котра* буде пара“. (Кіев. С. 1906 г. стр. 319. Пісьні вол. г. дубенск. у.).

Digitized by Google

весіль (стор. 206); а рядом з ними—такий род. п., як *підворів* (?). І ці падежі чудні, неначе з одтятим хвостом, або зовсім куці. Галицке—від (од) та ще в приставках: відбувся, відсікти і т. д.—для нашої публіки і чудне, й навіть сьмішне.

На капитальні праці проф. Грушевського «Історія Украіни» теж одбилась актова мова, як вона поклала сьлід на мові й відомаго историка Сергія Соловьева. Мова проф. Грушевського таксамо стала підхожа під книжню галицьку мову, а не під украінську народню. При виданні «Історіі Украіни» доконче треба змінить і галицькі старі форми мови; вченнє, сей, від, отсе і деякі етимологичні форми і подекуди синтактику, бо на Украіні широка публіка не спроможеться йіі читати. А це була б велика шкода, бо таку капітальну працю доконче треба росповсюднить в публіці як можна ширше.

Через ці два складові елементи, с котрих складаеться сьогочасна галицька книжня мова, вийшло, наприклад, те, що нам украінцям трудно читати галицькі книжки. Записок наукового товариства імени Шевченка на Украіні *ніхто* не читає (та й не читатиме,) окрім хіба вчених, котрі читають усякові стародавні акти й звикли до стародавньої мови тіх актів. І небіжчик Кониський, і я—давали «Записки» таким людям, що читали навіть «Літературно-Науковий Вістник», але вони вертали книжки й казали, що «Записок» читати неможна...

Оцю ж книжню сьогочасну мову молодчої народницької галицької партіі й перейняла украіньска демократичня, чи, як вона себе зве, радикальна партія з галицьких часописів та журналяі і пересадила йіі на грунт народньої украінської мови в своіх часописях та журналах, подекуди навіть з йіі синтактикою й с силою польських та галицьких слів, ще й с правописом не кулішевим, а з желихівським, галицьким, с стародавніми церковнославянськими апострофами і з желихівським *ижe*—ї.

Але люде цієї партіі не зауважили на те, що на Украіні народній грунт живої мови инчий, має свої опрічности, свої опрічні прикмети в етимології й синтактиці, що на Украіні публіка инча, заздалегідь не приготовляна до галицької книжньої мови, зовсім не звикша до такої мови. Партія зробила цю справу нагло, раптом, пішла з часописами прожогом, протовпом, зовсім

Digitized by Google

не вважаючи на публіку, мов наглий тучний дощ, і... наробила загалом українському письменству багато шкоди: одхилила од його широку публіку, одхилила навіть багато націоналістів, котрі вже потроху щиро пригортались до його, зацікавляні й повістярями й українським театром і, загалом сказавши, значним розвитком українського письменства в останні часи. Перечитавши наші часописі та журнали, придивившись до їх мови, я, кажучи по щирі правді, сам був збентежений й засмучений такою несподіванкою.

Років з 20 передніше, коли ще виходила давня «Правда» й «Зоря», деякі галицькі вчені й письменики вже зуміли підвести свою галицьку мову під українські форми, повикидали, що було в неї старого, різкого й чудного, повставляли натомість українські форми і писали зовсім чистою гарною українською мовою. Це сталося с тієї причини, що в тих журналах друковались раз-уразь великі українські повісьті, писали в тіж журналах сливе самі українці. Чистою доброю українською мовою вже писав Ол. Огоновський, писали проф. Пулюй, Ол. Барвінський, з молодчих д. Маковей, а найбільше чистою мовою пише й тепер проф. Студінський. «Історію руської літератури» Ол. Огоновського читатиме на Україні й широка публіка; «Нові і перемінні зьвізди» проф. Пулюя читають в нас навіть люде неприхильні до українського письменства. В нас на Україні читатиметься й «Історія Русі» Ол. Барвінського. Гімназічні программи д. Барвінського й йнчих вчителів українських гімназій, надруковані в галицькі «Зорі», написані такою чистою українською мовою, що я колись спитав д. Барвінського, як він був у мене, чи не виправляв часом мови тіх программ Конисський? Але Конисський їх не виправляв. Виходе, що галичанам нетрудно виправить свою стародавню письменську мову в книжках, аби їх добра воля.

Але од того часу, років з десять назад, як у нас на Україні стало вольніше видавать книжки, наші українці перестали друкувать свої утвори в Галичині. В Галичині тоді вже почали видаваться газети, газетки й журнали. Це була велика новина в наші літературі, та ще й газетки й журнальчики були ліберальні, навіть трохи скинулись на радикальні. Молоді українці само по собі доставали їх і накинулись з жадобою на їх. Га-

Digitized by Google

зетки були написані хоч недолаґньою, але вже літературною мовою. Вийшло так, що молоді галицькі письменики зовсім одбились од української мови. Наши видання до йіх не доходили, бо були надто дорогі. А зате ж наші молодчі люде начитались галицькіх газет так, що по мові зовсім погаличанились, неначе так завзято падкували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали й йіх мову напамять...

Опріч того галицька ліберальна чи, як вона себе зве, радикальна молода партія змовилась з українською радикальною партіею, щоб зробить галицьку, вже буцім-то готову, виробляну літературну мову загальною й для Галичини й для України, й завести в українському письменстві і галицьку письменську мову, й галицькі форми мови, як загальні письменські книжні форми, ще й галицький желихівський правопис. В ці партії були люде, котрі ніколи навіть і не писали українською мовою, але брали спіл в заведінні галицької письменської мови на Україні і, потаенці од авторів, перероблювали видавані ними українські книжки на галицький лад. І от київське видавництво «Викъ» почало видававать рядок виданнів передніших українських письменників, і, потай од авторів, зміняло в йіх книжках деякі українські форми на галицькі, підроблюючи йіх і підводячи під галицькі форми. В 1903 році воно видало свій «Литературный Збирнык» вже с такими галицькими формами, як от: поколінне, листе, мужичче, мені, сей, отсе, сю і т. д. З цієї книжки й починається *макароничний* період письменства. Думаючи, що вже грунт для обгаличення українського письменства готовий, «Викъ» пустив серію книжечок і для народа с такими ж, вже в наш час мертвими на Україні ненародніми формами, щоб провести свою галицьку сістему до самого споду, до коріння, й помаленьку зовсім викоренить українські форми в книжках. Один з молодих письменників так таки й казав мінї, що якби видавать с такими старими формами книжки для народа, то народ змінив би свої українські форми і знов вживав би отакі старі форми: листе, насіннє, мені, сей і т. д. До «Вика» обізвалось петербурське «Благотворительное Общество» і почало сістематично рядок видання книжок для народа теж з галицькими деякими формами. В Одессі оповістили, що видава-

Digitized by Google

тиметься альманах «Багатте» (а не Багаття). Це ще були квіточки, а от згодом зьявились і ягідкі тієї сістеми.

Торік несподівано в Россії, пісьля страшної колотнечі, в цензурі якось трохи одлигло: одразу на Україні зьявились газетки й навіть журнальчики. І сталося щось навдивовижу дивне: усі ці українські газетки були написані галицькою мовою, неначе їх писали й видавали не українці, а захожі галичани...

В Петербурзі оповістили видання журнала такими словами: «Орган українського пролетаріату 5 *аркушів* друку... *передплата* з' пересилкою... *помешканне* № 60...» В ці оповістці третина слів польських. Оповіщено потім, що в Катеринославі виходитиме «Запорожж-*є*», а не Запорожж-*я*. Врешті в кінці 1905 року вийшов в Лубнях перший № «Хлібороба» для народа. Газета, окрім передової статі в № 1, була видана гарною простою народньою мовою, хоч подекуди траплялись польсько-галицькі падіжі: для народу (для народа), в XIX століттю (столітті). Незабаром потім вийшла в Київі «Громадська Думка» вже не для народа, а для вищої верстви, для панів. Беру я 2 № газети й читаю. Трапляються скрізь такі місьця, неначе їх писав якийсь галичанин, а не киянин. От одно з таких місьць: «Видавець подає на це *скаргу* до *Сенату*... щоб замісць недозволених *видань предплатникам* висилались ці останні видання (Громадська Думка). Читаю далі телеграмми: така ж сама галицька мова: Генерал-губернатор *оголошує*: з огляду на те, що *наближаються* (наступають) вибори до Державної Думи, і що виборцям конче треба *обговорювати* (по українському це виходе—обґріхувать, гудить) питання, як робити ці вибори, признаю можливим в де-яких випадках дозволяти *подібні* зібрання, *яко* особливий *выємок* (зрозуміють так, що мова мовиться про великоруську *выемку*, це-б-то про зазубні, або ями) з загального правила, установленного обовязковими постановами, під умовою, щоб *точно* (галиц. і великорус.) *виконувано* правила (*виконувано* — польське; цього слова ніхто не зрозуміє; селяни думатимуть, що це—канáть, вúканать,—дуже просить, як діти канають, щоб дали гостиньця, і часом таки вúканають, як настирливо просять) про те, коли і як подавати

Digitized by Google

прохання... Правила не *торкаються* попередніх зборів виборців, про які говорить „положеніе“ про вибори до думи».

Як же зрозуміє оте все читалник пан, або селянин? Обидва так зрозуміють: Генерал-губернатор голосить (плаче) і оглядається; йдуть ближче та ближче до нас вибори до Державної Думи, і що виборцям доконче треба оббрехать, огудить питання. як робити ці вибори; що він признає, що можна в де яких випадках дозволить *подібні* (такі самі) зібрання, як особливий зазубень, особливу яму з загального правила... Правила не торкаються (не стосуються) об попередні збори (неначе об сьтіну, або об тин). І чом би не поставить слів: губернатор оповіщає? Кажуть же в нас на селах: „прийшов заповіститься, я оповістив і т. д. Не дурно ж навіть українські націоналисти слали листи в редакцію, що вони не розбірають того, що написано в газеті, а один з йіх просив прислать українського словаря.

І справді, це не українська мова, а якісь «Абу-Казємові капці» (шкарбани), котрі носив ще коли не арабський Абу-Казем, то певно Мелетій Смотрицький або Лазарь Баранович ще в XVII віку. Ці «капці» вже скинув Сковорода в другі половині XVIII в. А в Галичині вони зостались й додержались до нашого часу, наче були в схованці в якомусь музеї старовини. А при тому ще й скрізь накидано в ціх нових газетах таких стародавніх слів та фраз, як от: повідомлення, з поясненням; оновлення, галицьке—майже; зібрань (зібраннів), убрань, оповідань, зібранне; стоять такі ребуси, як *сем'і* (сімйі, сімьі), з'їзд (зйізд); окремо, окремих (окроми, опрічніх, нáрізних), обстать, обстоювати справу, (встоювать за справу); обстоювать, обстать кого або що,—це значиться по-український—окружать кого, или что: обстали мене навкруги, обсіли мене діти; стоіть скрізь—усунути,—це по нашому—всунуть. а по галицький—одсунуть, і. т. д.

Ні! це справді не українська мова, а ніби якісь стародавні акти козацького та литовського періода, або галицька вчена книжня мова, що недалеко одскочила од тіх актів. Такої мови в пас не розберуть і нічого з неї не втямлять, а коли щось і

Digitized by Google

розберуть, то в голові зостанеться щось невиразне, каламутне, якась джумига.

Ще треба додать, що в нових газетах та журналах часто трапляються такі галицькі слова, як от—*змагання*. В Галичині це значиться те, що по-россійськи—усиліе, усилія, а на Україні це значиться,—змажка, гризня, трохи не лайка. Це страшенно збиває с пантилику читалників. «Гром. Думка» цітує, що небіжчик Ром. Сембратович писав «Про визвольні змагання на Вкраіні». В Галичині це значиться: «Про освободительныя усилія (или стремленія) на Украинѣ». В нас скажуть; що Сембратович написав книжку «Про освободительные споры» або «Про освободительную ругань на Украинѣ» От що виходе по-україньскій! По-україньскій треба сказать так: «Про визво́льницькі силкування на Україні». На Україні кажуть: чоловік має потяг до чарки, або чоловік потягуеться до пляшки (а пісьля сна потягається). Галичани пишуть: чоловік стремить до науки, а по нашому—то стремить кілок або й чоловік (торчить). Все це чудно для нас, а незвичних до галицькоі мови читалників просто таки збиває с пантилику.

Од кінця минувшого року зьявилось на Україні небагато журналів та газет на мові сливе галицькі. А вже наші молоді пісьменики нанесли в цю часописну, якусь *опрічню*, мову ось скільки польських слів: в чеканню (в сподіванні) (Гр. Дум. 54), крок (ступінь), вибух (взрив ви́рив) розвій (rozwój—розвиток), скаржитись (жалітись), свідоцтво (засьвідчення), помешканне, мешкане (квартира, житло, але не кватира, бо то в місяці бувають кватирі), мешкає (Рідн. Кр. 11), передплата (przedpłata), старанно (падкови́то), шаленство, шалений (навіжений) (В. Укр.), неба́вом (незабаром), брак почуття (недостача почуття), здолати (В. Ук.), аркуш (листок паперу), розпач (одчай) (В. Укр.), кревноі єдности (родственнаго единенія), бридкий (препоганий), тека (портфель) (Шершень), уникать (избѣгать=одмикувать), розпачливо (отчаянно) прагнуть (жадать), скарга, звитяжноі сімьі (побідноі), рахувати (=лічить), рахунок (обліч, облік) (в селах і тепер кажуть: чиновник облічував управу, а священики на україньскій лад го-

Digitized by Google

ворять: обсчитывалъ (?) управу, це б то по-великоруському буде—*дурив,* а не облічував); влада (władza)—сила, міць, а в газетах—це б то—власть), виконать, ошуковати, ошуканець (дурисьвіт), (Нова Гр. Леся Укр.), жичить (бажать), ступня, ступні (stopień, stopnia, ступіня, ступіні) (Гр. Дум.), недосконаліcть (Гр. Д. 5), обрахувати (обличити), розмаітий (усяковий, ріжноманітний), брудний (нечистий, Нова Гром.), здолали (спромоглись), завше (завжди (Рада № 27), рух (це слово я радив би змінить на слово—рýшення): національне рýшення, визвóльницьке рýшення; кажуть же в нас: земля зверху порушена, докопав до непорушеної землі. рушай в дорогу, вози рушили в дорогу), властитель (власник), учень (ученик), шалений (скажений, Вільн. Укр.) звонтнити (Шерш. 14), чекати (ждать; сподіваться), чекання (сподівання), спіткати (стрічати, Слобожан. 1), яскравий; (ярий колір, яра рута; в поемі: «Батько зачумляныхъ» Юл. Словацького, вид. Мрувка, на ст. 7 читаемо: «strażnicy w jaskrawych orjentalnych ubiorach); перешкоджати--przeszkadzać (перебаранчати, заважати). перешкода (притичина), мусить бути (musi być; по-український—повинно буть); на Україні в цім разі слово—*мусыть* ніколи не вживается;—це по-польський). образа (кривда), примушений (присилуваний, силуваний: силуваним волом не багато виореш), примусовий викуп (силуваний викуп); гасло до цього повстання (умовне слово. лозунг,—Слобож.), ухвалити (Рід. Кр. 14), утиски, поступ (postęp), поступовий (прогресс.). На Волині—це буде посьпіх). В оповіданні Лесі Українки «Пріязнь» (Кіе. Стар. 1905 р.) ось які польські слова (та й в инчих часописях): шпетно (погано наскудно), преці (przecie. одначе), доправди (справді), забью (zabije, вбью), оточать (окружать, обгортать, обстать) посаг (придане), незграбно (зателепувато), по-що (росо. чому), виконав. виконання (здійснить, сповнить). покоівка (горнишна), сукенки (суконьки), зграбненько (чепурненько), для хоровитої (для слабовитої), вабив (принажував. надив): це слово в усіх письменників), повіншування (поздоровління), в сальону (в салоні; тут ще с польск. пред. пад.). грабянка (графівна), оточення (околиця). панунця (панянка: «Застеляй столи й лавки, бо йдуть дружечки

Digitized by Google

панянки. Весіл. пис.), здатність до обсерванції (до кмічення, до навигляду), в строях (в уборах), встид (сором), дорівняти (прирівняти), тримати (держати), отримать (достать), (Рада № 27) примус (присилування), примусовий, примусить (примушенний—це в усіх часописях і еван. від Матфія), паненки, уроча, урочиста (торжественна), на учту (на бенкет); остільки, оскільки (ці слова у всіх: треба писать: стільки, скільки); «Тереза росточилась в нотації» (в напутінні), німка (німкеня). В «Весняні Повіді» Чернявського: переконання (przekonanie, персьвідчення, це слово в усіх часописях), замисленний (задуманий), не звабливі (непринадні, непринадливі), скута (скована), струмки (потічки, течії), цілком (całkiem, зовсім), ображать (зобіжать, кривдить), забито (вбито, zabito), він уникав (він одхилявся, одмикував), старанно (starannie), шалених (навісних, скажених), завше (завжди), навколо (навкруги, кругом), притомність (przytomność, сьвідомість. (Рідний Край, 36). Спіткати (стрітить), дотикались (доторкувались. Видавництво «Боротьба»). Стискае (ścickać) плечі (здвигае плечима, Рада, 4) ухвалити (Гр. Дум.), ухвала (затвердить, постановити, постанова), навчитель, навчителька (nauczyciel, вчитель, вчителька), учень (ученик), спростования (sprostowannie, род. мн. числа по-польському — spostowań, так як і по галицькому), мешканці (пожильці), спіткала (стріла), дотикалась (касалась, доторкувалась. Рід. К. № 36). Польські слова вже заводять і в книжки для народа, вкупі с словами: відділ, сей, також, лиш: округи рахують (лічать голоси) (Квітка—«Права що до виборів»), мешканці (пожильці), слушну («Мале та розумне». Видан. Благотвор. Общ.): діло дотикаеться (стосуеться. «Хто с чого живе»: Видавництво «Боротьба» Петерб.).

Оце така метка польських слів посипалась з галицьких книжок в нашу часописну мову. І це все зробляно „знезнавки да з нетямучести“, як кажуть в Борзенщині. Наші „пісьменики беруть оті всі слова, бо думають, ніби-то ці слова галицькі, а вони... польські. Часописні пісьменики просто таки засьмітили українську книжню мову непотрібними польськими словами. Як би вони брали польські слова вищі, наукові, такі, яких нема в

Digitized by Google

наші мові, то ще б можна було вибачить. А то вони переймають ті слова, котрі є і в наші мові, а свої українські—викидають. Це просто механичне переймання, несьвідоме. Само по собі, що польські слова ще не всі виписані мною, бо я не перечитав ще усіх часописів та книжок журналів. Списавши цю метку польських слів, що посипались через галицькі газети, як з решета, на українські газети й альманахи і само-по-собі лягли, як иржава падь (налёть) на зелену огудину огірків. на українську часописну мову, хоч-не-хоч, а впадеш і в польский *рóзпач* (одчай) і в галицьку *роспуку* (тугу), і в українську *тугу*, думаючи про долю українськоі книжньоі мови. І як ті молоді письменики встигли нахапаться цього добра з Галичини за якийсь десяток років? Невже і в нас є такий великий божий дар переймання, за котрий сливе сто років назад нарікав Чацький, в „Горѣ отъ ума“ на своіх московських сучасників? Наші молоді письменики певно думали, що ці слова не польські, а книжні галицькі, і дуже помилились... Я ражу редакторам українських часописів та журналів списать ці польські слова і покласти на столі або почепить спис йіх на сьтіні, щоб були напоготові, як памятне при виданні номерів.

Я чув од д. Панківського, артиста с труппи Саксаганського, що він бачив брошюру Залесського, видану в Варшаві. В ті брошюрі автор перелічив усі українські слова, котрі увійшли в польську книжню мову. Він познаходив йіх навіт в Сенкевича. Але з цього для нас мало втіхи. Поляки згодом колись скажуть нам, що не вони позабірали з нашоі мови ті слова, а навпаки: ми забрали в йіх. А то ж наші слова. Зате ж і наші письменики нахапали польських слів цілу метку!

Нахапавши з галицьких газет та книжок польських слів, українські письменики почали хапать і польсько-галицькі падіжі: в усіх українських газетах, журналах і навіть в альманахах сливе суспіль вживается польський предложний пад. Ще в „Хліборобі“ та в „Гром. Думці“ ми бачимо оттакий пред. п.—в XVIII століттю (в столітті). В усіх инчих газетах та журналах пішли скрізь такі самі падіжі: «у виконанню, в руйнуванню еконо-

Digitized by Google

мій (Рідн. Кр. 14 та 11); в тяжкому чеканню (Гром. Д. 54); в положенню (в положенні), в значінню (в значінні); в «Шершні» читаємо: в оповіданню (№ 13), в засіданню (в засіданні) союза рус. людей (№ 14); в Раді № 33: в життю (в житті), по скінченню (по скінченні); в тому пошукуванню (пошукуванні, «Розгардіяш» Кропив. Київ. Стар. іюль): на Запорожжю (на Запорожжі) (Рада. № 27). Навіть в „Зорі“ є такі самі падежі, як от «на Поділлю, на Волиню». В „Нові Громаді“:—в життю, в листю, в звичаю, у цьому розумінню. Одним словом в ціх виданнях вже пропав український предложний пад. в рядку слів середняго рода. Вже зачепили пред. падіж і в словах инчих родів «на Волиню». Це просто таки якась пісьменська пошестна хвороба.

Внесли вже й галицько-польський род. пад. в словах муж. рода. Сливе скрізь читаємо: для народу, без закону, від синоду (Рідн. Кр. № 14); такого факту, з потоку, до оркестру („З потоку життя“); з маніфесту 17 падолисту, до городу (Рід. Кр. № 32), малюнки українського стилю, усього сюжету, до Парижу, до городу Одесу, до Петербургу, половина острову (Гром. Д. № 4) і. т. д. В польського поета Словацького ми читаемо: przywykać zacząłem do mego *namiotu* (почав привикать до мого намета, шатра. «Батько зачумляних», вид Мрувки, стор. 7). Є і в українські мові такий род. п., але таких слів дуже моло, як от: чаю, сахару, дьогтю, меду, позичте вогню; кажуть в словах на *ок* — до ярмарку, але ж ще кажуть:—до містка, до ганка, став коло стола, прошу до столу. В XVII в. такі самі польски падіжі вживають тогочасні пісьменики: „Нѣкая жена, ходяще на отпусты, принесе (заразу) зъ Риму до Кракова...“ (Густ. № 360). „Умыслихомъ просити короля и всего сенату“ (Густ. л. 371). Наші в письменстві вертаються назад таки в доволі давні часи!

В українські часописні літературі вже пропав і род. пад. множ. числа в рядку слів серед. рода. Скрізь бачимо галицький падіж (так само ж польський): оповідань, писань («Зоря», 5); читань, зібрань, речень, прохань (Гр. Дум. № 7); историчніх убрань („Слобожанщини“); значінь—замісць: оповіданнів, писаннів, убраннів і т. д. Цей *польський* падіж, вкупі с тим і галиць-

Digitized by Google

кий, для нас надто вже чужий, як от галицьке — піль, весіль (полів., весіллів), але його просто таки зумисне пропагандують наші усі письменики. Тільки професор Кримський та д. Грінче́нко ще вживають слова́ цього падіжа по-українськи. Решта письменників так погаличанили свою мову, що вже втратили почування народньої мови і не постерегають, які то пишуть вони сьмішні, ніби з одтятими хвостами слова. та ще й по-польський! В їх вже загинуло саме почування народности в мові, коли їм однаковісінько сказать — весіль, убрань, проваль, подвірь замість народніх слів — весіллів, убраннів, проваллів, подвірьів і т. д. Якби хто по-российський писав так: сверхъ всякихъ ожиданьи, много погибло начинань; купилъ много имѣнь, было много гулянь... чи це було б гарно?—спитаю я. Може хоч по цьому, по чужі, але добре вивчені мові наші письменики досьвідчаться про свої помилки. А в нас теперички вносять в українську народню мову достоту такі сьмішні форми падіжів, і самі того не прикмічають. бо... не кмітять за народньою мовою і... не вміють склоняти деяких слів народньої мови...

З українськоі мови вже викинуто три падіжі цілого рядка слів і натомісць заведяно три галицько-польских. І ці усі чужі падіжі міні чудні, а ще чудніші вони для широкоі публіки, котра тільки й знає свою народню мову. Само по собі, що вона тільки витріщатиме очі з дива на такі ніби чужомовні, якісь ніби сербські або словацькі падіжі, бо вона навіть не знає, що то польські. Що б сказала великоруська публіка, якби оці самі три польські падіжі вставили в российські книги?

Викинувши три українські падіжі, накидавши безліч польських слів, наші часописні письменики ще й до того зовсім повикидали з своіх писаннів ось які українські народні слова, замінивши їх польськими та галицькими: навкруги, кругом (довкола, навколо), коло (біля— подольське), лиш, лишень, пак, окроми (окремо), опрічній, на́різний (окремий), нарізно (з-окрема, з-осібна), притичина (препятствіе), оповістить, оповіщення (оголосити, оголошення, повідомле́ння), силувать, присилувать, силування (примушувать, примус), силуваний (примусовий), повинно буть

Digitized by Google

(мусить буть); силкуваться, силкування (з'усилитись, з'усилля, змагання); уподобний, сподобний (улюблений) (Ріди. Кр. № 14), строк (речинець), подать (податки), один день (днина), одразу (враз), квартира, житло, комірне (мешкання, помешкання), животіти (існувати), животіння (існування). стосуваться, стосунки (відносини, відноситись), доторкаться (дотикатися), сьлідком (слідом), почувать (відчувать), встоювати (обстоювати), теж, таксамо (також). Це також старомосковське слово: «у нихъ не имѣется такожъ и пороху»... (З архива въ Уральску, діло 1738 р. знайдяне В. Короленком. Кіев. Ст. 1906 р. іюль). Старомосковське «також» я знайшов і в рукопису «Самозванщина», певно од XVII в., котрого передав мінї д. К. В. Жученко, що знайшов його в когось в Переяславі. Там скрізь стоіть—також (цер-сл. такожде) і наше поліське слово *вельми*, котре вже зникло з мови на Україні. Цей стародавній рукопис' написаний церковно-славянскою мовою с примішкою великоруськоі. Старомосковське та й староруське—також (такожде) додержалось в нас до нашого часу тільки в Галичині. Усі часописні письменики неначе змовились викинуть український приіменник—*од*, навіт в приставках, і натомісьць пишуть галицьке й подольське від: відкопує, відсік, відповідь, відвічальний. Цей *від* для нас українців таки добре маскує дієслови, так що часом треба спиниться й подумати, що то там замикається в слові під тією машкарою. Через цей *від* неначе накинуто покрйвало на українську мову, котре дуже заважає і в читанні і в розумінні слів, а для публіки воно чудне й навіть сьмішне, як щось дуже старомодне. Нема нігде в часописях слова—сливе (почти); замість його часом ставлять галицьке—майже. Нема вже й слів: обида, кривда, скривдить, (образа, образить), жадать (польське—прагнуть), жаданий, бажаний; а в пісьні сьпівають: «Голубко кохана, Олесю жадана!» Замісьць—ярий колір—пишуть усі польське слово—яскравий. Слово—ярий колір є в Старіцького в «Заклятому скарбі». Замісьць—ярий чоловік—пишуть шалений. Окрім того скрізь в часописні мові вживається галицьке й великоруське слово—лиш, лише. Ціх слів нема в українські мові, а замісьць йіх кажуть—*тільки*. І скрізь в часо-

Digitized by Google

писяхъ стоїть галицько-великоруське слово—скоро, скоренько, та ще часом замісьць слів—як тільки, неначе в українські мові й нема слів: швидко, швиденько, хутко, хутчі, мерщі. В Київщині в наддніпрянських повітах зовсім нема слова--*скоро*, так що селяни навряд чи й втямлять це слово. Галицький і харьківсько-черниговський архаізм—скоро, замісць—як тільки, треба викидать, бо він надто вже чудний от в таких випадках: «скоро батько ввійшов у хату, діти завовкли і впинились». Читалникам на Україні здаватиметься, що батько *швидко* йшов в хату, а тим часом треба розуміть так: як тільки батько ввійшов у хату, діти замовкли. Це теж якийсь архаізм в мові, остача старовини.

Нема що й казати, що наші письменники повинні прийняти в свою мову вище згадані українські слова, з нетямучести вже викинуті за борт, неначе якась непо́тріб (дрянь). Доконешне в часописях замісьць слів: окреме видання, окремі номері, продаж окремих номерів, треба ставити — опрічне видання, опрічні номері, продаж на́різно номерів або на́різних номерів. Тоді їх зрозуміє кожне, бо слова — окремо, окремий, з-окрема, одокремитись,—для нас скидаються на по́круч, або на каррикатуру на українські слова. А такої покручі та калічі в часописях силенна сила. Провинціяльний приіменник *від*, навіть в приставках, треба доконче змінить на українське *од* для чистоти, й найперше, для ясноти мови.

Окрім того я дивлюсь, як на непотрібне, вживання отаких стародавніх галицьких слів: — роспука, сей, ся, отсе, чим раз, одяг, позаяк, також, податки, відсотки (проценти), пересічно, відносини (стосунки), кроки, ступни (ступіні), данина, отверто і т. д. Навіщо вони? Хіба ж таки в нас нема одповідних слів? Невже наша мова така убога? А широка публіка їх не розуміє і через те нарікає на часописну мову.

Оця сила польських слів в часописях, безліч галицьких, три польські надіжі, оті слова: в століттю, на Поділлю оповідань, значінь, весіль, піль, вірувань—це все часописні гармати та кульокиди, котрими часописі роспудили нашу широку публіку,

Digitized by Google

одбили йіі од українського письменства і зробили часописну мову просто таки незрозумілою, а то й сьмішною для публіки.

Подекуди в газетах скрізь манячать слова: майже, замісьць українського—сливе, сливинь; розпука, замісьць туга (Слобожанщина, Гром. Думка); завдяки-дякуючи. В «Громадські Думці» пишуть: чим раз більше—що раз більше — (№ 7), вітчина (отчизна), одяг (одежа), багатший, тихше, ступня (ступіня), одинайцять, отверто (одкрито), відносини (стосунки) і т. д.

В газетах і журналах скрізь пишуть: ходити, робити, оглядаєшся, дивишся, бачитися, дивитися, дивлячися, турбуючися, зустрічаючися, зупиняючися, — неначе на Україні нігде нема форм: дивисся, робить, дивиться, дивлячись, стрічаючись, спиняючись. Цей кінець в рядку слів—ся, як дивлячися, взято з галицькоі мови. В Галичині—*ся* пишеться окроми од слова; виходе на кінці не—*сь*, а *ся*: борючися, дивлячися. І це нам чудне й навіть сьмішне.

В змові молодих українців та галичан був замір заздалегідь замінить українські заіменники (мѣстоименія): мині, міні, цей, ця, оце на галицькі—мені, сей, ся, отсе. І Київський «Вік», і петербурґське «Благотв. Общество» заздалегідь вже готували до такоі реформи наше українське письменство і видали чимало виданнів і навіть народніх книжечок с словами—сей, ся, отсе, і навіть с кінцями на *є*—насінне путтє і т. д. а теперички вже пускають в народні книжки й галицьке—*від*. А як тільки була знята цензурна заборона в Россіі, зараз вийшли й українські газети й журнали з галицькими формами—сей, ся, отсе, та ще й викинули українське *од* і скрізь вставили галицьке—*від* навіть в приставках до діесловів: відкинув, відбув і. т. д. І тільки часом хтось забуде та й кине де-не-де українське *цей, це, оце*, або приіменник *од*. Один тільки «Шершень» сістематично виганяє й викорінює ці українські форми, та херсонські провинціяли те саме роблять вкупі з ними в «Перші ластівці». За цю провину та за такі польські слова, як от *тека* (портфель), віч-у-віч, крок, ступня, сту́пні (ступіня, ступіні) на «Шершня» варто б нагнати теж кільки шершнів та джмілів, щоб дали йому джосу за

Digitized by Google

сістематичне викидання народніх слів и форм і за нехтування українською мовою. Скрізь в йому манячить: сей, сю, отсе, мені, і тільки раз якийсь добродій Ф. помилився і написав своє рідне-міні. Один і єдиний раз! І міні чудно, як і в «Шершні», і в українських газетах мириться демократизм в принціпах і поглядах і антинародні стосунки до народньої української мови та писування йіі в багатьох формах. І Куліш, і Шевченко, і Квітка писали: випачкаєсся, раздивився, і всі старіші письменики писали: од, одчинить, одійшов, окрім Квітки.

В українських газетах і журналах сливе скрізь викинули народні форми заіменника (мѣстоименія) *міні*, або *мині*, і натомісць пишуть-- мені, бо так пишуть в Галицьких книжках. Тим часом вже Куліш після Котляревського писав: *мині*, а в «Досвітках»,—південно—українське *міні*. Старицький теж писав — мині. В Шевченка в «Кобзарі», в виданні 1860 р. виданному ще за його живоття, і в Кожанчиковому виданні 1866 р. теж стоіть *мині*. А в Пражському виданні вже видавці змінили на *мені* а слово—*роздивився* («Наймичка») змінили на—*роздивишся*, це-б то поставили руссізм. З ціми формами і пішли усі дальші видання «Кобзаря», а за ними пішло богато наших письменикіи. Видавництво «Вік» вже тенденційно поставило в усіх своіх виданняхъ (і в мо х томах) теж—*мені*; і в «Розвазі» і в «Досвітних огняхъ» ці ж таки добродіі насадили цього заіменника, підроблюючись під галицькі форми. Тим часом. поки наші переймачі заводили цю стару галицьку форму, вона взяла та й вмерла, бо я знайшов йіі ще тільки в двох повітах чернігівськоі губерні та в пісьнях хотинського повіта на Бесарабіі (Київ. Ст. 1906 р.). Я радив би усім нашим письменикам викинуть с своіх книжок цього мерця, і натомісць поставить живе народне слово—*мині* або *міні*, та й писать—роздивився, подивився, як писав Квітка, Куліш, Шевченко й Старіцкий.

Скрізь по часописях вживаються галицькі й чернігівські стародавні слова: більше, меньше, иньше, побільшало, поменьшало, робишся, дивишся і т. д. Тим часом в центральні українські мові на Правобережні Україні та й за Дніпром на лівому

Digitized by Google

березі, як от в золотоносському повіті, кажуть: більше, менче, инче, дивисся, инакше, побілшало, кажуть: ми з села Мелників, а не Мельників, більше і т. д. с середнім, а не з мяким *л* (Золотон. пов. село Мелники). Тільки на окраїні в черніговщині і в харьківському повіті та в Галичині, на далекі окраїні західні ще вживаються ті слова в старих формах, ніби россійських. На мою думку краще б писать ті слова так, як говорять в наддніпрянські Україні, бо ці форми самостійні. Наші письменики хапають йіх, бо вони, сказати б, в йіх на-пóхваті: ближче стоять до великоруського—больше, меньше, як і заіменники —сей, сю, сього і т. д. По-россійський кажуть: «сей человѣкъ, по сію пору, до сего времени». І через те то й нашим письменикам зручніше писать: по сю межу, до сього часу, більше, дивишся, сей чоловік і т. д. Це все—сьліди «обрусіння».

Галичани вживають в письменстві мякі букви: *с*, *ц*, *з* і пишуть: цьвіт, сьвіт, зьвір і т. д. І справді в українські народні мові букви: *с*, *ц*, *з* бувають мякі тоді, як вони з другою будлі—якою півзгучною буквою позад себе стоять перед мякими самозгучними буквами, як от, приміром: сьвіт, сьвятий, сьніг, зьвір, цьвіт, цьвяшок. Перед тим мяким *і*, що одповідає букві *ѣ*, скрізь ці три букви вимовляються мяко, але перед тим *і*, що повстало з *о*, або з *ы*, ці букви вдержали й до цього часу свою тверду вдачу: стіл, стільки, скільки, зозулясті кури, загонисті люде і т. д. Галичани перші почали вживати ці мякі самозгучні букви, бо йім підказала польська мова, де одначе тільки одно *s* (с) змягчується в таких достоду випадках, як і в українські мові, ще навіть ширше, бо в польські мові *ś* (с) мяке буває й перед твердим *о*: środa, w środku (сьрода). Нашим письменикам великоруська мова цього не підказала. Через те то видавці «Віка» й не прийняли мяких букв. В «Записках Наукового Товариства імені Шевченка» теж не прийняли ціх мяких букв, певне тим, що в давніх историчніх актах йіх нема. Так і небіжчик Куліш, на моє питання: на що він пише — поколінне, насінне, на тій високій могилі—коли на Україні кажуть: покоління, на ті

Digitized by Google

високі могилі, сказав: «я за це знаю, але пишу так, щоб мова була ближче до старого українського письменства»...

Буква *й* в словах: мерщій, хутчій, в дат. і. пред. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: в першій, добрій, па тій самій—вже вимерла в народні мови, і йіі треба викинуть. Це ніби другий теж – *ъ*. Коли один ер викинули, то доконешне треба викинуть і другий, бо він дуже заважає при читанні тім, хто знає народню мову.

В дієсловних прикметних йменнях вживається на кінці *янний* (а не *енний*) після букв—*л*, *н* та ще після *д*, *т*: одчинять—одчиняний, побілять — побіляний, заведяний, заметяний. Ця форма правобережня, але й за Дніпром вже трапляється місцями: діжа вчиняна (Катерин. г. с. Чунихино), загостряний (Луб. пов.).

Скажемо що кільки слів про значки зверху над словами, чи апострофи та точки. Ці апострофи перший почав ставить Куліш в словах після букви *м* тільки перед буквою *я*, в таких словах, як—им'я, плем'я, полум'я і т. д. «Вік» перший завів ці значки в усіх словах після губних букв—*б*, *в*, *м*, *п*, де вони стоять перед буквою *я*: плем'я, в'янути, п'ять, жаб'ячий, баб'ячий, дріб'язок, луб'яний і т. д. В галицьких книжках вже давно вживають цей значок в словах с приставними приіменниками перед кожною самозгучною буквою там, де в руських книжках ставлять ер (ъ): объявлять, съѣзд, въѣхать і т. д. Галичани пишуть такъ—з'їздъ, з'явився, б'є, б'ю, поб'є, п'єса, з'їхав і т. д. «Вік» завів і ці зверхні значки в таких самих словах. Петербургські українці та «Кіевская Старина» в своіх виданнях народніх книжок не прийняли ціх истино ребусів для народа, і розумно зробили. Але як тільки почали видаваться українські газети та журнали, усі видавці натикали над словами ціх апострофів, чи церковно-славянських єриків, неначе в їіх вже заздалегідь була зробляна змова, бо скрізь по всіх усюдах обізвались заразом однодумці... щоб було достоту так, як і в галичан, ще й нащось почали ставіть тіре скрізь між короткими слівцями й словами *бъ*, *бы*, як от, прйміром: я-б, я-ж, ти-б, ти-ж, що-ж,

Digitized by Google

було-б, пішов-би,—неначе боялись, щоб це-*б* та *ж* часом не втікло кудись, і припяли його припинáчкою до слова, як на левадах припинають припиначкою телята до забитого кілка окроми од корів, припятих в другому місці, щоб корови не позлучались с телятами. Чудна якась в галичан грамматика! але наші пішли нáсьлідці за цією припиначкою задля повного пойіднання з галичанами в формах... Ціх припиначок наставили і в моіх книжках і в оповіданнях і видавці «Віка», і видавці херсонського альманаха (чи то пак по-сьогочасному—альманаху) «Зъ потоку (с потока) життя», хоч в мене в рукописах ніяких таких припиначок та стародавніх церковних ериків та паериків і не було. Це теж гарне, «незачіпання особости» письменика!

Діло в тому, що в українські мові букви: *б*, *в*, *м*, *п* перед буквою *я* вимовляється міцніше, ніж инчі букви, неначе вони вимовляються окроми, а буква *я* вимовляється теж окроми, тоді як инчі букви ніби зливаються з *я* в вимові. Ці чотирі букві вимовляються так, як в великоруські мові в приставках: объявить, объяснить і т. д. Але треба сказать, що це вже така прикметність українськоі мови, що ці букви вимовляються трохи инче, ніж в великоруські, трохи міцніше, неначе с притиском та маленькою задержкою перед буквою *я*.

Усякові букви в усяких мовах вимовляються не однаково. На приклад, французьке й англійське *r* (р) вимовляється так, наче воно тільки натякає на наше *р*, бо язик при його вимовлянні ледві доторкається до піднебення. Німецьке *r* вимовляється трохи чутніше й ясніше для нашого вуха, а швейцарські німці вимовляють це *r* гірше й міцніше за наше. Німці кажуть, що це залежиться од холода в горах. В великоруські мові буква *в* на кінці вимовляється, неначе наше ф: любофь, крофь. В німецькі мові букви *d* і *t* перед буквою *і* вимовляються не так, як инчі півзгучні, якось трохи міцніше, неначе нарізно од *і*, як раз так, як наші *л*, *д*, *т*, *н* вимовляються перед *і*, що стоіть на місьці великоруського *о* або *ы*; рудъі, крутъі, тъі, нъіс, білъі, чорнъі і т. д. Але ж німці не ставлять пісьля ціх букв ніякісінького

Digitized by Google

значка (єра в їх нема), бо не прирівнюють своєї німецької вимови букв до вимови в инчих чужоземських мовах.

Так було колись і в нашому письменстві, коли наші письменики не прирівнювали своєї вимови до инчих мов Ще Григорій Савич Сковорода в другі половині XVIII віку писав: «славянськи же...» (Сочин. Гр. С. Сковороды. Санктпетебургъ року MDCCC LXI, стр. 188); «въ память вѣчную...» (стор. 228); на... пяту (стр. 265). Так само писав і Котляревський. «Въ кипячыхъ сиркой казанахъ». (Изд. Іоганс. Кіев 1888 г., стр. 93);— хоч він вже й писав: у буръяни (стр. 90). А Квітка-Основянинко вже пише: — звъязав петлю (Соч. Гр. Квитки, изд. Іогансона, стр. 8); у пъятее число 1833 року (стр. 5). Куліш в «Чорні Раді» (видин. 1854 р. стр. 5) пише: — років *пят*надцать назад, — без ъ. Од того часу в українських книжках ставлять наперемінку ісьля *в*, *б*, *м*, *п* перед *я* то ъ, то зовсім його не ставлять, але здебілшого вже ставлять.

Діло в тому, що за часу Сковороди та Котляревського ще мало хто знав великоруську мову та ще й вимову. Великоруських книжок було дуже мало, а мова ще не росповсюднилась між панами широко. І Сковороді і Котляревському мабуть і на думку не приходило прирівнювать українську вимову до великоруської. Але вже за часів Квітчиних в Харькові, знать, великоруська мова пішла ширше, бо Квітка вже прирівнював вимову до великоруської мови та підводив українську вимову під великоруську, примітивши, що губні букви перед—*я* в нас вимовляються инакше і... почав ставить перед *я* — ер.

В наш час видавництво «Вік» вже зовсім підвело в цьому українську вимову під великоруську і без усякої потреби наставило значків перед *я* ісля *в*, *б*, *м*, *п*. Тим часом в Галичині, де ніколи не було великоруського письменства і його впливу, де може мало хто настояще й знав великоруську вимову, і навіть ніколи не чув йії, ніколи не ставляли в словах ціх значків, та й тепер не ставляють, бо їм не було до чого й прирівнювать свою вимову, хіба до польскої. Виходе, що в нас вигадали ці значки для *сусіда* й рали сусіда, навіщось підвели не українську,

Digitized by Google

а особову свою вимову під великоруську. В нас не тільки селяни, але й міщани ще і досі читають (та певно й читатимуть) такі слова—по український і без ерів, і без значків. Ці значки та єри годящі тільки для панів та ще й таких, що обрусіли, як от памятне, щоб завжди нагадувало, як треба вимовлять чисто по-український. Наші молоді письменики певно поставили значки таки й для себе, бо вже і самі так одбились од сільскої мови й вимови, що й для себе було треба значків для разуразнього (непреривного) нагадування, або хоч натякання на придержку язика в ціх випадках. Це й справді, „Зробив дядя — на себе глядя", як кажуть в приказці... В гімназіі бувало насилу привчиш в низчих классах читать — пять, имя, а не пъять, имья. Усі ці вигадки «Віка» непотрібні й зайві. Видавець д. Череповський, Петербурґське «Благот. Общество» й «Київська Старіна» розумно зробили, що не прийняли в своіх виданнях ціх ребусів для народа, на котрі селяни тільки очі витріщають і все мене питають, навіщо ото теліпаються над словами оті хвостики? Ні апострофів, ні твердих знаків не треба ставить перед *я* пісьля губних букв. Усе це зайве й непотрібне і тільки сьвідчить про обрусіння вимови в саміх вигадчиків.

В останній час в галицьких книжках почали ставить такі значки, ці давні церковно-славянські ерики та паєрики пісьля приставок (приіменників) в словах перед самозгучними буквами, де в россійських книжках ставляють ъ або ь: объяснить, изъяснить, бью, вью і т. д. Перше писали так: бю, бє, а потім почали писать з ериками: б'ю, б'є, з'їзд, з'явивсь, п'еса п'єси і т. д. Цей спосіб писання поганий через те, що слова роздераються ніби пополовині, а в коротеньких словах дві букві стоять ніби нарізно, і в середині стерчить хвостик, це б то церковно-славянський *ерок*. Око розбігається по опрічніх буквах, поки стулиш йіх докупи в думці. Це велика й неприємна притичина при читанні. І печать виходе не гладенька, а якась кострюбата. І все таки око спохвату та хапки читає: бє, бю, вє, розбє, в сімі, зізд, песа, песи і т. д. Отакі ребуси, як—песи, песа, бє—теж добре одбивають широку публіку од українських книжок та часописів. Виходять не

Digitized by Google

слова, а якісь каррикатури на слова Я давав на селі читать селянам видання «Вѣка». Селяни так і читають оті слова, як я вище написав: бє, побє, в сімі і т. д. Це просто таки ребуси для селян, котрих вони ніяким способом не спроможуться одгадать. І справді, в нас в азбуці більше 30 букв, і невже таки не знайшлось с такого числа букв, щоб написать оті слова буквами: бье, вью, зйізд, обьявить, зьявилась, ньеса як от роблять в великоруських книжках? Поставте букви тоді й читать буде краще й лéгше і нам і селянам, і не будуть стреміть в книжках якісь загадки або єгипецькі гієрогліфи. Нема в сьвіті, як букви! А то наставили якогось «каміння спотикання» в словах, та й спотикайся раз-у-раз.

Як на мою думку, то треба якусь запúнку ставіть тільки в тіх словах пісьля букв *в*, де в великоруських словах ставлять *ъ*: здоровья, прислівья. Бо тут *в* зміцніло вже так, що вимовляється ніби окроми, нарізно од букв в *усіх падіжах*, а не тільки в *першому*: в здоровьі, прислівьями, як і в деяких словах пісьля *р*: подвірья, вірья, на подвірьі, на вірьі, купья, на купьі. До цієї категоріі слів можна ще прилучить ті пятеро слів на *мя*, де в усіх падіжах таксамо вдержується ніби опрічність *м* од *я*: в сімьі, на тімьі, тімью, на вімьі, вимью, в племьі, полумьі. Але тут вже краще ставить знак *ъ*, а не зверхній значок, єрок, або пáєрок. Бо в чисто фонетичні правописі ці значки нічого невартi. Не одлюдок же якийсь, та не виродок наша мова між усіма мовами, що йіі голосів та згуків неможна висловить ніякими буквами, хочь визнаходь ще нову букву. В середині таких слів, як: пять, вязи, лубяний, мякий, пяний і т. д. непотрібний ніякий значок, ні ѣ, або ъ. Кожний украінець читатиме такі слова, «як сьлід, по-украінськи».

В нас «Вік» перший завів і це — з'їзд, (от і тут над чотирьма буквами три значки!), і з'їхав, і б'е, б'ю і усяку таку галицьку нісенітницю, а за ними насьлідці пішли і инчі, бо... то була заздалегідня змова, щоб писать доконче до маленьких дрібязків так, як пишуть в Галичині. Якось по-рабському наш

Digitized by Google

українець йде за чужим..., бо в його вже давно загинуло почування самостійности в усьому...

Ще од 1870 року в Галичині видавалась «Правда», а потім «Зоря» кулішівкою: покинули ставить *з* і почали ставить *і*, як мяке, та *и*, як тверде, замісьць *ы*. Я завжди писав таксамо давнью кулішівкою, тільки приставляв *й* спочатку перед і. Але як Желихівський видав свій українсько-німецький словарь, він поставив над йотірованим *і (їі)* дві точки, це б то завів церковнославяське «іже»:—ї, **Ї**, ї, на її, доброї. Ці дві точки він зоставив і над тим *і*, що с плином часу повстало з *ъ*: хлїб, снїг. Це був прикритий передніший етимологичній максимовичів правопис значками й точками над славянською буквою «іже». Ще навіщось ставили *і* з двома точками і в чужомовних словах, як от: бїблія, полїтика і т. д.

Найперше джерело цього значкового желихівського правописа церковно-славянські книги, та ще й давніші, а не сьогочасні, ще ті, що друкувались с титлами, сриками та паериками. Для приклада ми виписуемо слова з Ізмарагда XVI віка: «сїи и'зволиша,... л'жа, вел'ми, пїанство, прав'да, тат'ба... жити в' хлѣвинѣ с' правдою, нежели в' повапленнѣ храмѣ,. . воз'ми, суд'я... (з «Записок Наук. Товариства ім. Шевченка, т. II, стор. 30, 32). Он де прототип галицькоі желихівки та правописа українських сьогочасних часописів, а найбільше «Вільноі України». Замісьць цього стародавнього правописа я радив би нашим часописом взяти для вживання с того ж таки Ізмарагда XVI в. вкоречені в наш час вже загальні для усієі України народні дат. і пред. падіжі йменнів прикметних, йменнів лічбових та заіменникив: «а́ правда остави 'я в' *свои* ходити воли...»,—а потім в другому місьці: «ходити в' *своеи* воли». Хоч далі стоїть і—в свей воли. На Волині теперички кажуть: «в свеі хаті своя й правда». Там таки вживається й староруське, а теперички тільки черниговське та овруцьке слово — *вельми*, котре трапляється ще в московскому рукописі «Самозванщина» поруч с словом *такожъ*.

Digitized by Google

В нас на Украіні писали давньою непопсованою кулішівкою: дехто, як Ив. Рудченко в «Южно-русскихъ сказкахъ» ставив *й*, де було мяке *і*: йіх, йісти, йіду, добройі. Але як я послав в Київ друкувать „Хмари», «Перші Київські князі» й «Татари й Литва на Украіні», йіх видали желихівкою, само по собі в мене не спитавшись, як у нас тепериньки це поводиться. Повикидали міні початкове *й* (йіх, йіі) і поставили — їх, її. Але Старіцький в «Раді» 1883 р. вернувся знов до давньоі кулішивки. В нас на Украіні оце недавно, як цензура не вмикувалась в наш правопис, в часописях завели йотироване *і* з двома точками, завели, замісьць кулішівки, галицьку желихівку, хоч не повну. І в Галичині, і в нас пісьменики не держаться правила і ставляють над і дві точки, де трапиться, просто таки плутають. От в Л.-Науковому Вістнику 1901 р. 61 кн., наприклад, д. Стефаник пише: дїточний, а рядом—сьвітом, недосміяний, хоч тут—*і* вийшло з *ѣ*, а далі знов пише—сидїв, в сьвітї (в свїтї, бік 15). Леся Украінка там таки пише: Настася Ілїнїшна (це виходе: Ільйінйішна, — виходе казнащо), а далі вже піше: — «в гардеробі» з однією точкою, пише—«скорійш»: тут *і* з *ѣ*: треба б ставіть дві точки.

Оттак достоту плутають те, й навіть йотироване *і* й галичани; тикають дві точки над *і*, ніби навмання, навіть і в «Наукових Записках» і скрізь. От передо мною книжка «На шляху», літературний альманах, виданий академичним товариством «Союз» в Чернівцях 1906 р. Ця книжка гарненька й замикає (заключає) в собі чимало поетичніх утворів; вона тільки що прислана міні од «Союза», як пошанованому спільникові Товаріства (за що я щиро дякую Товариству). В ці доладні (изящной) книжці я бачу теж плутанину в вживанні навіть йотированного *і*. Тут трапляється, наприклад, от що: сотнї (сотнѣ) лїт, і зараз таки—як цвіт... Із високої дзвіницї, сї (?) стрічки, як вік твій (а не вїк—вѣкъ), «Ой як сїяв жито в полї», а потім далі от така штука: і шуміли (шумѣли) враз тополї (тополі)... люблю тодї і т. д.

І в Чернівцях тикають над *і* дві точки на́зря, куди й де влучать. Д. Франко так само плутає ці точки над йотированним *і*, та над *і* з *ѣ*; («Откровеніє св. Стефана» Кіев. Ст. 1906 г.

Digitized by Google

іюнь): вірують (вїрують), в сім напрямі (сім), переклад Біблії (Біблії), тодішньою, матірю (матірью) і т. д.

В нас на Україні навіть в одні й ті самі часописі один автор пише по своєму, другий—инакше. Приміром, в «Громад. Думці», № 54 не видержують гаразд навіть прийнятого з двома точками *і* йотированного: цієї статі (цієї), хлопської (хлопської) мови, і так скрізь. Леся Українка в «Вільні Україні» ставить желихівське *і* з двома точками: «Було *їх* три (стр. 7, кн. I), приїхавши, не *їв* нічого...—а потім далі вже пише так: на *її* чолі (тут вже три точки),—це выходе по фонетиці—на іїі, а не їїі. Добродій Л. Бич пише: *іх*. Инчі пишуть — з'їдуть... я на з'їзді... (I Личко стр. 106). А другі пишуть—її (Ткаченко, с. 125), її діячів (д. Стешенко, стр. 96). Доб. Бич вже пише: з'їзд (стр. 52),—їхніх з'їздів. Це вже выходе не—зїіздъ, зїіздів, а—зізд. зіздів. Градація цієї плутанини виходе ось яка в українських часописах і в журналах: іх, її (с трьома точками в «Вільні Україні»), її (с чотирьма точками; в Гром. Думці, в Рід. Краї). Пятох точок над *їїі* ще нігде не траплялось в часописах; те ж саме в инчих словах: з'їзд, з'їзд, в' пір'і, в' пір'ї, ім, їм, ів. їв, в, з, в', з' (Вільна Україна), пять, пъять. п'ять і т. д.

Певно не кожне навіть знає, тай й не кожне постреже, де те *і* просте, а де *і* йотироване. Для того, щоб це гаразд знати. треба повчитись хоч трохи в гімназії; та й гімназісти забувають згодом навіть і надіжі. Чи багато ж в нас просьвічених людей пише по-український? Та й просьвічені пісьменики плутають цей безглудий правопис, що ще й зветься ніби всьмішки кулішівкою.

Навіщо ж і заводить таку трудноту, коли ті, що заводять желихівку, те церковно-славянське іже, не сповняють йіі. а часом таки не тямлять йіі, як сьлід? Тикають ті дві точки де трапиться і куди само перо скоче. Треба знать, що і в самі кулішівці того *і* з одніею точкою силенна сила! і звичайне *і*, як в российські мові, ще й *і з ъ, і з о* (кінь, віл) *і з е* (пісок, лід). І так доведеться натикать силу точок. А тут на тобі ще й

Digitized by Google

иже з двома точками на одному *ї*, та ще цього *ї* рясно та густо скрізь!

До цієї хмари зверхніх значків редакторі «Вільної України» та фельетони Ради: (з' дорогою душею, з'острахом і т. д. Рада № 33), ще підсипають мірку цього непотрібного маку: вони ще ставляють апострофи, чи єрики над приіменниками, де колись ставляли вже теперички викинуті єри (ъ):—з' пересилкою, в' інші державі, з' утисками, з' національними рисами, з' селянського життя. Не знаю, що воно таке, і для чого ті значки: чи то сльози за мерцем, чи то надгробні памятники на могилах небіжчиків. Це вже ніби підвели українську мову під французьку, в котрі ставиться зверху значок викидання, над місцем викинутого *е*: qu'il: il m'en avait; d'abord; l'ecol;—або може й під впливом правописа «Измарагди» XVI в... Коли вже тепер пішла поведенція (мода) на ці значки, то доконешне треба ще прирівнять українську вимову і до німецькоі, і треба ставить значок в словах: т'і, руд'і, біл'і і т. д.,—треба позначкувать і такі слова, як н'іс (носъ), бо не позначкувавши «носа», можно змішувать його з словом—ніс (нёсъ) і т. д.

Це ж тучі, це ж хмари значків! Виходе, що хто багато пише, то тільки те й робитиме, що ставитиме значки та сіятиме мак точок і внизу і вгорі. Скільки напише букв, сливе, стільки напише й значків. І це все непотрібна нісенітниця. На мій погляд, то треба покинуть желихівку і писать давньою кулішівкою, з однією точкою на *і*, а до початкового *і* приставлять й:—йісти, йіі, йіх, йів, йій-Богу, (а не їсти, її, їх, їв), як зробив Ів. Рудченко в своіх «Южно-Рус. сказках». Це ж дивовижний рядок церковних значків, церковних *иже*, навіть сьмішний! І все таки кожне читає та й читатиме оті слова: їв, їсти, її по-россійський, як: ив, исты, іи. А як приставить перед словами—*й*, кожне, навіть дитина, читатиме, як сьлід:—йів, йіду, йіі. В середині й на кінці слів письля самозгучних, як от —доброі, моеі,—*і* й без того читается мяко (як і в великоруські мові в словах: моі твоі і т. д.), і там зовсім непотрібне *й* перед *і*: — моеі, твоеі; непотрібні й дві точки.

Digitized by Google

Наші деякі вигадчики правописів, та усякі мудрагелі кладуть на українських письменників таку «неудобоносиму ваготу», од котрої для того, хто багато пише, хоч спродуйся, пакуйся та тікай на кубанськи степи, або й далі. Хто бачив турецькі або перські пашпорти в усяких грецьких пройдисьвітів та заволок, хто бачив ті хмари точок, крючків, гачків, хвостиків та викрутасів, той скаже, що наш новомодній правопис перейнятий од наших сусід турків. Найбільше такий турецький правопис в «Шершні», за що він повинен сам себе покусать, як гоголівська баба сама себе «висікла». Це ж він сливе один пише: їсти, їхав, їв, їла, їж, — тимчасом як инчі часописні письменики все таки приставляють в ціх словах с початку—*й*: йіду, йім, і тільки в середині слів ставляють дві точки над і йотированим, що теж непотрібне, бо буква і пісьля самозгучних букв вимовляється мяко і в пас, як і в великоруські мові: моі, твоі і т. д. Але ж в россійські мові не ставляють же в ціх випадках ніякого значка [1]). Правда, що в «Шершні» більше малюють, ніж пишуть, а писаннячка там такі манючі, що вистачить часу опорядить йіх по новомодньому, одягти йіх в модній галицький *одяг* і накинуть багато модніх *убрань* на слова. Колись і на Україні, як ще писали маленькі оповіданнячка та вірші, ще можна було обсмикувати та облизувать йіх поволі. Але тепер, коли доводиться писать чимало, або й багато та ще й хапком, ця хмара значків в механизмі писання забірає багацько часу і через те дуже заважає при писанні. Спиняй перо що хвилини, тикай значки й точки і вгорі, і внизу, спиняй течію думки та все сій та сій якийсь непотрібний мак і вгорі, і внизу. Усе це просто таки безглуздя й нісенітниця. Та й самі ті, що вигадали в Галичині, і в нас зводять це непотрібне й зайве гаяння в писанні, самі ж не сповняють і не держаться правил, а... другим накидають.

---

[1]) Буква *і* пісьля самозгучних вимовляється мякіше і в німецькі та франц. мові: змягчується в й: mein, dein, travaill, abeille, pareill. Бо индо-европейські мови зліпляні з одного тіста.

Digitized by Google

Приіменника *з* та *с* галичани давненько вже підвели під одно польське *z* (з). В українські та й в галицькі мові є таких два приіменника—*з* та *с*: *з* ним, с тобою, с ким і т. д. Ще в давні галицькі «Меті» та «Правді» ці приіменники переплутували, гаразд не тямили, котрий з їх вживать перед словами, бо тоді не було ще й ніякої грамматики. Почали навіть ассимилювать ці приіменники с тією буквою, с котрої починаються слова, і писали так: *ш* чорним, *с* тобою, *ж* жаром, *з* нами. Нарешті, щоб не було плутанини в письменстві, в Галичині чи для однаковости, чи для спрóщення правила й полегкости підвели ці приіменники під польське *z*. В польські мові нема приіменника *с*, є тільки один *з*. Цей один приіменник—*з* прийняли на польський зразець в галицькому письменстві, а звідтіль в останній час те ж саме одно *з* завелось скрізь, навіть в приставках, і в українському письменстві: вживають тільки *з*, і зовсім викинули *с* письменства—*с*. Воно б то й нічого для простішої справи в пісанні й орфографії, але через це вийшло... псування самої мови, навіть в середині слів. Потім згодом почали і в Галичині, і в нас змінять *с* на *з* вже й у приставках до слів. а часом просто таки в середині слів, почали писать: зпереду. зпочатку, зпересердя, розкіш, сніг розтає, розходиться, розказать і т. д (наставили й міні цьоко добра херсонці в своєму збірникові «Зъ потоку жыття» («Съ потока жыття»). Почалось просто таки псування української мови через великий наплин приіменника *з*. Це вже в самий осередок слів вклюнулась ніби міль, що почала псувать самий осередок зерен, с котрих колись зосталась би тільки буцім-то українська... пужи́на. Тимчасом в народні мові і на Україні, і в Галичині приіменник *с* вживається перед тіми словами, що починаються з букв: *к*, *п*, *т*, *х*, *с*: с ким. с тобою, с хрестом, с постом; і в приставках до слів в самих словах: спересердя, спочатку, росказать. роставать. Тільки буква *з* ніколи не зміняється в приставках *без* і *через*, як і в великоруські мові (безпешний і т. д.) та в приставці *роз*, як вона стоїть перед буквою *с* в середині слів, як от: розсердився. І в цім разі Галичани й наші українці знов підвели українську мову під польську та й... знов пошко-

Digitized by Google

дили українські мові, бо почалось неприємне псування мови в самому йіі корінні.

Все лихо с книжньою українською мовою в наш час скоілось од того, що в нас заходились навіщось підводить українську мову під закони й правила инчих мов: в фонетиці підвели йіі під великоруську мову, і... давай сіять в таких словах, як пять, мясо і т. д., стародавні апострофи; три падіжі підвели під галицькі й польські падіжі; опрічні, не приставні приіменники *с* та *з* підвели під один польський приіменник—*з*. Ці опрічні приіменники «Вільна Україна» й «Рада» примитикували навіщось підвести під французьке правило: ставляють французький викидний значок пісьля йіх: с', з', в' хату. А коли вже йти далі цією стежкою, то й доконешне треба ще підвести під німецьку вимову рядок слів: тьі, рудъі, чорнъі, нъіс і т, д.—та й там зверху понатикать значків: руд'і, т'і, чорн'і, біл'і, н'іс, жовт'і, зелен'і, ст'іл, т'ік, пот'ік, і т. д.

Як підуть цією стежкою і в такім прямуванні; як почнуть підводить нашу мову під усякі мови, то що ж зостанеться українського в нашій мові? Що з нею станеться? Те, що сказав Шевченко про «Калину»: «Зневажають червоную калину мою... Широкії тії віти й діти обірвуть»... В нас таки добре тепер обшарпують ті віти, а на червону калину натикали силенну силу репяхів та сьміття. Про нашу українську книжню мову можна сказать так, як казала баба: «хрест на міні, хрест на голові, хрест на руках: я вся в хрестах, як вівця в репяхах». І справді, як глянеш на теперішню галицьку або й українську газету, або й книжку, то вона така поцяцькована значками й точками, така нелехата, неначе вівця в репяхах. Ще й до того по рядках роскидані такі прикраси, як б'є, б'ю, поб'є, в сім'і, з'їзд, з'їхав. Ці слова с титлами чи з церковно славянськими «єроками й паєроками» нагадують такі слова в часловцях, як от: **Бц҃є**, **пр҃къ**, **Гд҃и** (Богородице, Пророкъ, Господи). Та ті слова таки й мають в галицькому письменстві генетичне злучіння з церковними отіми—**Бц҃є**, **Гд҃и**, коли докопуваться до самої сутнóти діла... Очевидячки оті—**Гд҃и**, **Бц҃є**, **пр҃къ** породили б'є, в'ю, б'ю, в'є, з'їзд, а ці до-

Digitized by Google

бродії вже росплодились в українських книжках і породили такі допотопні дивовища, як от: з'язок, з'язав, з'їхались (звязок, звязав, зїіхались) і т. д. І все це непотрібне, зайве, і тільки завдає багато мороки для письменників. Напиши дві букві—й тикай чотирі точки (її)! Це ж просто таки курям на сьміх! В галицьких книжках і тепер друкують велике початкове Ї з двома квадратиками зверху, як в церковно-славянських книгах, в Минеях або в Тріодях; але воно в нецерковних книжках—скинулось на соху з двома розсішками зверху в клуні, де на розсішки кладеться бантина. Тепер це щось чудне й дуже вже стародавне. Як углядиш в галицьких книжках оттаку зателепу, початкове Ї з двома квадратиками зверху, то якось недоброхіть пригадується... псалтирь та часловець...

Загалом сказавши, желихівка—це просто таки стародавній етимологічній, прикритий значками, церковно-славянський правопис з апострофами. Яка ж це фонетика? Йіі навіцось звуть фонетикою, але це помилка; воно щось схоже на стенографію, ніби якісь стенографічні значки, котрі показують вкорочування в вимові слів. Ці натикані рядочки точокъ над буквою *і*, ці апострофи—б'е, поб'е, пір'ї, з'їзд, п'еси, п'еса—це все просто таки сьмішна нісенітниця, що не полегшує в читанні, а тільки заважає. Я й сам читаю похапцем ці слова так: бе, побе, піря, пірі, песи, зізд і т. д. Так читають йіх хапком усякі читалники опріч тіх, що самі пишуть отаку нісенітницю. Принаймні міні дуже часто доводилось чуть нарікання на це од читалників, навіть націоналистів. Настáвляють усяких значків, натикають цілі карнизи с точок над *і*, та й думають, що це фонетика. Яка ж це фонетика? В фонетичньому правописові як написано, так треба й читати, як от, приміром, в німецькі мові, або в сербські, де кожна буква назначує згуки мови. Прирівнявши цей желихівсько-галицький значковий аппарат до українського оффіціяльного правописа з вживанням росспйських букв—*и*, *ы*, *з*, я мушу сказать, що той российський, силуваний для нас, оффіціяльний правопис багато білше фонетичній, ніж сьогочасна галицька значкова же-

Digitized by Google

лихівка, якби тільки там не стерчав на кінцях отой стародавній дармоід—*ъ*, а я ще додам, коли б в йому не стерчав ще другий книжковий дармоід—*й* в род. і дат. падіжах йменнів прикметних, лічбових та заіменників: на висок*ій* горі, в котр*ій* годині. Принаймні в тому россійському правописові нема ніяких умовних, сливе стенографічніх значків. Це ж такий самий фонетичній правопис, як і давніший, не зміняний і не попсований кулішівський, тільки з уживанням твердого знака на кінці слів.

Я спитаю, за ким же йти насьлідці нашим письменикам, та хоч би й міні, коли усі часописі. не вважаючи на принціп поіднання книжньої мови, йдуть не одніею стежкою, а вростіч? «Хлібороб», «Слобожанщина» та «Хата» держались кулішівки й ставляли над *ї* дві точки; «Вільна Україна» вже ставляє над цім заіменником і над другими схожими словами—три точки, а «Нова Громада» уподобала собі чотирі точки, певно любить, щоб було рясніше цього желихівського овощу — ї. В «Вільні Україні» пишуть—*з'їзд* з одніею точкою, в «Нові Громаді» і в «Рідному Краї» мають за сподобніше писать: з'їзд, пір'ї. «Громадська Думка» пускає точки раз так, другий—инак: ї, ї: прикметники пишуть то злито, вкупі: угору, вгору, догори, наперед, а в альманасі «С потока життя» скрізь роздерають їіх по-галицький, як вовк козу-дерезу: в гору, до гори, в літку. Д. Грінченко пише правдиво, як сьлід: значчіннів, оповіданнів,—тим часом усі молоді письменики дуже уподобали собі допотопні галицькі та польські падіжі: оповідань, бажань, значінь. Галичани пишуть навіть—весіль, а не весіллів; та і в д. Кропивніцького в «Киів. Стар». (1906 р. іюль) є:—«багато вісілль», відречусь, віддае, відкупився й инча галицька нісенітниця, вже не знаю, чи його, чи вставна. Колись він писав по-народньому:—од, мині,—а теперички вже пише—від, мені, біля (коло) двору і т. д. Може це йому вставляно, як вставляли всяку всячину й міні... Теперички я спитаюсь, за ким же нашим письменикам, та й міні йти? Чи за одніею точкою, чи за двома, чи за трьома, а то й за чотирьма?

Digitized by Google

Усі такі *важні* питання, чи дві, чи три, чи чотирі точки ставить над *ії* схожі на середньовікову схоластику, коли схоласти змагались в таких питаннях, як, напр., скільки янголів може зміститься на лезі ножа: чи один, чи десять, чи сто, чи навіть мільйони?

Усе це просто таки галицька схоластика вигадана старими націоналами, схоластами псалтирниками. Ця пісенітниця просто таки сьмішна. За такий ніби то фонетичний правопис нас обсьміють сусідні народи, та й матимуть повне право. Де ж те *поіднання* в мові, за котре наші часописі збили бучу, завели в часописях якийсь галицько-український жаргон, збавили українську народню мову, викинули з неї багато народніх слів, напхали десятки польських слів, скрпвдили старих письменників, понаставляли й міні, понаставляли й инчим письменикам такої пісенітниці, як: мені, пущанне («Благотворит. Общ. изданія книгъ» й «Вік»); бажань — (Рідний Край), натикали міні желихівки («Хмари», «Перші київські князі» й инчі видання галицькі: «Зъ потоку життя і т. д.), так що я сам себе не впізнаю в тіх виданнях... Один зміняє так, другий—инакше. Натикали в оповіданні Старіцького: від, відчепись («Зоря» 1906 р.); Кропивніцькому—від, біля («Рідний Край») і т. д. Це ж показує недостачу щирого джентльменства, а то й нахабність письменську, щиро українську. Трудно й знайти в будлі-які літературі таке неповажання прав людської й письменської особости. І все це роблять ради запровадження в нашому письменстві галицької стародавньої, якоісь ніби *актової* мови, через котру широка публіка... не читає, та й не читатиме наших часописів.

Оттаке поіднання в часописному сьогочасному письменстві скипулось на криловський квартет: „деруть, а толку нѣтъ“, хоч затуляй вуха! І справді, цей значковий правопис, ця сила точок та апострофів пригадує якісь стародавні чудернацькі ноти, писані рядками без линій: в'їзд, з'явився, її, біблії, з'їв, поб'є, їх, з'їхався, їж, їв. Тут є й stocatto перед буквою 'я; є й ligato—

Digitized by Google

ї. Усе це неначе ставляно під смик та скрипку. І цей значковий правопис зветься фонетикою!?

А все таки музики на лад не йдуть, та й не підуть, хоч наші часописні письменики і пересядуть на инчі місьця. Справа погана. Це ж виходе макароничня мова, потрушена зверху і насподі наче маком та перцем.

Поіднання може статись тоді, як покинуть оту значкову плутанину, як я вже казав передніше, та вернуться до простішої давньої кулішівки. Що стосується до мови, то, позбувшись отого клопоту, ніби то поіднання з галичанами в книжні мові, доконешне треба усім часописям вернуться до народньої української *сьогочасної* мови. Треба писать так, як тепер говоре народ на Україні, а не в Галичині та на Поліссі.

Була ж у нас однаковість в мові, доки так звана «радикальна партія» в згоді з галичанами не почала заводить на Україні книжньої галицької мови в виданнях, а потім в часописях. І д. Чернявський, і д. Леся Українка, й Руссов, і Хоткевич, і Єфремов, та й усі писали однаковісінькою українською, щиро народньою мовою, доки не пішла по їх якась письменська пошість з Галичини. Нехай же вони скинуть с своіх писаннів ту пошестну падь (налёт) і... знов настане однаковість і поіднання в українському письменстві.

І теперички куди я не поткнусь с своіми утворами, скрізь (з небагатьома вийнятками) таки щось позмінюють міні по своєму, або наставляють міні таких допотопних падіжів, як — бажань («Рідний Край»), або польських: до оркестру, до пароду; або попереробляють навіть народні слова—одпикувать, запагубить на—одникувать, запогубить; або поодрізняють в прикметниках приіменники й поставляють їх окроми од слів—в гору, до гори, в літку (вгору, догори, влітку — «Съ потока життя»); а в Галичині, окрім того, що понаставляють на кінцях—*ий*, в прикметниках поставлять дві половині слів нарізно одну од другої, ще й до того натикають желихівських точок та апострофів, неначе потрусять моє писання маком. Видавать та друковати свої утвори пісьля таких

Digitized by Google

виданнів—це ж истино каторжна робота. За ваготу йіі й нудыгу од неі тільки знаю я. Якоі мороки завдадуть тобі! І все таки, як не пильнуй, ніякісіньким способом не викорениш дорешти натиканого хамла й не виправиш, як сьлід, зганжованих усіма моіх виданнів і в знаках, і в саміх словах, навіть народніх, записаних од народа, котріх, падісь, наші усякі ніби-то нехибні папи просто не знають і мабуть думають, що то вигадані мною неологізми.

Про українське пісьменство в оцей час можна сказать, як сьпівала безщасна дівчина в одні пісьні: «Над моіми воротами та чорная хмара;--а на мене молодую безвинная слава. А я тую чорну хмару пером розмахаю: пережила поговори,—перебуду й славу».

Але хто розмахає таким чарівницьким пером оту чорну хмару, що тепериньки несподівано нависла над ворітьми молодого українського пісьменства? Хто поскидає отой намул, оте лушпиння, що засьмітило народню мову? В Великоросеіі геніяльний Пушкин розмахав своім чарівницьким пером чорну хмару стародавньоі Ломоносівщини, та й то не одразу, бо ті хмари в мові тоді вже добре затужавіли. Навіть на Гоголя довго ремствували усякі консерватері, псевдоклассики шишковці, Гречі, Булгарини та Сенковські. На Украіні хоч би і зьявивсь свій Пушкин, або другий Шевченко, що писав би вже виробляною вищою мовою, то й той навряд чи спромігся б розмахати ту хмару. Бо в нас через український надзвичайний индивідуализм, недалекий і од десцотизма, кожний видавець, навіть кожний нетяма корректор вважає на себе, як на нехибного папу, і через свою ніби-то нехибність поперекручував би й підвернув під свій погляд та вподобу й нового українського Пушкина, і само-по-собі ніхто с пісьмеників не пішов би насьлідці за ним в мові. Кожне йшло б своєю стежкою. В нас в ці мовні справі усі йдуть врастіч с причини без міри великого индивідуализма. А коли оце недавнечко й почали гуртом тягти в один бік і в мові, і в правописові, то може тим, що в цім разі була змова «партійна», була намова збоку, з Галичини, зробляна заздалегідь, вже кільки років

Digitized by Google

передніше. Але, не вважаючи на таку партійну змову, і тепер в часописах знов усі вже пішли врастіч, йдуть знов нарізно одні од других в питанні... про умовні значки: скільки ставить точок над иже (ії). Чи варта ж уваги ця галицька схоластика?

Можна сподіваться, що в нас розмахає чорну хмару в попсовані книжні мові хіба *школа*. Як колись заведуть в школах українську мову та літературу (а йіі доконче треба завести), то тямущі вчителі зможуть виправить українську мову й направить йіі на добру путь в молодчому поколінні, як даватимуть вчити зразці мови в Котляревського, Куліша, Шевченка, де навіть нема таких форм мови, як: від, мені, роздивишся, а є народні форми: мині, міні, од, роздивисся, і т. д., де синтактика народня, українська. Це буде нетрудно зробити, бо наша книжня мова ще гаразд не закоренилась в письменстві й не затужавіла, ще й досі не досягла достиглости й завершіння, хоч можна сподіваться, що вона от-от незабаром достигне.

Галицька наукова й часописна мова, кажучи загалóм, дуже пошкодила нашому письменству, а найбільше—сьогочасному часописному українському письменству. Через йіі вплив ця часописна мова вийшла напхана польськими й галицькими провінціяльними й стародавніми словами, ще й подекуди з чудною синтактикою. Вона одхилила од українського письменства широку публіку. Бельлетристика й український театр вже були зацікавили широку публіку, звернули ввагу на занедбане й знехтуване письменство. Вже почали широко росходиться навіть дорогі книжки. Як почали виходить перші часописі, публіка кинулась на йіх. «Шершня» брали назáхват в нарізному продажі, бо «Шершень» по змісту стояв врівні с петербургськими сатиричніми виданнями. Публіка кинулась і... опеклась. Часописна мова була чудна, ряба, дивовижна. Навіть ті націоналисти, що пригорнулись з щирим серцем до українського письменства й купували книжки, казали міні, що ціх виданнів, як і декотрих галицьких авторів, виданих в Россії, читати неможна ніяким способом: така в йіх мова чудна й місьцями навіть незрозуміла. Посипались протести й запитання в редакції, просили прислать

Digitized by Google

словаря, бо без словаря тіх часописів неможна читать. Але вони бідорахи не знали, що для зрозуміння такоі часописноі мови треба користуваться українським словарем сукупно с польським...

Уся та безліч напханих польських слів, нахапаних з галицьких книжок знéзнавки, усякові галицькі чудні слова, усі ті галицькі правописні значки й точки,—це ж справдешні рушниці та гармати, котрими часописні письменики одганяють українську широку публіку од українського письменства. А така проява, як оті: б'є, б'ю, в'є (вье), з'їзд, або з'їздь, з'їхавсь, пір'я, в сім'ї і т. д.—це ж і справді смалкі та влучні кулі не тільки на широку українську публіку, але й на пересьвідчених націоналистів. Стикнувшись с такими книжніми проявами та поторочами, деякі читалники з досади кидають книжку й часопись. Щиро признаюсь, що кидаю часом таку книжку з досади й я. Бере недоброхіть досада.

Коли мовна справа в сьогочасних часописях вестиметься так і надалі, то можна сподіваться перспективи, шкодливоі й для загального українського письменства... На нашому часописному ринкові лежатиме крам, на котрий ні зáпита (спроса), ні споживачів (потребителей) не буде. Часописне письменство так и зостанеться партійним, кружковим. Його читатимуть самі ті, що понаписували. Видаючи на Україні навіть галицьких письменників, докопешне треба подекуди виправлять їіх мову, змінять деякі чудернацькі провинціяльні слова й перероблювать деякі чудні вірші, бо публіка все одно не читатиме їіх. Коли галичани, видаючи в себе українських авторів, зьмінюють українські форми на стародавні свої, то чом би пак не позьмінювать і в виданих на Україні галицьких авторів їіх стародавні форми й слова на українські? Але українці вже мабуть спокон-віку звикли поступаться та йти сьлідком за ким-небудь. Недурно ж каже приказка: «звикло лошя бігти за возом,—то бігтиме й за санками». Це ж наші часописні письменики побігли вже за галицькими санками... переставши бігти за россійським возом.

Якби пак сорок років посліль не висла над українською письменською мовою разуразня заборона, цього б лиха може б

Digitized by Google

і не трапилось. Розвиток книжньої мови йшов би на Україні поволі, ступінь за ступінем, нормальною ходою, як це було і в усіх літературах. Наші письменики потроху виробляли б книжню вищу мову с своєї народньої мови. Але через завсідній гніт та разуразні заборони молодче покоління мусіло обертаться до галицького письменства, добувало галицькі часописі й журнали, начиталось їх і потроху та непримітно вссало в себе ту мову з усіма її словами й стародавніми чудними формами, оговталось с тими формами так, що вони вже навіть не здавались чудними. А як в Россії трохи одлигло в цензурі як роспочалось відоме визвольницьке рýшення, десь несподівано на Україні виникла теперішня часописна мова, неначе з Юпитерової голови вискочила Афина-Паллада, узброєна в готовісіньку зброю... галицьку. Публіка кинулась на новинку... і тільки очі витріщила з дива, дивуючись, що воно за проява ота дивовижна часописна мова?

Застерегаючи наших часописних письменників, я повинен сказать кільки своїх думок та гадок про галицьке письменство й галицьку книжню мову. Це застереження буде зовсім не зайве в наш час, коли вже галицька письменська мова стала такою уподобною для молодого покоління письменників, що вони ладні завести її на Україні хоч би навіки-вічні, та ще й падкують завзято!

Галицьке письменство й галицька книжня мова в наш час повинна бути для українських письменників тим, чим було українське письменство в XVIII віку для Ломоносова й инчих його сучасників в Петербурзі. З його доведеться взять дуже мало слів. Брать треба вміючи. Два віки вироблялась та стара книжня українсько-славянська мова в Київі на Україні. Вироблялась вона спершу с церковно-славянської мови, а потім згодом, починаючи од волинських літописів та од Іоанна Вишенського (кінець XVI і початок XVII віка), в ту мову все більше та більше промикувалась українська народня мова. Декотрі утвори, як от прикладом: «Лѣтопись самовидца о войнах Б. Хмельницкаго» в XVII віку вже писані перемішкою: рядків зо три українською народньою мовою, а рядків з чотирі далі вже инчою, вироблянною з церковної мови, а як вважати на неї по теперішньому, то

Digitized by Google

ніби то великоруською теперішньою книжньою мовою, бо там вже трапляються не народні фрази: они заключили мир.., козаки просили перемирія... требовали союза... объявили войну полякам. і т. д. Ломоносов позгрібав ті вищі наукові шарі тодішньої книжньої мови, загарбав собі вкупі з виробляною вже науковою терминологією і прибудував це усе, як верхній етаж до великоруської, правда не народньої, але міської мови, само по собі змінивши українську вимову на великоруську. От і вийшла готовісінька россійська вища книжня, навіть вчена мова. Великоруським письменикам не довелось і морочить голови, щоб видумувати та утворять вищі наукові слова.

Ломоносов взяв вже готовісіньку вищу мову с Киіва, але вибрав с киівської мови тільки ті слова, що були виробляні и виведяні з церковно-славянської мові, і вибрав вдатно, гарно. Він вчився в Киіво-Могилянські академії і само по собі добре знав, які в ті мові були народні українські, або польські слова. Він йіх поминув і не зачепив, бо все одно йіх не втямили б великоруські книжники. Якби Ломоносов не загарбав собі тіх вищих наукових слів, вони само по собі зостались би в наші українські книжні мові, і нам не довелось би вдруге морочить голови, наново вдруге утворять вищу наукову мову. Українці, утворивши одну вищу мову, загарбану од йіх, і втративши ті скарби, мусять утворяти в наш час ще й другу вищу мову, вже спеціяльно для себе.

В наші часи Галичина, покористувавшись сякою-такою вольністю друку в Австрії, вже виробила нову вищу письменську мову, на котрі в галицько-українських гімназіях і на університецьких кафедрах вже йдуть наукові лекції. Але нам, українцям, брати ту вищу мову, переймать йіі з усіма словами суспіль (сплошь) і користуваться нею—неможна.

Я вже передніше сказав, з яких елементів склалась сьогочасна галицька письменська мова молодої чи української партії, та мова, котру в наш час переймають наші надто перейнятливі письменики. Склалась вона з народньої галицької підмови чи говірки, та с старої книжньої мови киіво-могилянського періода

Digitized by Google

XVII й XVIII віка, котра в Галичині ніколи не виводилась і животіла в письменстві до останніх часів.

На народній старий грунт мови покладяно другий книжній шар вищої мови, теж стародавній: це книжня мова XVII і XVIII віка, котра в Галичині ніколи не переводилась і тоді, як на Україні вже Котляревський заводив народню українську мову, а россійське правленство в школах і в канцеляріях заводило книжню великорусько-ломоносівську мову. Окрім того, як ми вже бачили, в неї забрано багацько польських слів. Через те то користуваться галицькою мовою треба дуже обережно. Треба перше од усього знать польську мову, треба мати хист, та письменський досьвід, щоб вибрать і переймати з неї те, що виробляно з народнього коріння й насіння, а що в неї є недоладне, або забране с польської мови, або й виробляно недавно с того старого джерела, з церковно-славянської мови.

В галицьких письменників ще й досі примітна пахильність вироблять книжню мову не з народньої своєї мови, а з церковнославянської, як вироблювали їїі колись давні киівські вчені. Такі нові слова, як от: оголошення, оголосити — виробляні з церковних слів: оглашеніе, оглашати, оглашеніи изыдите; слова: предпріємство, переймленне (переймання), виемок, виемковий (вийнятковий), спадкоемці (насьлідники), подвигненя—виведяні с старого слова — ємлю і т. д. Такий самий процесс творчести мови продовжуеться ще й досі і в великоруські книжні мові на грунті ломоносівщини, це б то на грунті тієї ж таки старої киівської мови, що зосталась у вживанні і в Галичині, напр. нові слова—пріємлемий, непріємлемий і т. д.

Через те шо в сьогочасному галицькому письменстві нам неприємно муляють в очі такі стародавні церковні форми слів, як от приміром: повідомленне, поясненне, значенне, оголошенне і т. д. В сорокових роках, як я ще був малим хлопцем, я чув, як говорили два старі батюшки: благочинний о. Николай Бажановський с села Квіток, канів. пов., та о. Марк Ольшамовський з звенигородського повіта, відомий в околиці під прізвищем: «отче Марку, випий горілки чарку!» бо він все так приказував, держачи

Digitized by Google

в руках чарку. Обидва вони вчились ще в старі Київо-Могилянські академії в кінці XVIII в., а в 1847 р. я памятаю їх вже старими: їм обом було вже за шістдесять років. Обидва вони добре говорили латинською мовою, багато кращою, ніж мій батько, а «отче Марку» часто любив говорить експромптом віршами до рифми, приказуючи до чарки, або до закуски. Вірші звичайно були юмористичні, бо «отче Марку» був жвавий, веселий і навіть трохи штукарь. Обидва ці старі батюшки ще не вміли говорить по-великоруський, говорили завжди українською мовою, і часом було чую, що вони подекуди вставляють якісь чудні слова: то були книжні вищі слова, забрані Ломоносовим. Вони казали так: повідомління, благоліпно в ваші церкві, треба написати поясненіе, або пояснінія, треба видать засьвідчення. Міні та мова здавалась дуже чудна, і я питав у батька, по якому це вони говорять? Я тоді вже знав, яка то мова великоруська. Батько сказав міні, що вони обидва говорять старою мовою, бо вчились в старі Київські академії. Побувавши потім в Галичині, я чув таку саму мову од старих галицьких сьвящеників і зараз пригадав собі: «отче Марку» Ольшамовського. Як зьявились в нас оце недавнечко часописі з їх галицькою мовою, то я знов неначе почув мову небіжчика «отче Марку! випий горілки чарку». Тільки «отче Марку» ставив над стародавніми словами наголоски по народні вимові. Через те то і нашим часописам треба держаться такого правила, що стосується до писання й вимови тіх слів: коли в їх наприкінці над буквою *е* стоїть наголосок, тоді в словах цю букву треба змінять на *і*, а коли наголосок подається наперед, на першу половину слова, тоді *е* вдержується: значіння, голосіння, топіння, вчіння, вияснінія, а без наголоска буде так: засьвідчення (свидѣтельство), пересьвідчення (убѣжденіе), рушення (движеніе) і т. д.

Я прочитав не всі номері «Гром. Думки», прочитав хіба тільки половину «Нової Громади» та «Вольної України»: виходе, що я виписав з їх само по собі не всі польські слова. Перелічку таких слів я подаватиму згодом разураз для застереження, щоб не вживали їх в часописах. Неможна ж справді без потреби засьмічувать українську мову, коли в ті мові є свої од-

Digitized by Google

повідні слова. Це просто таки робиться «знезнавки та з нетямучести», од незнання польської мови.

Як можна з цього бачить, з галицького письменства нам доведеться переймать мало годящого задля нас. Наші молоді письменики вже одбились од народньої мови, живучи в великих містах, стали міськими, кабінетними людьми, та ще й підвели українську книжню мову під партійну тенденцію. Мова повинна завсіди стоять окроми од усяких тенденцій, бо инакше йіі можна зробити калікою. Нетреба ні на хвилину забувать, що осередок книжньої нашої мови не в Галичині, не на делекому етнографічньому закутку, а на Україні, по обидва боки Дніпра. А в наш час, коли на Лівобережні Україні народня мова вже вирівнялась в усіх сливе формах з мовою правобережньою, на зразець правобережньої україн. мови, я можу сказаты, що цей осередок вже обсягає сливе усю Україну окрім Черниговщини та вузької смужки Полісся, на півночі, межуючої з Білоруссією. Самим галичанам треба виправлять потроху свою книжню сьогочасну мову на зразець української мови, заводить йіі форми і, передніше од усього, треба зараз таки повикидать показані польські слова. На Буковині вже запанували українські форми мови, а колись згодом і в Галичині зміниться так-само в народа мова, і хіба тільки в Карпатах ще зостануться може й навіки ніби склади стародавньої мови.

Сказать по правді сама галицька й буковинська народня мова не така вже дуже далека од української, як сьогочасна книжня галицька мова. Самі просьвічені галичани говорять зовсім таки гарною українською мовою, неначе в йіх розмові й одлички нема од української мови. Тільки вони звикли писать книжньою стародавньою мовою. Галицькі дрібніші часописі пишуться кращою й більше народньою мовою, близчою до української. Йіх певно видають якісь селюки, що недалеко одбились од своеі народньої мови. В ціх часописях навіть додаткові мисліі ще починаються не з польского заіменника—який, а з заіменника—котрий. В «Рускі Хати» 1906 р. № 2 читаємо: «найшла галичанку, *котра* взялася переплести Сеньоба». Такі селюки, як сільський сьвя-

Digitized by Google

щеник Бордуляк і д. Наталія Кобринська, котра теж завжди живе на селі, пишуть доброю, сливе українською мовою, більше українською, ніж наші сьогочасні письменики в часописях та журналах. Утвори д. Кобринськоі читатимуть і розумітимуть у нас усі, навіть селяни, як викинути в утворах кільки чудних для українців слів, як от,—приміром, слово—«попівство»—польс. плебанія, це б то попівська оселя, чи садиба. А по-українськи це значиться—гурт, зібрання попів, як от кажуть: наіхало багато попівства, дяківства ще й сторожівства; було сила жіноцтва, або в Шевченка: «А із Брацтва те бурсацтво мовчки виглядає». Утвори д. Кобринськоі можна видавать і на Україні.

Можна сподіваться, що колись в недалекім часі потроху виправиться мова і в «Записках Наукового Тов. ім. Шевченка», як тільки редакція посилкується хоч трохи. В обох перших книжках «Записок» за 1906 рік вже есть кільки статтів, як от М. Зубрицького та І. Джиджори, написаних доволі чистою мовою, як пишуть в «Літературно-науковому Вістникові». Статті згаданих письменників можуть читати наші націоналисти, але не широка публіка. Вся решта статтів в обох книжках «Записок». як от статті Ф. Колесси, Зенона Кузеля й инчих написані мовою сливе актовою, і їх на Україні *ніхто* не читатиме. Читаєш ці статті, і все тобі здасться, що ніби читаєш якісь «Акти юго-западнаго края», котрі можуть читати тільки вчені историки, звикші до усякоі актовоі мови. В тіх статтях «Записок» є навіть такі стародавні (ще й польські) слова як — увзгляднити, взлядом того (принять во вниманіе, съ этой точки зрѣнія) і т. д., котрі трапляються в козацьких актах, надрукованих небіжчиком Лазаревським в «Кіевс. Стар.». Є оці самі архаізми і в «Вільні Україні».

Галичанам треба доконешне заводить в себе не тільки буковинські й українські такі форми, як от: цей, оце, од, мині або міні (та і в Галичині од Почаева і за Львів народ каже *мині*, а не *мені*, як запевняв мене проф. Пачовський), родисся, дивися; змінювать потроху чудні форми, як: бачучися, дивлячися, зупиняючися, зустрічаючися, супокій—на: спиняючись,

Digitized by Google

стрічаючись, спокій, але й позмінювать дивовижну й сьмішну для нас синтактику, як от, прикладом: приглядаєшься своій товаришці (до своєі товаришки); вертав в свої права (вертався до своіх прав, вступав в свої права); він вертає домів (вертається додому); він стремить до села, або до правди (в нас—стремить, значиться те, що по-великор. торчитъ; в нас сказали б: він потягується до добра, до науки) і т. д.

Видавці наших часописів, заводячи так падковито галицькі форми й саму мову бущім-то для поіднання українськоі й галицькоі книжньоі мови, здається, й не мали на увазі народньоі популярноі літератури та школьних книжок для народніх школ. Та вони, здається, не дуже то й дбають про цю справу. Хоч наші реформаторі—й демократи по принціпах та пересьвідченнях, але в народні просьвітні справі виступили зовсім не демократично. Чи не ладні пак вони часом і поступиться народньою мовою в цім разі для вищого діла—поіднання книжньоі мови? Видав же «Вік» для нашого українського народа чимало книжечок с стародавніми галицькими формами: сей, ся, насінне, поколінне і т. д. «Читайте, мовляв, як знаєте; сьліпайте собі. Це нічого, що ви будете читати книжки «с притичинами», наздогад, та полапки. За те ж нам легко читати, бо ми вже оговтались, а ви... як там хочете собі»... Це гарна педагогія! нічого сказать. Та сказати по правді, якби хто підсунув народові народній букварь с ціми галицькими словами: від, біля, піль (полів), і с степографічніми значками замісць фонетичнього правописа: їх, ї, їв, з'їзд, б'є, поб'є, б'ю і т. д., то невже ж можна сказати, що такий букварь був би для українськоі школи придатний? Ні правленський (правительственный) школьний комітет, ні земці, ні комітет духовний само по собі не завів би такого букваря в народні школи. Я навіть вагаюсь, чи приймуть в школи букварі й читанки, видані кулішівкою...

Великоруські пісьменики „народники“ вносили в свої утвори народню, сільську мову, а наші „народовці“ й демократи роблять навиворіть: нехтують народньою мовою й зумисне одхи-

Digitized by Google

ляються од неі на користь галицькі мові. В нас робиться ця справа якось навпаки... через тенденцію.

Сказати по щирі правді, я маю мало надіі на усі добутки сьогочасного визво́льницького ру́шення в суспільстві, а тим більше на швидке одродіння Украіни, не вважаючи на пануючу направу (настроеніе) в громадянстві. Роспочате ру́шення може тягтись та й тягтись, і трудно впередгадать, який буде кінець цієі тягатини, і як вона завершиться. Але все таки можна сподіваться, що незабаром заведуть в народні школи украінські наукові книжки. Чи не думають пак видавці часописів запровадить свою скаліченую мову і в народні книжки, як заводив «Вік» в книжки для народнього читання?.. Невже вони вважають за педагогичне діло оте вживання в народніх книжках таких слів, як: від, біля, навколо, сей, отсе, сю, убрань, одяг, ніль, весіль, мерщій, хутчій, з'язав, їсти, в сім'ї? в пір'і, пір'я. А воно щось до того йдеться. Це була б гарна полегкість при вчінні в школах украінських дітей! Міні зазделегідь стає жаль дітвори. А вже такий замах на школу е... Тільки непомірковані й тенденційні люде можуть так думати й мать такий непедагогічній замах на народню школу.

В нових церковних книжках титла вже зняті с слів, а вкорочені с тиглами слова вже розгорнуті для полегкости при читанні. Але ті титла й апострофи, ерики й паєрики мабуть дуже живучі: з церковних книг вони перескочили в галицькі,—а звідтіль перебрались на нове жи́тло в украінські часописі; а́ це вже мостяться, щоб стать настоятелями на місце викинутих з церковних книжок титл і на Украіні. І справді, сільські школярі стикнулись би знов с старими знайомими...

З цього всього виходе, що в часописях для наукового письменства в нас готують, або вже й накидають готовісінький ніби «hochdeutsch» свій, доморослий: це б то стару книжню галицьку мову; а для школ і для народньої літератури нехай би то зостається наш «platdeutsch»: це б то наша украінська мова. Теперички в німців видають книжки для народа на трьох підмовах чи говірках: на швабські (По Рейні та в Швейцарії), на осередкові німецькі, чи саксонські, і на східньо-німецькі, силезські.

Digitized by Google

Вчителі, по закону, повинні вчить там дітей в школах і з ними говорити на ціх підмовах. До цього часу усі наші пісьменики на Україні писали щиро-народнвою мовою, це б то українським «плятдейтшом». А це несподівано на Україні десь узялась вища, ніби вже паньська книжня мова, свій «гохдейтш», що недавнечко звідкільсь вискочив, як козак з маку... Але в німців нікому і в голову не прийде заводить, прикладом, швабські книжки в народні саксонські школи, або саксонські народні книжки видавати й росповсюднювать між віртемберськими, та швейцарськими й баварськими швабами. А в нас одже ж прийшло щось на це схоже в голову нашим українцям: «Вік» повидавав багато народніх книжок, і своіх, і галицьких, зумисне з галицькими формами, для українського народа. Нема що й казати; це гарна педагогія! А все те зробляно знезнавки та з нетямучести, само по собі, окрім відомої тенденції.

Проти цієї тенденції--провести галицькі форми мови і правопис та галицькі книжки до самого споду, це б то завести їіх в народні школи, можу тільки сказать, як молився якийсь батюшка, тоді як розсьвячував вже посьвячену мужикову хату: «Господи, не благослови, не спосьпішай і не пострічай! і дай вам, Боже, час недобрий! І не во віки, і не віків, і не амінь.

І. Нечуй-Левіцький.

(Далі буде).

Digitized by Google

Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський.

В Кіев. Стар. давнійших років був поміщений ряд праць д. Сумцова, Милорадовича та Кузьмичевського про фолькльорні паралелі до Гоголевого „Вія“ та фолькльорні відгуки літописних звісток про половецького хана Шолудивого Буняка. Сказано було також, що ефектовний опис демона Вія в повісти Гоголя не піддається фолькльорному поясненню, тоб то що такої „мітичної“ чи демонічної фигури в українських та й инших людових вірованнях і оповіданнях нема. Додаток до праці д. Кузьмичевського, поміщений у серпневій книжці К. Ст. за 1891 р., де поміщено оповідання, записане з уст одного селянина в Погоні[1]) д-ром Т. Окуневським, міг переконати дослідників, що уявління про почвару з довгими повіками, які цілком закривають очи і які лиш іноді, в надзвичайних випадках посторонні руки підіймають залізними вилами,—що таке уявління єсть в устній традиції укр. народа. Що воно первісно не мало нічого спільного а ні з історичним Буняком, а ні з легендою, привязаною до села Погоні і його валів та церков, це доказують цитовані і оцінені покійн. Кузьмичевським книжкові жерела тої легенди, вміщені в „Небі новім“ Галятовського, у львівській краєвій табулі та в памятковій записці погонського манастиря, де нічогісінько не згадується про нелюдські повіки Буняки. От тим то пок. Кузьмичевський, перебираючи всі казкові мотиви, злучені з особою Шолудивого Буняки, на цей спеціяльний мотив не звернув зовсім уваги, а дослідники фольк-

[1]) В Галичині.

Digitized by Google

льорних паралелів Гоголевої повісті опинилися власне перед цею появою, не можучи про її походження сказати нічого певного.

Ось через що я хочу звернути увагу фольклористів і почитателів памяти Гоголя на один твір нашої старої книжкової літератури, доси, скільки знаю, не опублікований і не визисканий наукою, а віднайдений мною недавно у двох рукописах XVI в. В наших старих Прологах та Минеях під днем 30 червня звичайно кладеться для святкования памяти „собора апостолів“ один або й два реєстри апостолів і учеників з коротшими або довшими звістками про те, де хто з них навчав і потерпів. Ті реєстри, зложені по дослідам новочасних учених із ріжних давнійших, сливе без виємки апокріфічних жерел та місцевих традицій, повстали десь у V—VI віках нашої ери. Розріжнюємо їх кілька редакцій, і авторами тих редакцій церковна традиція робить ріжних авторітетних отців церкви, розуміється, давнійших віків, отже Іпполіта папу римського, Єротея епископа Тирського, Епіфанія еп. Кипрського, та Софронія еп. Єрусалимського [1]). Розуміється, що кождий реєстр, признаваний у рукописах одному з тих авторів, має знов свої відміни й редакції. Дрюкуючи в Памятках реєстр Софронія, я мав під руками, крім дрюку в старих Прологах (московського видання), де кілька рукописів XVII в., в яких цей реєстр був, як показується, в коротшій редакції, що кінчиться памятю ап. Пармена. Тепер у однім рукописнім збірнику з XVI в., що мається в бібліотеці Василіянського Свято-Онуфрейського манастиря у Львові (ч. XII), я знайшов той сам Софроніїв реєстр з невеличким додатком про Іюду предателя. Що цей додаток властиво належить до тексту Софронія, але був долучений до нього пізнійше, може навіть уже на руськім грунті, це доказує той факт, що в грецькім тексті Софроніевого реєстру його нема, тай також те, що поміщене в нім оповідання про Іюду далеко давнійше від усіх тих реєстрів і сягає, коли пяти

[1]) Коллекцію тих реєстрів із галицько-руських рукописів див. мої Памятки т. Ш, стор. 1—11 і 270—287.

Digitized by Google

віри редакторові реєстру, кінця першого віку нашої ери та являється може найстаршою христіянською версією людових легенд про Іюду Іскаріотського.

Як відомо, в св. книгах новозавітного канону маємо дві версії оповідання про кінець Іюди Іскаріотського. В тзв. Матвієвім євангелію (гл. XXVII, зач. 3—10) говориться, що Іюда, бачучи, як Христа несправедливо засудили на смерть за намовою старшини, покинув у храмі срібняки, одержані за свою зраду, **«и шедъ оудавися»**. Натомісь у книзі Діяній Апостольських (гл. I зач. 18—20) оповідається, як річ загально відому тоді в Єрусалимі, що Іюда за ті срібняки купив «село», себ то хутір, та, лізучи по драбині, впав так нещасливо, що з нього вискочило все нутро; він умер і його маєтність назвали Акельдама, себ то «поле крови». А що про те саме «поле крови», буцім то куплене за гроші, покинені Іюдою в храмі, згадує також євангелист Матвій, то можемо відразу догадатися, що маємо тут діло з дуже загальним і знаним у фолькльорі всіх краів і народів явищем — пояснення назви оповіданням, ex post доробленим до якоїсь історичної фігури.

Отже уступ, притуляний до Софронієвого реєстру апостолів, інтересний тим, що не знає нічого про те «поле крови» і подає про конець Іюди зовсім инші деталі, без сумніву так само легендові, як і оповідання Канонічних книг, але з одною важною відміною. Подаю тут це оповидання, виписуючи до тексту Василіянського збірника варіянти з тексту празничної Минеї XVI в., яку маю в своїй збірці рукописів і яка також містить у собі Софронїїв реєстр з отцим додатком. На жаль оба тексти досить попсовані і баламутні, та головне, що цікаве для нас тут зовсім зрозуміле, і для того я вважаю зайвим порівнювати цей текст із його грецьким первовзором.

«Июда ж предатель, ѿ немже рече Папїа оу҃нкъ Іѡнна еѵглиста [1]) **въ четвертый повѣдаа недлескъ словес** (Мин: **исповѣданїа**

---

[1]) Мин: **кл҃гобѣстника.**

недалекых словес) бѧше ꙁрѧщих ѥ̂го великъ, неѹ̑стїю оу̑каꙁ. ѥ̂гда еще живъ бѧше в мирѣ сем, имже поутемь колесници прихождахѫ (Мин: **ꙗ̂ко ниже како ѧдѣ колесница). Июда же тоужде с великою ноуждею єдва протѧснѧше сѧ главнаго ради о̂тока** [1]). **вѣжди же о̂ѹїю его толико иꙁрастоша сѧ, ꙗ̂кож ѥ̂мѫ ни весма свѣт въꙁмощи видѣти. о̂чи же емѫ ꙗ̂ко ни враческомѫ ꙁелцалѫ** [sic! зам. **ꙁерцалꙋ] ꙗ̂вити сѧ, велїю бо ѕѣло глоубинꙋ и̂мѣѧхѫ ѿ внѣшнѧго въꙁора.** (Минея додає тут: **поглѧд же его въсѣко неоудобьствїа и̂ ꙁла и̂сплънєнъ). тлйныѧ ж его оу̑ды, рекше срамна и̂ста, всѧкого бо стоуда [и̂] беꙁѡбраꙁїѧ исполнь.** [Сього реч. в Минеї нема, та минейна вставка, наведена висше, очевидно лише «скромна» перерібка сього реченя). **по всемѫж телеси ꙗвѣ тещи гною и червїю кипѣти въ досадоу ноужьноую. по многых же моуках и̂ мѹ̑нїих въ своемъ ѥ̂моу селе сконча сѧ, ꙗ̂кож ѿ тогда поусто и ненаселено оу̑стави сѧ село ѡ̂но даже и̂ до дн҃сь, ꙗ̂ко же и̂ досели немощи мимо и̂ти мѣсто ѡ̂но никомоу смрада ради, а̂ще не рѫкама ноꙁдри ꙁаградить. в толицѣ тѣло его на ꙁемли соуда подѧть, ꙗко же и̂ въ боудоущемъ горшаа.**

Що попереду усього інтересне в отцьому оповіданні, так це поклик на Папія. Як відомо, Папій, епископ Єрапольський, належить до найстарших отців церкви, мав бути учеником апостола Іоана і лишив по собі книгу «Виклад слів Господнїх» у пяти відділах. Із тоі книги цитатом являється й наше оповідання, так що в висше поданім тексті замісь «**въ четвертый повѣдаѧ недл҃ескъ** чи **недалекиx словес**» треба читати: въ четвертой повѣсти (?) Господскихъ словесъ». Сама книга Папієва давно загубилась; цитували з неі і подали немало уривків Іреней, Евзебій та инші старі історики церкви. Цитат про Іюду одначе в тім числі не

---

1) Мин: **ниже самаго главнаго его тѫка.**

Digitized by Google

стрічается, але подають його пізнійші цитатові коментаріі (тзв. ланцюги, catenae) до Апостольських Діянь і то звичайно з додатком, що це якийсь Аполінарий виписав із четвертоі книги Папія, як спростовання до Канонічних звісток про Іюду, бо Папій, ученик Іванів, знає це ліпше [1]).

Лишаємо на боці питання, на скілько автентичний цей відривок і на скілько його авторство належить до Папія; сам хід оповідання вказує, що воно мусить мати за собою досить добру традицію, яка знала про те, що Юда довго ще по Ісусовій смерти жив біля Єрусалима. Та з другого бачимо, що легендова традиція вже й тут попрацювала сильно, щоб із колишнього апостола і вибранця Ісусового зробити страховище як найменше подібне до чоловіка. У нього голова така напухла від товщу, що по таких місцях (згадайте орієнтальні вулички), куди проіжджає колісниця, він ледви може протиснутися зі своєю головою. У нього очи заросли повіками так, що він хоч не осліп, але не може бачити світа. Зрештою ті очи мають якусь таємну недовідому глибінь, «ꙗ҆ко ни врачевскымъ ꙁръцаломъ мощи ꙗ҆витисѧ», як читаємо в минейнім тексті. Його тіло обкидане струпами, кишить червяками, а по його смерти ширить довкола такий сморід, що його хутір лишається незамешканий і люди «і до сього дня» не можуть ходити біля нього не заткавши собі носа. Легко сказати, що хоч це й легенда, то все таки лежить у ній може ще найбільше фактичне ядро, а її закінчення про Іюдів хутір могло стати вихідною точкою для пізнійших перерібок, що знають про наглу смерть зненавидженого чоловіка.

Та все це хоч і як інтересне з загального погляду фолькльорних студій, уступає на другий плян супроти безсумнівного факту, що в нашім краю, на мові, доступній нашим письменним людям, уже в XVI віці, а правдоподібно ще й давнійше, було

---

[1]) Див. Ad. Kornack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, I, 66—67.

Digitized by Google

оповідання усвячене повагою Папія та Софронія Єрусалимського з отцим описом зверхнього вигляду Іюди, а спеціяльно його страховинної голови. Думаю, що не помилюся, вбачаючи в тім описі жерело і народної вставки в оповідання про Буняку в Погоні, і ефектовного малюнка демонічної появи Вія в повісти Гоголя.

Іван Франко.

Digitized by Google

Історія української драми.

I.

Історична наука, що має на меті встановити звязокъ межи різними світовими зьявищами, показати їх походження від якогось природничого, чи культурно-історичного осередку, та вплив на зьявища наступні, має значіння не тільки теоретичне. Її остання мета послужити людському життю і зробити його повною гармонією духовного і матеріального розвитку людини. Це досягається тим, що предмету досліду визначається відомий ступінь впливу на життьові обставини і доводиться, що той вплив або взагалі той самий наслідок повториться при тих-же обставинах. Так, напр., дуже велику вагу має знаття походження і прикмет електричества для потреб сучасної техніки, знаття впливу соціально-економічного стану на походження злочинств і т. д.

Но найясніше значіння історії тих зьявищ, що мають цілком практичне призначення, як нпр.—штука, і тим самим однієї з них—драми. Ця остання, належними їй засобами, мусить справляти естетичне вдоволення; тому історія драми є власне історія одного з тих матеріялів, од яких люде одержували естетичну втіху. Розгляд тих матеріялів, власне драми, має часто велике практичне значіння, і навіть розвязання чисто теоретичних питань дає цілком практичні виводи, що так чи інакше можуть спричинитися до зміни характеру естетичного впливу. Таке, нпр., питання про ідеалізм чи реалізм в драмі, яке виплива в ріжні

Digitized by Google

епохи з світогляду суспільства, а через те й драматургів; таке питання про зміст штуки взагалі: чи повинна штука, а значить і драма, малювати самі соціальні образи, чи все, що належить до матеріального і духовного змісту людини? Таке, напр., питання про техніку драми: чи ця техника є істотою драми, чи вся річ в доброму, з якого-небудь погляду, змісті; чи техніка драми залежить від розуміння драми і може з часами мінятись, чи вона є суммою непохитних правил, як думали колись псевдо-классіки? Всі ці питання безперечно мають і смисл практичний. Той чи инший погляд на завдання драми неодмінно мусить одбитися на самій драмі, а через те й на естетичному виливі на публичність. Той чи инший погляд може або погубити, або скрилити великий талан, показуючи свое розуміння драми. Той чи инший погляд на неї може врешті дати одповідь і самому актьору, чи може він мати поспіх у якійсь драмі, чи весь його талан марно потратиться на недраматичні і умовні сітуації в пьесі автора. Історична наука веде таким чином до наукової критики, смисл якої міститься не в її учености і цітатах, а в заснованню на засадах спостережень і виводів, узятих з історичної науки і взагалі науки. Такою рисою відзначається ця критика від тії, з дозволу сказати, «критики», що свої присуди закладає на власному індівідуальному смаку та ще й скерованому дуже часто побічними міркуваннями. Наукова критика має для драми, як і взагали для штуки, велику вагу,—вона повинна показати, яким мусить бути нормальний театр чи драма, але цю вказівку вона може зробити не інакше, як покликаючись на історичну науку,—от через що остання набуває першорядної ваги.

Але коли вона важлива для театру зміцнілих націй, де драма давно вже стала на ноги і може розвиватися вільно, то тим потрібніша вона для нації з культурою відсталою по різним причинам,—звичайно і для нас, українців.

Довги роки переслідування або обмеження нашого театру зробили те, що навіть зовсім посередня річ, що яким-сь чудом проскочила через цензуру, набуває собі в очах публічности більшу, ніж треба, ціну. Переслідування загального характеру теж до-

Digitized by Google

помогли бідності нашої драми, не даючи простору відповідної кількості і вдачі драматичних творів, самих авторів і актьорів,—одно слово, всього того, що складає зміст нормального театру. З огляду на це, не дивно, що оцінка діяльности нашого театру буває часом підвисшена, що присуд про неї обважається всякими побічними обставинами, що в нашій, сливе відсутній критиці, далеко більше ліріки, ніж рефлексії. Все це не може не шкодити і нашим авторам, і нашим актьорам, які мало мають матерьялу—перші для естетичного впливу на суспільство, другі—для розвитку свого хисту.

Незалежно від загальних соціально-політичных умовин, а також чисто спеціфічних, від яких залежить істнування драми, розвит її може йти нормальним ходом тільки з запомогою широкої критики, опертої на більш менш точних наукових засадах і позбавленої субєктівних примішок. Я думаю, що для такої критики української драми давно вже наспів час в різних смислах. З одного боку і західня наука дає досить багато знарядля для такої справи, як критика, а з другого боку і наша драма, особливо XIX віку, дає для цього досить матерьялу і давно вже чекає на дослідників. Але, як я сказав, ранійш критики мусить стати історія, оперта на порівнюючих данних,—спробу цієї історії, сполученої далі з посильною критикою, я й подаю тепер на вашу увагу.

Великий французський письменник ще більшого письменника Шекспіра називав за його драматичні заходи, як звісно, дикарем. Висловлюючись так гостро, Вольтер, певно, не думав, що він говорить велику істину не тільки про Шекспіра, але й про себе ще в більшій мірі. І це по простій причині: межи драматичною творчостю Шекспіра, а тим паче псевдо-классичного Вольтера, і творчостю дикарів є ріжниця тільки в ступні, а не істоті драматичности. І Шекспір, і дикарь,—як це, може, й не прикро,—стоять, хоч і на ріжних кінцях, але однії дошки—драматичної творчости. Яким-же чином? На це відповіда анализ і розвит змісту поняття «драма». Що таке це слово «драма»? Походить воно від грецького δράω, δρᾶν,—що значить діяти або ділати, і

Digitized by Google

тим самим належить до категорії діяльности, чи руху, основи всесвітнього існування [1]). Зветься «драма» так через те, що вона удає дійство. Але на-що вона його удає, для кого воно потрібно і як зароджується цей потяг до драматичности, до змалювання дійства? Діяльність, або рух, ця засада драми, складають разом з тим і засаду нашого життя. Діяльність є саме життя, як висловився німецький історик драми, Августъ Вильгельмовичъ Шлегель [2]). В нашому житті, як і у всій природі, вона є протилежностю статиці, спокою,—але будучи йому протилежностю, вона про-те ним самим і викликається. Як це робиться? Відповідь, що до світу зоологичного, дає фізіологія. „В нервовій сістемі, що слугує підбурювачем для сістеми мускулів, безпосередних органів руху, завжди мається деякий запас схованої або потенціальної енергії. В період діяльности він витрачається на інервацію мускулів або на підбурення належної їм енергії, в період спочинку цей запас знову наростає. Тепер уявимо собі, що період недіяльности довжився значний час. Нервна сістема, цілком поновлена, так сказати, заряжена в цей час найбільшим запасом енергії: ми чуємо найбільшу снагу до діяльности, відчуваємо навіть потребу виявити свою силу в ряді тих чи других рухів. Коли ці рухи вчиняються з метою користи, для задовольнення яких небудь щоденних потреб, тоді вони складають деяку роботу, що в даннім випадку може супроводитись легким почуттям приємности. Але захований запас енергії може виявитися в дійствах цілком безцільних, знаходити для себе вихід в рухах, що не мають прямих відносин до придбання тих чи других користних річей і засобів до життя,— рухах, в усякому разі, приємних, бо вони слугують нормальним проявам цілком відбудованої в своїх силах нервової сістеми... Коли вдовольнення, що виника тільки від вправи нервово-мускульної сістеми, стає більш чи менш сьвідомим мотівом дійству, то ці останні і скла-

---

[1]) Klein. Geschichte des Dramas т. I, стр. 60.

[2]) Schlegel. Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur. Leipzig, 1846, т. I, стр 22.

Digitized by Google

дають те, що зветься *грой* [1]). Ця гра і становить перший ступінь в розвиті драми, вона є першим зарідком і драми, яко змісту дійства, або драматичного твору, зарідком і драматичної чи актьорської штуки, що слугує формой, тілом для того дійства. Дозвілля, лишок нервової енергії є головною принукою такої гри, і тільки через цей лишок і можливо її істнування.

Порив до діяльности, руху, являється в такому разі невдержним; запас схованої енергії поривас виявити себе на першому лішшому предметі, аби він давав привід до показання цїї діяльности. Щоб у цьому пересвідчитись, досить звернути увагу на молодих звірят, що бігають, стрибають, вертяться без усякої очевидної цілі, грають першим ліпшим предметом,—досить поглянути на хлопьят, що вертаються з школи, або згадати своє дитинство» [2]). На потребі в такому русі чи діяльности засновані і наші грища.

Порив до руху—засада всякого грища; звязане з ним вдоволнення—є стімул до грища; але грище мусить мати ще й якийсь зміст, бо інакше самий рух, яко прояв монотонности, може людину втомити і знов повернути заздалегідь до спокою. Одже не просто грають, цеб-то тратять енергію без мети, але грають у що небудь. Що-ж є змістом наших грищ, чим, мимо самого процессу руху, можемо ми себе втішати? Для вияснення цього ми спитаємо,—що, крім руху, є другою основною і звязаною з ним прикметою людського чи взагалі зоологичного життя? Цим є наслідування, імітація. Без наслідування наше життя було-б неможливо; в людській культурі скоїлась-би перерва і обокремлені індівідуальности, віддані самим собі, мусили-б погинути і духово і фізічно.

Тим-же самим є наслідування і для гри або грища. [3]) В останньому ми не просто діем, але наслідуєм чіесь друге дійство.

[1]) Эстетика—проф. А. И. Смирнова. Казань, 1894, стор. 38—39.
[2]) Ibid. стор. 39.
[3]) Поэтика Аристотеля—В. И. Захарова. Варш. 1885, стор. 58.

Digitized by Google

що являється для нас зразковим. Наслідування тим самим підвисшує нас до того зразка, дає нам якесь придбання, знаття, а все це звичайно справля нам задовольнення і принукує до наслідування. Предметом його, звісно, стає все варте бути зразком, все важливе, або приємне, або близьке та нам рідне. «Розглядаючи грища дітей та дорослих, каже Тейлор [1]), з точки етнологичних виводів, що можуть бути витягнені з них, перш за все нас вражає в тих іграх, що багато з них є тільки жартовливими наслідуваннями поважній життьовій справі», а з-осібна «грища хлопьят зьявляються представниками старовинної культури».

Що наслідування є основа грища, видно навіть у звірів. «Гра в звірів міститься в наслідуванні актам, звичайно користним для їх істнування і життя рода... Кішка і лев підстерегають кульку, стрибають і катають її своїми пазурями: це комічне представленія нападу. Собака переслідує уявну здобич або представляється в бійці з другими собаками: вона в мислях дратується, скалить зуби, ледве торкаючись поверху тіла зубами» [2]). Те само трапляється і з дітьми, що дуже люблять наслідувати дорослим [3]). «Грища дітей з ляльками та в війну зьявляються тільки комичною пародією людських робот» [4]). Те-ж саме і з дорослими. «Сливе у всіх грищах узяти гору над супротивником справляє найбільшу втіху,—мовляв, поривання до звитяги, як і сама перемога, є умова істнування мало не для всіх живих видів: через те ми вічно рвемось задовольнити цій умові. Через брак більш трудної, дійсної звитяги, та чи инша гра спритности задовольняє нас. Якийсь сумирний грач у шахи, не сьвідомий того, кориться і в цьому занятті войовничому духу своїх предків. В усіх нас є потреба битися: в вітальнях вона виявляється в ущіпливостях і дотепах, а в других місцях—в рухах рук, на взір того, як у звірів

---

[1]) Тейлор—Первобытная культура—Спб. 1897, стор. 65, 66.
[2]) М. Гюйо—Задачи современной эстетики—Спб. 1899, стр. 12.
[3]) Schlegel. Vorlesungen. стр. 24.
[4]) М. Гюйо. стр. 13.

Digitized by Google

вона виявляється въ легких рухах зубів та пазурів, з якими вони один на одного нападають без гніва» [1]).

Таким чином можна ствердити, що гра, або грище, цей перший зарідок драми, виникають в часи нашого дозвілля, складаються з пориву до виявлення нашої енергії і суть рухом, що наслідує другому руху або діяльності. Тут відзначається поривання добровільної вдачи, від лишка енергії, поривання внутрішнього стати внішним. Але цей рух, це внішне, може викликатися і протилежним шляхом—через вплив чужого внішнього на наше внутрішне, як, наприклад, при почутті страха. Ми бачимо щось страшне (чуже внішне), чуємо страх (наше внутрішне) і виявляємо в своїх рухах (наше внішне) це почуття страха. Весь цей процесс також засновано на законі фізіології.

«У людини, та й у всякої свідомої звірини, сильне внішне роздражнення завжди поривае впливати на всю нервову сістему. У звірини, в дитини, в первітної людини і т. д. по сильному внішньому роздражненню здебільша слідкують безпосередно ріжні рухи тіла, в залежности від того, який орган тіла підлягав йому. Звичайно, в істоти, розумова діяльність якої мало розвинена, нервове зворушення виявляється, головно, в мускульних скороченнях, в рухах тіла, жестами й криком; останній представля не що инше, як скорочення звьязок гортані. Але за відомою межею ці зьяви цілком міняються. Коли якесь внішне роздражнення виклика звичайно певний жест чи крик, то досить зробити самому, або побачити жест другого, счинити, або почути крик, щоб зазнати те нервове збудження, що їм відповіда. Таким чином, людина може по своєму бажанню відтворяти, викликати в кліточках своєї або чужої свідомости відоме число вражінь та почувань. Це й складае основу естетіки,—замикає свій виклад звісний соціолог Ш. Летурно“ [3]). Це, додам я, складає й основу

[1]) М. Гюйо.
[2]) Klein-Gaschchte des Dramas—Leipz. 1865, т. I. стор. 8.
[3]) Ш. Летурно. Соціологія, Спб. 1895, 104.

Digitized by Google

штуки і вносить новий додаток до елементарного зарідку драми—цеб-то гри або грища.

В грі ми справляємо втіху тільки собі чи тим, хто грає. Хто не грає, теж може од нашої гри одержати приємність, але справлення її не ставиться нами, яко завдання, і, по істоті грища яко самовдовольнення, нас не обходить. Зовсім не те виходить при зрозумінні людиною значіння внішних ознак, яко прояву внутрішнього. Коли вона завважа, що ті чи инші рухи тіла неодмінно звязані з відповідними рухами души, і своє спостереження перевіря на власному досвіді, то в руках людини одержується нове знаряддя для нової діяльності і впливу. Людина, беручи різні внішні вигляди, може штучно викликати в других потрібні йому почуття,—таким чином зароджується нова фаза естетичної діяльности, те, що зветься штукою,—і між иншим драматична штука.

На цім ступні естетичного розвою людина бере на себе завдання впливати на других. Мета цього впливу натхнути їм бажаний настрій, або просто передати відповідним способом якусь подію. Очевидно, тут ходить перш за все о те, щоб роздвинути естетичні засоби цієї передачи. Які-ж є ті засоби? Органом тії передачи відомого змісту зьявляється тіло, яким перші грачі-штукарі користуються в повній цілості. Таким побитом перш за все створюється міміка, заснована на рухах тіла; нею пробують передати якийсь духовний зміст, і відповідна йому пантоміма есть першим і росповсюдненим виглядом цієї передачи. Продовженням міміки є танець; істота його—рітмічні рухи тіла. Ця рітмічність, що лежить в основі всього світового руху, надить людину і сама по собі, але ріжні відміни рітмічности дають змогу застосовувати її, яко засоб до передачи внутрішнього світу. «Засада танців,—каже Летурно [1]), скільки небудь щирих, що ми їх знаходимо у первітного дикаря чи в простого народу наших европейських громад, міститься в тому, щоб передавати цікаві сцени, споруджуючи ніби живі картини».

---

[1]) Ш. Летурно—стор. 108—9.

Digitized by Google

Для тієї-ж мети людина користується голосом і створює вокальну музику, що таким чином «виявля тільки штуку віддавати або викликати умислові представлення, більш чи менш грубі або піднесені, тілесні чи аффективні» [1]). Для тії ж мети слугувала музика і інструментальна. Такі, головно, були ті естетичні засоби, якими користувалися для цілі вираження свого внутрішнього світу первісні люде. Звісно, що на початку розвою людськости всі ці засоби були дуже примітивної вдачі, і як не був нескладний духовний світ дикаря, про те ні один з цих засобів з-окрема не міг досить повно задовольнити потребі передачи свого внутрішнього. Пройшло раніш дуже багато часу, поки кожна з паростів штуки здолала стати на високостях такого завдання і обходитись без запомоги другої. З цього ясно, що всі вони мусили бути в неподільній спілці, слугуючи одночасно одній і тій-же меті.

Так воно було і в дійсности. Ми маємо точні данні, що як у первітних народностів, дикарів, так і на низшому ступні розвою народів культурних, всі ті засоби естетичного впливу — міміка, танець і музика—злиті були воедино. «Обертаючися до найдавнійших часів, каже Г. Спенсер, ми знаходимо, що дійства богоцарів уславлялись і удавались в пантомімах, що супроводились танком біля вівтаря». [2])

«В еврейських книгах ми читаємо, що побідний гімн, зложений Моісеем на честь одоління Єгиптян, виспивувся при супроводі танців і кимвалів. Ізраеліти співали й танцювали при свяченню золотого тельця. Думають, що культ золотого тельця був наслідуванням Апісу та його таінствам, що танці перед золотим тельцем були повторенням єгипетських танців, що виникали з такого-ж приводу». Що року справлявся танець під час релігійного святкування на Сілое—і Давид танцював перед ковчегом. Те саме скрізь бачимо ми і в Греції». [3]) «В Спарті танці супро-

[1]) ibid—стор. 110.

[2]) Спенсер. Основныя начала. Кіев 1886 стор. 205.

[3]) ibid. стор. 201. 2.

Digitized by Google

водились гімнами і піснями, і взагалі у всіх греків не було релігійних святкувань чи зібрань, які не супроводились-би співами і танцями». [1]) Теж саме було і в Римлян і те саме було і в часи християнські, коли «ті, що молились, співали і танцювали в честь святого». «Історія пізніших часів і народів дає нам факти такого ж значіння; так напр., середневічні мінестрелі, що співали під супровод арфи героїчні оповідання, ними ж самими зложені чи переложені на музику. сполучали, таким чином, в одній особі цілком різні функції поета, композітора, співця і музики». [2])

Теж саме зьявище стрічаєм ми і в житті сучасних народів Азії, Африки та Америки. По свідоцтву Клейна, заснованному на відчитах вандрівців, у арабів ми знаходимо «музику, танці, перевдягання, все, що характеризує некультурні народи, не виключаючи й диких». [3]) Є вказівки на істнування у китайців народних пєс, схожих з балетом, які теж супроводились танцями і були схожі з такими ж хоро-танечними пєсами грека Тєспіса». Такі ж танечні пєси стрічаємо ми і в старих Мексіканців,—і в цих вони були тільки танцями з характером пантоміми». Те саме знаходим ми і в Перуанців; теж саме, додає Клейн, стрічаєм ми і у всіх диких народів [4]). Таким чином, не може бути сумніву, що танці, поезія і музика були колись вкупі, і що вони навіть, як каже Спенсер, «вийшли з одного спільного коріня» [5]).

Але всі ті елементи естетичного впливу, і разом і поодиноко, були не чим иншим, як рухом, рітмічним рухом тіла, і мали також на меті вдати тільки рух, тільки дійство, тільки якусь подію, цеб-то те, що зветься драмою, драмою одначе вельми прімітивного тіпу, і до того переплутаною другими, також прімітивними, штуками.

---

[1]) ibid.
[2]) ibid.
[3]) Geschichte des Dramas стор. 91.
[4]) ibid.
[5]) Основныя начала. стор. 203.

Digitized by Google

Тому, на останок, ми не можемо не згодитись із характеристикою, данною цьому періоду драматичної штуки відомим французьким істориком штуки Карьером. «Коли дикарь, каже він [1]), виспівуючи слова, супроводить їх танцем і другими рухами свого розмальованого тіла, то ми бачимо, що й на цьому чисто природному ступні побута для виразу внутрішнього почуття спершу разом зьявляються мова, співочий тон і наочний рух тіла. що значить—в спільному зарідку лежать тут, лише нерозгорненими, початки поезії, музики і пластичної штуки. Першим завжди являється ціле, але ще замкнене в собі самому; органічний дальший хід є вже розвит, цеб то самостійне розвинення одиночних членів, які й зложуть потім знов організм.

Супроводжена музикою драматична вистава віщує собою останній цей період, як вищу точку та повний розцвіт культури в лагідній згоді розвинених уже незалежно штук».

Але ця пора наступа, як звісно, в житті народів нешвидко, і, як ми побачимо далі, для деяких з них, по різним причинам, не наступа зовсім.

Таким чином розвит чистої драми і драматичної штуки виявляється в відокремленню її від инших паростів штуки—музики і танцю чи взагалі міміки. Це повстає тоді, коли орган драми—слово стає гідним виражати відповідні деталі драматичного руху. Що спонукає драму до такого відокремлення? Звичайно, потреба суспільна: бажання бачити розширений сюжет з одного боку і найбільша відповідність для цього тільки слова, з яким можна перепроводити перед очима слухача і виразити самі широкі і самі тонкі картини душевних рухів. Відділяючись від звязку з другими штуками, штука словесна, а зосібна драматична, не стає через те цілком диференціюваною; навпаки, вона й тоді видає з себе складне ціле, але тільки обмежене гранью одного слова. Але це слово, що виража собою духові рухи, має ріжні відміни відповідно вдачі тих рухів і тому призначенню, для якого

---

[1]) Карьер—Искусство с общим развитіем культуры. М. 1876 т. II стор. 182.

Digitized by Google

воно вживається. Слово може виражати почуття людини, слово може оповідати про ряд чиїхсь чужих подій. слово, нарешті, може виявляти діяльність, або дійство духове. Відсіля отрімуються різні парости поезії—лірічна, епічна, драматична,—і всі ці парости, навіть після відділу їх від несловесних штук, живуть іще вкупі: драма остільки ще тісно звязана з недраматичними елементами, що може назватися своїм імьям тільки з великим застереженням. І треба, щоб пройшло досить часу і драматичний елемент в поезії розвинувся досить високо, щоб почулась потреба відокремлення драматичного слова від близьких його словесних родичів. Тим то, коли ми заглянемо в до-гомеровську поезію. то побачимо скрізь мішанину, напр., ліричних і епічних елементів, похожу на індійські Веди; тим то навіть в драматичному по своїй вдачі дельфійскому культі Аполлона ми бачимо, поруч з епічними елементами, «зарідки ліричної та драматичної поезії» [1]). Тому то Карьер мав право сказати, що «драма виникла із хорової пісні і епічного оповідання» [2]), тому грецький діфірамб, біля якого й розгорнулася грецька драма, він цілком уважає «кінцем ліріки і початком драми» [3]). Але таке одокремлення драматичного елементу і утворення цілком драматичних творів могло статись тільки при такій умові, при якій одбулося одділення поезії від штук других. З одного боку мусила нарости потреба бачити якусь подію в дійстві, а не в оповіданні про неї, а з другого,—що власне ми й хочемо підкреслити.—обидві другі нарості поезії—лірика та епос, мусили досягти належитого ступня розвою. Вони мусили стати цілком гідними того, щоб послужити матерьялом для драми і щоб, при окремому її істнуванні, ніхто не пожалкував, що драма загубила багато через відокремлення від епосу та ліріки. При виконанні такої умови, попереднього розвиту епоса та ліріки, жалкувати про це людскості не довелось; навпаки, тепер приходиться скаржитись на друге, що дуже багато

---

[1]) Карьер—Искусство—стр. 79.
[2]) ibid.—стор. 187.
[3]) ibid.—стор. 183

Digitized by Google

драматичних творів являються ніби драматичними, що твір, який мусить бути дійсною драмою, являється швидче лірикою чи епосом, а в багатьох випадках не є ні тим, ні другим. Відокремившись від епосу та лірики, драматичність в слові не порвала одначе звязку з ними зовсім, так само, як не порвала вона цілком з рідними їй штуками, музикою і танцем, а тим паче з мімікою. Ілюстрацією цього може особливо служити сучасна українська драма, що так багата на ці різні естетичні знаряддя, і зовсім не на мінус собі, як думає де-хто із українських і неукраїнських рігористів, що дивлються на штуку тільки як на засоб для инших соціально-політичних мет, а не як на самостійне ціле, гармонію змісту і форми, а то й перевагу форми, або техніки над змістом, як цього вимагає естетіка.

Але про це мова буде окремо.

Не порвавши зовсім з иншими штуками, драма тим паче не могла порвати і з найблизшими до неї епосом та лірикою.

Останні складають головну частину матерьялів драми, і без них не могла б вона навіть істнувати. Та й справді, з чого складається внішний, формальний бік драми? Або з такого словесного матерьялу, що висловлює різні почуття дієвих особ, або з такого, що трактує про якісь події, ідеї, питання і т. и. Але ж перше, відносне до почуття, є ліріка, а друге, відносне до різних обектів, або й субектів, есть епос; хоча, звичайно, і та й другий входять в драму, хоч і в массі, але з легким колорітом, і не закривають дійсної спеціальної форми драматичного утвору. Ця спеціальна форма яскраво вирізується межи других словесних матерьялів і навіть, коли остання не має внутрішнього драматизму, зьявляється характерною її відзнакою. Що ж це за спеціальна форма і як вона розвивається, або, иншими словами, як в формальному, незалежному од зміста драми, смислі відокремлюється остання від других форм поетичної творчости?

Коли ми обернемося до ліпшого драматичного твору, то спеціальну його форму побачимо на-віч. Ця форма є тим, що зветься діалогом, або розмовою. Скоро поезія вдається до цієї форми, зараз вона одержує повну можливість стати формально

Digitized by Google

драматичною. Діалогична форма творчости є одною з основних форм людського життя взагалі. Ця форма є наслідком соціальних відносин, вона є символом зносин людей межи собою і питання з одповідью на нього є найпростіша її засада. Все життя людей збудовано на вживанні цій форми, і народня поезія, цей відбиток життя людського, звичайно, користується нею на першіх порах свого розвиту.

Елементарним тіпом діалога в народній поезії есть, як звісно, загадка, що й складається тільки з питання про якусь річ та одповіді [1]) на нього. Найцікавішим поясненням цього може стати скандинавська Едда, що має в собі цілий великий діалогічний уривок, зложений власне з загадок. Істота цього тіпу діалога міститься в тому, що він ведеться лише межи двома особами і таким чином далекий ще від справжнього вигляду широкої по діалогам драми. Крім того, як очевидно, діалог загадки має в змісті чисто епічний характер і в цьому смислі гостро протилежний діалогу дійсної драми. Значить, формальний розвит діалога в драму провадиться, з одного боку, поширенням його сфери, а з другого—набуттям собі внутрішньої драматичної вдачи. Нас поки що займає не друга, чисто псіхологічна риса драми, а перша, чисто літературна. Як-же вона розвивається? Найкращою іллюстрацією цього слугує грецька драма, де ми бачимо повільне розширення діалога через додавання до дій нових дієвих особ. Ми бачимо спершу, як в дифірамбі в честь Діоніза бере участь тільки хор, як потім додаються Теспісом, Фрініхом, Софоклом і т. и. окремі дієві особи, а сам хор, відходить на задній план і, нпр. в Евріпіда, гра ролю тільки якогось останку старовини. Тільки мимоходом скажемо, що з цим занепадом ролі хора ішов занепад і ліро-епічного елементу в драмі, бо раніш про відповідну подію виспівував і висловлював свої почуття хор, а нині сама подія малюється перед нами в діалогах дієвих особ драми.

---

[1]) Лѣтописи русской литературы и древностей издав. Н. Тихонравовымъ 1861, т. III стор. 7.

Digitized by Google

Але, звичайно, від однії зьяви в творі багатьох особ і їх діалогів, він ще не робиться драматичним в дійснім смислі цього слова, цеб то психологічнім. Таким він стає тільки тоді, коли виведені в ньому типи показують справжне драматичне, а не епічне дійство, показують ту духову боротьбу, що й складає власне істоту драми і про що ми говоритимем потім.

Нині лиш хочу зазначити, що драмі, яко діалогу, знов надходить час великої роботи, щоб стати не тільки самим діалогом в драмі, але дійсною драмою в діалозі. І ми побачимо далі, як довго драматична творчість мусить працювати сама над собою, щоб досягти того високого ступня, який ми бачимо особливо у Шекспіра; і як трудно їй буде держатися на тому становищі і не спадати до того рівня, з якого вона так недавно вийшла,— власне з рівня творчости епічної.

Але не спиняючись тепер на тих дальших фазах розвою драми, ми задовольнимось поки ствердженням факту, що з давен-давен драма, яко форма штуки, одділилася не тільки від других штук, але і від рідних своїх паростів — ліріки та епоса. Важливо при цьому підкреслити, що ми мали весь час на увазі тільки формальний розвит драми, як специфічного вигляду людської творчости. Нині мусимо спогадати питання,—що ж власне привело ту форму до такого розвиту і через що перший невеликий діалог повернувся на широку драму? Ми вже сказали, що приводом до цього було бажання подати більш простору картину чийогось поступування, ніж це можна було зробити при первітних, хоч би й сполучених, знаряддях штук — музики, танцю і т. п.

Висловлюючись таким чином, ми приходимо тим самим до питання про зміст драми і про значіння останнього для її розвиту. Ми сказали, що драма відзначається відносною ширинною картини чийогось життя... Але цікаво знати, нащо-ж і кому потрібні ті картини, чому людина не вдовольняється першими проявами своєї творчости, або інакше—для якої мети слугує розвинена драма? На це пробує дати розьяснення в поіменованій уже праці Шлегель. Більшість людей, каже він, замкнена в круг незначної діяльности. їх дні повторяються по снотворному закону

Digitized by Google

звички, життя їх точиться непримітно... і обертається в болото. Щоб вийти з такого поганого становища, вони шукають рятунку в грищах, з яких драма найцікавіша. Коли ми самі не можемо вчинити чогось значного, то хоч бачимо його на сцені» [1]). Це пояснення занадто просте і... невірне. Пояснення любови до драми нудом та бажанням його розважити, справді, має значіння і може бути влучним для першого ступня розвою естетічної діяльности, що виявляється в звичайних грищах, але не більше. Ми граємо, або граємось, справді, від нуду, але коли грища можуть його розважати, то зовсім нема тоді потреби в вищій естетичній формі, якою є драма.

Та й крім того, в грищі ми задовольняємо себе сами, а в драмі для такого задовольнення потрібні другі особи, що ускладняє діло, бо вимагає нового інстітуту актьорів. І коли навіть в простому грищі, де ми втішаємось не власною грою, а виставою грачів других, ми потрібуємо чогось особливого, як це було в Олімпійських грищах,—то тим паче треба це сказати про драму. Люде первітні і взагалі люде старовинної культури, коли боротьба за істнування відограє значну ролю, не так-то лехко і не по мотівах нуду, вдаються до заснування і підтримання нових інстітуцій. Треба, щоб остання займала видатне місце в його житті, треба щоб вона варта була тії ріжноманітної уваги, що на неї народом тратиться. Таким чином поява і розвит драми мусять умовлюватись важливими причинами, і їх то власне й треба шукати в змісті драми. Той зміст мусить бути найважливішій для народу, бо тільки на це важливіше він захоче потратити свою увагу. Щож при появі драми було в житті первітних народів найважливішим? Колиб ми сказали, що боротьба за істнування, то, звичайно, не помилились би, хоча разом з тим завважилиб, що боротьба за істнування лишається найважливішою й доси, але зміст драми тепер инший, як в часи старовинні. Значить, річ не в самій отій боротьбі, але в силах, що ій або

[1]) Vorlesungen. стор. 22.

Digitized by Google

шкодили, або помогали, і коли ми спитаємо про ці сили, то, звичайно, мусимо обернутися до світогляду первітних народів. В чім істота цього світогляду? В уклоненні природі. В перші часи свого розвиту, людскість од неї залежить цілком і мається під її кормигою. Але в чому міститься людська залежність? В тім, що природа, на думку людей, втручається в їх життя і ними керує. Про те природу первітна людина не уявля собі єдиною,—навпаки, її видима ріжноманітність цілком задурює людскість і примушує її думати, що кожна річ в природі має над людьми владу, може робити й дійсно робить добро і зло,—відсіля виходить фетішізм та боготворення всіх предметів природи.

«Уяві низших рас здається, — говорить Тейлор,—що всю природу оживлено, заселено і наповнено духовими істотами» [1]: небо, земля, дощ, грім, вода й море, вогонь, сонце, місяць ... обожуються самі по собі або як оживлені їх спеціальними божествами» [2]. При цьому «могутні божества утворено на зразок людської душі: їх почуття і симпатії, їх вдача й звички, їх воля й вчинки, навіть самий вигляд і матерьяльний склад їх, не вважаючи на всі украси, побільшення та перекручування, подають ознаки, в значній мірі позичені в людської душі» [3]. Таким чином створюється епос—так звана мітологія, що, своїм чередом, дає початок ліріці, а потім драмі. Другим кроком словесної творчости взагалі є ліріка. Людина, особливо первітна, вражена всіми величезними зьявищами природи, часом для неї вельми шкодливими, шукає засобу до їх вблагання. Відтіля походить молитва, гімн і т. и., що виявля почуття души людської. І тільки згодом вироста з цього драма. Щож її покликає до істнування? В епосі людина має на увазі росповісти про чіїсь події; на першім ступні розвиту, релігійному, в епічно-мітологічних оповіданнях розсказуються пригоди богів для навчення всіх вірних.

---

[1]) Первобытная культура—стор. 275.
[2]) ibid.—стор. 298.
[3]) ibid.—стор. 292.

Digitized by Google

Але, крім викладу різних подій з життя божеств, автори оповідань, чи взагалі всяких засобів до вдавання чогось релігійного, мали на увазі більший вплив, а для цього прямували до більшої наочности. Для релігійних мет вживались, як ми знаємо, танці, музики і т. и. Але всі ці засоби були нічим в порівнянні з епосом, що росказував у подробицях про ті чи инші події і здіймав цілі їх картини в уяві слухачевій. Це бажання наочности повело словесну творчість і далі. Замісць того, щоб розсказувати події богів, найкраще ті події показати навіч: таким чином створюється драма, цей кристал вчинків, ці самі вчинки, про які не росказується кимсь, а які самі відбуваються на сцені.

Ясно, що зміст первітньої драми мусив бути й був перш за все релігійно-мітологічний. Релігія була основною рисою в світогляді первітньої людини; релігія була найважливішою річью для тій людини, і коли остання вдавалась до творчости, коли вона вживала всі можливі засоби до утворення і виконання драми, то річ природня, що ті засоби і потрачена на них енергія мусили вжитись на щось найважливіше в житті,—а тим самим, звичайно, на релігію. Факти историчні, факти тій доби, де ми тільки й стріваємо вперше драму, не лишають в цьому смислі ніякого сумніву.

Обожуючи сили і зьявища природи і виявляючи їх собі в вигляді людському, шануючи навіть неживі речі,[1])—первітня людина тим паче, звичайно, мусила туж саму шану віддавати і звірам, тіж самі людські риси наддавати і їм. Дикі звіри і тепер можуть робити людім багато шкоди,—відтіля їх обожування; звірі взагалі найближче стоять до людини,—відсіля легкість їх уподоблювання людям.

«І коли рослини поділяють з звірями зьявища життя і смерти, здоровля і хвороби, то досить природно було накинути їм також рід душі», каже Тейлор[2]). Тим паче мусило це статись

---

[1]) ibid — стор. 51., Тейлор. — стор. 89.

[2]) Первоб. культура—стор. 50.

Digitized by Google

відносно звірів. «Поняття про абсолютну ріжницю межи людиною та звірем, так росповсюджене в світі цівілізованому, навряд чи може знайтися у низчих рас. Люде, яким крики звірів та птиць здаються схожими на людську мову, а їх вчинки також скермованими думкою, як і в людини, цілком логічно припускають істнування души у звірів, птиць і плазуватих, зарівно з людьми» [1]). Таке представлення утворюється тим легче, що «в різних пород звірів, як завважає Карер,—відомі духові одзнаки втілюються як навмисне поодиноко» [2]). Такий нахил людськоі уяви до наділювання звірів своіми рисами привів ту уяву до створіння так званого звіриного епосу, де росповідається про різні вчинки звірів. Порив же до обожування звірів веде людськість до створювання цілих культів звірів, як ми це бачимо у різних навіть культурних народів в поганський період їх розвиту, напр.: у Єгиптян з їх биком Апісом, у Євреєв з золотим тельцем і т. д.

Відтіля й звичай перебирання в звірів. Мати людині звірячий вигляд, очевидно, було великою шаною; бо тоді людина приймала «образ і подобенство боже». Таким чином, шанування звірів знаходило собі місце в епосі і мало значіння релігійне. А «раз звірина байка,—говорить Тіхонравов,—утрімувала в собі народні вірування поганського періоду, то й свята, сполучені з перебиранням у звірів, теж мали колись смисл релігійний» [3]). Таким чином, поставивши попереду питання, що було змістом первітньої псіхіки людскости, ми дійшли до цих взагалі виводів: тим змістом було обожування всіх сил природи і видимих її річей; невидимим божествам—силам природи—давався вигляд і істота людські; з видимих живих предметів найбільшу шану мали звіри. Цей зміст первітньої псіхіки був змістом і первітньої драми, найкращим доказом чого слугує драма єгипетська. Про неї ми дізнаємося з так званої «Книги мертвих», частина якої

---

[1]) ibid—стор. 45.

[2]) Карьеръ—Искусство, т. I стор. 52.

[3]) Лѣтописи русской литературы—т Ш, стор. 8.

Digitized by Google

клалася в труну останніх. Зміст драматичної її фабули складається з пригод души мерця в її мандруванні по світах підземних.

В цій драмі головним діячем є сам мертвий, а другими різні боги. С початку говорить царь вічности Тот, обертаючись до Озіріса, потім бере участь хор, далі вступає в дію сам мрець з похвалою Озірісу, потім він сіда в байдак, і починається його мандрівка в країну сонця з заходу на схід. В цей час він виносить цілий ряд обертань, щоб врешті, як каже Клейн [1]), вийти «в вигляді кібця з людською головою,—сімволом ясної, очищеної души», і дійти до «праджерела всякого матерьяльного і духового життя». В цій драмі, що має характер цілком релігійний, легко побачити всі ознаки первітної релігійної псіхіки людини. Тут і обожування сили природи сонця—в Озирисі, тут і змалювання подій божеств, тут і вшанування звірів в прикладі кібця.— Взагалі, релігійна основа драми виявляється тут навіч. Перші драми другого культурного народу старовини, еллінів, доводять нам теж саме. Досить, напр, згадати дельфійське святкування в честь Аполлона за його перемогу над потворою-драконом. Герць бога з потворою вдавався навіч, в трьох актах, і «обраний юнак вибражав навіть особисто саме божество, як вбиває воно дракона, і потім чинив над собою очищення за гріх пролитої при тому крові, щоб вдати людім на зразок власний наочний приклад» [2]). Опис цього святкування маеться в Плутарха [3]). Тут бачимо теж уривок з мітології, який має змістом один з вчинків цій уособленої сили природи—Аполлона. Але найвиразніше доводить про релігійний зміст драми, цей чинник до її створіння, факт елевзинських містерій, де вдавались уособлені сили і зьявища природи: Деметра—земля, Персефона—засівок, Плутон—мертвість природи і т. д.

Драматичне святкування спогаду про мітичне захоплення Персефони богом смерти, належало до одного з видатних в Греції по своєму урядженню і впливу на публичність.

---

[1]) Geschichte des Dramas—т. I стор. 35.
[2]) Карьер—Искусство т II стор. 79.
[3]) Klein—Geschichte т I, стор. 56.

Digitized by Google

В тій грецькій первітній драмі наочно вдавалось захоплення Персефони чи Прозерпіни, і сам нарід приймав участь у її відшуканні, блукаючи з лихтарнями по тих місцях, де ходила колись Деметра. Потім всі вертались до храму, де жрець показував їм трупу і кошик з овочами,—символ смерти й життя. Потім ішли в льох—пекло, де матір знаходила свою дочку, і коли знов повертались до світла, жрець давав їм колос і вінок, яко ознаку перемоги і стиглости. Потім з Аоін приносили образ Діоніса, ставили поруч з богинями і танцювали, при світлі лихтарень, в честь Деметри цілу ніч, святкуючи тим самим перемогу життя над смертю. І вся ця драма призначена була для одного: вплинуть на душу і «розгорнути перед нею картину блаженного буття, яку вона мусила непорушно хоронити в схованці релігійної віри» [1]).

Таким чином релігійна мітологія і кебета наслідування утворили собою релігійну драму. Але утворюючи, вони її собою й умовили; вони стали тією засадою, без якої означена драма була б неможливою. Тому то в тих народів, що або не мали відповідної релігійно-мітологічної сістеми, або не могли розвинути наслідування різним мітологічним тіпам, первітня релігійна драма не могла й зьявитись. І це навіть трапилось з народами культурними, що вже показали естетичну свою кебету в створінні різних примітівних штук, як, нпр., з євреями. В святих їх писаннях ми стрічаємо сливе всі форми творчости, крім драматичної... Обидві істотні моменти драми—наслідування та дію—забороняє їхня віра,—бог бо не мав, по їх представленню, жадного образа [2]). Єврейську віру «засновано було на самому чистому понятті про божество» [3]), що виключало всякі мітології. Таким же робом не було тії релігійної драми і в семитьских родичів Євреїв—Арабів; таким-же чином не було її і в Персів, бо

---

[1]) Карер.—т. II стор. 85.

[2]) Klein. Geschihte. т. I, 88.

[3]) Історія поэзіи. Ст. Шевырева. т. Спб. 1887 стор. 184.

Digitized by Google

їх релігійна сістема не виносила «жадного драматичного виображення» [1]).

Установивши, що перша драма мала релігійну вдачу, ми цим самим показали, що, тільки дякуючи цьому змісту, і могла зьявитися і взагалі істнувати людська драма.

Говорючи про релігійну її рису і весь час маючи розмову про зміст драми, ми одначе розглядали той зміст лише поверхово, лише натяком на те, чим власне був зміст тії драми або її релігійности. Мало сказати, що тут росповідалося в дії про вчинки богів,—важливо підкреслити, про які власне вчинки і в чім містився зміст знов таки релігійного впливу, що мав тією драмою робитися на слухачів. Розгляд цих пунктів змісту знов приводить нас до уважнїшого аналізу псіхіки первітньої людини.

Придивляючись до сил природи, людина бачить, що шкода від них діється не тільки їй, людині, але що й сама природа теж стражда від когось. Така зьява, як умирання природи в осени та в зімку, не може не здатися первітній людині за справжнє її страждання; ці зміни в природі, ці її страждання, відбуваються з постійностю і ретельностю, і ці спостереження людини доводють її до важливих виводів. Людина чує страх до сили, що примушує страждати природу, і спочуття до самої страдниці-природи,—з цього випливають засадничі почування для впливу від самої драми: ці почуття мусять нею будитися. Далі, ретельність повторювання страждань природи будить переконання в їх необхідності і, значить, потребі для якоїсь мети. Ця ретельність мусить, очевидячки, бути зразком для людини, щоб коли не самими стражданнями, то хоч виглядом її очиститись від своєї гріховности. І нарешті, відживання природи дає привід до прояву веселощів.

Весь цей хід первітної психіки має важливий вплив на істоту й розвит старовинної драми, вказуючи дійсні її пружини. Яко відбиток цієї складної мішанини построїв старовинного су-

---

[1]) Klein. стор. 91.

Digitized by Google

спільства, перш за все утворюється і росповсюджується драма про людське страждання—так звана трагедія.

Героями її стають різні частини природи, яко уособлені божества. Такими трагедіями являються перш за все єгипетські містерії про Озіріса, розідраного Тіфоном, де показувалися в мімічно-драматичній формі страждання Озіріса [1]).

Трагічний культ Озіріса дав початок таким-же культам Загрея на Криті і Діониза у орфіків-фракійців, що вславляли Загрея-Діониза, розідраного Тітанами [2]). Одправа Діонизу перейшла потім і в Грецію, знайшовши драматичне виображення в малих Елевзинських містеріях, але перейнятий з Фрігії бурхливий, оргіастичний колоріт культа Вакху було випрацьовано прилученим сюди культом Аполлона.

Той-же самий елемент страждання божества знаходимо в середне-вічних містеріях, що говорили про муки Христові. Одно слово, цей елемент проходить червоною ниткою через історію всії первітньої, а в той же час релігійної драми народів культурних. Скрізь проводилась ота ідея спокутування. Що всі ці містерії, ці сказать би, таємности, мали на увазі власне очищення слухача, доводиться дослідом всіх наведенних літературних прикладів. Розуміння «очищення» є орфічного або єгипецького походження [3]), і його ідея стрівається перш за все в єгипецьких похоронних сценах, смисл яких і є власно очищення для життя нового. Перейнятий у орфіків культ Діониза мав прямі відносини до очищення души [4]) і розвинене в елевзінських містеріях «виображення страждань божества підвистувало душу над всяким спочуванням і страхом перед людськими напастями» [5]). Уложене спершу в форму звичайно-фізичного очищення від бруду, як це є в Аполлоновій драмі, зрозуміле потім в формі духово-релігійного очищення, це

---

[1]) Klein. т. I, стор. 43.

[2]) ib.—і Карер т. II. стор. 81—3.

[3]) Klein, т. I, стор. 18.

[4]) ibid. стор. 141.

[5]) Карер, т. II стор. 86.

Digitized by Google

останнє, в вигляді Арістотелевого катарзіса, перенесено було і на всяку іншу, а не тільки релігійну драму. І даннй факт, освічений історичними ствердженнями, важливо запамятати для того часу, коли взагалі нам прийдеться говорити про психологічний вплив кожного драматичного твору. Але перш за все, і при тому в смислі релігійному, воно мало значіння для колишньої трагедії-містерії. Як звісно, протилежности в світі стикаються,—через те трагичне мусить бути завжди в звязку з комічним, і здається, цього психологічного пояснення досить було б для зрозуміння комедії. Але в лагоді з релігійним взагалі джерелом походження драми може бути зьясовано й істнування цього другого її вигляду—комедії. В релігійних трагедіях за смертю божеств слідкувало й їх воскресення,—тим самим виникали з цього й радощі. В елевзинських містеріях святкування закінчалось веселощами; в святкуванні Вакха без вииу раділи всі участники свята; тому й потім, ніби по інерції, до грецьких художних трагедій додавались сатировські комедії. Тому, як ми побачимо, і в містеріях, могли зьявитися і потім обокремитися в цілі комедії так звані інтермедії. Але й крім того, релігійне походження комедії, яко протилежности трагедії, доводится дослідом над різними, власне грецькими культами, з огляду на характери їх катарзісу, цеб-то очищення. В трагедії воно досягається страхом та спочуттям, — створінням Діониза; в комедії він досягається веселою ясностю, яка виходить від світлого бога — Аполлона. Одже релігійне походження обох паростів драми, як в смислі змісту, мети і форми, не підляга жадному сумніву. Середпевічна містеріальна драма особливо це стверджує і показує навіч, оскільки всевладним та живущим був отой релігійний фактор для драми; оскільки він, і тільки він, міг довести її до високого ступня розвиту і постановити перед великою і широкою дорогою.

Але створивши драму, релігія, звичайно, не могла завжди лишатися її охоронницею та навчителькою. Релігія є тільки одним з чинників та ступнів людського розвою; але в житті людському надходить час, коли первітня релігія-мітологія руйнується, коли гору беруть инші ідейні та побутові стімули, і релігія одсо-

Digitized by Google

вується з колишнього першого плану. Для драми це своїм чередом має велику важливість. За довгий час служення релігії драматична творчість досяга великого формально-техничного розвиту і після трощіння релігії ніби мусить лишитися без змісту. Але цього, як ми знаємо, не трапляється. Поривання до драматичності, хоч і засноване на природній людській кебеті—наслідування, має і штучне призначення: служити якійсь ідеї. По знищенню релігійної ідеї лишається досить важливих ідей других — политичних, соціальних і т. д. І драма стає служити новому призначенню, стає служити новим ідеям, — а для цього вона повинна воображати все окольне життя, повинна малювати не якісь небесні сили в вигляді людськім, а саму дійсну людину.

І. Стешенко.

(Далі буде).

Digitized by Google

Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году.

(Эпизодъ изъ жизни украинскихъ городовъ въ XVI в.).

Внутренняя жизнь южно-украинскихъ городовъ въ XVI столѣтіи мало изслѣдована. Между тѣмъ, этотъ періодъ исторіи Украины и, въ частности, украинскаго города представляетъ выдающійся интересъ какъ по богатству и разнообразію еще неиспользованнаго матеріала, такъ и по тѣмъ характернымъ особенностямъ мѣстной жизни, которыя впослѣдствіи сдѣлались типичными для всего украинскаго народа.

Конецъ XV и начало XVI в.в. въ исторіи южно-украинскаго города являются эпохою борьбы городского населенія съ мѣстною правительственною властью—старостами за сохраненіе во всей его неприкосновенности стараго общиннаго строя жизни. Между тѣмъ быстрое развитіе литовскаго государства, а также политическія и въ особенности военно-стратегическія условія Украины, какъ пограничной области, настойчиво требовали измѣненія этого строя на новыхъ, болѣе выгодныхъ для государства началахъ. Столкновеніе противоположныхъ интересовъ мѣстнаго населенія и центральной власти повело къ долгой и упорной борьбѣ, которая дала совершенно неожиданные результаты, а именно— вмѣсто полнаго подчиненія городовъ правительственной опекѣ, вмѣсто коренного измѣненія стараго строя городской жизни на желательныхъ для правительства началахъ, борьба эта привела къ полному почти освобожденію городского населенія

Digitized by Google

отъ какого бы то ни было вліянія правительственныхъ агентовъ, къ «непослушенству» и «сваволѣ». Съ обѣихъ сторонъ борьба велась очень упорно. Правительство, пользуясь всѣми преимуществами своего положенія, цѣлымъ рядомъ законопроектовъ и административныхъ распоряженій уничтожало одну за другою вредныя для его цѣлей формы городской жизни. Дѣлалось это большею частію не открыто, со ссылкою на необходимость тѣхъ или иныхъ мѣропріятій для общегосударственной пользы, а скрыто, путемъ секретныхъ распоряженій и указаній. Въ тѣхъ же актахъ, которые подлежали обнародованію, какъ, напримѣръ, въ разнаго рода грамотахъ и уставахъ, при всѣхъ правительственныхъ мѣропріятіяхъ подчеркивалось желаніе «старины не рушать и новины не вводить». Въ противоположность правительству, населеніе въ большинствѣ случаевъ открыто стояло за свою «старину», «стародавныи обычаи», боролось противъ «новины» путемъ жалобъ господарю великому князю на притѣсненія старостъ и намѣстниковъ господарскихъ, путемъ всякого рода ходатайствъ. И только въ тѣхъ случаяхъ, когда исчерпывались чисто легальные способы борьбы, горожане прибѣгали къ способамъ нелегальнымъ, — къ «противенству» и «збуренню», т. е. къ неповиновенію мѣстной власти и возстаніямъ.

Различные эпизоды этой почти столѣтней борьбы служатъ обычной темой сохранившихся до нашего времени историческихъ документовъ.

Одинъ изъ этихъ эпизодовъ — «збуренне» черкасцевъ и каневцевъ противъ своего старосты Василія Тышкевича — является предметомъ настоящаго очерка.

Послѣ смерти извѣстнаго въ исторіи старосты Черкасскаго и Каневскаго пана Остафія Дашкевича (1535 г.), на его мѣсто былъ назначенъ панъ Василій Тышкевичъ. Къ этому времени взаимныя отношенія между мѣстной властью и населеніемъ Черкасъ и Канева особенно обострились. Покойный староста, выдающійся военный дѣятель, своими административными мѣро-

Digitized by Google

пріятіями и излишнимъ усердіемъ въ соблюденіи общегосударственныхъ, а въ особенности своихъ личныхъ выгодъ, успѣлъ вызвать сильное недовольство среди мѣстнаго населенія. Воспользовавшись перемѣною главы мѣстной администраціи, черкасскіе мѣщане отправили къ королю и великому князю Сигизмунду I депутацію съ челобитной, въ которой подробно изложили всѣ притѣсненія, «кривды» и «новины», введенныя покойнымъ старостой Остафіемъ Дашкевичемъ. А поводовъ къ жалобамъ и нареканіямъ за свыше чѣмъ 20-ти лѣтнее управленіе Дашкевича Черкасскимъ староствомъ накопилось достаточно. Группируя изложенныя въ 17-ти пунктахъ дошедшей до насъ грамоты короля Сигизмунда I новому старостѣ Василію Ташкевичу [1]) жалобы черкасцевъ, приходится констатировать, что Дашкевичъ успѣлъ нанести городской общинѣ смертельный ударъ. Общность интересовъ, общинное пользованіе городскими имуществами и совмѣстное выполненіе государственныхъ податей и повинностей, установленныхъ старинымъ обычаемъ, словомъ все, на чемъ до того времени держалась городская общинная жизнь, было уничтожено или измѣнено въ интересахъ мѣстной власти. Неудивительно, поэтому, то крайнее негодованіе, съ какимъ посланцы черкасцевъ докладывали королю о «великихъ кривдахъ» своего старосты. «Присылали до насъ, говоритъ грамота, войтъ и вси мѣщане мѣста нашого Черкасского, чоломъ бьючи намъ о томъ, штожъ дей якъ держалъ отъ насъ тотъ замокъ Черкаскій небожчикъ панъ Остафей Дашкевичъ, ино дей въ тотъ часъ крывды ся великіи имъ отъ него стали». Не будемъ здѣсь подробно перечислять всѣ эти «великіи крывды», такъ какъ это заняло бы много мѣста. Въ краткихъ чертахъ «крывды» состояли въ томъ, что Дашкевичъ, вопервыхъ, собственною властью освободилъ многихъ изъ мѣ-

---

[1]) Грамота напечатана въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи ч. VII т. 2 № XVII, но съ неполной и мѣстами искаженной копіи. Мы пользуемся текстомъ, имѣющимся въ Варшавской копіи Литовской метрики (кн. № 28, стр. 74—79). Исправленный текстъ грамоты даемъ въ приложеніи, возстановивъ литовско-русскій алфавитъ.

Digitized by Google

щанъ—общественниковъ («потужниковъ») отъ общихъ повинностей, разрѣшивъ имъ въ то же время пользоваться городскими землями, водами, лѣсами и т. п., что, само собою разумѣется, очень ослабило городскую общину; вовторыхъ, значительную часть городскихъ имуществъ роздалъ своимъ слугамъ и приближеннымъ, а также новымъ поселенцамъ, не привлекая ихъ въ то же время къ несенію общегородского тягла; въ-третьихъ, наконецъ, увеличилъ въ нѣсколько разъ старыя дани и подачки и, кромѣ того, обложилъ населеніе новыми налогами въ свою пользу. Резолюція короля Сигизмунда на челобитье черкасцевъ, изложенная въ вышеупомянутой грамотѣ, была въ общемъ въ пользу черкасцевъ, но составлена она въ такихъ неясныхъ выраженіяхъ, что могла вызвать, и дѣйствительно впослѣдствіи вызвала, недоразумѣнія и новыя распри между населеніемъ и старостами.

Правда, король отмѣнилъ почти всѣ «новины», установленныя Дашкевичемъ, и разрѣшилъ населенію платить и исполнять только то, что было установлено раньше «подле давнего обычая»; однако, уже одна ссылка на старину, на давніе обычаи, существованіе которыхъ всегда могло быть заподозрѣно, заключала въ себѣ достаточно поводовъ для будущихъ споровъ и разногласій. Помимо этого, въ резолюціи короля на первый планъ было выдвинуто не желаніе дать населенію тѣ или другія облегченія отъ податей и повинностей, а напротивъ, требованіе сохраненія финансовыхъ мѣропріятій Ост. Дашкавича и возстановленія утраченныхъ источниковъ доходовъ. «Про то, што ся дотычетъ,—говорится въ резолюціи,—захованнѧ стародавнего старостъ Черкаскихъ, якъ ся они къ мѣщанамъ тамошнимъ справовали и которую уставу у службахъ и подачкахъ замковыхъ чымъ мѣвали, и естъли будутъ перши старосты Черкаскіи што такового потребного замкового, на нихъ прыслухаючого, небачностью своею упустили и досмотрѣти того не хотѣли и за которыми рожными прычынами то ся похибило, и панъ Остафей, о чомъ ся справедливе довѣдавши, першои справы поправилъ и къ замку нашому пошлины давніи прывернулъ, мы такожъ хочемъ по тобѣ мѣти и прыказуемъ, яко старостѣ тамошному, аж бы еси пожит-

Digitized by Google

ковъ нашихъ, што будетъ здавна на замокъ нашъ прыслухало, и всякихъ пошлинъ повинныхъ ничымъ не впущалъ и того пыльне смотрѣлъ, жебы никоторои службы и дачкы и иншихъ повынностей и пожитки наши звѣчистыи одъ замку нашого ничимъ не сходили а ни_ся уменьшали,и такъ бы еси въ томъ ся справовалъ, ижъ бы оный замокъ нашъ въ потребахъ своихъ не былъ ничимъ нарушенъ и вщербенъ, и намъ бы господарю теперъ и на пришлый часъ жаднои шкоды въ томъ не было, а тымъ бы поданни наши никоторого обтяженя въ речахъ незвычайныхъ, што будетъ ку тяжкости имъ установено, большей того не мѣли и съ тое Украины ся не росходили».

Такое рѣшеніе высшей правительственной власти поставило новаго старосту въ весьма затруднительное положеніе. Съ одной стороны отъ него требовали сохраненія всѣхъ прежнихъ податей и повинностей, а съ другой—предлагали не отягчать населенія излишними поборами. Единственнымъ выходомъ изъ этого положенія, и притомъ самымъ выгоднымъ для мѣстной власти, было—продолжать политику своего предшественника. Дѣйствительно, дальнѣйшая исторія борьбы населенія съ мѣстной властью за свои права свидѣтельствуетъ о томъ, что ни Василій Тышкевичъ, ни бывшіе послѣ него старосты и не думали уничтожать установленные Дашкевичемъ повинности и поборы; напротивъ, съ теченіемъ времени нововведенія, сдѣланныя Дашкевичемъ, были узаконены долголѣтнею практикою, какъ бы давностью, на которую могли сослаться старосты, и въ люстраціи 1552 года онѣ уже фигурируютъ въ качествѣ установленныхъ закономъ государственныхъ податей и повинностей.

Все это, конечно, не могло успокаивающе дѣйствовать на городское населеніе. Потерявъ надежду добиться правды легальнымъ путемъ, черкасскіе и каневскіе мѣщане перенесли борьбу на нелегальную почву. Вскорѣ послѣ полученія королевской грамоты случилось событіе, оставившее замѣтный слѣдъ въ мѣстной исторіи, а именно—населеніе двухъ сосѣднихъ городовъ, Черкасъ и Канева, находившихся съ давняго времени подъ управленіемъ одного и того же лица (старосты Черкасскаго и Ка-

Digitized by Google

невскаго), открыто возстали противъ новаго старосты Василія Тышкевича. Къ сожалѣнію, до настоящаго времени не опубликованъ документъ, въ которомъ были-бы описаны подробности этого событія; можно думать, что такой документъ и не сохранился до нашего времени. Имѣющіеся въ нашемъ распоряженіи документы, часть которыхъ уже была опубликована, описываютъ лишь послѣдствія этого бунта. Во всякомъ случаѣ, насколько можно судить по этимъ послѣднимъ документамъ, дѣло представляется въ слѣдующемъ видѣ. Въ 1536 году, вѣроятно вскорѣ послѣ возвращенія депутаціи отъ короля и полученія королевской грамоты, черкасцы взялись за оружіе и выгнали изъ города старосту Василія Тышкевича; къ нимъ присоединились и каневцы. Волненіе охватило всѣ классы мѣстнаго населенія — мѣщанъ, козаковъ и даже бояръ. Такъ, напримѣръ, въ бунтѣ были замѣшаны и признаны виновными черкаскіе бояре Иванъ Зубрикъ, Берендей, Янъ Малыкъ-баша, Семашковичъ, Познякъ и Васько Ремень. Въ грамотѣ короля Сигизмунда Августа, данной 24 мая 1546 года черкасскому боярину Ивану Зубрику, говорится о томъ, что учрежденный для разсмотрѣнія дѣла о бунтѣ королевскій судъ призналъ поименованныхъ выше бояръ виновными и опредѣлилъ имъ наказаніе.

Впослѣдствіи Зубрику и другимъ боярамъ удалось доказать непричастность къ бунту; они были оправданы и наложенное на нихъ наказаніе снято [1]). Сильное подозрѣніе въ агитаціи въ пользу возстанія пало на проживавшаго въ это время въ Черкасахъ и имѣвшаго какія-то порученія отъ короля пана Яна Петровича Пенька. Къ нему было предъявлено обвиненіе въ томъ, что «якобы мѣлъ онъ того причиною быти и къ тому бунтованью ихъ (черкасцевъ) подводити» [2]). Однако Пеньку также удалось впослѣдствіи оправдаться предъ королемъ. [3])

---

[1]) Акты Южной и Западной Россіи. т. II. Приложеніе № 127.
[2]) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. 3. т. I, № III.
[3]) Тамъ же.

Digitized by Google

Возстаніе вспыхнуло совсѣмъ неожиданно для представителей мѣстной власти и повидимому грозило серьезными послѣдствіями не только для администраціи, но и для всей области. Поэтому рѣшено было снарядить настоящую карательную экспедицію и отправить въ Черкасы для усмиренія мятежа. По приказанію короля, изъ Кіева былъ высланъ въ Черкасы отрядъ служебниковъ кіевской роты подъ командою ротмистра. Когда отрядъ приблизился къ Каневу, каневцы сейчасъ же изъявили покорность, приняли отрядъ, снабдили провіантомъ и подводами. Напротивъ, черкасцы оказали упорное сопротивленіе, такъ что отрядъ, при наличности имѣвшихся у него средствъ, не въ состояніи былъ одержать побѣды надъ мятежниками и принужденъ былъ возвратиться въ Каневъ за артиллеріей. Въ это именно время произошло событіе, послужившее потомъ (въ 1542 г.) предметомъ судебнаго разбирательства. По словамъ представителя потерпѣвшихъ, служебниковъ кіевской роты, товарища ихъ Малженскаго, часть отряда была послана въ Каневъ за «стрѣльбою». Каневскіе мѣщане впустили ихъ въ городъ, а затѣмъ бросились на нихъ, начали бить и грабить. Въ результатѣ служебники потеряли убитыми 8 человѣкъ, ранеными 2 и кромѣ того у служебниковъ Мартина и Лаврина Кравцовъ, Милкаша Кобыльника и Якуба Барверы пропали «ручницы, мечи и иншыи речи». Это, такъ сказать, оффиціальная версія. Совсѣмъ иначе происходило это дѣло, если вѣрить разсказу обвиняемыхъ—каневскихъ мѣщанъ. По ихъ словамъ, когда отрядъ проходилъ въ первый разъ черезъ Каневъ въ Черкасы, каневцы «имъ доброволенство чинили и стацыи давали». Спустя дня два служебники, вмѣстѣ съ служебниками В. Тышкевича, возвратились снова въ Каневъ въ полночь, «кгвалтовне, обычаемъ неприятельскимъ, острогъ проломили, ворота выбили, сторожовъ побили и всихъ насъ (мѣщанъ) сонныхъ безъ вѣсти наскочивши збили». Въ это время мѣщане, бывшіе въ замкѣ, прибѣжали на помощь своимъ потужникамъ и «выперли зъ острога кгвалтовниковъ тыхъ, а такъ, естъли имъ што въ тотъ часъ стало, то за ихъ початкомъ а нерадностію ихъ стало». На судѣ представители мѣщанъ—«потужники ихъ», войтъ Панко

Digitized by Google

Бродовичъ и Милко Зенкевичъ, обязавшіеся «достояти за нихъ права», сослались на давность, говоря, что «вже тому часъ немалый минулъ», а также и на то, что ни король, ни «врядники» его не признавали ихъ виновными до сего времени ни въ чемъ. Когда же Малженскій пытался опровергнуть показаніе Бродовича и Зенкевича тѣмъ, что служебники приходили не ночью, а «порану, на свѣтанни» за «стрѣльбою», то послѣдніе сослались на свидѣтелей—«ставили шапку до светковъ и мяновали шесть мѣщанъ кіевскихъ, которыи на онъ часъ тамъ въ Каневѣ были и видѣли то, што вышей менено, якося то дѣяло отъ служебныхъ оныхъ обычаемъ непріятельскимъ, въ ночи»; Малженскій же «шапку прыставити не хотѣлъ». Послѣднее обстоятельство, равносильное признанію своей неправоты, рѣшило дѣло въ пользу мѣщанъ. Судьи нашли «каневцевъ въ томъ правыхъ, и вжо то служебныи оныи Боевъ а ни Головщынъ а ни шкодъ тыхъ поискивати на нихъ не мають». [1]) На судѣ выяснилась очень характерная не только для того далекаго времени подробность: отрядъ, посланный на усмиреніе, усмиряетъ не бунтующихъ черкасцевъ, а изъявившихъ покорность каневцевъ и учиняетъ настоящій погромъ.

Такъ закончился одинъ изъ эпизодовъ долголѣтней борьбы городского населенія южной Украины съ мѣстной правительственной властью. Возстаніе было подавлено, но такъ какъ причины, послужившія поводомъ къ неудовольствію и открытому возмущенію, не были устранены, то усмиренные при помощи оружія мѣщане не долго оставались спокойными. Ближайшимъ результатомъ возстанія былъ уходъ старосты Василія Тышкевича. На его мѣсто былъ назначенъ панъ Янъ Петровичъ Пенько, игравшій, повидимому, во время возстанія роль если не агитатора, то ужь навѣрное—провокатора. Но и при новомъ старостѣ отношенія населенія и мѣстной власти продолжали быть враждебными. Уже въ 1539 году, по приказанію короля, кіевскій воевода Ан-

---

[1]) Варшавская копія Метрики Литовск., кн. № 43 стр. 369—371; см, Приложеніе № II.

Digitized by Google

дрей Якубовичъ Немировичъ съ дворяниномъ господарскимъ Марком Васильевичемъ выѣзжали изъ Кіева въ Черкасы разбирать жалобу черкасскихъ мѣщанъ на Яна Пенька.

Подобныя жалобы населенія на дѣйствія мѣстныхъ старостъ непрерывно продолжаютъ поступать къ высшей правительственной власти вплоть до 70-хъ годовъ 16 столѣтія. Къ нимъ, какъ особый видъ протеста, присоединяется бѣгство изъ Черкасъ цѣлыхъ мѣщанскихъ семействъ. Число недовольныхъ управленіемъ мѣстныхъ старостъ къ концу 16 вѣка все увеличивается; населеніе все чаще и чаще начинаетъ прибѣгать къ нелегальнымъ способамъ борьбы за свои стародавніе права и обычаи, и въ концѣ концовъ, громадное большинство мѣщанъ отказывается признавать надъ собою власть старосты и переходитъ въ разрядъ «непослушныхъ», которые никакихъ податей не платили и никакихъ повинностей не несли.

Андрей Яковлевъ.

Digitized by Google

ПРИЛОЖЕНІЯ.

I.

Грамота короля Сигизмунда I черкасскому старостѣ Василію Тышкевичу объ освобожденіи черкасскихъ мѣщанъ отъ новыхъ пошлинъ, введенныхъ Евстафіемъ Дашкевичемъ.

«До Василія Тышкевича. Пришли (*присылали* [1]) до насъ войтъ и вси мѣщане мѣста нашого Черкаского, чоломъ бьючи намъ о томъ, штожъ дей якъ держалъ отъ насъ тотъ замокъ Черкасы (*Черкаскій*) небожчикъ панъ Остафей Дашкевичъ, ино дей въ тотъ часъ крывды ся великіе (*великіи*) имъ отъ него стали: напервей въ томъ, ижъ которая братія ихъ весполокъ (*восполокъ*) зъ ными въ послугахъ и податкахъ нашихъ тягнули, тыхъ дей всихъ панъ Остафей у свою моцъ взялъ, оныхъ послугъ и подачокъ ихъ повинныхъ вольными вчинилъ и подводы подъ гонцы и послы казалъ имъ самимъ давати и кожного дня на себе робити, дрова возити, сена косити, неводы и иншыи дей роботызны (*роботы ими*) замыслялъ, чого они передъ тымъ съ

---

[1]) Слова въ скобкахъ курсивомъ взяты изъ Варшавской копіи Литовск. Метрики, а текстъ—изъ копіи, напечатанной въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи, часть VII, т. 2, № XVII.

Digitized by Google

продковъ своихъ не повинни були (*были*) робыты; а хто дей зъ ныхъ звѣрь соби тамъ уловитъ або где ѣхавши рыбы добудетъ и бобра убьетъ, и онъ дей съ того всего половину собѣ беретъ, чого передъ тымъ не бувало; а къ тому дей которыи уходы свои звѣчистыи, на имя Звонецъ Ботаръ (*Болгаръ*), они къ мѣсту мѣвали и того ужывали, и на Суле рыбы вольніе ловливали и зверь по всему Днѣпру бивали, и панъ Остафей дей тыи вси доходы ихъ и пожытки ихъ отъ нихъ отдалилъ и иншимъ дей людьомъ общимъ того вжывати допущалъ и зъ того соби поклоны биралъ; а котори зъ нихъ кадью меду або рыбы добудетъ, и онъ дей не допущалъ имъ до Кіева возити того продавати, и за то соби жита и иншыхъ живностей куповати, и то все соби биралъ, якъ дей схотѣлъ, (*хотѣлъ*) такъ имъ то платилъ; и при томъ дей которыи входы свои за Днѣпромъ они мивали и того за первыхъ старостовъ тамошнихъ уживали (*вживали*), то дей вси панъ Остафей соби привлащилъ: а што дей они передъ тымъ караванъ гостей возивали, ино дей панъ Остафей уставилъ (*собе зъ нихъ*) брати отъ (*чолну по золотому, а того дей передъ тымъ*) зъ стародавна николи не бувало; а колы дей они (*людей непріятельскихъ*) поганства татаръ зъ старостою Черкасскимъ погромятъ (*тогды дей*) выемка на нього бувала: панцеръ або конь, або татарынъ, (*а онъ дей*) все на себе биралъ; а што дей тежъ козаки тамъ добывали, иншыи (*ино дей*) здавна нѣкоторой выимокъ старосте даивали, а иншыи соби брали, а панъ Остафей на себе привлащилъ; а коли дей хто зъ нихъ пріедетъ къ сторожнимъ воротамъ зъ поля або хочетъ выѣхати зъ мѣста на дѣло свое, и онъ дей не казывалъ ихъ въ мѣсто въ часъ подобный въпущати, и въ томъ дей они не малую тяжность мѣвали; а къ (тому) дей которая корчма ихъ мѣсткая звичистая за отца нашего Казимира и брата Александра славное памяти королей ихъ милости въ Черкасѣхъ бивала, а онъ дей тую корчму моцне у нихъ отнялъ и къ рукамъ своимъ ее держалъ; и за тымъ дей тотъ обычай у нихъ бивалъ: коли пріидетъ день Божого Нароженя,

Digitized by Google

ино дей передъ тымъ они, пьять або шесть парсунъ собравшися, одну куницу шерстью старосте нашивали, а панъ Остафей зъ кожного зъ пихъ и зъ наймиковъ (*наймитовъ*) ихъ и зъ козаковъ по купици або по лисици биралъ, а хто бы куницы або лисицы не далъ, тогды зъ кожное головы по 12 грошей, а то дей все имъ есть было; и который дей мѣщанинъ тамошни умреть або его татарове везмутъ, онъ дей весь статокъ его отъ жоны, отъ дѣтей соби биралъ. А што ся дотычетъ роботы городовои, передъ тымъ дей здавна на замокъ дрова воживали и воду ношивали особныи есочники на имя Шашко а Бедей (*Бебей*) и село Ирновы Мошны, а другое Домонтово село, тыи дей вси по недѣли годъ до году оную службу на замокъ служивали, а онъ дей тыи вси службы, чого они передъ тымъ николи не знавали, на нихъ уложилъ, въ чомъ же ся имъ крывда и тяжкость великая дѣеть. При томъ они жаловали намъ на слугу Черкаского Яска Тышкевича, штожъ дей онъ, будучи и насъ при боку нашимъ (*въ насъ панъ Остафій*) упросилъ соби уходы (*ихъ звѣчистые на Тясьмени тридцать пастькъ*), а то дей здавна пасѣки ихъ звѣчистыи (*мъсткіи бывали и тепере*) дей (*онъ то къ рукамъ*) своимъ держитъ, а они жадного пожитку въ томъ соби не маютъ. Другий дей мѣщанинъ Черкаскій Зубриковичъ также пасѣки мѣщанскіи (*мъсткии*) на себе забралъ и того имъ уживати забороняетъ; а къ тому дей которыи поданыи нашимъ тамошніи Черкаскіи, будучи ихъ поплечниками (*поплечники*) (*и передъ тымъ*) здавна посполъ зъ ними всякіе повинности мѣсткіе (*тягнули*), а теперъ дей отъ нихъ ся откинули, а передъ ся посполу съ ними всякихъ пожитковъ мѣсткихъ уживаютъ, а ихъ (*онихъ*) тяглей повинныхъ посполъ зъ ними полнити не хотятъ (*хочутъ*); и еще дей передъ тымъ тотъ обычай межи ными бивалъ, ижъ который чоловѣкъ прихожий, або слуга старосты, у которого мѣщанина дочку поиметъ, тыи дей вси мѣли всякихъ пожитковъ мѣсткихъ зъ ними уживати и во всякихъ службахъ и подачкахъ ровную часть имъ помогали, а тыми дей разы тыхъ

Digitized by Google

пожитковъ посполу зъ ними уживаютъ, а въ службахъ и дачкахъ мѣсткихъ жадной помочи имъ не дѣлаютъ; и тежъ дей которыхъ купцовъ Калинскихъ (*Кафинскихъ*) и иншихъ они провоживали и съ того соби проводное мѣвали, то дей все панъ Остафей на себе обернулъ.—И били они намъ чоломъ, абыхмо милосердіе наше надъ ними учинили, при старинѣ ихъ зоставили и не казали имъ надъ обычаи стародавніи кривду чинити и новинъ уводити. Про то што ся дотычетъ захованя (*Захованія*) стародавного (*Стародавного*) старостъ (*Старостъ*) Черкаскихъ, якъ ся они къ мѣщаномъ тамошнимъ справовали, и которую уставу у службахъ и подачкахъ замковыхъ чимъ мѣвали, и естли будутъ першіи старосты Черкаскіи што такового потребного замкового на нихъ прислухаючого небачностью своею упустили и досмотрѣти того не хотѣли и за которыми прычинами то ся похибило, и панъ Остафей о чомъ ся справедливе довѣдався (*довѣдавши*), першои справы поправилъ и къ замку нашому пошлины давніи повернулъ (*привернулъ*), мы такожъ хочемъ по тоби мети и прыказуемъ, яко старосте тамошному, ажъ бы еси пожитковъ нашихъ, што будетъ здавна на замокъ нашъ прыслухало, и всякихъ пошлинъ повинныхъ ничимъ не вшущалъ и того пильне смотрѣлъ, же бы никоторои службы и дачки и иншихъ (*инши*) повинностей (*повинности*) и пожитковъ (*пожитки наши звѣчистыи*) одъ замку нашого (*ничимъ не сходили а ни ся уменшали*) и такъ бы еси въ томъ ся справовалъ, (*ижъ бы оны*) замокъ нашъ въ потребахъ своихъ не былъ ничимъ нарушеный (*нарушенъ и вщербенъ*) и намъ бы господарю теперъ и на пришлый часъ жадной шкоды в час небытности (*въ томъ не было, а тыи бы*) поддани (*поддани*) нашои (*наши*) никоторого обтяженя въ речахъ незвычайныхъ, (*што будетъ*) ку тяжкости имъ установлено (*установоно*), большей того не мѣли и (*съ тое Украины*) прочъ ся не росходили; которыхъ людей поплечниковъ ихъ панъ Остафей въ свою моч взялъ и одъ послугъ и податковъ мѣсткихъ повинныхъ ихъ вызволилъ, (*а тыхъ бы*)

Digitized by Google

еси всихъ къ мѣсту прилачилъ (*прилучилъ*) и казалъ имъ тыи вси потребы мѣсткіи посполъ полнити, абы они одни тяжкости и шкоды въ томъ не прыймовали: а бовѣмъ и рыба (*которыи зверь и рыбы*) они соби уловятъ и бобра хто убьетъ, въ томъ бы еси къ нимъ справедливе заховалъ подле давного обычая и входовъ ихъ звѣчистыхъ вжывать имъ не заборонялъ. а кому будетъ што оныхъ входовъ ихъ роздано, тыи бы нехай въ службахъ и дачкахъ имъ помочныи были, а естли бы помагати въ томъ имъ не хотѣли, абы еси тыи входы къ мѣсту привернулъ и мѣщаномъ подалъ; тежъ которыи мѣщане Черкаскыи похочатъ соби медъ або рыбу и инчыи речи свои до Кыива на продажу провадыти и съ того соби живности тамъ купити, того бы еси имъ не заборонялъ и жаднои крывды и трудности въ томъ имъ не чинилъ; а што ся дотычетъ воженія коровану. въ той речи бы еси ихъ по старому заховалъ и тяжкости и драпежства въ томъ бы имъ не було. Къ тому што бы еси въ иншихъ речахъ, яко въ добыткахъ татарскихъ и выемкахъ и въ той корчми мѣсткой, если будетъ передъ тымъ которая на мѣсто прыслухала, и въ оныхъ куницахъ и лисицахъ, што они о Божимъ Нарожени даютъ, и въ есочнистви, (*есочнистве*) постарому ихъ заховалъ. А который мѣщанинъ тамъ замретъ а жону и дѣтей зоставилъ, въ тыхъ бы еси змерлыхъ статки не казалъ никому ся уступати и самъ не уступалъ. А што ся дотычетъ пасѣкъ ихъ звѣчистыхъ на Тясмени и на иншихъ мѣсцахъ, хто будетъ ихъ держати, а потребъ мѣсткихъ зъ ними не полнити, съ таковыми бы еси справедливость учинилъ и крывды никому въ томъ имъ чинити не допущалъ. Далей если бы которыи поддани нашии Черкаскии, або люди прыхожии и слуги тыи, што у небожчика пана Остафія служили и жоны соби въ Черкасѣхъ поимовали, уживаючи входовъ ихъ мѣсткихъ, и въ пошлинахъ тамошнихъ мѣсткихъ помагати имъ не хотѣли, (*таковымъ бы не*) росказалъ(*казалъ*) тыхъ входовъ (*вживати, тотъ нехай посполъ зъ ными повинности* мѣсткіе полнитъ. Што ся тежъ (*ткнетъ тыхъ купцовъ, которыхъ они будутъ*

Digitized by Google

провожати) и который пожитокъ съ того соби мѣти (*мъли*), въ той бы (*еси речи также по давнему*) ихъ зоставилъ и во всякихъ обычаяхъ и справахъ справедливе (*слушне ихъ*) ся заховалъ и такъ радилъ и поступовалъ, яко бы вси повинности (*пожитки наши*) господарскіи не были заронени и тыи поддании нашии мѣста Черкасъ (*нашии мъщане Черкаскии къ*) до жаднои тяжкости и убозтва (*убозтву*) не приходили и намъ бы большей того докуки не чинили конечно».

(Варшавская копія Метрики Литовской, книга 28, стр. 74—79. Даты нѣтъ. Помѣщена между документами 1536 г. 28 янв. и 3 февраля. Напечатана была съ показанными въ текстѣ измѣненіями въ Архивѣ Юго-Западн. Россіи, часть VII, т. 2, № XVII).

II.

Справа людей служебныхъ роты Кіевское зъ подданными Каневскими о побите на смерть и иншыхъ поранене слугъ ихъ и ихъ самихъ и о побране въ тотъ часъ немало речей.

«Жаловалъ отъ служебныхъ оты Кіевское товарышъ ихъ Малженскій на поддапыхъ господарскихъ Каневцовъ, а въ головахъ на Брода старого и на двухъ сыновъ его и на Жолудя и на Костю сына его и на Василія Лучника, на Онишка Керебердя, на Конашка Жедковича, на Дыдыну и на Сергеянки въ тотъ обычай: Перво сего кгды некоторая противность повстала была отъ Черкасцовъ противъ державцы ихъ пана Василя Тышкевича, и мы з розказаня господарского ходили тамъ на регунокъ, и Каневцы гды есмо к ним пришли, нас ко тобе (себе) въ острогъ упустивши и въбезпечывши, побили, поранили, и речи наши побрали, и забито тамъ ротмистру пахолка Юрка, а товарышу Лукашу поручнику пахолка Яна, Влостывскому пахолка Яна, Лаврину Калинѣ пахолка Высоцкого, Каспору пахолка Крышофа, Ярошу пахолка Мартина, Крыштофу Антоневичу брата, Чырвенскому пахолка Щепана, Станиславу писарю ранено двухъ пахолковъ, а Мартину а Лаврину кравцомъ, Милкашу Кобыльнику а Якубу барверу ручницы, мечы и иншыи речи побрано.

Digitized by Google

На то отъ Каневцовъ потужники ихъ Панко Бродовичъ войтъ, а Милко Зенкевичъ, стоячи отъ всѣхъ потужниковъ своихъ Каневцовъ и подвязавшыся достояти за нихъ права, поведили въ тотъ обычай: гды служебники оныи шли на Каневъ до Черкасъ, мы имъ доброволенство чинили, и стацыи давали, и минуючи Каневъ, зобравшися зъ служебники пана Васильевыми Тышкевича, вернулися къ намъ третее ночи, и пришедши на посадъ нашъ о полночи кгвалтовне обычаемъ непрыятельскимъ острогъ проломили, ворота выбили, сторожовъ побили и всихъ насъ сонныхъ безъ вести наскочывши збили; а потомъ неколько мужовъ нашихъ, которыи были въ городѣ, выскочивши намъ на ретунокъ, и выперли зъ острога кгвалтовниковъ тыхъ, а такъ естли бы имъ што въ тотъ часъ стало, то за ихъ початкомъ и нерадностію ихъ стало, а вже тому часъ немалый минулъ; а которую противность на онъ часъ учинили были Черкасцы, ино которыхъ зъ тыхъ винныхъ найдено, тыхъ тогдыжъ скарано, а насъ въ томъ не находили виннихъ, и до сего часу нехто, а ни господаръ его милость, а ни врадники его милости, которыи на тыи часы были тамъ надъ нами; и Малженскій противъ отпираючы мовилъ: не вночи, але порану на свитани прыходили есмо тамъ по стрельбу, хотячи взяти стрельбу тамъ зъ Канева зъ собою до Черкасъ; и Каневцы Панко а Митко ставили шапку до светковъ, и мяновали шесты мѣщанъ кіевскихъ, которыи на онъ часъ тамъ въ Каневѣ были и видѣли то, што вышей менено, яко ся то дѣяло отъ служебныхъ оныхъ обычаемъ непріятельскимъ вночи, а Малженскій шапку прыставити не хотѣлъ. Панове ихъ милости порозумѣвши, ижъ такъ нерадне а неслушне служебныи оныи на замокъ украинскій находили, про то знашли ихъ милость Каневцовъ въ томъ правыхъ и вжо то служебныи оныи Боевъ ани Головщынъ а ни шкодъ тыхъ поискивати на нихъ не маютъ».

(Варшавская копія Метрики Литовской, книга № 43, стр. 369—371. Даты нѣтъ. Помѣщенъ между выроками начала 1542 г. 9 или 10 марта).

Digitized by Google

Никандр Василевич Молчановський.

(Некролог).

4 декабря о 12 годині в день українське громадянство зазнало тяжкої втрати: умер Никандр Василевич Молчановський, постійний, енергичний співробітник і член редакції журн. «Кіевская Старина». Колись згодом ми подамо в журналі докладнішу характеристику небіжчика, яко чесної, надзвичайно симпатичної і талановитої людини, і яко діяча на користь рідному краеви,—в цьому ж коротенькому некролозі ми обмежуємося поки що на найголовніщих біографичних звістках про нього та подаємо докладну бібліографію того, що умістив небіжчик в «Кіевской Старинѣ» за 15 літ близької участи його в цьому журналі.

Никандр Василевич Молчановський народився р. 1858 в родині протоерея на Поділлю. Спочатку оддано було його в науку в уманську бурсу, але незабаром перевели його звідти в Київську 2 гімназію, яку він і скінчив в 1876 році Вищу освіту здобув він у Київському університеті на історично-філологичному відділі, який скінчив аж року 1884, бо примушений був перервати науку та цілих $2^1/_2$ роки пробувати в далекій Вятській губерній. Року 1881 повернувся Н. В. у Київ і знову вступив до університету. Та не судилося йому пійти тим шляхом, який був йому найлюбіщий і на якому він виявив ще в університеті себе, як видатну, велику наукову силу,—шляхом науковим Довелося шукати притулку в инших сферах, і того ж таки р. 1884,

Digitized by Google

коли він скінчив університет його призначено за секретаря мирового зїзду. Через 6 літ (15 сентября р. 1890) він вже був секретарем Київського окружного суда, а 31 грудня того ж таки року, з наказу начальника края, він обнімає посаду заступника начальника „отдѣленія“ цієї канцелярії, і з цього часу розпочалась його служба в Миніст. Вн. Справ. 2 квітня 1891 року Н. В. обнімає посаду начальника „отдѣленія“, а 14 червня того ж року — діловодчика канцелярії генерал-губернатора. 14 січня 1902 року Н. В., призначено було непремінним членом Київського «губ. по городск. дѣламъ присутствія», а 6 липня того року 1902 — управителем канцелярією київського, подільського та волинського генер.-губерн., на якій посаді і був він до смерти.

За 16 літ своєї служби на всяких посадах в канцелярії київського, подільського та волинського генер.-губернат. Н. В. брав участь у всяких комісіях, доконував усяких доручень, щоб розвязати по містах південного краю яке-небудь непорозуміння, на грунті зловжитків,—наїзжав в міста нашого краю, щоб дати лад усяким питанням про міське господарство, коробочний збор, розміщення по квартирах війська, дорожні справи і т. и.

Року 1898 з доручення комитету для розбору давніх актів, Н. В. виряжено в наукову подорож на 1 місяць у Стокгольм, щоб він обзнайомився з матеріалами, які зберігаються у шведському державному архиві та дотикаються українсько-руської історії. Року 1899 Н. В. для того ж вписаний був у Стокгольм вдруге. За час цих двох подорожів він зібрав новий маловідомий матеріал для того, щоб вияснити темні досі сторінки з історії Украіни—пересправи Богдана Хмельницького з шведським урядом про взаємний союз та утворення одної союзної держави. Матеріал цей, ще за його життя, видруковано під його доглядом для «Архиву Юг.-Зап. Россії», але розвідки на підставі цих матеріалів докінчити він не встиг.

На літературне поле виступав небіжчик ще року 1880 на засланні в Котельничі, Вятск. губ., уміщаючи статьї в журналі «Слово» (в р.р. 1880—1881). Статьї ті, а між иншим уривок з

Digitized by Google

романа під загол. «Гореніусъ» (частина його надрук. в «Кіев Сбор. въ пользу голодающ.» р. 1892) звернули на нього увагу громадянства і викликали ряд статьів про нього. В р. 1884—5 в «Университет. Извѣстіяхъ» видруковано було його дві видатних праці «Очеркъ свѣдѣній о подольской землѣ» та «Цеховая система въ Пруссіи XVШ в.». Йому ж належить декілька додаткових розділів до «Исторіи новаго времени» Зеворта (збірник під редакц. Н. Кареєва та І. В. Лучицького), для чого він вивчив венгерську мову. В р. 1893 якийсь час брав участь в газеті „Кіевское Слово", що почав був видавати гурток поступових киян. Але найбільш цікавився Н. В. історією рідного краю і розвоем українського руху, і їм він присвятив значне число наукових і критичних статьів, дрібніщих заміток та рецензій, які уміщав в «Кіевской Старинѣ». Подаємо їх в хронологічному порядку.

Статьї та замітки.

1889. Кіевское гор. управленіе въ 1786 г. (май, іюнь, іюль).

— Подсудокъ. Очеркъ изъ волынской хроники Николая Сарнецкаго. (Переводъ съ польскаго). Н. М. (декабрь).

— Англійское извѣстіе 1736 г. о запорожцахъ. (ноябрь).

1890. Беата и Гальшка. Ист. разсказъ изъ польско-русской жизни XVI ст. Як. Каро. (Перев. съ нѣмецкаго). Н. М. (январь).

— Отъ Случи до Буга. Путевыя замѣтки Эд. Хлопицкаго (съ польскаго). Н. М. (май).

— Побожье въ XVII и XVШ в. Къ исторіи польскаго землевладѣнія въ Брацлавщинѣ. (Переводъ съ польскаго). Н. М. (сентябрь, ноябрь и декабрь).

1893. Изъ семейныхъ архивовъ. (Выдержки изъ писемъ малор. генералъ-губернаторовъ кн. Лобанова-Ростовскаго и кн. Репнина 1811—1819 гг.). Сообщилъ Н. М. (іюль).

1894. Женщины при Чигир. дворѣ во 2-й полов. XVII в. Д-ра Антонія І. (Перев. съ польск.). Н. М. (янв., февр. и мартъ).

Digitized by Google

1896. Лѣвобережная Украйна въ XV—XVII ст. Очеркъ колонизаціи. (Перев. съ польск.). Н. Н. (май, іюнь).

1897. Письмо діакона Іосифа Симашки, впослѣдствіи митрополита Литовскаго, къ своему брату 25 февраля 1821 года. Сообщилъ Н. М. (январь).

— Выборы въ кіевскіе войты Григорія Пивоварова. Жалованье кіевскихъ войтовъ. Сообщилъ Н. М. (февраль).

— Публичныя увеселенія и позорища въ Кіевѣ сто лѣтъ тому назадъ. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Правныя книги и руководства кіевскаго магистрата и борьба за должность писаря въ 1763—1773 гг. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Польскій король Янъ Казиміръ, Хмельницкій и греки. Сообщ. Н. М. (апрѣль).

— Благодарственное письмо кн. Меншикова кіевскому дворянству 6 ноября 1709 г. за поздравленіе съ полтавской побѣдой. Сообщилъ Н. М. (май).

— Продажа кіевскою дворянкою своей дочери въ крѣпостное состояніе. Сообщ. Н. М. (май).

— Странствованіе чумака, бурсака и раба. Сообщ. Н. М. (октябрь).

— Бюджеты г. Кіева въ срединѣ XVIII в. Н. Молчановскій. (январь).

1898. Пререканія вѣдомствъ по поводу Запорожья въ 1751 г. Сообщ. Н. М. (ibid.).

1899. Три письма кошевыхъ атамановъ къ шведскимъ королямъ. Н. Молчановскій. (январь).

— Арестъ Т. Г. Шевченка въ 1859 г. (матеріалы для біографіи). Н. М. (февраль).

— Письмо къ редактору изъ Стокгольма (о бумагахъ Шведскаго государств. архива по исторіи Малороссіи). Н. М. (апрѣль).

— Матеріалы для новѣйшей исторіи юго-западнаго края. I. Проектъ поручика Нечая 1832 г. объ улучшеніи быта крестьянъ. Съ предисл. Н. М. (іюнь).

Digitized by Google

1900. Донесеніе венеціанца Альберта Вимина о козакахъ и Б. Хмельницкомъ (1656 г.). Н. Молчановскій. (январь).

— Памяти Н. И. Гулака. Н. М. (февраль).

1901. Бюджеты г. Кіева въ срединѣ XVIII в. Н. Молчановскій. (январь).

— Пререканія вѣдомствъ по поводу запорожцевъ 1751 г. Сообщилъ Н. М. (январь).

— О происхожденіи слова «кацапъ». Н. М. (декабрь).

1903. Нѣсколько данныхъ о смерти и наслѣдствѣ Мазепы. Н. Молчановскій. (октябрь).

— Нефтяная промышленность въ Галичинѣ. Н. М. (декабрь).

Рецензіи.

1888. Гульдманъ. Справочн. кн. Под. губ. Н. М. (январь).

1889. Исторія Кіев. Институт. благород. дѣвицъ М. М. Захарченко. Н. М. (ноябрь).

— A. de-Gubernatis. Dictionaire international des écrivaines du jour. I—X. A—Gui. Florense, Paris, Leipzig, 1888—1889. Edit. L. Nicolai Florence. Н. М. (декабрь).

1899. «Кіевъ теперь и прежде». Сост. М. Зах. Н. М. (янв.).

— A. Szarłowski. Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historicznym i geograficzno-statystycznym. Н. М. (апрѣль).

— A. de-Gubernatis. Dictionaire international des écrivaines du jour. Livraisons XI et XII. Н. М. (апрѣль).

— Józef Tretiak. Historia wojny Chocimskiej 1621 r. Н. М. (май).

— Tadeusz Sternal. Oblężenie Kamieńca w powieści i historyi. Н. М. (май).

— Е. Сѣцинскій. Бакота, древняя столица Понизья. Н. М. (іюнь).

— Ф. Щербина. Земельная община кубанскихъ козаковъ. Н. М. (августъ).

Digitized by Google

— Dr. I. L. Pič. De. (Д-ръ И. Пичъ. Исторія русскаго народа (чешское). (августъ).

— Tadeusz Ierzy Stecki. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. H. M. (сентябрь).

— Konst. Górski. Wojna Rzeczypospolitej Polskiej z Turcyą w latach 1672 i 1673. H. M. (октябрь).

— Dr. Tadeusz Rutowski. Klęski elementarne Galicyi. H. M. (октябрь).

1891. Архивъ Юго-З. Р. ч. V, т. 2 (Евреи, Каманина). H. M. (мартъ).

— Regestr złoczyńców grodu Sanockiego 1554 — 1638. Wydał Oswald Balcer. H. M. (декабрь).

1892. Al. Czołowski. Z przeszłości Iozupola i okolicy. H. M. (ноябрь).

— Изданія Общ. Юго-Зап. жел. дорогъ. Экономич. изслѣдованіе района Новоселицкихъ вѣтвей. О постройкѣ Херсонскихъ вѣтвей. H. H. (ноябрь).

— Dr. Cornellus von Paygert. . H. M. (декабрь).

1894. M. Bobrzyński i St. Smolka. Ian Długosz, jego życie i stanowisko w piśmien nictwie. H. M. (іюль).

1895. Три съѣзда подольск. сахароваровъ. H. M. (январь).

— Труды I-го съѣзда врачей Кіевск. г. H M. (январь).

— Архивъ Юго-Зап. Р. ч. VШ, т. I и II. Акты Барскаго староства, Грушевскаго. H. M. (мартъ).

— Al. Czechowski. Samuel's von Skrzypna Twardowski „Wójna Domowa". H. M. (май).

— Сѣцинскій свящ. Городъ Каменецъ-Подольскъ. Историч. описаніе. H. M. (іюнь).

— Eu... j Heleniusz. Wspomnienia polskich czasów dawnych i późniejszych. т. I—II. H. M. (августъ).

— Записки Наукового Тов-ства, частина I, томи I—VI. H. M. (ноябрь).

— Записки Наук. Тов. т. VII, H. M. (декабрь).

— Подольскіе архипастыри. (декабрь).

Digitized by Google

— М. Грушевський. Виімки з жерел до історіі Украіни Руси до полов. XI віку. Н. М. (декабрь).

1896. Записки Науков. Товар. т. VIII. Н. М. (февраль).

— Записки Науков. Товар. т. IX—X. Н. М. (май),

— Juliusz Starkl. Łowictwo. Zygm. Fischer. Rybactwo. Н. М. (май).

— И. Филевичъ. Исторія древней Руси. т. I. Территорія и населеніе. Н. М. (сентябрь).

— Записки Наук. Тов. т. XI—XII. Н. М. (октябрь).

— Кіевъ и университетъ св. Владиміра при Императорѣ Николаѣ I. Н. М. (декабрь).

1897. Dr. Iohann Polek. Josephs II Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letz. Provinz. Н. М. (январь).

— Записки Наук. Тов. т. XIII. Н. М. (январь).

— Baron de Baye. Kiev—la mère de villes russes. Н. М. (февраль).

— Dr. Alfred Halban. Zur geschichte des deutsch. Reiche in Podol., Wolyn und der Ukraine. Н. М. (февраль).

— Филипченко. Мошногородищское имѣніе Е. А. Балашевой, кіевск. губ. Описаніе имѣнія. Н. М. (мартъ).

— И. В. Лещенко. Описаніе Шпиковскаго имѣнія Н. П. Балашева въ подольск. губ. Н. М. (мартъ).

— Памятная книжка кіев. г. на 1897 г. Н. М. (мартъ)

— Мемуары, относящіеся къ исторіи Южной Руси. Вып. II. Н. М. (мартъ).

— В. С. Драгомірецкій. Галицкая Русь и русско-польское отношеніе. (мартъ).

— П. Я. Армашевскій и В. Б. Антоновичъ. Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева. Н. М. (май).

— Записки Наук. Товар. т. XIV—XV. Н. М. (май).

— Труды перваго съѣзда сельск. хозяевъ подольск. г. (іюнь).

— Записки Науков. Тов. т. XVI—XVII. (іюль-августъ).

— Обзоръ дѣятельности министерства земледѣлія и госуд. имущ. за третій годъ его существованія Н. М. (октябрь).

Digitized by Google

— И. Л. Сикорскій. Эпидемическ. вольныя смерти и смертоубійства въ Терновскихъ хуторахъ. Н. М. (октябрь).

— Юго-Западный Край. Статистич. Обозр. т. I. Восточное полѣсье. Н. М. (октябрь).

— Powszechna wystawa krajowa 1897 r. Н. М. (декабрь).

— «Койросъ Подолія» (судьбы Подоліи) и исторія тамошнихъ евреевъ. Н. М. (декабрь).

1898. Записки Наук. Тов. т. XVIII—XXI. Н. М. (апрѣль).

— О. Конiський. Тарас Шевченко—Грушевський. Н. М. (апрѣль).

— X. Capucyn. O cudownym obrazie Najsw. Maryi Berdycz. Н. М. (апрѣль).

— Profess. Alexander Barwiński. Das Volkleben der Rutenen. Н. М. (октябрь)

— П. М. Юдинъ. Къ біогр. Т. Г. Шевченка. Н. М. (апр.).

— Десятилѣтіе харьков. обществ. библіотеки. Н. М. (май).

— В. Лясковронскій. Иностранные карты и атласы XVI и XVII в. Н. М. (сентябрь).

— Józef Dunin-Karwicki. Ze starego autoramentu. Н. М. (сентябрь).

— А. Я. Конисскій. Жизнь украинскаго поэта Т. Шевченка. Н. М. (сентябрь).

— В. Ц—овскій. Кіевскій Политехническій Институтъ Императора Александра II. Н. М. (октябрь).

— А. М. Кіевскій храмъ св. апостола Андрея Первозваннаго. Н. М. (октябрь).

— Зап. Н. Т. ім. Шевч. т.т. XXII—XXIV. Н. М. (ноябрь).

1899. О. А. Мончаловскій. Литература и политическое украинофильство. Н. М. (апрѣль).

1900. Maryan Dubiecki. Kodak, twierdza kresowa... Н. М. (сентябрь).

— Краткій историч. очеркъ Кіевской губ. типо-литографіи за столѣтній періодъ 1799—1899. Н. М. (ноябрь).

1902. Józef Dunin Karwicki. Z moich wspomnień. т. I—II. Н. М. (январь).

Digitized by Google

— Богдан Барвінський. Зїзд галицького князя Данила з угорським королем Белою IV. Н. М. (январь)

— Проф. И. Филевичъ. По поводу теоріи двухъ русскихъ народностей. Н. М. (апрѣль).

— Д. Иловайскій. Вторая дополнительная полемика по вопросу варяго-русскому и болгаро-гунскому. Н. М. (ноябрь).

1903. Władysław Pobóg-Górski. Powiat Mohilowski w gub. Podolskiej. Н. М. (октябрь).

— Dr. Ludwik Boratynski. Stefan Batory i plan ligi przeciw Turków. Н. М. (декабрь).

— Поправка (до рецензиї на працю Wł. Górsk'ого въ книжці X). Н. М. (декабрь).

Digitized by Google

БІБЛІОГРАФІЯ.

Господа Нашого Іисуса Христа Святе Євангеліе від Матѳея, *славянською й українською мовою.* Москва, Синодальная типографія. Изд. 3-ье. стр. 1—160 із. 16⁰ п. 25 к.

Минулий 1906-й рік дав таки нам змогу побачити прилюдно випущену в світ книжку святого письма на українській мові, а до цього часу можно було читати такі книжки тільки, сором сказати, крадькома, бо їх доводилось получати не інакше як в загряничніх виданнях, та і то перевізши десь потай в кишені через кордон. Тепер, «по благословенію святѣйшаго правительствующаго синода», почалось друкованнѣ євангелія, якого поки що виготовлена і випущена в світ перша частина — євангеліе від Матѳея, та, як чутно, зовсім готове теж і вже друкується євангеліе від Марка. Будемо сподіватись, що в протязі цього року побачимо і останні два євангелія.

Поперед усього треба сказати, що переклад євангелія, який тепер видається, не є зовсім новий, а тільки виправлений давній переклад небіжчика Пилипа Семеновича Морачевського, зроблений їм ще в 1860 році, та довелось цій роботі його пролежати мало не пів-віку, не тільки не бачучи світа, а навіть мало не зовсім забутій та загублений. Не буду знов пересказувати в подробицях усієї історії цього перекладу Морачевського, а покажу тіяьки тім, що зацікавляться нею, дві статьї, які були надрюковані в «Кіевской Старинѣ» 1902 року в № 9 («Свѣдѣнія о че-

Digitized by Google

твероевангеліи въ переводѣ на малорусскій языкъ Ф. С. Морачевского»—передрюк замітки В. И. Срезневського в «Извѣстіяхъ Академіи Наукъ», т. XVI, № 4-й 1902 года) та в №№ 11—12 («Ф. С. Морачевскій и его литературная дѣятельность»—В. Науменка), де ця історія рукописа переклада була подана більш-меньш просторо. Тепер нагадаю тільки, що в сентябрі 1860 року, коли у Морачевського готовий вже був переклад евангелистів — Матфея та Іоанна, він послав свій рукопис до петербургського митрополита Исидора разом з листом, в якому між інчим писав так: «Знаю, какой великости дѣло переводъ евангелія; знаю также, что безъ особеннаго покровительства изданіе и самаго удовлетворительнаго перевода можетъ встрѣтить сильныя препятствія. При мысли, у кого искать мнѣ и совѣта, и покровительства моему дѣлу, Ваше ВП. представились моему уму въ самомъ благотворномъ для надеждъ моихъ свѣтѣ... Пусть евангеліе на малороссійскомъ языкѣ, содѣйствіемъ Вашего ВП. изданное въ свѣтъ, будетъ достойною памятью, хотя недолгаго, но приснопамятнаго для нашего края архипастырскаго пребыванія В. ВП. въ странѣ, говорящей языкомъ малороссійскимъ—и Малороссія благословитъ Ваше ВП.» В одповідь на цей лист митр. Исидор дуже скоро подав Морачевському таку звістку: «По частномъ совѣщаніи съ святѣйшимъ синодомъ, увѣдомляю Васъ, что переводъ евангелій, сдѣланный Вами *или другимъ кѣмъ-либо*, не можетъ быть допущенъ къ печатанію». Вже один цей додаток—*или другимъ кѣмъ-либо*—показував, що діло все зводилося не на те, чи гарно зроблений переклад, але на самий принціп переклада евангелія на українську мову. Зовсім інакше глянула на це діло Академія Наук, куди Морачевський в 1861 році звернувся з просьбою переглянути його роботу та, коли знайде її гарною, допомогти одібрати дозвіл надрюковати її. Академія доручила розглянути переклад академикам А. Востокову, А. Никитенку та И. Срезневському, які нарешті подали в Академію свій погляд на це діло і між інчим писали так: «Евангеліе, переведенное на малороссійское нарѣчіе г. Морачевскимъ, есть въ высшей степени трудъ замѣчательный и съ учено-филологической стороны, и со стороны ре-

Digitized by Google

лигіозно-нравственной. Въ первомъ отношеніи прежде всего представляется вопросъ: способно-ли малороссійское нарѣчіе, на настоящей степени своего литературнаго развитія и разработки, къ внушенію тѣхъ божественныхъ и величайшихъ истинъ, какія содержитъ въ себѣ евангеліе? Вопросъ этотъ переводомъ, по нашему мнѣнію, разрѣшенъ какъ нельзя болѣе удовлетворительно. Малороссійское нарѣчіе въ немъ, можно сказать, блистательно выдерживаетъ испытаніе этого рода и уничтожаетъ всякое сомнѣніе, многими питаемое, въ возможности выразить возвышенныя идеи разума, возвышенныя чувства сердца, не впадая въ вульгарность, не огрубляя ихъ, не парализуя». Після цього присуда, Академія зробила таку постанову: «Отдѣленіе, увѣренное въ несомнѣнной духовно-нравственной пользѣ этого перевода для края, для коего онъ назначается, просило своего президента употребить ходатайство передъ святѣйшимъ синодомъ о дозволеніи напечатать переводъ г. Морачевскаго». Потім, разом з цим присудом Академії, рукопис перекладу був переданий до Синода, але там довелось йому впізнати таку свою долю, що в протязі 45 год він дальшого ходу не мав.

Ми зупинились на цьому моменті знарошне для того, щоб, з одного боку, показати, як високо цінила роботу Морачевського така авторитетна інстітуція, як Академія Наук, більш 40 год назад, а з другого—щоб звести в одну линію історію цього перекладу, бо і тепер, через 45 год, та ж сама інстітуція — Академія Наук—в новім складі учених сил так само дала свій присуд про цей переклад, як про найкращий од всіх інших. Дякуючи сучасним академикам, вже при нових обставинах життя, виникло знов питання про потребу видати святе письмо на українській мові, і знов з забуття виплив рукопис Морачевського, який і ліг в основу виданого тепер евангелія, про яке ми скажемо де кілька слів.

Ще в 1905 році, коли повіяло вже кращим духом в загальному житті Россії, питання про українське евангеліе вийшло на світ і, дякуючи Академії Наук, счастливо перейшло через всі перепони, які стояли раніше на дорозі. Святійший синод на цей

Digitized by Google

раз згодився на те, щоб випустити в світ евангеліє, перекладене українською мовою, і, звичайно, тільки і міг порішити взять за основу переклад Морачевського. Але ж, не глядючи на присуди Академії, треба було все ж таки текст Морачевського перевірити, де-що поправити. Цю роботу доручено було синодом зробити преосв. Парфенію, еписк. Камянець-Подольському, який сам родом українець, гаразд знає рідну мову і кохається в їй. Разом з ним працює над редакцією перекладa і другий знавець української мови—свящ. Сіцінський та ще де-хто з наших учених сил, як напр.: П. І. Житецький, О. І. Левіцький. Дякуючи їх роботі, переклад Морачевського виходить обставленим як найкраще; хоч робота посувається помалу, бо багато часу потрібно на те, щоб все усім розглянути, та ще держати коректуру в ріжних містах, а друковати в Москві в сінодальній друкарні.

Перша частина — евангеліє від Матвея — вийшло в світ влітку минулого року. Видано евангеліє в параллельнім тексті—славянськім та українськім. Читається переклад легко і ніде не губить поважності стіля, при всій простоті своїй. На всі 160 сторінок друкованого тексту я знайшов може десятків з два, не більш, таких виразів, які, на мою думку, треба було б змінити; але це все такі дрібниці, про які нема чого турбуватись. Зазначу їх тільки для того, що може для дальших виданнів цього евангелія згодяться зо мною редактори і де що ще раз обсудять.

1) *В гл 1-ій, 19 вступ* — славян. текст: *восхотѣ тай пустити ю*, а український — *наважився тайкома відпустити її*. Треба замітити, що це місце в рукопису Морачевського, який есть моєю власністю і який мені здається рівнозначним автографу, висловлено так: *порішив пустити її потайком*. На мою думку, це останнє краще ніж *наважився тайкома*, бо *наважитись* далеко не те значить, що *восхотѣ*, а слово *тайкома* складене по аналогії *з крадькома*, між тим як частійше стрічається народня форма *пóтай*, *пóтайком*, — і я дав би перевагу одному з цих двох слів. *Тайкомá*, оскільки мені відомо, вжито тільки в евангелії Куліша, між тим як *потай*, *потайком* вживається в

Digitized by Google

народній мові, що бачимо в етнограф. записях (Зап. о Южн. Р., Метлинск.).

2) *В гл. 2-ій, 6 вступ.* — слав. текст: *иже упасетъ люди моя Израиля*, а украінский — *що упасе народ мій Ізраіля.* В рукопису Морачевського стоїть: *що пановатиме над моїм народом Ізраілем. Упасе народ мій* тільки тим і краще, що ближче до славянського тексту, але ж само слово *упасти* зовсім в народі не вживається в такому стілю. Я знаю його в виразі: «синку, чи впасеш свинку?».

3) *В гл. 2-ій, 8 вступ* — слав. текст: *испытайте извѣстно о отрочати*; в украін. — *пильно розвідайте про Дитя.* Цеє ж слово *пильно* стоїть і в рукопису Морачевського, але мені здається, що *пильно* тут не на місті, бо воно більш прикладається до таких глаголів, як *дивитись*, бо і слово *пильнувати* вживається в значінні *доглядатись.*

4) *В гл. 3-й, 11 вступ* — славян. текст: *ему-же нѣсмь достоин сапоги понести*, в украін. — *я не годен і обувя Йому понести*, а в рук. Морачевського: *я і чобіт йому подати не достоїн.* Тут тільки я хочу замітити з приводу слова *обувя*, яке дуже мало вживається в народі. Воно зустрічається в евангелії Куліша.

5) *В гл. 3-й, 15 вступ* — слав текст: *остави нынѣ*, а в украін.—*зостав тепер.* В рукопису Морачевського, мені здається, сказано далеко краще: *не перечь*, бо *зостав* — це чисто польський вираз в цьому значінню. Так само не згоджуюсь я в цим самім 15-м вступі з виразом: *тоді допустив Його* замість славянського — *тогда остави его*, але ж це залишилось так, як було і в рукопису Морачевського.

6) Не думаю, щоб доладу було поставлено слово *на крилі (церковнім)*, бо це слово *крило* нічого не дасть для розуміння міста, де саме знаходиться крило при церкві, цеб-то так само для простого чоловіка незрозуміло буде це місто, як і в славянському тексті — *на крилѣ церковнѣмъ* (гл. 4, вступ. 5). Не можу признатп, що у Морачевського гарно передано словом *на ганку*, бо це вже взято з правобережних слів, а скрізь замітно, що ре-

Digitized by Google

дакція переклада додержувалась лівобережної мови, і найбільш полтавської. Краще всего, мені здається, було-б поставити *на крильці*.

7) Так само не згожуюсь я з тим, що замість слова *невід*, яке стоїть у Морачевського, поставлено слово *мережі*, мабуть тільки через те, що і в славянському тексті есть це слово (гл. 4, вступ 18).

8) Через що теж признала редакція кращим вираз *осягнуть землю* замість *наслідують землю*, як стоїть у Морачевського і як бачимо і в славянському тексті — *наслѣдять землю* (гл. 5, вступ 5).

9) Ніяк не можу згодитись і з тим, що вираз *будьте ви звéршені як звéршен Отець ваш Небесний* гарно передає славянський текст *будите убо вы совершени, яко-же Отецъ вашъ небесный совершенъ есть* (гл. 5, вступ 48). У Морачевського вільно перекладене це місто: *будьте ж ви чисті*.

10) Не подобається мені і слово *велемовство* (слав. *многоглаголаніе*), яке бачимо теж і у Морачевського, бо це слово — все одно не народнє (гл. 6, вступ 8).

11) *В гл. 6-й, вступ 34-й* — слав. текст *довлѣетъ дневи злоба его* (при чому тут-же пояснюється слово *злоба* словом *попеченіе*) по українськи переданий так: *доволі кожному дневі свого лиха*, а у Морачевського замість *лиха* вжито слово *клопіт*, що мені здається ще більш зрозумілим.

12) *В гл. 7-й вступ. 3-й і 4-й* — вжито слово *скіпочка* (слав. *сучецъ*). У Морачевського стоїть теж не гарно — *спичка*. Чи не краще було б поставити *скалочку, скалку?*

13) *В гл. 10-й, вступ. 10-й* — славян текст: *достоинъ бо есть дѣлатель мзди своея*, украін. текст: *бо робітник достоси свого куска хліба*; у Морачевського — *бо стоїть робітнік свого куска хліба*. Коли вже треба замінити славян. слово *мзда* зовсім другим виразом, то навряд гарно сказати *куска*, коли есть чисто народне *шматок*.

14) Слав. слово *вретище* передано таким же незрозумілим для народа — *веретище* (гл. 11-а, 21 вступ). У Морачевського стоїть більш виразне: *волосяниця*.

Digitized by Google

15) *В гл. 13-й, вступ 57* — слав. текст: *нѣсть пророкъ безъ чести, токмо во отечествіи своемъ и въ дому своемъ* — по-українськи переданий так: *не буває пророк без чести, тільки в своїм краю і в своїй господі.* Мені здається, що це місто краще передано у Морачевського: *ніде нема пророкові менше чести, як у своїм краю і у своїй господі.*

16) *В гл. 24-ій, вступ 1-й* — славян. текст: *зданія церковная* у Морачевського був перекладений — *будинки церковні.* Згожуюсь, що слово *будинки* не зовсім одповідає величності *зданій церковныхъ;* через це редактори добре зробили поставивши слово *будівля*, але навіщо було виробляти слово *будівля церковне* (singul), коли просто можно було вжити *будівлі церковні* (plural), як стоїть і в славян. тексті.

17) *В гл. 27-ій, вступ 50-й*, як відомо, є місто, де стоїть два варьянти: 1) *друже, твори, на неже еси пришелъ;* 2) *друже, на сіе-ли пришел еси?* Український переклад Морачевського бере другий варьянт, через що у нього поставлено так: *друже! чи на те ж ти прийшов?* Редактори зробили з цього міста щось середне, через що воно вийшло не дуже зрозумілим: *друже, (чини) на що ти прийшов?*

Подаючи ці наші замітки, я зовсім не думаю їми докоряти редакторам, бо добре почуваю всю свою непевність в тому, що мої вражіння безсуперечні: стілізація книжньої мови така трудна, особливо ж коли вона ще не розроблена гаразд, що тут можно покладатися тільки на естетичне почуття, а відомо всім, який хисткий грунт являє з себе це почуття. Через це ніхто не наважиться сказати, що він з своїм почуттям мови безсуперечен, але кожен має право заявити, що йому здавалось би краще сказати, так, а не інакше. Так роблю і я: не обстоюю за свої замітки, а тільки подаю їх до загального розсуду, та разом з тим, так мало подаючи ціх заміток, тим самим показую, наскільки високо ставлю цей переклад евангелія, за який кожен з нас українців тільки й може воздати хвалу славним робітникам, що приложили своєї праці для цього святого діла.

Digitized by Google

Не можу нарешті не висловити одної своєї думки: чому ніде в цьому виданні святого письма не згадано імья небіжчика Морачевського, переклад котрого, як-ніяк, все ж таки ліг в основу? А щоб бачити, наскільки в дрюкованному тексті задержується основи Морачевського, я привожу в паралелі на вибір кілька уривків, де одчинится.

Дрюков. текст.

І сталося, як скінчив Ісус навчати дванадцять учеників Своїх, то перейшов звідтіля, щоб учити й проповідувати в городах їх. (Гл. 11, вст. 1).

Того ж дня Ісус, вийшовши з дому, сів над морем.

І зійшлось до Нього багато народу, так що він увійшов у човен та й сів, а ввесь народ стояв на березі. (Гл. 13, вст. 1 и 2).

Подібне бо Царство Небесне до чоловіка господаря, що рано вранці вийшов наймати робітників у свій виноградник. (Гл. 20, вступ 1).

Бо багато їх прийде в имя Мое й скажатимуть: я Христос, і багато облестять.

Почуєте ж і про войни, й про чутки воєнні; глядіть же, не жахайтесь, бо повинно всьому тому бути, але не тоді ще кінець. (Гл. 24, вст. 5 и 6).

Морачевського текст.

Як кончив Исус заповідувати дванадцятьом ученикам своїм, то перейшов звідтиля, щоб учити і проповідувати у городах їх.

Того ж дня Исус вийшовши з дому, сів над морем.

І зійшлося до Його багато народу, так що він мусив увійти у човен та сісти, а увесь народ стояв у березі

Царство Небесне похоже на домохозяїна, що рано вранці вийшов наймати робітників у свій виноградник.

Бо багато прийде у Мое імья і скажатимуть: я Христос, і багато вони зведуть.

Почуєте тож і про войни і при вісті воєнні; глядіть, не жахайтесь, бо повинно усьому тому бути, та не тоді кінець.

В. Н.

Digitized by Google

Українська драматургія. *Збірка бібліографічних матеріалів до історії української драми і театра українського (1815—1906).* **Зібрав і впорядкував М. Комаров.** Одесса, 1906, VI—230, in 8°.

Д. М. Комаров давно вже працює над українською бібліографією і ще в 80-тих роках друковав він покажчик української літератури в «Кіев. Старинѣ» та в додатку до збірника «Рада» на р. 1883. Пізніще, під час ювилейного свята (одкриття памятника І. П. Котляревському) склав він бібліографичний покажчик писань про І. П. Котляревського (надруковано в збірнику «На вічну памьять Котляревському», Київ, 1904), а перед тим незабаром видав він покажчик «Т. Г. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ»; видруковав він також і покажчик композіцій М. Лисенка, з приводу 25-літнього ювилею його діяльности (в «Кіевск. Стар. 1903). Нарешті тепер видав він покажчик до української драматургії, з приводу 25-ліття українського театру.

Ця остання книжка складається з 3 відділів. В 1-му відділі—твори (драми, комедії) надруковані (стр. 3—90, №№ 1—566), далі—недруковані (стр. 91—120. №№ 567—928) і перелік пес по алфавіту (стр. 121—132); в 2-му відділі—писання про українську драму і театр (стр. 135—168, №№ 1—349), і в третій—(«українська драматургія») — «показчик імен, згаданих в сій збірці, з короткими звістками про українських драматургів, композиторів, перекладачів та де-яких сценічних діячів» (стр. 171—228, №№ 1—330); нарешті — пояснення скорочень і оглав (стр. 229—230).

В 1-му відділі ми бачимо поважне число драматичних творів: *566* надрукованих та *362* ненадрукованих (всього *928*), але це не значить, що український театр справді має стілько пес: в цьому числі полічено усі окремі видання пес, або збірників їх, а крім того де що й таке, що, на нашу думку, зовсім зайве і до драми має досить проблематичне відношення. Самих же українських пес, оригінальних та перекладних, український театр, як бачимо це з покажчика на стр. 121—132, має *861*,—

Digitized by Google

число досить поважне для того, щоб український театр вважати за річ серьозну. Ріжниця між числом пєс въ 1 розділі (928) та числом в покажчику (861) сталася не через те тілько, що в 1 розділі де-які пєси показано в ріжних виданнях, а ще й тому, що шан. впорядчик керувався в роботі своїй методою, з якою тяжко погодитися, — він заводить у свій покажчик української драматургії усякі збірники, як нпр.: «Сцены изъ малорусскаго народнаго быта» — П. Раєвського (№№ 88, 91, 105, 138, 144, 154, 167, 183, 194, 225, 323), «Юмористическіе сцены и разсказы изъ малорусскаго быта»—В. Жуковскаго (№ 151), «Украинськи юморыстычни сцены и оповидання»—Пущанського-Кривого (№ 475), які до драматургії стосуються дуже не багато. а так само до українських пєс залічує россійські, як напр. «Панъ Сотникъ. Комическая опера в 2 д. Сюжетъ заимствованъ изъ Кобзаря Т. Шевченка. Текстъ и музыка Георгія Козаченка. Спб. 1902» (№ 467). Коли стати на такий грунт, то до українських пєс треба було б завести і «Царицині Черевички» Рим.-Корсакова, і «Мазепу» та «Кузнеца Вакулу» Чайковського, і «Аскольдову могилу» Верстовського, і «Князя Игоря» Бородіна, і «Рогнѣду» Серова...

Це увага що до методи роботи... Щож до виконання, то крім помилок в правописові, а часом і в заголовках пєс (напр. № 157: Капрал Тымко або про нас (зам. *що* нас) губить», а також переіначених по-де-куди призвищ авторів (як напр. А. Корсупов зам. А. Корсун (№ 12 в 1 розд. і 124—в 3-му), О. Молчановський (аж двічі,—№ 177 і 183), зам. О. Мончаловський), можна виказати такі хиби, які кидаються в вічі при побіжному навіть перегляді книжки: до № 4 («Сватання на Гончарівці»)—не згадано про книжку Б. Грінченка «Народний театр» (про постанову цієї пєси на селі): цю ж саму увагу прикладаємо і до № 8 («Наталка Полтавка»), № 43 («Назар Стодоля»). № 162 (Збірник творів М. Кропивницького»), 179 («Збірник драмат. творів І. Карпенка-Карого) та до инших пєс, які згадуються в тій книжці. Не зазначено рецензії Б. Грінченка на «Малороссійскій театръ» М. Старицького» (№ 232) в «Зорі», 1897 р. та рецензії С. Томашів-

Digitized by Google

ського на драму Б. Грінченка «Ясні зорі» в Л. Н. В. 1901 р. (стаття «Маруся Богуславка» в українській літературі»); неправильно показано заголовок під № 474, — треба: «Б. Грінченко. Драмы и комедіи»». А вже найприкріша помилка — це те, що збірник поезій І. Франка «Зівяле листє» аж двічі (№ 319 та 333) залічено до драматичних пєс, — через те тільки, очевидно, що в заголовку збірника стоїть: «Зівяле листє. *Ліричка драма*». Ще одна значна помилка—під № 597: «Остапова правда», драма въ 3 д. Л. Глибова», до якого впорядчик покажчика додав таку примітку: «В передмові від видавництва «Викъ» до книжки: «Творы Л. Глібова» (К. 1904 р.) про «Остапову правду» згадується як про поезію, а не драму, але не пояснено—чи видавництво мало руконис Глібова, чи може то пояснено по якому переказу». Не відаю, через що д. Комаров, не даючи віри редакторові видавництва «Вік», таки залічує «Остапову правду» до драм,—тим часом як це не тільки не драма, а вірш, та ще й россійський вірш, з приводу проходу россійського ополченія через Ніжин р. 1855 (відрукований він у «Черниг. Губ. Вѣдом.» 1855, № 46).

В перелікові пєс українських (стр. 125) не згадано про пєсу Сластина «Куди кінь з копитом»... Нарешті в іменному покажчику (в 3-му розділі) про Волика (№ 42) говориться, що він учився в Спб. Технологичн. інституті — тим часом, як треба «в Институті Граждан. Інженерів»; про І. Котляревського (№ 129) говориться, що помер 29 декабря — тоді як треба *октября*; про Модеста Левицького (№ 149)—що «тепер сільський лікарь, живе у Київі»... Одначе коли у Київі, то вже, очевидно, не «сільський»; Сластин М. Ф. (№ 259) тепер не тільки не «служить земським лікарем Богодуховського повіту Харьківськ. губ.», а вмер ще р. 1904 в с. Яблочній, Богодухов. пов.: на стр. 223 повинно стояти не *Хаканов*, а *Хаханов*. Дуже не багато сказано про Хоткевича Гната (№ 306), про його діяльність в Харькові на драматичному полі, про талановиту гру його на бандурі; нічого не говориться про Цертелева...

На цьому кінчаємо наші незначні уваги. Безперечно, коли б взятися до докладнішого розгляду драматичної літератури, то

Digitized by Google

можна було б виnотувати в багато разів більше помилок,—найбільш, розуміється, проминутих впорядчиком літературних матеріалів, але винуватити його за те, що він не зміг обняти усієї літератури, не можна. Такі праці, як отся, можуть стати добрими тільки з помічю критики... У всякому разі ми повинні бути вдячні д. Комарову за його працю, і при цій нагоді не можемо не побажати, щоб розпочата їм давно вже праця «Бібліографія нової української літератури» нарешті побачила світ хоча б в тому вигляді, в якому вона зараз є, бо дуже сумно було б, коли б побоювання д. Комарова, що «може й зовсім не доведеться доробити те діло уповні» (передмова, стр. I), дійсно справдилося...

В. Д—ий.

В. Грінченко. *Народні вчителі і вкраінська школа. Видання „Громадської Думки“.* У Київі, 1906, 1—50, in 16⁰.

В. Грінченко. *Тяжким шляхом. Про українську пресу.* У Київі, 1906, (вийшло 1907), стр. 1—96, in 16⁰.

Обидві брошюри д. Б. Грінченко варті уваги. В першій брошюрі автор, сам колишній сільський учитель, знавець шкільної справи, спиняється на тому, чим повинен бути сільський вчитель на Вкраіні і що він має робити, щоб школа народня стала українською: мусить і практично, і теоретично вивчити вкраінську мову, познайомитися з українською літературою, з історією рідного краю, з історією просвіти на Вкраіні попереду,—взагалі повинен приготуватися до того, щоб потім і народ готувати до того ж діла, щоб зробити село своє національно-свідомим. В книжечці подано, що вже зроблено на літературному та науковому полі в Галицькій та нашій Україні, які есть популярно-наукові книжки, придатні для школи, і висновок з того такий: «учебного і літературного матеріалу вкраінською мовою вже тепер есть стільки, що вкраінську школу можно було б завести зараз же» (стр. 43—44).

Digitized by Google

Написана популярно, зрозумілю і цікаво, особливо для того, хто не обзнайомлений зовсім з українським літературно-просвітним рухом, брошюра ця стане у великій послузі національній українській справі.

Друга брошюра «Тяжким шляхом» (одбитка з газети «Рада», з додачею двох листів при кінці, які в «Раді» не були видруковані) має ще більший інтерес, торкаючись важного питання про українську пресу на Вкраїні, про становище її в році 1906 та про те, якою вона мусить бути, щоб міцно стати на ноги та задовольняти потреби як найширших кругів громадянства. Для ілюстрації своїх тверджень автор, що стояв близько до редакцій «Громадської Думки» та «Ради», подає цінні документи—листи, які надійшли в редакцію в протязі цілого року. На основі цих листів—і прихильних, і лайливих—автор і будує свій прогноз для дальшого істнования української преси. Взявши за виходну точку слова Драгоманова («Громада», № 1, р. 1878), що «письменний українець здебільшого працює для кого вгодно, тілько не для своєї Вкраіни і її мужицтва», що треба, мовляв, не сходити з українського національного грунту, бо тілько тоді українські письменники «стоючи міцно на землі своїй, можуть говорити не тілько за себе, а й за неї», д. Грінченко на цьому будує свій погляд на будучність української преси, і гадає, що не кепська мова, не новий правопис та инші причини спиняють ширення преси, а те, що вкраінська преса «розглядає питання здебільшого не з погляду інтересів нашого краю й народу, а з того загально-россійського погляду, з якого можуть писати і в кожній петербурзькій чи московській газеті» (стр. 79—80), — треба, каже автор, «щоб усі (загально-політичні) справи розглядалися з погляду інтересів нашого краю й народу, щоб справам місцевим з-за меж нашого краю не надавалося ваги загальнодержавної і щоб поперед усього обмірковувалися потреби свого краю, своєї національности, свого хлібороба, свого робітника, свого інтелігента і показувалося, як ці потреби можна задовольнити» (стр. 83)... «Незрівняно важніше вияснити справу про школу, ніж дати спеціальну статтю, наприм., про те, що петер-

Digitized by Google

бурські пани не допустили в свою залу англійської депутації до д. Муромцева» (стр. 82).

З цим ми не можемо цілком погодитися. Безперечно, українська газета, як *українська*, мусить дбати про те, щоб національні справи не було занедбано, але розглядати усе тільки з свого національного погляду, завше думати тільки про «свою хату»—було б великою помилкою і, може бути, що преса наша тоді не тільки не придбала б ще більшого числа читачів, а втратила б частину й тих, що до того були. Коли д. Грінченко бере за тезу до свого висновку слова Драгоманова, то я позволю собі покликатися в цій справі на того ж таки Драгоманова, узявши цітату з його листа до І. Франка з часів трохи пізніщих (р. 1885). «Націоналісти помиляються, коли думають, що публіка може жити що дня націоналізмом, завше думати про «свою хату». Звичайний чоловік перш усього дума, яка хата, а потім вже, чи своя, чи найнята, та й *своя* хата тим найбільш інтересна людям, що її я можу зробити такою, *яка* мені подобається. В житті громадськім чоловік частіше пан, чи мужик, ліберал, чи абсолютист, раціоналіст чи клерикал і т. д., а дуже рідко Русин чи Поляк, москаль і т. д. От і од літератури чоловік бажа перш усього навчитись чи господарства, чи політики, чи релігії, і т. д., а потім вже вдовольнити своє національне почуття, навіть коли воно в його збужено.—і через те він буде читати охотно *чужі* видання, коли вони будуть його навчати тому, що йому цікаво. *Ідеал національної газети—щоб вона давала той щоденний, в основі космополітичний матеріал, котрого потрібує чоловік* [1]). в національній формі. А національних (як і сектанських в роді соціалістичних) газет через те ніхто й не читає, що вони не дають такого матеріалу. От через що я боюсь за будучність газети, котра поставить на перший план національне питання, а надто ще, коли вона зовсім промовчить про другі, в суті найпі-

[1]) Тут курсив мій. В. Д.

Digitized by Google

кавіці для звичайного чоловіка питання [1])». Очевидно, що ця цітата, як пізніща і крім того не в загальних висловах, а ясно направлена як раз на те питання, якого ми тут торкнулися, дає яскраве свідоцтво того, який погляд мав М. Драгоманов на питання про українську пресу. На цьому погляді, здається нам, і повинна стояти українська інтелігенція в справі з українською пресою.

Взагалі ж книжечку д. Грінченка, як інформаційну працю, можна лишень щиро вітати і радити зазнаємитися з нею кожному.

В. Д.

Świt, tygodnik polityczny, społeczny, ekonomiczny i literacki. Kijów 1907 №№ 1—2.

Тижневик під цим заголовком почав виходити в Київі з кінця минулого грудня.

До цього часу тутешнє польське суспільство мало один орган—«Dziennik Kijowski» народово-демократичного напряму, що, як відомо, мало чим відріжняється від «Кіевлянина» і «Новаго Времени». Таким чином демократична частина поляків досі не мала змоги висловлювати свої думки. Новий орган «Świt» має заповнити цю прогалину. Він ставить своїм завданням—боронити інтереси робочого люду. А як робочі масси виступають тут українські, то «Świt» визнає за свій обовязок піддержувати їхні змагання, їхні політичні лозунги, як лозунги масс, «що найбільш мають права на широку політичну акцію». В двох номерах, що вийшли досі, редакція силкується виконати поставлені завдання. В передовій статьї першого числа докладно виложено програму Świt'y: «Виступаючи до боротьби в час широкого визвольного руху робочого классу, в час, коли ідеали демократії захоплюють

---

[1]) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Видав Іван Франко. Львів, 1906, стр. 69.

Digitized by Google

що раз ширші кру́ги громадянства, ми хочемо знайомити з завданнями і цілями того руху, бо визнаємо його головною умовою поступу».

Висловлюючи бажання служити інтересам робочих масс, редакція не могла обминути національної української справи, розвиток і відповідне розв'язанне якої так тісно зєднане з інтересами тих масс. В першому і другому числі ми знаходимо статьї, що торкаються політичного і культурного життя українського громадянства. Стаття з приводу ювилею Антоновича в першому числі подає його біографію і знайомить з ролею, яку він грав в розвитку української самосвідомости. В спеціальному розділі «Z Ukrainy» подаються найважнійші звістки з нашого життя.

З других статьів слід зазначити ті, що торкаються життя працьовників в нашому краю. Це статьї «Mejscowe związki zawodowe», «Pracownicy na fabrykach cukru» і «Współzawodnictwo czy współdzialanie». Перші дві інформаційного характеру; одна знайомить з розвитком профессіонального руху в Київі, друга подає факти про життя кваліфікованих робітників-техніків, то що, в цукроварській промисловості. Стаття «Współzawodnictwo czy Współdziałanie» торкається історії профессіональних спілок, які заклалися серед осіб, зайнятих в сільському господарстві: „Спілки взаємної запомоги працьовників“ і „Товариства осіб, що служать в сільському господарстві і сільско-хазяйственній промисловості“. Виявляється, що статут другого товариства признає можливим приймати у члени не тільки служащих, але й їх панів. Автор статьї піддає цей пункт заслуженій критиці.

З других статьів звертають увагу присвячені критиці націоналістичних і клерикальних течій в польському суспільстві. Між иншим стаття „Rad uwag o polityce grup narodowosciowych і czasie campanii wyborczej“ обговорює пропонований „Dziennikiem Kijowsk'им“ план виборчої кампанії для місцевих поляків.

Цей орган народової демократії радить еднатись всім полякам для переведення виборів і потім робити блок з тією непольською партією, яка буде давати полякам найбільш місць в Думі, хоч би та партія була і чорносотенною. Автор статьї слу-

Digitized by Google

шно зауважає: „для народньої польської справи який небудь, скажем, чесний і здібний (uczciwy і zdolny) українець, єврей або росіянин, може бути більш годящий в певних випадках, ніж поляк".

Окрім цих статьів в тижневику знаходимо ряд статьів політичного характеру, літературний одділ, бібліографію—всі ті одділи, які звичайно стрічаємо в тижневиках такого типу. І перший і другий номер складені дуже старанно і роблять приємне враженія. Що до напрямку, то, зрозуміло, що українська демократія може тільки вітати зьявленія органу, який стає до боротьби за інтереси робочого люду, який ставить своїм завданням боротьбу з націоналістичними та клерікальними течіями. Українській демократії вже давно доводиться працювати на тому полі, на яке тепер ступає новий орган, і нового спільника в боротьбі вона може тільки вітати. Особливо важно зьявленія його в теперішній час, коли зростає національна ворожнеча, коли пропаганда національної зненависти йде в народні масси,—в такий час важний кожен новий спільник.

Але разом з тим в такий час важно, аби ті, що ставлять своїм завданням оборону працюючих масс, пильно стежили за кожною думкою, за кожною ідеєю, яку вони несуть в масси; всякий необміркований виступ, всяка неправдива думка багато лиха можуть заподіяти массам въ такий критичний час, який саме переживаємо ми. Тому нам здається необхідним вказати на два місця, які перечать демократичним гаслам, які виставляє „Świt". В передовій статті першого числа ми стрічаємо місце: „Ми—не заступники ні одної партії". На наш погляд, поставивши завданням служити інтересам робочих масс, орган повинен памятати, що інтереси тих масс вимагають партійности, одмежування од усього того, що їм вороже, що до них байдуже: тільки зріст цього одмежування, зріст класової боротьби може забезпечити щастя масс. Треба памьятати, що про безпартійність як раз говорять ті, з якими має боротись „Świt". Далі,—неприємно вражає те спочуття, з яким цитується уривок з „Przeglądu Porrannego" про відокремлення Холмщини. В цьому уривкові говориться,

Digitized by Google

що національний склад людности не говорить за те, щоб треба було відокремлюватися, і з сумом згадується про нове зменьшення історично-політичної території Польщи. Статьї пр. Грушевського докладно вияснили, як стоїть справа в Холмщині і яке відношення до цього питання може зайняти демократ. Ці місця якось не вьяжуться з усім щиро демократичним змістом „Świt'a". Ми надіємось, що на далі не стрінемо таких дізгармонічних місць. що „Świt" піде тим шляхом, на який ступив. Бажаємо йому щастя в його дорозі,—ми знаємо, що вона не лехка.

В. Садовський.

Нові книжки.

Вазилевич О. *Рідна мова. Український букварь.* Полтава, 1907. Видання книгарні Г. І. Маркевича., стр. 76, 8°. Ціна 20 к.

Веретельник А. Оповідання про Вука Караджича. Вид. «Благотв. Общества изд. общепол. и дешев. книгъ», № 49, ц. 5 к.

Веселка. *Календар української соціял-демократичної партії на рік 1907.* Накладом «Землі і Волі». Чернівці, 1907 стр. 143, 8° + оповістки.

Герої росийської революції. *Характеристика революційних діячів у Россії.* (Передрук. з «Гайдамаків). У Львові. 1907, 64 стр. 8°, ціна 30 сот.

Грінченко В. *Українська граматка. До науки читання й писання.* У Київі, 1907., 1—64, 8°. ц. 15 к.

Домашицький В. Смерть за правду (про Івана Гуса). Спб. 1907. Вид. «Благотворит. Общ. изд. дешев. и общепол. книгъ». № 50, стр. 1—31, ц. 5 к.

Кащенко А. *Запорожська слава.* (Дієписне оповідання). Полтава, 63, 8°.

Коваленко Гр. *Оповідання з історії українського народу од найдавніщих до нових часів.* Полтава, 1907, стр. 202, 16° (з портретами), ціна 30 коп.

Digitized by Google

Обух Клим. *Наступає чорна хмара.* Львів, 1907, стр. 48, ц. 20 кон. (Одбитка з «Громадського Голосу»).

Олесь О. З журбою радість обнялась. Вірші. Т.: I, Спб. 1907, ц. 1 р. 50 к.

Мих. Петрицький. *Польсько-руські відносини в Галичині і австрийське правительство.* Слово до бесідника з польського кола, посла Скаржинського. Переклав з німецького Ів. Сологуб. (Видання редакції «Гайдамаків»). У Львові, 1907. Друкарня уділова. Ст. 32. 8°, ціна 2 сот.

Підручний календарик на рік звичайний 1907. Львів 14, 32°.

Півень Александръ, «*Ой, куме, куме, добра горилка!*» Малороссійскій пѣсенникъ. Москва, 1—80, 16°, ц. 15 к. (вид. Д. Сытина).

Півень А. «*Комицька розвага*». Сборникъ малороссійскихъ веселыхъ разсказовъ, пѣсенъ, стихотвор., басенъ и т. д. Малорусскій дивертисментъ для сцены и дома. Москва, 1 — 204, 16°, ц. 50 к. (вид. Сытина).

Півень Александръ. «*Нашымъ дитямъ на забаву*». Збирныкъ оповиданнивъ, байокъ, казокъ и т. д.—Москва, 1—61, 16°. Ц. 12 кон. (вид. Д. Сытина).

Digitized by Google

Україна в 1906 році.

(Місце 1906 року в історії громадського життя на Україні. Визвольний рух кінця 1905 року і його «ліквідація». Здобутки визвольного руху для українців. Українська пресса. Українське Євангеліє. «Просвіти». Вибори до Думи. Український парламентський клуб. Справа українських кафедр у Київському університеті. Дозвіл української мови по гімназіях. Українська мова в народній школі Вибори до другої Думи і українські партії. Ювилеї В. Антоновича і Б. Грінченка. Справа памятника Шевченкові. Зміна в українській пресі з кінцем 1906 р. Початок тіснішого духовного єднання Галичини з Україною).

1906 рік в історії громадського життя на Україні займає зовсім виключне, сказати б, епохальне місце. І не тому, що в цім році склалися такі події, які повернули б колесо історії в той чи инший бік, які б вивели наш народ з його дотеперішнього становища шляхом грунтовних політичних та соціяльно-економічних змін, розкривши перед ним ширші горізонти вільного громадського життя; ні, поворотний момент належить більше останнім місяцям попереднього року, коли загальний всероссійський рух, хвилі якого докотились до широких українських степів, глибоко зворухнув всі верстви українського народу, до самого його «дна». На зверхній вигляд, 1906 рік на Україні, як і по всій Россії, був поки що ліквідацією всіх подій кінця 1905 року, ліквідацією, яка вилилась в формі реакції. Для історика культурного розвитку України являються безмірно важними

Digitized by Google

обьяви того внутрішнього процессу «учета» старого ладу й переходу до нових форм думання, звичок, світогляду, а в де-якій мірі й самого життя, який не переривався весь час і відбував свою невпинну еволюцію, яка мусить продовжитись ще чи один рік, аж поки не убьє в душі сучасників усі переживання старого світогляду й не виведе на громадську сцену нове покоління, виховане під впливом нових вражінь, чуже старим, спорохнілим традіціям. Для того історику незвичайно цікаво простежити, як зорієнтувались в нових обставинах круги свідомої, української інтелігенції, що в часи найгіршого утиску леліяли й переховували ідею національної української самобутности й вільного національного розвитку; цікаво зазначити, як скористалося українське громадянство новими обставинами політичного життя для того, щоб поширити свої ідеї в народні маси й перевести свої постуляти в життя; цікаво оглянутись, який з решгою був культурно-політичний «доробок» українського народу, по цілім році запроводження основ «конституційного» ладу.

Коли брати обьяви життя минулого року з чисто формального боку, то безперечно найвидатніщим фактом цього життя за увесь рік буде Державна Дума, вибори до неї, її сесія й роспущення. Обєкт надій, глибокої віри й прихильности, з одного боку, і страху й ненависти—з другого, вона як в фокусі злучила по біля себе всю увагу народів Держави й заняла найперше становище в ряді зьявищ 1906 року, поруч з яким бліднуть всі инші зьявища й події. Про значіння її спеціяльно для України поговоримо пижче, а тепер постараємось пригадати ті обставини, серед яких Україна вступила в 1906 рік.

Україна в останніх місяцях 1905 року стала ареною цілого ряду грізних катастроф, які, з одного боку, були звернуті проти визвольного руху, в формі еврейських та інтелігентських погромів, з другого ж, як раз були обьявами або наслідками того руху; ми маємо на увазі політичні повстання по більших центрах, як от у Харькові, Одесі, в Донецькій окрузі та в цілому ряді селянських розрухів, що приймали здебільшого форму дикої жакерії, з руйнуванням панських економій, нищенням худоби й т. ин.

Digitized by Google

Де тільки був вплив дійсних поступових політичних партій з їх закликом до організації, до планомірної боротьби за свої інтереси, там розрухи не мали характеру руїнного вандалізму, але роботі цих партій не давалося проявити себе через те, що швидко наступив час побільшеної охорони та воєнного стану, на якому опинилася трохи не вся територія України з початком 1906 року. Лехко собі уявити, як могло відбуватись в таких умовах громадянське життя, як можна було провадити культурні заходи, як почувала себе преса, яка тільки що вирвалась з цензурних пут і замість давньої «езоповської» мови заговорила вільним, одвертим словом.

Особливі репресії посипались на організації т. зв. «селянської спілки», яка почала робити значні успіхи в масах сільської людности на Україні, одночасно із зростом громадської свідомости. «Октябрьська революція,—говорить публіцист з «Укр. В.»,—і маніфест про свободи значно розворушили селянські маси. Вибухи радости й шумні мітінги революційно-настроєних елементів городської людности здавались спочатку селянам і міщанам чимсь незрозумілим. Але потім ідеї свободи й протеста проти гніту й безправства почали доходити й на села. Сільська інтелігенція, чутлива й жадібна живого діла, з жаром принялась, як висловлювались селяне, за «пояснення маніфесту», і скоро многолюдні селянські зібрання стали звичайним зьявищем сільського життя в богатьох місцях України. І тут земські губернії, що мали значний контінгент ідейних і чесних робітників в особі т. зв. третього елементу, йшли попереду неземських. Одночасно почались зібрання і в малих повітових городах, куди сходились не тільки місцеві люде, але й селяне з околиць, що приїздили часом за десятки верст. В Чигирині, Черкасах, Ушиці, Літині, Переяславі, Сумах, Лохвиці, Прилуках і в десятку инших глухих повітових кутків, залунали сміливі промови про землю та волю. В Прилуках, наприклад, де зібрання відбувались особливо вдатно, ще вночі перед неділею вся площа вкривалась возами дядьків, що приїздили з сіл та хуторів на зібрання. Ранішній поїзд привозив ще сотні слухачів. Жадне помешкання не могло

Digitized by Google

вмістити всіх тих, що бажали слухати. Ісправник, бачучи тисячну юрбу, мусів дозволити збори під голим небом. І до пізньої ночи з ганку лунали перед юрбою гарячі, палкі промови... Ідея необхідности організації для дальшої участи в політичнім життю краю досить швидко захопила село, і де тільки траплялись здатні люде і укладались щасливі обставини, там селянська спілка мала надзвичайний поспіх, як наприклад, у Лохвицькому та Сумському повітах. Мало не кожне село в цих повітах мало свій виборчий комітет, регулярно відбувались зібрання, доволі часто влаштовувались волосні й межі-волосні зїзди селянських комітетів при участи вчителів, земських служащих і навіть членів управи (в Лохвицькому повіті). Де-які повітові земства почали робити, при участи виборних од усіх сіл повіту, аграрні наради, на яких обмірковуваноˇ аграрну справу і заходи для її розвязання» [1]). Особливий інтерес і значіння для розвитку національно-політичної свідомости українських сільських мас мала організація «Української селянської спілки», організація якої зародилась на Полтавщині і незабаром поширила свій вплив і на инші українські губернії. Організація ця, яка змагалась перетворитись в партію і мала навіть свої органи («Хлібороб» і «Запоріжжя»), розповсюдила величезну масу відозв і готовила український селянський зїзд у Київі, призначений на 5 січня, але адміністрація не дозволила зїзду, і скоро головніщих діячів спілки уряд почав переслідувати. Під впливом агітації «селянської спілки» селяне складали на своїх сходах дуже інтересні постанови—«приговори», в яких поруч із загальними економічними й політичними постулятами виступають й постуляти національного характеру, а подекуди й вимога автономії України. Цілий ряд таких інтересних постанов друковано було в часописях «Хлібороб», «Полтавщина», «Кіевскіе Отклики», «Рідний Край» та ин.

Зріст селянської свідомости й организації, так само як і всі взагалі парості визвольного руху, скоро спинився. «Ме-

[1]) «Украинскій Вѣстникъ», № 10, ст. 720—21.

Digitized by Google

довий місяць» свободи раптом обірвався. 1-го грудня, день, коли обьявлено кілька українських губерній на военному становищу, можна вважати рішучим зворотом до реакції. Почались масові, арешти висилки, воєнні експедіції... [1])

Коли Україна мала ставати до виборів, то скрізь уже було «тихо». Політичне життя знов мусило піти в «подполье», а для культурної діяльности повставали часами цілком неможливі умовини.

Дуже здавна вже бюрократичний лад, в своїм змаганню до централізму й нівеляції всяких національних осібностей ріжних народів, які живуть в межах россійської імперії, усим своїм важким механизмом наліг на обрусіння недержавних народів, нищачи усякий культурно-національний рух. і з найбільшою завзятістю переслідував національне життя на Україні. Що до українського слова, то тут було вжито найтяжчих заборон, які знайшли собі класичне сформулования в указі 1876 року. Россійський уряд не робив українству найменших концесій ні на одному пункті громадського життя, так що українське громадянство, яке не мало школи і преси, обмежене до останньої степені в уживанні рідної мови в літературі, відрізане від можливости легального впливу на народні маси до самого останнього часу, не могло розвинути якийсь ширший рух. Живіщий і активніщий елемент української інтелігенції (переважно — молодіж) віддався революційній агітації й боротьбі; решта мусила займатись теоретичним угрунтованням своїх програмових тез, скріпленням й підготовленням запасу культурних сил, які б, коли б було можна, стали на чолі оновленого культурно-національного життя, одно слово, — мусила обмежуватись внутрішньою, органічною роботою. Політична воля прийшла для українського громадянства скоріще, ніж той процес закінчився і привів до вироблення більш-менш значних кадрів свідомої інтелігенції. Визвольний рух, який своєю елементарною силою змів те, що заважало культурно-національній роботі, висунув на порядок денний цілий ряд постулятів, які

---

[1]) «Украинскій Вѣстникъ», № 10, стр. 722.

Digitized by Google

ще рік-два тому назад здавались належними хіба до максімальних програм найкрайніщих партій. Щоб стати на чолі громадського руху на Вкраіні свідома українська інтелігенція, через свою малочисленність і надзвичайну фракційну розбитість, не могла й марити, стаючи на перший план хіба там, де не було ніякої серьозної конкуренції. Але в українського суспільства не вистарчило сил (або відповідного вміння й енергії) для того, щоб використати громадський рух нате, щоб задоволити власні національні потреби і поширити ідеї культурно-національної автономії в ширших кругах своєї суспільности, а ні,—що так потрібно, вважаючи на наші відносини, — зазнайомити з українською справою россійське громадянство. Слабість і неактивність свідомих національно елементів українського суспільства привела до того, що з того здобутку, який випав на долю народів імперії, українцям вдалось заполучити мінімальну дозу. На початку 1906 року проф. М. Грушевський в своїй статі «З біжучої хвилі» мав повне право сконстатувати малозначність здобутків українства, коли порівняти з надіями, які покладали на переломову хвилю революції українці в Россії. «Ця діспропорція викликає у більше вражливих почуття якоїсь тяжкої неудачі. Життя йде бурною хвилею—і мов минає український нарід з його змаганнями до виборення собі своїх національних прав. Так багато змінилося в порівнанню з тими обставинами, в яких жив він перед двома-трома роками, навіть перед роком, а так мало позитивного, конкретного принесли з собою ті зміни для нього. Переживши незвичайні завірюхи, нечувані страхи й живучи далі серед небувалої дезорганізації—він не може в своїх активах вказати нічого певного й по цей день». [1])

Одиноким конкретним здобутком українства в кінці 1905 року було придбання преси, а також можливости друкувати книжки українською мовою — на загальних підставах з книжками россійськими. На молоду українську пресу зразу по-

[1]) «Літературно-Науковий Вістник», кн. I. стр. 143.

Digitized by Google

кладалися великі надії, і українська інтелігенція, не обрахувавши своїх сил, не виробивши собі ясно плану, як і для кого видавати українські часописи, взялась засновувати органи не тільки по більших центрах, як от Київ, Харьків, Одеса, Катеринослав, Полтава, але й по меньших. Було помітно бажання видавати органи певних партійних напрямків, але більшість українських видань, що почали виходити з початку 1906 року, мусили скоро зникнути через нещасливі обставини, — як зверхні, — в формі конфіскат і заборон, так і внутрішні: недостача матеріяльних і літературних сил, непідготовленність й т. ин. Незабаром перестали виходити (здебільшого спиняючись на перших числах): одеські «Народня Справа» й «Вісти», катеринославські «Запоріжжя» й «Добра Порада», харьківська «Слобожанщина», а також і другі часописи, з великими симпатіями до українства: уманська «Народная Польза», чернигівська «Десна» та инші. Удержались і виходили в протязі усього 1906 року полтавський тижневик «Рідний Край» і київська щоденна газета «Громадська Думка»,—обидві почали виходити зпочатку під прапором української демократично-радикальної партії; одначе партійний напрям був в них видержаний дуже слабо, собливо що-до «Громадської Думки», яка нарешті прийняла характер межипартійної поступової газети. Ще два-три роки перед тим, коли в повітрі стало чутно гомін грядущої полегкости для українського слова, в українських кругах почали носитися з проектами видавання часописей, і до уряду подавалися прохання про дозвіл на видання з ріжних місць.—і малося на увазі видавання інтелігентського органу, (зрештою, не покладаючи великих надій на прихильне відношення до прохань в урядових сферах, не дуже конкретно укладались плани українських часописей). Вже в 1905 році, коли розпочався рух щоб знищити заборону українського слова — всі ті петиції, заяви, листи до редакцій, кампанія в прихильних до нас россійських газетах—почали доходити голоси з села про потребу популярних українських газет. Одначе, коли явилась змога справдити давні укохані мрії про свою пресу то вибрано було середній шлях, — видання, які були б

Digitized by Google

по змозі доступні для ширших кругів громадянства, і разом з тим трактували б теми, інтересні для освіченого читача. І виявилось на ділі, що українська інтелігенція не здобула собі ні одного провідного органу, народні ж маси не здобули популярних газет, так потрібних для них в наші бурхливі часи. Одинока, дійсно популярна й доступна викладом і мовою тижнева газета, яка регулярно виходить досі й зуміла придбати собі сімпатії сільських читачів, заснована групою осіб, що стоять осторонь від українського національного руху; це — «Світова Зірниця» в Могилеві Подільському. Молодша генерація української інтелігенції, згуртована побіля кругів української соціял-демократії, з початком року почала видавати в Петербурзі політичний місячник «Вільна Україна», який в половині року перестав виходити, знемігшись у боротьбі з конфіскатами. Заслугою молодих публіцистів «Вільної України» було те, що вони порушили справу автономії України, угрунтованої на соціяльно-економічних потребах українських робочих мас, виясняючи національне питання в програмі й тактиці соціял-демократії. Слабшим місцем була полеміка з иншими українськими напрямками (головним робом—українськими радикалами), не викликана в дійсности життевими практичними потребами, подіктована в значній мірі особистими рахунками. і яка врешті не вийшла на користь самому напрямку, який взявся обороняти автор тих полемічних статей—д. К. Н-ея. Була проба (в маї місяці) видавати ще й популярну агітаційну газету в Київі—«Боротьба», яку вели досить живо й інтересно, але й та проба швидко закінчилась через ту ж причину, через які полягла така велика сила поступових видань по всій Россії. Хотів бути органом української інтелігенції і заразом українською трибуною в Россії тижневик «Украинскій Вѣстникъ», видаваний (російською мовою), але про нього—нижче.

Зводячи все сказане про українську пресу, яка увійшла в життя з 1906 роком, треба признати, що її агітаційна й популярізаційна роль,—щоб пропагувати ідеї політичної й національної свідомости, не справдила тих надій, які покладалися було зразу, і причиною тому були в значній мірі обставини, які ле-

Digitized by Google

жали по-за межами доброї волі українського громадянства. А разом із тим не використали українці «волі слова» і для того, щоб поширити в народі брошурочну літературу, яка поясняє всі сторони політичних і соціяльно-економічних проблем, висунутих гарячими подіями біжучої хвилі, тимчасом як цілі хмари таких брошур в россійській мові було видано й поширено на українській території ріжними россійськими партіями й видавничими фірмами. Те що було видано українцями за 1906 рік, крапля в морі як порівняти з виданнями россійськими. Це не раз підкреслювалось і в українській пресі, як обяв грізної небезпеки помосковлення на цей раз не урядового, а громадського; але, очевидно й тут стали на перешкоді ті «обективні» причини, які не дали й українській пресі заняти відповідну їй ролю культурно-громадського чинника. Тільки з другої половини 1906 року починають зявлятись з більшою інтенсивністю популярні українські брошури, переважно шкільні підручники й науково-популярні книжки. Важним культурним зьявищем у житті України за 1906 рік треба признати вихід перекладу евангелія в серпні місяці. Переклад цей має за собою довгу історію. Аж до самих останніх часів вищі урядові й духовні сфери уперто не хотіли пускати українського перекладу евангелія, одповідаючи на кожне прохання, що це—«преждевременно», і треба було аж спеціяльного розгляду справи в раді міністрів, щоб розвязати її в прихильному дусі. Прінціпіяльний дозвіл дано весною 1905 року, але переклад (і то поки що тільки ев. од Матвія) зявився в літку 1906 року.

Культурно-просвітна діяльність українців мало-помалу зосередилась в цілому ряді товариств, названих за галицьким взірцем «Просвітами», які в протязі 1906 року позасновувалися по всіх видатніщих українських центрах, поки що не обєднавшись в один союз, а істнуючи цілком на самостійних основах. що, зрештою, поясняється перш усього умовами, на яких дозволяє наші «Просвіти» адміністрація. Почин в заснованню «Просвіти» подала одеська українська громада, яка заложила «Просвіту» ще в кінці 1905 року. Накресливши собі широкий план

Digitized by Google

культурно-просвітної діяльности через одкривання читалень, книгозбірень, видавання книжок та часописей, публічні відчити, реферати, концерти, засновування шкіл, добродійних закладів і т. ин., одеська «Просвіта» обмежилась ролею українського демократичного клубу, де досить часто відбуваються публічні відчити, концертні вечірки, придбала собі українську бібліотеку й читальню. Одеській «Просвіті» вдалось заінтересувати й притягти до себе українців з самих ріжних кругів населення космополітичної Одеси, немало допомагаючи цим розбуджувати й популярізувати український національний рух. При кінці 1906 року «Просвіта» в Одесі зазнала утиску з боку адміністрації, який ледве не повів до повного її закриття. В 1906 році позасновувано «Просвіти» в Камянці-Подільському (з філією в Могилеві), Київі, Катеринославі, Катеринодарі, Харькові й Чернигові. В Полтаві та Лубнях не дозволено відкрити «Просвіти» з такого мотиву: «маючи на увазі, що ті заходи, якими товариство хоче вливати на народ, вважаються у теперішні неспокійні часи дуже небезпечними, які можуть викликати непорядки, а ще до того Малороссія складає з себе частину одніеї великої Россійської Держави і про розбуджування національної і політичної самосвідомости Малороссійського народу у цей час не може бути й розмови, Губернське присутствіе, на підставі л. А. § 6 ст. 24 Височайше стверженних тимчасових правил про спілки і союзи і визнаючи, що відкриття товариства «Просвіта» погрожувало б громадському спокою, постановило відмовити українському товариству «Просвіта» в регістрації.[1]) Кожна з цих «Просвіт» закреслює собі широке поле діяльности; неублагана ж дійсність зводить роботу просвітян до дуже скромних розмірів, так що про де-які «Просвіти» (напр. Харьківську й Катеринодарську) сливе нічого невідомо, що вони роблять, в чому виявляється їх «просвітна» діяльність. Найбільше заходів, щоб поширити освіту в народніх сільських масах, і з найбільшим,

[1]) «Рідний Край», ч. 37.

Digitized by Google

як порівняти, успіхом, вдалось зробити подільській «Просвіті», яка заснувала кілька сільських бібліотечок і розповсюдила чимало українських книжок. Київська «Просвіта», заснована в-літку, приступила до видавничої діяльности по широко-закресленому плану; в публічномо житті їй довелось обмежитися тільки урядженням концертів; ні відкрити бібліотеку та книгарню у власнім помешканню (до бібліотеки зібрано жертвами більш 2000 томів), ні одкривати читальні по селах, уряд не дозволив, не мотивуючи навіть нічим своєї заборони. Катеринославська «Просвіта» уряджувала реферати й концерти; чернигівська—заснована при самім кінці року, а тому огляду нашому підлягати не може. Як бачимо, наші молоді «Просвіти», ставлячи собі метою—шпирити науку й національну свідомість серед сільських мас, як найбільш безпорадних у своїй темноті, силою порядку річей, або точніще — дякуючи всьому комплексу умовин в теперішні наші часи—мусили, за незначним виїмком подільської «Просвіти», обмежити свій вплив кругами городської людности, досить нешироκими, мимоволі виступаючи тута в конкурования з такими ж россійськими інституціями, далеко сильніщими, які глибоко пустили своє корння між людом. Проте не може бути сумніву, що з переміною теперішніх виїмково неспріяючих обставин, діяльність «просвіти» має розвинутись далеко ширше і захопити своїм впливом українське село. Тепер же вони мають чимале значіння в справі обєднання свідомої української інтеліґенції по городах і поширення національної свідомости серед помосковленої городської людности.

Вибори до Думи провадились на Україні під прапорами загально-россійських партій, і то це можна сказати тільки за міста, бо по селах сливе не було ніякої партійної агітації. Ліві партії ухилились від участи у виборах і пануюче значіння здобула партія «народньої свободи», з якою в де яких місцях—у Київі, Полтаві й Одесі увиходила в блок українська демократично-радикальна партія, що, за винятком Лубнів, не почувала себе остільки міцною, щоб виставити власних кандідатів. В Полтаві на виборах од міста в губерпське зібрання виборщиків побідив

Digitized by Google

блок партій: народньої свободи (3 кандидати), української демократично-радикальної (2 канд.) і спілки рівноправности євреїв (1 канд.). Там же була розвинута найбільша українська виборча агітація. В Київі партія народньої свободи вступила в блок з українською дем.-рад. та польською й еврейською поступовими організаціями. Існував подібний блок і в Одесі. Та рішуче значіння на виборах мали не городські виборці, а сільські; селяне ж кермувались гаслом — не вибірати «панів», а своїх таки селян, найбільше малозаможних, які, на їх думку, краще могли б обороняти інтереси сільської людности, сами зазнавши всякого лиха та злиднів. Тільки для де яких популярних земських діячів, особливо для таких, про яких було відомо, що вони «потерпіли за правду», зроблено виїмок, і поруч з малоземельними селянами вибрано де кого з «панів» — П. Чижевського, Я. Гужовського, І. Присецького, В. Шемета та ин. В полтавській та черниговській губерніï дрібні земельні власники—селяне та козаки мали таку чисельну перевагу, що їх уповажнені на повітових зїздах земельних власників були в більшому числі, ніж великі поміщики, мало не скрізь провели губернських виборців з поміж себе.

Инакше одбувалися вибори по великих містах, як Київ, Одеса, Харьків, Катеринослав, звідки посилали послів просто до Думи; де було розвинуто справжню, на европейську ногу агітацію, якій стала у великій послузі поступова преса. Партія народньої свободи вміло використала опозіційний настрій виборців і скрізь, за винятком Катеринослава, де поступові партії не прийшли до згоди і через те незначною більшістю пройшов у Думу реакціонер Способний, провела своїх кандідатів. В меньш значних українських городах партія народньої свободи теж мала перевагу, і під її прапором пройшли де які свідомі українці, з яких де хто (Ілля Шраг) належали й до українських організацій. Взагалі лівобережна й степова Україна-- земські губерніï дали контінгент дійсно поступових послів, інтелігентів і селян. Далеко гірше стояла справа на Волині й Поділлю. В першій, де не було ніякої партійної організації серед української людности не тільки по селах, але й у самому Житомірі, і тільки змагались між

Digitized by Google

собою три «національні» групи: польська, єврейська й россійська, було вибрано 5 польських поміщиків, 7 малосвідомих селян і 1 священик-реакціонер. Характерно були обставлені вибори в Житомирі: селян-виборців замкнули в монастирі під доглядом чорносотенних ченців, не давали їм ніякої змоги мати зносини з рештою світу; тому й нема чого дивуватись результатам тих виборів. На Поділлю, де заходами адміністрації було позбавлено змоги брати участь у виборах і ставити свою кандідатуру найбільш популярних серед селян інтелігентів (наприклад, українського діяча, лікаря Блонського), до Думи було вибрано 12 самих звичайних селян, з них двоє навіть неписьменних, і тільки одного інтелігента.

Результати виборів виглядали так: 8 українських губерній: Київська, Полтавська, Чернігівська, Харьківська, Катеринославська, Херсонська, Волинська й Подільська), вислали до Думи 95 послів, з них 63 українців, 22 россіян або зроссійщених, 5 поляків, 4 євреїв і 1 німець-колоніст. Що до соціяльного становища послів— українців, то переважну масу їх складали селяне (40 чоловіка), робітники—8 чоловіка; кілька було інтелігентів—свідомих українців. Як уже ми зазначували, підчас виборчів не виставлялося національної української програми, за досить незначним виїмком трьох міст, де українці офіціяльно приступили до блоків з конституційними демократами. Результати виборів, коли виявилось, що серед українських, послів окрім інтелігентів є й свідомі національно селяне, були досить несподівані для українського громадянства. Це спонукало українську демократично-радикальну партію скликати вже перед самим одкриттям Думи зїзд делегатів партійних організацій при участі де кого з обібраних послів для того, щоб обміркувати політичний момент й виробити наказ або інструкцію членам Думи-українцям. Зїзд відбувся 17—18 квітня. На ньому було постановлено перш за все звернутися до петербургських українців, які до того часу зорганізували український політичний клуб, щоб вони допомогли українським послам зоріентуватися в політичних течіях представлених в Думі і увійшли в зносини з представниками инших недержавних народів, поро-

Digitized by Google

зумівшись з бюро спілки представників тих народів, до якої увіходили ще з 1905 року й українці. Потім було вироблено наказ, куди увійшла скорочена програма демократично-радикальної української партії. Далі в наказі поставлено: «Члени Думи українці мають скласти свій парламентський клуб; в йому обмірковувати ріжні справи: мають погодитись з иншими демократичними, особливо національними групами, і вести боротьбу в інтересах українського народу; коли обговорюватимуться основні закони, вони мусять в перву чергу вимагати автономії України; мають давати звідомлення перед виборцями і перед суспільством про свою діяльність. Члени Думи мають право сподіватися не тільки моральної, а й матеріяльної помочі від українських організацій, в справах і інтересах українського народу» [1]). На зїзді опріч того постановлено на чергу справу про те, щоб скласти статут української автономії, для чого між иншим ухвалено звернутись до вчених на Україні й в Галичині за допомогою; вироблено цілий ряд директив культурно-національної роботи.

Не знати напевно, чи мала вплив ця постанова, чи просто з ініціятиви інтелігентних послів-українців, але з перших же днів парламентської сесії було засновано клуб українських послів, до якого зразу прилучилося біля 40 послів. На чолі клубу стали посли: Ілля Шраг (з Чернигівщини), В. Шемет та П. Чижевський (обоє з Полтавщини) і відомий український історик і археолог М. Біляшевський (з Київщини). До клубу записався ряд послів інтелігентів з української території, які, належачи до загально-россійських поступових партій, почували обовязок увійти до українського клубу, яко представники українських країв, — харківський посол М. Ковалевський, полтавський Прісецький, київський А. Вязлов, Є. Шольц і барон Ф. Штейнгель, чернигівський — А. Свечін та ин. Решту складали селяне, серед яких особливо визначались своєю інтелігентністю, розумінням політичної й соціяльної сітуації і національною українською свідомістю:

[1]) «Рідний Край» ч. 17.

Digitized by Google

Ів. Тарасенко, А. Грабовецький, Г. Зубченко, М. Онацький і С. Таран. Вістка, рознесена телеграфом по Україні про заснування українського парламентського клубу, зробила глибоке враження в усіх освічених кругах українского громадянства. Відгуком того явились численні привітання до українських послів, які почали надсилатись з ріжних міст України й Галичини. Заснування українського парламентського клубу збудило надії українського громадянства, що буде порушено, а по змозі й розвязано наболілі питання національного життя України, а також і боронено інтереси українського народу в сфері політичній і соціяльно-економічній. «Громадська Думка» в передовій статі, присвяченій українському посольскому клубові, писала:

«Подія ця надзвичайної ваги. Становище недержавних націй в Россії таке тяжке, а потреби їх так занедбані, що, цілком натурально, заступники тих націй мусять гуртом свої потреби поставити і спільними силами їх обороняти. Становище українського народу де-якими сторонами ще тяжче за иньших, потреби його ще більш занедбано і через те ми не раз говорили вже, що найперша повинність українських послів — згуртуватися в окремий парламентський гурт, щоб домагатися національних прав українському народові, ідучи в загальних питаннях поруч з демократичними елементами Думи, хоч не зливаючись з їми цілком. То були поки що сподівання й надії, але тепер вони стали вже фактом...

Те, з кого саме складатиметься українська група в Думі, показує, що вона не може бути цілком одностайна з партійного погляду: де-хто пройшов у Думу під прапоромъ к.-д. россійської партії, більшість—як безпартійні. Безперечно, що найбільше там буде людей, які або цілком приймають программу української демократично-радікальної партії, або нахиляються до неї. Все ж таки, на першій порі треба буде й тій більшости зважати на погляди останніх членів, безпартійних або належних до инших партій. Це значить—в питаннях національних вона буде виступати одностайно, в инших же можливі будуть де-які одміни в думках та поглядах, хоч безперечно всі на поступово-демократичній основі... Програма демократично-радикальної партії й може

Digitized by Google

бути тією основою, на якій збудується така парламентська партія, бо програма та, охоплюючи широко інтереси трудящих людей, разом щиро демократична і національна, і через те може зібрати під своїм прапором усі щиро демократичні українські елементи; а разом привабити й тих, що досі виступали під чужими прапорами» [1]).

Український посольский клуб не справдив тих надій, які на нього покладалися підогрітим в своїх сподіванках українським громадянством, хоча для популярізації української ідеї він безперечно зробив чимало. Причини того переважно були заховані в самій групі, в її ріжноманітному складі, де з одного боку були члени, які вступали до клубу з чисто формальних причин і всіми своїми сімпатіями й de facto належали до партій загально-россійських, з другого—маса селян, які до свого приїзду до Петербурга й слова не чули про якесь українське питання, про спеціально українські постулати; гурток інтелігентних українських послів був дуже нечисленний і виявив себе западто малосилим, щоб скласти міцну українську групу; дотого його члені самі не виробили собі ясно програми національної української політики, ані підстав української автономії, опертої на реальних потребах нашого народу, ані навіть детально розробленого плану культурно-національних реформ, от хоч би в шкільній справі. Все те довелось виробляти вже підчас сесії, серед виру захоплюючих усю увагу надій, серед чергової парламентської роботи. До запомоги українським послам став петербургський український клуб, який спільно з парламентською групою уряджував публічні засідання, на яких обмірковувались усякі біжучі справі думської політики, уділяючи найбільше уваги аграрному питанню, і де велись гарячі дебати між представниками радикального напрямку і українськими соціял-демократами, що лучилися біля свого петербургського органу «Вільна Україна», і які немало допомогли тому, щоб скоїти разгордіяш і спинити розвиток українського парламент-

[1]) „Гром. Думка", ч. 99.

Digitized by Google

ського клубу, виступаючи з метою «прояснити класове самопізнання» послів-селян і запомогти діференціації серед членів клубу відповідно до їх класового становища.

З ініціятиви де-кого з членів українського політичного клубу в Петербурзі рівночасно з одкриттям Думи — в маї розпочато видання політичного тижневика россійською мовою «Украинскій Вѣстникъ», при участи солідних наукових і публіцістичних сил не тільки українських (як з Россії, так і з Галичини), але й де-кого з россійських (пр. Бодуен-де-Куртене, пр. Овсяніко-Куліковський, М. Туган-Барановський та ин.). Журнал цей мав служити поширенню ідеї українства як в найширших кругах россійського громадянства, знайомлючи його з українськими політичними, культурно-національними дезідератами й економічними потребами,—одно слово, стати «українською трибуною в Россії». При тім мав він служити почасти й органом українського парламентського клубу підчас думської сесії. Близьку участь у журналі брав з початку проф. М. Грушевський, який спеціяльно за-для цього прибув зі Львова. «Украинскій Вѣстникъ», якого вийшло всього 14 книжок, дав ряд дуже цінних статей на біжучі теми українського питання, історично-філософських—для угрунтовання національних наших постулятів і чимало статей інформаційного характеру про теперішнє, а почасти й минуле громадське життя на Україні. Своє завдання супроти українського парламентського клубу сповняв «Украинскій Вѣстникъ», містячи огляди його діяльности в Думі і промови й статі послів.

Ми вже згадували, що діяльність української парламентської групи в Думі не виправдала надій, що на неї покладали, і почасти вказали ті причини—переважно внутрішні—які привели до того. Серед причин млявої діяльности українського парламентського клубу, окрім механічности в поєднанню його членів та невиробленности своїх особистих, виразно відокремлених з посеред инших парламентських груп постулятів, що можна вважати причинами «внутрішніми», вплинули ще й инші фактори, а то власне звязок з парламентським «союзом автономістів», який ско-

Digitized by Google

ро зробивсь непопулярним через антідемократичність його польських членів, котрі із сотроге вступили до союзу і надавали тон його діяльности. Вплив українських соціял-демократів, які нарешті агітували за те, щоб заснувати спеціяльну українську «трудову» групу, привів до того, що й справді де-які члени групи, знеохочені малою інтенсівністю діяльности укр. парл. клубу й повною відсутністю якого небудь впливу його на загальну політику в Думі, почали гадати про якесь відокремлення. Знов таки, після подорожі посла Чижевського до Полтави, де було зібрання виборців з демократично-радикальної української партії, звідти подано було директиву заснування в парламенті партійної фракції, до якої мали б прилучитись українські посли організовані в партії к.-д.; та й саме життя виразно вказувало на потребу перетворення українського парламентського клубу в якусь партійну організацію, з певною програмою — бодай що-до найголовніщих справ—аграрної, автономії і т. д. Розігнання Думи 9 липня спинило життя й її української групи. Оглядаючись на те, що було зроблено в Думі українською групою, яко певною організацією, крім ініціятиви до поданої від імени трудової групи заяви про потребу скасування закону 26 квітня проти страйків сільсько-господарських робітників, відомого під назвою «Проэкта правилъ противъ возникновенія стачекъ среди сельскихъ рабочихъ», не можна вказати нічого. Приватно виступало з промовами й брало участь у всяких парламентських комісіях чимало українських послів. На першому плані треба поставити участь українських послів у діскусіях над аграрною справою і у виробленню ріжних проектів, які торкалися її. З боку наших послів було переведено грунтовну критику законопроекта, виробленого аграрною комісією, відомого під назвою «Записки 44-хъ», який містив в собі проект часткової націоналізації землі. Проект, висунутий трудовою групою, який ставив на черзі не якунебудь реформу володіння землею, але утворення нового соціяльного ладу, зустрів прихильну оцінку в промовах тільки трьох українських послів, одного інтелігента і двох селян. Особливий інтерес, і можна сказати ефект, викликали в Думі промови по-

Digitized by Google

слів-селян Зубченка, Грабовецького й Онацького, радикальні своїм змістом і характерні, оригінальні присутнім українцеві лаконізмом й гумором—по формі, але якогось конкретного значіння при обсуджуванія земельного питанія вони не мали. Після замкненія Таврійського палацу посли розїхались. Для розвитку української ідеї двохмісячне істнування парламентського клубу відограло роль школи на будучі часи і виявило чисто демонстраційне значіння. Навіть текст декларації до українського народу в справі автономії, від імени парламентської фракції, зложений при запомозі наукових українських сил, залишився під «спудом».

Вістку про роспущення Думи, в супереч всяким надіям, сподіванкам і страхам, українська людність зустріла спокійно. Сподівання величезних селянських розрухів, грандіозних страйків не справдилось. Великий народній організм після страшних подій другої половини 1905 і первої половини 1906 року здавався наче знесиленим. Українське громадянство, яке нагло було відрізане од «високої політики» і перед його очима розгорнуто знову всю непідмальовану лійсність, яку було заволік на де який час туман думських «ілюзій», з осени взялося до культурно-національної роботи, без якої, як справедливо зауважує проф. М. Грушевський, неможлива чисто політична національна робота—«без добре поставленої преси, популярних видань, інформаційних публікацій і організованого, систематичного знайомленія своїх і чужих з нашими змаганнями й завданнями неможлива чисто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні в здійсненню своїх постулятів».[1])

Кінець літа фатально випав для української преси: було закрито після ревізії й арешту кількох співробітників «Громадську Думку», перестала виходити «Вільна Україна», «Украинскій Вѣстникъ», навіть одинока гумористична українська часопись, що виходила в Київі — «Шершень» і спеціяльно-бжолярська «Укра-

[1]) «З біжучої хвилі», Літ.-Наук. Вістник, кн. VIII, ст. 334.

Digitized by Google

інське Бжільництво». Після місячної перерви замість «Громадської Думки» почала виходити «Рада», в такому самому на пів популярному дусі, що й «Гром. Думка».

З осени стала жвавійша кампанія за національзацію української школи, яку вели й раніще в український пресі, а почасти навіть і серед самого громадянства (відгуком чого бували й приговори сільських сходів ще при кінці 1905 року). З початком академічного року, коли після мало не двохлітнього антракту знов зїхалась шкільна молодь до університетських міст, оживився серед неї український рух. У Київі розпочався рух за заспування українських кафедр в університеті. Ініціятива була подана студентською збіркою в Одесі ще в кінці 1905 року, та ще порушено справу українських кафедр в петіціях від інтелігенції, поданих з Чернигова, Харькова й Полтави до рад київського й харьковського університетів, але більш уваги звернула на себе і зацікавила широкі круги громадянства постанова студентської збірки в київському університеті 16 жовтня. На цій збірці було постановлено домагатись чотирьох кафедр з українознавства в київському університеті з українською викладовою мовою: мови, історії, літератури й права (з досліджуванням економічних відносин на Україні). На збірці було обібрано комісію, яка зложила мотивовану заяву, яку за підписом по-над 1400 студентів було подано до професорської ради університету. Одночасно було подано таку ж заяву, за підписом біля 500 студенток, до ради київських вищих жіночих курсів. Ці самі по собі акти — чисто демонстраційного характеру, бо наперед можна було зміркувати, що професорська корпорація київського університету, в більшости своїй ворожа до всього українського, віднесеться до бажань молоді негативно, вони викликали надзвичайний інтерес серед українського суспільства; до редакції «Ради» почали прибувати з ріжних місць України і навіть з-по-за її меж, де тільки живуть українці більшими колоніями, колективні листи з виразом найвищої симпатії і спочування справі здобуття українських кафедр, а також з визнанням негайної потреби національзації усієї школи на Вкраїні — од нижчої аж до вищої. В першій лінії пішли листи від шкіль-

Digitized by Google

ної молоді середніх, а далі й вищих та навіть і нижчих народніх шкіл. Здається, не зосталось на українській території такої середньої школи, звідки б не було надіслано колективного привітання, иноді за сотнями підписів. Учні й учениці гімназій, реальних шкіл, семінарій, епархіальних жіночих шкіл, учительських інститутів та семінарій, хліборобських, фельдшерських, промислових, художественних та инших шкіл виявляли надзвичайний ентузіязм з приводу порушення справи українських кафедр, зазначаючи вагу їх, яко могутнього культурно-національного чинника. Це показало, що у нас за останні часи скрізь вже есть своя національно-свідома молодь, яка пильно прислухається до проявів життя рідного краю і дорожить усим, що може бути записане на його актів у культурно-національній сфері. Окрім листів від молоді йшли (і досі йдуть) десятки листів від гуртів людей найріжнородніщих стапів і професій: вчителів, служащих по ріжних урядових та приватних інституціях, театральних дружин, робітників, приказчиків, салдатів, селян, просто від громадянства города або містечка. З самих далеких кутків россійської держави приходили листи від колоній українців, що свідчить про те, як значно зросла українська свідомість за останні роки; з цих листів виявився sui generis смотр силам свідомого українського громадянства і показався чималий поступ в поширенню й зміцненню українства, яке тільки тепер почало виходити з меж вузького кружковства і ставати справді широким національним рухом. Українська преса в Россії, представниками якої були в кінці року тільки «Рада», «Рідний Край» і київський місячник «Нова Громада», щиро підтримувала постуляти українських кафедр. В ряді статей було доведено величезну вагу заснування таких кафедр для розвитку української національної культури, вказувались і практичні шляхи, як виповадити в життя ці кафедри: найбільш серьозне питання, яке випикало тута —чи є відповідні наукові сили для читання університетських викладів українською мовою—розвязувалось в тому напрямі, що такі сили є зараз, почасті в Россії, а найбільш в Галичині; те саме практичне розвязання питання про вчені «сили» було зазначене і в заяві київських студентів.

Digitized by Google

Та проте конкретних здобутків рух в справі українських кафедр для київського університету не приніс ніяких. Ще навіть не було офіціяльної відповіді професорської ради, а вже можна було її заздалегідь вгадати, судячи по тій розмові, яку мав ректор київського університету з членами студентської комісії, що подала йому заяву. Ректор став на тій точці погляду, що київський університет—«загально-державна інституція», утримувана коштом російського уряду, має обслужувати передовсім державні потреби, а тому не можна допустити в мурах університету читання викладів якоюсь иншою мовою крім російської. Як бачимо, думки д. Цітовича не заходять далі «казначейства», з якого видаються на університет гроші, і він не може догадатися, що ніякі просвітні й инші інстітуції не стоять урядовим коштом, а завсігди народніми грішми, і вкраїнський народ, даючи гроші на київський університет, у всякому разі має право на українські кафедри в йому. Таке успособлення хода думок д. Цітовича належить більшости його колег—професорів, через що, як оповіщено було цими днями в часописях, справа українських кафедр у київському університеті відкинута і може прийти до бажаного нам кінця хіба тоді, як переміняться наролі «зверху», або переміниться склад самої теперішньої професорської корпорації.

Більш щасливу долю стріла справа українських університетських викладів у Харькові, де проф. М. Сумцов заявив на засіданні історично-філологичного факультету про свій намір прочитати в 1906—907 академічному році курс історії української народньої словесности українською мовою; крім того проф. М. Халанський заявив, що з нового семестру він читатиме вкраїнську діалектологію. Нарешті сам історично-філологичний факультет вдався до міністерства освіти з прохапням, щоб у харьківському університеті було заведено дві українські кафедри: історії й літератури. Пріншіпіяльно факультет висловився за українську викладову мову, і тільки в тому разі, коли не знайдеться лекторів, що могли б читати лекції по українськи, вони читатимуться мовою російською. Але мабуть скоріш усього дочекається наше громадянство українских кафедр не на території України, а в

Digitized by Google

Петербурзі, де т. зв. Вільний університет (б. курси Лесгафта) згодився, щоб засновано було кафедри української історії, мови й літератури і вдався з запросинами на ці кафедри до де кого з відомих наших учених. Проломити кригу урядового страху перед українською мовою в школі таки дуже тяжко, хоч остапні місяці минулого року принесли нам дві новини, які мають величезне симптоматичне значіння окрім своєї й практичної ваги.

Ми маємо на увазі перш усього дозвіл від міністерства просвіти на викладання науки української мови у трьох приватних гімназіях — двох у Одесі, одної в Камянці-Подільському. Ще влітку міністерство одмовило в проханню тої самої подільської гімназії (д-ки Славутинської); ще недавно знову підтвержено заборону вчити по-українськи в школі імени Котляревського в Полтаві, збудованій коштом земства; ще недавно уважалась дикою сама думка про те, щоб «малороссійское нарѣчіе» могло переступить поріг якої-небудь школи...—і ось те саме «нарѣчіе» викладатиметься в гімназіях. Досі українська мова вживалась при викладах (і то це одвойовано всього рік-два тому) у музично-драматичній школі М. Лисенка у Київі та в художественій школі В. Розвадовського в Камянці. Перспектива заведення науки української, зразу нехай поки що по приватних школах, мусить дати величезний плюс в справі національзації нашої помосковленої інтелігенції і привернення українському народові його найбільшої надії—молодого покоління інтелігентних діячів.

Та коли міністерство просвіти зробило уступку що до української мови в гімназіях, то на своїй позиції — недопущення української мови до народніх шкіл—воно стоїть ще твердо, хоч та твердість теж не сьогодні-завтра мусить помякшати, що видно з тої звістки, яку подали газети в початку грудня: «Міністерство народньої просвіти повідомило видавця українських книжок д. Череповського, що вчений комітет мін. пар. просв., розглянувши книгу надіслану до комітету, під назвою «Граматка», український букварь д. Норця, зробив постанову, яку затвердив товариш міністра народньої просвіти, щоб одхилити прохання д. Череповського про допущення цієї книги до тих народніх шкіл в

Digitized by Google

українських губерніях, де діти вступаючи до школи, не добре розуміють московську мову. Постанову цю мотивовано тим, що заведення української науки по школах не відповідає складу предметів шкільної науки, зазначеному в законі (ст. 3. 479 св. зак., тома XI ч. 1). Та проте міністерство, висловлюючись проти заведення по народніх школах на Україні науки вкраінської грамоти, признало цілком можливим допустити, щоб вчителі народніх шкіл вживали українську мову, яко запомоговий спосіб для пояснення науки на першій порі. Міністерство дало вже наказ, що до цього». [1]) Коли зважити, що недавні ще ті часи, коли вчителів проганяли з посади за одне-однісіньке українське слово, сказане перед школярами, за пару українських (цензурних!) книжок, знайдених на столі у вчителя [2]); коли сістематично не пускали до шкільних бібліотек ані єдиної української книги і не дозволяли й не дозволяють аж до останнього року вчити по українськи хоч у тих школах, які засновано в память якогось українського письменника, то цей останній наказ міністерства про допущення пояснень українською мовою по школах можна вважати значним кроком в справі наближення школи на Вкраіні до дійсно-педагогичного типу національних шкіл. «Рада» мала слушність сказати: «як не як,—а початок в справі українізації народньої школи зроблено: міністерство здвигнулось з своєї пріпціпіяльної точки в своєму погляді на українську мову в народній школі, пійшовший в цьому проти думки комітету міністрів, який не далі як в августі минулого року признав, що немає потреби заводити «малороссійское парѣчіе» по школах в українських губерніях». [3]) Можна гадати, що в ділі фактичного запроводження української мови до шкіл може стати в пригоді «всеукраінська учительська спілка», яка зорганізовалась весною 1906 року і прилучилась до спілки шкільно-на-

---

[1]) «Рада» ч. 70.

[2]) Докладно про це у Драгоманова «Народні школи на Вкраіні», Ж., 1877, ст. 27, 59 та ин.

[3]) «Рада», ч. 70.

Digitized by Google

ціональних організацій при «Всероссійскомъ союзѣ учителей и дѣятелей по народному образованію». На зїзді цих організацій, що відбувся у Фінляндії 4—6 червня, при участи, між иншим, 4 делеґатів від українців, розроблялись питання чисто організаційного характеру (в основу єднання національних учительських спілок положено автономно-федеративний прінціп), і що до заведення народних мов до шкіл, прийнято самі теоретичні тезіси, наприклад: «для педагогики не істнує ніякої обовязкової державної, церковної або «класичної» мови... викладова мова кожної школи вибірається така, якої захоче людність... кожна національна меньшість має право на школу з своєю власною викладовою мовою» і т. д. [1]) Далі організаційної роботи «всеукраїнська спілка вчителів» не пішла, а урядові репресії, які впали на неї, зробили неможливим і цей бік її діяльности.

Як уже зазначено вище, розвиток національної свідомости серед шкільної молоді, який виявився з нагоди піднесення постуляту українських кафедр в університеті, дав себе відчути серед українського студенства, не тільки на території України, але й по ріжних вищих школах більших центрів Россії, особливо Петербурга. Гаряче реагуючи на всяке запитання, яке торкається життя рідного народу, йдучи попереду громадянства в своїх суспільно-політичних ідеалах, українське студенство, більшість якого по напряму йде за українською соціал-демократією, в минулім осіннім семестрі академічного року з особливим інтересом віддалось розясненню постуляту автономії України. По ріжних вищих школах як Петербурга, так і Київа відбувся ряд збірок, де читалися реферати про автономію України і велись діскусії на цю тему, здебільшого — суперечки з заступниками централізаторського й антінаціонального напрямку в соціал-демократії, виразником якого в українському суспільстві являється «Спілка», що входить яко складова частина до россійської соціал-демократичної партії. Відгук зацікавлення студентства справою української

[1]) «Народний Учитель», Кишинев, чч. 7—8.

Digitized by Google

автономії, з погляду інтересів робочих мас, дійшов і до української преси, і київська «Рада» в передовій статі високо оцінила інтерес нашої молоді до питання автономії, зазначуючи, що той інтерес «свідчить про те, що справа автономії України стає на чергу, що живі сили української нації відчувають потребу в практичному розвязанню національного питання і змагаються з свого боку поставити його на певний міцний грунт... той інтерес є обєктивним свідоцтвом інтересу до неї (автономії України) і цілої української нації, органічною частиною якої являється українське студенство».[1])

Такий інтерес до життя рідного краю виявляє „молодь". Що-до батьків, то їх за останні місяці минулого року не було чутно там, де велась боротьба, де почали готуватись до виборів. В 1907-ий рік українське громадянство въ Россії входить так само мало зорганізоване і обєднане, як і на вступі 1906 року, — поступу ніякого не помітно. Коли його енергія вся пішла на органічну роботу—внутрішню організацію на місцях, пропаганду своєї идеї, витворення преси й літератури, організацію «Просвіт», то це ще може здержати од песімістичних гадок; коли ж це є тільки доказом класичної нездібности українців до єднання на полі громадської роботи, сумним testimonium paupertatis в ділі розбудження національної свідомости, то тут насувається не одна песімістична думка, бодай що до найблизших перспектів у житті нашого народу...

Щоб докінчити огляд громадського життя на Україні за 1906 рік, такого бідного на факти з національного руху, треба згадати де-які обьяви культурно-національної еволюції, які сталися у грудні минулого року. Треба згадати за два ювилеї, які святкувало наше громадянство у Київі: ювилей 45-літньої наукової і громадської діяльности Вол. Антоновича і 25-літньої літературно-суспільної діяльности Бориса Грінченка. Ювилей професора В. Антоновича святковано не прилюдно, а в хаті у ювi-

[1]) «Рада», ч. 74.

Digitized by Google

лята: піднесено чимало адрес й привітаннів, місцеві газети—українська, польська („Swit“) і россійські—присвятили ювилятові статі. Більш голосно святковано 20 грудня ювилей Б. Грінченка—концертом у Народній Авдіторії, на якому було прочитано й реферат про літературну діяльність ювилята. Про те дійсне святкування ювилею—з читанням привітів—відсунуто з де-яких причин на січень 1907 року. Через те може, а також і з огляду на невигідний час перед святами, святкування ювилею відбулось досить скромно, без особливих маніфестацій національного характеру, як це увійшло у звичай під час святкування українських літературних ювилеїв за останні роки (Котляревського, Лисенка, Левіцького). Заговоривши про ювилеї, слід згадати, що в 1906 році дано від уряду дозвіл на поставлення монументу Шевченкові у Київі. Обрано й спеціяльну комісію від київської городської думи, яка має завідувати справою й відшукати відповідне місце для монументу. Одначе справа монументу Шевченкові не викликала такого зацікавлення серед громадянства, як можна було сподіватись, що цілком пояснюється трівожним моментом, який переживає зараз Україна, коли на порядку деннім стоять найбільш невідкладні питання чисто практичного характера. Відчувається й брак доброї організації справи збірання складок на монумент, про які ширшим кругам громадянства й досі нічого невідомо. До новин на полі культурно-національному з кінцем 1906 року треба залічити й заснування в Київі «Українського Наукового Товариства», на чолі якого стали проф. В. Антопович, проф. І. Лучіцький, Н. Житецький, В. Науменко т. ин.

Кінець року приніс зміни в українській пресі, які мають звязок з новим курсом української національної політики. Це—перенесення зі Львова до Київа «Літературно-Наукового Вістника» і реформа що-денної «Ради» в тому напрямку, щоб надати їй всеукраїнський та інтелігентський характер. Реформи ці відбулись під гаслом потреби тіснішого звязку України з Галичиною в інтересах зміцнення українського національного організму й усунення шкідливих проявів місцевого сепаратизму, який почав був прокидатись і який в будучині міг би загрожувати перспек-

Digitized by Google

тивою такого порізнення, яке повставало, наприклад, між сербами й хорватами. Гасло до такого нового зеднання під прапором всеукраїнських інтересів було подано зі Львова проф. М. Грушевським, який приїхав і сам, щоб на місці в Київі покласти основу тіснішого духовного зеднання обох частин української землі. Перший поклик до «нового курсу» в нашій національній політиці було подано на сторінках «Літерат.-Науков. Вістника» в статі пр. Грушевського, передрукованій потім «Радою» в Київі і «Ділом» у Львові. Змалювавши всю шкідливість як галицького, так і українського сепаратизму, яко наслідку того становища річей, коли

> „ріжні части великої української землі в своїм історичнім житті ішли ріжними дорогами, під впливами ріжних чужих народів, культур, правительственних сістем, відмінних економічних і суспільно-політичних обставин, і при слабім розвою національного життя, національної культури вони слабо відчували свою національну єдність, мало вносили в спільну культурно-національну скарбницю й пасивно піддавалися чужим впливам“,

пр. Грушевський уважає потрібним

> „вийти з цього розбиття й занепаду, який в дальшім розвою грозить нам повною національною смертю. Українці мусять всю енергію вложити в те, аби відогріти національне почуття, і з ним—почуття національної спільности, солідарности у ріжних частин українського народа, та сконцентрувати, можливо систематично й пляново, національні сили тих ріжних частин на спільній національній роботі, яку нам висувають біжучі події на денний порядок. Инакше мертвіє, слабне й відпадає не тільки та частина, якої звязь з цілостию порушена, ослаблена. Слабне також і цілість, всеукраїнський організм, через зменьшення тих сил, якими може він розпоряджати для загально-національних цілей, і через дальше степенування розкладової енергії... Постійним культурним і національним центром всеукраїнським може бути тільки історичний центр—Київ, всі инші могли бути тільки епізодами. Допомогти концентрації культурної роботи в тім цен-

Digitized by Google

трі—це обовязок всіх частей української землі, в тім і Галичини» [1]).

Проби духовного сполучення австрійської и россійської України в цілях більш успішної культурно-національної роботи роблено вже не раз у нашій історії, тільки все на галицькім грунті, хоча завжди з ініціятиви українців наддніпрянських (Драгоманов, Куліш, Кониський); і це зрозуміло, бо умовини політичного життя в Россії не давали досі місця ні для яких таких одвертих «консолідацій». З упадком поліційно-бюрократичного абсолютизму в Россії перенесення ваги українського національного руху до його природного центра—Київа мусило само собою стати на черзі. І тепер коли на наших очах ставляться перші кроки тої всеукраїнської політики в Київі, може висунутись тільки одне питання: чи вже наспів до того час, чи органічна робота на грунті у нас переведена вже до такої степені і чи національна енергія досягла до такої потенціальної міри, щоб дати нам змогу братись до «вищої» політики... Одповідь на це мусить дати найближча будучність. Коли діячам того руху вдалось, як кажуть, вхопити момент і використати всі його обставини, тоді справді 1906 рік запишеться в історії нашого народу яко рік нової ери його національного життя.

Д. Дорошенко.

---

[1]) «Літературно-Науковий Вістник», кн. XII, ст. 492—93.

Digitized by Google

Товариство „Просвіта“ в Одесі.

Рік життя і діяльности Одеського українського товариства «Просвіта» минув. Напевне виділ незабаром видасть більш широкі відомости, а поки що подамо свій огляд історії і діяльности цього першого на Вкраїні культурно-просвітнього товариства.

Пекуча потреба одеських українців в заснуванні своєї національної культурно-просвітньої інституції, де можна було б задовольнити свою потребу в українознавстві, вживати рідне слово і розвивати національну свідомість, гостро визначилась в 1903 році, після свят століття нової української літератури і відкриття памятника Котляревському.

Величезний зїзд в Полтаві українців з ріжних країв, образлива заборона вживати на святі українського слова українську мову, сила оповісток про свято в часописях, статьї про Котляревського, як національного письменника в історичній перспективі, широко оголошені свідомости про знищення української культури та про утиски рідного слова й літератури, що так свіжо та яскряво були підкреслені новим фактом, заборони читати на святі привітання на українській мові, нарешті розголошені тими, хто приїздив на свята, оповістки про все, чому вони самі були свідками—все отце зробило всюди й на всіх велике враження, розбуркало національний дух, підвисило почуття національної чести й чемности, навернуло увагу на порівняння колишнього стану українського народа з нинішнім і підняло рух

Digitized by Google

в широких колах суспільства. З цього моменту інтерес до свого рідного ожив, став рости і вимагати задоволення.

Не поминула ця живуща та сцілюща історична течія національного відродження і Одеси. Тим, коли в городській авдіторії читалася лекція про Котляревського, то зібралось звиш 3000 душ, а позаяк ауділорія вміщає тілько до 2000 душ, то лекцію довелося повторити і знову при наповненій ауділорії. Прохали прочитати лекцію ще в третє, на Слобідці, та лектор не мав змоги. Разом з тим всі твори Котляревського, які знайшлися в Одесі, були роспродані книгарнями в 2 — 3 дні.

Після цього Одеські українці взяли гарячу участь в святкуваннях ювилеїв Лисенка та Левіцького. Коли в комісії Кобеко розглядалася справа про письменство, вони обернулися туди з проханням, щоб і од їх було покликано на раду депутата, аби справа української літератури не була одсунута геть, покинута, забута; вони подали в міністерство умотивовану записку про потреби української культури, слова й літератури.

Тим часом розвинувся й виріс визвольничий рух 1905 року, який широким махом захопив і національні поривання та бажання пригнічених та скривджених народів. Захопив він і Одеських українців, та на цей раз уже рішучо й твердо. Раніще нікому не відомі люде різних літ, станів і верств, починаючи з чорноробочих і кінчаючи купцями, чиновниками та поміщиками, стали навідуватися до тих, кого вважали свідомими українцями, і прохати порад та вказівок, що до української літератури, історії і взагалі українознавства. Вони ж перші навели на думку заснувати в Одесі культурно-просвітне товариство і вкрити такими товариствами всю Україну, давши їм назвисько «Просвіти», на зразок таких точнісінько т-ств в Галичині. Після цього на швидку в Сентябрі було складено і подано градоначальникові на ствердження статут «Просвіти», на підставі циркуляру 26 Апріля 1905 року. Аж ось вийшов і Маніфест 17 Октября, після якого український рух в Одесі збільшився й поширився.

Digitized by Google

Нова адміністрація в Одесі вороже не ставилася до українства, і швидко можна було б мати ствержений статут «Просвіти», коли б не суперечки межи самими українцями. По циркуляру 26 Апріля 1905 р. кожен градоначальник міг ствердити статут тільки на діяльність т-ства в межах свого градоначальства. Юристи завважували це і радили не гаятись, а поспішати, та більшість сперечалася, хотіла зараз же роскинути свою діяльність ширше—одні на всю Херсонщину, а другі навіть на всю Україну, і для цього вимагали в статуті установити право заводить всюди свої відділи, а були й такі, що хотіли надати т-ву ще й політичний характер. Градоначальник ствердити такий статут не мав права і сповістив, що статут буде стверженo тільки після змін і додатків, відповідних циркулярам. І от знову почалися гострі суперечки—і справа загальмувалася. Одні, разом з юристами, казали ствердити статут, як ставила адміністрація, аби скористуватися добрим моментом і швидче розпочать роботу, а далі вже завести хлопоти хоч і про поширення прав т-ва. Другі ж затялися, щоб такого статуту не приймать, а повести свою справу на підставі «явочного порядку». На великий жаль багацько тоді уявляло собі той «порядок» так, ніби то всяку заборону адміністрації можна обійти й одсунуть тим «порядком» геть, а свого таки досягти. «Явочний порядок» вважали після маніфесту 17 октября за чудодійну силу, залежну лише од суспільства, і думали, що нею можна нищити трохи не всяке право адміністрації на заборону, а собі витворити яке завгодно право. І от 30 октября більшість ухвалила розпочати діяльність т-ва «явочним порядком», не мавши стверженого статута. Швидко, одначе, всі побачили, що уваги юристів були вірними, бо «явочним порядком» не можна надати товариству прав юридичного лиця, а без цього воно не може ні кватирі найняти, ні куповати, ні продавати, ні вести які б не було грошові справи. Після гарячого обговорювання, на решті, більшість згодилась з пропозіцією юристів, і 25 ноября 1905 року статут «Просвіти» було стверженo.

Спинилися ми на цім моменті через те, що такі ж суперечки були і в инших городах, а де вони занадто затяглися,

Digitized by Google

там слушний час був утеряний, і адміністрація не ствердила навіть таких статутів, як одеський, через що в тих городах «Просвіт» немає й досі.

Ця перша ластівка на всю Україну піднесла дух одеських українців і надала їм нової енергії. Треба зауважити, що в ті часи всюди позасновувалися, або складалися національні культурно-просвітні й політичні організації—польські, литовські, німецькі, молдавські і т. и. Не мати українцям зараз же відповідно-національних організацій—це було б не тільки боляче для почуття чести й самоповаги, але значило б попустити себе на послуги організованним націям, всюди програвати перед ними в житті, вскрізь пасти задню, і, коли не здатися на їх ласку, то відлати їм в жертву свою культуру і інтереси українського народа в українській землі. Для української інтелігенції це було б не тільки повним позором, а просто злочином перед своїм народом і зрадою своїй землі. Така небезпека найбільш гостро виступила з боку де яких найбільш числених польських гуртів південно-західного краю, з їх замахом на все українське, на зразок польського кола в Галичині, і з боку німців, яких в Херсонщині живе велика сила, володіючи сотнями тисяч десятин землі. Гаятись не було чого,—мусіли зараз же братися за всяку можливу роботу, щоб не втеряти слушного часу, яких буває не багато. Баритися не можна було й тим, шо де які з національних організацій своїм шовінізмом і замірами ставилися до українства так вороже, що їм цілком пристало б назвисько українофобів.

Після 17 октября 1905 р. одні події змінялися другими несподівано швидко; пульс життя бився підвишено,—всіх брала нетерплячка, нікому не ждалося... До всього того культурна праця «Просвіти» вимагала культурних сил для себе і національної свідомости членів товариства. Через це українцям зараз же треба було подбати про це, не ждучи ствержения статуту. Вони, подавши статут, зараз же взялися за працю в межах можливости.

Для ознайомлення широких кол суспільства з історією, потребами, бажаннями, станом і рухом українського народа в його

Digitized by Google

минулости й сучасности, вони спорудили два українських віча, на яких виступили ораторами, і в Росії вперше з катедри перед двохтисячною аудиторією проказані були промови українською мовою. Городська аудиторія обидва рази була переповнена а вміщає вона до двох тисяч люду!

Темами для промов були: Стан України з політичного, економичного і культурного боків в минулім і сучаснім житті народа. Боротьба українського народа за волю, добробит і освіту. Договор 1654 року. Автономія України. Розладдя межи народом і інтеллігенцією. Знищення української автономії, культури, освіти, волі і народнього добробуту московським і польським урядами, россійською бюрократією та своїми зрадниками й перевертнями. Стосунки українців з иншими націями на Україні й по за її межами. Національний український рух і маніфест 17 октября. Вимоги нового життя і нової історії.

Цікаво, що в друкованих оповістках про ці віча, дозволені адміністрацією, цензор повикидав назвисько «український», як небезпечне, і тим, напр., в «Одесск. Нов.» за 23 ноября 1905 р. було надюрковано так: «состоится..... митингъ», а який, або чий—про це мусіли одповістити крапки. В промовах це було живим свідоцтвом утисків українського і зробило на слухачів мабуть чи не більше враження, ніж заборона в Полтаві читати українські привітання на святах Котляревського.

В промовах вказувалося, як ріжні держави зміцніли й выросли в великі на підставі автономно-федеративних засад життя їх народів, і було підкреслено, що сама Московія збільшилася в 1654 році прилученням до неї України на підставі признання за останньою автономії, демократичного ладу і федеративних умов еднання, без чого не сталось би й самого злучення. Нищення ж цих засад життя й відносин польською шляхтою довело до заколоту і скінчилося знищенням самої польської держави. «В цих фактах (говорилося на вічі) велика історична пересторога для будущини, коли хто хотів би чомусь навчитися з історії. Вони яскраво підкреслюють хибність тих політиканів-централистів та ассіміляторів, які кажуть, ніби то автономія країн, признання за

Digitized by Google

всіма націями однакових і рівних прав і розвиток національних культур довели б Росію до роспаду, через що і вважають такі домагання народів трохи не злочином і зрадою проти держави і цілости Росії. Вони не хотять знати того, що ціле тіло не може бути здоровим, коли слабує хоч яка небудь з частин його; вони не хотять признати й того, що краса і сила частин надає красу і силу цілому. Наведені факти свідчать, що діяльність отаких політиків повинно вважати за шкодливу проти окремих народів і проти всії Росії, яка складається з сукупности їх, бо асиміляційна, централистична та гнобительська політика ображає, обурює і пхає пригнічені нації як раз на те, од чого хотіла б застерегти й одвести. Національні утиски можуть тілько одвернуть пригнічених од такої держави, де їх кривдять, принижають і гноблять. Вимоги ж ріжних дуже численних народів Росії, що до автономії і федеративних умов єднання, ростуть і міцніють, підкреслюючи разом з тим потребу в справжнім ограничнім і міцнім, а не в механичнім лише зеднанні Росії, якого хоче досягти політика ассіміляції, винародовлення, утисків та нищення всього, що, уявляючи з себе продукт естественного життя і народньої самодіяльности, не підходить під казенний зразок. На це не треба сліпити очей ні собі, ні людям, ні урядові, щоб з того й справді не вийшло шкоди для розвитку сили і для цілости Росії, бо ті сили й цілость держави безперечно потрібні всім народам її». Говорилося про те, що обвинувачування українців в сепаратизмі вигадали вороги українського народа для своїх нечистих справ, якими вони чинять братові зло і роблять Росії тілько сором та шкоди. Ріжні народи Росії, розвиваючи кожен свою культуру і кожен дбаючи про своє життя в згоді з інтересами й життям инших націй, погодяться межи собою на грунті здійснення високо-гуманного, етичного і христіанського принціпу рівного достоінства всіх людей. Українці, які виставили на своїм прапорі поклик усіх чисто до згоди, рівні й братерства, що можливо здійснити тілько на підставі вище вказаного принціпа рівного достоінства людей, во имья цього ж принціпа повинні і мають право мати свої національні організації, щоб, не

Digitized by Google

ображаючи й не кривдячи нікого, оборонятися, обстоювати інтереси українського народа, дбати про їх і нікому не дати їх на кривду, нищення й поталу. На таких підставах стануть неможливими ні розпад держави, ні гнобительство, ні скривження, ні національний шовінізм, ні панування одного народа над другим.

Ці віча зробили те, що багато людей зараз же заявили бажання стати членами «Просвіти». Голосуванням з них було обібрано в члени до 170 чоловік. Невеличка членська плата (1 карб. на рік) дала змогу вступити в т-во людям бідним і навіть чорноробочим. К кінцю першого року «Просвіта» мала вже 540 членів.

В перші ж часи свого істнування одеській «Просвіті» довелося винести на своїх плечах всякі напади на неї, які робили в суспільстві своє вражіння, чим досягли своєї мети, лякавши й одвертаючи людей од т-ва і ширивши про його таку славу, щоб воно розпалося. Так, перше всього з гурту «русскаго собранія» і всяких «фобів» пущено було обвинувачення просвітян в сепаратизмі, бажанні «расчленить» Росію, в «юдофільстві» і в тім, що це т-во не щось инше, як «жидівська вигадка і жидівська справа» на шкоду Россії... Декілька ж чоловік, визнаючи единим фактором всього в житті економику і все зводячи до закону історичнього матеріалізму, коли побачили, що т-во не піде по їх указівкам і рішучо заявило себе безпартійною національною культурно-просвітньою організацією, то виступили з його і, знайшовши собі «товаришів» по за «Просвітою», заходилися копать проти неї, аби зруйновати. Для цього вони розпускали в суспільстві чутки про шовінізм, юдофобство, темноту, буржуазність, «чорносюртучність» просвітян, вигадували про їх всяку нісенітницю і тулили до їх все таке, що одвертало-б людей. Найбільшу увагу направили вони на студентську молодіж. Як ті, так і другі «приятелі» зійшлися ще й на тім, що повели агітацію проти «Просвіти» в часописях. Один з останьої групи виступив і на декабрськім вічі приблизно з такою промовою: «Люде добрі! Вам

Digitized by Google

казали про автономію. На що вона вам? Вона потрібна буржуазії. Вам казали про українські школи, гімназії, університети—на що вони вам? Щоб там училися діти буржуазії! Не треба нам цього. *На світі є тільки дві нації—пролєтаріат і буржуазія.*»

Ця гостра промова в змякшеній формі була в свій час занотована в одеських часописях («Од. Нов.» і «Од. Лис.» за 6 дек. 1905 р.).

Все отце зробило своє лихе діло помежи суспільством, на яке чутки завжди мали вплив, і накоїло «Просвіті» великої шкоди. Найбільш було важким те, що й студенти, не розібравши і не розвідавши справи, вловилися на гачок гучних слів та обвинувачувань і почали бойкотувати тільки що засноване т-во. З студентської молоді одразу тільки п'ятеро записалося в члени і, до чести їх, внесли в діяльність т-ва всі свої сили. Робота т-ва гальмувалася на кожнім кроці, і не з боку адміністрації, як можна було сподіватися, а з боку зденаціоналізованої, винародовленої і пройнятої всякім політиканством інтелігенції. На зібраннях просвітян не можно було спокійно обговорювати справ т-ва, бо всі балачки зводилися на питання, що робити з «ворогами» од усяких добровольців, які коїли над «Просвітою» справді не щось инше, як чорносотенний вчинок. І от, замість економії енергії для творчої діяльности, довелось розтрачати її на боротьбу з нападниками. Для цього, аби вияснити правду, просвітяне мусіли вдаритися до преси (див. напр. «Од. Нов.» за 22 января 1906 р.)

Заходи просвітян і їх праця швидко показали, на чиїм боці правда. Товариство росло, набіралося сили; розвивало в межах можливости свою діяльність, а нарешті привернуло до себе навіть де-кого з своїх гнобителів. Зараз в тов-і числиться доволі й студентів, хоч діяльність його таж сама культурно-просвітня і безпартійна. Гострі часи з згаданого боку товариство пережило благополучно, і дай Боже, щоб вони не повторялися більше ніколи.

Визначивши метою своєї діяльности допомогу культурно-просвітному розвиткові українського народа в Одесі, товариство «Просвіта» для осягнення цієї мети, по п. 2 статута, має: а)

Digitized by Google

видавати книжки, брошюри, часописі і т. и. б) одкривати бібліотеки, читальні, книгарні, в) споряжати публичні лекції, відчити, просвітні курси, спектаклі, літературно-вокально-музичні вечори, вистави і т. и., г) заводити школи, приюти, ясла і т. и. просвітні й добродійні інстітуції.

Позаяк для виконання всієї програми потрібно мати силу грошей і багато свідомих українських культурних сил, а т-во ні того ні другого в досталі не мало, то вже через це одно воно мусіло обмежитися тільки тим, що здавалося можливим по грошах і по силах. Багацько ж де-чого не можно було виконати і через те, що на кожнім кроці всяку справу гальмувала сила всяких міністерських циркулярів. Так, напр., що до української школи, бібліотек, просвітних курсів і т. и., то з одного в дійсности виходило більше клопоту, ніж користи, а другого, як школи української, то й зовсім не можна було заводити. Тим робили те, що було можливішим, як з боку власних сил, так і з оффіціального боку.

Позаяк членам т-ва для своєї праці треба збіратися, то виділ найперше всього подбав про власне помешкання. Найшовши кватирю з 5 кімнат за 700 карб. на рік, виділ найняв сторожа, купив мебель, лямпи, картини, шахви на книжки і всяке инше хазяйство, а через кілька день після цього вже було споряжено вечір, на якому прочитана була перша лекція по антропології. Виклади й дебати, як з початку, так і зараз, робляться виключно на українській мові.

Вечорі отці збірали все більше й більше народу—в февралі вже кватиря стала тісною, і багато людей не пускали. Коли настав май, то за тіснотою та духотою не можно було ні читати, ні співати. Зібрання на літо закрили, щоб в июлі знайти більшу кватирю і повести діяльність більш широко. Таку кватирю, одначе, знайшли тільки к сентябрю. Зараз «Просвіта» має девять кімнат з залою на 250—300 душ (Софієвська, 30).

Діяльність товариства «Просвіта» в Одесі за рік 1906-й виявилася ось в чім.

Digitized by Google

1) Організовано наукову секцію, яка повинна дбати про те, щоб на кожну середу був виготовлений науковий відчит. Після викладу кожен раз бувають дебати.

2) Складено літературну секцію, яка повинна дбати про те, щоб на кожну суботу було виготовлено доклад по літературі і подібрані вірші й уривки прози для декламацій і читання.

Заходами цих секцій були впоряжені відчити: до літа—три лекції по антропології (характеристика українського, великоруського й польского національного типів і ріжниці межи ними); лекції про українських козаків: звідки взялися під Одесою села Ясска та Біляевка і чого люде з них звуться Турбаями (історія повернення полтавських козаків в кріпаків, переселення їх на наділи з власної землі в селі Турбаях, яку віддано Базілевським): про запоріжських козаків; про запоріжські вільности (аграрне питання); про братства на Вкраіні (культурна, політична, економична й просвітня самодіяльність українського народа в минулім житті і зараз): про українських кобзарів і їх музику (з пригрою кобзаря з Черниговщини); про марксизм і відношення марксистів до національного питання; про складання законів (законодатна діяльність в державах абсолютних (необмежених) і конституційних (дуалистичних і парламентарних) і як ставлять цю справу нові основні закони в Россії.); про повернення козаків у кріпаків; про федеративно-автономні підстави прилучення України до Москви; про відносини межи поляками та українцями в Галичині про українську музику і діяльність М. В. Лисенка; про назвиська: Україна, український, українець, Мала Русь, Малороссія, Великороссія, малорос, великорос (історичний начерк); про минуле українського народа в політичнім, економичнім і культурнім відносинах; про нові українські вірші й пісні соціального змісту: про Шевченка, як народнього поета, і про поетів народницькіх; про Палія; про Мазепу; про Гребінку, Старіцького, Шевченка, Стефаника, Бордуляка, Лесю Українку, Руданського, Франка, Антоновича і инш. громадських, наукових і літературних діячів українського народа. Всього до літа

Digitized by Google

було споряжено 32 лекції, всі, як і дебати, на українській мові. Після канікул, з 16 сентября були відчити на такі теми: а) по середах—про Кирило-Мефодіевське братство; про Галичину, Буковину й Угорщину (подорож.); про українське весілля; про схему «русской» історії (з поводу статьї проф. Грушевського в вид. Акад. наук.); про Галичину і стан українського народа в ній; про гадання українського народа; про похоронні причитування (голосіння) у українців і великороссів: про українське дворянство; про суспільно-громадські відносини на Вкраіні до 14 віку; про німецьку колонізацію в Херсонщині (історико-статистичний огляд); про кошового Сірка; про гетмана Конашевича Сагайдачного; про Петра Могилу; про українські колядки; б) по суботах «Котляревський в історичній перспективі»; про Щоголева, Руданського, Афанасьева-Чужбинського, Гулака-Артемовського, Стороженка, Самійленка, Марка Вовчка, Конобинського, Чубінського, Стефаника, Глібова: про українок татарських бранок (про Роксолану, Марусю Богуславку) в творах українського народа і його письменників: про Забілу; про Кухаренка. Всього за друге півріччя прочитано по середах 14, а по суботах 15 лекцій, а за весь рік прочитано 61 лекцію.

Лекторами виступали свої сили з юристів, учителів, письменників то що. Межи докладчиками було 3 студенти і одна женщина. Одну лекцію прочитав поляк.

Таким робом, відчити одеської «Просвіти» в минулому році мали епізодичний характер. Винні в цьому більше незалежні од т-ва обставини, дякуючи яким довелося уникати і тем сучасного життя. В осени намічені й оголошені були сістематичні відчити по державному праву, по біології і по історії, та ця справа розстроїлася і одсунута на після Різдва. На январь намічений уже ряд відчитів і між иншим про Сковороду, як українського філософа.

По середах приходило слухати до 300. Більше не пускали, бо тісно. За приводом тих же секцій подано в Університет од українського суспільства петіцію про українські катедри.

3) Організована вокально-музична секція, яка по суботах споряжає вокально-музичний відділ вечора. Ця секція порядкує

Digitized by Google

просвітянським хором, який доходить до 70 чоловік, має свого хормейстера, регента і акомпаніатора. По суботах од цієї секції співають хор, соло, дуети, тріо, і грають на піаніно, скрипці, віолончелі. Виконувалися мало не все тілько українські речі; слова ж італійські, французькі й руські перекладалися на українську мову.

По середах збіралася більш інтеллігентна публіка; робітників та майстрів і в загалі простого люду бувало до 10%, по суботах же їх иноді бувало до 25%.

По середах брали вступного з членів по 10 коп. і з гостей по 15 коп., а по суботах з членів по 15 і в гостей по 20 коп. Коли ж росходи стало неможливим покрити таким прибутком, то вступне з ноября побільшили трохи не вдвое, аби покрити дефіціт.

Це підвисшення зроблено на де-який час.

4) Організована драматична секція, яка склала свою трупу і робить вистави на користь «Просвіти», таких вистав з участю хора, співців і декламаторів було споряжено 8. Зараз просвітянська трупа упорядкована і підготовлена, що робитиме вистави що тижня. Два останні спектаклі були поставлені артистично, і трупа зараз надбала в суспільстві добру репутацію.

Виконавців вокальної і драматичної секцій не раз запрошували до себе на вечори поляки й литовці, а раз хорові за участь було заплачено. Гроші пішли на «Просвіту».

Літературно-вокально-музична і драматична секції 26 февраля 1906 року спорядили в переповненій городській аудіторії такі пишні роковини Т. Г. Шевченка, яких мабуть чи де й бувало коли в Россії. Після реферату, йшли декламації, співи, музичні номері, живі картини, а на решті апофеоз: Україна вінчає свого поета, навкруги якого зібрався український народ з своїм національним прапором. Коли бучні оплески затихли, вийшли депутації од ріжних національних організацій в Одесі і привітали просвітян. Поляки сказали промову і поклали у ніг поета лавровий вінок од т-ва «Ліра» з відповідним надписом. Цей вінок і

Digitized by Google

зараз вінчає портрета Шевченка в виділовій кімнаті «Просвіти».

Тіж самі секції спорядили в театрі «Гармонія» встрічу просвітянами, їх родичами і гістьми Нових Років—1906 і 1907-го. Обидва рази були роспродані всі білети, і стрічі вийшли навіть пишними.

При участі тих же секцій, окрім драматичної, на Різдвяних Святах 1906 року споряжено було в помешканні «Просвіти» празниковий вокально-музичний вечір з танцями, а для дітей ялину. На дитячім вечорі співав хор з дітей просвітян колядки й пісні; співали й соло та дуети, деклямували, а на решті танцювали й гралися. Кожна дитина получила торбинку з дарунками на 40 коп. Половина дітвори була вбрана по українському.

При «Просвіті» продавалися всякі українські вироби для вбрання. Зараз не тільки більшість просвітянської малоді, а навіть дам можно побачити, як на просвітянських вечорах, так і в театрі, в національних українських убраннях.

При драматичній секції ведеться наука декламації і української вимови. Цю справу веде за плату спеціально для цього приспоглашений вчитель.

Не можно тут не згадати про танці, за які де хто так докоряв «Просвіті», хоч сам і не зробив для неї нічогісінько. До сентября на просвітянських суботніх вечорах танці були чи двічі, чи тричі. В повій кватирі, побачивши, що зала величенька і для танців добра, де хто з хору і молодших просвітян стали прохати виділ дозволити їм після закінчення літературно-вокально-музичних вечорів, які звичайно кінчаються коло 12 годин ночі, танцювати до 1 часу ночі, цеб то одну годину. Не бачучи в цім нічого шкодливого і міркуючи так, що чому ж людям не зробити приємности цілком культурного характеру, виділ на це згодився. і тепер на суботніх вечорах в «Просвіті» одну годину бувають танці. Треба зауважити, що справа ця мала свій добрий наслідок. На вечорах молодь вивчилася танцювати національні українські танці—метелицю, горлицю, дрібушку й ко-

Digitized by Google

заків, і метелиця ввійшла в таку моду, що з неї починаються всі українські вечорі, навіть в театрі. Команда на танцях ведеться завше по українські.

5) «Просвіта» має свою читальню, в якій можно дістати всі періодичні українські видання в Росії, де які часописи з Галичини і дві з Америки, «Літер. Наук. Вісн.», «Кіевс. Стар.» і деякі россійські часописи. Члени т-ва за читання нічого не платять, а сторонні повинні платити по 2 коп. в день. Поки що читальню було одчинено лише для членів та гостей по картках членів т-ва.

6) Товариство має свою наукову бібліотеку по літературі, етнографії, політичній економії, історії, юріспруденції та українській філології. 2000 томів для цієї бібліотеки куплено од вдови відомого педагога Смоленського. Бібліотека ця дуже цінна. Хто хоче працювати в бібліотеці, то для цього одведена окрема кімната.

7) «Просвіта» має в своїм помешканні склад і продаж українських книжок і россійських, які відносяться до українознавства. В останні три місяці продаж дойшла до 200 карб. на місяць.

8) Не мавши свого кіоска, т-во дає свої книжки на комісію в чужі кіоски.

9) Для помочі нужденним і голодним т-во організувало сбор пожертв і на Великдень допомогло убогим українським родинам в Дальнику, Усатовім, Нерубайськім селах і на Слоб. Романівці.

10) Товариство прийняло на себе видавниче діло О. Л. С. (Одес. Літ. Спілки) і готується до видання де-яких відчитів, зроблених на чергових вечорах «Просвіти».

На часописи одеські «Народну Справу» й «Вісти» т-во «Просвіта» видало свою матеріальну запомогу.

В помешкані т-ва вся мебель, лямпи, столи, шахви, буфет, вішалки, картини, бюсти і т. и.—все те придбано товариством і довгу на нім немає.

В члени товариства приймаються люде всяких націй, аби співчували й допомагали меті «Просвіти». З боку станів членами

Digitized by Google

«Просвіти» зараз числяться прості робітники, ремесники, прикащики, купці, чиновники, вчителі, судді, профессори, студенти, поміщики, попи, адвокати. Великий процент членів—люде торгового класу. До «Просвіти» відносяться дуже прихильно великороси; членів змежи них багатенько. Українців межи просвітянами до 90%.

Постійного росходу товариство несе що місяця не менш 230 карб., а на рік до 3000 р. Ці росходи такі: за квартирю—83 руб., доглядачеві за помешканням і книгареві—20 руб., сторожеві—20 р., регентові—15 р., акомпаніаторші й тапьоршї—15 руб., учителеві декламації й української вимови — 15 руб., за піаніно — 9 руб., на гербові марки (за дозволи) й вечерові марки (на білети) — до 25 руб., на світло, топливо, чистоту то що—до 28 руб., а всього на місяць не менш 230 карбованців. Всі отці гроші збіраються з вечорів по середах та суботах і з вистав.

Товариство має свого буфета, де продаються: чай, пироги, фрукти, солодке, лимонади, бутерброди всякі і т. и. Спиртного немає нічого. Ціни проставлено за все найдешевші, через що товариство має з буфета чистого зиску на місяць карбованців з 10.

Хотіло було то-ство завести з літа свою школу, а через рік гімназію. Але ж поки що ця думка через багацько причин облишена Що до школи, то головна причина в недозволі викладати науку українською мовою. Відомо, що про це Каменецька «Просвіта» підняла питання раніще і довела його до міністерства. Двоє одеських просвітян, маючи свої гімназії, підняли таке ж питання, щоб завести українську мову в своїх гімназіях, але ж одповідь на це получена тілько в кінці ноября. Українську мову дозволили, та обставили це такими формальностями що до книжок та учительства, що знову пішли бумаги в міністерство, і хто зна, чи вияснпться ця справа хоч би через літо, щоб розпочати науку з нового академичного року.

Зараз просвітяне дбають про те, щоб з осени мати свою школу з викладовою українською мовою.

Digitized by Google

Намірилась була одеська «Просвіта» зробити в своїм помешканні постійну виставу продаж українських національних виробів і для цього ввійшла в знески з Полтавою. Але ж Полтава так провчила, що мабуть ця справа на довго захрясне. Двоє просвітян, оглядівши полтавські вироби, сказали прислати їх на кілька сот карбованців на комісію, але ж вироби було прислано з накладною платнею на 400 карб. Нічого було робити, повірили і заплатили 400 кар. Аж ось, коли росташували—лишенько, та й годі! Ціни вдвоє, а то і втроє більші, ніж тут (напр. за плахти, за рушники то що); багацько речей. особливо з посуду, чистісінький брак, якого ніхто не хоче і в руки брать (напр. тарілки з сучками та трухлявиною, хоч і ціна за їх проставлена щось біля 1 руб. 50 коп.); дитячі играшки—це якийсь глум над українською умілостю. Де чого не долічилися. Ціни на все такі, що немає приступу. Поки що поростикали по знайомим на 200 карб., а 200 карб. мабуть так і загинуть. Не так шкода тих грошей, як нівечення тільки що роспочатої справи. Напевне тепер з Полтави вже нічого більше не випишуть.

В «Просвіті» на росхват розбіралися подільські вишиванки.

Є помежи членами «Просвіти» такі, що дорікають виділові, ніби то він мало зробив і повинен був зробить більше. Але ж що ж би то було за товариство, коли б воно покладалося не на власну діяльність, а тільки на виділ! На счастя, одеська «Просвіта» живе самодіяльністю своєю, як коллективного цілого, а не лише виділовою діяльністю. Виділ своїми силами без цієї сасамодіяльности товариства не зробив би й десятої частини того, що зроблено зараз, хоч би й як хотів цього, бо фізічно не справився б перше всього з силою праці. Правда, що ще слід би, й дуже потрібно зробити багато де чого, та зразу всього не переробиш, особливо ж на нашій занедбаній український ниві. Багато де чого не можно, або не легко було б зробити зараз і через сучасні умови життя. Чи не краще було б, ніж дорікати, бо доріканням не поможеш справі і діла не зробиш, вступити в одну з любіших секцій товариства і взятися за незроблене діло

Digitized by Google

власним почином, а не накидати його на виділ, у якого й без того занадто багато клопоту і який ніколи не зрікався робити на користь товариства. І справді, треба ще зробити дуже багато: завести філії товариства по окраїнах та пригородах, де живуть селяне, устроїть в аудіторіях відчити, розшукать для цього лекторів, зорганізувати ширшу продаж книжок, подбати про школи і т. д. Все отце безперечно треба зробити.

Одеська «Просвіта» заснована й збудована на демократичних і гуманітарних підставах. Де високо стоїть наука й просвіта, там високо стоїть і людина. Демократичні підстави вимагають, щоб за всіма людьми визнавалося рівне достоїнство, право на національне самовизначення і на самодіяльний розвиток власних духовних і життьових сил всякого народа. Гуманність же завше звязана з високою любовью до всякої людини. А все отце в купі може лише підвисити народи духовно і вести їх до єднання, згоди, благополучія та счастя. Йти таким шляхом—це значить слугувати людськости і допомагати здійсненню в житті разом, як національних, так і загально-людських благ.

Таким шхяхом праці і йде одеська «Просвіта». Результати цієї праці видні вже зараз. «Просвіта» підняла дух українців, почуття їх національного і людського достоїнства, підвисила інтерес до свого народу, до своєї культури й літератури, і, що стало вже для всіх очевидним, витворила в Одесі українське суспільство, з яким уже рахуються, про яке балакають і яке мусять взнавати, чого раніше не було. Все отце підвисило українців, як в своїх власних очах, так і в очах чужих людей. Багато українців в «Просвіті» вивчилися рідної мови. Дякуючи викладам і дебатам на українській мові по середах і літературно-вокальним суботам, розвинулось знання і літературної мови. Раніше соромилися балакати по своєму, бо це вважалося за ознаку темноти, хлопства, мужицтва, а зараз можно чути українську мову на улиці, в конці, в театрі, в кофейні, в ресторані... Де хто з простих людей, що раніше цурався свого, побувавши в «Просвіті» на вечорах і побачивши українську книгарню й багато

Digitized by Google

українських газет та журналів в читальні, став розмовляти по українські з почуттям свого людського і національного достоінства, визнає себе українцем і каже про це так, що слухач не може не пройнятися до його повагою.

Українська культура в Одесі перейшла на народнє поле, перестала бути ділом невеличкого гурта українських інтелігентів патріотів, стаповиться народньою справою і вже зараз пустила парости. Тим про ширення «Просвіт» треба дбати всіма силами і, як найбільше, допомагати їм розвивати свою діяльність.

Просвітянин

Digitized by Google

Українська преса в 1906 р.

В історії розвою української нації минулий рік 1906 має епохальне значіння: українське слово, сковане десятки літ нечуваними ні в якій культурній країні в Європі драконівськими законами, здобуло нарешті волю і для уряду не служить більше «опасним» і «вредним» за те тілько, що воно *українське* слово. Після указів 24 падолиста р. 1905 та 26 квітня р. 1906 український народ, парівні з усіма иншими недержавними націями в Россії, має право на свою пресу, на вільний друк книжок «без предварительной цензури», підлягаючи тим самим, хоч і суворим, законам, що й друковане слово инших націй... Здобуто теоретичну рівність перед законом, і це має велику силу: українське слово, що на нього в квітнику усяких мов в россійській державі звикли дивитися і чужі і свої «добрі люде» як на якесь нікому непотрібне зілля, на «плевелу», зрощену на штучному грунті для «услади» невеличкого гуртка «патріотів», з цього часу має змогу показати неправдивість чи зумисного, чи несвідомого над ним глузування, посмішок та легковаження, має змогу обняти усі галузі науки і письменства і, досягши поважаних наслідків, прокладати собі повагом шлях і до громадського життя, до ужи-вання його в школі, в церкві, в суді та по всяких громадських і приватних інстітуціях. Такі перспективи вбачала українська інтелігенція на прикінці року 1905, почувши вільною себе од тих пут, якими так міцно спутана вона була в останні тридцять літ. Вбачалося їй, що пробуркане од довгого сну громадянство

Digitized by Google

в той мент кинеться надолужувати те, чого йому бракує, візьметься поновляти та відбудовувати народню духову руїну, і національне відродження піде надзвичайно жвавим темпом,—українська книжка, українська література і преса, якої так давно українське свідоме громадянство домагалося, розцвітуть буйно та пишно і вкриють десятками періодичних видань українську землю од Карпату і до Дону, поширюючись в сотнях тисячів примірників. Так воно здавалося, і тим-то з початку року 1906 мало не в кожному більшому українському місті мала виходити своя газета, щоденна або тижнева, або журнал. Чимало таких видань було розпочато, ще більше обмежилося на самих лишень замірах, і з усіх тих великих сподіванок—українська преса в россійській Україні вступила в новий рік 1907 тілько з трьома газетами, що виходили і в році 1906: «Рада» у Київі, «Рідний Край» у Полтаві та «Світова Зірниця» в Могилеві Подільскому. Поясняти це тілько тим, що пригнічена українська преса, «пробувавши довгий час під забороною, не могла зараз же міцно стати на ноги, не маючи за собою а ні газетних робітників, ні відповідних друкарень, бо навіть наборщиків не легко було найти,—тим то через технічні умови та через адміністраційні утиски—вона має характер якийсь випадковий і недовговічний» [1])—очевидно, було б трохи наївно. Безперечно, що показані нещасливі обставини чимало гальмували справу української преси, але тілько почасті,—головна ж, основна причина нетвердого її становища в році 1906 полягала в тому, що не було ще остілько широкої авдиторії, з помічю якої, моральною і матеріяльною, могло б міцно, на власних ногах стояти те або инше видання. Виявилося,—як того і треба було сподіватися,—що приспаний довгим гнітом український народ, позбавлений національної свідомости, національної та й взагалі якої будь освіти, не міг враз, з самого доброго лишень хотіння проводирів своїх, стати і свідомим і освіченим національно остілько, щоб одразу

[1]) Рідний Край, № 32. М. Оленин. «Українська преса від 17 жовтня 1905 року до 1 липня 1906 року».

Digitized by Google

взятися до української газети та українського журналу, яких він і прочитати доладу не зможе. Українська газета і журнал на початку могли мати читачів тільки серед інтелігенції.—городської й сільської, залічуючи сюди й те інтелігентне селянство, що постало на селі за останні роки. Взагалі ж селянство, якому бракує звичайно якої будь грамоти, не кажучи за українську, повинно було тільки ще прислухатися та вчитися української мови і писання на цих самих газетах, і воно справді, де обставини тому сприяли, охоче те робило. Рік тяжкого досвіду і для української інтелігенції, і для народу не минув даремне. Інтелігенція, яка помилилася була одразу на силах свідомого елементу і через те мусила зазнати чималих матеріальних жертв першого року існування української преси, може почувати себе в де якій мірі задоволеною морально, бачивши в протязі цілого року, яку велику силу мала навіть ця, убога для початку, преса, як з кожнем днем вона все дужче та більше єднала поміж себе усякі елементи народні, як все ширше та глибше вкорінялася вона по всіх закутках України, стаючи культурним огнищем для все ширших і ширших масс народніх. Минулий рік був доброю спробою наших сил, показав, на кого і на що ми можемо рахувати в своїй культурно-просвітній роботі, допоміг нам позбутися усяких шкодливих ілюзій, виявив нагальну потребу тісніше сполучити культурні і матеріальні сили і вступити в новий рік з ясними, не затуманеними рожевими мріями очима, з більшою надією на те, що велика робота національного освідомлення йтиме тепер жвавіше, інтензивніше, і через якийсь час дасть ті наслідки, яких українська інтелігенція сподівалася, немов манни з неба, ще тоді, коли тільки намірилася взятися до своєї великої роботи.

Перейдемо тепер до огляду самої преси української за рік 1906 в россійській Україні, а почасти й по инших землях, де живе український народ

Газети.

Розпочинаючи огляд преси в Україні россійській, ми мусимо трохи вийти за межі року 1906 і згадати про першу українську

Digitized by Google

тижневу газету «*Хліборобъ*», що «явочним порядком» почала виходити 12 падолиста р. 1905 у Лубнях, під редакцією М. Шемета. За час свого недовгого істнования (на 5-му числі була вже заборонена) газета ця придбала велику прихільність в громадянстві і росходилося в великому числі примірників (до 5000). «Хліборобъ» найбільшу увагу звертав на життя українського села, пропагував ідею селянської спілки, друковав постанови волосних сходів та селянських громад про землю, про народню освіту, автономію, Установчу Раду і т. и. З 4-го числа газета поставила в своєму заголовкові: «Селяне усієї України еднайтеся»!—але 5-е число було вже сконфісковане.

Тим часом надійшли «временныя правила» з 24 падолиста р. 1905 про періодичну пресу. На підставі цих правил розпочалася уже легальна українська преса, і першим вістником її був «Рідний Край», тижнева газета (число на пробу вийшло 24 грудня). Це єдина газета на Вкраїні, що в протязі цілого року 1906 виходила безъ більших пертурбацій (за ввесь час сконфіскований був тілько № 20). «Рідний Край» поставив собі на меті задовольняти духові потреби селянства, але в межах широкої програми, що обнімає загальні потреби краю, без якоїсь партійної або класової виключности. Газета, редагована жваво і уміло, скоро придбала симпатії читачів. Люде, що стояли близько до редакції, належали до полтавської групи української демократичної партії. і це вже може свідчити і про напрям газети. Що ж до змісту, то крім тижневого огляду політичного життя на Україні та в Россії, газета давала солідні статьі, присвячені політично-громадянським, національно-культурним та економічним питанням. Досить широко поставлений був в газеті відділ дописів. З більших статьів визначаються: Гр. Коваленка «Оповідання з історії Українського народу», його ж «Листи до селян про народні права», Д. Дорошенка «Оповідання з Ірландської історії», В. Д. «Земля. Лад владіння нею і як нам бути на далі» Л. Падалка «Про землі, з яких складається Русь—Україна, і про людність, яка її заселя», В. Василенка «Про вжитки полтавських хліборобів».

Digitized by Google

«Рідний Край» виходитиме і в році 1907 при найближчій участі Олени Пчілки, Панаса Мирного і Миколи Дмитрієва.

З 31 грудня року 1905 почала виходити у Київі щоденна газета «Громадська Думка», як орган демократично-радикальної партії. Спочатку мала виходити газета «Громадське Слово», але Київський губернатор не дав на неї дозволу, повідомивши видавця, Євгена Чикаленка, що на підставі п. *б.* ст. 4 відділу VII Височайше затверджених тимчасових правил про періодичні видання, йому, Чикаленку, не можна видати свідоцтва на видання газети «Громадське Слово» і журнала «Нове Життя» через те, що з оголошення д. Чикаленка, яке знаходиться в його канцелярії і містить докладну програму і напрямок згаданих виданнів, видно, між иншим, що видання сі домагатимуться переміни існуючого державного ладу в Россії, утворення окремих автономних країв на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу усієї землі у власність народу, які вчинки забороняються карним законом (ст. ст. 252 і 318 улож. о наказ. уголов. и исправ., т. XV св. зак. изд. 1885 г.).

Перше число «Громадської Думки» вийшло за підписом Володимира Леонтовича і зараз було сконфісковане, а на № 21 газета була спинена і далі виходити почала аж через 9 день: та на № 190 (18 серпня) була знову спинена, а контора редакції запечатана. «Громадська Думка», обстоюючи за ті самі прінціпи, що і «Рідний Край», провадила свою культурну роботу, оскільки дозволяли «незалежні обставини». В величезній массі матеріалу в 190 числах газети, не лічучи статьів та заміток загальніщих, докладно розроблювалися з українського погляду питання культурні та економічні. Газета енергично обстоювала за права українскої мови у всіх галузях громадянського життя на Україні, а попереду всього—в народній школі. В справі місцевого самоурядованія газета вимагала для українського народу рівних прав з иншими націями въ Россії. і головним завданням Державної Думи,—по тому, як впроваджено буде в життя основні свободи,—вважала оборону прав крайових та національних оди-

Digitized by Google

ниць, для чого мусила б бути поширена територія земського самоурядования, поширено його права, а земські інституції національних територій обєднано крайовим народним заступництвом.

Обслужуючи широкий обшир української території, «Громадська Думка» давала місце дописам і статьям з усих закутків України російської і галицької та Буковини, що відбивалося на мові газети і за що її чимало попрікали читачі [1]). Та не вважаючи на усякі другорядні хиби та дефекти в газеті, вона чим дальш, почала притягати все більше число співробітників, і серед них виявилося чимало молодих, свіжих сил, що подають добрі надії; де які з них в перших цих літературних виступах своїх виявили безперечний літературний хист і звернули на себе увагу. Крім письменників, відомих вже в українській літературі, як О. Білоусенко, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. З(агірня), А. Крим-ський, М. Кропивницький, М. Лозинський, М. Левицький, М. Лисенко, О. Лотоцький, І. Липа, Лісак-Тамаренко, В. Леонтович, О. Маковей, Д. Маркович, В. Мировець, М. Павловський, Л. Пахаревський, С. Русова, О. Русов, Гр. Сьогобочний, В. Сивенький, Є. Чикаленко, М. Чернявський, Ф. Шелудько, д-р Юркевич,— в газеті брало участь багато нових в літературі співробітників, між якими визначаються: Ворон-Вільчинський, А. Граб—ко, П. Капельгородський, З. Зл—ський, Є. Кв—ий, К. Лоський, Мандрівець, І. Огієнко-Рулька, П. Оправхата, $П_2$., В. П(існячевський), Старий Русин, І. Тарасенко, А. Тесленко, С. Черкасенко, Л. Чуний, Ф. Шелудько, А. Я.

З статьїв про всякі громадські питання, а також про Державну Думу. Раду. то що,—варто зазначити: Б. Грінченка— Якої нам школи треба, Де ми і скільки нас? Народні вчителі: В. Доманицького. Доля селянська, Про сільську кооперацію, Пекучі питання, Про потребит. крамниці, Хто ми і що ми?

[1]) Див. ряд статьїв Б. Грінченка „Тяжким шляхом“ в газеті „Рада“ (Єсть і окрема відбитка).

Digitized by Google

Земельний голод в Київщині, Колись і тепер (про накази Катерин. комісії 1767 р.); К. К. Про громадські вільности.—цілий ряд статьів, Колодянин. Що діється на селі: М. Лозинського—статьї про галицькі справи; Огієнко-Рулька. Літопис забастовочного руху; В. П.—цілий ряд статьів про Думу; Старий Русин—ряд статьів з Холмщини, А. Я.—статьї по політічній економії. В відділі фелетонів, оповідань та віршів—зазначити варто вірш В. Сивенького. «Міністерська пісня», а з оповіданів: В. Винниченко. Уміркований та щирий», «Малорос-европеєць», «Земляк»; Ворон-Вільчинський. «На зажинках»; А. Граб—ко. Як баба Горбулиха зробила забастовку; Б. Грінченко. Оповідання з української старовини, Сам собі пан; Єфремов. Дрібнички; В. Зт—ський. В тумані, Малюнки селянського життя: В. Сивенький—ряд фелетонів, А. Тесленко. Радощі, Школярі, Любов до ближнього, У схимника; Чикаленко Є. Розмова про всячину; Юркевич д-р. Сучасні сільські малюнки.

Крім того подано було більш 50 статьів по літературі, біографії, некрологів і т. и., з яких зазначаємо—біографію М. Біляшевського (№ 52), про видання повного «Кобзаря» (№ 148) та новознайдені твори Шевченка (№ 162)—В. Доманицького; некролог Данила Танячкевича (№ 87), некролог О. Лазаревського (№ 71), Просвітний памятник Т. Шевченкові (№ 45)—М. Левицького: Памяти В. Лесевича (№ 3),—В. Мировця; памяти А. Метлинського (№ 132),—П.; памяти М. П. Старицького (№ 84)—П. М.; До ювилею В. Антоновича (№ 95)—П. М; про памятник Т. Шевченкові (№ 114)—П. М.; Памяти П. О. Куліша (№ 22)—П—кий; Петро Ніщинський (№ 51)— Л. П—ський; Українська періодична преса (№ 159)—Л. П—ський; на Тарасовій могилі (№ 183)—Подорожній; Т. Г. Шевченко. Сорок пьяті роковини (1861—1906) (№ 45),—І. Рулька; некролог П. Рябошапки (№ 99), Л. Смоленського (№ 15), М. Стороженка (№ 13), Р. Сембратовича (№ 2), Митрофана Александровича (№ 70),—Гр. Треймана; біографія В. М. Шемета (№ 89).

З статьів про театр і музику зазначуємо: С. Бердяєв. З школи М. В. Лисенка (№ 119), Ге-Те. Українська вистава (№ 118,

Digitized by Google

131), Лукьяновський народній театр (№ 136), Є. Кв—цький. Лукьяновський народній театр (№ 160), М. В. Концерт народього хора К. Стеценка (№ 17), Л. П—ський. Народній концерт (№ 77), Л. Свірговський. Украінський театр (№ 115, 121).

В відділі «Бібліографія» дано було рецензії на 30 видань.

Після того, як спинено було газету «Громадська Думка», у Київі цілий місяць не було украінської газети, і аж 15 вересня почала виходити «Рада» при участі тих самих співробітників, що й «Гр. Думка». «Рада» виходила до кінця року, і в 92 №№ своїх дала багато цінного матеріалу. З статьів про справи громадські та з белетристики можна зазначити: П. Капельгородський—Заходи коло шкільної справи на Кубані, А. Тесленко. В городі, М. Чернявський. У самотині, А. Тесленко. Наука, В. Доманицький. Не святі горшки ліплять (про потребит. крамниці). В. Сивенький. Чому я не став учителем, Ф. Шелудько. Шкільна наука, І. Т. Малюнки з сучасного життя, Ф. Шелудько. От і все!, А. Я. Операції крестьянського банку, З. і І. Л—а. Про украінський народний університет, Майорський. Орачі, І. З. Як заснувалося Яланецьке позичково—ощадне товариство, І. Огієнко. Молоде й старе покоління на селі, В. Винниченко. Честь, Ю. Будяк Скажений дід, В. Злотчанський. На почлігу; Д. Дорошенко. Ще в справі украінських кафедр, І. Т. В дорозі, Д. Дорошенко. Про памятник Т. Шевченкові, П. Капельгородський. Милостивий маніфест, Д-р Юркевич. Сучасні сільські малюнки, Т. Осадчий. Бійка за землю на селі, В. К. Зустріч архиерея, Майорський. Пригода; його ж—В чайній: Заява студентів украінців, подана ректорові Київського університету, Свящ. Д. Щербаковський. Сучасний рух серед селян Ростовської на Дону округи та «До питання про землю донських козаків в Ростовській на Дону окрузі», Мандрівець. В гостях у переселенців, Ладько. Два місяці у Полтаві, II². Асімілятори въ украінському убранні, Є. Чикаленко. Розмови про всячину, Майорський. Різдвяне оповідання, М. Чернявський. Перед світом, Гр. Григоренко. Семеро (оповід.), Тутешній (Крижановський). Відгук з села. Сіль-

Digitized by Google

ский лікарь. Народна лікарська справа; статьї—М. Лозинського про австрійські справи, П²—ряд фелетонів і статьів на сучасні теми.

З статьів про науку, літературу та умілість треба згадати: Про подільську «Просвіту» А. Смоліевского, Товариство» Просвіта у Київі (№ 22), Б. Гринченко. Тяжким шляхом (ряд статьів), некролог Б. Познаньского (№ 29), Памяти О. Кониського (№ 65), В роковини смерти П. Грабовського (65), Д. Д. Іван Франко (з нагоди 50 літ його нарождения) (№ 68), М. Л. Кропивницький (з нагоди 35-літн. ювілею його діяльності) (№ 79), Лист з Одеси про «Просвіту (№ 80), Д. Д. Борис Гринченко (з нагоди 25 літ його діяльності) (№ 83), Гр Сьогобочний. Про наші «Просвити» (№ 89).

Рецензій було уміщено в «Раді» теж багато.

Як можна бачити уже з переліку співробітників і статьів в «Гром. Думці» та «Раді» обидві газети удержувалися силами молодих письменників,—найбільш таких, що тілько останніми часами зьявилися на літературному украіньскому полі...

«Рада» виходитиме і в році 1907, в побільшеному трохи розмірі, під редакцією М. Павловського, як газета безпартійна і межпартійна.

Третя газета, що виходила цілий рік—це тижнева «*Світова Зирныця*» в Могилеві Подільскому. Почала вона виходити з 23 лютого, і до кінця року дала 45 чисел. Газету цю видає гуртик польських поміщиків (редактор І. Волошиновський) і на меті має поліпшення селянської сільско-господарської культури. З цього боку газета чимало прислужилася украіньскому людові, поширюючи серед нього національну свідомість і своїм виданням, і розсилаючи додатками окремі книжечки, а також подаючи практичні вказівки, як найкраще селянинові госпадарювати та достатки свої побільшити. Одначе через свій оппортунізм газета не викликає співчуття серед людей з радикальніщими за «Свитову Зирыцю» поглядами. Очевидно, що де хто дорікав редакції за її помірковапість, бо в останпому (45-му) числі—«Од редакції» з цього

Digitized by Google

приводу читаємо таке: «Скілько разів де які газети докоряли нам за те, що ніби то «Свит. Зирн.» в цей неспокійний час занадто спокійна: а де які, придумуючи чим би упекти, писали, що вона *панська газета*. Ні разу ми на ці докори нічого не відповідали. Кожна, кажуть, голова свій розум має. Кожний хоче мати гарну, велику й теплу хату, але один воліє стару помаленько розбудовати, поправляти, а все таки в хаті сидіти: а другий думає, що краще буде стару завалить, а другу покласти, а тим часом враз з дітьми на дворі мерзнуть». Редакція обіцяє й надалі обстоювати ту думку, що для покращання життя людського на світі потрібна тільки одна дорога—розвиток... «Иншої дороги до добра ми не знаємо, чрез те й показувати не можемо. Хто знає кращу дорогу, хай показує,—ми на перешкоді не будемо»...

Як можна бачити з цього, редакція не дає належної відповіді на ті закиди, які їй робилося, і зводить мову на конешну потребу еволюції, немов би то хто виступає проти того.

Друковалася «Свитова Зирныця» правописом етимологичним («обще-русскимъ»), а з р. 1907 переходить на правопис звичайний, фонетичний. З року 1907 «Світова Зірниця» даватиме щомісячний додаток для дітей «Читайте, діти!»

З инших газет, що не довго на світі животіли, зазначимо такі:

«*Добра Порада*», щотижнева газета (на зразок «Рідного Краю»), почала була з березоля виходити в Катеринославі, під редакцією д. Дьяконова, але спинилася, не з своєї волі, на 4-му №. Обличчя свого газета ця до ладу не виявила. Були в ній доволі цікаві статьї, як на приклад огляд української преси, або стаття, в якій коротенько викладалося фонетику української мови, але про сучасні пекучі питання говорилося в ній небагато. Відділ красного письменства, в «Добрій Пораді», складався найбільше з передруків давно відомих річей. Найкраще було число, складене в памьять Шевченка.

Ще перед «Доброю Порадою», а власне 23 лютого, в Катеринославі вийшло 1 число щотижневої газети «Запоріжжя».

Digitized by Google

Редактором її був проф. Еварницький. В першому числі видруковано було, між иншим, «Розриту могилу» Шевченка, і за це газету було спинено...

Ще рапійш (8 січня) в Одесі вийшла щотижнева газета: *Народня Справа* (редактор—лікарь Луценко), але на першому ж числі видання було заборонене. Замість «Народньої Справи» д-ка Шелухина почала видавати з такою самою програмою «Вісти», але це видання, не знати з яких причин, спинилось на 5-му числі. Найкраще поставлено було в цій газеті хроніку українську і загальну. Що ж до провідних статьів, то їх було не багато, та й ті не визначаються великим інтересом.

В Харькові мала виходити щоденна велика газета «Слобожанщина», під редакцією М. Міхновського. Вийшло в кінці березоля тілько одне зразкове число, та на тому й край...

Там таки, в Харькові в травні почала виходити «Порада» «газета для крестянъ и мищанъ—хлиборобивъ, двотиженна на українській мові». Цю «двотиженну» газету заходився видавати д. Лободовський, склавши сам увесь номер. Видання на першому ж числі і припинилося. «Порада»—зьявище дуже цікаве і до до якої міри може заступити собою юмористичний орган...

Українська соціально-демократична партія почала була з 27 травня видавати у Київі газету «Боротьба», двічи на тиждень, але газету на 4-му № заборонено, а редактора-видавця лікаря Стаховського покликано до суду. Газета мала чималий успіх.

Оце і всіх газет, які виходили в россійській Україні. Крім того не виходили, хоч на де які оглошено навіть було переплату: у К и ї в і,—крім «*Громадського Слова*» (недозволеного)—*Робітнича часопись* »*Праця*», щоденна газета (редактор П. Дятлов), *Селянин*, щоденна (ред.-видавець Д Рижій), *Українська газета*, щоденна (ред.-вид. В. Козловський), *Слово*, щоденна (видав. Є. Корольова), *Наше життя*, щоденна (видав. Ю. Осінський). В М о с к в і: *Україна*, газ. 150 №№ на рік (вид.-ред. І. Оппоков); в О д е с і: *Нова Україна* (вид. Іващенко); у П о л т а в і: *Рідна Думка*, тижнева (вид. В. Я. Демянко), *Українське Слово*, тижнева, з місячником для дітей «Зірка» (вид. А. М.

Digitized by Google

Дмитріева; в Лубнях: *Хліборобська Справа*, тижнева (ред.-вид. Вол. Шемет); у Петербурзі: *Голос робітника*, тижнева (ред.-вид. П. Понятенко). До цих газет треба ще додати газети, що видавалися або мали видаватися двома мовами: *Народная Польза* в Умані (ред.-вид. А. Александровський),—видання незабаром заборонене; *Прилукщина*—в Прилуках (вид. Морачевський)—не виходила; *Свобода і Земля* у Лохвиці (вид.-ред. Н. Ротмістров)—не виходила.

За кордоном минулого року виходили такі газети:

В Галичині—*Діло*, щоденна газета у Львові, орган народово-демократичної партії (виходить 27 рік), «*Руслан*, щоденна у Львові (5 ий год), «*Громадський Голос*»—2 рази на тиждень (орган галицьких радикалів) (рік 7), «*Гайдамаки*»—щотижня у Львові, «*Дзвін*»—ілюстров. літерат.-наук. газ., щотижнева у Львові (зам. нього виходить «*Пчілка*»), *Подільський Голос*—тижнева в Тарнополі; *Боєвий прапор*—щотижня, у Станіславові, «*Господарь*» газета рільнича, щомісячна в Перемишлі. На Буковині: *Руска Рада*—щотижня в Чернівцях, *Буковина*—тричі на тиждень в Чернівцях, *Земля і Воля*—щотижня (орган с.—дем.) у Чернівцях.

В *Америці*: *Робітник*—в Нью-Йорку, 2 рази на місяць (ред. А. Хромовский), *Свобода*—тижнева в Oliphant Pa, *Зірниця*—тижнева в Шамокин, Pa (ред. О. Стеткевич); *Канадийський фармер*—в Канаді.

Журнали.

З українських журналів в россійській Україні цілий рік виходив один лишень—«*Нова Громада*» у Київі, що місяця. Маючи спільну редакцію з газетою «Громадська Думка», він виявляв погляди тієї ж самої течії серед української інтелігенції, що й газета. Це перший, цілком український літературно-науковий журнал в россійській Україні, і не вважаючи на те, що це перша ластівка – виглядає солідно і містить в собі поважні праці аж 85 письменників. Крім відомих вже в українській літературі письменників, як Алчевська Х., О. Білоусенко, П. Вартовий, В. Васи-

Digitized by Google

ленко, М. Вдовиченко, В. Винниченко, М. Вороний, Г. Григоренко, Б. Грінченко, М. Дмитріев, В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. Загірня, М. Коцюбинський, А. Кримський, М. Кропивницький, В. Кушнір, Р. Лащенко, М. Левицький, І. Липа, Л. Пахаревський, Лісак-Тамаренко, М. Лозинський, О. Лотоцький, Д. Маркович, Ф. Матушевський, В. Мировець, М. Павловський, О. Русов, В. Самійленко, П. Смуток, М. Старицький, Є. Тимченко, Л. Українка, М. Чернявський, Л. Яновська,—в журналі видруковано було праці замітних письменників, що прийшли з собою рік 1906, напр.: В. Бондаренко, Н. Гаєнко, Н. Г., П. Капельгородський, Мандрівець, А. Невада, С. Панасенко, В. Піспячевський, Н. Романович, І. Рулька, А. Тесленко, М. Черкавський, С. Черкасенко, Є. Щербаківська, Б. Ярошевський.

Другий місячник, що почав був виходити доволі періодично, і навіть раніш за «Нову Громаду»—це «*Вільна Україна*» в Петербурзі (ред.-вид. А. Шабленко). З початку це був орган с.-дем. партії, але не мав гостро партійного характеру; почавши з 3 книжки журнал цілком став органом української соціал-демократії. Вийшло усього 6 книжок, із них 3 та 5—6 були конфісковані. На цій книзі видання спинилося. В журналі найбільший інтерес мають декілька партійних статтів, як напр. «Краєва автономія України» П. Смутка, «Автономія України в світлі соц.-демократичної критики», М. П. «Національні організації пролетаріату» та инші.

Крім цих журналів почав був виходити у Київі «*Українське Бжільництво*» (ред.-вид. А. Архипенко), але на другому числі журнал цей спинився.

Довше виходили два ілюстрованих журнали: *Зоря* (тижнева) у Москві (ред.-вид. Ів. Оппоков) та *Шершень*—у Київі. «Зорі» вийшло усього 8 подвійних чисел. Крім малюнків на українські сюжети, журнал містив в собі твори красного письменства (повість Ів. Левицького, вірші Ол. Коваленка та инше), а що найважніще—початок «Курса украинской грамматики» проф. А. Кримського, россійською мовою—задля тих россіян, що хотіли б навчитися по українському читати та писати.

Digitized by Google

Друге ілюстроване видання—«Шершень», сатирично-юмористичний тижневик. Вийшло усього 26 №№. Що до сатир та юмору у «Шершні», то його дуже не багато в цьому виданні. Зате де які малюнки справді цікаві.

Нарешті в м. Єдинцях, Бесарабської губ. Ф. Немоловський почав був видавати місячник «*Хата*». Вийшло його одне число, а 2—було сконфісковане В першій книзі уміщено було: стаття «Про землю», початок нарисів з української старовини, медичні та сільсько-господарські поради, хроніка життя. Напрямок журнала найкраще виявляється в першій статті «Про землю», в якій автор (редактор) нехтує усі плани, як би можна було розв'язати земельне питання, а сам, одначе, не подає ніякого иншого способу.

Крім того, оповіщено було про нові журнали, які не виходили одначе: у Москві—*Хата*, місячник (ред. Ів. Оппоков), у Петербурзі—«*Ціп*», гумористичний 2—тижневник (ред. А. Шабленко), у Київі—*Дзвін*. щотижневий (видав. І. Федорченко) *Віночок*—дитячий тижневик (вид. Оксана Стешенкова), у Звинагородці «Звинагородщина» (фольклорний, під. редакціею А. Кримського).

Крім того, двома мовами виходили: «Кіевская Старина» (перестала виходити на 25 році) та «Пчеловодъ и Садоводъ» (вийшло усього 3 числа).

В «Кіевской Старинѣ» в р 1906 статьї містилися на обох мовах: россійській і українській. В протязі року в журналі видруковано було: А. Герценъ и его отношенія къ польско-украинскому вопросу; Воспоминанія и автобіографія Одесскаго протоіерея Николая Ивановича Соколова; Сговоръ малолѣтнихъ,—Ор. Левицкаго; Кирилло-Мефодіевскіе заговорщики—Н. Стороженка: Н. И. Стороженко,—Олены Пчилки: Памяти В. Л. Беренштама,—В. Науменка; Праздникъ Пасхи въ с. Косаревѣ, Дубенск. у,—В. Каминскаго; М. Бакунинъ и русскіе прогрессисты 60-тыхъ годовъ въ вопросѣ о польско-украинскихъ отношеніяхъ; Землякъ и предтеча Гоголя—В. Данилова; Повѣсти и сказанія древнерусской письменности, имѣющія отношеніе къ евреямъ и еврейству,—Б. Бараца; Памяти И. Я. Рудченка,—С. Свириденка;

Digitized by Google

Изъ жизни учебныхъ заведеній Юго-Западнаго Края въ 1840-хъ годахъ,—О. Левицкаго; Отношеніе великорусскихъ соціалистовъ 70-хъ годовъ къ народно-федеральному направленію; Изъ воспоминаній о Харьковскомъ университетѣ конца 40-хъ годовъ,—И. Сокальскаго; Життя і твори Віктора Забіли,—В. Мировця; Отчетъ о присужденіи преміи Н. И. Костомарова; О положеніи крестьянъ Ю.—З. края во 2-й четверти XIX ст.—Ор. Левицкаго; Польская и великорусская печать 70 гг. по вопросу о народно-федеральномъ направленіи,—М. Драгоманова; Къ вопросу объ украинскомъ народничествѣ,—П. Одинца; Откровенне св. Степана,—Ів. Франка; Признаки украинской колонизаціи на Уралѣ,—Вл. Короленка; Малороссійское козачье ополченіе въ 1812 году по архивнымъ даннымъ,—И. Фр. Павловскаго: Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка.—В. Доманицького; М. М. Коцюбинскій (опытъ критическаго очерка),—Л. Старицкой—Черняховской.

З красного письменства: Весняна повідь, повість М. Чернявского; На свят вечір,—Л. Яновської; Воно саменьке—Грицька Григоренка; Тихеньке життя—Л. Пахаревського; Темнота—Ю. Будяка: Не в руку—П. Ротаря; Розгардіяш. Твора на 4 дії—М. Кропивницького.

За границею минулого року виходили журнали:

Записки Наукового Товариства імени Шевченка—«Наукова часопись присьвячена передовсім українській історії, фільольогії й етнографії» під редакцією Михайла Грушевського. Виходить що два місяці. Минулого року вийшли томи 69—74, які містять в собі такі цінні праці: Ф. Колесса. Ритміка українських народніх пісень; З. Кузеля. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности; І. Джиджора. Україна в першій половині 1738 р.; М. Грушевський. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України; Ів. Франко. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка: М. Грушевський. Коли сфабрикована грамота Любарта луцькій кафедрі?; Ів. Кревецький. З виборчого руху в східній Галичині в 1848 році; М. Зубрицький. Село Мшанець Старосамбірського повіта; Ів. Франко. До історії українського вертепа,

Digitized by Google

історично-літературні студії й матеріали: Ів. Джиджора. З новійшої української історіографії (А. Єфименко. Южная Русь); М. Грушевський. Лист володимирської громади з 1324 р.: Ів. Созанський. До історії участи галицьких Русинів в словянськім конгресі в Празі 1848 р.: С. Маслов. Рукописи Софійської катедри в Київі.; Др. С. Рудницький. Получення Сяна з Дністром в ледовій добі; Вол. Перетц. Українське питання в освітленню польського поета XVII віка; М. Зубрицький. Велика родина в Мшанци Старосамбірського повіту: Ів. Кревецький. До історії організовання національних гвардій в р. 1848; Ів. Крипякевич. Автобіографія холмського священника з першої половини XIX в.: М. Грушевський. До біографії Онисифира Дівочки; В. Щербаковський. Деревляні церкви на Україні й їх типи; Ол. Грушевський. З українського культурного і наукового житя в середині XIX ст.

Крім цінних дрібніщих заміток, що друковалися у відділі «Miscellanea», варті уваги солідні огляди наукової літератури З. Кузелі «Антропольогичні й археольогичні часописи за 1904 р.» і «Етнографія в Західно-европейських часописах за р. 1904». Крім того, огляд українсько-руських часописів за р. 1905, де можна знайти усе, що містилося з поля українознавства за р. 1905.

Літературно-Науковий Вістник. На чолі редакції—В. Гнатюк, проф. М. Грушевський та др. І. Франко. В журналі, въ протязи р. 1906, містилися поезії, повісті, новелі, драми, статті і замітки з поля літератури, науки, умілости,—наресті, бібліографія. Крім оригінальних поезій і прозових творів багато уміщено було кращих праць европейських письменників в перекладі на українську мову З статьів про науку, літературу та умілість—С. Томашівського. Володимир Антонович—його діяльність на полі історичної науки, Л. Кримський. Ода Сафо, в перекладі Ів. Котляревського; Кармапський. Памяти Володимира Лесевича, Ів. Франко. Руcько-польська згода і українсько-польске братання, М. Грушевський. Дорогою віків, В. Гнатюк. Видавпича Спілка, М. Лозинський Роман Сембратович (посмертна згадка), Ів. Франко. Поезії Віктора Забіли, Ів. Франко. Своя своїх не познаша, М. Лозинський.

Digitized by Google

Становище польських і великоруських соціялістичних партій до українського питання, М. Грушевський. З біжучої хвилі («Самоотверженіе малороссіянъ»), Ів. Франко. До біографії і характеристики Віктора Забіли; Програма української демократично-радикальної партії, В. Гнатюк. До біографії В. Забіли, В. Словінський переклад Шевченкових поезій, Ів. Франко. Стара Русь, М. Грушевський. У українських послів россійської Думи, В. Гнатюк Львівський «Народный Домъ», М. Грушевський. Ганебній памяті! (про скасовання закона р. 1876), Ів. Франко. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова, Із статистичної Комісії Наук. Тов. ім Шевченка, З паперів Шевченка. Передмова до другого видання «Кобзаря», Микола Садовський. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 року. П. Щеголев. Семен Олійничук.

З року 1907 журнал цей перейшов у Київ і сполучився з журналом «Нова Громада», який перестав виходити. Л.-Н. Вістнік має виходити в двох виданнях—львівському та київському; окрім редакції львівської буде відділ редакції у Київі; спеціальністю львівського видання будуть статті з локальним галицьким інтересом, так само як локальні українські статті міститимуться тілько в українському виданні. Журнал перейшов у Київ для того, щоб не розбивати духових і матеріальних сил і сконцентрувати їх для одного видання з всеукраїнським характером. Така концентрація культурних сил в осередку України, в Київі, безперечно користна для самого українського руху; потрібно було зробити це через те, що виявилося, як за минулий рік почали слабнути літературні та й усякі инші звязки Галичини з Україною. І як що дійсно «Літературно-Науковий Вістник» справдить ті надії, що покладаються на нього,—то б то стане справді всеукраїнським органом і задовольнить і галицьких і українських читачів, вимоги яких, що до журналу, через умовини місцевого життя далеко не однакові,—тоді можна буде не жалкувати, що перестав істнувати новий симпатичний, перший цілком український журнал—«Нова Громада»...

Инші закордонні журнали: *Економист*—економично-господарський місячник у Львові, «*Промінь*»—суспільно-науковий

Digitized by Google

орган українського учительства, з додатком «Бібліотека» (виходить двічи на місяць у Вашківцях на Буковині); «*Учитель*», з додатком «Шкільний порадник»—видає «Руске товариство педагогичне» у Львові; *Зеркало* (зам. «Комаря»),—юмористично-сатиричний («Зеркало» припинилося було ще р. 1893); «*Руска Хата*» —ілюстрований журнал, що виходив р. 1905, в р. 1906 вийшло тільки 1 число.

Такі часописи та журнали виходили на українській території Россії, в Австро—Угорщині та в Америці. До огляду нашого ми не залічуємо двох цілком присвячених українській справі журналів в Петербурзі «Украинській Вѣстникъ» (припинився на 14 книзі) та у Відні «Ukrainische Rundschau», які виходили не в українській мові; обидва вони обзнайомлювали чужинців з українським питанням: перший—російське громадянство, другий—західноєвропейське. «Ukrainische Rudschau» виходитиме і в р. 1907.

В. Доманицький.

Digitized by Google

Український театр в 1906 році.

В минулому році—1906-му український театр перебував двадцятьпятий рік свого регулярного життя, як вважати за еру 1881 рік, коли, після заборони, наново почали складатися спеціяльні українські трупи. Першу таку трупу склав д. Ашкаренко, з участю М. Кропивницького. Не можно сказати, щоб шлях, яким йшов український театр в протязі цих 25 років, був рівний та простий: було на тому шляху чимало всяких перешкод. Серед цих перешкод, що на довгий час затримували розвиток українського театру, найбільше важила заборона з боку драматичної цензури змальовувати в пєсах якесь инше життя, опріче народнього. З одного боку це спріяло тому, що наш театр одразу став народнім, популярним. Здається, нема ні в одній драматичній літературі такого великого числа щиро народніх пєс, якими багате наше драматичне письменство. Але з другого боку це значно шкодило справі. Минали дні й роки і млявого, й бурхливого громадського життя; українська інтелігенція, як і взагалі всяка інтелігенція, відогравала значну роль в громадському житті, а тим часом театр український спершу не міг, а згодом просто звик не брати тем з життя інтелігенції. Так помалу він одстав од життя... Коли зауважимо, що театральні вистави здебільшого відбуваються для інтелігенції, то не можно не згодитись з тим, що взагалі поважна частина громадянства мусіла мало цікавитись українським театром, бо, хоч і виставляли на сцену дуже

Digitized by Google

гарні народні пєси. про те вони не захоплювали глядачів, не мали в собі стільки псіхологічного змісту, щоб встановити міцну звязь між сценою та глядачем. І от ми бачимо, що взагалі середнє звичайне громадянство склало собі такий погляд на український театр, що вважає «малороссовъ» зо співами, танками та звичайним елементом кохання за засоб такого самаго приємного одпочинку, як і театр опереточний, то що. Від «малороссовъ» вимагають тільки співів, тільки гарного вбрання, тільки таких вражінь, які б злегка, приємно зачіпали нерви, які б були лише гарним засобом для гарного настрою.

З цим смаком і з цими поглядами середнього звичайного громадянства українському театру довелося за два останніх рока повести де-яку легеньку боротьбу. Кажемо—легеньку, бо справді з боку самих антрепреньорів ця боротьба була досить не значна і характером та й числом. Життя широко сколихнулось. Захиталося все, що мало на собі тягар важких кайданів. Захитатися мусів і театр. І от саме в той час, коли в 1905 та 1906 роках добрі збори робили тільки такі пєси, як «Вильгельмъ Телль», «Еврей» та инші, український театр опинився в прикрому становищі. Старі пєси перестали робити збори. Серед середньої навіть частини громадянства виникав смак до нових пєс, але їх сливе зовсім не було. Тоді склався компроміс українського театру, вироблений, з одного боку, вимаганнм самого життя, а з другого боку—консервативним старим смаком до українського театру, до «малороссовъ».

Цей компроміс, як найкраще виявився в 1906 році. Українські ремісники-атрепреньори бачили гарні збори на ідейних россійських пєсах, і завидки брали їх. І от вони заходились вишукувати «нові» пєси. З другого боку ідейні антрепреньори щиро і напів-щиро прямували до того, щоб хоч трохи поєднати театр з життям, зробити його хоч якимсь імпульсом життя. І одні й другі добре розуміли, що де-яка частина громадянства жде «нового» від театру. Як наслідок цього, ми бачимо в репертуарі кращих українських трун, особливо в 1906 році, вище згаданий компроміс. Ні у одної української трупи не вистачило

Digitized by Google

ні сил артистичних, ні сміливости, ні (головне!) грошей цілком порвати з одноманітністю українського театру і виступити на новий шлях. Ми не бачимо жадної трупи з дійсно новим репертуаром. Кращі наші трупи, як от трупи Садовського, Саксаганського та Сагатовського, тільки в тому поступили наперед, що почали, поруч з архивною старовиною, виставляти ідейні і нові песи. І справді, цікаве виникло зьявище: давно написані песи, яких попереду ніхто навіть виставляти не мав охоти, бо вони не робили зборів, тепер стають улюбленими песами і антрепренерів і публіки. Візьмемо для прикладу хоч би оці песи: «Лісова Квітка» Яновської, «На громадській роботі» та «Степовий Гість» Грінченка. Перша песа тепер не сходить з репертуару навіть таких «малороссовъ», як трупа Суслова. В трупах Садовського, Саксаганського, Сагатовського її виставляють дуже часто. Трупа Саксаганського, де завше виставляли переважно песи самого Карпенка-Карого, виставляє «На громадський роботі». Ця песа, з написаним великими літерами, анонсом «нова песа» йде і в трупі Левицького, і в Сагатовського, і по дрібних трупах. «Степовий Гість» по де-яких місцях зовсім забороняють виставляти, вважаючи цю песу за «крамольну». В Таганрозі, наприклад, та й по инших місцях, ця песа, за бурхливих часів «свобод», викликала цілі маніфестації в театрі. Те саме враження робить песа «Сава Чалий». «Суєта» та «Житейське море» виставляють всі трупи раз по-за-раз. Видима річ, що виникає новий напрям, новий шлях нашого театру. Старі песи вже не так приваблюють до себе публіку, особливо по великих містах, як от у Київі.

Окреме і зовсім инше значіння мають в сучасному репертуарі песи з співами: оперетти і навіть опери. Вони завше подобались і подобаються глядачам. Такі трупи, як трупа Гайдамаки, Левицького та инші, можно вважати сливе за оперні трупи. З трупи Гайдамаки могла б навіть виробитися оперна трупа. Коли-б справді заснувались українські оперні трупи та опереточні, то це був би єдиний вихід з того компроміса, в який попав сучасний український театр. Частина грамадянства, яка кохається

Digitized by Google

в співах та танках, задоволена була б з цього, а той справжній новий життьовий театр, який мусить виставляти переклади світових драматичних творів, щоб тим збільшити свій репертуар, рахуючи на серьйозну частину громадянства, пішов би новим, певним шляхом, бо звичайно трудно дуже служити «богові й мамоні». Есть тепер кільки опер М. Лисенка. Світові опери треба попереклядати, — і тоді буде доволі порядний оперний репертуар.

Але це станеться згодом. Коли ж звернемося до того, що придбав український театр в 1906 році, то справа стоїть більш-менш ось як. В 1906 році Микола Садовський склав свою власну невеличку трупу; опріче відомих артистів: Заньковецької, Борисоглібської та самого Садовського, ця трупа складається з молодих артистів і таких, що вперше почали грати тільки в цій трупі. З молодими силами Садовський має замір поліпшити нашу театральну справу. В його трупі виставляються хоч і старі, але здебільшого ідейні пєси, як от «Бурлака», «По над Дніпром», «Лісова квітка», «Суєта», «Розумний і Дурень», «Богдан Хмельницький», «Сава Чалий» та інші. Садовський взагалі не має великого хору і уникає пєс із співами. Трупа Сагатовського, йдучи шляхом компромісу, перша з усіх трупи виставляє, по-між старими пєсами, переклад на українську мову «Євреїв» Чірікова (1 декабря 1906 року); «Суєта» в цій трупі йде без суфлера. Трупа Сагатовського має гарні заміри, готується виставляти переклади світових творів, але немає... грошових засобів і пробує здебільшого по невеличких містах (Холм, Кременець, Ровно, Брест). Саксаганський взяв до свого репертуару кільки новіщих пєс. Д-ій Гайдамака почав виставляти українською мовою оперетту Джонса «Гейшу» (переклад Гайдамаки) та переклав з польського пєсу Словацького — «Мазепа - Паж». Останні професіональні трупи нійкого поступу, опріче згаданого вище компромісу, не виявили. Варто згадаты катеринославську «Просвіту», яка доволі регулярно виставляє ідейні українські пєси на спектаклях з дуже дешевими цінами, та про таращанський гурток аматорів (під орудою д-ія Коваленка), який за 2 роки виставив

Digitized by Google

37 народніх вистав, а так само й про київську «Просвіту», що виставила в поябрі вперше нову драму Б. Грінченка — «На новий шлях». Виставу цю впорядковано було під орудою артистки М. Старицької, що викладає лекції дікції, декламації та сценичної гри в драматичній школі М. Лисенка. На діяльність і значіння цієї першої української драматичної школи слід звернути увагу. До цього часу на українській сцені не було артистів з спеціяльною освітою. Школа Лисенка, хоч і не багато має учнів на відділі української драми, але вони під умілою рукою М. Старицької будуть піонерами нового українського театру. На старших курсах учнів готують переважно до інтеліґентних пєс. До цього треба додати ще й те, що учні школи входять в артистичний гурток, який цілий рік по святах та неділях виставляє пєси в Лукьянівському Народньому Домі («Общества трезвости»). Наскільки можно, цей гурток виставляє кращі пєси сучасного українського репертуара («На грамадській роботі» «Степовий Гість»—«На новий шлях»—Б. Грінченка. «За друга», «Мазепу», «Зімовий вечір», «Не судилось» М Старицького; «Суету», «Житейське Море» «Безталанну» Карпенка-Карого; «Лісову квітку» Л. Яновської; «Штукарку» Володського: «Освідчини» Чехова, в перекладі К. Лоського, та инші). Звичайно гурткові доводиться вважати на малоінтеліґентну публіку та змагатися з адміністрацією Нар. Дому, яка не дозволяє виставляти, наприклад, «Євреїв» та вимагає взагалі пєс «обстановочних». Треба тільки бажати, щоб як найшвидче склалася нова українська трупа, з новим репертуаром, де б могли приложити свої сили молоді артисти з їх молодими замірами.

Що ж до нових пєс, які зьявилися за минулий рік, то їх дуже небагато. Карпенко-Карий нових пєс не написав за цей рік. Грінченко надрукував в «Новій Громаді», а потім видав окремо нову пєсу «На новий шлях» (драма на 5 дій) Кропивницький написав три нових пєси на сучасні мотиви: «Скрутна Доба» (друкована була в «Рідному Краєві») «Розгардіяш», твора на 4 дії, надрукована була в журналі «Кіевская Старина» ч. 7—8, та комедію на 4 дії—«Мамаша» (не була ніде надрюко-

Digitized by Google

вана). Молодий український драматург Гнат Хоткевич надрюковав в «Літ. Наук. Вістнику» (кн. 7, 8, 9) драму «Лихолітте». Ця драма мусила б зробити цілу епоху на укр. сцені, але її напевно не дозволить російська цензура виставляти, бо написана вона на мотив російського визвольного руху. Зьявилися ще инші песи: «Зоря нового життя», комедія на 4 дії А. Кащенка, «Штукарка» та «Як вони женихались»—жарти О. Володського; Ів. Стешенко видав переклад трагедії Шіллера «Орлеанська діва» («Всесв. Бібл.»), Лоський надрюкував переклад жарта Чехова—«Освідчини»; в «Новій Гром.» друкувались переклади з єврейського «Червона Ніч» (драм. нарис), «Слінці»—переклад з Метерлінка Тимченка. Грінченко наново переклав «Вільгельма Теля» (послано до цензури), Л. Пахаревський песу Чірікова «Євреї»; В. Самійленко жарт Молера—«Шлюб з примусу»; Ю. Осипський песу Найдьонова «№ 13»; Гайдамака «Гейшу» та песу Словацького (з польского) «Мазепа-Паж». В Галичині зьявилося кілька нових перекладів (напр. «Надія»—песа Хейрманса та инші) та нових орігінальних пес: «Сіль Землі» (трагедія), «Спокуса», «Четверта Заповідь»—Лопатинського, «Житте і слава Шевченка» Михайла Дивосира. Опріче цих пес, зьявилося кілька инших «писаній» Ванченка, Колесниченка, Сабініна та инших, од яких український театр не мав ніякого придбання.

Треба сподіватися, що нове життя викличе нових драматургів, нові песи і витворить справжній, життьовий, новий український театр. Час для цього настав. Український театр як раз у такому переходному становищі, яке вимагає нового будування, кличе до того, щоб поєднати сцену з самим життям.

Л. П-ський.

Digitized by Google

Digitized by Google

ОБЪЯВЛЕНІЯ.

НА 1907 рік. **РАДА** НА 1907 рік.

Рік видання другий

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМИЧНА і ЛІТЕРАТУРНА

виходить у Київі що-дня, окрім понеділків.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економичного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповидання; фельєтони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомірі, Кам'янці-Подільському і по инших місцях Україні та Россії, а також і за кордоном: у Львові. Чернівцях. Відні, Парижі і Берлині.

Особливу увагу звертає „Рада“ на місцеве життя провінції.

Газета буде виходити в побільшенім розмірі.

Працею давнійших і нових визначних письменників, які обіцяли свою участь в новім році. програма газеты поширится. Зроб-

Digitized by Google

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всеї України й давати перегляд життя ріжніх її частин, в Россії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Россії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будутъ присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статям, яки будуть освітлювати ці питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

Умови передплати:

З приставкою і пересылкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.

За кордон: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться **„Словарик чужих та не дуже зрозуміліх слів“** В. Доманицького і **стінний календар** на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: у **Київі, Вел. Підвальна вул. д. 6,** біля Золотих Воріт. **Телефон 1458.**

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор *М. Павловський.* Видавець *Є. Чикаленко.*

1—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЗДАНІЕ

„Библіотека Декабристовъ“

подъ редакціей Г. Балицкаго.

Въ бібліотеку декабристовъ войдутъ произведенія, мемуары, записки и процессъ декабристовъ, а также болѣе цѣнныя записки о декабристахъ другихъ авторовъ.

Въ каждой книжкѣ будутъ помѣщены портреты декабристовъ, ихъ біографіи и редакціонныя статьи.

Въ первую очередь будетъ помѣщено:

Собраніе сочин. К. Ѳ. Рылѣева, собраніе сочин. П. И. Пестеля, Собраніе Конституцій, сост. декабристами.

Сочин. Николая Тургенева — „Россія и Русскіе“ (ни разу не изданное въ Россіи. Въ отдѣльной продажѣ будетъ стоить не менѣе 5 руб.).

Сочиненія В. К. Кюхельбекера, воспоминанія М. А. Фонвизина, отд. томъ—Роль Николая I въ событіи 14-го декабря.

Отд. томъ—Жены декабристовъ, Процессъ Декабристовъ, сочин. А. И. Одоевскаго, записки И. Д. Якушкина и друг.

Библіотека декабристовъ выходитъ ежемѣсячно выпусками отъ 10 до 12 листовъ большого формата.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за 12 выпусковъ 6 руб. Съ доставкой и пересылкой во всѣ города Россіи 7 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ 1 р. 50 к., съ доставкой 2 р., по выходѣ первой книжки 1 руб., по выходѣ 2-й 1 руб., по выходѣ 3-й 1 руб. и по выходѣ 4-й 1 р. 50 к., съ доставкой 2 руб. Цѣна перваго выпуска въ розничной продажѣ—75 коп.

КНИЖНЫМЪ МАГАЗИНАМЪ ДѢЛАЕТСЯ ОБЫЧНАЯ УСТУПКА.

Подписка принимается въ редакціи отъ 12-ти до 2-хъ часовъ дня. и во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ.

Для ознакомленія съ изданіемъ первый номеръ высылается за 60 коп. (можно почтовыми марками).

Digitized by Google

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція проситъ при разсрочкѣ **своевременно** высылать послѣдующіе взносы.

За каждую перемѣну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: **Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго. Телефонъ 67-27.**

Редакторъ-издатель **Г. Балицкій.**

1—3

= **При каждомъ № „НИВЫ“**, независимо отъ другихъ приложеній, **подписчики получатъ по одной книгѣ.** а новые подписчики, выписывающіе также (за 1 р. 50 к., съ перес. за 2 р.) *первыя 10 книгъ соч. К. М. Станюковича за 1906 г.*, получатъ ихъ при одномъ изъ первыхъ №№ „Нивы“ 1907 г. =

ОТКРЫТА ПОДПИСКА.

на 1907 годъ.

(38-й годъ изданія)

на еженедѣльный иллюстрированный

ЖУРНАЛЪ

со многими приложеніями

НИВА.

Гг. подписчики „НИВЫ“ получатъ въ теченіи 1907 года:

52 №№ художественно-литературнаго журнала „НИВА“, заключающаго въ себѣ **романы, повѣсти и разсказы, гравюры, рисунки** и иллюстраціи современныхъ событій.

40 КНИГЪ „Сборника Нивы“, отпечатанныхъ четкимъ шрифтомъ на хорошо глазированной бумагѣ и содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ ВЪ

10 КНИГАХЪ гр. АЛЕКСѢЯ ТОЛСТОГО

(Стихотворенія: пѣсни, поэмы, былины, баллады. — Драматическая трилогія: Смерть Іоанна Грознаго. Царь Ѳеодоръ Іоанновичъ. Царь

Digitized by Google

Борисъ.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—**значительно дополненное произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изданными за границею.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **С. А. ВЕНГЕРОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки. **8 р. 50 к.**).

ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

ОСТАЛЬНЫЯ
30 КНИГЪ К. М. СТАНЮКОВИЧА

(„Морскіе разсказы"; романы: „Омутъ", „Откровенные", „Наши нравы", „Жрецы" и др.; „Картинки общественной жизни", „Письма знатнаго иностранца"; много повѣстей, разсказовъ и пр.),—**значительно дополненнаго произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **П. В. ВЫКОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой, **21 руб.**).

12 книгъ **„ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ"**, содержащихъ романы, повѣсти, разсказы, популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ иллюстраціями и отдѣлы библіографіи, смѣси, шахматовъ и шашекъ задачъ и разныхъ игръ.

12 №№ „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ", выходящихъ ежемѣсячно. До 200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразные вопросы подписчиковъ.

12 листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, выпильныхъ работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ натуральную величину.

1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ" на **1907** годъ, отпечатанный красками.

Подписная цѣна „НИВЫ" со всѣми приложеніями на годъ.

въ С.-Петербургѣ	безъ доставки . . **6 р. 50 к.**	**Съ пересылкою во всѣ мѣста Россіи . . . . . 8 р.**
	съ доставкой . . **7 р. 50 к.**	
Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ Н. Печковской—**7 р. 25 к.**; 2) въ Одессѣ, въ книж. маг. „Образованіе"—**7 р. 25 к.**		За границу—**12 р.**

Допускается разсрочка платежа въ **2**, **3** и **4** срока.

Digitized by Google

= Новые подписчики, желающіе получить, кромѣ „Нивы“ 1907 г. со всѣми ея приложеніями, еще **первыя 10 книгъ К. М. Станюковича за 1906 г.**, доплачиваютъ единовременно при подпискѣ, безъ доставки въ С.-Петербургѣ—**1 руб 50 коп.**, безъ доставки въ Москвѣ и Одессѣ—**1 руб. 75 коп**; съ дост. въ СПБ. и съ пересылкой иногороднымъ и за границу—**2 руб.** =

Иллюстрированное объявленіе о подпискѣ высылается **безплатно.**

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Гоголя, № 22.

1—3

Въ серединѣ декабря начала выходить въ Москвѣ большая ежедневная политическая, общественная и литературная газета.

„НОВЬ“

При ближайшемъ участіи:

проф. В. И Вернадскаго, кн. Павла Д. Долгорукова, Н. М. Жданова, пр.-д. Ф. Ф. Кокошкина, пр.-д. С. А. Котляревскаго. проф. С. А. Муромцева, проф. П. И. Новгородцева, И. И. Попова и проф. Г. Ф. Шершеневича.

Въ составъ сотрудниковъ газеты вошли:

проф. А. С. Алексѣевъ, Ф. К. Арнольдъ, Н. Н. Баженовъ, Д. Д. Бекарюкочъ, О. Е. Бужанскій, проф. С. Н. Булгаковъ, А. Вергежскій, А. Э. Вормсъ, Л. И. Гальберштадтъ, В. А. Гапейзеръ М. И. Ганфманъ, П. М. Головачевъ, М. І. Гольдштейнъ, Н. А. Гредескулъ, пр.-д. Н. В. Давыдовъ, кн. Петръ Д. Долгоруковъ, Д. Н. Егоровъ, А. А Зубрилинъ, А. С. Изгоевъ, проф. Н. А. Каблуковъ, А. А. Кауфманъ, проф. А. А. Кизеветтеръ, Б. А. Кистяковскій, И. А. Кистяковскій, проф. В. О. Ключевскій, А. А. Корниловъ, А. М. Колюбакинъ, проф А. Е. Крымскій, А. Р. Ледницкій, Я. И. Лисицынъ, кн. Г. Е. Львовъ, Ф. Н. Ляпды. М. Л. Мандельштамъ, В. А. Маклаковъ, Ф. В. Миллеръ. В. Д. Набоковъ, Нандъ, Л. Ф. Пантелѣевъ, проф. Л. І. Петражицкій, И. И. Петрункевичъ, проф. Д. М. Петрушевскій,

Digitized by Google

Д. Д. Плетневъ, Т. П. Полнеръ, К. М. Пономаревъ, Г. Н. Потанинъ, В. В. Пржевальскій, А. Ф. Рубинчикъ, А. В. Смирновъ, А. А. Стаховичъ, П. Б. Струве, Н. В. Тесленко, А. А. Тимофеевъ, проф. А. Ф. Фортунатовъ, пр.-д. М. И. Фридманъ, проф. М. П. Чубинскій, пр.-д. А. А. Чупровъ, кн. Д. И. Шаховской, Т. Л. Щепкина-Куперникъ, М. П. Щепкинъ, Н. Н. Щепкинъ, А. С. Ященко и др.

Редакція помѣщается на Большой Никитской, въ домѣ Пѣнкиной.

Подписная цѣна:

Въ Москвѣ съ доставкой на годъ—10 р., на 6 мѣс.—5 р. 50 к., на 3 мѣс.—3 р., на 1 мѣс.—1 р. Въ Города съ пересылкой на годъ—11 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 50 к., на 1 мѣс.—1 р. 20 к. За границу на годъ—18 р., на 6 мѣс.—9 р., на 3 мѣс.—4 р. 80 к., на 1 мѣс.—1 р. 90 к.

Для воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, сельскихъ священниковъ, учителей и учительницъ городскихъ и сельскихъ школъ—20% скидки. Допускается разсрочка. Цѣна объявленій за строку петита впереди текста—50 к., позади текста—25 к.

Подписка принимается въ конторѣ газеты: Кузнецкій мостъ, д. Юнкеръ, у Н. Н. Печковской и въ книжныхъ магазинахъ.

Издатель *Н. Г. Смирновъ.* Редакторъ *Л. М. Родіоновъ.*

1—3

Продолжается подписка на 1907 годъ

на большую политическую, литературную и экономическую газету

ТОВАРИЩЪ

Основана проф. **Л. В. Ходскимъ.**

Адресъ главной конторы: С.-Петербургъ, Невскій, 19.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкою и пересылкою: на годъ—12 р., на полгода—6 р., на 3 мѣс.—3 р., на 2 м.—2 р., на 1 мѣс. 1 р. 20 к. Сроки считаются съ 1-го числа любого мѣсяца.

Digitized by Google

Живущіе за границею благоволять подписываться черезъ мѣстныя (заграничныя) почтовыя учрежденія, что дешевле и удобнѣе. Иначе прибавляется по рублю въ мѣс.

У газетчиковъ отдѣльные номера 5 к. какъ въ Петербургѣ, такъ и въ провинціи.

Для крестьянъ, рабочихъ, сельскихъ учителей, фельдшер., сельскаго духовенства, приказчиковъ, какъ и для учащихся въ высш. учеб. завед., подписная цѣна на полгода 4 р. 25 к., на 4 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 85 к. Эта льготная подписка направляется непосредственно въ главную контору (С.-Петербургъ. Невскій, 19); принимается также черезъ земскія учрежденія, но не отъ коммерческихъ посредниковъ. Комиссіонныхъ скидокъ по ней не дѣлается.

Всѣмъ годовымъ, полугодовымъ и трехмѣсячнымъ подписч. будетъ разосланъ „ДУМСКІЙ СБОРНИКЪ“, серіями по 5—6 лист., всего около 25 печатныхъ листовъ. Въ него войдетъ систематическій обзоръ дѣятельности Государственной думы перваго созыва. По оффиціальнымъ стенографическимъ отчетамъ и др. матеріаламъ; болѣе выдающіяся рѣчи полностью.

Съ января при «ТОВАРИЩѢ» всѣмъ подписчикамъ разсылается.

Иллюстрированный Еженедѣльникъ.

До возстановленія «Н. Ж». «ТОВАРИЩЪ» разсылается также подписчикамъ «НАШЕЙ ЖИЗНИ».

1—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ НА

„Голосъ Волыни“

газету политическую, литературную и общественной жизни

«Голосъ Волыни» выходитъ ежедневно

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: На 12 м.—7 р., на 6 м.—4 р., на 3 м.—2 р. 30 к., на 1 м.—85 к.

Для *годовыхъ* подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1 марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 руб.

Подписка принимается въ конторѣ „Голосъ Волыни“, въ г. Житомірѣ (уг. Михайловской и Б.-Бердичевской, д. О-ва Взаимн. Кред.).

Издатель **Е. Щербицкій.**

1—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на 1907 годъ

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

„КІЕВСКІЙ ГОЛОСЪ".

Редакція пополнивъ свой составъ новыми силами, и впредь будетъ удѣлять все свое вниманіе задачамъ общественнаго служенія, интересамъ народа въ широкомъ и лучшемъ смыслѣ этого слова. Стараясь поставить газету на ту идейную высоту, которая отвѣчала бы требованіямъ переживаемаго нами историческаго момента, редакція «Кіевскаго Голоса» обратилась къ выдающимся литературнымъ силамъ съ просьбою о сотрудничествѣ и заручилась ихъ согласіемъ на постоянное участіе въ газетѣ.

Общій составъ сотрудниковъ «КІЕВСКАГО ГОЛОСА»:

Проф. Н. А. Артемьевъ, проф. В. Г. Бажаевъ, М. С. Балабановъ, Е. И. Бронштейнъ, П. Бѣлозерскій, П. Ф. Бѣляшевскій, Е. И. Булгакова, проф. С. Н. Булгаковъ, Е. Г. Бердяева, Н. А. Бердяевъ, С. А. Бердяевъ, С. А. Буда, проф. Ю. Н. Вагнеръ, Л. В. Василевскій, В. И. Василенко, К. П. Василенко, Н. П. Василенко, В. В. Вакаръ, В. В. Водовозовъ, М. Е. В-инъ, М. Т. Волынскій, А. Г. Вязловъ, Э. Ѳ. Гарлицкій А. П. Гармашевъ, П. Л. Геккеръ, прив.-доц. М. Н. Гернетъ, Б. Д. Гринченко, С. И. Гусевъ-Оренбургскій, А. Г. Дерманъ, проф. М. В. Довнаръ-Запольскій, Н. С. Долинскій, С. И. Дрелингъ, Н. П. Дружининъ, С. Я. Елпатьевскій, Ф. Н. Еремѣевъ, С. А. Ефремовъ, проф. В. Я. Желѣзновъ, Г. К. Житомирскій, М. Д. Загряцковъ, А. В. Заремба, О. О. Зновицкій, И. В. Ивановъ (Джонсонъ), проф. С. А. Ивановъ, А. С. Изгоевъ, Я. К. Имшенецкій М. К. Имшенецкій, П. В. Калишевичъ, проф. Н. И. Карѣевъ, В. Г. Короленко, Е. А. Кивлицкій Ф. Д. Липманъ, Л. С. Личковъ, С. И. Лисенко, А. Л. Леонтьевъ, С. Г. Лозинскій, проф. Т. В. Локоть, М. В. Лучицкая, проф. И. В. Лучицкій, А. К. Малашевскій, проф. І. А. Малиновскій А. Д. Марголинъ, Л. И. Маресс, Ю. Ф. Меленевскій, А. А. Микулинъ, М. С. Мильрудъ, М. М. Могилянскій, В. А. Мякотинъ В. П. Науменко, И. А. Новиковъ, Т. И. Осадчій, Old George, проф. В. Н. Перетцъ, А. Б. Петрищевъ, проф. Д. М. Петрущевскій, И. Н. Полтерацкій, Ф. Е. Поступаевъ, А. С. Пругавинъ, А. В.

Digitized by Google

Шешеховъ, Н. Д. Пухтинскій, М. Б. Ратнеръ, проф. Д. П. Рузскій, А. Ф. Саликовскій, В. И. Семевскій, С. Г. Слюсаревскій, М. И. Сосновскій, И. М. Стешенко, И. Н. Соколовскій, Н. И. Стародворскій, Гр. Согобочный, прив.-доц. В. Н. Твердохлѣбовъ, А. Я. Тези, проф. М. М. Тихвинскій, С. И. Теуминъ, П. А. Тулубъ, В. М. Хижняковъ, Чужой (псевдонимъ), Л. П. Шестовъ, И. Л. Шрагъ, Н. Н. Шрейтеръ, М. И. Эйпискинъ, П. И. Юровскій, прив.-доц. Л. П. Ясинопольскій, Б. К. Яновскій, А. И. Ярошевичъ и др.

Особое вниманіе „Кіевскій Голосъ“ будетъ неуклонно удѣлять интересамъ областнымъ, отраженію жизни и выясненію многообразныхъ нуждъ и требованій того обширнаго края, который обслуживаетъ газета. Задачи эти будутъ осуществляться при посредствѣ нашихъ провинціальныхъ сотрудниковъ и корреспондентовъ, имѣющихся во всѣхъ значительныхъ пунктахъ края.

Озабочиваясь, чтобы читатели „Кіевскаго Голоса“ стояли въ курсѣ всѣхъ выдающихся событій современной жизни, редакція, независимо отъ агентскихъ телеграммъ, будетъ ежедневно получать по телеграфу отъ собственныхъ корреспондентовъ наиболѣе важныя и, по возможности, только достовѣрныя извѣстія.

Вообще, редакція приметъ всѣ мѣры къ тому, чтобы, *не повышая цѣны на газету*, возможно полнѣе удовлетворять идейнымъ требованіямъ того круга читателей, съ которымъ у нея установилась живая нравственная связь.

Условія подписки:

Подписная плата съ доставкой или пересылкой: на 12 мѣс.—8 р., на 11 мѣс.—7 р. 50 к., на 10 мѣс.—7 р., на 9 мѣс.—6 р. 50 к., на 8 мѣс.—6 р., на 7 мѣс.—5 р. 25 к., на 6 мѣс.—4 р. 50 к., на 5 мѣс.—4 р., на 4 мѣс.—3 р. 50 к., на 3 мѣс.—2 р. 70 к., на 2 мѣс.—1 р. 80 к., на 1 мѣс.—90 к.,

Льготная подписка. Для сельскаго духовенства и сельскихъ учителей при непосредственномъ обращеніи въ главную контору установлена слѣдующая плата: за 1 мѣс.—75 к., за 2 мѣс.—1 р. 40 к., за 3 мѣс.—2 р. за 4 мѣс.—2 р. 70 к., за 5 мѣс.—3 р., 40 к., за 6 мѣс.—4 р.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка—по 1 руб. въ теченіе первыхъ 8-ми мѣсяцевъ, или же при подпискѣ 3 руб., къ 1-му апрѣля 3 руб. и къ 1-му августа 2 руб.

Редакція и Главная Контора помѣщаются въ г. Кіевѣ, на Прорѣзной ул. въ д. № 14.

1—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИСТОРИЧЕСКІЙ

журналъ

„РУССКАЯ СТАРИНА"

на 1907 годъ

Тридцать восьмой годъ изданія.

Если исторія народа описывается на основаніи государственныхъ документовъ, хранящихся въ пыли архивовъ, то это далеко не есть еще исторія народа и его жизни. Архивныя свѣдѣнія, на сколько они доступны для частнаго человѣка, конечно, имѣютъ свою цѣну. Но эти свѣдѣнія рисуютъ только одну сторону,—оффиціальную,—поясняютъ, такъ сказать, внѣшнюю, показную жизнь народа въ извѣстную эпоху. И если бы пришлось ограничиваться только этою стороною, то мы были бы очень далеки отъ задачи полнаго историческаго описанія народной жизни во всѣхъ ея проявленіяхъ въ разное время.

Вотъ почему дополненіемъ къ исторіи и служатъ бытовыя описанія внутренней жизни народа, а матеріалъ для этого заключается въ историческихъ воспоминаніяхъ, историческихъ изслѣдованіяхъ, мемуарахъ и запискахъ частныхъ лицъ, въ дневникахъ, въ описаніяхъ бытовой жизни въ разныя эпохи. Нерѣдко дневникъ простаго обывателя своими правдивыми разсказами лучше всякаго оффиціальнаго документа нарисуетъ бытовой характеръ русской старины и въ яркомъ свѣтѣ изобразитъ умственный и нравственный строй народа въ извѣстную эпоху.

Поэтому журналъ „РУССКАЯ СТАРИНА", имѣя цѣлью знакомить читателей съ историческимъ прошлымъ Россіи, будетъ по-прежнему помѣщать на своихъ страницахъ: 1) историческія изслѣдованія: 2) записки, воспоминанія и дневники разныхъ лицъ; 3) очерки и разсказы; 4) жизнеописанія людей государственныхъ, ученыхъ, военныхъ, писателей духовныхъ и свѣтскихъ, артистовъ и художниковъ; 5) статьи по исторіи русской литературы и искусствъ; 6) историческіе разсказы и преданія; 7) документы, рисующіе бытъ русскаго общества прошлыхъ временъ; 8) мемуары и разсказы иностранные, насколько они касаются Россіи и ея исторіи и вообще западной исторической

Digitized by Google

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по 30 к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

1—3

Политическая Энциклопедія.

Подъ редакціей Л. З. Слонимскаго.

Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.
(въ трехъ полукожанныхъ перепл. ц. 12 р.).

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступленія взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

Цѣна внѣ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейнгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревскаго; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

Digitized by Google

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. Ѳ. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ, бар. Б. Нольде и П. Калинкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милюкова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижуева; Бундъ, І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверского; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ II, Г. Гроссмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе. А. Л—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратить его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

1—3

Digitized by Google

Открыта подписка на 1907 годъ

на еженедѣльный сельскохозяйственный журналъ

ХУТОРЯНИНЪ

органъ Полтавскаго общества сельскаго хозяйства.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 2 р., на полгода 1 р.

Годъ изданія XI.

ПРОГРАММА ЖУРНАЛА: 1. Правительственныя распоряженія и извѣстія. 2. Дѣятельность мѣстныхъ сельскохозяйственныхъ обществъ, ихъ отдѣловъ и отдѣленій. 3. Статьи по сельскому хозяйству, промышленности и торговлѣ—экономическія и техническія. 4. Хроника, сельскохозяйственное обозрѣніе и корреспонденція. 5. Сельскохозяйственная и экономическая дѣятельность земскихъ учрежденій. 6. Библіографія и обзоръ сельскохозяйственной и экономической литературы. 7. Сельскохозяйственный фельетонъ. 8. Смѣсь и мелкія извѣстія. 9. Вопросы и отвѣты. 10. Торговыя извѣстія. 11. Обозрѣніе—извѣстія о погодѣ 12. Объявленія.

Кромѣ еженедѣльныхъ номеровъ въ размѣрѣ 2—3 печатныхъ листовъ подписчикамъ, по примѣру прежнихъ лѣтъ, будутъ высланы

БЕЗПЛАТНЫЯ ПРЕМІИ.

„Хуторянинъ“ допущенъ въ безплатныя библіотеки-читальни и въ библіотеки сельско-хозяйственныхъ учебныхъ заведеній М. З. и Г. И.

Плата за объявленія: за одну строку петита въ концѣ текста 8 коп., впереди—вдвое.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: въ г. Полтавѣ—въ конторѣ и редакціи „Хуторянина“, при Полтавскомъ Обществѣ сельскаго хозяйства.

1—3

Digitized by Google

1907 р.к.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛІАТА

на

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична. економична, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3 Що діється в цілій Россії. Звістки з столиць. 4. Що діється по чужих землях, що есть там доброго, що й нам би годилося. 5. Звістки й листи з ріжних городів і сел (про земства, товариства—про все, що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сельське хозяйство, промисли і т. д.) 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д) 9. Бібліографія. Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хозяйські та инші. 10. Оповістки усякі.

Хто підпишьться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: І. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1] КОВЗАРЬ, 2] ГАЙДАМАКИ. ІІ. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р

Передплата за часопись: на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **80** коп., на 3 місяці—**1** карб., на місяць **35** к. з пересил., окремі числа по **8** к. За кордон на рік **4** кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карб.—4 карб. для окремих передплатників; 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам; Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік - 3 карб. 25 к.

Digitized by Google

Книгарням комісіонних за передплату на рік 5%, За продаж окремих №№—25%.

Листи і гроші засилати треба на адресу: **Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „Рідний Край“.**

Просимо усіх прихильників і читачів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сельських і волосних сходів, селянських спілок і инші новини.

Редактор-видавець **М. Дмитрієв.**

1—3

Digitized by Google

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ І.

ФЕВРАЛЬ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Digitized by Google

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Київі, Меринговська, 6.

Digitized by Google

Спомини про пражське видання „Кобзаря".

Зіму 1874—5 року учителював я у Петербурзі у дівочих гімназії та інституті, а думками своїми жив у Київі. Там земляки заходилися тоді і коло географії, і коло статістики, і коло фольклору рідного краю: видавали «Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества»; друкували перепись Київа 1873 року; розбірали карточки слів українських, виписаних з різних книжок і з уст народа для словаря української мови; міркували, як довести словарь цей до наукової вартости, розьяснивши у йому українські слова латинськими; думали завести у цьому словарі такий правопис, щоб він одповідав усім філологічним і фонетичним одрубностям української мови; друкували сістематично розроблені Антоновичем та Драгомановим історичні пісні українського народу і т. д. Молодий, живий настрій думок, разворушених реформами 60-х років, не був ще тоді приголомшений пізнійшими реформами 80-х років. Надії на те, що прогрессівний ход життя вже не зупиниться перед ретроградними актами уряду, окрилляли кияп на нові, тоді ще не чувані, вчинки. Не вважаючи на те, що так звана тоді «поліцейська будка Юго-Западного краю», то б то газета «Кіевлянинъ», вороже відносилася до «хлопоманського» напрямку демократів, українська інтелігенція простувала до того, як казав Шевченко,

Digitized by Google

щоб наша правда не пропала,
щоб наше слово не вмірало!

Згуртувавшися у приватну товариську громаду, ці земляки у другій газеті, що видавалася жінкою професора Гогоцького,—у «Кіевскому Телеграфі»,—почали проти бюрократично-казенних думок «Кіевлянина» виставляти демократичні погляди на прояви сучасного їм життя: крестьянина або крестьянку трактували не як хлопа, а просто—як такого ж чоловіка, що хоче так само й їсти й пити, й говорити, й думати, як і пани і усякі другі люде. Як же мені хоч живучи й у Петербурзі, можно було не співробітничати чи в цій газеті, чи в органі наукового оффіціальнього Географичного Товариства, на розвій праці якого так багато покладали надій не тільки у Київі, а й у Петербурзі? Ще більш тягло мене до цього, що робиться у Київі,—тим, що там якось більше напружено було тоді життя морально-політичне, ніж у столиці. Тут, напр., тільки приймали до відомості, що у Герцеговині зьявився якийсь Неко Павлович, а за ним і другі борці за волю, а на публічних столишних лекціях лектори теми брали собі чи з природовідства, чи з історії старої российської словесності; у Київі ж громада прямо встрявала сама у визвольничий рух південних славян—і тілом, і душею, і мислію своєю. Вона чи так чи сяк запомагала людям, охочім бігти туди, де за свободу «пушка кгаворі». Не вдержався навіть і брат мій молодший і втік без спросу у свого артіллерійського начальства у тую Герцеговину навчати братів-славян, як можна робити пушки з черешньових окоренків і як розсипатися по-за камнями та за кущами, щоб обстрелювати турецькі війська на їх переходах. Від князя Чорногорського він за це своє діло пізнійше одібрав у награду весь набір чорногорської одежи, і вбраний по-чорногорськи, ходючи по Київу, дивував тим киян. Але це було вже після доносу Юзефовича на хлопоманів, коли у Київі притихло «украінофільство». А тоді, як я жив у Петербурзі, бадьористе життя київське здавалося мені чимсь таким, з чого почнеться нова ера життя на Украіні.

Digitized by Google

Відомі були мені й заміри составляти й видавати елементарні учебники і популярні книжки на українській мові, і заходи до видання творів кращих письменників українських, а між ними попереду усього «Кобзаря» Шевченкового. Я знав, що вже у братів Тараса Григоровича—Осипа та Микити—куплено було право на видання не тільки тих віршів Шевченка, що до того часу були надрюковані в Россії і за границею, але й тих, що були зібрані і лежали на схованці у вірних людей, у яких не можно було сподіватися на жандарський трус та на заарештування цього дорогого матеріалу. Про це становище діла я знав, бо раніше сам їздив у Кирилівку до братів Т. Г. Шевченка і привозив одного з їх у Київ, щоб зробити купчу. Але мене все ж таки дивувало, чого так довго забарилися з виданням «Кобзаря», і про це діло нічого не чуть.

Коли на провесні 1875 року приїздить до мене у Петербург з Київа товариш мій Ф. К. Вовк і привозить виготований до друку рукопис «Кобзаря», розділений на дві частини. Оказалося, що він ходив приватно до київського цензора Пузиревського на сеанси, щоб заздалегідь перечитати з ним весь зібраний матеріал і розпитати у його, що́ на його погляд—цензурно, а що—нецензурно? Цензор не одрікся від читання «Кобзаря» рукописного і, за який час за невелику плату (руб. 50—70) передумавши, що́ в яких віршах висловлюється, поробив нотатки на кожному творі Шевченка—чи можна його подавати до цензури, чи й зовсім не слід, щоб не викликати й нецензурних, а другого сорта наслідків.

По тих нотатках такої компетентної особи, як цензор Пузиревський, весь текст тодішнього «Кобзаря» і був розбитий на дві частини: цензурну й нецензурну. Мені загадано було їхати за границю і там друкувати «Кобзаря» цілком, але в двох томах, бо невідомо було, що скаже трохи згодом цензура й про цензурну частину. Видавши ж за границею, здавалося легше представити цензурний том у «Главное управленіе по дѣламъ печати» і випрохати дозвіл на пропуск його у Россію. У цьому Управ-

Digitized by Google

ленії служив тоді знакомий мій, поет Я. П. Полонський. Він казав мені, що дуже високо ставить поетичний геній Шевченка і дуже буде радий, коли зможе хоч що-небудь зробити для нашого діла; але він совітував мені не дуже покладатися на його слова, бо вже якась хмара, казав він, збірається над долею росспйського письменства, і йому здається, що можуть виникнути нові умови, або «временныя правила», або й настоящі закони, які дуже обкарнають в Россії волю печатного слова взагалі, а українського—особливо. Через те він раяв поспішатися з друкуванням «Кобзаря», щоб не приключилося якої перешкоди і щоб хоч перша половина його (цензурна) встигла піти у продаж у Россії.

Упоравшися з ділами своїми, у маї 1875 р. поїхав я з жінкою у Прагу. Коло самого міста у селі Бубенчі поселилися ми на літо. Звідти можна було, перейшовши Вишеградську гору, Вишеград і Карлов міст, пішки ходити у Прагу, або, сівши на залізницю, прюїхати до міста тільки одну станцію. Думати довго— до якої тіпографії звернутися, не приходилося: Едвард Грегр. редактор прогресівної газети «Národni Listy», один з видатніших ораторів на міттінгах молодоческої партії, мав велику типографію, найкращу книготорговлю у Празі; мав він при типографії й словолитню (slevárnu), значить міг сам і літери для українського тексту зробити, що було б далеко труднійше у других типографіях. До його я й звернувся з проханням заготовити нові літери і визеруики до перших літер кожного віршу. Прохав я його ще й про те, щоб він це видання прозвав своїм, бо росспяпинові, що, втікши од домашньої цензури, видає загряницею щось нецензурне, звісно могло б добре достатися. Грегр так і зробив. Вийшовши зо мною з контори, де ми розмовляли на другому поверсі дома, на площадку, з якої видно було усі станки й машини і усіх наборщиків, які поміщалися у великій залі першого поверху будинка, він заявив їм, що хоче видати „Кобзаря“ Шевченка, а мене представив їм яко редактора і корректора, що знає українську мову.

Digitized by Google

Коли виготовили потрібний шріфт, почалися набор і правка корректури, яку засилали мені двічи: раз—u slůpach цеб-то в гранках і другий раз поверстані у нумеровані сторінки. Управитель типографії, готуючися до історичної вистави типографського майстерства, показував мені зразки корректур XVII століття і розьясняв, як теперішні корректурні значки пішли з латинських слів deletur. ligatur то-що, при чому прохав, щоб і я ставив такі ж значки, до яких звикли усі їх наборщики. Почали спочатку друкувати перший „цензурний" том (у 5000 примірниках). Наляканий Полонським, я ще й у Празі продовжував роботу Пузиревського і деякі твори Шевченка, де здавалося мені стрінеться щось нецензурне, виключав і одкладав на другий нецензурний том. В корректурі запомогали мені жінка і земляк з Катеринославської губернії, емігрант Шоров, про бідування якого в Парижі літератор Боборикін написав тоді гарний розсказ у „Отечественныхъ Запискахъ".

Ще не відьїжджаючи з Петербургу, заходився я писати листи до багатьох людей, які знали Шевченка за його життя, щоб вони мені написали свої спомини про його або й свої думки про характер його поезії. З Праги я знов писав до їх, нагадуючи своє прохання: але більшість з їх давали мені одповіді, що не візьмуть на себе право критикувати твори великого поета, бо на те не здатні: дрібні ж анекдоти з його життя, які вони знали, вони казали, не варт згадувати та печатати про те, як він, напр., навчав чоловік 10—15, проходючи через Миколаївський міст у Петербурзі, зняв шапку, казати букіністу, що стояв на мості, одну і ту ж фразу: «я иду на Васильевскій островъ!», або як наймав він дві шарманки різного строю разом грати «Боже царя храни!» щоб розсердити Костомарова і т. і. Найлюбязнійше до мого прохання однісся Тургенев, який жив тоді під Парижем на своїому хуторі Буживаль. Він писав, що безпремінно пригадає усе, що тільки памьятає з своїх зустріч з Шевченком, але не може зараз сісти писати ці спомини, поки не викінчить тієї роботи, над якою тоді працював. Коли накінець він прислав свої спомини про Шевченка, ми дуже зраділи: Шоров разів скільки перечиту-

Digitized by Google

вав їх, бо він і в Парижі, і у Карлсбаді бачив цього майстра слова і заслухувався його читанням власних його творів. Так і Полонський, з яким я листувався частенько, надіслав теж свої споминн заздалегідь, так що й вони увійшли у I том. Костомаров та Мікешін вже тільки у 1876 році прислали свої згадки про Шевченка, і ці прийшлося помістити тільки у другий (нецензурний) том.

Коли перший том був готовий, Грегр заслав його у «Главное управленіе по дѣламъ печати», прохаючи дозволу продавати його видання у Россії. З цього приводу Полонський писав мені, що йому прийшлося вести велику баталію, поки він одвоював пропуск I тому через гряницю. Воно й справді вже нелегко мабуть було добитися цього блага, бо не далі як місяців через 3—4 після того вийшов неопублікований закон, яким трохи не зовсім заборонялося видання українських книжок. Перший том одісланий був у Київ у магазін Ільницького, який теж одібрав розрішення на роспродаж цього тома. Другого тома, коли його к весні виготовили дрюком та брошюровкою, я одважився заслати тільки один примірник Я. П. Полонському, яко чиновникові цензурного відомства, і прохав його, щоб він показав той том Мікешіну та Костомарову, бо їх споминн про Шевченка були там надрюковані. Усі ж другі примірники II тома і невелике число примірників I тома залишилися у книгарні Gregra a Dattla для продажі загрянишним читачам «Кобзаря».

А щоб ці загрянишні люде зацікавилися новим пражським видяпням «Кобзаря», жінка моя поперекладала багато де-яких дрібніших творів Шевченка на французьку мову, списала коротенько зміст більших поем, по французьки ж переказала коротку біографію поета і ці всі замітки, як матеріал для статьї, передала до редакції «Revue des deux mondes». В цьому ділі реклами нового видання запоміг знов Тургенев, який найшов співробітника цього органа всесвітньої преси, що знав россійську мову, і прохав його по матеріалах, заслапих моєю жінкою, написати про Шевченка. Той так і зробив, через що й французи почали зна-

Digitized by Google

комитися з українським поетом, як німці знакомилися з їм після книжечки Боденштедта про цього Ukrainische Dichter.

Може кому чудним здається, що містом для загрянишного видання нового «Кобзаря» мною обрана була Прага, а не Львів, Берлін, Париж, де вже до того часу було надрюковано чимало нецензурних поезій Шевченка. А вийшло це через те, що, з одного боку, мене тоді тягла до себе не стільки статістіка, скільки філологія, і я хотів хоч один семестр прослухати лекції звісного пражського лінгвіста словака Гаттали, який тоді й викладав свою порівняючу граматіку славянських мов, а з другого боку,—що ще важнійше, — мені доручено було у родини П. І. Шафарика розшукати кінець поеми Шевченка «Іван Гус». Коли на кватирі професора Міщенка у Київі Ф. К. Вовк перевіряв автографи Шевченка з тими рукописами, що були здобуті від петербурських земляків, він запримітив, що і в печатних і в писаних текстах цієї поеми є пропуски або де-яких слів, або й цілих фраз і стрічок, які може цензура не пропустила, або й перепищики чи редактори пізнійших видань, не розібравши слів чи з других яких причин, заміпили точками. Надія на те, що у сина П. І. Шафарика найдеться оригінал цього Шевченкового посланія до його батька, примусила мене зістатися у Празі.

Син знаменитого славяновіда, статістика, археолога, філолога був тоді професором астрономії у Празі і з їм знакомий був Шоров. Він познайомив і нас з Шафаріком і його жінкою, нашою ж землячкою з Ананьївського повіту. Заходючи до цієї ввічливої родини на обіди з українським борщем та кашою (які страви мабуть на усю Прагу бували тільки у їх), я роспитував Шафарика-сина, чи не зісталося де небудь помежи папірами його батька цілої поеми «Єретик»? Він казав, що після смерти батька він перебрав усі його книжки, рукописи, листи то-що, і справді найшов цю поему, але без кінця, бо дальший листочок посланія до Шафарика десь мабуть зовсім загинув. Те ж, що він знайшов, він передав петербурським землякам Шевченка, коли вони заходилися ще у 60 х роках видавати «Кобзаря». Так розвіялася надія, що хоч у Празі найдеться повний текст поеми «Єретик, або Гус». Але ще в старовину ка-

Digitized by Google

зали, що habent sua fata libelli: ще 30 літ зберігалася у секретному архіві «III отдѣленія» ця поема, поки її там не винайшов д. Щоголєв, якому дозволено було переглянути той архів [1]).

К весні 1876 закінчилися і корректура і друкування «Кобзаря». Передивляючись вже готові обидва томи, я догледів, що й помилок і невидержок одного якого небудь правопису в обох томах було досить. Були, правда, й такі помилки, за які й не можно було обвинувачувати корректорів. Напр., на 370 сторінці I-го тома, провіряючи з жінкою корректурний набор з рукописом, ми прогавили цілу стрічку і залишили так, як набрав наборщик: «Творили б скрізь понад землею». Ця пісенітниця зісталася і в пізнійших петербурських виданнях «Кобзаря»; дак корректура ж цього листу була в нас тоді, коли вмерла у нас дочка і приходилося її ховати на чужині: не до букв і не до слів було нам тоді! Але траплялося й таке, що теж саме слово у початку, у середині і в кінці книжки пропечатано було різними буквами: стрічалося, що замість «розкувати» зісталося «розувати» (II, стор. 32), що міняло смисл віршу. Зажурився я; списав довгий список помилок на обидва томи і поніс у типографію. Але управитель типографії сказав мені, що ніколи не слід виставляти тих помилок, що пійшли не з вини наборщиків, а з licentia poëtica.

— «Поет, казав він, може навмисне робити помилки, аби б те слово, яке він вживає, згучало не так, як у других. Гляньте: і в нас Неруда зроду не схоче, щоб ми йому друкували його вірши правописом, якого держаться «Národní Listy»! А то ж не Неруда, а Шевченко: коли він бажав, щоб у одному місті було «отце», а в другому «отсе», а в третьому «оце», то вже ні ви, ані ми не сміємо його виправляти!»

[1]) Д. Щоголєв, переглянувши усе „діло“ про Шевченка, каже, що слід було б усе цілком його надрюкувати, як цінний оффіціальний матеріал про провини Т. Г. Шевченка перед урядом. І на мою думку, того не досить, що опубліковано д. Щоголєвим у „Былому“, а треба б усе, що про Шевченка збереглося у архиві III отд., дати читачам „Кобзаря“.

Digitized by Google

— А й правда, думав я собі: на що дрюкувати таку силу помилок. Хоч і не знає пражський типограф, у якому хаотичному становищі ще й досі наш український правопис і хто ставив такі чи сякі літери, дак і я ж не знаю, які саме літери у автографах Шевченка. Хай вже зістається так, як оддрюковано: колись будуть же і в нас граматичні правила правопису, — тоді хтось і виправить як слід текст «Кобзаря». А тепер досить того, що й заходи киян і гроші, їми зібрані на це діло, марне не загинули, а саме главне—що всі вірши «Кобзаря», яких дошукалися земляки, надрюковані. Тепер вже не пропадуть ті перли слова українського, які і по-над Уралом, і по-над Аралом, і на Вкраїні, і в Петербурзі і по других містах виливав поет, чи одриваючися од мольберту, чи тікаючи з своїми захалявними книжечками далеко од кріпості у кучугури, ховаючи свої папірці то од Сошенка, що примушував його кидати перо та братися за пензлі, то од старших унтерів, які доглядали за їм. Тепер вже, чи так чи сяк, ці слова, що прилітали до Шевченка з України, де б він не був,—підуть поміж люде; і цього вже досить, а правопис—діло другорядне.

Ще де-які сумніви печалили мене: чи добре я зправився з дорученим мені ділом: чи не втелющив я у «Кобзаря» чого-небудь не Шевченкового, як перед тим зробили це Львовяне, вставивши у «Кобзаря» завідомо усім нам складену Чубінським пісню «Ще не вмерла Україна». Ну, та це вже діло крітіків, а я ж-тільки корректор д. Грегра! — потішав я сам себе.

Повертаючися з Праги до дому, у Відні стрілися ми з Драгомановим, який їхав на чужину розпочинати там нову службу своїому народу. Він вже бачив пражське видання, і за його почали ми розмову.

— Правопис, кажу я, вийшов таки не добре видержаний!

— А який же може бути правопис, коли він не стоїть на грунті наукової фонетіки? одказав мені Драгоманов. Він пропо-

Digitized by Google

відував тоді, що настав вже час покинути традіції, які впроблені були ріжними правописами українськими—Максимовичевським, Гатцуковським, Кулішівським і особливо галицьким на основі ново-церковно-славянського; пора вже, казав він, зробити таку реформу, яку зробив В. С. Караджич для сербської мови: треба старатися, щоб прийнялася сістема Кирилла та Меодія, розроблена на основі української фонетики. Він виробив, разом з иншими, й правила такого нового правопису, і азбуку, яку через співчуття українців герцеговинському повстанню прозвали «герцеговинкою»; цією герцеговинкою Драгоманов і почав був друкувати де-які з перших своїх загрянишних видань. Через те він до правопису, який вживався у київських виданиях і який і я взяв для пражського «Кобзаря», відносився байдужісінько. «А от Ви краще скажіть мені,—повів він розмову далі з тим легеньким своїм юмором, який нам, його університетським слухачам, так подобався ще тоді, коли він у семинарі по історії, що завів був при своїй катедрі у Київському університеті, робив уваги на наші реферати,—скажіть мені: як це з «сенату» у вас вийшов Анат? [1]) або ще: як це Шевченко писав сам про себе і до себе те, що на ділі писав до його Чужбінський:

«Гарно твоя кобза грає, любий мій земляче!»

Вже як собі не хочете, а така передача віршів одного чоловіка другому вже лежатиме на Вашій совісті, як співає Вересай — «до конця віку».

[1]) Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі 1876. Стр. 214, де надрюковано так:

Почтар нівроку був підпилий
Оддав Анатові приказ,
Щоб тільки в Віолесмі били
Малих дітей.

Digitized by Google

— Ну вже й Ви, як собі хочете, а моя совість тут ні при чому,—одказав я в тому ж тоні:—чи ж я винен, що видавець «Кобзаря» Едвард Грерг—чех і що він має право не знати, хто що кому писав: коли він побачив, що рукопис писаний власною рукою Шевченка, то чого ж йому більше? А звісно, що тільки один Бог без гріха!» Да й що справді я міг би сказати на такі замітки про помилки у Пражському «Кобзарі»?

У Львові, їдучи до дому, я бачився там між іншими з одним літератором, який показав мені корректуру своєї відозви про пражське видання «Кобзаря», яку він написав у «Правду». В цій відозві він вихваляв і старанний догляд, з яким додержана була корректура, і ті праці по зібранню матеріалу редакторів видання, через які воно стало найповнійшим, бо повнійшого, по його думці, мабуть вже й не буде. Я прохав його викинути ці два місця, бо ще хто зна, що буде колись далі? Літератор той згодився і замінив ті фрази якимись другими.

У Київі, куди я приїхав здати справоздання про закінчення дорученої мені праці, вже чекали того терористичного натиску на українське слово, який у подробицях став звісним трохи згодом. «Кіевскій Телеграфъ» став вже органом другого напрямку: «коли хто думає демократичні українські думки висловлювати, то треба тепер звертатися до П. А. Зеленого у «Одесскій Вѣстникъ»! Так казали сумуючи громадяне, з котрих де-кого скоро після того порозсилали то у Петербург, то в Псков, то що.

З того ж літа я став статістіком, зпочатку у Чернигові, а потім у Херсоні, і їздючи по селах, мало міг почувати на собі заборону українського слова. Правда, і мені иноді приходилося у концертах у Чернигові замість «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні!»—співати: «Мнѣ право все равно, умру ли я, иль буду жить в странѣ чужой»... Але проте, що приходилося терпіти скільки літ письменникам українським, писання яких цензура зовсім не пропускала у світ, я вже тільки чув од других людей. Тоді я побачив, що добре пораяв Полонський — не баритися з виданням «Кобзаря», а скорійше випускати його у

Digitized by Google

світ: бо як би спізнилися ще на півроку, то вже обидва томи зісталися б тільки для загряниці.

От-такі згадки про видання 30 літ тому назад «Кобзаря» не у Россії, а у Празі я можу подати шановній редакції «України» на її запит. Другі земляки, що жили у 1875—76 роках у Київі, можуть тепер пригадати й про другі подробиці того часу лихоліття, яке не легко переносилося.

$19\frac{1}{4}07$. **О. Русов.**

Digitized by Google

Автографи Шевченка в Московському Румянцевському Музеї.

Покійний О. Я. Конiський в своїй великій праці «Жизнь Украинскаго поэта Т. Г. Шевченка» (Критико-біографическая хроника), Одесса, 1898, — говорить (див. стор. 150), що він чув «будто въ Московскомъ Румянцевскомъ Музеѣ хранится рукописный оригиналъ поэмы Шевченка — «Гайдамаки», датированный 1848 годомъ». Надумавши перевірити, чи правдива ця чутка, я обернувся до Румянц. Музею, де дякуючи д. Я. Г. Кваскову та В. В. Пасхалову, розглянув автографи Шевченка, які там зберігаються. Їх там є не багато — три вірші та один лист до Г. Квітки-Основяненка.

1-й автограф — думка «На що мини чорни бровы», датована «1846 г. мая 12. Кіевъ».

Як відомо, думка ця (в автографі немає ніякого заголовка) надрюкована була ще в перш. вид. «Кобзаря» Ш. 1840 р., на стр. 85, і вдруге в вид. 1844 р. на стор. 26, без жадних одмін в тексті,—виходить, що поданої вгорі дати не можно прикласти до першої редакції «думки», коли ж порівняти дрюкований текст з автографом, то в останньому помітно велику ріжницю, — так напр.: передрюковані де-які рядки, а инших—зовсім немас. Щоб впевнитися в цьому, я подаю цю «думку» усю, як есть, додержуючи правопис оригінала.

Digitized by Google

На що мини чорни бровы,
На [1]) що кари очи,
На що лита молодіи
Веселы дивочи!
Лита мои молодыи
Марно пропадають.
Очи плачуть, чорни бровы
Одъ витру лыняють.
Свои люде якъ чужыи,
Ни съ кымъ говорыты,
Нема кому росказаты
Чого серце хоче,
Чого воно якъ голубка
День и ничъ воркуе,
Нема кому росказаты
Чого плачуть очи.
Люде серця не спытають,
А скажуть ледащо.
Плачъ же серце, плачте очи.
Покы не заснулы,
Голоснійше, жалобнійше,
Шобъ витры почулы,
Шобъ понеслы буйнесеньки
За сынее море
Чорнявому зрадливому
На лютее горе.

Т. Шевченко.

1846
Мая 12
Кіевъ.

Як бачимо, в поданій нами копії з автографа після рядка «Одъ витру лыняють» опущено шість рядків, замість яких далі стоїть:

---

[1]) Спочатку було написано «кари», але потім закреслено і вгорі надписано «На».

Digitized by Google

Свои люде як чужыи,
Ни съ кымъ говорыты.

Потім, замість шести рядків, які стоять по друкованих «Кобзарях»,-в автографі є тільки чотири—зовсім перефразовані рядки «Ніхто его не питає, не знає, не чує», а замість «Чужі люде не спитають — тай на що питати?» вписано два рядки з «Катерини»

Люде серця не спитають,
А скажуть ледащо, —

а за ними знову опущено два рядки. Останніх 8 рядків в автографі зовсім однакові з друкованою редакцією; що ж до загального числа рядків, то в автографі їх на 10 меньше,—усього 26, а в друкованому—36 рядків.

Під автографом „думки“ поставлено „12 мая 1846 г. въ Кіевѣ“. Як раз в той час Т. Г. жив разом з своїм товаришом Сажиним на вулиці, що звалася „Козье болото“, і я не помилюся, коли скажу, що „думку“ цю вписав Т. Г. на память комусь з нових знайомих в альбом; але як що в альбомі текст значно одріжняється од тексту видрюкованого шість год перед тим, то в цьому винна память Т. Г., яка йому дуже часто змиляла—про це не раз сам Тарас Григорович признається.

Зараз автограф цей не що инше, як один листочок сірого, досить товстого паперу, формату звичайного почтового паперу і написаний дуже дрібним, гострим, і при кінці слів розмазаним письмом. Підпис «Т. Шевченко» значно більшими буквами, як у тексті, а з другого боку иншою рукою написаний невеличкий вірш

Летивъ воронъ
Черезъ сыне море,

який подекуди зовсім не можно прочитати—таке дрібне і скорочене до того письмо. Під віршом дата—„1857, 20 мая“. Як самий вірш, так і письмо безперечно не Ш.

Digitized by Google

Листочок цей зібгано вдвое і зберегається він в конверті, на якому надписано таку адресу: «Въ Москву. Мѣщанской части, Набилковскій переул., собств. д. госпожѣ Екатеринѣ Степановнѣ Некрасовой». Почтовий штемпель висилки—«Зарайскъ 28 марта 1886 г.», а коли одержано—«Москва 30 марта 1886 г.» На другім боці конверта иншою рукою надписано: «жертвуется въ Музей отъ Ѳ. П. Китаева».

Решта автографів Т. Г. така: лист його до Кв.-Основьяненка з Спб. од 8 декабря 1841 і два вірші «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (баллада).

Все це прислано було Т. Г. разом з листом до Григорія Хведоровича Квітки-Основьяненка, який мав намір видавати якийсь збірник. Але коли видання це чомусь не справдилося, то Кв.-О. передав вірші И. Е. Бецкому, щоб видрюковав їх в «Молодику», українському літературному збірнику, що виходив у Харькові. Вірші ці там і зьявилися (див. «Молодикъ», часть 2, 1843 г.): «Маркевичу» на 108 стор., а «Утоплена»—на 114 стор.

Під віршом «Н. Маркевичу» стоїть дата: «С.-Петербургъ 9 маія 1840 року». Досі певної дати цього вірша не було відомо, і по всіх виданнях поезій Шевченка [1]), почавши з вид. Кожанчикова 1867 г., звичайно зазначували його «до 1847 року». Тепер, маючи цю дату (9 мая 1840), можно думати, що вірш написаний був Т. Г. в день ангола Маркевича, якого звали Миколаєм Андрейовичем.

В автотрафі вірша «Н. Маркевичу» немає ніякісіньких помарок; написаний він на листочку паперу почтового формату, рівним та чітким письмом, і тілько в сьомому рядку з краю зроблено невеличку поправку рукою самого Т. Г., а власне: додано букву «О» до написаного раніш слова «така» і вийшло: «Отака

---

[1]) Крім вид. товариства «Просвіта», Львів, 1902, на стр. 12—13, де вірш позначено 1842 роком. Редактор цього видання Ю. Романчук мав на увазі, очевидно, те, що вірш цей вперше зьявився в «Молодику» Бецкого за 1843 р., і мав, більш-меньш, рацію на те.

Digitized by Google

хъ мова»; це, виходить, просто поправлена помилка в ряд ку який раніш читався «Така іхъ мова».

Коли порівнятп автограф з редакцією, що вперше уміщена в «Молодику» Бецкого на стор. 108—109, то в ньому зауважимо два рядки, що читаються зовсім инакше, ніж ті, що видрюковано в «Молодику», так напр.:

	Автограф:	*Молодик*:
Ряд. 15	Одынокій... а украйна!	Одинокій... а Вкраина!
„ 20	Тамъ сынѣе море	Тамъ синіе море:

Очевидно, видавець і редактор «Молодика» Бецкий сам поправив в корректурі ці рядки і тим дуже кепсько прислужився Т. Г., бо вірш цей з його поправками дрюкують і досі. Сам-же Тарас Григорович, боліючи сердцем од того, що він «сирота» і «тут» і «там» «чужий одинокий», — пише:

Одынокій... а украйна!
А степы широки!
Тамъ повіе буйнесенькій
Якъ братъ заговорить,
Тамъ въ широкімъ поли воля
Тамъ сынѣе море
Выгравае хвалить Бога
Тугу розганяе...

Тепер перейдемо до найбільшого вірша Т. Г., який зберігся в автографі його, що зараз зберегаються в Моск. Румянц. Музеї, а власне — баллада «Утоплена». Автограф «Утопленої» писано на 4-х аркушах почтового паперу, таким саме письмом, як і вірш «Н. Маркевичу» і в деяких місцях в ньому знати поправки рукою Бецкого, але поправки дрібні, незначні — найбільш такі, що одну букву замінено другою, так як ото учитель виправляє зшиток ученика, та ще над де якими словами поставлено наголоси; але в двох випадках (про які згадую далі) поправки зроблено значно поважніщі.

Февраль 1907.

Digitized by Google

Почнемо з початку. В рукописові після заголовка «Утоплена» (у Ш. написано було «Утоплына», а рукою Б. букву «ы» закреслено і над нею надписано «е») внизу в скобках означено род поезії—«Баллада». Так само надрюковано і в «Молодику», але в останньому вид. «Кобзаря» Ш., що вийшов за його життя в 1860 р., означення цього немає, — немає його і по всіх дальших вид.. Що ж до текста самої баллади, то я його тут не подаватиму цілком, бо він зовсім однаковий здебільшого з дрюкованим текстом, а обмежусь тільки виписко̀ю ріжних поправок текста, пропусків та таке инше.

В 13-му рядку автографа, спочатку, написано: «Що се, що се, спитаєте»,—так само надрюковано і в «Молодику», але в «Кобзарі», вид. 1860 р., стр. 17, читаємо «Хто се, хто се? — вже, очевидно, друга редакція, перероблена Т. Г. для нового вид. «Кобзаря».

В 15 ряд. над закресленим «Ото»—рукою Б. надписано «Отто».

В 18 рядку—«У насъ на вкраіни». Бецкий закреслив «на вкраіни» й надписав «въ Украини»; так рядок цей і надрюковано в «Молодику» а въ «Кобзарі» 1860 р., стр. 18, рядок 2, Ш. знову подав давніщу редакцію «на Вкраіні» (1-й випадок поважної поправки текста Бецьким).

54 рядок: «Матуся спивае»; так само і в «Молодику», але в «Кобзарі» 1860 р. обидва слова переставлено і вийшло: «Співає матуся»; через цю перестановку втрачено рифму до глагола «моргають».

68 — «Мене заныхаить?!» мабуть помилка, бо і у Б. і в «Кобзарі» 1860 р., стр. 19, сьомий рядок знизу надрюковано: «занехаешъ?!».

71 строка — «Отака то бува мати» — так само і у Б., а у «Кобзарі», стр. 19, 3 ряд. знизу: «була́ ма́ти!»...

82 — «Тай скажуть: *ледащо*». В рукописові, з правого боку коло підкресленого самим Ш. сло́ва «ледащо», рукою Б. дописано слово—«курсивно». Дійсно, в «Молодику» ви́раз «ледащо» надруковано курсивом. (Див. «Молодик», стр. 117).

Digitized by Google

88 — «Байстрям нарикае». Після цих слів в рукописові є ще чотирі рядки, опущенні чомусь Б. в «Молодику»; одначе опущених рядків не означено навіть рядком крапок. Немає цих рядків і в ріжних «Кобзарях» — тому дрюком вони зьявляються вперше. Рядки ці такі:

Байстрямъ парикае;
Байстрямъ... кого, лютый кате,
Кого ты катуешъ?!
Защо, защо дытя свое
Молоде мордуешъ?

Через ці новознайдені 4 рядки тепер ми маємо цільний звязок з дальшими зараз словами «Катувала, мордувала».

95 рядок: «Як макивка на вгороди». У Бецк. і в «Кобзарі» 1860 р.: «на городі».

114 — «до ставка купаця». Так і в «Молодику», а в «Кобзарі», стр. 21, рядок 10: «Купа́тись».

120 — «Мліе по тымъ боци...» У Бецк. так само; в «Кобзарі», стр. 21, рядок 17: «на тім бо́ці».

125 — «Гне станъ гнучкій, розгинае». Однаково надрюковано цей рядок і у Б. і в «Кобзарі», але в самому рукописові рукою Б. закінчення «кій» переправлено на «ій», — через що стоїть «стан гнучій».

134 — Спочатку рукою Т. Г. написано було «За», але потім закреслено і написано далі так: «и въ косы впылася»...

Ряди 141 и 142. Спочатку було написано так:

Кипувсь въ воду, сыню филю
Плыве роздырае,

але потім «сыню филю плыве" Т. Г. закреслив і надписав вгорі „плыве, сыню филю"... Поправку цю зробив сам Т. Г., і так вона увійшла і в «Молодик» і в «Кобзарь» 1860 р.

Рядок 144: «Пирнувъ... выринае...»

Digitized by Google

В автографі переправлено рукою Б. на «ныpнувъ», і так надрюковано в «Молодику» (це 2-й випадок поважнішої поправки Бецким текста Т. Г.), але в «Кобзарі» 1860 р., стр. 22, рядок 12, знову поправлено на «Пірнувъ».

— 147: «Изъ рукъ матери закляклыхъ». В «Молодику» Б. через недогляд надрюковано .. „заклятыхъ". По мойому, в автографі справедливіще, бо «заклятыми» можуть буты або душі людей, або щось в природі, а «закляклими» — тілько руки або ноги. В цім разі, руки матері «заклякли» од сильного дуже холоду.

Далі, до самого краю баллади ніякого ріжночитання не трапляється. Зауважу тільки, що Т. Г. скрізь замість «хвиля» пише «филя» — так само дрюкує і Б. в «Молодику». Щоб не вертатись більш до «Молодика» зауважу ще, що з трьох поезій Т. Г. Шевченка, уміщених в ньому і автографи яких мав у себе Бецкій, не збереглася серед них тілько одна думка,—«Тяжко—важко въ свiти жити», уміщена на 91 стр.; скільки я ни розшукував його серед масси иншіх усяких автографів Бецкого, які він подарував в Московський Румянцевський Музей—нічого не здобув.

Я говорив вже, що вірш «Н. Маркевичу» не мав певної дати, і ставили його з иншими віршами, між иншим і «Утопленою» під одною спільною і непевною хронологією—«до 1847 року»; тепер же в кінці автографа баллади читаємо, що вона написана в «Спб. декабря 8. 1841 року». Цим самим днем позначено і останній з автографів Т. Г., що зберегається в Музеї—а власне: лист його до Кв.-Основьяненка, опублікований уже профессором Д. И. Багаліем у «Кіевской Старинѣ» (Див. «Кіевская Старина» 1894 р., т. XLIV, февраль, стр. 323); але тому, що той лист подано там з помилками та пропуском одного слова, я дозволяю собі подати його знову увесь, додержуючи правопису оригінала.

«С:Петербургъ 8 декабря 1841.

выбачайте батычку, шо найшлося те и посылаю, а Ганнусю сегодня на швыдку скомпонувавъ та и самъ не знаю чи доладу

Digitized by Google

чи ни. Подывиця вы на неи гарненько тай скажить щиру правду. Якъ побачите шо вона вже дуже *безецна* [1]) (бо вона мени такъ здаеця) то не давайте й дрюкувать. Нехай иде видкиль взялася. Ще посылаю вам кацапськи вирши своеи роботы. Колы доладне що то дрюкуйте, а колы ни то закурить люльку колы люльку курыте. Це бачте письня з моеи драми, *Невъста*, шо я писавъ до васъ, трагедія Никита Гайдай. Я перемайструвавъ иі въ драму. Я ще одну драму майструю — назовеця *Слипая красавица*. Не знаю, що зъ неи буде; боюсь, шобъ не сказалы москали mauvait suget, бо вона бачте зъ Украинского простого быту. Ну та цуръ имъ москалямъ. посылаю вамъ билеты на *Гайдамаки* роздай будьте ласкавы якъ уміете. воны вже надрюковани. Та... ей богу соромъ сказать нема чимъ выкупить зъ дрюкарни. малюю вашу панну Сотникивну. Хотивъ кончить до різдва, тай не знаю, бо тутъ теперъ ни день ни ничъ—такъ чорзна. що прокинуся рано тилько шо заходыся малювать дывыся вже й ничъ. отаке то лыхо. тилько пензли мышъ билшъ нічого. Спасыби вамъ и панови Артемовскому за ласкаве слово. И спасыби всимъ тымъ хто пыше по нашому або пронаше. Покланяйтеся имъ кого знаете. и хто чувъ про мене. Оставайтеся здоровы, незабувайте. а васъ николы незабуде Т. Шевченко.»

Згадана на початку цього листа «Ганнуся» (одна із дійових особ в балладі «Утоплена») і есть та сама «Ганнуся», про яку О. Я. Конисъкий писав, що вона «невідома нам поезия» [2]). Нехай же тепер зрадіє тінь Олександра Яковлевича Конисъкого, що так багато попрацював і над біографією Т. Г., і мало не над кожним словом въ його творах, які О. Я. з такою любовью обчищав од всякого намулу та воював в печаті з тими, що накидали генію Ш. неварті нічого вірші, бо не тілько «Ганнуся», але і кінець «Івана Гуса», що вважали усі ніби він загинув

---

[1]) Пахабна (прим. Т. Г.)

[2]) См. Шевченко—Грушевський, хроніка його життя. Написав О. Конисъкий, т. І. У Львові, 1898 р. стр. 106.

Digitized by Google

навіки,—тепер найшлися; найшлися і ще нікому незнані творі, опубликовані вже в «Новій Громаді», кн. 10, за 1906 р. та в «Кобзарі», що вийшов тільки що в Петербурзі. — Остається ще тільки дождатися того щасливого дня, коли буде опубліковано в поправленій редакції «Черницю Марьяну» та невідомий ще «Човен»!—

А автографа «Гайдамаків» в Румянцовському Музеї на жаль не знайшлося,—та його там і не було ніколи!—

Ів. Любов.

Digitized by Google

Історія української драми.[1]

II.

Виясняючи зміст драми і її похождення, ми прийшли до пересвідчення, що її піднесла первітня релігія і що цій останній вона завжди й мала слугувати. І ця увага про цей сливе закон драматичної творчости має своє значіння для тих народів, світогляд яких характеризується перевагою релігійного елементу, не вважаючи на те, чи ця релігійність так званого поганського, чи християнського типу.

Це зьявище ми бачили у народів східних, його-ж стрівали ми і в народів античної культури, його-ж мусим ми побачити і в народів культури християнської—і перш за все в світі романо-германському. Германці та романці, що розвивали в себе культуру хрмстіанства, перейшли, звичайно, ту добу розвою, що зветься поганською і що ми бачили вже в народів старовинних. Відповідно цьому повинні були уложитися і їх обряди і зміст тих штук, що мали завданням служити при тих обрядах цілям релігійним. І коли ми звернемося до обрядів, що мали відносини до стародавньої релігії і що заховалися в романо-германському світі аж досі, то ми ясно побачимо зародок в них повної драми.

---

[1]) Див. № 1.

Digitized by Google

«Народні обряди, що здержались від сивої старовини, що звязані з уклонінням стіхійним божествам — говорить Олексій Веселовський, [1])—скрізь відзначались перевагою живого драматичного початку. Вигнання зіми та привітання літа виображались та й тепер виображаються в Швеції та Баварії в особах».

«Зворіт сонця до весни святкувався в Германії особливим походом, що виображав сквапний поїзд Водана з його дикою ватагою». [2]) В старій Англії відбувався поїзд аналогічний. Крім того: «в північній Германії, Швеції і навіть Ліфляндії, настання весни святкувалось так званим майським торжеством». Італьянські «Maggi або Giostre, що вціліли в народньому італьянському житті, напів-пісенні, напів-драматичні твори,... ховають часто за легкою христіянською поволокою грунтівний поганський привіт весні».

«З багатьох свідоцтв про масничні грища, вкажемо—говорить Веселовський—на невеличкі народні комичні сцени, що викопуються й доси в південному, італьянському Тіролі, на урочисте спалювання уособлення масниці (il carnevale), виображене вязкою соломи». [3]) «Відгомін січневих календ старовинного світу жив багато віків під виглядом різдвяних пісень чи ноелів, здебільшого виложених в формі діалогичній і супроводжених сімволічними обрядами пошепня звізди, перебирання і т. п.» «Завивання вінків та ворожіння про них взімку, перед початком року, скрізь розповсюджені колись в Германії, булі звязани з хороводним співом, танками, змаганням загадками». [4]) Навіть «тризна,—підвисшене віддання шани вмерлому,—оберталась в бенкет, де співи й сцени перебірання на перехрестях, танці й грища гістріонів та скоморохів зміняли одні других». «Діячами всіх головніших

---

[1]) Старинный театръ въ Европѣ.—Историч. очерки Алекс. Веселовскаго М. 1870 стр. 21.

[2]) ibid. стор. 22—3.

[3]) ibid. стор. 24.

[4]) ibid. стор. 25.

Digitized by Google

обрядів були назліченні та ріжноманітні типи гульливих співців та музиків, на ранню появу яких вказують літописі, духовні і свіцкі свідоцтва: scurrae, mimi, histriones joculatores — звуть їх латинські памьятники; spilman і навіть spilwip,—вказівка на скоморохів-жінок,—гучить їх германське наймення. Не дивно, що всі «подібні прóяви драматичного початку в народних піснях та обрядах подавали готовий сирий матерьял для сценичної обробки». Але крім цього, «один з любиміших виглядів представлень скоморохів на заході... були маріонетки»..; «перші маріонетки німців носили назвисько кобольдів, доводючи ніби свій звязок з первітнім вірованням парода». [1]) Всі паведені факти не лишають ніякого сумніва про те, що перший зарідок драми в нових европейських народів був у спільці з другими штуками і що вся та спілка, як і частина її—драма, мала тісні відносини до релігійних поглядів народу. Те саме зьявище можемо ми спостерегти і у наших найблизших родичів, народів славянських.

«Світ драматичних народних обрядів, звязаних з ушануванням сил природи, одкрива нам і в славян ряд могутних зарідків драми, якім бракувало тільки прихильних умовин для успішного виробу». [2])

«Зустріч весни і звязані з нею грища, пісні та обряди більш за все уміщали в собі готових мотивів для драматичної оживленої дії. Боротьба смертоносної зіми з світлим всегріючим сонцем, торжество весни, радісні почування, викликані в людині, що тісно зблизилась з природою, її пробудженням, грища й свята, сполучені з різними хліборобськими роботами і вчинаннями, всі ці ріжноманітні фактори сходились тут. Весна веде слідком за собою ряд плодоносних туч,—і старовинний славянин, шануючи богиню гроз, взиваючи до неї про послання на землю дощa, уособляв її в виглядi молодої дівчини, прибраної у рослини та квіти, як сімвол підбурювання всіх рослинних сил землі;

[1]) Старинный театръ. – стор. 26.

[2]) ibid. – стор. 195.

Digitized by Google

як при настанні весни, так і при всякому бездожжі, він водив за собою в особливій процессії цю обранницю, що одержувала назву *додоли* або *пеперучи,* навколо своїх осель; кругом ішли жінки, що виконували ряд пісень, обернених до божества в цілі його вблагання». Коли не коли процессія спинялась і живе дійство обрядового моління, супроводженого співом і танцями, ніби само переходило в драматичну сцену» [1]).

«Західні славяне з особливою любовью розвинули святкування мая, схоронивши й доси в народних піснях і трохи одмінених уже грищах відгомін колишніх обрядів. Вони розпадались на два виділа: зустріч весни властиво і торжество перемоги її над зімою. Перший виділ містить в собі майські грища, що нагадують в багатьох расах італьянські народні maggi та німецькі майські походи (Mairitte). З 1-го мая молодь в Чехії вируба в лісі цівки для майських дерев, що, окрашені корогвами, встромляються на важливіших місцях, не кажучи вже про ті майки, які кожен закоханий мусить поставити перед домом своєї милої. Коли декоративну частину цього свята споруджено, по селу споряжається похід молоді в убраннях, з піснями і музикою попереду. Він спиняється перед кожною майкою і викликає особливою піснею ту, на честь якої вона поставлена; межи викликаною та хором починається жартівная розмова, при чому перша мусить подарувати чим небудь прибулих. Вони дякують новою піснею, потім іде танок; ті-ж сцени повторюються при кожнім майськім дереві» [2]).

Також по весні «у сербів сходиться декілька дівчат в одягних сукнях, окрашених квітками, вибирають найвродливішу кралицею, другу королем, третю барьяктаром (хорунжим) і четверту королівською ключницею»... Похід, спиняючись, уміщається колом (хороводом) біля кралиці. Король, розмахуючи мечем і супровождений хорунжим, пильнує досягти в середину кола, що їх не пуска, одвічаючи на виклики піснями, приспів яких Лельо-

---

[1]) Старинный театръ—стор. 196.

[2]) ibid. 197

Digitized by Google

(у словаків Дондa, руське Дідо) свідчить про звязок цього обряду з первітним віруванням народа і, по ясуванню Ґануша, вдає нам все грище виображенням шлюбної спілки весняної богині Діви, цариці небес, з молодим Дівом». [1]) «Боротьба межи добром та злом (життям та смертю, зімовим одубінням і весняною теплинь) малюється в росповсюдженому в Чехії та Моравії грищі на Hźimbabu. Міфічній цій особі протиставленна Яга-баба (ježi-baba), представниця зла. В пізнішій пів-християнській формулі старого обряда слугами обох богинь являються янголи та демони. Янгола (душу), цеб-то молоду дівчину, веде Яга-баба з завязаними очима, вимагаючи од неї утрімання од сміху, щоб смішного їй не довелося чути. Вона веде цього янгола в рай, в той час, як супротивниця її пильнує не допустити його туди і примусити зламати обіцянку, підбурюючи в дівчині сміх; коли їй це вдасться, вона тягне за собою душу в пекло. Сцена кінчається боротьбою товпищ світлих та похмурих духів за владу. Очевидячки, не дивлючись на пізнішу переробку, ми маем тут діло з стародавнім символічним обрядом, що виявляється й тепер в загальному туманному і загадковому характері купацького грища». [2])

«Спільний всім славьянським племенам обряд похорону зими чи смерти, виображеної в вигляді Морани, Моржани (від «мор», умирати) і. т. д., давав також привід до походу, повного драматичного життя і навіть непозбавленного в де-якій дозі ефектних переходів. Опудало смерти чи Моржани клалось у труну, яку з плачем несли до річки, кидали в воду і, ніби на ознаку відшукання весни, вертались відтіля в протилежному настрої, повному радощів. Одна польська пісня наочно малює нам цю наївну пісенну антітезу» [3]).

«Пора, присвячена святкуванню русалок, вія і других стіхійних духів, все істнування яких звязано з добою блиску і роз-

---

[1]) Стар. театр.—стор. 197.

[2]) ibid. стор. 199.

[3]) ibid. стор. 200.

Digitized by Google

цвіту природи, ознаймовувалось рядом веселих обрядів. Заборона, наложена на них в Чехії духовенством, осужує існуючий здавна звичай під час русальних свят обирати королів, водити таньці, одягатися в стару одіж (перебирання) і иншим чином казитись і т. д. Один сербський обряд дає де яке розуміння про те, якого роду були ці русальні грища. Три особи вбірались в фантастичні вбрання: одна людина надягала на себе волохату одіж, обвішану звірячими хвостами, а лице ховала під маскою; другий вдавав собою вілу, вдягався в білу сукню, повиту квітками; білий намет теж увесь був у квітках. Третій вдавав собою потворну звірину з конячою головою і птичими ногами. Всі вкупі ці перебрані обходили навколо сел при гуках бубен, символічно вдаючи собою бажаний народові прихід весняних туч, багатих дощем, що по увазі білих дів, то в вигляді істот, одягнених у звірячі шкури, то в формі звірів, коров, коней» [1]).

«Моравське масничне грище виявля де яку схожість з допіру описаним сербським походом; в ній бере участь ведмідь, весь обмотаний листям гороху, парубок, одягнений в жіночу одіж, і врешті (очевидячки, нове обертання), гусарин, що вдає, ніби їде верхи, при чому в нього спереду приробленa коняча голова. В одній руці в нього шабля, в другій батіг. В такому вигляді вони ходять по домах, виконують комічні сцени та діалоги й танцюють» [2]).

«Зімові святошні грища та обряди відзначаються меншою жвавостю та драматичною вдачою. Сполучені часто з перебиранням, вони про те досягають більшого розвитку лише у східних, православних славян. Переддень Різдва (Божича) самий день свята і потім 31 грудня—суть головні моменти обрядової святошної програми Сербів та Болгар...

Всі трапези супроводжуються набожними розмовами, зиченням счастя дому; вечори проводяться молодью в хороводних спі-

---

[1]) Старинный театр.—стор. 201.

[2]) ibid. стор. 201.

Digitized by Google

вах. Нічь на Різдво гається в цілому ряді обрядів; коло вогню довго сидять всі домівники; молодь співа пісні, дівчата звичайно виконують при цьому дуети під супровід хора; врешті надходить пора складання огнища...

Останнє складання багаття виклика радісні вигуки; огнище запалюють, а під цей час присутні знов оддаються піснам, грищу на гуслях і т. д. Вдосвіта розговини обертаються знов у ряд молитов, промов і умовлених обрядових формул. В найбільш шанований Болгарами будні-вечер 31-го грудня дівчата й парубки збираються, виносють таз з водою, де плавають квітки, одсікають сучок з грушового дерева, кладуть його в таз, потім діляться на два боки і починають співати почерзі пісню, що складається з питань і одповідів» [1]).

«В дитячих грищах, як і в дитячих піснях, заховуються часто відгомони дитячих грищ, пісень та обрядів, що випадково стали дитячою забавкою» [2]).

«Такі були в загальних рисах прояви драматичного початка в обрядній та пісенній стіхії старовинного побуту славян. В самій вдачі славянина ніби лежить успособлення до драми: він скрізь любить наддавати драматичну форму своєму оповіданню, пісні і т. д.; чешські духові пісні мають доси драматичну відтінь і по цю пору в руській роскольничій литературі виразно виявляється таке-ж поривання; не кажемо вже про південних славян, жива, огнена природа яких, зогріта благодаттю південного клімата, розвинула і в пісні і в розмові живий схвильований й сливе драматичний рух» [3]).

Український народ, звичайно, не був з цього винятком. Його перший ступінь в дрматичному розвою мусив носити вдачу, спільну в основних рисах з другими світовими народами і перш за все славянськими. Перші драматичні зарідки мусили в нього пере-

---

[1]) Старинный театръ стор. 202.
[2]) ibid. стор. 203.
[3]) ibid. стор. 213.

Digitized by Google

плітатися з другими штуками і при цьому мати релігіозні відзнаки. А як первітною релігією українців було поганство, сполучене з антропоморфізацією сил природи, то ця драматичність повинна була відзначатися рисами поганства.

І дійсно «в широкім крузі, — каже Ол. Веселовський, — народних обрядів старої Руси, звязаних із давнійшими віруваннями народа, хоронились багаті зарідки розвою драматичного початку.

Чи хороводна пісня, танець, чи обряд вшанування тої або іншої доби року, чи нарешті весільний обхід,—все приймало драматичні форми; всюди виника поділ ролів, більш-менше жвавий обмін промов окремих особ, солистів та хора,—скрізь з загального фона співу виділяється жива й метка дія, на якій збираються усі сили хорової масси. Первітний вигляд людської забави—передражнювання звірів та перебирання в їх шкури, вигляд, може бути, належний добі появи звіриного епосу, — це перебирання, примішуючись до де яких пісенних обрядів, наддавало їм важливу підвалину костюміровки і закінчало їх драматичну вдачу».[1]) Так малюється в загальних рисах первітний стан нашої драми.

Історичні свідоцтва впевняють нас у цьому також. Ще в «Початковій літописі» ми читаємо про наших предків, що вони: «схожахуся на игрища, на плясанье и на вся бѣсовская игрища». З других джерел ми довідуемося, що «яко труба сбираеть вої, молитва же творима сбираеть ангелы, также сопѣли и гусли събѣрають около себе безстудные бѣсы».[2])

Із листування вел. князя Ізяслава з печерськими ченцями, бачимо, як він просить їх: «а ты храмлющая о вѣрѣ научи и ноги текущихъ на игры къ церкви обрати»[3]).

---

[1]) Старинный театръ стор. 213.

[2]) П. В. Владиміровъ. Древняя русская литература кіевск. періода XI—XIII в.в. К. 1900. стор. 108.

[3]) ibid. 148.

Digitized by Google

Інок зарубський XI віку Георгій теж «повстає проти свіцьких потіх того часу скоморохів, пісень та гуслів» [1]).

Побічні вказання на такі грища є також в навченнях новгородських єпископів XI—XII вв., де один каже, що „москолудство вамъ братіе не лѣпо имѣти“ [2]), а в другого теж стріваємо „вирази про грища з перебиранням і грубими обертаннями сміхунів, жартунів: „и о турѣхъ и о лодыгахъ... и о колядницахъ, и про беззаконный бой“ [3]).

Про такі „веселі обичаї“ „при княжих дворищах в старій Русі говорить життя препод. Ѳеодосія, написане Нестором, і ще красномовніше говорять фрески на сходах Київо-Софійського собору“ „В Ізборнику XIII в. мається відоме навчення, відносне до старішого часу, де не радиться виходити на вулицю, коли „играють русалья или скомороси или пьяницы кличуть“ [4]). Всі ці данні, разом з аналізом народних обрядів сучасних, дали підставу новішому історіку літератури сказати, що „руська старовина схоронила тільки уривочні вказівки на руську народню поезію... Але безперечно народні грища, обряди та пісні старіше XII віку“ [5]).

Що ж принукало наш народ держатися всіх отих грищ і віддаватися їм, не вважаючи на всякі заборони?

Звичайно, перш за все їх естетична краса, яко основа для задовольнення, але, найголовніше, принадним був їх зміст, цілком релігійний. Наші предки в релігійному смислі були родичами всіх инших народів, як і в других смислах, і перейшли тіж самі стадії розвиту. Як і другі народи, вони обожували сили природи і їх уособляли. Таким чином ми стріваємося з назвиськами богів Даждь-бога (нім. tag), Хорса, Перуна, Велеса і др., що мають

---

[1]) П. Владиміровъ. — Древняя русская литература стр. 151.

[2]) ibid. стор. 135.

[3]) ibid.—стор. 135

[4]) П. Владиміровъ. — Введеніе въ исторію рус. слов.—Ж. Мин-Нар. Просв. 1895, I. стор. 53.

[5]) ibid.—стор. 51.

Digitized by Google

безпосередні відносини до обожування природи. Правда, ми не маємо в себе такої розвиненої мітольогії, як в греків, або вона до нас не дійшла, але в усякому разі природнича вдача нашої первітньої релігії цілком очевидна. „Пробудження природи від одубіння при першому промині весняного сонця, сповняючи радощами серце первітнього народа, пробуджувало йому бажання гаряче вітати живуще настання весни і в той же час виразити всю міру жаха до зімового холоду, що сковував усі сили природы ніби гвалтовно мертвив, морив життя. Два незмінних сояшних зворота, пророкуючи то розцвіт, то летаргій природи, одбивались і в настрої природи і на обрядах, в яких цей настрій виявився. Боротьба весни з зімою, що наочно уявлялась фантазії народа, дала привід до цілого ряда втілювання її в народних грищах“ [1]). І доказом цього слугує сучасна творчість народа, що заховала в собі силу останків старої культури. „Сучасні обряди, грища та пісні,—як каже П. Владиміров,—зьявляють в собі пережиток старовини, і не вважаючи на всі зміни, одбивають міфи природничі або старовинні побутові зьяви“ [2]). „Два рівнодення, два сонцестояння (зімове і літне) і два зворота сонця—на зіму та на літо—стали підвалиною світових міфів про вмирання та оживання сонця; відсіля зьявились і два головних поганських свята, звісних у руських під назвами «коляди» та «купала». В «колядських весняних обрядах відбились представлення обожування сонця та природи; відсіля й дійства закликання весни, дощa, розцвітання дерев і трав, чекання врожаю хлібів і приховку товару, а разом з тим і всякого другого гаразду,—шлюбів у роді, сімьї, народження дітей, талану на війні і т. и. Навпаки, в «купальских осінніх обрядах одбились представлення про вмирання сонця та природи: звідси — дійства похорону, потоплення, спалювання уособлень сонця та природи, оклички мертвих, чекання несчастья та смерти» [3]). Всі ці «обряди,

[1]) Веселовскій. Старинний театръ. стор. 286.

[2]) Введеніе в истор. рус. слов. — стор. 321.

[3]) Ibid. стор. 322.

Digitized by Google

звязані з шануванням сил природи і з випливом хліборобства, подають ряд драматичних сцен, більш-менше жвавих»[1]), але ця драматичність свята є тільки однією його частиною, до якої примішувалися і другі штуки, яко спільні його частини. «Спочатку, в старовину, межи цими необхідними частками поганського свята був самий тісний звязок. Пісня ясувала обряд, входила, як конечна частина, в обряд, наддавала йому сили, як моління чи замова. Також і грище в діях мімічно ясувало і пісню, і обряд. З грищами тісно звязані були танці, хороводи, що, певно, доходять до «игрищ между селы» Початкової літописі... Грища сполучувались з перебиранням (туром, биком, козою, конем і т. д.). Хороводи справляли весною і літом: в зимку їх заміняли грища в домах зьеднані з ворожінням, загадками, що ми побачим широко-розвиненим в святошних грищах та піснях»[2]). Нині, одначе, ми бачимо і в нашій народній творчості ту диференціацію штук, що осягла і всі другі народи. «Коли ми звернемо увагу на взаємини сучасних обрядів, грищ та пісень, то побачимо, що тільки небагато обрядів тісно звязано відповідними піснями та грищами, а більшість їх значно вже відокремилась. Досить згадати, що пісні, які співаються на масниці, не мають відносин до свята,—зразок цього свята сливе зовсім зник; весільні пісні, найбільш сполучені з відповідними обрядами, змішалися з весняними хороводними піснями; в виділ дитячих пісень та грищ увійшло багато обрядових і т. д.»[3]).

Але, мимо всії тії внішньої диференціації, лишились головні риси первітних наших обрядів: їх релігійна підвалина поганської вдачі і разом з тим їх колоріт драматичний. Огляд цих народно-поганських свят слугує для цього яскравим доказом.

„З давніх часів у всіх европейських народів колядки-свята супроводились веселими грищами, що відзначались сценічною

[1]) Старинный театръ. – стор. 289.

[2]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 325.

[3]) ibid. стор. 325, 6.

Digitized by Google

вигадливостю, з перебиранням—переважно в звірячі образи, ворожінням про долю, врожай, шлюб і т. и., спостереженням багатьох прикмет, загадками, обрядами, направленими до приклика сил природи в їх уособленню, і звичайно, з офіруваннями“ [1]).

Все це, як звісно, мається і в нас.

„Сучасні народні грища та пісні з козою приводять нас до різдвяних перебирань і до обрядів аграрних, звязаних з чарами на врожай хліба, з ворожінням про нього“ [2]).

„Аграрні обряди на святках і ворожба, відносні до хліборобства та скотарства, відзначаються стародавностю та повсюдностю... Колядки славлять плуг, соху, оранку, сійбу і пророкують урожай; „плугові“ та іграшні пісні супроводяться мімікою, при чому вдаються різні хліборобські роботи“. Ще, як описує Саксон Грамматик, поганські Славяне в Арконі одбували обряд, що й доси справляють в Малій та Білій Россії (а також в Сібіру): господарь ховається за купу пирогів і инше їстовне, так що домівники не бачуть його, і одержавши на питання „чи бачите мене?» одповідь «не бачимо», висловлює бажання, щоб «не видко було світла за стогами, за копами, за возами, за снопами» [3]).

«Святки-Коляда єднались і з обрядами та піснями стародавними—військового, чабанського побуту—і з неодмінними товаришами всіх народних свят—піснями та обрядами, що відносяться то сватання та шлюбу» [4]).

Свій дослід про цей цікл обрядів, що мають на меті вихвалювання сонця, Владиміров закінча таким виводом: «риси стародавнього побуту і старовинні поетичні образи в колядках, у відповідних підблюдних та іграшних піснях—несумнівні» [5]), і додає потім: «визначно, що й час дії в колядках є не зіма, яка

---

[1]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 332.
[2]) ibid—стор. 334.
[3]) ibid—стор. 335.
[4]) ibid—стор. 335.
[5]) ibid—стор. 342.

Digitized by Google

взагалі в колядських мотивах не лишила сливе ніяких слідів, а початок весни, і не ніч, а світання. Ось, може буть, де вказівка на стародавне значіння і час святкування до-християнської Коляди-Свята». До цього ж циклу колядських обрядів треба, звичайно, застосувати і наші щедрівки.

Такими ж рисами давнини, релігійности і образової форми перейняті й дальші по календарю свята—масничні.

Зводючи до купи всі відносні до цього циклу обряди, Владиміров говорить: «не можемо не віднести до глибокої давнини таких масничних обрядів, як виображення масниці в вигляді дерева, обвішаного биндами, або в образі ляльки, часто з соломи, яку потім спалюють, ...малороссійського обряда «Колодія чи Колодки» [1]) і т. д. «В деяких місцях «Колодка-Колодій» являється в уособленні, в вигляді ляльки парожденьця; цей Колодій, що родився в понеділок на масниці, в суботу він умира, і жинки з плачем його ховають». З цими святами звязані бійки навкулачки, «що йдуть з старовини і дотикаються до такої уваги в Правилі митрополита Кирила XII віку: позоры бѣсовьскыя съ свистаниемь и съ кличем и въплем, съзывающе нѣкы скаредныя пьяницы, и бьющеся дрѣколѣмь до самыя смерти, и взимающе отъ убываемыхъ порты» [2]).

Але найбільше данних про стародавні свята лишилося в нас у тому народно-словесному матерьялі, що відноситься спеціальпо до зустрічі весни, при чому «весняні обряди, хороводи та свята обіймають собою час від марця до червня». З старих обрядів треба визначити запалювання багаття. «По Кормчій 1282 року обряд запалювання огнищ відноситься до вечера перед Благовіщенням: «передъ храмами своими или враты домовъ своихъ, пожарь запаливше, прескакають по древнему нѣкоему обычаю» [3]). «Весняні хороводи, сполучені з знаменитими грищами, з яких де

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 339.

[2]) ibid—стор. 340.

[3]) ibid—стор. 342.

Digitized by Google

котрі доходять до глибокої давнини, починаються звичайно з Великоднього тижня» [1]) і тягнуться далі, групуючись біля різних свят, наприклад—красної горки, радуниці і т. д. «Назви красної горки і радуниці (неділя й понеділок провідного тижня) доходять до глибокої давнини»; «багацько місцевостів у Великій, Малій та Білій Россії носять назву красної горки»: «радуницю» Миклошич виводить од «рад» і поясня відсіля веселу вдачу поминок: ті, що поминають мертвих, пориваються розважити небіжчиків».

«Але чи не стародавніше всього назва «навьего дня»? навій день — день мертвих (вівторок провідного тижня)» [2])

Біля цих точок і обертаються народні веснянки з їх грищами. «Трохи чи не готовий зміст веснянок складають радощі та турботи про перехід од весни життя до шлюба. Звідси веснянковий антагонізм дівчат і парубків, що виявляється в широкорозповсюджених і давних грищах — «просо сіяти», «вибір молодої боярами серед княгинь і т. д. Сійба проса — одно з самих стародавних руських грищ»[3]).

Новим осередком, біля якого збираються народні весняні обряди, стає далі русальский тиждень, так званий у нас клечальний. «Згадки про русалії в староруських памятниках ідуть з XI віку і часто сполучаються з споминами про грища скоморохів». [4]) «Назва русального тижня стрівається в давних літописях. В народі істнує назва «русальних заговін». Це народне свято єднається з шануванням дерев, квіток, з перебиранням, з представленням про русалок». Иноді «ляльку носять в хороводах, співають пісні, а нарешті діляться на два ворожих табори і пильнують вирвати ляльку-русалку з ворожого табору» [5])

В старовину це свято єдналось із споминками про небіжчиків. Стоглав так описує обряд поминок у троїцьку суботу: «по

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 342.
[2]) ibid—стор. 343.
[3]) ibid—стор. 344.
[4]) ibid—стор. 345.
[5]) ibid—стор. 346.

Digitized by Google

селамъ и по погостомъ сходятся мужи и жены на жальникахъ и плачутся по гробамъ съ великимъ кричаніемъ, и егда начнуть играти скоморохи, гудцы и предгудницы, они же отъ плача представше начнутъ скакати и плясати и въ долони бити и пѣсни сотонинскія пѣти; на тѣхъ же жальникахъ—обманщики и мошенники» [1]).

Дальшими і надто цікавими святами являються так звані купальські, де «сполучення християнського свята з поганським святкуванням виразилося в давньому назвиську «Івана Купала», що сягає в старовину» [2]). Про купалу ми маємо звістки уже в літописях XIII віку. В Густинський літописі ми маємо пізнійший опис того святкування: «с вечера собираються простая чадь обоего пола и соплетаютъ себѣ вѣнцы изъ ядомаго зелія или коренія и препоясавшеся быліемъ возгнѣтаютъ огнь; индѣ-же поставляютъ зеленую вѣтвь, и емшеся за руцѣ около, обращаются охрестъ огня, поюще свои пѣсни, преплетающе Купаломъ, потомъ чрезъ оный огонь прескакуютъ» [3]).

Відповідні-ж свідоцтва стріваємо ми в псковського ігумена Памфила і в Стоглаві, що дають докладний і цікавий опис таких купальских обрядів у Великій Россії, які в теперешній час сливе зовсім зникли, схоронившись добре в Малій та Білій Россії» [4]). На Україні ж ті купальські обряди складаються: «з стрибання через огнище, обрядового купання, кидання вінків у воду, обряда кумівства, з представленням уособлення купала в вигляді дівчини, називаної в деяких місцях деревом (тополею, кущем), або в вигляді соломяної ляльки, яку палють або топлять, або хоронють, зариваючи в землю. ... Иноді, поруч з лялькою, що представля жіночу істоту (Купалу, Марину-Марену), являється і чоловіча лялька Кострубонько» [5]). Ці «купальські обряди подають більше рис глибокої давнини, ніж купальські пісні». «Обряди Іванов-

[1]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 347.
[2]) ibid—стор. 348.
[3]) ibid—стор. 349.
[4]) ibid—стор. 350.
[5]) ibid—стор. 353.

Digitized by Google

ського кумання — це відгуки давніх форм фіктівного припяття в рід, при замиранні родової помсти, з другого боку — це відгук гетеризму. Стародавньою рисою «Івановської обрядности являються купальскі огнища, перестрибування через які, як і перегін товару, дає здоровля, збавляє від хороб» [1]). «Третьою рисою Івановської обрядности у всіх европейських народів являється двоїстість святошних уособлень (Купала та Марена-Марина) і навіть двоїстість у вдачі обрядів—з одного боку веселих, гульливих, з другого—сумних обрядів, і обплакування потоплених чи хоронених уособлень святкувань—колись поганських богів. ...Це ніби єднання весняних представлень про могутнього світлого Бога і про осінне-зімове його обмирання» [2]).

«В теперешній час сливе всі пісні про Ярила, Кострому і Коструб'онька перейшли в число іграшно-хороводних, або навіть у виділ дитячих. Ось як грається «Коструб'онько на Україні: дівчина в середині кола тужить за Коструб'онька, ніби чекаючи на нього, і пита про нього в подруг, які всі одмовляють їй, що Коструб'онько лежить у недузі,—і вона, при цьому беручись за голову, співа плачучи. Врешті їй кажуть, що Коструб'онько помер уже і що його поховано, після чого дівчата приймають веселий вигляд, ляскають в долоні і тупотять ногами. В другому гриці Коструб'онько ще й ожива» [3]). «Поруч з обрядовими деревами стрічаємо вибраження дерев, прибраних дівчатами. Така напр., «тополя» в українців.

Літошні святкування й обряди замикаються обжиночними. «Початок і кінець жнивних робот з глибокої давнини були оточені деякими обрядами, святкуваннями». «Жнивні обряди виявляються: в завиванні вінків з колосків жита, пшениці, які несуть з піснями з поля в село і хоронять до сійби, або в дожиночному «снопі-діді», який з подібними ж піснями приносять у домі з поля і ставлять у покуті» [4]).

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 353.
[2]) ibid—стор. 354.
[3]) ibid—стор. 355.
[4]) ibid—стор. 358.

Digitized by Google

До цих обрядів треба ще додати важливий і давній обряд «завивання бороди Волосу, Ілы чи Цапу». «Потебня, в згоді з Мангартом, поясня обряд завивання бороди і звязок його з цапом тим, що, по загальному віруванню сливе всіх европейських народів, «душа ниви є цапо-чи козо-подібна істота, (як Фавн, Сільван), переслідувана женцями і схована в останньому невижатому жмуті колосків або останньому снопі» [1]).

Похорон,і «обряд тризни» «супроводився в старовину грищами, також відзначеними вдачею драматизма. З людською істотою по смерті відбувається ніби обертання, заміна одної форми другою,—і народ одзначив свідомість про це обертання в широкім вжитку перебирання в похоронних обрядах» ...тризна уявляється нам ніби вояцьким грищем, спорудженим на спомин упалого соратника» [2]). Крім того «грища иншої, без порівняння більш мирної вдачі, хоч і вразливі широкою гульнею, супроводили похоронний обхід». Тут то й траплялося, по опису духовних писателів, «женамъ и дѣвамъ плесканіе и плясаніе, устамъ ихъ непріязненъ кличь и вопль и хребтамъ ихъ вихляніе, и ногамъ ихъ скаканіе и топтаніе» [3]). На Україні, по увазі Владимірова, в глухих місцях і доси «заховався старовинний руський звичай ...веселитись над умерлими, співати пісні та грати на жоломійці, як в старовину на тризні» [4]). Одно слово, в усіх народних святкуваннях, сполучених з обрядами релігійної вдачи, ми завважаємо зарідки драматизму. «Хороводні грища, звязані в ранньою добою повстання хліборобського побуту, містять у собі ще більш життя та дії», а особливо, як «одступаючи від первітнього типа діалогів», вони «поволі одкривали все ширше й ширше простір їх розвою» [5]). Дитячі грища, доповнюють отой комплект народньої драматичности, але весільна

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 358—9.
[2]) Веселовскій—Стариный театръ, стор. 296.
[3]) ibid—стор. 297.
[4]) Владиміровъ—Введеніе, Журн. Мин. Нар. Пр., іюнь, ст. 338.
[5]) Веселовскій—Старин. театр., стор. 291.

Digitized by Google

драма, що істнує аж до наших часів, переходить всі зразки тієї драматичности і досягає надзвичайного її ступня.

Українське весілля не стоїть окремо в ряді різних розділів творчости инших славянських народностів і не тільки в нашому народі досяга найвищого ступня драматичного, звичайно, примітивного розвою. Таке-ж значіння і ту-ж форму набуває весілля і по всій Славянщині. «Не вважаючи на більшу чи меншу примішку драматичного елементу до описаних народних обрядів, гриц і хороводних пісень (игроводам—як їх влучно зовуть у Болгарії), найголовнійше значіння в ряді їх безперечно належить весільному обряду з усіма його ріжноманітними обходами, особливий розвій якого склада характерну відзнаку славянського народнього побуту. Поділ ролів, участь хора, зміна одних драматичних ефектів другими, журного настрою—веселим і голосіння — комичною приказкою складають великий матерьял для сливе-сценичної постанови: теми розставання, горя молодої, утішання її подруг, втручання дружки, як найвищого доглядача за порядком і незайманністю обряду, поділ прибічників обох, що приймають шлюб, і часті сперечання проміж себе, врешті останки давнійших форм шлюбу, повних драматичного життя, — захоплення молодої чи куплі її та посагу, — така загальна канва весільного обряду. Головним діячем, без якого не могла-б утріматись уся послідовність обрядового чина, являється, як сказано, особа, що відповіда руському дружбі. В Чехії він звісний під назвами plampač, družba mládenec, при чому йому парою стає дружка чи дружичка. Останні гості звуться сватами чи свахами, а старша жінка, піклуванню якої доручається молода, одержує назву starosvatbi. В дружби вибирається найбільше красномовний селянин з околодка; в Чехів, як і в Галичан, він не стільки має на меті (як в Россії) своїми комічними вибриками і веселими приспівьями оживити загальний сумний тон обряду, але навпаки визначається своїми просторими квітчастими розмовами, що повні цітат з св. письма і відзначаються строгим захованням всіх умовних форм родинної звичайности і тонкої чемности». [1])

[1]) Веселовскій. Старинный театр.—стор. 208.

Digitized by Google

«Обряд запросин (просидьби) пареченої у її отця-матері була в деяких місцях сполучений з иншими формальностями. Так в Далмації братъ нареченої виводить її і пита прибулих, хто з них хоче її прийняти». [1])

«В Понеділок перед весіллям у Чехів є звичай приходити молодому й дружбі під вікна дома молодої і приводити з собою двох музик; під супровід їх гри дружба співа де-що на зразок серенади, а наречена, сидючи в своїй кімнаті, плаче, одмовляючи жалібними піснями.—Поїзд, що виправляється по молоду і складається часто-густо з цілого ряду озброєних гаківницями людей-вершників і хора дівчат, що їх супроводять, наблизившись до господи молодої, бачить двері її замкненими. Тут всюди виникає жвава сцена. Прибулі вимагають оддачі нареченої, її подруги з-середини одмовляють чи одказом чи радісною згодою; у Словаків же двічі ломаною виводять замість молодої другу дівчину..... В Болгарії, навпаки, вимагають пояснення, на-що прийшли сватн. [2]) В день весілля, як попередні церемонії, так і наступний за нею бенькет, подають велику ріжноманітність у подробицях. В болгарському весіллі відзначається сцена куплі молодої чи точніш її посагу: його купує один з родичів пареченого» [3]). «Подібний торг проводиться в Лужиці, закінчуючись питтям обох з чаші та подарунком з боку молодої тому, що купив її вінець, — вітки розмарина і рушника. ..... Коли поїзжане рушать в дорогу до церкви, з дружком—вершником на чолі..., всю дорогу провадиться почережно співання дружок із парубками і свах з дівочим хором. По вороттю, коли підьїзжають до господи молодої, в Болгарії є звичай, щоб молода спинялась на коню перед хатою; їй приносють двох хлопців, яких вона обнїма, голубить, цілує, примовляючи різні слова ласкаві. З новими символічними обрядами зводють її з коня».[4]) «Слідкує далі шлюбний бенкет, і вказаний уже

[1]) Веселовскій.—стар. театр.—стор. 209.
[2]) ibid—стор. 210.
[3]) ibid—стор. 210—11.
[4]) ibid—стор. 212—211.

Digitized by Google

мотив оборони молодої її братом від намагань молодого повторюється, тільки не куплею розвязується змагання, а справжнім герцем, спочатку словами, дотепами, глузами, потім зіткненням чоловічої й жіночої партії, що нагадує в де-яких рисах давне умикання невіст.

«У Словаків, під-час бенкету, дружба, підносючи миси, виголошує вірші, а зараз-же по скінченню обіда, починаються танці: дружба танцює з молодою, по чому зніма з неї вінець, бинди й квітки з голови; цим танцем і закінчується вся шлюбна церемонія». [1])

У руських Славян, і з-осібна в українців, повторюється той-же тіп весільного обхода з деякими подробицями і варьяціями. «Ми дозволимо собі, каже Веселовський [2]), — називати весь обряд цей весільною драмою». І сам нарід дивиться на цей обряд, хоч і для нього й надто важливий, як на грище.

«Простонародне руське весілля,—каже Владиміров, — доси обставлено багатьма обрядами, і звязанними з ними піснями, що складають весільне «грище» на протязі кількох день. Народ доси вживає вираз «грати весілля». Лемки в Галичині, по свідоцтву Головацького, не мають уже других грищ, крім весільних» [3]). «Обряди ці, говорить Ящуржинскій [4]), — коріняться в глибокій давнині і мають здебільша міфічне значіння, чим і ясується та глибока шана, яку нарід ховає доси до своїх весільних обрядів. В давнішній час їм надавалось ще більше значіння. Ми маємо свідоцтво XI віку, що нарід вважав для себе цілком достатним шлюб по своєму славянському обходу; церковний же шлюб визнавав якимсь зайвим додатком, призначеним тільки для князів та бояр. В епоху первого руського літописця шлюб в

[1]) Веселовскій, стор. 212.

[2]) ibid—стор. 293.

[3]) Владиміровъ. Журн. Мин. Нар. Пр.—95 г. Іюнь—стор. 324.

[4]) Х. Ящуржинскій. Лирич. мал. пѣсни—Варш. 1880, стор. 25-

Digitized by Google

смислі християнському зовсім не вживався межи руськими племенами. Навіть Поляне, до яких літописець відноситься прихильніше і силкується приписати їм вищу цівілізацію, викопували шлюб по установам поганським».

«Порівняння сучасних руських простолюдних обрядів та пісень—там же говорить Владиміров, — з давними письмовними свідоцтвами вказує на пережиток в перших колись живих форм шлюбу. Давність багатьох весільних мотивів у піснях стверджується також знаменитою схожостю їх у різних славянських народностів і навіть у деяких родичів—аріо-европейських народностів». «Простолюдні сільскі весілля граються в-осени і в-зімку, по скінченню хліборобських праць. Через те весняні і літні обрядові грища та пісні містять багато натяків на шлюб. І навсправжки, в хороводах, грищах завязуються перші відносини женихів та невіст». [1])

«Треба завважити, що й тепер першими засобами до вибору нареченої слугують ігрища чи так звані хороводи, — каже і Ящуржинський [2]) В старовину з ними зливалась ідея початку кохання весняного сонця до заплоднепої ним землі. «Хоровод (коло), говорить Афанасьев, — в якому пісня зливається з драматичним представленням, безперечно взято від глибокої давнини. Хороводи одкриваються з весною, коли небо вступа в шлюбну злуку з землею, і небо кличе до такої-ж свяченої спілки й людину; власне, ця ідея любови й наступного за нею шлюбу є головний мотів, розвинений в хороводних представленнях і піснях». Ще в давній час хороводи мали значіння супроводити зародження любови межи обома полами, любови, що знаходила своє здійснення в шлюбі. Яким чином хороводи слугували попереднім ступнем до шлюбу, вказує Переяславльський літописець..... На вибирання молодої під час хороводів і тепер — вказують сучасні хороводні пісні. І тепер такого роду грища, а зарівно й вечірни схо-

[1]) Владиміровъ—стор. 325.

[2]) Лирич. малор. пѣсни—стор. 27—28.

Digitized by Google

дини, піби на працю—для різних веселощів та забавок, звісно в Україні під назвою вечерниць та досвіток. Вони зближують молодь обох полів, і тут парубок має змогу вибирати собі подругу. Найкраще свідоцтво на користь його свободи представля саме умикання, що коїлось по вільній згоді з того й другого боку». Коли будущі молоді нагледіли один одного та покохались, коли справа йде вже до шлюбу, тоді власне й починається весільна драма. «Дієвими особами в ній являються дружко, сват, свахи, дисяцький, мати, брат і тітка молодої; з боку молодого участників без порівняння менше» [1]).

Прологом, так скажемо, до весільної драми являються сватання та заручини. В змовинах «головними посередниками суть: свати, старший сват, старости, бояре, посли, дівоснуби. Ввійшовши до господи молодої, і помолившись на святі ікони, уклоняються батькам її і на питання цих, для якої, мовляв, справи завітали, сливе у всіх місцях одмовляють натяком». [2]) З боку сватів іде оповідання, що вони ловці, натрапили на лисицю чи куницю, князь їх забажав, щоб її було піймано, а вона забігла до них, батьків молодої. От ловці й просять, щоб ту куницю було віддано. Коли акт сватання дійшов до доброго скутку, тоді починається другий — заручини.

Виносються рушники та хустки і ними «перевьязують, як молодого, так і його сватів або старост». [3]) «Дарування рушників... на Україні є символом заручин, і просватана молода каже, що вона рушники подавала». [4]) І через те «заручини складають рішучий момент в долі молодої: піспі, звязані з цим обрядом вдають молоду «запорученою», піби проданою в чужий рід» [5]). По цьому слідкує новий акт благословення молодих, що в укра-

---

[1]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 293—4, Владиміровъ. Ж. М. Нар. Пр Іюнь, 326.

[2]) Ящуржинскій—стор. 29.

[3]) ibid – стор. 31.

[4]) ibid—стор. 32.

[5]) Владиміровъ—стор. 328.

Digitized by Google

інських весіллях одбувається не на заручинах, а відноситься до одного з доплюбних обрядів, що входили безперечно в склад стародавнього поганського шлюбу». [1]) «Отець-мати благословляють молодих хлібом, зложеним з двох зліплених разом, та пучком жита, чотирі пучки якого приносють з клупі і ставлють по кутках хати... По цьому молоді сідають в передньому кутку, чи на покуті, і це сідання зветься посадом, що в українських весіллях має велике значіння». [2]) «В Україні цілується молода з молодим на ознаку своєї згоди на шлюб з ним, після рукобиття» [3]). «Тако ж на заручинах молодий підносить дарунки молодій: чоботи, шитун, сорочку, пряники, яблука і т. д.». «Тут одбивається та купля й продаж молодої, слідів чого так багато в весільних обрядах та піснях». [4]) «По заручинах на Україні одбуваються ще на другий чи третій день розглядини, коли батьки молодої роздивляться господарство жениха і умовляються що-до подарунків на весіллі та посага. Тут також відгомін тих звичаїв, коли молода набувалась куплею і посаг, про який є натяк і в літописі». [5])

По цих попередних діях, що суть ніби вступом до весільної драми, починаються й обряди останньої.

«Перед весіллям, що справляється, звичайно, в неділю, на Україні бувають торочини. В пятницю під вечір молодий ходить і запрошує до себе декілька однолітків у дружби, а молода запрошує дружок. Запрошені з хлібом одправляються—чоловіки до жениха, а подруги до невісти, що дає їм *торочити рушники*, цеб-то кожній дівчині дає в руки голку й нитку, по два-три рушники і по шматку *тороків*, які вона мусить пришити до країв рушника... До цього тороченя підступають після триразового

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 34.
[2]) ibid—стор. 34.
[3]) ibid—стор. 35.
[4]) ibid—стор. 36.
[5]) ibid—стор. 36—7.

Digitized by Google

благословення у старости, на яке він одповіда: «хай Бог благословить».

«Головна сумма весільних обрядів пада тепер на вечір суботи і на неділю. В суботу була так званий дівичник, дівичвечор— по українському. Але ще до дівичника на Україні вьють вильце і вінки та печуть коровай» [1]).

«Обряд з «вильцем» міститься в цьому: «перш, ніж молода з дружками йде просити гостей на свій дівишник, в суботу ввечері починають вити вильце (гильце, ильце). «Вильце — це невеличке деревце, або вірніше, велика вітка, в-зімку завжди смолова, а в-літку—з яблуні, груши, вишні, черімхи. Вітку цю встромлюють у хліб (в деяких місцях в коровай) і кожну гилочку—«погон»— прибирають невеличкими букетами «з калини, овса, барвінку, чорнобривців», жоржин і других квіток; перевязують їх барвистими нитками, шовком, чи навіть биндами. До віток приліплюють також невеличкі запалені воскові свічки. Між гильок «вильця» кладуть жменю жита. Иноді вильце була так прибрано, що й листу навіть не видко—одні квітки; воно вміщається сливе завжди в кінці столу, протилежнім покутю, і стоїть на протязі всього весілля... Значіння «вильця» і основну думку, що лежить в цьому обряді, можна вивести з порівняння зміста пісень, що співаються при цьому обряді: вильце вдає собою коровгу, під якою збиралась дружина на чолі з своїм молодим привідцею для захоплення йому подружжа життя. Таким чином вильце, що замінило собою корогов, показує на той далекий час, коли істнували ще захоплення невісти... З другого боку окрашене вильце слугує символом розвиненої дівочої вроди.. Новіше-ж значіння те, по якому дія—вити вильце-дає натяк на те, що молода збирається звити собі нове кубло — нову сімью» [2]). За цим іде обряд звивання вінка. «Вінок вьють також у-вечері в суботу, після прибору вильця. Цей обряд одбувається таким чином: молода укло-

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 37.

[2]) ibid—стор. 38—9.

Digitized by Google

няється тричи дружкам, а старша дружка їй; потім вона схиляється над столом, а старша дружка бере з голови її вінок і ріже на-двоє, а потім звивають по два вінки і окрашають їм як голову, так і привязують до правого боку. Перед початком цього обряду відбувається звичайне прохання благословення, спочатку в бога, потім у батьків...

Вінок, як і вильце, сімвол дівчини, дівочої вроди; от через що, коли він крається на-двоє, чим символічно вказується на те, що жити вона буде з цього часу вдвох і доведеться проститись з усіма вабами дівочого життя, — молода гірко плаче»[1]). Потім іде обряд з короваєм. «На українських весіллях важливе місце займає обряд печіння *коровая*. Справляється він у суботу, або взагалі за день, за два до вінчання. Печуть коровай, звичайно, молоді жінки, що й приносють для цього матерьял, а власне: борошно, яйця, сало, масло. По звичайному триразовому благословенню, переходять до печіння короваю. «Вийнявши тісто з діжи, роблють з нього коровай; потім до діжи приліплюють пять зліплених до-купи свічок і одну велику до ножа, що лежить на дні діжи. Коли вже зовсім вимісять коровай, ставлять посеред хати ослон, на ньому діжу, на діжи кладуть до-гори рубцями «віко» і на нього навхрест два невеличкі пучки соломи, посипають борошном, замішують і роблють корж, що зветься «підошвою» короваю». По окольному вигляду своєму коровай видається або звичайним великим хлібом, або його готують трошки инакше: «беруть корж, посипають його вівсом, на-горі кладуть копійку або й більше. На цей корж накладають одну на другу «7 паляниць» і на горішній роблють виображення місяця, шишки і кайма—все це робиться з того-ж самого тіста. В велику, що посередині, шишку встромляють пять зліплених свічок або навколо обтикають ними коровай, запалюють їх і разом з короваєм садовлять у пічь. Крім короваю, роблють «веръ» (дуже схожий з короваєм): шишки пшонишні, булочки, знизу обведені каймою з тіста, а з-гори до низу дві такі-ж кайми, перехрещені

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 40.

Digitized by Google

посередині, де приробляється шматок тіста на зразок смолової шишки. Склад короваю має для народа сімволічне значіння: «з середини,—говориться в пісні, — сповнюють його сиром-маслом. около — добрим счастям“ [1]). Про походження та значіння коровая ми маємо дуже стародавнє свідоцтво з XIII віку, це власне „Слово деякого Христолюбця“. Тут видко, що коровай належав до числа офір, що приносили ідолам.....

Значіння коровая, як жертівного дару, більш всього й тепер просвічується в весільних піснях. Він посилається з неба. Потім, в піснях, хоч і христіанізованих, видко відносини його до божеських істот“ [2]).

Дальшою весільною дією є обряди на дівич-вечорі. «На передодні весілля в суботу буває дівишник. Це—можна сказати—прощання молодої з своїм дівоцтвом і істнує як в українських, так і в великоруських весіллях. Головна істота обрядів, що складають дівишник, та ж сама, але суть і додатки, властиві кожній з них. На своєму дівочому бенькеті, що в деяких місцях зветься дівочими запоїнами, молода сідає на самім почеснім місці, на покуті, перед богами. Це зветься посадом і виспівується у багатьох піснях. Це місце вкривається рядном або вивернутим кожухом» [3]). «Иноді молода, перш чим сісти за стіл на посад, ходить з дружками коло столу. Цей обряд чиниться таким робом: «староста бере хустку, дає кінець його молодій; вона, тримаючись лівицею за хустку старости, в правую бере свою хустку та кінець її передає старшій дружці, що, своїм чередом, передає таким же чином свою хустку молодшій дружці. Так вони обходють стіл, навмисне поставлений по-середині кімнати» [4]). «На дівишнику чиниться обдарювання женихом невісти і навпаки.

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 43—4.

[2]) Ящуржинскій—стор. 46.—Владиміровъ Журн. Мин. Нар. Пр. іюнь, стор. 329.

[3]) ibid—стор. 47.

[4]) ibid—стор. 49.

Digitized by Google

Тут особливої заслугує уваги той український звичай, по якому невіста носила своєму жениху передшлюбну сорочку»[1]).

«В неділю, перед тим як молодій їхати до вінця, чиниться розплітання коси. На Україні цей обовязок лежить на браті молодої. Коли останього нема, то місце його займа якийсь молодий парубок»[2]) «При росплітанню коси на Україні... одбувається, хоч і не скрізь однаково, такий обряд:[3]) «дружки розчісують косу своєї подруги, мажуть маслом чи медом і вплітають кілька копійок та шматок хліба і т. д. Коса заплітається вінком уже в останнє». «На старих весіллях переділяли волосся стрілою, а також піднімали стрілою намет молодої на другий день по шлюбі»[4]).

Врешті одбувається саме вінчання. «До вінця звичайно, молодий та молода виправляються з усім своїм поїздом. При цьому молодий з боярами иноді їде верхи, а молода з дружками на возах. В усьому цьому поїзді, як і в деяких обрядах по вінчанню, відбувається стародавний побутовий звичай войовничого здобуття молодої. Це вказується самими чинами поїзда. Перший такий чин, звісно, є сам князь. Цей чин вказує, що колись йому належало головне отаманування в поїздах чи наїздах, що мали на меті захоплення невісти. Назви других весильних чинів свідчать, що останні були колись чинами вояцької ієрархії. Такі назви підкнязя, бояра, тисяцький, староста, дружки, що нагадують собою дружинників. Перед рушенням поїзду до церкви для вінчання діється обсипання молодого й молодої хмелем, хлібними зернами, сіллю». «На Україні попереду поїзду їдуть дівчата, — так звані світилки, що несуть шлюбні свічі і предківський меч, перевитий рутою, барвінком, ласковицями, васильками, калиновим цвітом і другою зеленню. А иноді попереду несуть корогву, зроб-

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 51.
[2]) ibid—стор. 52.
[3]) ibid—стор. 53.
[4]) ibid—стор. 54.

Digitized by Google

лену з хустки, привязаної до цінка. Як меч, так і корогва, суть свідоцтва вояцького поїзду» [1]).

По вінчанню, що відбувається цілком в християнському стілі, ми знов переходимо до цілого ряда нових обрядів драматичного типу, що ведуть свій початок від далекої старовини. Перший із них це—«обводити жениха і невісту коло діжи, коли вони повернуться од вінця. Обряд цей відбувається таким чином: [2]) «дружко бере рушник за один кінець, другий подає молодому, що своїм чередом подає кінець своєї хустки молодій, і таким чином дружко, йдучи попереду, обводить тричі коло діжи, поставленій навмисне для цього коло двору. Потім тесть, обертаючись до зятя, каже: «був ти нареченний, а тепер сужений». По цьому батьки молодої здіймають в гору на руки кришку (віко од діжи), а молоді проходють в ці, так сказати, ворота, що зложились з одного боку з підняття руки батька, а з другого—матері, що підтримують віко».

В неділю ж, по вінчанню, одбуваються обряди, що мають патяк на колишні форми народнього шлюбу, напр., на «умикання дівчат, про яке свідчить літопись, і захоплення молодої гвалтом, сліди чого ми знаходимо в весільних обрядах та піснях».

«Так в Україні, коли жених по вінчанню в неділю виправляється з своїм поїздом до молодої, то перед ним замикають ворота, споружають зразковий бій і лише по бійці пускають його до господи молодої» [3]). «З обрядами, що вказують на захоплення молодої, істнують сливе вкупі обряди, що показують на куплю молодої. Останні, не вважаючи на свою сумісність, відстоять на цілі віки од епохи, що характеризується гвалтовним захопленням молодої. Обовязок продавати молоду в українських весільних обрядах лежить на браті останньої. Купля молодої в первітні часи відбувалась тим способом, яким огулом провадилась тоді торговля, цеб то міновим способом. На це вказує звичай українського весілля, через який брат молодої захоплює коня в жениха, коли

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 55.
[2]) ibid—стор. 57.
[3]) ibid—стор. 59.

Digitized by Google

останній приїзжа по молоду, щоб вести її до вінця, і віддає його тільки по викупу» [1]).

«Від куплі молодої вчинився перехід у протилежний бік. Таким переходом я вважаю звичай давати за молодою придане, що по українському зветься посагом». Одвозювання посагу до молодого звязано знов з церемонією: для цього призначаються і спеціально дівчата, що «називаються дівками приданками».

«По викупу молодої чи по викупу її коси, починається розплітання коси в останнє, по якому зараз надходить вкривання її жіночим головним убранням. В деяких місцях передпокриттям голови істнує одрізування коси» [2]).

Далі, по вінчанню, молодим «подається вечеря, що має символічне значіння. На Україні в цьому випадку подають півня або курку. Иноді самим приготуванням цього півня вказується на його особливе значіння; так, в Підляссі виходять за село на яку небудь гору, привязують півня живцем до драбини і роскладають під ним вогонь, потім варють і подають молодим» [3]). Часом теж «жених і певіста разривають межи собою півня чи курку».

По різних обрядах, що мають дотик до фізіологічного змісту шлюбу, «шлюбне торжество закінчується вакхичними веселощами, що довжаться ще кілька день по весіллю. Ця гульня по українському зветься перезвою. Власне кажучи, тут не стріваємо ніяких особливих обрядів» [4]).

Тут власне і є край весільній справі, що названо було попереду весільною драмою. Звісно, драми в сучасному смислі тут нема, тут нема якоїсь «інтриги», або послідовно запровадженої психологічної боротьби. Весільна драма швидче нагадує сучасні драматичні картини, але тим часом для давнього періоду культури, до якого цей цікл весільних обрядів відноситься, він справді

---

[1]) Ящуржинскій — стор. 61.
[2]) ibid — стор. 63.
[3]) ibid — стор. 65.
ib id — стор. 69.

Digitized by Google

має вигляд і значіння широкої драматичної картини з єдиною ідеєю—віддання молодої в чужу сімью і картини її почувань та відносин до цієї неминучої перспективи. Представляючи з вніш-нього боку безперечну діалого-драматичну форму, весільна драма разом з тим виявля себе на тому ступні, на якому взагалі стоїть первітня драма. Драма, яко дія в слові та міміці, переплутана тут з музикою, особливо з співами і врешті з танцями,—це-б то вона видається нам в формі первітній відповідно, звичайно, тому ступню культури, до якого вона відноситься.

В цьому смислі наша весільня драма з осібна, і славянська взагалі, цілком відповідає тій загально европейській драмі, що ми бачимо в похоронних сценах єгиптян, або грецьких елевзиніях. Але й по внутрішньому своєму характеру наша весільна драма має аналогічний зміст і напрям з драмою первітньої загально-людської культури. Вона має зміст цілком релігійний, звичайно, міфічно-поганський, що видко в кожному з перелічених обрядів, актів тій драми.

«Культ сонця, каже один з дослідників нашого весілля—переймає весь весільний рітуал славянських народів.

В весільних обрядах заховались риси деревового анімізма і навіть обожування предметів рослинного царства» [1]).

«Головні релігійно-міфічні риси українського весілля виявились в високо-рочистім і обрядовім приготуванні та вжитку коровая»; «величезна роля... в українському світі кораваю умовлена тим, що коровай замінив собою головну жертовну скотину арійців—корову». «Корову кололи в офіру богам і на шкурі вбитої для офірурування скотини садовили жениха та невісту». «Біднота загадала замінити корову образом її з тіста. Спочатку коровай вдавав собою подобу корови. Не дурно й тепер на весіллях — зверху кораваю наліплюють ріжки і в пісні співають: а рогат я і богат, в піч не влізу». Болгарська боговиця, що виявля заміну

---

[1]) Сумцовъ. Религіозно-миѳическое значеніе малорусской свадьбы. „Кіевская Старина“ 1885, мартъ, 425—6.

Digitized by Google

коровая, має форму довгастої булки — вителки з ріжками на кінці. На Україні рочисте приготування короваю зветься «бгати коровай», при чому слово «бгати»... мається в найблизшому споріднению з болгарською назвою обрядового різдвяного хліба боговицею». [1]) В «полтавській губерній печуть ще на весіллях в доповнення до короваю, рідко також на заміну його, особливий хліб: дивень—в формі великого бублика. Що дивень відноситься до сояшного культу, видно, між иншим, не тільки з його круглої форми, але й з того, що молода дивиться кріз нього на схід». Ту саму релігійну основу бачимо ми і в обряді з вильцем. «Ходня коло зеленистого дерева входило в старо-славянський весільний ритуал, і весільне вильце слугувало заміною цього звичаю в зімовий час, і ходня коло дерева, що малась у звязку з ушануванням дерев, ні трохи не виключала обрядів сояшного культа» [2]). «Ходня коло столу, коло діжи відноситься до старої форми шлюбного обряду. Вона має схожість з хороводами на честь доброчинного впливу сонця на землю, що є овочом любосних відносин першого до останньої і взагалі має звязок з представленням сонця, як божества, що заплодняє землю,—під образом колеса. Бог сонця есть бог любови та плідности» [3]). «Від часу дівишника жениху та невісті засвоюються особливі назви, власне — жених одержує имья князя, а невіста — княгині». Афанасьев бачить у цьому відбиток вірувань про шлюб небесних світил, вважаючи, що князь, польське хіężус, означає «місяць» [4]). Ящуржинський-же в княгині бачить небесну зірку. І Сумцов стверджує, що «стародавне представлення про шлюбний связок місяця та вечірньої зорі на Україні заховались виразно, через поетичність цього представлення. «Обрядовим проявам стародавнього релігійно-міфічного представлення місяця та вечірньої зорі, яко пари по-

---

[1]) Сумцовъ — стор. 428—9.

[2]) ibid—стор. 430.

[3]) Ящуржинскій—стор. 50.

[4]) ibid—стор. 52.

Digitized by Google

друж, являється схоронений на Україні звичай виправляти молоду в господу чоловіка до схода зорі»[1]).

«Діжа, з якої печеться хліб, є символ багацтва, счастя, а разом з тим своєю круглою формою вона нагадує сонце, під яким у міфічну добу розумівся бог, що заплодняв землю і разом з тим опікувався любовью та шлюбом» [2]).

Таким чином релігійно-поганська основа нашої весільної драми цілком очевидна. На думку Сумцова, «особливість українського весілля міститься в тому, що в ній зустріваються в більшій чи меншій мірі всі прояви релігійно-міфічного світогляду, при чому прояви найбільш рочисті та поетичні заховались у знаменитій чистоті та виразності» [3]).

Весільною драмою закінчується загальний розгляд зарідків нашої драматичної творчости, оскільки вони виявляються в сучасній народній поезії і виражають первітний стан всії взагалі нашої виображаючої штуки.

Коли ми до цих драматичних обходів додамо ще такі речі, як різні дитячі игрища, з відбитком в них колишніх поглядів старовини, [4]) то ми вичерпаємо головний матерьял, в якому містився зарідок нашої драми.

По розгляді її зміста і головних чинників її істнування, ми мусимо вияснити нове питання: хто був виконавцем всієї отієї широкої обрядовості, що й доси відбувається нашим народом на протязі цілого року? Розглядаючи драматичну творчість різних народів, поки в спільці з иншими штуками, а потім і в широко розвиненій властиво драматичній формі, як в елевзініях, ми не могли не побачити, що участь в виконанню обрядовості бере весь народ. Кожен з участників якогось хоровода або драми перш за все тішиться тим, що він своєю участю віддає відповідну шану

---

[1]) Сумцовъ—стор. 438.

[2]) Ящуржинскій—стор. 58.

[3]) Сумцовъ—стор. 434.

[4]) Moczyńska—Zbiór wiadomości—Komisyi antropologicznéj akademii nmiejętności w Krakowie. T. V.

Digitized by Google

своєму божеству. Але цей користливий інтерес не може заслонити зовсім того основного грунту, естетичного, на якому тільки й можливо це ушанування богів ззапомогою штуки. Участник не тільки вдовольняється одним фактом участи, і до того тільки своєї,—важливо, щоб ця участь одбувалась мистецьки, як тим самим, так і його, так сказати, співробітниками. Добре виконання останніх чи в співі, чи в танці, чи в музиці підбадьорює і його самого; він мимоволі робиться й глядачем, або слухачем, і тут уже закладається початок двом естетичним контрагентам—глядачам і публічності. Перш злиті до купи, ці два елемента театру поволі відокремлюються і набувають самостійне значіння. В первітньому навіть обряді не всі його участники відзначались однаковим хистом у всіх штуках; одні з них являлися більш відповідними для своєї ролі, і роль виконавця помалу стала переходити до них, яко спеціалістів. І це сталось неминучим, особливо тоді, коли кожна з штук виросла до великого ступня технічного розвою.

Тоді народжується цілий стан людей, обовьязком якого стає потішання народу виконуванням різних частин його обрядовості і взагалі справляння йому задовольнення. Мали вони, як ми сказали, різні назвиська, але відзначались однією спільною для всіх народів рисою—слугування народній естетиці. Коли ми, для розгляду їх функцій і становища в соціальному устрої, звернемось до пізніших одночасних з нами доб життя західно-европейських народів, то побачимо яскраві свідоцтва про них різних західних письменників. «З слів Алкуїного листа видко, що і в його час уже досить міцний був нахил в суспільстві до цього стану, проти якого потім так дуже повставало вище духовенство» [5]); «в IX-X вв. жадна, хоч трохи важлива подія, як в громадському, так і в особистому життю, не обходилась без ігор, співу й музики» [5]);... у співців-ремесників «рецітування епічних пісень,

---

[1]) Полевой. Историческіе очерки средневѣковой драмы. Спб. 1865, стор. 23.

[2]) ibid—стор. 24.

Digitized by Google

супроводжене і сповнене жестами і мімікою, складало важливіший бік їх ремества“ [1]). Коло XI в. співці, розважателі народа, поділились на заході на народніх співців-скоморохів (joculator) і співців придворних чи домових (ministeriales). Народні співці-скоморохи «були вельми улюблені та вшановані в народі, через цю шану користувались, порівнюючи, вельми значними привілеями» [2]).

У західніх славян ми також цих „старовинних розважателів народа-скоморохів“ [3]), бачимо їх то яко співців — музик, то яко „перебраних» у різних звірів [4]).

Те саме бачимо ми і в українців на самих перших ступнях їх естетичного розвиту, насамперед, звичайно, в обрядах. „Участниками всіх важливих народніх обрядів або, вірніше, справжніми організаторами їх ми стріваємо приемних народові у всі віки скоморохів; через те і в сфері зарідків народньої драми їх діяльність виступає виразливими рисами» [5]). „Відчуваючи природному порыванню народніх масс знайти змогу до забуття дрібних турбот життя, переважити її рівну течію веселощами, що переходили міру, скоморохи завжди являються милими народу, що мав до них потайний потяг навіть і тоді, коли, при зміненій під впливом християнства вдачи народнього життя, скоморошества оффіціально набувало значіння відступницької поганської ваби; народні пісні, казки й прислівья часто виявляють цей сильний потяг народу до скоморохів. Веселе життя на-осліп, вічне тренкання гудка або трель сопілки, що мимоволі посіпувала плечі слухача й примушувала ноги його йти в танець, здаються народові предметом справедливої заздрости[6]). „Навіть у прислівьях, що ніби іронічно відносяться до скоморохів,

---

[1]) Полевой—стор. 27.
[2]) ibid – стор. 32.
[3]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 214.
[4]) ibid--стор. 201.
[5]) ibid—стор. 301.
[6]) ibid—стор. 303.

Digitized by Google

чути прихилля до них". „Доходючи до старших письменних і мовних памяток рідного слова, ми з ранніх часів стріваємо вказівки на особливий розвит скоморошества. Обертаючись, напр., до творів Феодосія Печерського, в казанні його про казні божі, стріваємо згадку, в числі других спокус роду людського, і про скоморохів з гуслями, сопілками та всякими играми і «дѣлесы неподобными». В житії Феодосія, писаному Нестором, малюється ціла картина бенькета при дворі київського князя. Прийшовши раз до князя, Феодосій застав його оточеним силою співців та скоморохів; одні грали на гуслях, другі на органах, инші на голосах співали пісні. Феодосій збентежив князя на хвилину питанням, чи так буде і на тому світі, і веселощі на час спинились, щоб поновитись по відході святого, бо «таковъ былъ обычай у князя». Неперервний ряд доган, якими духовенство завжди картало любязних народу скоморохів, доган, що не спиняються сливе вщерть до XVIII віку, свідчить про повсюдність їх і живучість скоморошества, і при цьому побічно переказує найбільше число відомостів про нього. Пересвіди ці малюють нам скоморохів головними участниками народніх обрядів; в весільній драмі вони грають одну з перших ролів і завжди йдуть з піснями, танцями й імпровізованими жартівлими сценами на чолі весільного поїзду. Чи повстає тризна по вмерлому і на гробовище зійдеться юрмами народ, мимоволі настроєни й на журний лад, являються скоморохи, і настрій життя міняється, печаль поступається місцем для невтріманих веселощів, і «мужи и жены отъ плача преставше начнуть скакати и плясати и въ долони бити и пѣсна сатанинскія пѣти». Купальські й колядні обряди теж не обходились без участі скоморохів. Гра на музичних струментах, замрах чи зурнах, домрах, гудках, трубах, гуслях, жартівні пісні, раз утворені і схоронені народньою памятью, цілі сцени з поправним поділом ролів між скоморошої артілі, зодягненної в рябі вбрання, обвішанної балабончиками, перебирання в звірячі шкури чи людські убори і врешті надягання масок (харі, скурати), що здавалось через щось в очіх пуристів найбільшим і найтяжчим згрішенням «глумотворців»,—такі були заняття, такий ре-

Digitized by Google

пертуар або, вживаючи правдивий вираз, промисел скоромохів. Беручи участь у народніх обядах, вони входили у внутрішній побут народа, досягали в сімейне життя і, славлючись дотепом та спритностью, часами ставали посередниками у розвязані важливих сімейних питань» [1]).

Таким чином, як в західній Європі та Славянстві, так і в нас були всі прикмети, всі зарідки дійсного народнього театру. Була драма чи її зарідки, були й актьори з дуже широко розвиненими кебетами,—народня драматична творчість ніби накреслила вже собі шлях; їй зоставалось тільки розвиватись і йти цим шляхом виображення народних почувань та вірувань, бути реальним одбитком життя і естетичною його окрасою. Але внішні обставини судили инакше: вони не спомагали розвиту народньої штуки в такім стані, в якім вона була, вони перечили її впливу на народ і таким чином надовго примусили її зостатись тільки зарідком.

І. Стешенко.

(Далі буде).

---

[1]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 302 – 3.

Digitized by Google

Сьогочасна часописна мова на Україні [1]).

Що сказати за мову, теперішніх часописів, що в останній час зьявились на Україні? Їіх мова налякала не тільки публіку, але навіть наших націоналистів. Налякала і вдивила вона таки добре й мене. Як тільки зайшло визвольницьке рушення, і трохи одлигло в цензурі, можна було сподіваться, що наші демократи й радикали заходяться коло народньої просьвіти і почнуть видавать популярні часописі для народа само по собі чистою народньою українською мовою і тільки вставлятимуть подекуди слова вищого порядку, назначаючі усякові абстрактні тямки (понятія, тямок—понятіе), щоб думки були ясні для народа. А тим часом наші видавці часописів, окрім д. Шемета, занедбавши народні часописі, одразу заходились видавать часописі й журнали для широкої публіки. Усі ці газети й журнали, і альманах «З потоку життя» выйшли не на українські народні мові; декотрі навіть були писані зовсім таки галицькою книжньою мовою, неначе видавці зумисне вивчили ту мову до словечка, забувши й занедбавши свою народню українську мову.

Перший выйшов «Хлібороб» в Лубнях ще на прикінці 1905 року. Як показує заголовок, газета призначалась таки для народа. Редактор очевидячки не мав на думці сідати на високого коня політики, як колись давно казав Драгоманів, а роспочав

[1]) Див. № 1.

Digitized by Google

газету й справді задля хліборобів. Але редактор певно так вже начитався галицьких газет, так недоброхіть вже промкнувся тією галицькою мовою, що перший номер вийшов написаний галицькою мовою, змішаною з українською народньою, і с польськими предл. падіжами: в століттю і т. д. За те ж дальші номері вийшли вже багато кращі, були писані простішою українською мовою. Тільки подекуди траплялись деякі галицькі слівця ще й два польські падіжі, од котрих селяни тільки б цмакали та чухали потилицю. Але сказавши загалом, стиль в часописі був чудовий, легкий, мова жвава, народня. Було знать, що автор має здатність до цієї справи, має й хист. Часопись була видана давньою справжньою кулішівкою, а не премудрою желехівкою з рядками умовних значків і точок. На четвертому номері «Хлібороб» спинився по «незалежним од видавця обставинам». Бажалось би, щоб шановний редактор знов поновив своє видання, бо його часопись все таки видавалась простою чистою українською мовою, і редактор очевидячки призначав своє видання вийнятково для селюків-хліборобів.

Перші номері „Громадської Думки“ вийшли писані такою галицькою книжньою мовою, такою недоладньою, що ніхто з широкої публіки не міг йіі розібрать: вона видавалась галицьким «новоязичієм». Та дивовижна мова просто таки налякала й мене. Міні чомусь здалось, що я чую розмову давнього квітчанського благочинного, отця Николая Бажановського. Передо мною ніби вигулькнув звідкільсь «отче Марку, випий горілки чарку». Але ці панотці вимовляли оті стародавні слова київомогилянської мови більше по-український, по-народньому, ніж писала йіх «Гром. Думка». Тут так і посипались, як з мішка, галицькі «повідомленія, пояснения, оголошено, оголосив (украін голосив, плакав над мерцем), поступовий (не прогрессивный, а по-народні мові це буде «уступчивий» купець, що поступається въ ціні на крам). Запанували скрізь три польські падіжі. Посипались в редакцію парікання, усякі листи, що тієї мови ніхто не втямить. Редакція трохи схаменулась і почала видавать дальші номері вже кращою мовою, але не одцуралась од польських па-

Digitized by Google

діжів та од тіх галицьких: від, відзначати, відповідати, біля і т. д., котрих на селах зовсім не розуміють. Тільки згодом потім, як став редактором д. Матушевський, в газеті мова стала більше українська, чистіша: він почав пускать й українські форми: цей, од,—стало легше читать газету. А як почав видавать «Раду» д. Грінченко, мова стала сливе українською, якби тільки не заважав отой галицький *від*. Редактор повикидав польські слова й падіжі: видань, оповідань, до городу... Але як д. Грінченко покинув редакцію, знов запанувала мова с польськими падіжами, хоч все таки мова стала більше українською. Можна сподіватись, що як редакція трохи посилкується і викине польські падіжі й отой *від*, що накидає на мову ніби темний покрівець, «Рада» стане українською. Але ця газета не для народа, а для інтеллігенції. Народ йіі мало разбірає, мало разуміє, бо вона видається вищою мовою, як мало разбірає великоруський селянин будлі яку российську газету. Харківська часопись «Слобожанщина» писана такою ультра-галицькою страшною мовою, котрою можна не налякати, а просто насьмішить українських читалників, навіт націоналистів. От зразець цієі дивовижної мови: «Декорація площі (пляца, майдана) й церква (на картині «Переяславська Рада» на харківські виставці) змальовані після історичного досліду (по историчніх досьлідах) і роблять відповідний настрій(?) (направу). Шкода лише в тому, що натовп козаків, рада... скомпонована недосить живо!.. Се не може бути оправданням для майстра, се є тільки спростування. Невеличкі етюди доводять нам (доказують), що в справі историчніх убрань художнику довелось зібрати цікавий матер'ял... рада козацька навколо (навкруги) центрального сюжету (сюжета), в порівнянню (в порівнянні, польс. предл. п.), і т. д. (Слобожанщина 1906 р. № 1). «Слобожанщина» неначе зумисне запросила для редакції якогось инструктора з Галичини, доброго знавця галицькоі книжньоі мови. Прочитавши таке курзу-верзу, недоброхіть молитимисся, як той апекдотичний піп молився, надівши вивернуті ризи: Господи! і не спосьпішай, і не пострічай, і дай, Боже, час недобрий! Несамохіть впадеш в смуток та в тугу, гадаючи про долю українськоі

Digitized by Google

книжньої мови, як прочитаеш таку нісенітницю. Чи це ж не справдешні гармати на українську публіку? Недурно ж «Слобожанщина» спинилась на першому номері: йіі ніхто не міг читати.

Юмористичній «Шершень», що стосується до зміста й напрямку, до сатиричнього жала, стоіть нарівні с столичніми сатиричніми виданнями, а своім справдешнім українським юмором та сьмішками й вдатними малюнками стоіть навіть вище од йіх. Перші номері «Шершня» брали назáхват. Часопись пішла добре. Але в «Шершні» в декотрих авторів мова така галицька, ще й с польськими падіжами, с силою польських слів, що йіі читать дуже трудно. Часопись важко й сістематично заводить галицьку мову й правопис.

Полтавський «Рідний Край» видається кращою мовою, ніж «Гром. Думка», хоч в йому так само манячять польські й галицьк слова й три польські падіжі, і скрізь рябіе сістематично й очевидячки по заздалегідні змові заведяне старомодне—від, відвічальний, біля, навколо, окремо (окроми), також (так само), лише окремий і т. д. Але між усякими пісьмениками я назначую статті, підписані Д. Д.—ко, М. Д. і Гр. Коваленко. Статті ціх пісьменників написані літературною прехорошою мовою, котра згодом потім може лягти в засновок вищої наукової української мови при дальшім розвитові авторів. Шкода тільки, що д. Коваленко вживає стародавні—сей, ся мені, і т. д., котрі вже вимерли по всі Україні і ще тільки й животіють подекуди в північні Черниговщині, як остача старовини. Ще шкода, шо згадані добродіі дурнісінько ганжують свої статті такими словами, як—від, відвічальний (одповідальний), ріжні (усякові), розпочали (роспочали), відроджуватись (одрожуватись), недоторканість особи (незачіпання особости), военної здібности (здатности), французький отряд (ватага, загін війська), розвой (—польське rozwòj, розвúток). Заважають і польські падіжі: з Петербургу, в століттю (в столітті), і т. д. Але коли «Гром. Думка» по мові затого стане українською газетою, „Рідний Край“ не робить посьпіху в мові: в 36 № «На память Котляревського» бачим от які штучки: спіткала, дотикались, при відкриттю, у порівнанню, яко, скарги, позаяк, завдань, і т. д. І «Рідний край» газета не народня.

Digitized by Google

Я ще не перечитав усієї «Вольної України». Але усе, що я там вже перечитав, написано гарною плавкою мовою і легким доладнім (изящнымъ) стилем. Тільки аж жаль мене бере, що й тут мова така ж сама галицька, зганжована провинціялизмами: від, навколо, біля, мені і. т. д. Скрізь безліч галицьких і польських слів і польські падіжі: шаленство, роспука (стар. 12 Лічко), завше, в зруйнуванню і поділенню (в зруйнуванні й поділінні); се не є наслідком (наслідок), у пір'і, обійм (обіймів, по народньому—обнімочків), істота переймалась (виходе—перенималась откуда-то, заимствовалась), по́части (частками). Є тут і ймення предметні на *є* на кінці: почутте і. т. д. (Шибитько). І в усіх авторів стоїть галицька «розпука та польский розпач». На селах не кажуть: садки й квітки розвиваються, а кажуть: садки й пупянки квіток роспукуються. Селяни, сільські батюшки й дідичі, котрі усі чудово знають до дрібязків народню мову, читаючи в „Вольні Україні» за ту *розпуку*, певно подумають паздогад, що то значиться роспукування пупянків, і зрозуміють так, ніби авторі з якоісь причини все роспукуються, щоб зацьвісти, та ніяк не зацьвітуть. Пісьменики в «Вольні Україні» неначе закохались в ту галицьку роспуку, ніби вона якась напродиво гарна красуня! Навіть сусід, псевдонім д. Смутокъ, не підказав йім за українську тугу та смуток. Чудна тенденція!... Я страхаюсь, що незабаром і сам д. Смуток впаде в „роспуку". Польського слова—розпач—не вживають навіть галичани. Це слово взято з «Ходимо за Ним» Коніського, видапого ними ж таки в Петербурзі. Видали якесь опудало мови, та й ідуть за ним насьлідці... До цієї джумиги (муті) ще й натикано великоруських слів: заскорузлий (зашкарубілий), тусклий, недоразумілість і. т. д.

Увся ця галицько-польська мова в часописях потрушена зверху, неначе маком над буквою *і*, обтикана значками, ерикамп та паєриками, цією остачею церковно-славянських титл. Усе це писано ніби якимсь турецьким правописом з його точками та хвостиками, або з якимись стенографічними умовними значками. Але і в «Вольні Україні», як і в «Рідному Краї» є статті д. Не—я. Л. Бич. та д. Смутка, написані хороше: і гарним сти-

Digitized by Google

лем, і гарною мовою. А найбілше гарна мова в статті д. Не—я. написаної короткими не тягучими фразами. Вона ще не позбавляна народности в мові. Дві другі статті д. Смутка та Л. Бич., як і статті Д. Д—ко та М. Д. в Рід. Краі, написані трохи на взорець звичайних газетніх россійських статтів. Вони трохи тягучі; в їх дуже довгі фрази, котріх нема в народні мові, і написані вони по звичайному газетньому шаблонові, ніби транскріпція россійських газет. Але мова ціх авторів теж згодом ляже в засновок вищої наукової української мови, як тільки автері згодом потім посилкуються і обчистять свої статті од таких архаізмів та польсько-галицьких слів, як от: донедавна, доперва, дотепер, убрань, оповідань, від, біля, розпука, розпач, шкідливе, також (так-само), окремо (окроми), страйки (стачка буде краще, ніж страйк), лише, (великорус. лишь) що рясно розсипані в їх статтях, та ще й до того коли вони не вживатимуть тієї пісеніпиці, що нею густо обсипана «Вольна Україна», як от: наблизько, по́часту (стор. 49), позаяк, яко (?) (стор. 48), повідомленіе, почуте, живучи *з завтром*, до тепер; це неначе в церковно-слав. книгах читаємо—до здѣ (до тут) слово св. Василія; не тямлючи (не тямлячи), оскільки (наскільки), незграбна (польське, украін.—хамулувата, зателепувата, ломовата, одоро́бало, ведмідкувата, вовкувата), перешкода (притичина—препятствіе), перешкоджає (пол. пшешкадза, украін.—заважає, перебаранчає), робітницьке порушення (порушився чоловік—по український значиться підвередився, підірвавсь, од чого й хвороба ця зветься *поруха*; тут виходе по народні мові—робітницьке підвередіння, а не—движеніе, рушення); протягом цілих столітть (в протязі цілих століттів), вдоволе́ння, невдоволе́ння (вдоволі́ння, невдоволі́ння), головнійшим чином (способом: в церковних книгах пишуть: «Чинъ св. Литургіи» це б-то: порядок діяння, одправи).

Про мову й стиль «Нової Громади» довелось би казати те саме, що сказано й за мову в «Вольні Україні» та в «Рідному Краі. Вона напхана сливе вщерть польськими й галицькими словами та польсько-галицькими падіжами. Польські й галицькі слова в неї вже виписані мною передніше. «Вольна Україна» й Рід-

Digitized by Google

ний край» часописі вийнятково політичні; «Нова Громада» більше бельлетристичний журнал. І ця часопись таксамо потрушена стенографчиім маком сьвятого макотруса, це б то желехівкою. Але в неї не брали спілу такі талановиті письменики й стилісти, як в перше згаданих часописях. Тільки по стилю статті д. Грінченка належяться до тіх, передніше згаданих статтів, що написані вищою письменською українською мовою. Неприємно в «Нові Громаді» ріже очі і той партійний старосьвіцький *від*, та провинціяльне—біля. Окрім польщизни та стенографчних значків, «Нову Громаду», доволі цікаву на зміст, дуже обважнює псіхологична повість д. Винниченка. Ця повість сливе без фактів, без подій: тягнуться самі за себе думки та усякові міркування с причини якогось незначного факта, якоісь випадкової стрічі, або спотички героя с своєю коханкою. Це не повість, а ніби стаття в дієвих особах, або якісь стародавні «Діалоги». За цю повість можна сказать те, що в свій час колись казали критики про повість Стендаля (Бейля) «Чорне й червоне»: доки герой повісті Жульен повернеться раз або двічі, автор встигне написать два листки. І через те ця повість не мала посьпіху в громадянстві в Франції. Не мав та й досі не має посьпіху в Англії і такий поет, як Браунінг, поет с таким сливе талантом, як Лермонтов. Сенкевичова відома психологична повість, «Без догмата», заснована на философських принціпах, таксамо читається з великою напругою і наводе таки добру нудьгу. Про утвори Достоєвського венгерський відомий письменик Морис Іокай писав, що їіх можна читать тільки по кільки листочків водночас. В д. Винниченка й справді вийшла якась достоєвщина, нудна, пренудна. Я прочитав їіі суспіль (силошь) тільки половину, а решту мусів тільки перебігти бігцем. Це щось схоже на «Ніобею» д. Кобилянської, написану такою галицькою «академичньою мовою», котру місьцями треба просто таки перекладать на живу українську мову.

При всьому мосму спочуванні до сюжета в повісті д. Винниченка я повинен сказать, що в наш час нашим письменикам нечля писати таких нудних психологічних повісьтів і треба б їіх

Digitized by Google

занехаять на якийсь час. Публіка позіхатиме й не читатиме їіх. А публіка, як кажуть, за все вибачить авторам, окрім нудьги. Философські та психологичні повісьті нігде не мали посьпіху в письменстві. В нашому письменстві і без того написано чимало нудних народніх оповіданнів та повісьтів, і ніби статтів в лицях.

Те саме, що я сказавъ про зміст і правопис в часописях, доведеться сказать і про партійний альман: «Зъ потоку життя», недавно виданий в Херсоні. Цей альманах, виданий ще давнішим скарбовим силуваним правописом, ще не потрушено желехівським маком с точок, і через те правопис в йому більше фонетичний. В йому одначе вже є патрус з галицьких апострофів, бо він вже партійний, що стосується до цісі справи. Його обсіло скрізь *від*, *біля*, сей, сю, як і «Нову Громаду» та часописі, неначе те гемоньське гайвороння обсіло дуба над кручею в «Сірі кобилі». Коли неномірковапий сільский дядько спровадив од нетямучести свого дуба й кобилчину в Суду, то я теж страхаюсь (опасаюсь), що наші немірковані видавці спровадять в Лету й свое часописне письменство.

Я вже передніше казав, як баламутять тяму в читальників напхані в часописях польські та галицькі, незрозумілі для українців слова. Напхано їіх доволі і в цьому альманахові, та ще й без усякої потреби, тільки через те, що такі слова вживають галичани в своіх часописях. Є в цьому альманахові позичені польські слова, котрі не ввійшли в мою передніпу перелічку: зимний—холодний (Франко), облуда—помилка (Яновська), пренінь, (польське-пшеціс, впрочемъ, Кобыл. ст. 241), прагне-жадає, потвора—(дивовище, страхіття—польське, в Черняв), се зле,—це погано, Шевченко загрубий—дуже грубый, зимньої ночі, одукована панна (Вороний); є тут і такі штучки: підле, в. чоловіці люблю, пощо (ро со—польське), завіряв мене (вневняв мене), дурак, нітьма, і враз (одразу) упав, чекають ночі, з Адамом ураз, перед Єви, маляр кращий над усіх нас—(кращий од усіх нас ст. 185 Черняв.); є тут і польські предл. надіжі: в життю, з потоку (с потока), на Поділлю, оповидань, до циклю, до народу, від холоду, стовбців (стовпців), просипавсь (прокидавсь). І скрізь

Digitized by Google

насипано непотрібних апострофів: б'є, в'язни, б'ючись, з'явила і т. д., по відомі вже нам сьогочасні часописні сістемі. Є тут уся та пісепітниця, що може запагубить наше пісьменство.... бо од його одкинеться широка публіка. Найбільше покалічили мову в своіх оповіданиях д. Ефремов, Вороний та Чернявський. Оповидання д. Єфремова «Одиаково—чи живъ, чи загынувъ» вже зумисне написане зовсім галицькою мовою. За це оповідання варто поміркувать. Коли ще спілка «Викъ» видавала в Київі свій альманах «Литературный Збирныкъ»; коли вона переробила правопис в присланому з Чернігова д. Коцюбінським альманасі «Дубове листя» на «Дубове листе», тоді вже виникла в ті спілці тенденція й система заведіння книжньої галицької мови й правописа й на Україні. Альманах «Зъ потоку життя»—це вже цьвіт тієї хибної й шкодливої для України сістеми, як і всі сьогочасні наші часописі. В передніших альманахах заводили ще тільки галицькі форми слів: поколінне, листе, сей, отсе, мені, готуючи поволі українську публіку до приймання такого добра, як галицька книжня мова. Альманах «Зъ потоку життя» вийшов вже закиданий галицько-польськими словами й надіжами та дивовижною галицькою синтактикою: подавалась вже готовісінька зварена потрава на наш стіл. Усіх українських пісьменників в альманасі вже підвели і в знаках і в мові під галицьких пісьменників, котрих оповідання поміщені в альманасі, замісць того, щоб подекуди виправить чудну мову та польські слова по-український въ саміх галицких оповіданиях і підвести ту мову під мову наших авторів. Видавці альманаха (чи то пак по ніх—альманаху) показали себе просто по-рабському перейнятливими незгірше старої Грибоідовської Москви. Та велика українська оригінальність і самобутність в Котляревського й Гоголя, що заклала новий напрямок в двох літературах, самобутність Квітки, Куліша й Шевченка зостались вже позаду, в давніх часах, як спомин в історії. Десь зникла самостійність в видавців та й авторів, а найбільше в видавців, що силою справляли, гнули й підвертали під свою вигадану сістему утвори усіх передніших наших авторів, само по собі в йіх не питаючись... А д. Єфремов в своєму утворі:

Digitized by Google

«Однаково,—чи живъ, чи загинувъ» вже показав ідеальний зразець наступаючої книжньої вищої мови на Україні на будущий час.

Якби так наші часописні авторі брали з галицької мови слова вищі, наукові, то на це ще неможна було б дуже нарікать. Але вони часом беруть такі галицькі слова, а то й, знезнавки та нетямучести, й польські—просто дурнісінько, бо таких самих одповідніх слів є сила і в українські мові є таким достоту значінням: наприклад. «Вольна Україна» бере польські слова: шалено, шалений, а в українські народні мові є такі слова: безглуздо, безглуздий, скажено, скажений, навіжено, навіжений, навісний, тороплений, оглашений, неприкайний, прицуцуватий, забісовано, забісований. Хоч приполом бери! така багата українська мова! Але чомусь отих народніх слів і не зачіпають, бо наші книжники та сьогочасні молоді, кабінетні письменики вже одбились од народа, сидять по великих містах; а є ще й такі, що кажуть, ніби то неможна брать усіх тих слів, які вживає народ, а треба робить вибірку між ними... Ми бачимо, до чого допровадила така вередлива вибірка: допровадила до переймання польсько-галицьких слів з галицьких книжок та часописів. Тим часом тих народніх вищих слів, котрі я перелічу на прикінці моєї статті, чомусь ніхто й не бере. Певно знезнавки. Добродії певно про їх не знають, бо вони народні.

Навіть перейняті письменські галицькі вищі слова, перероблянї с польських, страшенно баламутять читальників на Україні, як, наприклад, слова: пóступ, постуновий (прогресс, прогрессивний, по-польський—пóстеми, постемнови). В нас на Україні подумають, що мова мовиться про чоловіка, або купця постунового, котрий при продажі чого-небудь поступиться в ціні на гривню, чи на злотого. Та й то на селі сказали б, що такий чоловік, чи купець поступний, (уступчивый, укр. здатливий), а про слово—поступ,—подумали б, ще не значиться—«уступка». Можна уявить собі, як зрозуміють на Україні ті фрази, де натикано таких слів. На Волині слово—«поступ»—значиться те, що в нас слово—посьніх. В альманасі. «С потока життя» вживається польське й галицьке слово пóтяг—(пóцьонкг), як залізнодорожній

Digitized by Google

поізд. Тим часом на українські народні мові слово потяг значиться:—«стремленіе, влеченіе» до чогось. На селі кажуть так: в мене один син має потяг до книжки, а другий до чарки. Автор оповідання „Пустоцвіт“ (ст. 278) оповідає, що він їхав в вагоні з якимсь паничем. Панич розгорнув і показав авторові лист од якоісь «одукованої» панни. Це польське слово значиться—просьвіченої панни. Приїхали до станції. Панич схопився з місьця і наприкінці размови ще пригадав і промовив Франкóві вірші: «Ми йдем, в одну громаду скуті (сковані) одною думкою», і зараз скочив з вагона на платформу. Далі автор оповідає по-галицький: «я лишився сам (зостався сам). Потяг рушив»... Хто знає польську мову, то ще наздогад втямить значіння слів:—скуті, лишився, потяг». Але як цю фразу зрозуміє той українець, котрий настояще знає тільки народню українську мову? Само по собі що йому слово—*скуті* здаватиметься чимсь чудним, химерним; слів:—„одукованої панниі, лишився“ він зовсім не втямить, а слово— потяг він зрозуміє, як великоруське „влеченіе“ або „стремленіе“. В голові складеться щось таке, ніби автор сидів в «стремленіи» з якимсь паничем, що питав за якусь „одковану“ панну, а потім сказав вірші, де мова мовилась ніби про якісь кутні... Пісьля того „стремленіе двинулось“... Оттака каламутня зосталась би в голові того українця пісьля прочитання отіх фраз. Цікаво знати, чи автор їхав тоді „курьерськимъ“ стремленіемъ“, чи „пассажирськимъ влеченіемъ“? І не доведи, Боже. якби ті поізди стикнулись! Якби трапилась така сиотичка поіздів, читальники не мали б приемности читать авторового цікавого оповідання.

Видавці альманаха «Зъ потоку життя», по українському звичаю, покалічили мову і в моєму оповіданні „Гастролі“, ще й змінили подекуди правопис та наставили церковно-славянських, зовсім непотрібних апострофів, хоч я ціх значків ніколи не ставив і ставить їх само по собі не просив. В такі, мовляв, великі справи, як заведіння загальної для України й Галичини пісьменської мови, нема чого церемонитися з законом незачіпання пісьменської особбости. Загальна, громадянська справа, мовляв,

Digitized by Google

вища од особо́вої. Народне слово—запа́губить (запапастить) змінили міні на—запогуби́ть, і вийшла така пісенітниця, якої нігде нема в мові на всі Україні. Народне слово покатáв (помчался) навіщось переробили на—слово—покоти́в. В нас в Київщині й Херсонщині кажуть так: пан покатав на поле конем; хлопче, катай мерщі на тік! Це тільки на далеких кінцях, на окраїнах, в Черніговщині та в Подольські губерні вживається слово—мчав, помчав, як і слова „мутний, блискавка свіркає", (блискає, каламутний). Як на мій погляд, то краще було б не вживать отих окраїнних слів, а натомість писать: покатав, катав, блискавка блискає, вода каламутна, як в Котляревського Наталка Полтавка співає: «Чого вода каламутна?» В осередку України не кажуть—скоро, а швидко; не кажуть—темно в хаті, а—поночі в хаті, надворі поночіє (Лубенс. п., Канів. п. і т. д.). Треба сказати, що в кожному племі тільки в осередку народ має свої найрізкіші опрічні національні прикмети в усьому, а таксамо і в мові. В місцях, далеких од центра, мова вже потроху, хоч в кількох словах нахиляється до мови межуючих инчих народів, доки не стане перехідньою до инчих сумежних чужих мов.

Замість мого неологізма—сутно́та (сущность) в альманасі поставили міні—сумно́та, що значиться найвища міра смутку, як от кажуть на селі: мирно́та, дрібно́та, соннота. Народне слово—сади́ба навіщось змінили на великоруське слово—усадьба. Тим часом слово садыба є в літописі XIII віка: несоша Ростислава (вбитого) до его садибы (Кіев. ст. 1906 г. „Плачъ", В Київщині слово—садиба вживається, як слово—оселя (усадьба). Два рази в двох випадках зоставили міні народне слово—одми́кував (избѣгалъ, отвиливалъ), а раз таки перекрутили його на галицько-польське слово—одникував (польське-unikal), котре вже пішло по наших часописях. За це слово вже слали міні в листах докір, що, мов, в Словарі д. Спілки моїм йменням підписане слово «одникував,одникувать», а ви в повістях вживаєте слово инакше, пишете: одмикувать, одмикував. А діло вийшло так: я, вертаючись влітку с села, завжди читав нові записані на ярмарках та на селах народні слова небіжчикові

Digitized by Google

Конисському, а він зараз було записує деякі слова, котрі були йому чимсь уподобні, в свій рукописний словарець. Раз якось читаю йому записані на селах слова, а він каже: «буде краще писать—одникувать, ніж одмикувать» та навіщось і записав так. Міні за це було байдуже: я думав, що він записує задля себе. Тим часом він подавав і свої слова записані на селах, і мої в Спілчин Словарь, а я подавав свої слова, упорядчикові академичнього словаря д. Грінченкові. І вийшло так, що в Спілчиному Словарі під моїм йменням записано—одникувать, а в Грінченковому Словарі таксамо під моїм йменням записано—одмикувать. Тим часом в народні мові міні не доводилось чуть слова—одникувать. Єсть слова: виникать, зникáть, ийкать, вмикуваться, микаться (вмѣшиваться) і одмикувать (не вмѣшиваться, уклоняться, одхиляться). За усякі перекручування слів і усякові знаки в моіх утворах, зміщених по альманахах і в галицьких часописях, я не можу одповідать. Чого там в мене не знайдешь! Чого тільки там не патикано!

Одколи я почав писать, я писав прикметники, призведяні од йменнів предметних, вкупі с приставками: вдень, вночі, вгору, наниз, догори, і. т. д. В Галичині вживається в цім разі свій правопис: там і досі ставляють прийменники окроми, нарізно од йменнів предметних, і само по собі і в мене в оповіданнях разураз роздерали прикметники надвоє по своєму. На Україні вже давно пишуть ці слова вкупі. Видавці «Зъ потоку життя» навіщось в «Гастролях» пороздерали міні прикметники (нарѣчія), поставивши прийменники окроми,—і вийшло в мене оттак: в гору, до гори, а с слова—влітку вийшло дві слові: «в літку». Вийшов якийсь *літок*, якась пісепітниця. Не думаю, щоб видавці таки зовсім забули грамматичні частки мови: вони тільки по-рабському йдуть слідком за галицьким правописом і певно паводять і мене на добру путь, щоб і я прийняв йіх—силуваний правопис, щоб, мов, не одходить од галицького. Але ж.. і закони грамматичні, закони мови животіють таки на сьвіті. За цю непрохану послугу, за таке напутіння, я не подякую видавцям. Вони, через своє галицьке переймання, ладні вернуть і мене до россійського

Digitized by Google

правописа кінця XVIII віка, що я покажу потім згодом. А за це й дякувать неварто, та ще й за те, наприклад, що паставили міні польсько-галицьких падіжів: до оркестру (до оркестра), до обіду, і. т. д. хочь (д. Грінченко й казав міні, що такі род. падіжі доволі часто трапляються в харківщині на заході. Але в харківскім повіті це переселенці с подольскої губерні, що позаносили туди й ці галицько-польські падіжі). Од такої послуги, од такого нанутіння хоч поли вріж—та тікай і на Кубанські степи, або й далі.

Я вже не пишу *й* в дат. та предл. падіжах поодинчого числа йменнів прикметних, лічбовйх та прикметних займенників, і одкидаю це *й*, як одкинув його й народ, як от приміром: на чужі стороні, в свої хаті, в перші годині, бо цей кінчик вже вимер на Україні. Видавці попристановляли міні в «Гастролях» цей ерь № 2, це б то—*й*, таки викопали з могили того мерця й виставили в свої книжці ті реліквії певно теж задля поіднання з галицьким правописом, якимсь чудним, навіть опрічнім од усяких грамматичніх правил в инчих литературах.

Ми вже бачили, як партійна мова роспу́калась і зацьвіла в альманасі «Зъ потоку життя»; бачили, які овощі вийшли в часописях с того цьвіту. Ми розберемо тут ідеальний зразець тісі мови, виставляний в альманасі «Зъ потоку життя». Але перше од цього я повинен згадать за прототип цього новочасного мовного напрямку, котрий і дав направу (настроеніе) молоді партії. Це есть переклад чи переробка відомого Сенкевичового: «Ходімо за Ним», надрукований передніше в Галичині, а потім виданий опрічньою книжкою з гарненькими малюнками «Петербургскимъ благотворительнымъ Обществомъ изданія дешевихъ українськихъ книжокъ» 1905 р. № 30. В небіжчика Конисського була тенденція писати так, щоб мова була як мога далі од великоруської. В останніх оповіданнях він навіть давав селянські ймення панам та паннам, як от: Грицько, Параска, Палажка і т. д., так що, читаючи оповідання, довгенько не розбереш, чи мова мовиться про селян, чи про панів та паній, аж доки не наткнесся

Digitized by Google

на будлі-яку панську одежину на йіх обох. В своєму перекладі чи переробці Сенкевичового оповідання небіжчик силкувався як можна далі одхилить мову од виликоруськоі книжньоі мови. Туди галичани вже повставляли галицькі прийменники—від, і т. д. котрих до того часу він ніколи не вживав в своіх утворах, понакидали польських та галицьких слів: розпач, розпука, небавом (незабаром), на-сам-кінець і. т. д., й повставляли польські надіжі: «ти шукав йіі в раюванню, а я в мізкуванню, в життю, до народу і. т. д. Є тут і галицькі стародавні, ще актові слова з чудною стародавньою синтактикою: спричинилася до того, перейняло (пройняло) його таке вчуття, йому найдило у сій справі, перегодом, дива́чна людина,.. таким шляхом спекалися свого життя,.. він тримав меча,.. нарешті я здобувся на те,.. нас оточала темрява, страждань, отсе, сей, заким і. т. д. Ще добре, що петербургські видавці зверху не потрусили цього дива на̀трусом з єриків, паєриків та желехівським маком с точок. Сам небіжчик казав міні, що його переклад, підправляний в Галичині, вийшов надто вже далекий по мові од великоруського переклада, навіть вважав, що він зганжований в мові. Сюжет цього оповідання «Ходімо за Ним» Сенкевич перейняв в старого німецького романтика Гофмана з 2 ч. «Серапіонових Братів» (пол. собр. соч. Гофмана 1873 г. бік 93). Менча дочка підполковника П* Адельгунда слабувала такою хворобою, що як тільки ввечері настає девята година, перед нею зьявляється постать білоі лицарші й потім зникає В «Ходімо за Ним» Антеі так само все зьявляється опівдні мертва голова з чорними очима, аж доки вона не побачила, як росняли Христа. Цю христіянизовану Гофманщину, написану страшною галицькою мовою, Петерб. Благот. Общество видало для *украінського народа!*

Вийшло щось, правда, вже надто далеке од российського, але разом с тим воно вийшло на стільки ж далеке й од украінського. Художність та штучність (штучництво—це так як от—мальовництво, ремество, исскуство) Сенкевичового оповідання десь зникла під чудним наму́лом мови перекладчика. Як даси якому украінцеві прочитать цю книжку, то кожне з дива тільки очі

Digitized by Google

витріщає та каже: Господи, що ж це за чудна така мова! І справді, вийшло щось тільки схоже на українське, але українським назвать його неможна. Цей переклад, чи переробка, своєю чудною робляною мовою трохи пригадує дивовижну книжню мову епохи Петра Великого, якісь, само-по-собі, на свій спосіб: «Приклади, како пишутся комплименти разніи» або мову самого Петра В. котрий казав: «господинъ Стефан Яворскій презрядные пре́дики сказываетъ... знаетъ изрядно елоквенцію».

Через те то я й застерегаю наших видавців часописів не дуже то квапиться зумисне одхилять мову як мога далі од російської, бо через це можна стулить таку недоладню мову, котра навіть буде якоюсь опрічньою од усіх славянських мов, якимсь «язичієм» на зразець галицького москвофільського «язычія», але ж така мова буде далека й од української. Широка публика просто таки не втямить такої мови і підніматиме́ йії на сьміх. Усі ці стародавні слова, натикані в часописях, як от: сей, сю, від, також, лише, зупинятися і т. д. і незрозумілі, і просто таки сьмішні, як в наш час стали сьмішні старосьвіцькі моди: оті роброни, фіжми, білі та сиві парики, білі заплетяні коси, турнюри й кринолїни. Усі ці стародавні провинціяльні слова в наш час стали просто таки чудні й сьмішні. І справді, хіба ж для нас не сьмішний козелецький—хвуст, городнянський дек (дяк), як (як), поліський—кунь, макогун, куінь, вуіл, вупл, вуел, чорнобильське—вуга́лля, річицьке—вуге́лле, роблють, ходють, убрань, весіль, карпатське—курче, гусе, поросе, відсік, і. т. д. А в нас тепер в часописях пішла поведенція закидать часописі, окрім галицько-польських слів, ще й такими, ніби старомодніми турнюрами.

«Ходімо за Ним» це був вже ніби зразець книжньої мови на Україні, за котрим були повинні йти сьлідком українські письменники. В альманасі «Зъ потоку життя,» упорядкованому ще років зо два передніше до вихода наших часописів і виданому вже пісьля того, як почали виходить нові часописі, вже пішли сьлідком за мовою в «Ходімо за Ним» деякі письменники. В цьому альманасі д. Єфремов надрукував свій невеличкий лірико-

Digitized by Google

психологичній етюд: «Однаково—чи жив, чи загинув»... з хвилевих настроїв (направи). По мові знать, що в автора було на думці написати свій етюд галицькою книжньою мовою, бо ця, безсуперечно зумисна галицька мова не має нічого спільного с тією чистою українською мовою, котрою автор колись передніше писав свої оповідання й статті задля Галичини. Автор зумисне минає деякі українські слова й форми, котрі перше вживав, а натомість скрізь понаставляв галицьких. Цей невеличкий етюд ввесь засипаний густо та рясно галицькими та й польськими словами, куди не кинь оком. Автор вже не пише—панич Юрко, або парубок (як писав Кониський), а каже—юнак Юрко, може й для високого стиля. А дали бачимо й польські, і галицькі, і навіть подекуди й Куліпівські чернигопські архаїчні слова: прагнуло (польське, украін.—жадало), зъ—окрема (окроми,—нарізно), надолужити (вознаградить), озивалось (обзывалось), відъ світу (од сьвіта), кому-будь (кому-небудь, будлі-кому), поузъ його (проз його), писню юнацьку, потóму (потім), до свитла вертати (до світла вертаться), затримала (задержала), засвитывъ на нимъ (на йому, на ньому), мійський (це польське, українск.—міський), млость, въ своїй владі (władza—міць, сила, а не власть), рухливий, (ворушливий) і враз (одразу, в одну міть), зъ розпукою, одволодыть уста (одвологнуть—отсырѣть, це середній дієслов, як от — ходить, і не ставиться в вин. над.), ступни (ступіні — польське), однако (однаково), навколо (навкругы), хтів (хотів), тебе лышъ (великорус. тебя лишь), скоро ты руку простягнешъ (лишь только ти руку протянешь, «скоро» тут—по-українському—незабаром), тыхше (тихіше), скарга, згирдливо, розпачливо, завмірало (з одчаю вмірало, замірало), зоколу, з'осибна, навколо, всевладною ласкою. И скрізь—ступні ступнями, неначе автор одразу забувсь про українські ступіні! і скрізь галицьке — сей, сю, від, отсе, неначе українського — цей, цю, од—вже й на сьвіті не животіе! Про їх животіння він неначе вже й забувсь!

Оттака хмара галицьких та польських слів облягла три листочки, чи шість боків етюда! Багато українських слів чи зумисне, чи несьвідомо, автор покинув й змінив їх на польські

Digitized by Google

та галицькі. Можна сказать не вагаючись, що й сама занедбана й покинута українська мова в оповіданні дійшла до такої «розпуки та розпачу» (одчаю), до такого смутку та одчаю, до якого дійшов і сам юнак Юрко. Є тут і россійська—стужа, і зашлий, Кулішеві слова—несвітський холод, юнак, днедавніи літа, лівиця, правиця, і т. д.

В цьому невеличкому лірико-психологичньому етюдові дієвих пригод, дієвих фактів сливе нема ніяких. Молодий юнак Юрко, нагулявшись та находившись одного пишного веспяного вечора, входе вобляги в свою тіспу кімнатку, сьвіте сьвітло. В нічні тиші, в самотині на його несподівано находять сумні думки, що він живе один в самотині, що йому нема до кого й слова промовить. Глянув він на книжки, хотів сісти за роботу, але потяг до праці чомусь зник в його, так що він не міг навіть присилувати себе до роботи. Книжки стали йому неприємні. Чудовий веспяний вечір, пахощі бузку, недавнє прогуляння—все це не дуже то спріяло кабінетні книжні роботі. Він почав никать по кімнатці, ступив кільки ступінів, (в його ступнів), але ходá в тісні кімнатці, ті кільки ступінів взрушили його душу і ніби злякали. Він простує до вікна, одчиняє його: „скрізь надворі тихо й мертво Нігде ні живої душі. Він впадає в смуток та задуму. що він один на сьвіті, що ніхто не пригорне його. Він не сподівається ві од кого ласки, не жде, щоб його погладила будлічня мяка рука. На його находе одчай і туга, чи то пак він впадає в польський «розпач», і каже: «однаково—чи жив, чи загинув». Оце й увесь дієвий зміст, уся фактична основа оповідання. Яке ж піткання лягло на ту основу?

Лягло на ту оспову щось дивовижне, щось таки просто декадентське; непаче поезії в празі, неначе вірші, розібгані й розгорнуті, та ще й вірші, безперечно складяні классичнім гекзаметром, і до ціх віршів ніби лодані прозаічна прелюдія та деякі місця в оповіданні, вже таксамо написані прозою. В тоні оповідання примітний потяг до величности стиля: стиль тягучий, ростягнутий, мов стародавні классичні гекзаментри. Д. Єфремов, прихильник кулішевого поважного, величнього стиля, котрий в

Digitized by Google

Куліша часом переходе в робляність, а то і в манерність. Але в Куліша такий стиль трапляється часом вряди-годи, місцями, і тільки в своєму «Богдані Хмельницькому», історичньому етюді, Куліш силкувався підробитись під мову козацьких дум; робив такий самий росклад слів в періодах, ставив дієслови на кінці мислі, а ймення прикметні ставив позад йменнів предметних та ще й с стародавнім чернигговським повним закінченням: на стороні чужій, в дорогу далекую, на води тихії, на зорі ясній, і т. д. Таку переставку йменнів зробив небіжчик Куліш і в мосму рукописові «Причепи» і подав в Львів до друку. Питався я в його, на віщо ви попереставляли так ймення? А він каже мині: для поважности й величности мови. Я мусів знов переставлять ці слова на свої природні місця, видаючи в Київі «Причепу», та й то де-не-де таки позостававсь цей, тепер чудний росклад слів в «Причині». Д. Єфремов взяв собі за зразець цей буцім-то величній, але й справді надто старомодній і манерний Кулішів стиль, і... вийшов в його просто таки стиль псевдоклассичній, та ще й з гекзаметрами подекуди навіть в прозі, до чого вони зовсім не стосуються, і де вони не придатні.

Як я почав читати це оповідання д. Єфремова, то довгенько не міг втямить, що воно таке? Мині спочатку все здавалось, що це якийсь переклад з грецького, щось схоже на Гнідичів переклад «Іліяди», або що. Росклад слів якийсь чудний. Слова скрізь не на своєму природньому місці, ніби перетасовані і в безладді роскидані, де трапилось. Дієслови часто стремлять аж на кінці довжелезних фраз; ймення й падіжі поставляні по-латинському, як от, приміром: «один тільки *скрегіт сердитий ключа* привітав мене... того *глибокою стіп німування*... Я опинився в комірчині тісненькій... І знов круг одиця *убійчая* темрява і *тиша могильная* панує». Часом трапляються фрази, неначе вивернуті навиворіт, або навпаки: «болюче й гірко йому на душі стало. Наче сполохані пташки, трівожно думки наверталисъ..... і міцно держав в своїй владі все тут.

Це такий кінець фрази. Я пробував місцями читать такі місця навпаки, од кінця, а потім од середини фраз, і тільки, пе-

Digitized by Google

реномерувши слова зверху, постеріг і виймав тяму в тіх дивовижних періодах.

Цю прозу в оповіданні можна подекуди навіть скандувать, неначе якісь грецькі або латинські вірші: «Помáлу, повóлі смеркáло, немов потихéньку земля западáлась в безóдню глибóку; все далі та далі і т. д. Як бачите читалник, в оповіданні вийшла не Кулішева величність мови, не величність мови в козацьких думах, а вийшла просто таки стародавня мова старого классицизма, вийшло щось с такими довгелецькими риторичніми періодами, що на превелику силу можна дочитать до кінця. Стиль його скипувся на псевдоклассичні передніші утвори XVIII віку в Феофана Прокоповича та в Ломоносова, або в Тредьяковського.

Опріч того, в оповіданні скрізь роскидані слова вкупі с синонімами, чи що, по двоє вкупі, злучені сподобною для галичан приповáчкою, чи тіре:—пустун—вітрець, мачуха—доля, неслися—котились, затремтіло — забилось серце, просило—благало, не ласка—тепло, зігнувсь—похилився, иронично—глумливо, потиху—помалу. Неможна назвать цю форму двойчастих, ніби складових слів не народньою. В казках часом трапляються такі слова: «Помалу—малу, братіку, грай! Я коза-дереза, Лисичка-сестричка, курзу-верзу і т. д. Д. Мирний часом вживає такі ніби синоніми чи омóніми по двоє слів вкупі, хоч їх доконешне треба б ставіть окроми, нарізно одно од одного, і не злучать докупи через тіре. Д. Єфремов певно вважав на таку форму, як на прикмету поважности й величности стиля, і накидав цієї величности цілий оберемок, так що од такої величности читалника бере сьміх. Є в оповіданні деякі форми, перейняті з дум: «не мов би на вольную волю, на тихії води, на ясніі зорі дверей в них (в стінах) шукають»... Але й ці слова в думах, де мова мовиться про дуже далекий вольний рідний край, і справді придатні там і стоять ніби на своєму місці. А в оповіданні вони ніякої величности не додають, бо стосуються до звичайного, вузенького життевóго сюжета в оповіданні. В д. Грінченка, правда, часом трапляються Кулішівські церковні слова, як от: пішли бо вони (бо вони пішли), яко—замість як, але це в його

Digitized by Google

трапляється дуже рідко і не дуже ганжує його народню чисту мову.

Як бачимо, пупянок новомодньої мові в «Ходімо за Ним», так дбайливо виданому в Петерлурзі, вже роспукався й зацьвів в альманасі «З потоку життя» в утворі д. Єфремова дивовижною квіткою. Цей утвір д. Єфремова дуже скидається на такі поезії в прозі, які пишуть декаденти. В цьому оповіданні така сама, ніби віршова форма, такий самий потяг до стародавньої мови, як і в французьких декадентів, такі ж сливе самі думки й почування при незначні скількости фактів. Тон оповідання субєктивний, пессимістичній без поважних причин, або особових, життєвих, або соціяльних чи національних, як у нас часто поводиться. Смутні почування вилились неначе віршовою прозою: подекуди навіть трапляються нібі випадкові рифми. Колись автор нападався на декадентських пісьмаків, а найбільше на декадента д. Хоткевича, а це й сам він, чи зумисне чи незумисне, несподівано став декадентом, та ще й дуже смутним. Але горе почутливого Юрка, та й «юнаків» сум так заплутавсь з головою в довгелецьких старомодніх періодах та в польських і галицьких чудних словах, що й не взрушує серця, не збуджує в душі спочування й спобоління (сострадання) до юнака Юрка. Усе тут дуте, мертве, бо робляне й тенденційне. А в пісьменстві, як і в иичому штучництві (искусствѣ), усе робляне й підробляне, усе вигадане не може буть художнім, і через те не може буть і сподобним для читальників.

По мові цей утвір д. Єфремова скинувся на мову відомих риторичніх, буцім то величніх, промов Ломоносова й Тредьяковського з їх латинським роскладом слів, з латинською відомою синтактикою, з дієсловами на самому кінці довгих періодів. Було б краще, якби автор покинув оту нову поведенцію (моду) на все галицьке, та ще й оті ніби-то величні—долі-мачухи, оте — навколо, з'окрема, тихше, згірдливо (гордовито), оте сьмішне—від, біля, позаяк, зокрема, що тхне чимсь чужомовним, ніби словацьким, та старомодне, вже вимерше сливе скрізь на Україні—сей, ся, сю, отсе,—та не «вернув» (як пише автор по-галицький), а

Digitized by Google

вернувся до народньої своєї звенигородської мови, котрою він ще недавнечко писав і вже написав чимало для Галичини статтів і для України гарненьких оповіданнів народньою мовою.

Нехай автор, (та й инчі сьогочасні часописні письменники), не подивує, що навіть мова утворів таких галицьких письменників селюків, як от д. Бордуляк та д. Кобринська, це ж буде мова багато більше українська, навіть чисто українська в прирівнянні до неї мови д. Єфремова в його згаданому утворі, та й мови декотрих инчих українських утворів, зміщених в альманасі «С потока життя». Читальники вже уявки бачять, які овощі вродили з цього цьвіту в альманасі, складяному ще колись передніше, ще до видавання часописів, і тільки запізняному виданням певно через цензурну тяганину, або з якоісь инчої невідомої видавницької причини.

При ці нагоді я мушу додать, що саме підроблювання під такий буцім-то високий стиль козацьких дум було помилкою і в небіжчика Куліша, і в його пасьлідувачів. Високий, чи якийсь там опрічній стиль в козацьких думах зовсім не стосується виняткова до дум, бо і в думах той стиль не свій власний, не самостійний, а таксамо перейнятий, позичений. Д. Житецький, як вчений і досьвідний кміта (наблюдатель) над давною українською письменською мовою XVII й XVIII віку, докладно вияснив і доказав, що думи складав не народ, а складали їх певно якісь спудеї або книжники с Київо-Могилянської академії [1]). І справді, навіть недуже кмітлива людина одразу може прикмітить, що в думах не такий росклад слів, не така й синтактика, як в звичайних народніх піснях, що в думах стиль не народній, а більше книжній, вірші надто довгі с книжнім тогочасним псевдо-классичнім роскладом слів. Виходе, що й Куліш, підроблюючись в своєму потягові до величности стиля під стиль дум, замість того...

---

[1]) В думі: «Гей не дивуйте добрії люде!» є вірш, де вживається слово —жизности, замість—до життя: „доки нашої жизности“. Це слово й тепер вживається коло Білої-Церкви. Певно автор цієї думи був книжник білоцерківець.

Digitized by Google

недорохіть потрапив на давній книжній, псевдоклассичній стиль. А прихильники Кулішевого, ніби — то величнього стиля вже зовсім збились на стежку псевдоклассичнього стиля в Феофана Прокоповича, Ломоносова та Тредьяковського, добре відомого їім по школі. І вийшло в їіх щось і справді навіть «днедавне» (ветхе деньми), багато давніше од козацьких дум, що подихає ще давнішим старюттям (древностью).

Коли ще в тридцятих роках в Максимовича зьявилась думка, щоб трохи наближить українську книжню мову до россійської, так щоб і великоросси змогли розуміть українську мову, він тоді ото й завів свій правопись: *о* з дашком та *ъ* — кôнь, вôлъ, хлѣбъ, снѣгъ, огŭрки і т. д. і через це наробив багато шкоди для українськоі книжньоі мови. В наш час ті добродії, що силкуються як мога далі одхилить українську книжню мову од россійськоі, ще гірше їіі пошкодили, бо напхали в книжню мову багато стародавніх галицьких та велику силу польських слів, ще й до того завели галицький правопис з церковно-славянськими ериками, паериками та умовними точками, перейнятими таксамо з церковноі мови. Вони виробили якусь пáртійну часописну мову, мову свого власного кружка, чи, як теперички кажуть, свого клуба. Цю часописну сьогочасну мову можна назвать українською тільки в широкому розумінні письменства, як от до українського письменства треба ж прилучувать і «Литовський статутъ XVI віку, і волинські літописі, і письменство XVII та XVIII віку, і акти козацького періода українськоі історіі, й утвори Григорія Саввича Сковороди і т. д. Часописна теперішня мова галицька, але не українська. І самі видавці часописів неначе пишуть не для українського громадянства, а самі для себе. Самі пишуть і... самі себе й читають, бо такоі недоладньоі й чудноі мови публіка не перетравить. Що часописна мова партійна й зумисна, що не всі польські й галицькі слова беруться тільки знезнавки та з нетямучести, це видно по тому, що, наприклад, усі часописі похопили слова: від, відповідав, або й польські слова: мешкання, помешканнє, («Гром.-Д.» «Вольн. Укр.») він мешкас, мешкав («Рід. Кр.» «Слобожанщ.»). Я певний в тому, що кожний с тіх пісь-

Digitized by Google

меників добре знає хоч це, що таких слів нема в українські мові, а є слова: квартира, житло, комірне, (жилище, хата), квартирує, живе на квартирі. Одначе усі вони вживають ці слова, буцім-то галицькі, само-по собі зумисне... Їм байдужісінько про те, що публіка не втяме того—мешканне, помешканне, мешкав, і т. д. Нашим письменикам треба таки зараз покинуть оту галицьку мову й писати народньою українською мовою, котрою в наш час говоре народ на Україні. З далеких окраїн та говірок можна брать тільки поодинчі слова, а не падіжі та усякі перехідні до сусідніх мов форми слів. Перше за все їим треба змінить галицьке—від на українське—од, через що стане легше читать часописі й книжки, бо цей *від* в приставках заважає розбірать тяму слів і неначе надівае на слова машкару, котру передніше треба скинуть с слів, щоб вишукать (видшукати) справдешнє українське слово. А це ж загайка в читанні часописів.

А коли держаться живої сьогочасньої народньої мови, то треба доконешне повикидать з нашої часописної мови чимало померших форм, як от; мені, сей, отсе, від, відгукнутись, відсікти, галицьке—відшукать, відчувати (почувать), також, лише та й саме, *й* в дат. та предл. падіжах їменнів прикметних та лічбових і писати, як говорять, та як сьпівають в пісьнях: «На *ті* калиноньці сивая зозуля» (Каменец. — „Кіев. Стар.“ 1905 р.). «Гей ходыть мыленькый, та й голуб сивенькый та по *круті* горі».— («Матеріалы по этнографіи бессар. русиновъ». Нестеровського. «Кіев. Ст.» 1905 г. окт. бік 92). «Парубкам по гарні дівонці» («Кіев. Ст.» 1906 р. мар.). Міні вже давно казали усякі читалники, на що то в моіх писаннях на кінцях показаних передніше падіжів теліпається оте—*й*, що дуже заважае в читанні, як щось зайве. А наші деякі письменики кажуть міні зовсім инче: що читати ті слова без букви—й на кінці дуже трудно: все недоброхіть спиняється та шукаеш того *й*. [2]На це треба сказать, що незвикших до цього письменіків — жменя, а читалників, хвалить Бога, вже маємо може й миллійон, а може й більше, та ще й між селюками, котрім це непотрібне—*й* і справді дуже перебарнчас в читанні, як щось зовсім зайве. Шкодитиме воно й шко-

Digitized by Google

лярам в школах. Кому ж треба годить? чи жмені, чи мілліонам, котрим і справді найуподобніше читати так, як вони самі говорять? Наші письменики все забувають, що книжки животіють для читалників, а не для саміх письменників, для їх невеличкого гурточка, таксамо як усякі правлёники та урядовці животіють для громодянства, для суспільства, а не громадянство—для їх і ради їх, неначе якась інертна кучугура. Це треба нам завсегда мати на увазі. В давнє старотя (древность, народ. слово) кружок письменників—це була теж каста на зразець касти жерців, котрі таксамо мали свою кастову літературу, переважно духовну сьвященну, і в усі часи завжди держались непохитно й уперто своєї давньої першої книжньої мови, тієї, на котрі зьявились перші книги їх письменства. І ця мова с плином часу ставала навіть сьвятою. Римські папи й тепер тільки вісім стародавніх мов вважають за сьвячені мови, на котрих тільки й дозволяно одправляти службу божу... Це нам треба завжди мати на увазі... щоб часом с плином віків такі провинціялизми, як от, прикладом, отой галицький *від*, подольське *біля*, (попсоване — підля, подлѣ), задеснянський *сей*, галицьке—*також*, *лише*, листе, естнованнє (Зап. Наук. Т. к. Ш, бік 44. 1906 р.) *оголошенє* (оповіщення, оповістка) і т. д. не присьвятились в книжках, коли вже не тільки молоді письменики, але й немолодий д. Руссов в 134 № «Громадської Думки» перейшов на такі стародавні галицизми, як: «що *мені* у *сьому* дописові... Не казав я *також*... українського клубу (клуба, польськ. род. п.)... прошу *від* мене заявити... що я *обстоюю* (окружаю—буде по-українскому) аграріїв (встоюю за аграріїв). Аж чудно міні читать усе це при таких метаморфозах в старого, досьвідного в мовних справах письменика, коли замісць того, щоб встоювать, він «окружаетъ аграріевъ».

В одповідь на претензії галичан, щоб ми на Україні в українському письменстві заводили їх буцім—то вже виробляну книжню мову з їїі желехівським правописом, це б то з ериками, паєриками та з церковним иже — ї, на котрому вони й самі скрізь плутаються (в праці чоловіка... цїнять в музицї,—і тут таки

Digitized by Google

зараз написано: в людській *натурі* (Зап. Наук. Товар. кн. Ш. 1906 р. бік. 45). Треба сказать, що українцям варто переймать з їх письменства тільки усякі складні вдатно й виробляні з коріння народньої мови неологізми, нові слова вищого порядка, але, таких там дуже, дуже мало. Не переймати ж нам їх чудної стародавньої синтактики, польських падіжів, як от: при ходженю, (при ходінні), *біганю* й *літаню* (біганні й літанні), при рубаню, молотінню, кованю (при рубанні, молотінні, кованні), до народу, питань, речень, (Зап. Н. Тов. 1906 р. Ш кн. бік. 45), та польських слів, нам зовсім непотрібних, бо в нас є свої народні слова, їм одповідні. Не будемо ми переймати слів, виробляних з церковно-славянської мови, як, наприклад: переймлене, предпріємство (заповзяття, дивісь у Рильського) подвигнене, виємок, ходжене і т. д. Я радив би самим галичанам, не гаячи часу, зараз таки вимкнуть с своєї книжньої мови[1]) безліч польських слів і замінити їх українськими бо в їх книжках є польських слів вдвоє більше од тіх, що я перелічив в наших часописях, як от: покавалкував, розпарцелювати (пошматував, разшматувать і т. д. Тоді їх книжня мова принаймні була б приступніша для українців і не здавалась би такою чудною. Та й наші часописні письменики не хапали б з галицьких книжок та газет польських слів, галицьких форм мови та польських падіжів, і не збавляли б своєї народньої мови, як би в Галичині ссякло те джерело, звідкіль черпають усяку непотріб наші надто вже перейнятливі письменики.

Я не мав на думці в ці роботі сістематично й поодиницю перелічувать і писати поодинчі граматичні правила. Але я мушу згадать про одно правило,—про род. падіж множ. числа тіх йменнів предметних середнього рода, котрі кінчаються на *я* найчастіше з двома однаковими попередніми (предыдущими) півзгуч-

---

[1]) Вимкнуть—выключить, умкнуть - включить. „Чого ж ти, голубко, гудеш? Як же мині не гудіти: — Вымкнули пірця с правого крильця еще вчера звечора. (Київ. Ст. 1906 р. бік 75. Пісні хотинс. повіта бесараб г. П. Нестеровського)

Digitized by Google

ними буквами, та за род. пад. йменнів предметних на *ь*; як от: весілля, убрання, провалля, прислівья, йменя, скатерть, оброть, відомость, подать, печать, ніч і т. д. За цей надіж згаданих мною йменнів в мене часто питають, бо ці слова і в розмові, і в книжках трапляються дуже рідко, та й таких слів в мові загалом небагацько. Слова на *я* в поодинчому числі серед. р. с попередніми двома однаковими буквами, по народні мові, кінчаються в родіт. пад. многого (або помногого) число так: весіллі́в, прова́ллів, убра́ннів, прислі́вьів, йменнів. В Галичині цей надіж в народні мові вживається вкороченим, сукупно с польським: весіль (Зап. Н. Т. 1906 р. кн. I) убрань, змагань і т. д. На Украіні якби хтось спитав в селян: чи в вас в селі багато весіль? то вони й не розібрали б, про що йдеться мова, і подумали б, що питають про те, чи в йіх в селі багато ве́сел. або таки й зовсім не втямили б, за що йіх питають. І я таксамо не зрозумів, як вперше почув галицьке слово—піль, та чернобильське (радомисл. пов.) — пуль (полів). Селяни кажуть так: ходив коло прова́ллів, було багацько весіллі́в, в нас багато полі́в. Я ходив коло людських житів, пшениці́в, вівсі́в, просі́в, ячмінів; накупив багато ситі́в; в нас повна жертка убраннів; є багацько усякових (разлічних) йменнів. Слово—сімьів—записане мною ще й од прочан ольгопольського й липовецького повіта. С таким закі́нченням в род. падіжі многого числа треба писать і решту книжніх слів такого порядка, як от—виданнів, оповіданнів, сподіваннів, як в наш час пише вийнятково тільки д Грінченко та д. Кримський. А в «Рідному Краі» вже підвели під такий род. пад. і слово—злидні: «намагаються позбутись *злидень*» (число 36) замісць украінського — *злиднів*: *злидень* — це ж имен. пад. поодинчого числа. В йменнях предметних женс. рода, що скінчуються на *ь*, або колись скінчувались на *ь*, а теперь втратили його, род. пад. помногого числа в сьогочасні народні мові кінчається на *ів*, рідко на *ей*: скатерть—скатерті́в, печать—печатів, оброть — обротів (канів. пов.), обро́тей і обротів (васильк. пов.), оброте́й (остерс. пов.), вісь—о́сів, ніч—но́чів і ноче́й (це—ноче́й—я чув на віку тільки раз), піч — пе́чів; (муляр казав міні

так: цього року я в хатах поставив багацько пе́чів), пядь — пядів, тінь—тінів, подать—податів. Такі слова на ь, як міль, сить, (жиръ), сіль, дерть, брость, за́брость (почки на деревѣ), по́терть (потеру́ха), шерсть і всі слова, назначуючі абстракті тя́мки (поняття): печаль, ненави́сність, зави́сність (заздрість, зависть), ці всі не мають мног. числа. Ще в дитячих літах я чув од старих людей слово — скатертей. Теперички міні такий кінець став чудний, як чудним здається слово — відомостей, що часом трапляється в наших часописях. Треба писать відомосте́й (знаній): це буде по—народньому.

Слова: и́менія, сімя́, тімя, вімя, поле, весілля, провалля, прислівья, подвірья, вірья і т. д. в народні українські мові в род. п. мног. числа вживаються ось як: и́менів, сімьів, тімьів вімьів, поле́й, весіллів, проваллів, прислівьів, подвірьів, вірьів і т. д. По часопісні мові та по граматиці галицькоі говірки д. Залозного род. п. мн. числа ціх слів буде инче: и́мень, сімей, тімен, вімен, поль, (піль), весіль, проваль, прислів, подвірь, вірь і т. д.

На українському часописному «новоязиччі» та по псевдо-українські граматиці д. Залозного вийде, приміром, така конструкція при вживанні ціх слів в фразах, само по собі часописних: зустрічаючися та зупиняючися с своєю милою аж за селом, біля останніх подвірь, біля самих вірь, над окопом, він відходив від неі аж світом. Якось раз, розпрощавшися, він зупинився далеченько за селом аж біля останніх вірь на окопах, та біля поль (або піля, підля піль). Саме тоді на селі справляли багато весіль. В перекладі з цього часописного жаргона по псевдо-українські, це б то по галицькі граматиці, написані в Полтаві д. Залозним, на українську народню мову це все вийде так: стрічаючись та спиняючись с своєю милою аж за селом, коло останніх подвірьів, коло вірьів на окопах, він одходив од неі аж сьвітом. Якось раз, роспрощавшись, він спинився далеченько за селом, аж коло останніх вірьів на окопах та коло полів. Саме тоді на селі справляли багато весіллів.

Digitized by Google

Само по собі вийде, що ні широка публіка на Україні, ні наші селяни не втямлять такого новоязиччя, що то за «біля, поль, подвірь, весіль» і т. д. Коли небіжчик Пипін в свої статті про мову галицьких москвофилів: «Особий русскій язык» назвав те москвофільське *язычіе*, якимсь опрічнім, «четвертим» русским язиком», то ми маємо право так назвать й оттаке українське новоязиччя.

Це вже не кульокиди на широку публіку, а щось багато більше й дужче. В Берлині в час революції 1848 року після того, як король звелів стрелять з гармат на стовпище людей на майдані, одна куля загрузла в сьтіні на самому вуглі одного дома. Якийсь штукарь вночі прилішив на ті кулі листок паперу з написом: «моему коханому народові». Такий достоту напис можна б притулить і до нашого українського новоязыччя: «нашому коханому українському народові», а я ще додав би:—і нашим коханим українським школярам. Бо цю ж мову й галицький дивовижний правопис вже заводять в школьні книжки для народа. Недурно ж широка публіка схарапудилась і стала гопки од таких гостинців—«нашому коханому народові».

І чудне діло скоілося в нас. Усі пісьменики ніби закохались в деякі галицькі слова «Вільна Україна» закохалась в «роспуку» та в польський «розпач», д. Чернявський закохався в польські «кроки», в «оповідань» та в якусь—«вільну лаву». Инчий закохавсь у якісь «ступні» (ступіні). А всі часописі загалом закохані в «біля» та в «від—а», та ще так, що його вставляють «заднім числом» і небіжчикові Старіцькому (Зоря) і Кропивницькому і т. д.

Ми й справді народ якийсь опрічній од инчих народів. з особовими потягами та симпатіями до якихсь одніх слів. з неприхильністю до инчих, та ще й своіх рідних. Ми трохи скинулись вдачею на талмудського бога, про котрого пишеться в Талмуді, що він зранку до обідпього часу оглядає сьвіти, а в пообідній час одпочиває—й бавиться буквами єврейськоі азбуки. Але йому найсподобніші дві букві: велике *мем* та мале *нун*. І він садовіть йіх собі на коліна, а вони сьпівають йому дивні

Digitized by Google

пісьні. Щось і в нас є схоже... Чи це не якесь декаденство нової моди? Чи це не манерничання?

В псевдо-українські граматиці П. Залозного (це вкорочена граматика галицької підмови, або говірки) поставляно, як зразець, для склоніння йменнів предметних з паростками, на *мя*— слово ім'я (имя) с творительним падіжем—ім'ям, іменем, предл. (в ім'ю) (имью). з іменіт. і родит. множ. числа—ім'я, імен, ще й приписана примітка: «по цьому взірцеві відміняються (зміняються) іменники середнього роду (рода): тім'я, вим'я (вімя), плем'я і т. д. Це виходе, що такі й схожі на йіх українські слова повинні склоняться оттак: предлож. над.—на тімью, на вимью, в племью і в племені, а за ними й такі слова: на вірью, на подвірью, в конопляним сімью: імен. падіж. множ. числа, буде так: тімя і тімена, вімя і вімена, племя і племена, а родіт. над. мн. числа— буде—вімен, тімен. племен і т. д.

Д. Залозному зовсім нетреба було ставить самого слова— імя, як зразець для склоніння слів з паростками. На Україні старе це слово вимовляють: ймя, а не імя, воно певно вже й вивелось з народньої мови. В колядках воно ще трапляється. В колядці: «На Сіянські горі церковця стоіть» сьпівають: «Дали йому ймя сьвятого Петра». Але про народні пісьні треба загалом сказати, що в йіх держиться багацько стародавніх слів. В народні живі мові замісьць його вживається в наш час слово—йменя. Ще в сорокових роках, як я був хлопцем, міні доводилось чуть од старих бабів питання: «як тебе на ймя»? а теперічки я вже цього слова не чую на селах, хоч воно може ще й животіє десь в Галичині. Через це то по цьому зразцеві, поставляному д. Залозним для склоніння слів з паростком і вийдуть такі чудні падіжі, як от: на вімью, на тімью, в полумью, вімен, тімен й инча пісенітниця. Предлож. над. поодинчого числа він поставив навіщось не український, а галицько-польський. По-український цей падіж буде так: в имьі (в йменні), на тімьі, на вімьі, в конопляному сімьі (не має множ. числа) і т. д., а в множ. числі такі й инчі підхожі слова склонятимуться так: тімя, вімя, йменя, племя, тімьів. вімьів; йменнів, племьів, а слова—сімя матиме так

Digitized by Google

ці падіжів мног. числі: сімьі, сімьів, як і такі от слова: подвірья—подвірьів, весілля — весіллів, провалля—проваллів, прислівья—прислівьів, а не—подвірь, прислівь, проваль, весіль і т. д. Слово—*сімьів* в родіт. над. мног. ч. записане мною в канівс. повіті і од прочан. липовецького повіта київ г. та ольгопольського повіта камянецькоі губерні.

Такі склоніння в падіжах, як от: піль, пітань, в ім'ю (в имьі), на тімью (на тімьі), дрючча (дрюччя), дрюччу, річчу (дрюччю, річчю), на обличчу (на обличчі), закінчень (закінченнів,) піччу (піччю) і т. д. (дивись боки 25, 27). Такі слова і, загалом, скрізь с приставками замість—од галицького від: відділ, відміна і т. д. чудна галицька мова, котрою написана для українців грамматика д. Залозного —це ж і справді круповська рушниця, або й гармата на українську публіку й школу, що палякає й роспудить українську публіку і, загалом, багато пошкодить українські письменські справі. Од такого лиха нам теж треба б напи́тувать визволеників (освободителей), та роспочинать свое письменське визво́льницьке ру́шення.

Цей провинціяльний прийменник від, та ще *біля*, котрі чомусь претендують в наших часописях стать всеукраїнськими і зовсім знищити наші—од, коло, займають невеличкий район. Часом питаю в якого-небудь письменника, на що він пише оте—від та біля? Він одказує мині, само по собі «знезнавки та з нетямучести», що так кажуть скрізь на Україні.

А тимчасом слово—від ще животіє в Галичині та переходе в сумежні з нею повіти подольськоі губерні і в староконстантинівськпй п. волинськоі. В Київські губ. його зовсім нема. Я роспитував в прочан з Шабастівки, Іллінець, Манастирища (липовец. пов.) й з инчих, що знаходяться на самісінькі границі Подолі; вони казали, що в їіх нема в мові ні-від, ні біля, та вони не чули ціх слів і в подольських селах, близьких од їіх. Слово—від я чув од прочан ольгопольського повіта подольськ. г. за 60 верстов за Балтою. На Правобережні Україні додержалось воно ще на далекому Поліссі в гродн. губ. в північні частиі кобринського повіта, як подас мині Алек. Амвр. Левіцький.

Digitized by Google

В Карпатах я теж щось не чув його. Слів—біля, підля, піля—нема в Галичині, а вони є в чималі частці подольськоі губерні та на сумежні Волині в староконстант. а трохи далі трапляються спорадично; район їх дуже малий, як бачить читальник. В дубенському повіті Вяч. Камінський записує в піснях (Кіев. Стар. 1906 р. март) «Ми хвартушка одберемо: хвартушок од слизок мокренький... Оддала мене матуся заміж (ст. 315); одвідати сядеш коля (коло) мене. В Кременці й під Острогом (с. Гульча), кажуть таксамо—од.

За Дніпром ще животіють від і біля коло Харкова, бо Квітка-Основьяненко вживає ці слова, та й за ним ще харківці — д. Грінченко і д. Загірня. Зостались ці слова в полтав. губ. коло Кобеляк (Орес. И. Левіцьк.) Там вживають ці слова давні переселенці с подольськоі губерні. Бувши в Полтаві на службі, проіхавши полтав. губернію с півночі де Кременчуга, я нігде ні разу не чув ціх слів в Полтавщині, не чув їх і од прочан харківців... В київські губерні міні трапилось чути слово — *підля* од селян с сіл коло самого Василькова: Гатне та Вільшанка. Там кажуть так: «наша хата підля́ (подлѣ) церкви, підля́ ставка». З цього стародавнього слова мабуть і вийшли вже попсовані слова: біля й піля. В Галичині ні підля, ні біля та піля нема в народні мові, як казав міні галицький письменик Ів. Джиджора (с. Підгаєцьке, Галичина); замість ціх слов скрізь вживається українське слово—коло.

Як казав міні д. Джиджора, слово—біля галицькі письменики переймають з нових українських часописів, с тією гадкою, що це слово вживається скрізь по всі Україні, а воно в наших часописях чомусь стало моднім. В цім разі вже наші українці пошкодили галицькому письменству. Та й я нігде не стрічав в галицьких письменників [1]) цього слова. Це просто таки пішла якась пове-

[1]) Галичани пишуть не-письменик, письменство, а письменник, писменство. Тим часом на Україні кажуть:—письменний, а не—писменний (канів. васильк. повіти, сквирськ. п. записано мною од Спиридона Жили, село Осокирки, остерс. пов. черн. г. село Пізняки, од

Digitized by Google

денція на ці слова в українських письменників. Тим часом народ зовсім не розуміє слів—біля, піля, ні дієсловів с приставкою—від: відкрив, відсік, відвертать, відхилився і т. д. А закидать народні книжки оттакими незрозумілими й чудними для народа словами, як вже й роблять декотрі наші письменики, це ж зовсім не педагогічно, та ще й тоді, коли в українського народа є свої одповідні слова й свої приставки до таких слів. Звідкільсь несподівано виникла в нас ніби письменська «династія ціх Від—ів! Мене бере острах (опасеніе), щоб часом ця династія не занапастила українського письменства. Я щиро жадаю, щоб ця династія мерщі перетялась, як бувало с багатьома некористними династіями. Як настане перетяток (пресѣченіе) цієї династії, тоді може знов запануе в нашому письменстві народня, истино українська мова.

Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в своі рецензії на український академичній словарь д. Грінченка радить повикидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дае добру пораду. Видавцям украін. словаря доконешне треба повикидать оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бє, вє. Але—бє, вє це ж будуть дитячі викрики (междометія), а не дієслові. Дітям кажуть на селі: бе! кака! ве! не бери в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова пайкраще писать з мяким знаком: бье, вье, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не буває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: більше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

Федора Назарчука). Од слова—письменний і виводяться слова — письменик, письменство, а не од слова—писать. В галичан, а ще більше в буковинців примітна велика нахильність до—ы та ще й широкого, сливе великоруського: Петровы Ивановы, ны хочу і т. д. Усі такі слова, як — Петрови, Іванови, письменик—будуть чудні для українців.

Digitized by Google

Ще мушу додать, що в Галичині в народні мові зовсім нема слів: зустрічатися, зупинятися, супокій, як теперички пишуть всі українські часописі без виняткy. Д. Джиджора і проф. Начовський казали міні, що в Галичині кажуть: стрічатися, спинятися, спокій, як і в нас на Україні народ каже: стрічаться, спиняться, спокій, або часом кажуть: зострівся з чоловіком. На цей раз міні доведеться знов кинуть докір нашим часописам, що й вони шкодять галицькому письменству. Мабуть наші часописі вхопили ці слова: зустрівся, зупинився, супокій з буковинських часописів та книжок, бо там певно такі форми слів животіють в народні мові, коли я натикався на їх в буковинських книжках та в хотинських народніх піснях, бо хотинський повіт межується з Буковиною. При цьому треба додать, що деякі галицькі слова, спеціяльно місцеві, для нашої публіки здаватимуться ніби чужомовні і, само по собі, незрозумілі, як от приміром: позаяк, майже, небавом, вказівка, пересічно і т. д., та й подольське—біля або піля, та ще й тоді, як вони натикані сусліль в рядках, як от в одного перекладчика стоїть: «усі вони були майже біля нас... Це все так ясно, якби хтось написав ці дві слові по-німецький: усі вони були *небен бей* нас. Чи може ж читалник догадаться, або витовмачить собі, що то за штука написана? А такі галицькі слівця часом трапляються таки густенько. І на що вони здались? Хіба в наші народні мові нема слів с таким достоту значінням?

Недоладу скрізь вживається в наших часописях і слово: надавать, надає в таких місцях: «це надає слову зовсім инче значіння». На селах кажуть: надало міні, або—чорт міні надав потьопаться на ярмарок в таку нéгідь та сльоту; або в пісні: «усім хлопцям по дівчині,— міні бабу чорт надав». Ще кажуть і так: була я в гостях в сусіда, та в його садку надавали міні й груш, і яблук, і слів повну пазуху: дали й наддали! це б то дали надто багато, аж над міру, через міру щедро. Через те то в показаних мною місцях треба б писать так: в цім разі такому слову наддають ще инче значіння, це б то: окрім простого звичайного значіння, цьому слову дають ще значіння більше його міри,

Digitized by Google

над його міру, як от, прикладом, пишуть; звичайний випадок, надзвичайний випадок, наднатуральне зьявище. Хоч, само по собі, добре писать і так: цьому слову дають ще багато й инчих значіннів, окрім звичайного.

Слова: розуміється, зрозуміло--замісьць россійського «понятно» зовсім зайві в українські мові. Та через його вживання часом баламутиться й сама тяма фраз, як от, наприклад: «це зрозуміло, що в дальші часи так не може бути». Тут замісць россійського «понятно» поставляно—прикметник (нарѣчіе) зрозуміло, неначе минувший час дієслова—розуміть, і через це несамохіть виходе оттака нісенітниця: «это поняло, что на будущее время так не можетъ быть»... В нас в часописях часом бувають такі писання, ніби це просто таки зробляний переклад з россійського—до словечка, як стоять слова по-россійський. От і треба було навіщось замістить слово — понятно, котре великоросси звичайно люблять вживать дуже часто, навіть замісьць: еге! да! Тим часом в инчих мовах цього слова не вживають. Німці в цім разі кажуть: gewiss, es ist gewiss, це б то: вірно, правдиво, вѣрно. До нашої мови це слово—понятно не підхоже й навіть чудне в уживанні. По-українськи треба сказать; само-по-собі, що в даліші часи так не може буть.

Декотрі галичани ще ремствують на те, що в нас винують галицьких письменників, буцім то через їх пішов в наші часописі та в популярні книжки польський род. падіж, муж. род. поодинчого числа, як от: до обіду, до народу, до Риму і т. д. Ці добродії казали міні, що в їх в Галичині в народні мові може тільки трохи більше таких род. падіжів, ніж на Україні. В Галичині, прикладом, не кажуть: до городу Львову, пішов до містечку, до баркану, поіхав до Парижу, а кажуть; поіхав до Парижа, до города Львова і т. д. і тільки дехто вживає в письменстві через помилку та звичку більше таких польських падіжів. І справді, галицькі письменики таки мають право обвинувачувать вже наших письменників на цей раз.

Я міг би поцітувать кільки статтів в «Рідному Краі», та в «Громадські Думці», де сливе суспіль усі такі родіт. падіжі по-

Digitized by Google

ставляні з буквою *у* на кінці замісць букви *а*; до городу Одесу, з маніфесту, до обіду, с классу, 17 подолисту, до вигону, з базару і т. д. Ці письменики і справді стали—plus roi que roi, перейшли через своє переймання та підроблювання усяку міру і по механичні звичці підводять під одну форму сливе усі падіжі в цьому рядку слів. Д. Грінченко казав міні, що на східні межі харківщини та катеринославщини трапляються ці падіжі таки густенько. Але з цього не виходе, що такі падіжі треба пускать в письменство. На ті східні окраіни, як видно по мові, багацько перейшло людей с подольськоі губерні ще в XVII віку. В йіх мова зосталась стародавня, задубла й закоціліла на далекі од центра краіні і не порушилась вперед в своєму розвиткові. Пишуть же, що на острові Джерсеі в французів зосталась і досі мова XVI віку вкупі с тодішніми громадянськими звичаями й громадянським укладом в Франціи, а в Канаді в французьких переселенців XVIII віку ще й досі навіть будують доми на зразець стародавніх, з високими здоровецькими камінами аж під стелю, з стародавньою обставою XVIII віку, з нутрішнім убранням в горшицях, з добрящою, але завальною старосьвіцькою мебіллю з віковічнього закатного дерева. Така там і тепер велика різнація у всьому ціх краів од сьогочасноі Франціі! Усяка народня мова розвивається й росте органично по біологичніх законах в самому осередку нації й росповсюднюється потроху до окраін, де ще довго животіють і зостаються цілі віки старі форми мови. А в колоністів, одірваних од центрів нації, цей розвиток мови ніби спиняється, й мова атрофірується. Це треба сказати й про наші окраінні слободи в Слобожанщині.

Там на окраінах і в черниговщині ще й досі трапляються такі 3 лиця дієсловів 2 спряжіння: ходіють, роблють, мочуть, курють, жалюють і т. д. Я стрів черниґівського чоловіка, котрий навіть казав: терплють, снлють, і т. д. Усі ці форми, і показані передніше падіжі---все це схоже на допотопні животини й рослині в Австралії та на острові сьв. Єлени. Оці всі—сплють, жалють, до городу Одессу і т. д. це просто таки щось схоже на допотопні папоротники, на утконосів та кенгуру з ногами довгелецькими, як

Digitized by Google

коцюба, і через те то ці форми сьмішні, і неможна ж таки й справді засьмічувать ними письменську мову.

Ще треба додати, що в наших передніших письменників, в Котляревського, Куліша, Глібова скрізь стоїть слово *филя* (волна), а молоді письменики сливе усі вже пишуть *хвиля*. Буковинці теж пишуть—*филя*, На Волині на селах вже кажуть *фаля*, по-польський. Треба писать *филя*, а не хвиля, бо українська филя мабуть сестра—впервих польські *фалі*, і обидві виникли з одного давнього коріння. Подаючи свої писання в Галичину, я вживав слово *втямок* (понятіе). О. Огоновський змінив це слово на тямок, тямки (понятія) в свої «Історіі рус. літератури» В. Марка Вовчка (в оповіданнях, виданих київським «Обществомъ грамотности») трапляється слово—стота (существо), а в Дмитренковому «Кумі мірошникові» є слово—стодьній. Це безсуперечно—стотній (существенный). Обидва авторі десь то чули в народні мові ці слова—стота, стотній, хоч міні й досі не доводилось його чуть. На мій погляд ці слова треба б зоставить в книжні мови, так як вони писали, а не по галицько-польському — істота, істотній. Позичені галицькі слова — істнувати, єстнувати, істнування доконче треба змінить на українське народне слово животіть, животіння. Слова—добробит (польське), добробут краще б змінити на серед. рід: добробуття, схоже на слово — життя, хоч і неологізм — доброжиття був би ясніший і зрозуміліший для народа. Замісць слова — *суття* діла — краще було б вживать — *сутно́та* діла (сущность дѣла, существо). В часописах пишуть: міні належить, це залежить не од мене, а на селах кажуть так: огород належиться до мене; це од мене не залежиться. В часописах пишуть: *володів* полем, а народ каже: ми *обла́дуємо* батькове поле (владѣемъ); дитина вже воло́дає ручками, стара баба не володає вже ногами.

Ще додам кільки слів про значковий чи стенографичній правопис в наших нових часописях, бо фонетичнього правописа щось невидко... хоч кожний письменик нащось уявляє собі, що він пише чистою фонетикою. В наш час на Україні що не часопись, то й инчий правопис. Навіть в одні ті самі часописі в кожного

Digitized by Google

письменика знайдеться щось своє, особове, свій опрічній правопис в значках с причини його особового погляду на ті значки. Усе це схоже трохи на середньовікову схоластику, котра в ті давні часи морочила голови вчених, коли ніби то вчені й тямущі в науках мужі поважно обмірковували таке питання: скільки може зміститься янголів на лезі ножа? Желехівський в Галичині завів того «сьвятого макотруса» (так звуть на селах сьвято Маккавеїв), взявши його з «ветхого завіта», з церковно-славянських книг. Де ж шукать того поіднання книжньої мови й правописа в наших часописях! Теперички в нас хоч пиши диссертацію, скільки треба ставити точок над займенником її, чи дві, чи три, чи чотирі. Хіба ж це не тхне схоластикою? Де ж те йіднання, через котре теперички збили бучу? Не дурно ж один письменик, збитий с пуття отіми морочливими точками та ериками, казав міні, що вже наважився видати в недалекому часі книжку біз ніяких точок.... Так вони йому осточортіли! Само по собі, що це була б опозиція проти правописного безглуздя, що в наш час опанувало усі сливе часописі... Що стосується до мене, то я бачу одні ліки проти цієї значкової хвороби: вернуться до давньої кулішівки, як вернулись до неї д. Шемет, Міхновський, більше самостійні люде, в «Хліборобі» та в «Слобожанщині», та д. Немоляовський в свої «Хаті», занехавши оту значкову нісенітницю. Треба б нам буть більше самостійними, не вмикуватись в галицькі правописні справи і занедбать механичне переймання. За таких переймачів в нас в канівщині на селах кажуть так: «якби будлі хто одрізав собі пальця, то й ти б одрізав».

Якби в нас довелось завести докладну й чисту фонетику, як от в німецькому або сербському письменстві, то нам треба б писати так, як писав Драгоманів: ја прийшов, моја рада, з мојеју радоју,... (як в сербів), або так: с тъійейі причини, с твойейі хати, він читайє, йійі, нъіс, постав стъіл, мойі, рудъі та білъі. Ця фонетика в деяких виданнях траплялась. Але це все буде для громадянства дивовижне і, загалом сказавши,—буде зайве. Це були б такі круповські гармати, котрі прогнали б і одхилили б навіки

Digitized by Google

од нас усяку публіку, не тільки широку. Та й навіщо роспложувать таку силу букв і збавлять надаремно папір?

До якого періода розвитку россійської книжньої мови можна прирівнять книжню галицьку і нащадок йіі—сьогочасну часописну мову на Україні? (Літературна книжня українська мова не могла до цього часу обьявитись в Россіі—через цензуру).

За для цікавости я зроблю деякі виписи з зробляного Ніколаєм Осиповим переклада німецькоі книжки: «Алкивіадъ, твореніе Мейснера, изданное в чотирёх томахъ). «Во градѣ святаго Петра 1798—і 1802 года. Це було в той час, коли 1798 року вже зьявилась на сьвіт перша частка «Перелицьованоі Енеіди» Ів. Котляревського. Книжню мову Фон-Візіна, Новікова, Богдановича, та й загалом мову того періода ще неможна назвать вченою, вищою мовою. В Фон-Візіна й Новікова в другі половині XVIII в. була гарна розмовна, міська мова, але ще не наукова, не вища. Осипову довелось зробити на тогочасну, перейняту с Киіва, ще Ломоносівську, білш риторичну, ніж наукову мову переклад з німецькоі, вже дійшлоі, навіть трохи наукової мови, до котроі тоді ще не доросла книжня россійська мова. Окрім того в той час ще не було россійськоі чи «русскоі» грамматики, а була тільки церковно-славянська грамматика Ломоносова, перероблена с киівськоі грамматики Мелетія Смотрицького, та дві коротенькі россійські грамматики, видані в Харкові українцями для українців, для полегкости вивчення россійськоі мови. Через не то Осипов в звичайну тодішню, не дуже то розвиту россійську мову понатикав доволі густо дивовижних в наш час заплішок з чудних слів та й фраз. Ми виписуємо деякі чудасіі: «Когда человѣкъ бываетъ обладаемъ безпредѣльнымъ любочестіемъ»... Сіи дѣянія въ сосѣдственныхъ земляхъ... Сей богатый и плодоносной островъ (Сицілія)... тогда были знатные флоты (значительные, большіе)... Островъ утопалъ въ роскошах... Посольство рѣдко возвращалось изъ Аѳинъ безъ удовольствія (безъ удовлетворенія)... Они пріуготовляли для себя щиты,... чтобы простерть свои по-

Digitized by Google

бѣды до геркулесовыхъ столбовъ... Когда спрашивали Алкивіада тому о причинѣ (це щось схоже з галицьким)... до сего времяни... сіи времяна... сѣмяна, наимяпованый, завтре, посылаемыя войски, сумнѣнія, щитать, изъ коликаго числа... еще жесточае... Онъ отказался отъ препоручаемаго ему званія (назначенія), уповательно.. Онъ произвелъ в дѣйствіе (привелъ въ дѣйствіе). Вся площадь раздавалася произрѣкаемыми ему похвалами. Предпріемлется наружная война неизбѣжна (щось схоже на галицьке переймлене). Въ надѣяніи получить... Были особливые знаки означенія (в ворожбі)... Тогда были явленія предвозвѣщающія... письма *раз*печаталъ. *из*требивъ (це зевсім так як в наших часописах: *ро*став сніг—ростав, *роз*кіш—роскіш, *роз*крыешся—роскриесся (Вільн. Ук. бік 98)... Едва вѣрили всему пространству своего щастія. (Книга 4. бік І. кн. 5 боки 85—91. Не уловитъ меня въ Лакедемоніи никакая прелесть кромѣ только любленія слави». В ціх книжках Осипова скрізь вживаются чудні форми прикметників (нарѣчій) та злучників (союзів), прийменники стоять окроми, нарізно од прикметників: по томъ (потомъ), не ужели, изъ давна, съ лишком (слишкомъ), не льзя (нельзя), при томъ (притомъ), въ прочемъ (впрочемъ), естьли (если), по тому что (потому что). Це вже достоту так, як і досі пишуть прикметники в галицьких книжках, а в нас на Україні такі форми поставили усім письменикам і навіть міні видавці альманаха «Зъ потоку життя» в Херсоні. І галичани, і видавці того альманаха так пишуть прикметники: в гору (вгору), до гори ногами (догори ногами), в день, в ночі, на ніч (вдень, вночі наніч) опів ночі (опівночі), в низ, на низу (вниз, панизу) і т. д. Видавці альманаха в моему оповіданні «Гастролі» навіть роздерли слово: влітку (лѣтомъ) і поставили дві половині слова нарізно: в літку, і вийшло таке ймення предметне—літок, літку, якого нігде й на сьвіті не животіє. Але... так пишуть в Галичині, то так і вони попоставляли усім письменикам таких форм без усякого самостійного міркування, само по собі не спитавшись в авторів, чи згодяться вони на таке псування їх утворів. Видавці «Зъ потоку життя» поодрізували собі пальці... на галицький зразець.

Digitized by Google

Як бачять читальники, галицька книжня мова, та й наша часописна в наш час вже багато краща і вдатніша за российську письменську вищу мову кінця XVIII в. і початку XIX в. Вона навіть краща й більше виробляна, ніж мова в „Вѣстникѣ Европы“ Каченовського в двадцятих роках XIX віку. Але і в галицькі і в українські часописні мові ще й досі часом трапляються форми слів і навіть фразі, котрі скинулись на показану нами вище российську мову Осипова. Є чимало слів в наших часописях, що скинулись на Осипові „времяна, бѣляе, тяжчае, бываетъ обладаемъ любочестіемъ“, як, приміром, старі провинціяльні форми слів: отсе, осе, осей, від, біля та мова в „Шерні“, як от: „зелених поль і степів, чекати на весну, (чекать, ждать весни), осе погано... осей слободський оселедець захтів, між дикарів... не ширила казна—яких видань, надзвичайну охорону (за́хисть), охороняти (захищать), чи приступна ж ося хороба для курування?“ (для излеченія, для ліків—польське слово. Шершень 1906 р. № 22—23). Як бачимо, в нас з часописів тільки мову одного „Шершня“ можна поставить нарівні з мовою Осипового переклада „Алкивіада“. Але „Шершень“ заповзявся систематично й на́зря проводить на Україні ультра-галицьку книжню мову. Мова в инчих наших часописях багато краща од препоганої, якоісь вийняткової мови в „Шершні“. Хіба ж такі слова, як: біля, від сього, осе, осей, (отсей, оцей) чекати *на весну* (польська синтактика—ждать весни), видань (виданнів), трое день, не ті ж Осипові—войски, времяна, жесточае, бѣляе і. т. д.? Це так пише в „Шершні“ Чміль (Джміль). Певно він родом з якогось закутка, де говорять якоюсь стародавньою мовою, як от говорять на півночі черниговської губерні в новозибковщині та в стародубщині, або в чорнобільщині. Але ж д. Чміль повинен мать на увазі, що „Шершень“ видається для усієї України. Для читальників усі ці стародавні закуткові говірки здаються чудні й сьмішні. Сподіваємось, що „Шершень“ змінить свою стародавню провинціяльну (а може й тенденційно-галицьку) мову на щиро українську.

Digitized by Google

За те ж в декотрих галицьких письменників, котрі вже давно зробили силкування (усилія) писати чистою українською мовою, та в статтях Конисського, Грінченка, Лотоцького та Єфремова, колись передніше надрукованих в Галичині, письменську українську мову вже можна поставить врівні з россійською книжньою мовою 50-х, навіть 60-х років XIX в. Пипін в свої „Исторіи рус. літератури“ згадує, шо ще в тридцятих роках в россійських письменників були деяки змагання, хоч і незначні, як писати деяки форми слів і самі слова. А як Гоголь почав друкувать свої утвори, то його мова с простими й простацькими словами так не припала до вподоби старим критикам карамзинівцям, що вони ославили його мову „лакейською“, „мовою лакейськоі кімнати“, й негоденною й не вартою салонів порядних панів. В самого Гоголя (в сорокових роках) ще трапляється подекуда мова, не гаразд виробляна, трапляються трохи чудні слова. А сам Гоголь в 40-вих роках писав в Петербург до своіх знайомих, що вони не так пишуть деякі слова, як пише він.

В наш час українська письменська й наукова мова і в Галичині, і на Україні в декотрих письменників, як от проф. Пулюй, Олександер Барвінський, проф. Студінський, д. Грінченко, Конисський, Маковей, профес. Кримський дійшла вже до такоі міри развйтку, до якоі дійшла россійська мова в 60-х роках. Через це то ми думаємо, що вона варта університецьких кафедр, варта й кафедр церковних, і то не тільки сільських церков. Наукова стаття проф. Кримського: „Деяки непевни критеріі для діялект. старо-русских рукописів“, видана в Галичині 1906 р. написани вищою, академичньою українською мовою, вартою університецькоі кафедри. В ці статті проф. Кримський пише по український: це, цей, од, одступити, і т. д. а не по-галицький. Такою ж вже виробляною вищою літературною мовою написана й його повість „Андрій Лаговський“, видана в Галичині позаторік. Письменська українська мова згаданих авторів вже виробляна зовсім добре, та ще й на грунті чисто народньоі українськоі живоі мови, переважно в проф.

Digitized by Google

Кримського, д. Грінченка і проф. Студінського. Їіх книжня наукова мова сливе завершена, і нею можна орудувать для вищої науки, навіть можна вже обійтись нею при перекладах наукових європейських утворів. Форми мови в їіх вже встоялись і вставились міцно й правдиво. В неї згодом потім доведеться тільки вставлять вищу терминологію деяких наук, вибіраючи вдатніші терміни, виробляні галичанами. Вже маємо зраці вищої мови, котрі встоять непорушно на довгі часи, і котрих не доведеться змінювать на инчі.

До такої ж міри розвитку мова дійшла в згаданих мною передніше пяти-шісти молодих сьогочасних наших часописних письменників, але в їіх мова поплямована польськими словами. Само-по-собі, їім доконешне треба обчистить свою мову од польських, перейнятих од галичан слів та од невдатних галицьких, котрі так лякають українців й одхиляють в нас од українського письменства широке громадянство. За правопис я вже й не згадую: цей значковий, просто таки сьмішний правопис треба знищить і зьмінить його на простішу фонетичню давнішу Кулішівку, не попсовану примішкою желехівки. Ті польські слова та желехівські правописні значки тільки ганжують (безобразять) в письменників в часописях чудову їіх письменську мову.

Вже на прикінці писання цієї рбзвідки, міні с Полтави прислали, як додаток до 13 номера „Рідного Краю“, оповістку „Від (од) полтавськоі громади українськоі радикально-демократичньої партіі“. В ці оповістці вживаються такі польсько-галицькі слова і с польським значінням, котрі перевертають догори ногами тяму оповістки, бо виходе зовсім не те, чого домагаються спілники тієї партіі, а щось зовсім противне тим вимаганням. В оповістці при кожному пункті вимаганнів поставляні галицько-польські слова: мусить бути, мусять бути (musi być) замісць українських—повинно буть, повинні буть. Слово *мушу* в українські мові має значіння таке: „я принуждёнъ что ни-

Digitized by Google

будь сдѣлать, я вынужденъ сдѣлать въ крайнемъ случаѣ". Кажуть такъ: я й не хотів би, але мушу позиваться з лихим сусідом; я плакати мушу (народ. пісьня); я мусів спродать воли й худобу, бо не було грошей на оплать податів. Тільки в таких випадках і в такому значінні і вживається слово мушу. Але автор програмної оповістки пише слова: „мусить бути, мусять бути" и там, де по-украінськый треба б сказать: повинно буть, повинні буть (должно быть, должны быть), І вийшли вимагання партіі ось які: „усі арештовані... мусять бути випущені на волю". Це виходе таке вимагання, щоб арештовані були присилувані до того, щоб їм визволиться с тюрем. Далі в оповистці говориться: „члени Державної Думи „мусять мати" право рішати всі діла... Мова украінська мусить бути заведяна в судах та урядах". Це по-украінський виходе от що: спільники (або спільці) Державної Думи силуються до права (принуждены) рішать усі діла. Мова украінська присилувана до того, щоб йіі було заведяно в судах та в урядах; це б то, мову украінську треба присилувать до того, щоб вона зайняла мисце в судах та урядах. Далі в оповістці виходе так, що треба силувать сільські й городянські уряди складаться з виборних, що Украіну треба присилувать до автономіі; неначе вона цього не хоче, а йіі треба силувать до автономіі. В усіх ціх пунктах треба було поставить замісць слів:—мусять бути, мусить бути, слова: повинні буть, повинен буть. Тільки в пункті про поліцію слова—мусить бути—постовляно на своєму місьці, як сьлід. Поліція и справді повинна буть присилувана, повинна буть силою передана громадянству. Потім далі знов ніяк неможна сказать по-украінський, що землі удільні, манастирські й дідицькі *мусять бути* передані хліборобам на силуваний викуп (принудительный выкупъ). Землі мертві, і нікого не можуть силувати, то й йіх ніхто не може присилувать до чого-небудь. Можна тілько сказать, що дідичі та манастирі (це-б-то ченці, а не церкви) і справді *мусять* згодиться на силуваний викуп. В украінські мові зовсім не вживається ота польська фраза: *мусить бути*: йіі зовсім нема в наші мові. Через ці фрази полтавське опові-

Digitized by Google

щення (оголошення—по часописному й галицькому) доводиться читать і добуваться до тями в йому тільки пóлапки, наздогад. Я мусів прочитать цю оповістку двічі, доки розібрав і гаразд втямив, про що там мова мовиться. Ці польсько-галицькі фрази не тільки ганжують українську мову, але й збивають с пантелику того, хто гаразд знає українську народню мову, а найбільше селян. Мова цього оповіщення через показані не українські фразки таксамо скинулась на „курьерское стремленіе“ (потяг—поізд) та на „пассажирское влеченіе“ въ херсонському альманасі „С потока життя“ або й на Осипові фрази 1798 року: „они едва вѣрили всему пространству своего счастія“. Але ця оповістка якась вийняткова через помилку в двох тільки словах. Цю галицько-польську фразу: „мусить бути“ доконче треба зовсім вимкнуть з української мови, бо вона шкодить ясному й докладному разумінню написаного, переверта́ючи тяму фрази зовсім навиворіт, догори ногами.

Автор спочатку своєї оповістки скрізь вживає галицький прийменник *від*, але трохи згодом мабуть забувся і збився на український прийменник *од*. Я жада́ю (по-польськ.—прагну), щоб автор все так збивався: вийшло б в його чисто по-українському. Ще мушу додати, що автор добре зробив би, якби зовсім перестав вживать стародавні займенники: сей, отсей, сі, сю і т. д. бо й ця старовина заважає при читанні його оповістки.

Сказавши поправді, якби не тільки наші, але й великоруські пісьменики друкували в часописях усі статті такою мо́мою, якою пишуть усякі дописувачі корреспонденти і не пиклювались справлянням, то і в россійських часописях вийшла б мова чудернацька і зовсім таки не літературна. Само по собі, на редакторах лежить повинність виправляння (препога́не слово—обовязок треба б теж викинуть з мови) мови въ корреспонденціях. Але як редакція буде тенденційна, що стосується до книжньої мови, а за корректуру візьметься якийсь нетяма, або таксамо якийсь тенденційний оглашений чоловик, то вони, само по собі, зганжують [1]) (обезобразять) і спаскудять україн-

Digitized by Google

ську книжню мову. Недурно ж в нас кажуть, що теперь на Україні заводять правопис не письменики, а йіх видавці та корректорі. І це таки правда.

Коли наші часописні письменики вже промкнулись перейнятою галицькою книжньою мовою так, що вона органично зрослась з йіх психичнім приряддям, коли вони вже й думають такою мовою, та ще коли в йіх засіла в головах тенденція, тоді справа книжньої української мови буде на довгий час непоправна або й запагубляна. В українському письменстві тягтиметься такий період книжньої мови, який був в великоруському письменстві після Тредьяковського в другій половині XVIII в. і спочатку XIX віку, коли ще писали, наприклад: „тепляе, черняе, жесточае, кой, великой дождь, войски, времяна, о причинѣ времяни, за оную гордость, третіе (третье) посольство, въ надѣяніи, безпокойствіе, изтребить (истребить) і. т. д. (Алкивіадъ, перев. Осипова, книга 4. 1802 г.). Хіба ж теперички в наших часописях такі слова, як з-окрема, з-осібна, окремый (опрічній, окрóмний, нáрізний) розкіш, розтав (ростав) в століттю, від. відвіт, сей, (оный), о-стільки, лише, оповідань (оповіданнів), мусить бути (повинно буть), також (так-само). біля, піля (підля, подлѣ), не те ж саме, що великоруське тогочасне—времяна оные, войски, въ надѣяніи, изтребить і т. д. коли ще не знали гаразд, яким способом склонять деякі слова, або хапали і вносили в книжню мову усякові провинціяльні форми слів, падіжі та все инче, як і в нас не знають таких українських падіжів, як от: йменнів, сімьів, значіннів, оповіданнів. весиллів, проваллів, полів, житів, пшеницiв, просів (посіви), ситів, салів (в здорах), в столітті, в значінні, в житті (в життю)

[1]) Слово ганжá—порча, изъян, походить од слова гáнить—порицать, опоганювать. На селах кажуть так: цей кінь з ганжою; кирпатий ніс ганжує й непогане лице (безобразитъ, портитъ лицо). Слово поганий вийшло од дієслова—гáнить; поганий значиться—обганяний, опоганяний, а не од латинського paganus—сільський, идольський, язическій.

Digitized by Google

народа (а не народу), оркестра, до обіда, до города, а не оркестру, до обіду, до городу, і т. д. Як же це все залежиться од незнання народньої мови, та од нетямучести тільки в декотрих письменників, а не в усіх, тоді тямущим редакторам нетрудно буде обчистить та обшкребти цю всю луску через механичне виправляння мови.

Само по собі, що в наш час ще неможна вимагать од молодих часописних письменників, щоб вони, не пройшовши української школи й не знаючи української грамматики, доконешне постачали в часописях зразцеву та ще й вищу українську мову й без усяких чужомовних слів. Це була б неправдива намóга, або й причепливість людей непоміркованих, нетямущих в справах вироблювання книжньої мови, або не спріяючих розвиткові української письменської мови. Таких причеп та ворогів, ладних чепляться до нас, ми маємо навкруги таки доволі. Але нам нетреба вважать на причепливість та лайку таких напасників. Українська мова вже дійшла до значної міри письменського развитку: в нашому письменстві стільки значних, видатних талантів, що нам можна й нехтувать усяким ворожим гявканням та лайкою. Кожна европейська книжня, письменська мова це є мішанина з відусіль перейнятих слів, нахапаних з стародавніх мов, окрім хіба німецької мови, може найчистішої од усяких прúмішок. Небіжчик Пипін в свої „Исторіи русскої літератури“ каже, що „литературный русскій языкъ самый *пестрый* изъ всѣхъ европейськихъ языковъ“. І справді, до Петра Великого, це-б-то до початку XVII віку в моськовському царстві все писалось церковно-славянскою мовою. В перші половині XVII віку Ломоносов, добре вивчивши в Киіво-Могилянські академіі тодішню славянсько-українську вищу, вже виробляну наукóву мову, парейняв йіі й приточив до великоруської мови, але не народньої сільської, а міської, само по собі повикидавши українські слова і поставивши натóмісць великоруські, ще й зоставив стародавню латинську синтактику. Карамзин та Пушкин виправили той дивовижний стародавній росклад слів в фразах на зразець французької мови (та й своеї), в котрі росклàд слів

Digitized by Google

ближчий до россійського. Згодом потім, як почались развиваться науки, великоруські вчені не вироблювали нових слів та наукових термінів з великоруської мові, а брали їх з европейських мов і напхали їх велику силу в книжню наукову мову. В медицинських книгах і теперички трапляються часто фрази, в котрих як раз половина слів, позичених в чужих мов. Россійська книжня мова і справді така ряба, така мішана, що один англичанин довгенько поживши въ Россіі, ще не так давно писав в англійські часописі, що в Россіі говорять водно́раз на двох мовах: на народні великоруські мові і на церковно-славянські. Той украінець, що гаразд знає церковно-славянську мову, або той, що вчився в духовних школах, одразу запримкітить в книжні россійські мові ті дві течіі, ніби білі та чорні нитки, сплетяні докупи. А до ціх двох течій ще додана третя течія: кільки десятків тисяч усякових чужомовних слів, нахапаних звідусіль. Вийшла й справді таки добре ряба мішанина. Якби Ломоносов не забрав с старої киіво-могилянської книжньої украінської мови того шара вищої наукової мови, виробляного в церковно-славянської, то той верхній вищий шар так і зостався б в наші книжні мові й до нашого часу. Через те, само-по-собі, в наші книжні мові було б біле піткання, і основа з чорних питок, і наша книжня мова була б недуже приступна й зрозуміла для народа, як теперички книжня россійська мова неясна й недуже зрозуміла для великоруського селянина, бо в неї натикана сила слів, викованих в Киіві з церковно-славянської мови. Для нас випало може и лучче, що Ломосов позгрібав ті верхні шарі з давної киівської мові, й заґа́рбав для россійскої тогочасьної книжньої мови. Усякові неологізми, чи як їх дражнять всьмішки, „ковані слова“ в сьогочасні наші мові безсуперечно будуть приступніші й зразуміліші для украінського народа, ніж слова, виковані за „царя Хмеля“ с церковно-славянської мови, бо наші неологізми виробляються с коріння народньої сьогочасної живої мови. А там на півночі ще і в наш час, наприклад, деякі „укази та маніфести“ і, можна сказати, суспіль усі архіерейські й синодальні «посланія» та оповіщення

Digitized by Google

ще й досі пишуться такою стародавньою мовою, неначе їх ще в староття, (въ древности), ще в XVII віку писав в Київі або Феофан Прокопович, або Лазарь Баранович, тільки повикидавши такі слова, як от: альбо, поневаж, кгди, ясне в Богу освѣщоному вельможному господину кир... митрополиту, і т. д. В ціх оффиціяльних россійських писаннях скрізь навіть поставляні ймення прикметні позад йменнів предметних.

З цієї причини в россійські книжні мові й досі вживається безліч таких стародавніх, кованих з церковно-славянської мови слів, що тільки плечима здвигнеш, коли гаразд розбереш їх і розчовпеш, звідкіль вони повстали, хоч би, приміром, такі дивовижні слова, як: пріобрѣтать, пріобрѣтеніе (неначе «обрѣшеніе главы Іоанна Хрестителя»), человѣконенавистничество, человѣконенавистническій, сверхъестественный, вдохновеніе, единомышленникъ (украін. народне—однодум, односум), соотвѣтствіе, соображать, сообразительный, предшественникъ і т. д. Що то за—*шественник*, або *мышленник* та—(со) ображать, або (со) образительный? Коли вже там держаться письменники таких форм в мові, то треба писать тяк і инчі слова, як от: морешественникъ, пѣшешественникъ. Усі такі слова нагадують ирмоси й тропарі, як от, приміром: «Яко посуху пѣшествова Израиль по бездпѣ стопами»... Опріч того в россійську мову промкнулось багацько слів *умовних*, котрім тільки по звичці дають яке-небудь значіння, як от приміром: равнодушний, благодушіе, равподушіе, подчиняться, подчиненіе і т, д. Що це за рівна душа? Що то за блага душа? Слово — *подчиняться* більше наводе на думку значіння — *поддълываться*, (од чиніті), ніж покоряться. Що за слово—вдохновлять, вдохновеніе, восторгъ, восторгаться, восторганіе (буквально буде — вырываніе: «ученицы восторгаху классы (колоски) и ядяху)? Якої засьпівали б нам, (як от «Кіевлянинъ») якби ми напхали в книжню українську мову такої чудасії? Недавно в «Кіевлянині» підняли на глум галицьке нове слово — попередники. А хіба ж краще россійські слова: предшественники, та й усякі там «шествія», пріемлю, шествують і т. д. Про сьмішки «Кіевлянина» можна сказати народньою приказкою: «насьміялась верша з болота, коли гляне!

Digitized by Google

аж і сама в болоті», та ще й у багні дуже стародавньому, котре тхне цьвіллю XII та XI віків.

Опріч того в россійські книжні мові ще й досі мовна творчість вироблювання нових слів йде не на грунті народньої, сільської великоруської мови, а, по давні звичці, на грунті церковно-славянської мови, як от вибробляні слова: непріемлемо, неотъемлемый, предпріятіе, і т. д. Ці всі слова такого порядка пригадують нам сьогочасні галицькі книжні слова, таксамо вибробляні с старого джерела киіво-могилянської старої мови, як от. приміром: переймлене, подвигнене, предпріємство, і т. д. Через те то ці галицькі слова для нас, українців теж неприйнятні (непріемлемы), бо таксамо одгонять старовиною й мертвотою, як і россійські... Само по собі видно, що якби в школах люде звикли ще змалку до таких слів, то вони б не здавались чудними та *неприйнятними*, як теперички здаються нам, звикшим до живої народньої мови. Якби колись в давню давнину, приміром, замість россійських слів—сообразить, сообразительный, поучительный, мореплаватели—були зяведяні слова:—образить (од образ), образительный человѣкъ, учительный, морешественники і т. д. то в школі звикли б і до таких недоладніх та чудернацьких слів, і вони може здавались би навіть доладніми й гарними. доки не зьявився б якийсь сьміливий реформатор, що позмінював би їх, або й повикидав з мови. Усякі такі газетчики, як от. приміром, ті, що підпімають нас на сьміх в «Кіевлянині», роблять це просто таки знезнавки та з нетямучести, окрім своєї відомої тенденції — вбити й знищить нашу мову до—останку. Невже ж можна писати нам докір за те, що ми не вироблюємо нових слів с тропарів та кондаків, а з живої народньої української мови? Що невдатно вибробляно, те й само зникне с книжньої нашої мови, як багацько слів вже вимкнули й викинули з россійської мови, бо вони вже надто стали старі, й знікчемніли так, що стали навіть сьмішні, як от слова:—юный, сіи, сей, опый, сѣмо, овамо, також, воочію і т. д.

Деякі россійські пісьменики радять нам брати такі великоруські наукові слова, котрих не достачає в народні українські

Digitized by Google

мові. Але таких слів не достачає в наші мові недуже то багато. Народня українська мова дуже багата. В наші мові є дуже багацько слів вищого порядка, котрим одповідають в россійські книжні мові слова, виробляні з церковно-славянської мови, або й просто слова робляні, вигадані. Народня українська мова і без робляних слів дуже багата на слова вищого порядка, як от, приміром: вдача—характер, врода — естество, кмітить—наблюдать, кміта — наблюдатель, однодум, однесум — единомышленникъ, вандрувать, мандрувать—путешествовать, странствовать, вандрівка, мандрівка, мандрівочка—странствованіе, путешествіе, мандрівець — путешественникъ (мандра—зайда, почти бродяга), вподоба—вкусъ, припало до вподоби—пришлось по вкусу, сподобний — любимый, уподобний—угодный, любый, любъ, уподобно — угодно, митикувать, міркувать — соображать; поміркований, непоміркований, немірковаий — сообразительный, несообразительный; статковитий чоловік—положительный, силкуваться—дѣлать усиліе; силувать—принуждать, силуваний—принудительный, силкування — усиліе (галицьке переробляне з россійського недоладне—зусилля), присилуваний—принужденный, животіти — существовать, животина — животное, рослина—растеніе, нехтувать—пренебрегать; глузувать, знущаться—издѣваться, присилувать — принудить, силування—принужденіе, потяг — влеченіе къ чему, стремленіе; направа—настроеніе, направлять инструментъ—настроить, вимкнуть—исключить, вимикать—исключать, одли́чка—отличіе, разница (галиц.—ріжниця) загарбать щось, загарбання — присвоить, присвоеніе; заграбувать, заграбить—конфисковать; чевріть — прозябть, чучверіть—прозябать; зачевріть, зачучверіть, занидіть,—захирѣть; загоністий чоловік — увлекающійся, принадний — привлекательный, красивый; принада — привлекательность, досьвідний чоловік — опытный, свѣдущій; вчинок — поступок, надбання, придбання—пріобрѣтеніе, падбать—пріобрѣтать, дбать—стараться; пиклюваться, пеклюваться—пещись, заботиться; пиклювання — стараніе, забота; ста́раться, розста́раться—раздобыть; падкувать, падькать, падкуватись—усердствовать, падковитий — ревностний, старательный, усе́рдный; падковито—старательно, ревностно, усердно; за-

Digitized by Google

лицяться—ухаживать за кѣмъ, женихаться—волочиться, джигун—волокіта, хваленик—хвалитель, облесливий—льстивый, підлесливый хитрый, рожденик, рожденица — родитель, родительница. взрушить серце — тронуть серце, взрушений — тронутий чѣмъ нибудь, взрушуючий—трогательный, байдуже—равнодушно, всеравно; ганжувать—безобразить, портить; гадать, гадка — предполагать, предположеніе, настоятель—кандидатъ, претендентъ; почувать—чувствовать, почуванія—чувство, чуття — слух, хапаний, спішний, тороплений—поспѣшный, неймовірний — невѣроятный, ймовірний чоловік—легкомысленный; легкодух — пустой, легкомысленный, вартий чого—стающій, вартний чоловік—достойний, вважать на що—обращать вниманіе, ввага — вниманіе (ой мати, мати! жаль вваги не має (не знає), — кого раз полюбить, с тим і умірає), заздалегідь — заблаговременно; признака — признакъ, примѣта, міні привпжується щось страшне, ввижається... прикмета—признак, вволять, вволить чиюсь волю—удовлетворить чье-нибудь желаніе, исполнить чье-нибудь желаніе, (треба через те писать не вдовольняний, як у нас звичайно пишуть, а вдоволяний, вдоволить кого, вдоволять; визаконить законъ або звичай—отмѣнить законъ, причалить бомагу до діла — пріобщить къ дѣлу, йіднання єднання—общеніе, йіднаться — войти въ соглашеніе, имѣть общеніе; видворить — одрізнить сина на другий двір—поживок—пища, живиться—питаться, споживать, споживачъ—потреблять, потребитель, травить—переваривать пищу, тривний поживок — питательная пища: тривно міні після доброго обіда, потрава—блюдо, страва—варенная пища, недоладній, доладній — неизящный, изящный, напутювать, напутить кого — наставлять, руководить; напутіння—наставленіе, законадний чоловік — предпріимчивый, практическій; здатливий — уступчивый, опришкуватий — вспыльчивый, моторний чоловік — покладистий, кроткій. зневажать—презирать, не уважать кого; заохочувать, поохочувать—поощрять, спріять, пріять—благопріятсвовать, зникать, випикать—исчезать, возникать; погожать—способствовать, обрій—горизонтъ, вигноювать поле, вигнойка — удобрять поле, удобреніе; засьвідчення—свидѣтельство (свидоцтво—польське слово), оповіщення—

Digitized by Google

оглашеніе, оповіщать—оглашать, оповістка—объявленіе, повѣстка, заповіститься в кого—сказаться, отрекомендоваться; я прийшов заповіститься; захист, захищать — огражденіе, охрана, ограждать; прихищать, прихистить якусь річ — припрятать, подержать на время, схованка — храненіе, привід, приводець — предводительство, предводитель; запагубить—погубить, дать до схованки — на храненіе, запапастить, запропастить — погубить, утратить: здатний, здатність—способний, дотепний — умѣлый, хист — сноровка, помірний — умѣренный, помірно — умѣренно, межуваться—граничить, напеpемінку—попеpемѣнно, нахваляться—угрожать, штучно—искусно; нехтувать—пренебрегать, презирать, занедбать—запустіть, бросіть; дерзкий—стойкій; мордувать—тиранить, опит—опрос, опит на суді; мірний чоловік—умѣренный по способностямъ, не крайній по взглядам; заздрівать, заздрінний чоловік, — подозрѣвать, подозрительный, человѣкъ, благать кого, ублажать — молить, умолять (больше о Богѣ, о царѣ); благання—моленіе; запобигать ласки—заискивать, прислуживаться; наважиться—рѣшиться: рішить жито, конопли—покончить сборъ жита і т. д. обвинувачувать кого—обвинять; провинник — виновний, виновникъ, преступник; винуватець — должникъ, позичник — одолжатель, кредиторъ; облічувать — свести счетъ, перелічка—перечисленіе, опорока—опороченіе, дурная молва; завальний—громоздкій: винуватъ, виную—винить кого; кривдить, скривдить, міні буде кривдно — обижать, обидѣть, обидно, убыточно; користь, користуваться—польза, пользоваться; дитина несчасна — не своевременно родившаяся; упражняться—долго й прилежно заниматься работою: «мій чоловік поіхав орати і вже упражняется там три дні» (Венгерс. Русь. Гнатюкъ), бажаю—желаю; жадаю, жаданий — сильно желаю, желанный; наглядок мій—непаглядный мой (канів. пов. с. Медвин), зачинальник,—(пінськ. пов.) начинатель дѣла, держава — владѣніе, обладувать землю,—владѣть землею: «пісьля батька ми з братом обладуємо батьківське поле», обладування — владѣніе; володать — владѣть руками, ногами: «дитина вже володає ручками, старі не володають ногами», життя—жизнь: жизність—жизнь, зомліть—

Digitized by Google

упасть въ обморокъ, злостувать—злобствовать, окроми—отдѣльно, на́різно—порознь, опрічній—отдѣльный (опрічня хата в дворі, або надвірня хата; опрічня упряж на великого коня), на́різний—отдѣльний; спільний — общій, спілка — товарищество, спільник—членъ товарищества; сукупний—совокупный, загало́м—вообще, житло—жилище, межуваться—граничить, звіриться—убѣдиться, навиглядіть, навилядáть—присмотрѣться, наблюдать, поведенція—мода, пошесть—эпидемія, трудо́вник—труженикъ і т. д.

Читалники одразу завважять, що багато з ціх українських народніх слів треба перекладати россійськими робляними книжніми словами, та й то виробляними ще в письменстві старого Киіва, вченими Киіво-Могилянськоі академіі. Може буть, що ціх вищих слів в старому Киіві ще не було в той час в народні українські мові, а може киіські давніщі вчені просто таки нехтували народньою мовою, як і Ломоносов нехтував народнью великоруською мовою, продражнивши йіі *подлою*, це б то—низькою, пікчемною, невартою, того, щоб йіі вживать в письменстві. Чи так, чи инак, але ці народні слова, назначаючі вищі тямки, сьвідчять, що українська сьогочасна народня мова багата на слова вищого порядка, багацько багатіша й розвитіша, ніж великоруська народня мова, котра теж багата й на слова, і на влучні вирази та прислівья. З цієі причини й українська книжня мова за недавній час зробила великий посьпіх в своему розвиткові, бо... довелось небагато дечого додавати до неі. Та й, сказати щиро поправді, ще не всі перелічені вище слова пішли в обертання в наші книжні сьогочасні мові: йіх навіщось помипають, не вживають, а натомісць користуються не народніми, а россійськими, або, як теперички в наш час, галицько-польськими словами, нахапаними на́зря та механично й похапцем з галицьких книжок нашими тендейційними переймачами та позúчниками. Д. Пачовський казав міні, що багацько отіх слів є і в галицькі народні мові. Але і галичани чомусь йіх не вживають.

Як небіжчик Ф. Г. Лебединцев переложив на россійську мову «Старосьвіцькі батюшки та матушки», то я, прочитавши цей переклад, подумав, що він зробив вольний перекла́д в сло-

Digitized by Google

вах і держався тільки зміста повісьті, бо там було багацько слів книжніх, робляних, як от приміром: «Ты, Олеся, не слишкомъ то ревностна въ введеніи хозяйства: ты не положительний человѣкъ... Кучеръ былъ малый не особенно сообразительный... Олеся отличалась вспыльчивымъ характеромъ»... Не довіряючи правдывости перекладa, я зумисне перевірив деякі місьця в перекладі, загляпувши в рукопис і зрівнявши його с перекладом. Але в рукописі стояли звичайні сільські слова, як от, напрнклад: Олеся недуже то падкувала коло хазяйства... вона була палка на вдачу... була нестатковита людина. Погонич був недуже помірковапий. Слова: заздалегідь, разураз, чевріе, переложені словами: заблаговременно, непреривно, прозябаетъ і т. д. Це виходе так, що наша проста сільська мова, в перекладі на россійську, зьявляється стільки розвитою, що для переклада з неї нема підхожих й одповідніх слів в народні великоруські мові, а для перекладa треба брать книжні, робляні вищі россійські слова.

І. Нечуй-Левіцький.

(Далі буде).

Digitized by Google

П. КУЛІШ.

(10 років до дня його смерти—2 лютого 1897 року).

10 років тому назад помер на глухому хуторі під Борзною Пантелеймон Куліш; в його особі зійшов у могилу один з найбільших і найтересніщих українських діячів XIX століття, імья котрого було так тісно звязане з історіею українського руху середини минулого віку, що приказка, зложена кимсь у жарт: L'Ukraine c'est Koulich мало в собі справді багато правди. Для українського громадянства Куліш помер далеко раніще як в 1897 році. Його виступ у 1881 році ві Львові в ролі примирителя польських магнатів та українських народовців у Галичині був його лебединим співом, яко громадського діяча; з того часу він поселився на своїому хуторі і окрім самих близьких знайомих, ніхто не знав, що робить Куліш, куди діває він хуторський досуг. З українським рухом він порвав сливе всякі звязки. Оживлення, яке помітно наступило в українстві, як за кордоном так і у нас, з середини 90 років, не торкнулось його. Правда, іноді виступав Куліш і па письменницькому полі, але то були чудні виступи: зьявилась його трьохтомова «Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши», цей пристрастний історичний памфлет, позбавлений сливе всякого наукового значіння; в 1896 році в Женеві вийшла збірка «Дзвін», де поруч з песами високої поетичної стійности, стояли гімни історичним ницителям козацької автономії й української культури, лайка проти Костомарова, Шевченка, а від усіх поезій

Digitized by Google

віяло різким антідемократичним духом, що так чудно було в устах колишнього кирило-мефодієвця і многозаслуженого народного діяча; в реакційному московському журналі «Русское Обозрѣніе» друковалась його повість «Омутъ», нехудожественна й грубо тенденційна річ. В усьому цьому трудно було признати Куліша прежніх часів, щирого й палкого оборонця української національної ідеї, альфу й омегу котрої складав справжній демократизм, автора прекрасних українських творів, перлин нашої літератури. Ніхто не знав великої праці Куліша, веденої в хуторському затишку на користь рідної культури через перекладання капітальнійших творів всесвітньої літератури, його «подвижництва» для розвитку рідного слова, веденого в глибокій самітности, і що найтрагічнійше—без надії бачити за життя хоч один рядок своїх писань друкованим. Ширша громада досить простолінійно уявляла собі еволюцію в поглядах Куліша на нашу історичну минувшість, вважаючи його трохи не «зрадником» й «одступником» од кращих ідеалів усієї своєї многолітньої попередньої роботи. Можливість скласти більш правдивий осуд над останніми роками життя патріарха українського письменства виявилась тільки тоді, як на сторінках «Кіевской Старины», починаючи з 1897 року, надруковано було переписку Куліша і ряд статей і споминів про нього. Коли не повна реабілітація, то принаймні поставлення памяти покійного письменника на приналежній висоті відбулось тоді, як появився цілий ряд його оригінальних і перекладних праць, друкованих здебільшого за кордоном. Та проте Куліш і досі жде свого біографа, який би дав нам всесторонню, повну, змальовану на фоні еволюції українського громадянства за кілька десятиліть, життєпись славного українського письменника й діяча, імья якого в свій час було обєктом самої глибокої пошани й пієтизму—з одного боку, і ненависти, зневаги—з другого, а тепер має потребу тільки в спокійному, обьективному виясненню діяльности й ролі його носителя в історії нашого громадянства за XIX століття.

Важніщі факти з життя Куліша точно установлено в нашому письменстві, хоча есть чимало пробілів, і то дуже знач-

Digitized by Google

них, в історії молодого віку Куліша. Про його дитячі роки, про обстанову його життя в часи гімназіяльної науки, ми знаємо хіба те, що розсказує сам письменник в своїх напів-автобіографічних оповіданнях, писаних російською мовою і передрюкованих недавно книжечкою під спільним заголовком «Воспоминанія дѣтства» (Бахмут, 1899). Відомости наші про ці часи дуже скупі й уривкові. Що до родини Куліша, відомостей про долю її членів, то тут уже сливе нема й надії на те, щоб колись здобути якісь даннї, бо, на скільки відомо від людей, що близько знають місце, де пройшли дитячі роки Куліша — містечко Вороніж глухівського повіту,—память про рід Кулішів зникла там, і всі пошукування не довели ні до чого. Мало ми знаємо й про юнацькі роки Куліша, про те, які виливи зложились на те, щоб зробити його тим гарячим прихильником української національної самобутности й щирим народолюбцем, яким він виступає в часи, коли ми маємо більше відомостей про нього, коли він зьявляється вже на літературній ниві з українськими й російськими творами, в яких змальовує українську старовину. Перечитуючи тепер його історичний роман «Михайло Чарнышенко», ми бачимо, що молодий Куліш грунтовно знайомився з українською історією не тільки по друкованих джерелах, на скільки це позволяв у ті часи стан української історіографії, але й при помочи всього того апарату засобів, які дає практична етнографія, що заховала в ті часи (40 роки) ще багато пережитків старовини, добре відомих Кулішеві, певне, й з власного його досвіду. Вже тута видно любов Куліша до всестороннього ознайомлення з предметом на підставі автентичних джерел, особливий дар історичної інтуіції, який допоміг йому дати такий вірний малюнок з нашої історії, як роман «Чорна Рада», цей найкращий досі зразок українського історичного роману. Це бажання скрізь доходити історичної правди, при браку сістематичного історичного виховання й строго-наукового метода, при занадто неурівноваженій і палкій вдачі Куліша, привела його згодом до тієї еволюції в поглядах на українську історію, що стала причиною трагічної колізії між Кулішем і всім українським громадянством, тієї колізії, що вибила Кулиша з

Digitized by Google

русла громадського життя на Україні і утворила йому становище якогось не то єретика, не то зрадника.

Приятелювання Куліша з кирило-мефодіевськими братчиками, особливо з Костомаровим та Шевченком, знайомість з Плетневим, який у своїх записках полишив самий прихильнійший відзив про Куліша, певне мали чималий вплив на Куліша, на вироблення його громадських і літературно-естетичних поглядів. Командіровка за кордон для підготовлення до кафедри славянознавства одкривала перед ним широкі наукові перспективи. Одруження з симпатичною панною Олександрою Білозерською, сестрою кирило-мефодіевца Василя Білозерського (потім редактора «Основи»), яка згодом виявила чималий літературний талант, пишучи під псевдонімами Нечуй-Вітер і в остатні часи переважно — Ганна Барвінок, мабуть, робило Куліша счасливіщим з смертних. Окрилений рожевими надіями, поїхав він за кордон через Варшаву у 1847 році, і тут, на порозі до «вірея», його було заарештовано. Згадуючи через багато часу про цю сумну подію в «Хуторній поезії» в «Історичному оповіданні», повному глибокого інтереса, і в поезіях, мав Куліш повну слушність сказати

«За нами темрява північна вгналась
У всеоружжі деспоцтва сліпого,
І люба мрія як міраж роспалась
Під надихом московства навісного».

Роспались не тільки його любі мрії, але й весь кирило-мефодіевський гурт з усіма, що тулились до його, розбилась перша українська ідейна організація, програма якої лягла в основу всіх наступних народолюбних течій в нашому громадянстві, а на учасників тої организації впала сліпа й безглузда кара.

Письменницька й наукова карієра Куліша раптом перервалась. Підневольне перебування Куліша в Тулі (1848—50 роки) принесло йому хіба ту користь, що спонукало вивчити кілька чужих мов, що потім стало йому у великій пригоді. Матеріял для історичних занять достарчав Кулішеві з Москви Осип Бодянсь-

Digitized by Google

кій, який був у ті часи одиноким звязком Куліша з ученим та й в загалі з культурним світом. Друкувати під своїм імям не мав права Куліш нічого.

Визволення Куліша з тульського заслання припало на часи оживлення громадського життя в Росії, яке повстало після кримської війни. Живучи в осередку того руху, в Петербурзі, Куліш розвинув скоро блискучу видавничу діяльність українську, видаючи твори власні, чужі й етнографічні матеріали. 1856 роком датується початок тої діяльности Куліша. Тоді він випустив «Записки о жизни Н. В. Гоголя»—в двох томах (коштом С. Аксакова), перший том «Записокъ о Южной Руси», цього оригінального збірника, де уміщено було надзвичайно цікавий і новий для тих часів етнографічний український матеріал: перекази, оповідання, думи, пісні, з інтересними коментаріями Куліша й Жемчужникова; тута ж були й історичні розвідки, а в другому томі «Записокъ», що вийшов у 1857 році, між иншим у-перве, надрюковано (анонімно) „Наймичку“ Шевченка. Довгий час «Записки» були настольною хрестоматією для тих, хто цікавився українознавством. Тоді ж видав Куліш свою „Чорну Раду“, „Граматку“, повісті Гречулевича. В оцих виданнях у-перве завів Куліш новий правопис, що потім здобув назву від імени його автора — „кулішівки“, і ліг в основу сучасного фонетичного українського правопису. Далі пішли видання „Сільської бібліотеки“, першої серії українських народних видань—„метеликів“, які здобули собі широку популярність на Україні, видання творів Котляревського та Квітки, альманах „Хата“ (1860 рік). Куліш зосередив у своїх руках видавничий український рух і навіть заснував власну друкарню в Петербурзі. Коли почала виходити в 1861 році „Основа“, Куліш став найактивнішим її співробітником, заповняючи журнал своїми історичними статями, критичними розвідками, повістями, оповіданнями, поезіями та ин. В ті часи являвсь Куліш організатором громадського українського руху: ми його бачимо то в Петербурзі, то в Полтаві, то по иншим місцях. Без сумніву, він був душею петербургської української громади, і його слово мало вагу не тільки в чисто-літературних справах (тут його по-

Digitized by Google

рад слухав і додержувавсь і Шевченко, а до повістей Марка Вовчка доклав він чимало своєї редакційної роботи), але й у громадських. Тут то очевидно, серед самої кипучої й широкої діяльности, зароджувались проблиски того конфлікту Куліша з громадянством, який за кілька років виявивсь у такій гострій формі. Мабуть, індівідуалістична вдача Куліша, його диктаторські замашки, гострий крітіцізм у відносинах до других і віра у свою власну непогрішимість, тоді вже заложили зерна того конфлікту. Ми маємо з того часу кілька дуже характерних фактів. Один з них—історію з перекладом „Положеній 19 февраля", недавно тільки вияснено на сторінках „Кіевской Старины". Кулішеві було офіціяльно доручено зробити переклад тих „Положеній" на українську мову, що він і зробив. Але коли комісія завважила йому, щоб він змінив де що з виразів у перекладі, то Куліш, очевидно ображений втручанням до його компетенції, категорично одмовивсь робити які-небудь зміни. В результаті загинула великої для нас ваги справа — опублікування офіціяльного акту українською мовою і в офіціальному виданні. Коли ще згадати різкий осуд Кулішем „Основи", його незадоволення критичним відношенням одного українського гурту до його поезій, які там він читав (Куліш сам був дуже високої думки про свої поезії), то ми матимемо кілька характерних причинків, які дають нам зрозуміти зародження „антігромадського" настрою Куліша.

В кінці 1862 року «Основа» перестала виходити, а скоро затихла діяльність і петербурської громади. Куліш іде на службу до Варшави на досить впливову урядову посаду, яка давала йому спроможність мати вплив на долю холмської України, де уряд занявся тоді авантурою знищення унії і спинення полонізації, для чого заведено було зносини з галицькими москвофілами. Куліш показав себе тут дуже чудно. Маючи змогу зміцнити український елемент, яко самий надійний захист проти всякої полонізації, Куліш натомість заводив обрусіння, і це було в його свідоме «забивання клину між Польщею й Україною» через помосковлення Холмщини. Згубні наслідки тої сістеми пожинають тепер холмські українці на наших очах. Але українське націо-

Digitized by Google

нальне почуття і тверезе розуміння наших відносин були все ж таки на стільки міцні в Куліша, що він з початку 60 років, цеб то коли в Галичині прокинувся український рух, бере участь у галицьких справах, переносить туди свою літературну діяльність, щоб рятувати галицьку Україну перед польським натиском і зміцнити там культурно-національну українську течію. Жертвою москвофільських доносів падає службова карієра Куліша в Царстві польському. В цьому інціденті показав себе Куліш на висоті громадянської чесности.

Галицькі «Мета», «Вечорниці», «Правда» містять твори Куліша, починаючи од «Порад матерям, як викохувати дітей» до історичних оповідань і поезій. Куліш засилає «соборні посланія» на Галичину й Буковину, і до його голосу прислухаються, як до голосу апостола українського відродження. Завязуються особисті відносини Куліша з галицькими діячами (особливо з Вол. Барвінським), що переходять згодом у приятелювання (Полюй). Куліш шле галичанам літературні твори і навіть матеріяльну запомогу. «Правда» 1868 року дрюкує панегіричний життепис Куліша.

Але наступають 70 роки, і в душі Куліша довершується кризіс, який незабаром переходить в отвертий конфлікт з українським громадянством, як у Росії, так і в Галичині. Не проходить півтора десятків років зо дня смерти Шевченка, на могилі якого присягав Куліш «простувати його шляхом», як у відносинах його до покійного поета проявляється якесь нервове роздратування, котре зазначується при всякій зручній і незручній нагоді. В 1873 році випускає Куліш перший том «Исторіи возсоединенія Руси», якою він намірився знищити «Богдана Хмельницкаго» та инші монографії з української історії Костомарова, і довести, що роль козацтва в старій Україні була чисто деструкційна, а справді культурним елементом були міщане, духовенство, головна ж культуртрегерська роль в ділі цівілізования української «дичи» належала польським панам. Це було логічним розвитком погляду Куліша, висловленого їм ще далеко раніще, що «козацтво було тільки колючим цвітом на нашій ниві,

Digitized by Google

росло у нас багато чого й опріч козаччини». В послідуючих своїх історичних писаннях зводить Куліш цей погляд ad absurdum, а в своїх поезіях (особливо у «Дзвоні» і посмертних «Хуторних Недогарках») дише якоюсь ненавистю до козацтва, запорозців, гайдамаків і навіть звичайного селянства. В другому томі «Исторіи возсоединенія» Куліш, як висловився Д. Мордовець, «плюнув» у вічі українським козаколюбцям і взагалі всім патріотам своєю лайкою проти Шевченка, добалакавшись до того, що колиб, мовляв «возможно было пустить всѣ произведенія Шевченка въ дешевую распродажу, то само бъ общество явилось на току критики съ лопатою въ рукахъ и избрало бы немногое, весьма немногое изъ произведеній его; остальное было бъ въ его глазахъ не лучше сору, его же взметаетъ вѣтръ отъ лица земли». Таке поводження з творами Шевченка уважає Куліш актом милосердя до тіні поета, «одиноко скорбящей на берегахъ Ахерона о быломъ умоизступленіи своемъ». Не диво, що від Куліша одхитнулось не тільки українське громадянство, але й такі його особисті приятелі, як П. Хильчевський. Тепер слова Куліша почали гаснути. Він занявся архівними студіями, їздив за кордон, писав і видавав свої вірші (збірник «Досвітки», 2-ге вид. 1876 року), дрюковав за кордоном святе письмо в українському перекладі, але його вплив на громадське українське життя все меншав. Куліш ставав усе далі від українського руху, порвавши з старим поколіпням українолюбців, а для молодших він був чужим з своїм маловаженням соціяльно-економічних і політичних справ.

Останнім виступом Куліша на ширшій громадській арені була його несчаслива проба польсько-українського примирення в Галичині, задуманого їм підчас його останнього побуту у Львові в 1881 році. Не вважаючи на те, що про цей епізод з діяльности Куліша писано вже чимало, багато в ньому ще невиясненого й темного. Надзвичайно характерне для Куліша те становище, яке він заняв у цій справі. Через усю діяльність Куліша, од самих перших його виступів, проходить червоною ниткою цілковите ігнорування ним економічного фактора в історії; як цілком

Digitized by Google

вірно зауважив д. Б. Грінченко в своїому життєписному нарисї про Куліша,—він «ніколи не інтересувався дуже політично-економічною наукою і розвязання економічних питаннів ставив у залежність не від законів економіки, а розповсюдження моральних істин»; що до цього він був чистим ідеалістом, зберігши до кінця свого віку девіз, поставлений в основу кирило-мефодіевського братства «уразумѣйте истину, и истина освободитъ вы». Разом із тим в характері Куліша завжді помітно було своєрідну арістократичність, вірно зазначену ще його старим біографом у львівській «Правді». Взявши все це на увагу, ми зрозуміем, чому Куліш міг справді покладати надії на те, що становище українців у Галичині можна поліпшити, війшовши в згоду з польськими магнатами, прийнявши від них подачку в кілька міфічних милійонів на культурні потреби українців у Галичині: гімназію, пансіон для дівчат, газету і т. ин. Трудно тепер сказати, на скільки серьйозно дивились на все це польські пани, з якими вів пертрактації Куліш, що обмінювався з ними офіціяльними візитами і брав участь у бенькетах на його честь. Можливо, що це був і жарт з їх боку, фарс, відіграний для заповнення порожнечи свого магнатського життя. Мабуть, і сам Куліш скоро зауважив несерійозність справи і, випустивши брошюру «Крашанка русинам і полякам на великдень 1882 року», присвячену їм „мученикам чоловіколюбства» — Шевченку й Міцкевичу, занявся иншими справами. Брошюра не зустріла сливе ні одного відгуку серед поляків, а на українців зробила враження прикре, а головна річ—нікого не переконала, що весь корінь сучасного польсько-українського ворогування в Галичині лежить виключно в історичних причинах—національній і релігійній ненависті, посіяній духовенством—православним і католицьким. Пробував Куліш протестувати проти передачи українського василіянського ордену ченців у руки єзуітам німецькою брошюрою, зверненою проти папської енцікліки, але брошюру скопфісковала австрійська поліція, і навіть в Липську не знайшлось на неї видавця. Друга місія Куліша, в його останній побут у Львові, було заложення літературного українського «коша» за кордоном. Тим він думав реагу-

Digitized by Google

вати на заборону українського слова в Росії і виложив свої думки про це в «зазивному листі до української інтелігенції», видрюкованому в «Хуторній поезії»; але як і в більшости своїх справ і до цього діла взявся Куліш індівідуально й цілком самостійно, а через те вся справа обмежилась тим, що він видрюкував збірник «Хуторна поезія» (вірші, згаданий «лист» і надзвичайно інтересне «історичне оповідання» про події 1847 року), перший том своїх перекладів драм Шекспіра і поему «Магомет та Хадиза». На тому скінчилась його діяльність у Львові. Тимчасом у Росії ходили чутки, що він назавжди виїхав до Галичини і прийняв австрійське підданство; Мордовець писав відповідь на «Крашанку»—«За крашанку — писанка»; а Куліш вернувся до Росії і засів на своїому хуторі Матронівці під Борзною. З громадської сцени зійшов він безповоротно і вже до смерти мало нагадував про себе. 1885 року вийшла в Петербурзі його історична драма «Байда», що відзначається, не дивлячись на свою риторичність і штучність, великою поетичною вартістю. Трьох-томова „Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши", видана у Москві „Обществомъ любителей россійскихъ древностей", пройшла незамічено; ще меньше кому-небудь відомою лишилась його поетична збірка «Дзвін», видана в Женеві 1886 року, яка містила на-половину перли української лірики, на половину—насквілі на історичних і літературних діячів українських. Там же видано і книжечку віршованих перекладів Куліша „Виписки з позиченої кобзи". Російська цензура не давала йому нічого друковати в Росії.

Смерть Куліша 2 лютого 1897 року розворушила інтерес до його серед українського громадянства. Старші українці устами Номиса в „Кіевской Старинѣ" отверто заявили, що примиряються з небіжчиком і, не вважаючи на всі заподіяні ним кривди національній українській справі, признають його торжественно „своїм». Зараз після його смерти «Кіевская Старина» приступила до опублікования обширної переписки Куліша і матеріялів до його життепису, а в 1901 році дала навіть цілу біографію його, зло-

Digitized by Google

жену відомим знавцем Гоголя—д. Шенроком. Приступлено було й до видання творів Куліша; в Росії видано його оригінальні твори: «Чорну Раду», «Досвітки», «Драмовану трилогію», «Оповідання» та ще де що; в Галичині друковались його переклади. Тоді тільки виявилось, що, живучи на хуторі, Куліш виконав колосальну перекладну роботу. Їм було переложено 13 драм Шекспіра: Антоній і Клеопатра, Багацько галасу з нечевля, Гамлет, Коріолян, Король Лір, Міра за міру, Приборкана гостроуха, Ромео та Джульєта, Отелло, Макбет, Комедія помилок (3 з них видав Куліш у Львові 1881 року, а решту видала «Видавнича Спілка»). Далі переклав Куліш «Дон-Жуана» й «Чайльд-Гарольда» Байрона і багато перекладів з Шілера, Гете та Гейне. Але найбільшою його працею був переклад сливе цілої Біблії, виданий в 1903 році у Відні британським біблійним товариством. Свою колосальну роботу виконував Куліш з повною свідомістю, що вона послужить до збогачення української культури і вироблення нашого письменства. Переклади Куліша відзначаються художественністю і близькістю до оригіналу; трохи шкодить досить важка й штучна мова, та «староруська» арістократична мова, яку задумав витворити Куліш для вжитку нової української інтелігенції. Ця стареча фантазія значно зменьшила вартість всіх взагалі його праць за останнє десятиліття його життя.

Заповіджене вже кілька років тому повне видання творів Куліша і досі не посунулось ні трохи. А тільки зібравши до купи все писане Кулішем, всі його незліченні статті, розкидані по різних журналах і окремих виданнях, може сучасний читач уявити всю грандіозну роботу, виконану Кулішем для українського письменства. Величезна більшість цієї роботи має дуже цінний позитивний характер і велику вагу в нашій літературі. Все, що обурювало в писаннях Куліша його сучасників, пішло вже в непамять і відоме хіба бібліографам. А постать Куліша вважається нам яко фігура енергійного борця за українське відродження і особливо інтересна своєю оригінальністю; скрізь, де йому доводилось виступати, Куліш «являвся самим собою і не міг буть ні-

Digitized by Google

чим иншим» (слова Франка). Ця надзвичайно різко зазначена індівідуальність, до якої часом зовсім не можна прикласти звичайний масштаб, надає йому особливий інтерес в очах усіх тих, хто цікавиться розвитком української культури й письменства, і довго ще буде приковувати увагу істориків нашого національного відродження.

Д. Дорошенко.

Digitized by Google

Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ Университетѣ. [1]

(Замѣтка по неизданнымъ документамъ).

Во второй половинѣ 1846 года въ университетѣ св. Владиміра открылась вакансія преподавателя рисованія. Занимавшій эту должность титулярный совѣтникъ Павловъ, за выслугою 25-тилѣтняго срока, по представленію управлявшаго въ то время Кіевскимъ учебнымъ округомъ, Свиты Его Величества генералъ-маіора Траскина, былъ уволенъ Министромъ Народнаго Просвѣщенія.

Вѣсть объ уходѣ въ отставку Павлова дошла и за границу, и первымъ желающимъ занять эту должность явился академикъ Габерцеттель, проживавшій въ Лондонѣ.

Хотя кандидатъ этотъ въ частномъ письмѣ къ Траскину и указалъ рядъ своихъ работъ, находившихся въ Россіи и выставленныхъ имъ въ Лондонѣ, но такъ какъ Габерцеттель болѣе 20-ти лѣтъ жилъ заграницею и о немъ нельзя было на мѣстѣ собрать

---

[1]) Де-які данні з приводу цього уміщено було в «Кіевской Старинѣ» (1901. VI, 139—141, в одділі «Документовъ)» в замітці: «Шевченко и Буяльскій домагаются вакансіи учителя рисованія въ Кіевскомъ университетѣ», та в журналі «Былое» (1906, кн. VIII, стр. 4—6). *Ред.*

Digitized by Google

никакихъ свѣдѣній, то вопросъ о его кандидатурѣ Траскинъ представилъ на усмотрѣніе Министра Народнаго Просвѣщенія.

Вскорѣ нашлись и другіе кандидаты: Шлейферъ, Буяльскій и Т. Г. Шевченко.

По времени поступленія просьбъ, первымъ послѣ Габерцеттеля явился художникъ, коллежскій регистраторъ Шлейферъ, занимавшій должность учителя рисованія въ Кіевскомъ Институтѣ благородныхъ дѣвицъ. Объ этомъ художникѣ и Совѣтъ университета, и Академія художествъ дали весьма лестный отзывъ, и, казалось, вопросъ о замѣщеніи кафедры живописи въ университетѣ былъ исчерпанъ; но тутъ, къ неудовольствію Шлейфера, явился помѣщикъ подольской губерніи, художникъ Наполеонъ Буяльскій. Онъ представилъ вице-президенту Императорской Академіи художествъ проектъ учрежденія въ Кіевѣ школы живописи; при чемъ учрежденіе школы по означенному проекту имѣло отношеніе и къ преподаванію рисованія въ университетѣ св. Владиміра, а потому этотъ проектъ, чрезъ Министра Народнаго Просвѣщенія, которымъ въ то время былъ графъ Уваровъ, переданъ былъ въ Кіевъ на заключеніе мѣстнаго учебнаго начальства.

Отношеніе къ университету проектъ Буяльскаго имѣлъ весьма близкое; именно Буяльскій соглашался учредить школу живописи лишь при условіи, если ему будетъ предоставлено мѣсто учителя рисованія въ университетѣ св. Владиміра, и чтобы ученики его школы могли безвозмездно пользоваться собраніемъ картинъ университета.

Генералъ Траскинъ далъ заключеніе не въ пользу просителя, и единственно потому, что Буяльскій былъ уроженецъ подольской губ., т. е. что назначеніе такихъ лицъ, согласно Высочайшаго повелѣнія 23 апрѣля 1839 года, могло послѣдовать лишь съ особаго разрѣшенія Министра Народнаго Просвѣщенія.

Послѣ Буяльскаго четвертымъ кандидатомъ явился Т. Г. Шевченко.

Въ прошеніи отъ 27 ноября 1846 года на имя Траскина Шевченко писалъ: «Окончивъ курсъ ученія въ Императорской

Digitized by Google

академіи художествъ въ классѣ профессора исторіи Карла Брюлова и посвятивъ себя преимущественно изученію художественной стороны нашего Отечества, я бы желалъ употребить пріобрѣтенныя мною въ искусствѣ свѣдѣнія на образованіе въ оном молодыхъ людей по тѣмъ самимъ началамъ, какія я усвоилъ себѣ подъ руководствомъ знаменитаго моего учителя, а потому осмѣливаюсь всепокорнѣйше просить В. П-во опредѣлить меня, на открывшуюся вакансію, учителемъ рисованія въ университетѣ св. Владиміра, гдѣ я, кромѣ преподаванія живописи, обязываюсь исполнять безвозмездно всѣ порученія начальства по части литографированія въ состоящемъ при университетѣ литографическом заведеніи».

На этомъ прошеніи рукою Траскина сдѣлана помѣта: «представить просьбу эту министру вмѣстѣ съ отвѣтомъ о Буяльскомъ. 27 ноября».

Не ограничиваясь поданнымъ Траскину прошеніемъ, Т. Г. Шевченко счелъ нужнымъ написать еще письмо и къ Бибикову, бывшему въ то время кіевскимъ генералъ-губернаторомъ. Письмо это Т. Г. изложилъ такъ: «Ваше Высокопр-во, Милостивый государь Дмитрій Гавриловичъ! Окончивъ воспитаніе въ С-Петербургской академіи художествъ, въ которой я былъ однимъ изъ первыхъ учениковъ профессора Карла Брюлова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество въ Кіевской археографической коммиссіи, порученія которой исполняю въ теченіи года.

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ университетѣ, я вступилъ съ прошеніемъ къ г. попечителю Кіев. учеб. округа объ опредѣленіи меня на эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудникомъ Археографической коммиссіи, то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться препятствія, я по состоянію коммиссіи подъ высокимъ начальствомъ Вашего В-П-ва, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣйствія къ опредѣленію меня на вакансію учителя рисованія въ

Digitized by Google

университетѣ св. Владиміра. Художникъ Т. Шевченко. 10 декабря 1846 года».

На письмѣ помѣта: «13 декабря. М. Н.-П». (т. е. Министру Народнаго Просвѣщенія отослать).

Такимъ образомъ въ 1847 году въ Министерствѣ оказалось четыре кандидата, и вотъ графъ Уваровъ 21 февраля 1847 года за № 1697 далъ попечителю Кіевскаго учебнаго округа предложеніе такого содержанія: «Разсмотрѣвъ представленіе В. П-ва отъ 10 истек. генваря о кандидатахъ на должность учителя рисованія при университетѣ св. Владиміра, я предоставляю Вамъ сдѣлать распоряженіе объ опредѣленіи исправляющимъ эту должность некласснаго художника Шевченко въ видѣ опыта на одинъ годъ, для удостовѣренія въ его способностяхъ, если по истребованіи документовъ его изъ Академіи художествъ и по сношенію съ г. Кіевскимъ военнымъ, Подольскимъ и Волынскимъ генералъ-губернаторомъ, по состоянію Шевченко при Кіевской Археографической Коммиссіи, не встрѣтится къ тому препятствія. По истеченіи означеннаго срока отъ Вашего усмотрѣнія будетъ зависѣть окончательное утвержденіе Шевченко въ учительской должности, или замѣна его другимъ способнѣйшимъ».

Изложенному предложенію Министра, къ сожалѣнію, не суждено было осуществиться: Шевченко былъ арестованъ и отправленъ въ III отдѣленіе Собственной Его Величества канцеляріи.

Попечитель Округа, въ представленіи отъ 25 апрѣля 1847 г. за № 2511, сообщая объ арестѣ Шевченка, просилъ Бибикова ходатайствовать о назначеніи учителемъ живописи въ университетъ художника Шлейфера, который и былъ вскорѣ утвержденъ въ этой должности.

Такъ кончилось дѣло о замѣщеніи кафедры живописи и рисованія въ Университетѣ св. Владиміра.

М. Т—скій.

Digitized by Google

БІБЛІОГРАФІЯ.

К. Фортунатовъ. Національныя области Россіи *(По даннымъ переписи 1897 г.). Видавництво «Трудъ и борьба». С. П. Б. 1906.*

У своїй невеличкій, але дуже цікавій праці д. Фортунатов, на підставі цифрового матерьялу вселюдного перепису 1897 року, посилкувався розвязати питання про національний склад людности Россії та про розміщення окремих націй у державі. Разом із багатьома відомостями, що до инших націй Россії, автор подає багацько дуже коштовного матерьялу, що до Української нації. Позаяк відомости ці мають загальну цікавість, ми подаємо де-які із них. Так, виявляється, що Українців (по мові) у 1897 році було в Россії 22.415.000, або $17{,}_{41}$% всієї людности Россії. Що до роспреділення українців по ріжним частинам країни, то воно уявляється в такім виді. У 50 губерніях Европейської Россії Українці складають $21{,}_{7}$%. Потім, всі 14 губерній, в яких українці живуть суцільною людністю, автор ділить на 3 гурти: до першого гурта відносяться 4 губернії, в яких українців меньшість—20—40%; до другого гурта відносяться 5 губерній цілком українських—в них українців більше як 70%; до третьої групи відносяться 5 губерній хоч не цілком українських, а про те з переважаючою українською людністю: 40—70%. У перший гурт входять губернії: Курська, Донська, Вороніжська та Ставропольска. У Курській губ. українці переважають у повітах Пу-

Digitized by Google

тивльськім (52,4%), Грайворонськім (59,0%) та Новооскольськім (51,0%). Багацько також українців у повітах: Рильськім, Суджанськім, Білгородськім та Коротоякськім. У Вороніжській губ. українці переважають у 4 південно-західних повітах: Бірюченськім (70,3%) Валуйськім (51,2%), Острогожськім (90,1%) та Богучарськім (81,8%). Крім того, багато українців у Павловськім повіті (41,9%). В Донщині українським повітом являється Таганрогський (61,8%). Із українців складається також значна частина людности у повітах: Донецькім, Сальськім та Ростовськім. В Ставропольській губ. українців у всі хповітах 30—50%. Другий гурт—цілком український—складається із губерній: Полтавської (українців 92,9%), Подільської (укр. 81,0%), Харьківської (80,7%). Київської (79,1%) та Волинської (укр. 70,1%). Нарешті, до третього гурту автор відносить губернії: Катеринославську (українців по всій губ. 68,8%, а в де-яких повітах 84,1%), Чернігівську (по всій губ. укр. 66,8%, а в де-яких повітах (88,8%), Херсонську (53,6%), Кубаньську (47,4%) та Таврическу (по всій губ. укр 42,2%, а в де-яких повітах 60,6%). У Чернигівській губ. лише повіти Суражський, Мглинський, Стародубський та Новозибківський не чисто-українські; решта ж повітів—цілком українські (88,8%). У Катеринославській губ. меньш чиста людність у східних повітах: у Маріупольськім українців 46,2%, у Славяносербськім — 50,5% та в Бахмутськім — 58,1%. Решта повітів—цілком українська (84,1%). В Кубанщині більше, як половина людности балака по-українськи у трьох повітах, сумежних із морем; у решті повітів—українців 20—50%. У Таврическій губ —за винятком Кримського півострова, де переважають татари—у всіх повітах переважають українці (60,6%). У Херсонщині один тілько Александрійський повіт—цілком український (85,0%); у решті повітів—українців $^2/_3$, а в двох повітах—навіть меньшість: в Тираспольськім (33,3%) та в Одеськім (21,8%) [1]). Автор відносить також до третього гурта два повіта

[1]) В Одеськім повіті такий малий відсоток українців завдяки великій кількости великорусів та представників инших народів у городі Одессі.

Digitized by Google

Бессарабії—Аккерманський (укр. 26,7%) та Хотинський (укр. 53,1%), а також три повіти Гродненської губ: Більський (укр. 39,1%), Брестський (укр. 64,4%) та Кобринський (укр. 79,7%).

Автор подає ще дуже багато цікавого що до других народів, так і до українців, але брак місця примушує нас обмежитись наведеними цифрами. Тих, хто цікавиться, відсилаємо до оригіналу.

Не погоджуючись із окремими теоретичними поглядами шановного автора—так, напр., автор розвязує некуче національне питання в напрямі «областного самоуправленія», або—радить залишити і на далі поділ Россії на губернії: нарід, бачете, призвичаївся до цього поділу,—ми, тим не меньше, визнаємо за працею д. Фортунатова велику вартість. Праця ця має тим більше значіння, що наша література по національному питанню, на превеликий жаль, дуже бідна цікавими творами.

Наприкінці, не можемо не додати слідуючих уваг, які необхідно памьятати при користуванню працею нашого автора. Вперше, треба зауважити, що матерьяли, які подає д. Фортунатов, зібрані в 1897 році, ціб-то за 10 років, і тому вони для наших часів являються трохи задавненими. Вдруге, не треба забувати, що перепис робили россійські урядовці, які при збіранню матерьялів безумовно провадились руссіфікаторськими тенденціями, завдяки чому немало українців несподівано були перевернуті у «великороссів»...

М. Гехтер.

Автономія України в соціаль-демократичній прессі: 1) *И. Лукашевич (Туганскій)* Украинскія національныя партіи (Вѣст. Жизни № 1—2). 2) *Его же.* Къ вопросу объ автономіи Украины (Вѣстникъ Жизни № 3). 3) *М. П.* Автономія України в світлі «соціяль-демократичної» критики («Вільна Україна» ч. 4).

Не що давно український національний рух обмежувався вузькими колами інтеллігенції, — але останні часи цілком змінили цей стан річей. Розворушивши народні масси, визволь-

Digitized by Google

ничий рух викликав незвичайний зріст національної самосвідомости, поставив на порядок денний таку. здавалось, утопійну вимогу, як автономія України. Життя примушує тепер всі партії зазначити своє відношення до цього питання; на Україні в наш час минути його вже неможливо.

Російська соціяль-демократія також підлягла цьому могутньому впливу життя. Її відношення до національного питання взагалі, а до українського—зокрема, в часи дореволюційні всім відоме. «Искра» безапеляційно постановила: «не діло пролетаріату проповідувати федералізм та автономію», і всякі ширші обговорювання національного питання про український рух і відношення до нього згадувалось, коли-не коли в дописях з України, де зазначувалось про незрозумілість української мови для українців («Праця 7 — 8. 1904 р.) Але життя взяло своє, і ми тепер маємо вже статті. присвячені спеціально українському національному питанню. Воно примушує р. с.-д. обоснувати своє негативне відношення до автономії України. Оскільки вдачно виконується це завданнє—побачимо далі.

Поки що, ми маємо статті д. Тучапського в органі «большевиків» «Вѣстник жизни». Перша з його статтів „Украинскія національныя партіи“ торкається автономії лише в одній своїй частині; вона знайомить доволі конспективно, і з де-якими помилками (зазначимо їдну: Літературно-Науковий Вістник «видає відомий анархіст Лозінський), з істнуючими у нас партійними відносинами. Торкаючись програм українських партій, д. Тучапському прийшлось спинитись на автономії і вияснити своє, як р. с.-д., відношення до неї. Без довгих міркувань д. Тучапський рішучо її відкидає. Вона, на його погляд, не відповідає інтересам класової боротьби пролетаріата на Україні з таких причин.

Перша причина: економичне життя України остільки тісно звязано з життям цілої Росії, що передача до завідування українського сейму роспорядження ним могла б загальмувати економічний розвиток класової боротьби пролетаріата. Друга мала кількість українського пролетаріата не обіцяє демократичного складу українського

Digitized by Google

сейму; інтереса українського робочого класу краще можуть бути забезпечені при единому загально-державному парламенті.

Ці дві причини примушують д. Лукашевича зробити вивод, що р. с.-д. повинна відкинути автономію України. Цей вивод автор робить без докладної критики того обоснування автономії, яке роблять українські партії взагалі і найбільш цікава для нього у. с.-д. р. п.; він розвязує питанне, не приводячи ніяких данних що до економіки України, які могліб угрунтовати його положення: питання рішається без усього цього, скоро і безапеляційно в дусі покійної «Искри». Тому не диво, що д. М. П., український соціаль-демократ, розбираючи цю статтю, міг назвати таку критику автономії—соціаль-демократичною в ковичках. Справді, с.-д. критика, або обосновка певної теорії, перш усього вимагає наукового аналізу дійсности; а цього то й годі шукати у д. Лукашевича.

Цей аналіз, що справді с.-д. обосновку ми знаходимо в брошюрці д. М. П., яка виясняє погляд на цю справу у. с.-д. р. п. Автор виходить з аналізу еволюції сучасного капіталістичного ладу.

Розвиток капіталізму являється не тільки процесом концентрації продукції; поруч з цим і разом з цим відбувається процес децентралізації промисловости. Основним законом розвитка капіталістичного ладу є розвиток продукційних сил. І цей закон веде до того що продукція не скупується в одному районі, а шукаючи умов, при котрих можна виробляти найдешевше, захопляє нові райони, нові країни, в яких так само йдуть поруч процесси концентрації і децентралізації. Розвиток городів в останні десятиліття, більший зріст середніх і малих міст являються ілюстрацією цієї еволюції промисловости.

На Україні також можна констатувати цей процес децентралізації. Розвиток Донецького камеугольного району, зріст залізної промисловости в полудневій Україні, розвиток Одеси і взагалі всіх портів Чорного моря—ось факти, які свідчать, що Україна утворює особливий промисловий район. Позаяк «базіс» определяє надбудову, то видно, що домагання автономії України гармо-

Digitized by Google

нійно звязано з розвитком продукційних сил, а значить і з інтересами класової боротьби пролетаріата.

Вияснивши таким чином, що домагання автономії України в програмі у. с.-д. р. п. викликано справжніми потребами пролетаріата, д. М. П. переходить до критики закидів, зроблених проти неї д. Тучапським. Невеликий розвиток мінового хазяйства въ Росії веде за собою те, що балакати про який небудь тісний економічний звязок між окремими частинами Росії в теперішній час являється безпідставним. Тому твердження автора про тісний звязок, який ніби тепер існує між Україною і Росією, не заслугують уваги. Але навіть і тоді, колиб факт, вказаний д. Тучапським, існував, він не міг би служити доводом проти автономії. Виставляючи вимогу автономії, ні одна українська партія не має на меті утворювати кордонні застави між Україною і Росією. Між тим, тільки це б могло стати на заваді розвитку продукційних сил країни. Остільки ж безпідставне і друге твердження д. Тучапського про малу кількість пролетаріата на Україні. Розвиток промисловости в останні роки збільшив значно цю кількість; коли додати до цього ще кількість хліборобського пролетаріату, ми побачимо, що відношення тут не меньше сприяючі для пролетаріата, ніж в Росії

Так на підставі цифр крок за кроком д. М. П. розбиває всі закиди д. Тучапського і робить поруч з цим строго наукову обоснову постуляту автономії. Д. Тучапському після цеї статті зоставалось одно: визнати себе переможеним і не пробувати обороняти далі те, що оборонити для нього не сила. Відомо, що р. с.-д. п. не відріжнялась знанням національного питання, і д. Лукашевич в своїй першій статті дав доказ того, що він відносно цього справжній р. с.-д. Але він і після цього пробував обороняти своє відношення до автономії і цьому питанню присвятив нову статтю в числі 9 „Вѣстника Жизни“. Своїм завданням він ставить знищити ту обосновку автономії, яка зроблена д. М. П.; це він виконує, треба признати, зовсім невдачно. Аргументація д. М. П. спиралась на факти економичної децентралізації, наслідком якої являється децентралізація політична. На цей го-

Digitized by Google

ловний довод д. Тучанський цілком не звернув увагу, обмежившись полемікою проти окремих пунктів статті д. М. П.; результатом цього являється те, що в статті є все, що хочете — навіть критика поглядів на національне питання Каутського і австрійської с.-д.,—окрім одного—критики основного пункту поглядів д. М. П. Йому присвячено тільки кілька стрічок. Децентралізацію д. Тучанський розуміє цілком особливим способом. У нього вийшло, що децентралізація є не більш як розлиття капіталу по цілій країні—„безперечний факт розширення капіталістичної продукції скрізь, де існують для того підходящі умови". Далі, зрозумівши так оригінально децентралізацію, д. Тучанський прийшов до виводу, що звязувати децентралізацію політичну з економичною є вульгарне розуміння історичного матеріалізму. Це і все, що сказано про основний пункт поглядів д. М. П. Решта статті присвячена критиці окремих висловів д. М. П. Тут з д. Тучанським трапляються де-які непорозуміння. Наприклад, Петербург у нього не відомо яким чином попадає в центр залізної промисловости. Далі, відкинувши існування національної української культури, д. Тучанський все таки знайшов існування на Україні національного гніту. Досі уважалось, що національний гніт є гніт над національною культурою. Д. Тучанський рішив, що це щось инше, але що саме, на жаль, не определив. Слід також зазначити, що національний гніт д. Тучанського не перешкоджає розвитку класової боротьби пролетаріата, але його с.-д. все таки повинна знищити.

Зрештою д. Тучанський доходить до висновку, що коли автономія буде обмежуватись культурними справами, так її, властиво кажучи, можна і визнати.

Вся ця полеміка дуже цікава для характеристики тієї мішанини поглядів на національне питанне, яке панує в р. с.-д.. Д. Тучанський, змагаючись всіма силами оборонити догму „Искры", разом з тим не може не лічитись з потребами життя і врешті доходить до признання автономії.

Стаття д. М. П. цікава — сама по собі, як спроба обосновати постулят автономії з соціаль-демократичного погляду. Вона потім вийшла окремою відбиткою.

Digitized by Google

Всім, хто цікавиться питанням про автономію — а кожен свідомий українець мусить цім цікавитись — необхідно прочитати цю брошюрку.

В. Садовський.

О. Олесь. З журбою радість обнялась. Поезії т. I. СПБ. 1907 ц. $1^1/_2$ карб.

Молодий, ще незвістний поет видав з таким заголовком збірку своїх віршів. І самий заголовок, і увесь зверхній вигляд книжки каже про щось *нове* в замірах поета. І справді, коли ми перечитаємо цю книжку, в нас лишається враження од свіжих форм української поезії. Очевидно, поет, як син свого часу, поставив собі ось яке завдання: зібрати, на людські очі поставити в гострих, иноді «вогненних віршах» болячки сучасного життя, його «журбу» і його «радість» Очевидно, у молодого поета запеклось на серці чимало тієї журби. Д. Олесь дивиться на світ, я б так сказав, очима «червоного сміху» російського письменника Л. Андреєва. І цей власне особистий погляд поета, цей крітеріум надає: його віршам (не всім) характер пориваннів до поезії огнистої, дужої, сміливої, страшної, як саме життя. Страх, панування смерти проходить червоною смужкою через більшість віршів. Але це не рабський страх, не той жах, що веде до самовбивства, до слінного одчаю. Ні! це той страх стіхійний, який тільки на хвилину холодом проймає душу людини, щоб запалити її огнем, обуренням, кликати до боротьби. Більшість віршів, на мою думку, пройняті як раз цим головним мотівом поезії д. Олеся. От наприклад вірші, на яких найбільше одбувся цей настрій:

Візьміть тене хмари, на крила свої...
Тіж тюрми, і ярма, і гніт на землі...
В сльозах мої сестри, і браття в кайданах,
Півкраю в курганах.
Ми бились шалено, як гірські орли,
Але вороги нас в полон узяли.

Digitized by Google

І кинули бранців за мури, за грати
Кати і пілати.
І знову народ наш у владі катів,
І знову народ наш в сітках пауків,
Що кров його теплу віки виннвають.
Борців роспинають.
Візьміть мене, хмари, в безкраю блакіть.
Я з скаргами хочу до Бога летіть...
Коли ж він не вислуха скарги народні,
Я кинусь в безодні». (ст. 150)

Одчай захопив душу поета, але це тільки на хвилю. Ось зараз поруч з цими віршами стоїть рішуче бажання боротись до смерти.

Ми не кинемо зброї своєї:
Наше військо сміється, бючись.
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вміра сміючись (ст. 14).

Тут уже одчай виявляється не в лірічних сумних настроях, а в покликові змученної душі. З таких здебільшого переходів од одного настрою до другого, од «журби» до «радости», складається зміст багатьох віршів. І в цьому — хиба віршів д. Олеся.

Молодий поетичний талант не придбав ще собі певної сили, не ступив на певний шлях, і тому його поезії ще не виявляють якогось ясного, міцного настрою, поет не виявляє як слід своєї індівідуальности. А коли цього ґрунту нема в поета, то й його твори в цілому не можуть мати великого виливу. Настрої—от найкращий заголовок цієї збірки.

Все це треба сказати про громадянські поезії д. Олеся. Що до инших лірічних віршів, то вони роблять дуже гарне враження. Поет уміє малювати словами і згуки, і барви й настрої. Инші вірші настільки музичні, що так і просяться, щоб покласти на музику. Ця музичність лірічних віршів д. Олеся надає прикрасу і тим громадянським поезіям його, в яких есть лірічний

Digitized by Google

елемент («Три мента», «На концерті», «Погребна пісня» та инші). Єсть у збірнику вірші, які повинні зайняти окреме місце— це вірші драматичного змісту, на зразок монологів. З серед таких найкращі: «Над трупами», та ті, що починаються так:

Ха-ха! ха-ха! Краса яка!
Усюди трупи... ха-ха-ха!
І хтось дурний роскидав скрізь
Рубіни крови, перли сліз (ст. 151).

В цих поезіях найбільше виявився безумний «червоний сміх», на підставі якого розглядає поет сучасне життя. Вірші: «Над трупами» роблять велике враження своєю експресією та згаданим вище умінням поета малювати настрої. Я дозволю собі подати ці вірши цілком. Ось вони:

Ви мужа убили: лежить він в крові.
Я тайни не знаю, за що ви убили,
За що в його чорний гвіздок в голові.
Він лікарь був добрий: його ви любили.
Я тайни не знаю, за що ви убили.
Хаїме, ти може що зле їм зробив?
Скажи-ж мені, любий, за що тебе вбили?
Ввесь вік ти боровся за волю рабів,
Для їх не боявся ні мук, ні могили...
Хаїме, мій милий, за що тебе вбили?
... Мовчить... І обличчя у його
За гріх не говоре нічого.
Ви сина убили: лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили,
За що в його чорний гвіздок в голові?
Він втішний був хлопчик: його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Нухиме! ти може що зле їм зробив?
Скажи-ж мені, милий, ти ж маму кохаєш.

Digitized by Google

Ти ж так її дуже і завжди любив?
Скажи-ж мені, татко... Ах! слів ти не знаєш!
Ти тільки «мама» одно вимовляєш...
Хто ж скаже мені, немовлятко?
Холодний, як крига, твій батько...

В цих віршах сила драматизму робить надзвичайно велике, страшне враження... Взагалі про збірку віршів д. Олеся треба сказати: поет має талант, але він ще не придбав собі певного шляху.

Даремно поспішав д. Олесь заводити до збірки своїх поезій чимало малесеньких, на чотирі рядки віршів: ці уривки та експромти не додають нічого нового до змісту книжки. Дивно ще й те: навіщо молодий поет, якому звичайно потрібно завоювати собі популярність, призначив за невеличку книжку своїх віршів аж 1 р. 50 к. Через таку ціну книжка не буде ширитись так, як їй би слід було. Але, звичайно, все це хиби більше зверхнього боку поезії д. Олеся.

Л. П--ський.

Digitized by Google

Австрійська Україна в 1906 році.

Виборча рефора — найбільше питання біжучої хвилі в Австрії за 1906 рік. Українські партії в Галичині. Вічовий рух за виборчою реформою. Виборча реформа в парламенті і становище поляків супроти неї. Результати реформи для галицьких українців. Хліборобські страйки в східній Галичині. Культурне життя галицьких українців. Шкільне питання. Науково-просвітні інституції. † Д. Танячкевич і † О. Мончаловський. Буковина. Угорська Русь. Українські колонії в Америці.

В житті народів австрійської держави 1906 рік має трохи чи не таке саме епохальне значіння, як кінець 1905 року для народів держави російської: в 1906 році доконано виборчу реформу до парламенту на підставі загального, безпосереднього, рівного й тайного голосування. Цим положено початок справжньої демократизації державного ладу в Австрії. Рух за виборчою реформою розпочався ще в кінці 1905 року за ініціятивою австрійської соціяль-демократії і під безпосереднім вражінням визвольного руху в Росії. Цілий 1906 рік переходила справа різні періпетії у законодатних сферах при живому відгуку найріжнороднійших кругів людности держави, яка реагувала всіма демонстраційними способами; цілий рік виборча реформа захоплювала уми й заповняла сторінки преси, і нарешті 1907 рік застає її вже прийнятою двома палатами парламенту, так що на черзі стоїть тільки оповіщення її законом, на підставі якого розпочнуться нові вибори до парламенту весною цього року.

Digitized by Google

Справа виборчої реформи в Австрії безконечно ріжниться од боротьби за волю в Россії: вона не коштувала австрійській людности й тисячної долі тих мук і крови, якими оплатила Росія заведення конституційного ладу і тих ефемерних «свобод», під якими доводиться зараз нам жити. Кілька десятків років конституційного ладу, хоча й далеко не ідеального, виробили в Австрії такі норми життя, такі відносини між властю й народом, що й боротьба за демократизацію держави була проведена шляхом мирних, культурних засобів, за незначними, порівняючи, ексцесами, і то сливе виключно на тій частині австрійської держави, яка була найбільше покривджена в усіх громадянських правах — у Галичині. Криваву боротьбу над знищенням абсолютизму народи австрійські пережили ще в 1848 році, хоча прийшлось пождати аж до 1866 року, коли після сливе двох десятків літ панування реакції, силу абсолютизму було в край зламано нещасливою війною з Німеччиною, і парламентарний лад запанував уже безповоротно. Австрійський парламент був зложений попереду з делегацій од окремих краєвих ландтагів-сеймів, і тільки в 1873 році були заведені безпосередні вибори з чотирма куріями: 1) курією великої земельної власности, 2) курією торговельних палат, 3) городською курією й 4) селянською курією. В 1896 році добавлено пяту — загальну курію, в якій мають право всі повнолітні громадяне держави, як ті, що мають право голосу в якій небудь з перших чотирьох курій, так і ті, що в жадній з тих курій голосу не мали. Загальність виборчого права, таким чином, установлена тільки з 1896 року, коли здобули його низько оподатковані, або й зовсім не оподатковані громадяне держави, що увійшли до пятої курії. Одначе безпосередність вибору мали самі лише перші три курії, а четверта й пята проходили двохстепенні вибори; щодо рівности, то можна сказати, що тут не було її зовсім: людність поділено на нерівні курії, при чому найбільше привилеїв мала перша курія, а найбільш покривджена була сама низча—пята курія.

Таке несправедливе виборче право вливало некористно для народів держави й на склад парламенту, даючи в нім перевагу найбільш забезпеченим і упривилейованим класам і роблячи пар-

Digitized by Google

ламент в значній мірі нездібним для творчої роботи, особливо те, що до парламенту перенесено з краєвих сеймів національні суперечки буржуазії всіх австрійських народів; особливо шкідливо відбивалась на діяльности парламенту чесько-німецька ворожнеча. За останнє десятиліття Європа була свідком ганебних скандалів, які мали своєю ареною австрійський парламент. В 1900 році парламент було роспущено, а з новим парламентом правительство обходилось тільки за поміччю § 14 конституції, який дає йому спромогу влаштовувати державні справи без парламенту — імператорськими наказами. Постулат загального, безпосереднього, рівного й таємного виборчого права виставляла весь час австрійська соціяль-демократія та инші демократичні партії, агітації яких завдячує своїм істнованням і пята курія. З особливою силою прокинувся рух за виборчою реформою підчас австро-угорського конфлікту 1905 року. Ще більший вплив на цей рух мав всеросійський страйк в жовтні 1905 року, який зворухнувъ усю людність Австрії, і по всій державі розлилась хвиля мітінгів і демонстрацій, в уряджению яких взяла провід соціяль-демократія. Попереду правительство пробувало боротись оружною силою, допустивши пролиття крови в самім Відні, але після грандіозної демонстрації і загальпого однодневного страйку 28 падолиста, в той самий день, одкриваючи сесію парламента, міністр-президент Гауч заявив, що правительство в лютому 1906 року предложить парламентові проект виборчого закону, опертого на загальному, безпосередному, рівному й тайному виборчому праві. З цього моменту перший період боротьби — у його гострій формі—можна вважати скінченим. 1906 рік пройшов у теоретичному виробленню проекту в урядових і парламентських сферах, в обсудженню його в пресі і на мітінгах. Нас інтересує безпосередно виборчий рух в Галичині і значіння всієї реформи для української людности держави, через те ми і спинимось виключно па тому, як відбувався той рух на галицькій землі, як трактовано при реформі права української людности, яка вийшла найбільш покривдженою на користь «братів поляків» і при новому законі, але для того, щоб ясніще

Digitized by Google

уявити собі хід і виборчого руху, і парламентських пертрактацій над правами українців при новому законі, нам треба дати короткий нарис загального становища Галичини з початком 1906 року і розкладу партій української частини її людности.

Галичина — класичний край національного антагонізма з тою характерною прикметою, що тут іде боротьба не за перевагу між двома сильними націями, як наприклад в Чехії, але ми маємо тут дві однакові по числу нації, з яких одна нагорожена всякими привилеями в політичному, соціяльному й економічному відношенню і, опіраючись на «історичні права» та «стан володіння», давить і гнобить другу націю, намагаючись стерти її з лиця землі, зденаціоналізувати і поглинути, щоб зміцнити на її кошт свій власний національний організм. Ці дві нації—поляки й українці. Перших в Галичині (по офіціяльним данним 1900 року) 3988702 (сюда зараховано 200000 українців-католиків і 810000 евреїв), а других—3074449. Поляки живуть компактною масою, яко сільська людність, тільки в західній Галичині, в східній же сільська людність—українська, а поляки мешкають там, яко поміщики й урядовці. З 1867 року, коли віденський уряд покинув свою думку понімечити східній бік держави, Галичина зробилась польським Піємонтом, зерном будучого відродженого польського королівства в традіційних межах «од моря до моря». Вона повинна плекати польську культуру й зберігати духовні надбання польської культури так, щоб вони розпросторювали свій вплив і на російську Польщу і на Познань. Хоча галицькі поляки не витворили нічого з обсягу думки, літератури, журналістики й умілости, щоб могло зрівнятися з тим, що зробили їх російські земляки, але Галичина з їх погляду явилась тією теріторією, котра мусить нагородити втрати польського «культурно-колонізаційного» руху, який він поніс в Німеччині й у Россії; український нарід в Галичині з його землею мусить угноїти собою грунт будучої реставрованої Польші і надолужити її втрати на сході й північному заході. За пятьсот літ свого нероздільного панування в Галичині поляки не змогли, не дивлячись ні на перевагу своєї державности й культури, ні навіть на унію, полонізувати українсь-

Digitized by Google

кий народ; в 19 століттю українці відродились до нового національного життя і заявляють свої права на громадський і культурний розвій та на економічне забезпечення. Над темною масою хлопів і такого ж темного й приниженого уніятського духовенства зьявилась молода інтелігенція, яка стає на чолі народного руху. Але що польській шляхті, яка недавно ще позбулась права володіння над душами цих хлопів і зберегла в своїх руках тільки зрошену їх потом і кровью землю, що їй до справедливих прав українського народу?—«tu niema Rusi»—відповідає вона, тута панує польське історичне право! Австрійський уряд, який в першій половині 19 століття сам підтримував українців у їх перших слабих кроках на полі громадського життя, вбачаючи в них вірних «тірольців сходу» і противвагу полякам, тепер з 1866 року віддає Галичину в руки польської шляхти, яка в особі свого консервативного «кола» у віденському парламенті стає вірною подпорою уряду. І ось наслідки польсько-української рівноправности в Галичині: поляки шлють до віденського парламента 78 послів, українці — 8; у львівському сеймі засідає на 161 послів—13 українців. В залежности од того українські потреби упосліджені до останньої міри і скрізь і у всьому приносяться в жертву інтересам польським. Щоб не бути голословними, досить пригадати, що на задоволення економічних і культурних потреб західної Галичини сейм завжді робить безмірно більші асігнування, ніж на подібні потреби східної (чисто-української по своїй сільській людности) Галичини. В руках у польських поміщиків «право» пропінації (горілчана монополія), і це право вони продали краю недавно за 124 міліони корон, задержавши за собою виключне право аренди горілчаних заводів. У руках поміщиків ліси й пасовиська. Цим вони держать в залізній залежности селянина, обтяженого цілим рядом середньовікових правил—аж до заборони вбити зайця на своїому власному городі,—право полювання мають тільки поміщики. Злидні, безземелля, низька заробітна плата (16 — 40 коп. в день на своїх харчах дорослому сільському наймитові в літню пору) женуть українських селян в еміграцію до Америки. Щоб не згубити де-

Digitized by Google

шевої робочої сили, польські пани в сеймі ставлять всякі перешкоди еміграційному рухові наших селян аж до заборони українського бюро праці, яке мало метою направляти українських селян на гарні заграничні заробітки. Таке бюро довелось одкрити на території Німеччини. В той самий час польська шляхта нічого не має проти колонізування східної Галичини мазурськими селянами,—мовляв збільшується польский елемент. В 1904 році засновано польський колонізаційний банк,—pendant до пруського колонізаційного банку в Познані. Поляки мають в обох частинах Галичини 49 середніх шкіл: українці—5. Народних шкіл до 1867 року, цеб-то до запанування польського режіму в краї, було українських і польських шкіл в такому процентовому відношенню: 42,6 і 54; тепер українці мають 36,7, а поляки 62.7 процентів загального числа народних шкіл. Про польско-українську рівноправність у львівському університеті нашим читачам, певно, добре відомо після недавніх подій у Львові. Позволимо собі навести ще цифрові данні асігнувань сейму на польські культурно-просвітні інституції й на українські. В бюджеті 1904 року на польські приватні школи призначено субсідії 73,830 корон, на українські—10,400. На Краківську Академію Наук призначено 79,000 корон, на Наукове Товариство імени Шевченка у Львові, яке розвиває далеко інтенсівнішу видавничу діяльність, ніж та Академія,—10,000. На польський театр призначено 119,000 кор., на український — 18,500. На піддержання польських історичних памяток 48,220 кор., українцям—нічого[1]). На польські сільско-господарські спілкові організації призна-

[1]) Не можемо не згадати тут ганебної історії з реставруванням польського королівського палацу в Кракові, т. зв. Вавелю. В кінці 1905 року відбулась передача австрійському цісареві, яко польському королеві, замка польських королів на Вавелю в дарунок од поляків. Реставрація цього замка коштувала милійони, які стянуто шляхом податків з українських селян. Не помогли протести українських послів у сеймі, не помогли протести в пресі і на вічах: українці з своєї кешені виплатили жертву для польської пихи.

Digitized by Google

чено 659,274 кор., на українські («Просвіта», яка організувала цілий ряд спілок, кас і потребительських та инших подібних товариств)—4,000. Польські добродійні товариства дістали 45,000 субсідій, українські — 1,800. «Рівноправність» з цих цифр виглядає досить виразно.

Супроти польської політичної сили й соціяльно-економічної переваги, супроти польського шовінізму, од якого не вільні такі поступові польські партії, як соціяль-демократична (порівн. її відношення до недавнього ювилею облоги Львова Хмельницьким), виступає українське громадянство розбитим на партії й на фракції і розколотим у самій сердцевині на два ворожих табори-український і москвофільський. Правда, москвофільство, якому найстрашніщий удар завдав упадок абсолютизму в Росії, слабне з кожним роком, доживаючи свої останні часи, але всеж і досі ще це—значний тормоз для громадського поступу української людности. Щоб легче уявити собі вічовий рух, який повстав 1906 року за виборчою реформою, і щоб уяснити собі взаємні відносини сил українських і польських, представлених в парламенті, вважаємо потрібним познайомити читачів з сучасними українськими партіями в Галичині, які виступали в 1906 році на громадській арені [1]).

В Галичині зараз маємо три українські партії: національно-демократичну (головний орган її «Діло» істнує з 1880 року), радикальну («Громадський Голос») і соціяль-демократичну («Воля», «Земля і Воля»); окремо стоїть невеличка група посла Ол. Барвінського з газетою «Руслан», яка додержується лояльности відносно уряду й польських урядових кругів, лише іноді переходячи в легку опозицію чисто національного характеру, коли ті круги занадто яскраво виявляють своє українофобство. Партія національно-демократична, безперечно, найсильніща й накраще

[1]) Для цього ми користуємось статею М. Лозинського в «Літ.—Наук. Вістн.», 1906, II. Праці цього видатного галицького публіциста взагалі дуже цінний матеріял для ознайомлення з життям Галичини за останні часи.

Digitized by Google

зорганізована з усіх трьох; вона повстала в кінці 1899 року з давньої народовецької, прийнявши в загальній основі програму радикальної партії, усунувши тільки яскраво зазначений соціялізм і антіклерікалізм радикалів. До новоутвореної партії увійшли кілька радикалів (Іван Франко, Євген Левіцький, В. Охрімович). Партія не виконала тих надій, які покладались на неї, хоча їй вдалось широко роспросторити свою організацію і взяти в свої руки національну українську політику Галичини. Нац.-демократична партія рішучо зірвала всякий союз з москвофілами, що їй треба поставити в заслугу; в значній мірі підтримувала вона страйковий рух 1902 року і у виборчій агітації 1906 року взяла широку участь. Діяльність партії—що до її зьїздів, роботи комітетів, провадиться досить конспіраційно, і до преси доходять скупі відомости про неї, навіть спровождання з партійних зьїздів не цілком друкуються в партійному органі «Діло». В значній мірі кадри партії складаються з духовенства, хоча тепер вона не має вже того клерікального характеру, як давня народовецька. Головні діячі партії—люде світські. Лідером партії можна вважати, обік офіціяльного її проводиря—посла Ю. Романчука, талановитого політика й бесідника адвоката Ев. Олесницького.

Радикальна партія, яка віддала такі значні послуги справі політичного освідомлення українського селянства в Галичині в початку 90-х років, з того часу, як від неї одкололись соціяль-демократична і національ-демократична групи інтелігентів, стала «на мертвій точці». Були проби недавно оживити її, воскресивши ті світлі традіції партії, які пустили глибокі коріння в галицькому селянстві, в ті часи, як духовним вождем партії був М. Драгоманов, а в рядах її такі діячі, як Ів. Франко і М. Павлик; але проби ті можна вважати невдатними, і партія переживає сумні часи. Відновлений орган її «Громадський Голос» більше тільки дратує духовенство своїм крайнім антіклерікалізмом—часами в досить грубій формі, ніж приносить користь справі освідомлення мас. Радикальна партія підтримує організацію «січей» і в своїй газеті подає хроніку січового руху й багацько

Digitized by Google

кореспонденцій про нього. Найбільше прихильників має вона серед селян на Покуттю (південно—східний бік Галичини).

Українська соціяль-демократія, яка становить складову частину соціяль-демократії австрійської, обьєднаної на принципі федералізму, визнаному на брюнському зьїзді 1899 року, не проявила особливої живучости. Міський пролетаріят в Галичині здебільшого спольщено; останніми часами почали соціяль-демократи свою агітацію по селах, але, крім збаражського повіту, агітація та до серьйозних наслідків ще не привела. Значнійші організації по містах існують тільки у Львові, Станиславові й Відні—серед тамошніх українських робітників. 2—3 видатніщих агітаторів і діячів партії (М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень) переважно виступають на вічах, які влаштовують польські соціяль-демократи. Партія має дві невеличких газети—«Волю» у Львові і «Землю і Волю» в Чернівцах. В січні 1906 року відбувся партійний зьїзд у Львові, при участи делегатів від польських соціялістів і українських соціяль-демократів з Росії, а також кількох десятків селян Збаражського повіту.

Москвофільська партія, як ми вже зазначили, хилиться до упадку. Після того, як вона стратила моральну й матеріяльну підтримку з Росії, де вже стало не до неї, з ослабленням бюрократичного абсолютизму в Росії, москвофіли загубили точку опори і вся їх ідеологія опинилась у повітрі. По інерції ще відбуваються іноді зьїзди партії; значні матеріяльні засоби, як, наприклад, узурпований москвофілами «Народний Дім» у Львові, дають їм змогу видавати далі свої газети «Галичанинъ» і популярне» «Русское Слово» та ще пару нікмечних листків, і підтримувати ріжні москвофільські інстітуції й товариства, засновані паралельно зо всіма подібними інстітуціями українськими. Характерною рисою в житті москвофільського напрямку являється новіша течія серед молодших його членів, яку можна б назвати ліберальною, котра заявляє про свою прихильність не до урядової Росії, але до народньої і зі співчуттям відноситься до визвольного російського руху. Але, як і старі, так і молоді москвофіли все більше тратять грунт під собою, і навіть появлення

Digitized by Google

тієї новішої течії єсть признаком лише близької агонії всього напрямку, який приніс таку безмірну шкоду для українського народа в Галичині.

Рух за виборчою реформою, який піднявся по цілій Австрії, в особливою силою прокинувся серед галицьких українців в нечуваній досі мірі. Всі три українські партії виступали солідарно, і бесідники однієї партії раз-у-раз виступали на вічах, скликаних иншою партією, забувши на де-який час партійні суперечки. По самих глухих закутках відбувались віча, на яких збірались сотні й тисячі народу. Відень завалювали сотнями телеграм з резолюціями, в яких ставилось домагання загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Особливо імпозантно вийшло всенародне віче, скликане національно-демократичною партією в початку лютого у Львові на площі Високого Замку, де зыхалось понад 40,000 народу з усіх сторін галицької України. За скликанням того віча агітували по краю всі три партії і на самому вічу промовляли поруч себе національ-демократи, радикали й соціяль-демократи. В резолюціях, поставлених Євгеном Олесницьким і одноголосно прийнятих велелюдним зібранням, містилось жадання загального, безпосереднього, рівного й таємного виборчого права, протест против усяких вийомкових постанов, у проекті реформи зроблених з метою покривдити народні маси Галичини, порівнюючи з иншими краями Австрії або східну, українську частину Галичини в порівнанню з західною польською, домагання виборчого трібуналу, щоб забезпечитись від виборчих насильств, заява, що тільки справедлива виборча реформа покладе основу для мирних відносин між обома народами Галичини.

Москвофіли змушені були силою ходу подій теж прилучитись до загального руху, але свою агітацію вели окремо від українських партій, і в самий день всенародного віча на Високім Замку скликали й собі віче у Львові в залах «Народного Дому», куди зібралось, коли вірити москвофільським газетам, біля 6000 народу. Резолюцію в головних точках ухвалено подібно до української.

Digitized by Google

Перший проект виборчої реформи, вироблений бароном Гаучем, призначав число членів парламенту 455 (замість давніх 425). З них на Галичину припадало 88 посольських мандатів: 61 для поляків, 27 для українців. Проект цей не задовольнив ні тих, ні других. Проти проекту виступило консервативне польське «коло», яке підтримувало заходи «всенімців» у справі відокремлення Галичини і виділення її в окрему країну на взір Угорщини, з самостійним парламентом. І всенімці, і коло польське були, кожне по своїому, заінтересовані в цьому відокремленню: всенімці бажали надати австрійській державі чисто німецький характер і, бачучи, що по урядовому проекту німці мали б у парламенті 205 послів, а ненімецькі народи 250, рішили домагатись того відокремлення, бо тоді од 250 ненімців відпало б 88 галицьких послів, і, значить, німцям була б запевнена перевага. Поляки, боячись, що при демократичному принципі загального і т. д. права вони втратять своє верховодне значіння в парламенті, коли зайде там мова про галицькі справи, теж уважали вигіднішим для себе відокремитись і порядкувати в Галичині вже по своїому. Одначе проект польсько-німецької спілки був відкинутий в парламенті. В Галичині проти нього повстали всі українські партії, а з польських тільки соціяльдемократи і селянська партія. Одначе польське коло не спинилось на цьому в своїх заходах проти реформи і поставило ряд домагань, які б і при новому законі забезпечували полякам перевагу над українцями. Австрійський уряд змушений був рахуватись із поляками. Не помогли резолюції українських віч, гарячі голоси в пресі, не помогла спеціяльна депутація до імператора; ця депутація, в складі якої було двоє членів палати панів (митрополіт граф Шептицький і єпископ Чехович), двоє послів до парламенту (Ю. Романчук і Король), два члена сейма (єпископ Хомишин і Олесницький), здобула авдієнцію в імператора і в самих лояльнійших висловах просила його, щоб «східна Галичина і український народ що-до безпосередности виборів були трактовані однаково з иншими краями і щоб також одержали число мандатів відповідне величині краю і числу населення».

Digitized by Google

Депутація ця, доповнена ще кількома видатними українськими діячами, була і в барона Гауча, але, крім загальних обіцянок, що «український народ буде задоволений, як слід», і закликів до тихого й мирного поводження, не почула нічого, що давало б справді надію на справедливе відношення до потреб українського народу в справі реформи виборчого закону. Віче на Високім Замку в своїй резолюції, між иншим, заявило про свою солідарність з цією депутацією.

Після невдатного торгу з польським колом за число галицьких мандатів, Гауч мусів піти в одставку. Проект його, який призначав українцям 31% мандатів замість 43%, які належать українцям (поляки та евреї становлять 57% галицької людности, и українці—43%), не задовольнив і другу сторону. Місце Гауча заняв бувший намістник Буковини князь Гогенлоге. Він предложив новий проект: з загального числа 494 мандатів Галичина мала дістати 102 мандата, з них 25—28 для українців, а решту—поляки. Галичина поділялась на 32 городських округа і 35 сільських. В городських округах усі 32 мандати запевнялись за поляками, а з сільських 16 округів західної Галичини давали полякам 32 мандати, а в східній Галичині по одному мандату в 19 округах здобували українці, а другий мандат в 11 округах здобували поляки і в 8 українці (сільський округ дає 2 мандата). На скільки покривджено було українців у проекті Гогенлоге на користь поляків, буде видно з того нерівного поділу округів, який давав змогу 54518 поляків оббірати одного посла і 104671 українців теж одного. Взагалі проект Гогенлоге давав полякам 73,5% мандатів, українцям 26,5%.

Гогенлоге продержався на своїй посаді тільки місяць і мусів піти слідом Гауча через новий конфлікт з Угорщиною. Наступник Гогенлоге борон Бек прийняв цілком проект Гогенлоге і передав його до виборчої комісії парламенту. Та комісія поробила незначні зміни в проекті: усіх послів у парламенті має бути 514; до 495 мандатів урядового проекту комісія додала 19, розділивши їх між окремими країнами й народами. Галичина здобула до призначених їй проектом Гогенлоге 102 мандатів ще 4 (поляки

Digitized by Google

3, українці 1 мандат). Таким чином Галичина посилатиме до парламента 106 послів: поляки—78, українці 28. «Коли взяти, говорить М. Лозинський [1]), під увагу тільки вкраїнську територію, східню Галичину, то побачимо, що проект призначує на ній українцям 28 мандатів, а полякам 30. Це значить, що виборча реформа, яку тепер робить Австрія, чинить український нарід на його власній землі політичною меншістю».

Всі протести й внесення, які робив український посольський клуб у парламенті (до нього належить 8 послів: Король, Кос, Романчук, Яворський, Барвінський Гладишовський, Длужанський і Мандичевський), нічого не помогли: парламент відкинув усі їх домагання й поправки. Українські посли змушені були до пасівного опору, обібравши формою його—сецесію. Посол Романчук іменем своїх товаришів зложив заяву, що українські посли більше не братимуть ніякої участи в нарадах над реформою і роблять одвічальними за шкідливі наслідки її для українського народу всіх тих, хто був її причиною; кінчається ця заява словами: «правительство і партії палати послів не зважили на найсправедливійші і найумірковапійші домагання українців, й обіцянки, данні їм короною, що з ними буде поступлено справедливо й рівномірно, не сповнено. Становище українців ні в чому не змінилося. Те, що вони мали дістати, віддано иншим... Ми, заступники українського народу, не можемо помагати обдирати його з прав через дальшу участь в ухваленню цього закона. Ми констатуємо, що коли український нарід досі вірно справляв свої обовязки супротив держави й корони, вони своїх обовязків супротив українського народу не додержали. Через це в імени українського народа оголошуємо торжественний протест проти цього рабунку його прав. Заявляємо, що не признаємо за закон цих ухвал, якими знасилувано нас, і які австрійську державу покривають соромом. Всіх тих, що винні цим ухвалам, робимо одповідальними за їх наслідки. З цього часу не братимем участи

[1]) «Нова Громада», 1906, кн. 10, ст. 123.

Digitized by Google

в нарадах над виборчою реформою» [1]). Центральний орган української національно-демократичної партії—«Народний Комітет» оповістив у «Ділі» (ч. 229) «Протест українців галицької землі» проти принятого в комісії проекту виборчої реформи. Само собою, обидва протести реального значіння й впливу на вироблення закону не мали, полишивши хіба слід в душі українського народа, додавши ще тієї ненависти, яку викликало ганебне поводження з ним шляхетсько-польської правлячої кліки. Палата послів і палата панів прийняли проект реформи, і нові вибори розпочинаються зараз уже на підставі нового закону. При всій своїй несправедливости що до українців новий закон має ще ту невигоду для них, що змінити його можна лише тоді, коли на це згодиться половина послів з Галичини; а тепер сливе $^3/_4$ числа послів складають поляки. Ясно, що зміни тієї дуже важко буде добитись.

Висловивши протести, заявивши про кривду українському народові при заведенню нового закону, українські політики беруться вже до виборчої агітації, щоб запевнити собі й ті придбання, які належать їм по новому закону. Всеж таки, як не як, українці здобувають в Галичині 20 нових мандатів, а всього матимуть разом з українськими послами з Буковини 33 голоси в парламенті, що становитиме вже де-яку силу.

Літній сезон 1906 року в Галичині зазначився цілим рядом хліборобських страйків, які нагадали знаменитий страйк 1902 року. Щоб зрозуміти, на скільки становище сільського робітника в Галичині примушує його братись за такі гострі способи боротьби, як загальний страйк, досить пригадати, що плата сільського робітника в саму гарячу пору не перевисшує 40 коп на своїх харчах, і навіть така ціна є здобутком великого страйку 1902 року. Уже з весни то тут то там почали вибухати страйки, і галицька адміністрація кидалась втихомирювати їх з таким же

---

[1]) «Рада», 1906, ч. 55.

Digitized by Google

запалом, з яким у Россії винищується «крамола». З приходом літніх робот польські власті приготовились до формальної війни, а в червні намістник Галичини, граф Потоцький (той, що насаждає у нас на Україні «інтензівну культуру», нищачи селянські сади—див. про це «Украин. Вѣстн»., ч. 10, статя В. Доманицького), видав упіверсал «До селянського населення», в якому обіцяв, що «де буде потреба, там виступлять жандарми і військо, котрі можуть насильство оружжем відперти... щоб забезпечити всюди спокій і свобідну працю для кожного... Де свої люде не хотіли б працювати, там переведуть жнива чужі люде, котрі заберуть заробіток, а місцеве населення потерпить страти, які вже не вернуться» [1]). Вельможний граф додержав свого шляхетського слова: надійшло літо, страйки почали вибухати, і власті взялись до роботи: «де тільки політична власть сподівалася страйку, туди заздалегідь приводила жандармів і військо. Всі політичні волі касувалися, а зачинався воєнний стан. Кожного, хто поважився агітувати за страйком, арештували, вигадуючи на його якесь злочинство, та замикали до-слідчої тюрми. За найменчий опір жандармові чи політичному урядовцеві та й загалом за все, за що суд не міг би засудити, засуджувала політична власть, в супереч конституційним законам, «адміністраційним робом», цебто на підставі перед-конституційних цісарських наказів. Одно слово—справжній воєнний стан, на скільки він можливий при формальнім істнуванню конституції» [2])...

Судові власті перевели цілий ряд аграрних процесів, видаючи дуже строгі засуди, бажаючи терорізувати селян, щоб не допустити в будучині до страйків. На скільки урядовий терор в силі заспокоїти аграрний рух, на це бачимо чимало прикладів і в себе дома. А що галицькі власті провокують у себе аграрний терор з боку селян, на це вже єсть фактичні докази...

---

[1]) «Літ.-Наук. Вістник», кн. VII, ст. 158.

[2]) «Нова Громада», X, ст. 127, статя М. Лозинського «Вісти з Галичини».

Digitized by Google

Культурне життя галицької України в 1906 році йшло своїм звичайним шляхом розвитку, виявляючись в зрості культурних і просвітних організацій, у розвитку шкільництва, журналістики у збільшенню літературного й наукового видавництва. Тяжкі обставини політичного життя Галичини приводять до того, що всякі здобутки на чисто-культурнім полі доводиться українцям виборювати з тяжкими зусиллями у поляків, і через те культурні справи приймають характер політичний і стають гаслом політичної боротьби. Кожну нову гімназію, кожну нову кафедру в університеті доводиться брати з бою, витрачаючи на цю боротьбу сили, які, при инших, більш счасливих обставинах, мусили б іти на боротьбу за чисто-політичні й соціяльно-економічні потреби українського народу. Значну участь, як духовну, так часом і матерьяльну, брали до останнього часу в житті Галичини українці російські. Теперь сконстатовано, що така участь за 1906 р. значно ослабла. Ми не вважаємо, як де-хто, таке ослаблення співробітництва українців у культурнім життю Галичини за обьяв якогось сепаратизму, а признаєм це цілком природним зьявищем: тільки теперь українцям російським одкрились двері для культурної роботи у себе дома, і нема нічого надзвичайного в тім, що вся їх увага звернулась на свої хатні справи, що вся їх енергія пішла на те, щоб положити у себе підвалини національної культури, бо кожна пропущена хвилина грозить безповоротно втратити позіцію. Як не як, український елемент в Галичині здобув собі позіцію безмірно міцнійшу, ніж на Україні російській. Нам пригадуються слова проф. М. Грушевського, сказані ще в самім початку 1901 року про випробовання моральної сили Галицької України, відбуте за останні десятиліття, — чи може вона двигати на своїх плечах, без помочи инших українських земель національний тягар: «Галичина частю витримала цю пробу. Хоч як дорога й цінна нам участь земляків з инших частин України, але річ очевідна, що ця участь вже есенціонального значіння в розвою нашої національної роботи не має: Галичина, в загалі австрійська Україна, в найгіршім разі може стояти своїми власними силами... Українська нація від національної смерти за-

Digitized by Google

безпечена—смерть перелетіла над нею»... [1]) Признаючи всю шкідливість усякого сепаратизму між ріжними частинами української землі, коли б тільки він прокинувся, і вірячи, що з зміцненням українства в його природнім осередку—наддніпрянській Україні—тим самим підіймуться шанси й його окраїн, ми вважаємо невідкладною потребою часу—звернути всі наші сили на це зміцнення у себе в Росії; через те й часове зосередження уваги наших українців виключно на своїх місцевих справах признаємо цілком оправданим з точки погляду й всеукраїнських інтересів.

Стан української школи в Галичині, як справедливо говорить М. Лозинський [2]), цілком залежить від політичного й соціяльного становища вкраїнського народу в Галичині: упорядкувати як слід українську школу в Галичині, значить — перше всього зруйнувати те політичне і соціяльне поневолення, яке налягло там на український народ. Поляки не тільки не дають українцям засновувати нові школи, але докладають ріжних заходів, щоб український народ як найменше скористався і з тих шкіл, які він має зараз. До таких заходів безперечно належить розпорядження краєвої шкільної Ради, які мають на меті обмежити вступ селянських дітей до середньої школи взагалі і не допустити спеціяльно українських дітей до гімназій, щоб таким чином перешкодити витворенню української інтелігенції. До таких же заходів можна зарахувати й систему, яка прикладається до українських народніх шкіл: обставляти ті гімназії так погано і обсажувати вчительський персонал такими силами, щоб відвернути українське громадянство від тих гімназій. Німим протестом проти цієї системи були в минулому році численні самовбійства серед учнів українських гімназій, які глибоко зворушили українське громадянство і довго служили предметом дискусії для преси. З конкретних здобутків 1906 року для середньої української школи можна вважати тільки одчинення при польській гімназії в Бере-

[1]) „Літ.-Наук. Вістник", 1901, II, ст. 86.

[2]) „Нова Громада", XI, „Українська школа в Галичині", ст. 71.

Digitized by Google

жанах паралельних відділів при I й II класах, де де-які предмети викладатимуться українською мовою. Це — замість повної гімназії, якої домагається українське громадянство (недавно відбулось селянське віче при участи 3.000 чоловік, на якому ухвалено домагатись повної української гімназії в Бережанах). Досі українці мусять обмежуватись 5 гімназіями, де страшенний наплив учнів. Поляки мають 49 гімназій і реальних шкіл, і на черзі стоїть спольщення німецької гімназії в Бродах.

Становище народної української школи в Галичині дуже сумне, і 1906 рік не приніс ніяких поліпшень для неї. По прежньому українська школа має утраквістичний, цеб-то польсько-український характер, по прежньому краєвий шкільний уряд старається заміщувати вчительські посади поляками й польками, які являються польськими національними агітаторами, вчать дітей відноситись з призирством до всього українського, натомість возвеличують історичну Польщу, польську мову й письменство— яко шляхетські, панські. На скільки це відповідає принціпам педагогії, коли вже не завданням української школи, яко такої, нехай судить читач. Єдиним проблеском у цій справі являється початок організаційного руху серед українського вчительства, змагання засновувати приватні вчительські семінарії, що збільшить кадри українських учителів і підійме їх моральний рівень.

В справі університетській, яка вже в нинішньому 1907 році приняла такий гострий характер одвертого руху, треба зазначити обьяви тої внутрішньої війни між польськими університетськими властями і вкраїнським студентством, що послужили прологом до грандіозної демонстрації в січні цього року. В лютому 1906 року дійшло вже до бійки і «барікад», спровокованих ректором Глозінським. Незабаром після того відбувся зьїзд української молодіжі з вищих шкіл Австрії, на якому ухвалено резолюцію, що вся українська академічна молодіж «висловлює українським студентам львівського університету своє признання за їх боротьбу за здійснення постулату самостійного українського університету у Львові та закликає їх, щоб у найблизшім часі ще з більшою енергією як досі повели акцію в раз прийнятім на-

Digitized by Google

прямі». Незадоволення росло протягом усього року; на кожному кроці українських студентів ображували в їх національному почуттю, кривдили в правах, аж доки не довели до тих подій, свідками яких ми були недавно.

З народопросвітних інституцій галицької України найповажніша— «Просвіта». Відогравши значну ролю в ділі культурного розвитку галицького селянства, останніми роками це товариство засвоїло собі якусь рутинність, що являлось тормазом до дальшого розвитку, і що почало викликати протести з боку самих селян, як це виявилось на загальних зборах «Просвіти» в літку 1906 року. На цих зборах відчитано справоздання, досить неясне з боку цифрових данних, хоч там і згадувалось про здобутки т-ва за 37 років його істнування: «десятки тисяч членів, мілійони примірників книжок, тридцять і кілька філій у краю, півтора тисячі читалень... нові економічні організації на полі промисловім, в спілках молочарських і господарських». В 1906 році «Просвіта» мала 17478 звичайних членів (які вступили до товариства з часу його заснования), 35 філій і 1550 читалень. В кінці року в товаристві здійснено де-які реформи в організаційній справі, утворено кілька нових комісій, які мають занятись запомогою народові що до справ економічних, і ухвалено видавати часопись «Письмо з Просвіти», яка почала виходити вже з нинішнього року.

Самою солідною культурною інституцією на Галицькій Україні, що має всеукраїнське значіння, являється Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Сподіваючись подати на сторінках нашого журналу докладнійший нарис його діяльности за минулий рік, ми зараз згадаємо тільки заснования при Товаристві Статистичної комісії. Завданням цієї комісії являється «справлення офіціяльної статистики, її планів і техніки: вона має звернути увагу на явища, полишені офіціяльною статистикою, вказати на недокладности, які виникають з невідповідних схем і способів, якими збірається і групується нею матеріял, і запомогти їх поліпшенню... При успішній організації статистичної роботи комісія, очевидно, буде в стані дати й безпосередно від себе

Digitized by Google

цінні причинки до пізнання нашого суспільного, культурного й національного життя» [1]). Коли пригадати, до якої тенденційности доходить польська офіціяльна статистика в Галичині, скільки аргументів черпають з її фальшивих матеріялів польські верховодячі круги проти культурно-національних домагань українців, то ясно буде, що успішний розвиток Статистичної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка матиме не тільки наукове, але й величезне громадське значіння, тому й саме її заснування ми вважаємо за факт грамадської ваги.

В 1906 році галицьке громадянство понесло втрату в особі о. Данила Танячкевича, одного з видатніщих і сімпатичніщих народовців старшого покоління. Покійний Танячкевич—фігура надзвичайно оригінальна й інтересна. Виховавшись під впливом перших ідей українства, принесених до Галичини разом з поезіями Шевченка в 60-ті роки, перейнявшись глибокою любовью до народу і, разом з тим, не маючи елементарних наукових відомостей про соціяльні й економічні справи, Танячкевич був щирим робітником на народній ниві, на скільки ту роботу розуміли кращі представники його покоління. Живучи серед злиднів, він посився з широкими проектами, які, на його думку, могли усчасливити його народ, завязував зносини з такими людьми як Драгоманов; але громадський розвиток Галичини ішов, хоч поволі, але невпинно шляхом звичайної еволюції, яку відбуває кожний народ в Европі, і Танячкевич почав одставати од того розвитку: він був де-який час послом до парламенту і належав там до опозіції, але прокласти нові шляхи для української політики йому не судилось. Він виявляв собою нам ідеальну постать священика-народолюбця з творів Франка («Панські жарти», «Місія»), але реальне життя розбивало всі його плани й ілюзії. Останні роки свого життя він одійшов од ширшого руху, хоча

---

[1]) «Літ.-Н. В.», 1906, VIII, М. Грушевський, «Із статистич. комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, ст. 309.

Digitized by Google

ще появлявся на ріжних зьіздах і вічах, одушевляючи слухачів своїми гарними й надзвичайно щирими промовами. Він був живою памяткою молодих років українства на галицькій землі, на-пів романтичною фігурою.

Москвофільська партія в 1906 році втеряла одного з своїх лідерів — Осипа Марчаловського. Енергійний діяч, талановитий журналіст і бесідник, небіжчик оддав усі свої сили на боротьбу з українським напрямом у Галичині, був щирим прихильником «істинно-русских» людей у Росії, до яких їздив за духовною й матеріяльною поміччю; в своїй боротьбі з українством не розбірався у засобах, і коли москвофіли мають повне право оплакувати в ньому одного з своїх стовпів і називати його смерть невинагородженою втратою, то прихильники щирого демократизму й поступу, а разом із тим дійсних інтересів українського народу в Галичині, ніяк не можуть згадати його «не злим-тихим словом».

Друга після Галичини українська країна Австрії—маленька Буковина жила в 1906 році, як і раніш, далеко меньш бурхливим життям, ніж Галичина. Правда, рух за виборчою реформою прокинувсь і там, але він не прийняв такої гострої форми, як у Галичині, так само як і парламентські відносини на Буковині не мали такої загостреної форми, як там. Довгий час українці на Буковині держались т. зв. правительственної політики, за що в нагороду дістали де-які концесії на культурно-національному полі. Потім, в початку 900-х років демократичні політики українські, румунські, німецькі й жидівські злучились в один «Вільнодумний Союз», який скоро розпався. Тепер українці виступають самостійно і організують свою, так звану народню партію, дуже близьку до нац.-дем. в Галичині. Органом її є газета «Буковина» і популярна «Руська Рада». Народня партія—найсильніша в Буковині. Один з проводирів її посол до парламенту Миколай Василько, здібний політик, був представником взагалі австрійських українців у парламентській комісії в справі виборчої реформи. Останні часи почала організовуватись на Буковині й українська

Digitized by Google

соціяль-демократія, обмежуючись поки діяльністю по містах. Вона видає й свій орган «Земля і Воля». Москвофіли, які давнійше верховодили в краї, тепер втеряли всяке значіння і виявляють з себе тільки малу консервативну групу, яка вступає в союз з румунами, щоб боротись з українцями. В початку минулого року буковинців інтересувала справа розділу черновецької православної епархії (буковинські українці—православні) на румунську й українську частину, щоб позбавитись румунізаційного впливу духовенства, яке має там переважно румунський характер. В життю Буковини замітну ролю відграє українське учительство, яке там далеко краще зорганізоване й свідомійше ніж у Галичині. На Буковині ж виходить і орган всього українського учительства Австрії—«Промінь», радикального напряму.

Найсумнійше виглядає з усіх українських земель Австрії Угорська Русь,—ті пів-мілійона угорських українців, що мешкають в чотирьох північно-східних комітатах Угорщини під Карпатами. Вони відрізані від решти українських земель і давно вже стали жертвою мадьярізації. Вбогі визискані з усіх боків, безпомічні в своїй темноті угорські українці з кожним роком усе більше піддаються мадьярізації, а від своїх злиднів шукають рятунку в еміграції до Америки. Інтелігенції зовсім нема, коли не рахувати купки духовенства, більшість якого змадьярізована, а меньшість по поглядам—москофільська. Ця меньшість видає дві анемічні газетки—«Недѣля» (в Будапешті) і «Наука» в Унгварі, які не мають впливу на народ, а своєю формою й змістом повні якоїсь чудної в наші часи схоластики. Двоє послів од угорських українців, які були вибрані до угорського сейму, записались до мадьярських клубів, і то ріжних. В 1906 році група українських семінаристів з Галичини задумала зробити візит своїм угорським землякам в Унгварі, але стріча показала взаємну відчуженість і відбулась холодно. Молоді українські семінаристи Унгвара виявили себе гарячими мадьярськими патріотами, які не хтять признавати морального звязку з рештою українського народу.

Digitized by Google

Щоб докінчити огляд життя австрійської України, треба сказать ще кілька слів і про українські колонії в Америці, заселені емігрантами з Галичини й Угорської Русі. Партійна групіровка серед наших американських колоністів ще не одлилась в цілком закінчені форми, але відбувається виразно на наших очах. Зараз істнує кілька напрямків, з яких кожен має своє періодичне видання. Головний орган американських українців—великий тижневик «Свобода», радикального напрямку, який виходить у Нью-Йорку. Він служить органом «Руського Народного Союзу», який чім далі то все більше розвивається. Другий великий тижневик «Канадійський Фармер» виходить у Віннінегу в Канаді і служить пів-офіціяльним органом канадійського уряда. Органом незалежної української церкви в Америці являється газетка «Ранок». Москвофіли з Галичини видають тижневик «Правда», а москвофіли з Угорщини — «Американсько-Русскій Вѣстникъ», на який мадьярський уряд дає субсідію. З подій 1906 року «Свобода» (1907, ч. 1) зазначує: «побудовано кілька церков, відбулось кілька театральних представлень, вечерків і засновано кількадесять братств іт. и. З конвенцій найважнійшою була конвенція «Рус. Нар. Союза», бо цілковито зреформувала цю організацію і посунула її на новий шлях. Від часу цієї реформи почався скорий зріст Союза, і нові члени приступають гуртом до нього». В українських колоніях Канади замітнійші події такі: «організовано кілька десятків українсько-англійських шкіл, засновано читальню в Віннінегу, закуплено будинок для Товариства імени Шевченка, засновано Канадійський Руський Народний Союз і Вільнодумну українську федерацію, відбулась конвенція незалежної української церкви, українське віче у Віннінегу, засновано кілька читалень. Жнива в Канаді випали дуже добре, тому минулий рік причинився не мало до полішшення матеріяльного побуту українських фермерів». [1]) Про бразілійську Русь можна сказати дуже небагато: релігійні суперечки займали всю увагу українських коло-

[1]) „Свобода“, 1907, I, ст. 4.

Digitized by Google

ністів. Американські українці живо інтересуються справами свого рідного краю в старому світі, доказом чого може служити успішне збірання грошей на користь поступових партій в Галичині і навіть в російській Україні: в 1906 році на користь «хлопського боєвого фонду» в Галичині і української соціяль-демократичної партії в Росії зібрали американські українці кілька тисяч корон.

Д. Дорошенко.

Digitized by Google

З українського життя.

Вибори до Державної Думи і передвиборчі репресії. Справа українських кафедр у Київі. Боротьба за український університет у Львові. Вибори до австрійського парламенту на галицькій Україні.

Новий 1907 рік застав російську Україну серед виборчої кампанії до Державної Думи. У друге ставала Україна до виборів, і яка велика ріжниця з минулим роком! Коли тоді, під свіжим вражінням усяких погромів, карних експедіцій, серед всіляких утисків і переслідувань українська людність здолала вислати до Думи опозіційно настроєну більшість, коли з української території пройшло всього 2—3 реакціонера, а селяне дали найбільш радікальний елемент серед послів, то тепер картина перемінилась. Реакція в громадянстві, одверта діяльність організованих чорносотенних партій, з якими на торішніх виборах сливе ніхто не рахувався, явна й тайна запомога цим партіям з боку адміністрації, спеціяльно-некористні для України (що до дрібних земельних власників) сенатські пояснення—зробили те. що, наприклад, на всю Полтавщину пройшов один поступовець, Волинь дала 7 селян—членів «союза рус. народа», а решта—реакційні аграрії й священики. Полтавщина, яка торік дала таких українських діячів, як В Шемет, П. Чижевський, таких свідомих національно селян, як Опацький, тепер посилає предсідателів «союза рус. народа» і реакційних аграріїв.

Від 9 українських губерній (київської, волинської, подільської, херсонської, катеринославської, полтавської, харьківської,

Digitized by Google

чернигівської, й бесарабської) обібрано 103 послів, з них 47 правих—монархисти й октябристи, 9 безпартійних (селяне з Поділля), решта—47 належить до опозіції. Губернії волинська, херсонська, полтавська й бесарабська дали виключно правих послів за 1—2 виїмками. Чернигівська, катеринославська й харьківська посилає сливе всіх—лівих. Од Київщини за вийнятком єпископа Платона, що пройшов послом від Київа незначною більшістю, та селянина Михайлюка, якого називають правим, решта — 14 послів належать до крайніх лівих. З свідомих українських інтелігентів, які пройшли цей раз до Думи, можна назвати свящ. А. Гріневича з Поділля й В. Вовка-Карачевського з Чернигівщини. Коли сюди залічити ще українця Ф. Щербину, який пройшов послом од Кубанщини, то оце й усе, на що можна сподіватись, коли в Думі доведеться організувати якусь українську фракцію. З послів-селян сочувае українській соціяль-демократії М. Вовчинський з Київщини. До «Спілки» (української організації рос. соц.-дем. партії) належать 2—3 київських посла, але, як відомо, «Спілка» відкидає національні українські постулати, і не признає важнішого з них—вимоги автономії України.

В передвиборчому рухові українці, яко організовані національні партії або групи, брали дуже невелику участь. На скільки відомо з тих дуже скупих і випадкових звісток, які доходили до преси, у виборах приймали участь організації української демократично-радикальної партії і української соціяль-демократичної. Перша приступила до блоку з иншими поступовими російськими та еврейськими партіями (кон.-дем., союз еврейської рівноправности) в Полтаві, Одесі, Лубнях і Кобеляках. Була чутка ще про блок поступових груп у Ромнах, де між иншим фігурували й українці, але про це докладних відомостей в пресі не оголошено і по цей день. В Полтаві на виборах виборців од города кандідат укр. рад.-дем. партії здобув по числу голосів друге місце (всіх кандітатів од блоку кон.-дем., укр. д-рад.,евр. союза рівнопр. було 6). В Одесі пробували українці виступати з окремим реестром, і в спілці з поступовими поляками та литовцями, нарешті увійшли до загального поступового блоку

Digitized by Google

Окремі українські кандідатури, переважно під прапором рос. кон.-дем. партії, ставились ще на Волині. Українські соц.-дем. в спілці з російськими й еврейськими соц.-дем. виставляли свої списки в Полтаві та Лубнях. Але в Полтаві вони здобули дуже не велике число голосів, а в Лубнях досягли своїм самостійним виступом тільки того, що розбились голоси поступових виборців і «провалилась» кандідатура торішнього посла В. Шемета.

Передвиборчі репресії, які торік мали більш випадковий характер арештовування назмання поступових людей, можливих кандідатів до Думи, тепер носили систематичний, планомірний характер. Поступових селян терорізовано арештами виборців; ніякі зібрання опозіційних партій не допускались і жадної одвертої агітації вести було неможна, тимчасом як праві й чорносотенні партії користувались повною свободою й навіть запомогою адміністрації. Не вільно було оголошувати навіть списків поступових виборців, і не одна газета понесла кару за пробу видрюкувати такий список. Взагалі картина виборів на Україні до другої Думи зовсім нагадувала класичний край «виборчих розбоїв»— Галичину.

Справа українських кафедр у київському університеті, яка викликала було такий живий інтерес серед українського громадянства, в останніх днях знову стала на порядку деннім в українського студентства в Київі. Одержавши, як і слід того було сподіватись, неприхильну відповідь ректора —від імени професорської ради, яка навіть не удостоїла студентів умотивуванням своєї одмови, студенти-українці рішили перенести свою справу на суд всього студентства київського університету. Рада студентських представників віднеслась з великим співчуттям до справедливих бажань студентів українців мати свої кафедри і поставила питання про ті кафедри одним з пунктів програми загально-студентської збірки, яка відбулась 15 лютого; перед тим, на всіх факультетських збірках виступали бесідники-українці і вияснили в промовах постулат українських кафедр, яко вимогу щиро-демократичного характеру, в інтересах культурного розвитку робочих мас українського народу. На загальній збірці, де було біля 3000

Digitized by Google

студентів, одноголосно прийнято резолюцію — домагатись заснування кафедр з українознавства в київському університеті і жадати від професорської ради мотивованої відповіді в сій справі.

В той час, як київські студенти домагались задоволення своїх національних потреб на університетському полі легальним шляхом, переходячи, очевидно, перший фазіс боротьби за українські кафедри, які реакційна професорська колегія трактує яко домагання політичного характеру, а не цілком природний культурно-національний постулат,—в той саме час їх львівські товариші були змушені ганебною провокацією польських узурпаторів львівського університету на розпачливу форму протесту, який виявився у грандіозній демонстрації 10 січня. В цій демонстрації вилилось все обурення, весь гнів наболілої душі цілого українського народу в Галичині, який гнобить і переслідує на кожнім кроці шовіністична польська кліка, яка зветься галицьким урядом. Треба було довгих років знущання над самими справедливими правами української молоді, топтання в багно самих елементарних проявів їх національного чуття, щоб довести до такого грізного й героїчного вибуху, як демонстрація у львівському університеті. Польська шовіністична преса була з початку просто приголомшена, а потім підняла скажений лай, вимагаючи, щоб учасників демонстрації було покарано самим лютим способом. Галицький уряд, покірний слуга польської гакати, зробив цілий ряд масових арештів українських студентів і держав біля 100 чоловіка їх в тюрмі цілий місяць, сливе не роблячи ніякого слідства, що виявляло саме вопіюще порушення законів і основ конституційної свободи. Треба було чотирьохденної голодовки арештованих студентів, треба було, щоб на справу звернула увагу європейська преса—цілий ряд самих виливових німецьких і французьких газет різко осудив цей акт польської сваволі, — треба було, щоб з Відня подали категоричний наказ увільнити арештованих, щоб галицькі власти схаменулись і випустили на волю борців за український університет. Справа львівських студентів глибоко зворухнула українське громадянство в Галичині до самих «низин» і безперечно являється з національного погляду актом великої

Digitized by Google

ваги. Слова передової статі київської «Ради» (ч. 41) цілком вірно передають оцінку подій українським громадянством по той і по цей бік кордону: «українське громадянство, яке від часу свого національного відродження в Австрії дізнавало тільки погром за погромом, яке від часу конституційної ери в Австрії не знає ні одної побіди над своїм національно-політичним і соціяльним ворогом—над польською шляхтою,—воно справді має чого високо держати голову. Це ж його перша побіда, одержана власними силами, силами його молодіжі, його надії на будучність. Правда, ця побіда безпосередно ні в чому не змінить його національно-політичного становища—становища безсильної політичної меньшости на своїй землі, але вона показала, що свого права дарма просити, — його треба брати!».

Серед зворушеного настрою од боротьби українських студентів за свої права в університеті, приступає Галичина до виборів до парламенту на підставі нового виборчого закону. Українська національно-демократична партія виставила свої кандідатури в усіх українських округах східної Галичини і в де-яких мішаних. В де-яких округах виставлено кандідатури укр. радикальної партії. Українські соціяль-демократи виставили свої кандідатури в трьох сільських і в одному городському окрузі. Їх підтримуватимуть там і перші дві українські партії. Всяке порозуміння з москвофілами, цією язвою українського народного організму в Галичині, українські партії відкинули. Есть надія, що і на Буковині пройдуть 5 українських кандідатів. Повне фіаско москвофілів на Буковині можна передбачати вже й зараз.

Д. Д—ко.

Digitized by Google

Українська література в 1906 році.

Разом з появою на Україні россійській української преси настала змога з 26 квітня р. 1906 друковати й українські книжки ріжного змісту,—не саму лишень беллетристику, як це тілько й можна було на підставі тайного указу з р. 1876. Зьявляються у нас підручники, наукові й публіцістичні книжки, популярні брошюри, пристосовані до потреб часу і. т. и. Одначе число їх в р. 1906 не було таке імпонуюче, як того можна було сподіватися, і галицькі видання і в минулому році, так само як і в попередні роки, перевисшили значно літературну продукцію України россійської. Одначе в огляді нашому ми не розріжнятимем виданнів загрянишних од наших і подаватимем їх спільно під окремими рубріками, як літературу, що не одріжняється тепер, як було досі, зовніщньою формою – „общерусскимъ" правописом—од галицького фонетичного: тепер мало не всі видання українські друкуються правописом фонетичним.

I. Археологія і історія.

Наукові праці з поля археології та історії, які повиходили в 1906 році минулого року, мало не всі—відбитки з „Записок Наукового Товариства" та з „Наукового Збірника", присвяченого проф. М. Грушевському. Усього з археології та історії України вийшло 32 книжки або брошюрки, всі у Львові, –ніі одної в россійській Україні.

Вадим Щербаківський. *Деревляні церкви на Україні й їх типи* (відбитка з LXXIV т. „Записок Н. Т. ім. Шевч."), стр. 1—22 (з 26 малюн-

Digitized by Google

ками). Автор об'їздив 99 сіл в повітах Сквирському, Бердичівському, Липовецькому, Таращанському, Київському та Радомисльському і подає знімки та пояснення про церкви однобанні, двохбанні, трьохбанні, пятибанні и девятибанні з XVII та XVIII в. в.

Еміль Шірер. *Політична історія Палестини від 175 р. перед Христом до 135 по Христі*. Перекл. М. Лозинський, Львів. ст. 306, 8°.

М Грушевський. *Історія України—Руси. Т. V, частина II*, ст. 385—686, 8°. (Збірник істор.-фильософічн. секції Науков. Товариства ім. Шевченка, т. IX). В цей том (II частина) увійшло: Організація церковна, утворення уніятської церкви, примітки, показчик імен і річей. В перших двох розділах подано огляд церковного життя на Україні в XIV—XVI ст.: історія православної церкви й її устрою та відокремлення од неї уніятської церкви (Берестейский Собор 1596 р.). Історію культурно-просвітного й літературного руху, викликаного підупадом православної церкви й заведенням унії, подано буде в дальшому томі разом з історією культурного життя в тих століттях.

Науковий Збірник, *присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904)*. I—VIII, 1—604, 8°. Про зміст цього збірника не говорю окремо, бо всі статті з нього вийшли відбитками і згадані будуть в цьому огляді на своєму місці.

Роман Заклинський. Пояснення одного темного місця в „Слові о полку Ігоревім". Передрук з „Діла". Львів., ст. 46, 8°.

Юрій Жаткович. *Нарис історії грушівського монастиря на Угорській Руси*, ст. 1—4. Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському". Монастир цей засновано ще перед XII стол. на правому боці р. Тиси. в теперішнім сиготському повіті, Мараморошського комітата

Др. Мирон Кордуба. *Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого*, ст. 27 (Відб. з „Науков Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

Др. Франко. *Причинки до української ономастики*, ст. 34 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. професс. М. Грушевському"). Автор, на підставі самих лишень призвищ в історичних актах, будує цілу теорію про еволюцію форми землеволодіння, про постання і розвій дворищ в Галичині в XVI—XVII стол.

Іван Крипякевич. *Русини властителі у Львові в першій половині*

Digitized by Google

XVII в., ст. 18. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин західньої України. *Зібрав і видав Михайло Грушевський. Частина* I. (Виданне Археографічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевчен. Ст. XV+182. 8⁰). Це передрюк з 63, 64 і 69 т. т. Зап. Н. Тов. ім. Шевч. Зібрано тут 132 документи XIV—XVI в. (перший—1361 р., останній—1574). Документи зібрано видавцем у львівськім краєвім, у київськім головнім, у варшавськім головнім і московськім міністерства справедливости архівах.

Др. С. Гінтер. Історія географичних відкрить у XV—XVI ст. З географічн. карт. Перекл. з німецького М. Чайковський. стр. I+160, 8⁰.

Василь Доманицький. *Чи була реформа Баторія*, ст. 12. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“). Зведено до-купи відомости про так звану „реформу“ Баторія і ще раз зазначено, що жадної реформи Баторія, про яку говорять українські літописці, не було.

Левко Маячанець. *Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII столітту*, ст. 64. 16⁰. Цінна праця визначного українського історика, укритого під псевдонимом. Видрюкована вона була вперше в журналі „Зоря“ р. 1894.

Осип Чайковський. *Початки гетьманування Петра Конашевича Сагайдачного*, ст. 8 (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

Будзиновський В. *Хмельниччина в Галичині.* На підставі матеріалу зібраного і обробленого д-ом С. Томашівським. Львів, стр. 48, 8⁰.

Денис Коренець. *Повстанне Мартина Пушкаря*, ст. 32. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“).

Василь Герасимчук. *Перед чудновською капманією* (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Стефан Томашівський. Словацький висланник на Україні (1708—1709), ст. 48 (Відб. з „Науков Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“). Дуже цінне джерело для внутрішн. історії лівобічн. України на початку XVIII ст.

Федір Голійчук. Филип Орлик в Галичині, ст. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

Digitized by Google

Іван Джиджора Реформи малоросійської колегії на Україні в 1722—3 р.р., ст. 22 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському"). Автор доповняє прогалину в так званих „пунктах Вельяминова", які видрюковала давніще А. Ефименко в «Кіевской Старинѣ".

Іван Джиджора. Україна в першій половині 1738 р. ст. 14. (Відбитка з „Записок Н. Тов. ім. Ш., т. 69").

Володимир Гнатюк. Зносини Українців із Сербами, ст. 36. (Відбитка з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському"). Автор говорить про зносини особисті і литературні, почавши з XI і до XVIII ст.

Іван Созаньский. *До історії участі галицьких Русинів в словянськім конгресі в Празі* 1848 р. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXII". У Львові, 18, 8°.

Михайло Зубрицький. *Велика родина в Мшанці, Старосамбірського пов.* (Відбитка з „Записок Н. Т.", т. 73). Льв., стр. 6, 8°.

Іван Крипякевич. *Автобіографія Холмського священика з першої половини XIX віка* (Відбитка з „Записок", т. 73). У Львові, 16, 8°.

Михайло Зубрицький. Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст., ст. 24 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському").

Іван Кревецький. *Цуцилівська трівога в 1848 р.* Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині, ст. 38 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

Іван Кревецький. *Аграрні страйки і заколоти у східній Галичині в 1848—49 р.р.*, ст. 23. (Відбитка з фелетону в „Ділі").

Іван Кревецький. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака), ст. 16. (Відб. з „Записок Наук. тов. ім. Шевч.", т. 70).

Іван Кревецький. *До історії організування національних гвардій в 1848 р.* Польська „нелегальна" гвардія в Станіславові. (Відб. з "Записок Н. Т.", т. 73). У Львові, 18, 8°.

Ш. Сеньобо. *Церква й католицькі партії в XIX ст. Переклав Ів. Кревецький*, ст. 76. У Львові (Літерат.—Наук. Біб., с. II, 133—134).

Е. Цеклер. *Закон Єзуїтів.* Перекл. з німецьк. Д. С. Стр. 133, у Львові. В книжці цій подано історію заснування, розвою і діяльности ордену Єзуїтів, кінчаючи XIX ст.

ФЕВРАЛЬ. 1907. П—3

Digitized by Google

II. Історія літератури і мови.

Усього вийшло 35 великих та малих праць,—переважно видання „Наукового Товариства імени Шевченка у Львові“. Зпосеред цього числа 6 на Україні россійській (у Київі), 2—у Жовкві, решта у Львові.

Володимир Лесевич. *Помпеянське Ізіюм, памятка боротьби східніх культів за перевагу в греко-римськім світі*, ст. 12. Відб. з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському“).

Др. Іван Франко. *Налывайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди* (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському“). Автор показує, як на джерело для цієї легенди, на світову легенду, приложену до Акрагантського тирана Фаляриса, що палив, як каже Піндар, своїх ворогів у мідяному бику.

Памятки українсько-руської мови і літератури. *Видає археографічна Комісія Наук. Тов. ім. Шевченка, том. IV. Апокріфи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Том. IV. Апокріфи есхатольогічні.* Стр. XLV+524, 8°.

Франко Ів. Откровеніе св. Степана (Студія над одним мало відомим апокрифом). (Відбитка з журн. „Кіевская Старина“).

Др. Ів. Франко. *Святий Климент у Корсуні, причинок до історії старохристиянської легенди*, стр. XVII+307. (Відб. з „Записок Наук. Т. ім. Шевч.“). Вельми цінна праця, вихідною точкою для якої послужили корсунські легенди про Климента пану та їх розширення на Руси і культ Климента в руській церкві. Автор уживає порівняної методи, розглядаючи корсунські легенди поруч з західними легендами про Климента.

Зенон Кузеля. *Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности.* Розбір мотивів звязаних із його іменем, стр. 154 (Відб. з „Записок Н. Тов. ім. Шевч “, т. т. 67—70).

Зенон Кузеля. *Славянські баляди на тему: Хлопець перебирається в жіночу одіж*, або каже себе занести в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести. Стр. 38 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. М. Грушевському“).

Щурат В. *Перегринація или Путь до Іерусалиму Данила Архимандрита Корсунского з Білой Россіи. Середновічна памятка старорускої літератури в редакції XVI в.* Жовква, стр. 42.

Др. В. Щурат. *Грунвальдська пісня* (Bogurodzicza dzewicza). *Памятка западно-руської літератури XIV в.* Жовква, стр. 52 (на

Digitized by Google

окремій картці фотографичний знімок тексту Матія з Грохова). Автор силкується довести, що з боку мови і змістом своїм „Bogurodzica“ не спеціально польський твір, а церковно-славянський, в білоруській традиції.

Проф. А. Кримський. *Деякі непевні критерії для діялектольогічної клясифікації старорускихъ рукописів* 8+64 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському). Цінна стаття, в якій автор виказує хиби де-яких дослідників (найбільше А. Соболевського), що залічують до українських рукописів (XII—XVII ст.) такі, які або великоруські, або білоруські.

Памятки українсько-руської мови і літератури, *видає Археографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Том V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. Др. Кирило Студинський.* Том. I, стр. LXII+314. Цінна збірка матеріалів (передрюків рідких брошюр та рукописних праць), які стосуються до історії унії в 2-й половині XVI та на початку XVII ст.

Володимир Перетц. *Українські питання в освітленню польського поета XVII в.*, стр. 18. (Відбитка з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. 71). Автор подає гадки про козацтво і Україну в віршах Є. В. Коховского (1630—1699).

Стороженко М. Нарис історії Західно-Европейської літератури кінця, XVIII ст. Львів. Видання „Укр..-руської Видавн. Спілки“.

Др. Іван Франко. *Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка.* Ст. 66 (Відб. з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“, т. 70). Дуже солідна праця, оперта на джерельному матеріалі.

Франко Іван. *До історії українського вертепа XVIII в.* (Відбитка з „Записок“, т. 71—73). Льв. 152, 8⁰.

Іван Созанський. *До біографії й літературної спадщини Івана Вишневича*, стр. 8 (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Ш“., т. 69—70).

Михайло Тершаковець. *Причинок до студій над М. Шашкевичем*, стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському)“.

Сергій Єфремов. *Офіціяльна російська критика на Шевченка з 1865 р.*, стр. 10. (Відб. з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“.) Про оборону Шевченка урядовцем Канністом.

Мировець В. *Твори Віктора Забіли.* Київ, стр. 93, 8⁰ (Відбитка з «Кіевск. Старины»). Зредагував і вступну статю додав В. Мировець.

Digitized by Google

Писання Юрія Осипа Федьковича. Перше повне критичне видане. Том III, І. А. Драми (Видає фільольогічна секція Наук. Тов. ім. Шевч. Т. III). Стр XX+456, 8°. В цьому томі уміщено: передмова (редактора О. Колесси), 2) Так вам треба, 3) Довбуш (у 3 редакціях), 4) Як козам роги виправляють.

Розвідки Михайла Драгоманова *про українську народню словесність і письменство.* Зладив М. Павлик. Том. III. Ст. 6+362, 8°. (Збірник фільольогічної секциї Наук. Т. ім. Шевч. т. VII). Цей збірник ведьми цінних фолькльорних праць М. Драгоманова містить в собі праці, розкидані по часописях російських, галицько-українських, французьких, англійських, італійських та болгарських. Для деяких статьїв видавець одержав рукописні оригінали та поправки самого автора, через що це видання має ще більшу ціну.

Будзиновський В. *Козаки у Степана Руданського*, з поясненнями В. Будзиновського. Львів., стр. 52, 8°.

Будзиновський В. *Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновского.* Львів, 327, 8°. Зміст: І. Пісні думи про боротьбу з татарами і турками. II. Про боротьбу козацтва з Польщею. III. Про знищення Запорожжя.

Михайло Мочульський. *Олександер Кониський. Біографічно-літературний нарис.* стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

Др. С. Томашівський. *Володимир Антонович.* Його діяльність на полі історичної науки. З нагоди ювилею. Стр. 98. Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника"),

В. Доманицький. *Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювилею наукової і громадянської діяльности*, стр. 20 (з портретом ювиляра) (Відбитка з журналу „Нова Громада"). У Київі, 20, 8°.

Володимир Гнатюк. *Народня поезія на Бойківщині*, стр. 20. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському").

Др. Хв. Вовк. *Кавказ і Карпати. Де які проби етнольогічних зближень*, стр. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

Коломийки, *т. II. Зібрав В. Гнатюк.* (Етнографічний Збірник, т. XVIII), стр. 316, 8°. Д. Гнатюк зібрав надзвичайно цінну, грандіозну збірку (до 10 000). Коломийок, яких вийде 5 або 6 томів. Введені до купи в систему, коломийки одбивають в собі сучасне народне життя, громадське і індівідуальне, у всіх його проявах, даючи

Digitized by Google

свідоцтво про здорову, чисту, рухливу і невтомно творчу душу нашого народа.

Галицько-руські народні мелодії, *зібрані на фонограф Йосифом Роздольським. Списав і з редагував Станіслав Людкевич.* Часть І. Стр. XXIII+187, 8⁰.

Матеріяли до українсько-руської етнольогії. Т. VIII. *Дитина в звичаях і віруваннях українського народа.* Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. Обробив др. Зенон Кузеля. У Львові. Ст. VIII+VI+222, 8⁰.

Мартинович П. *Українські записи.* Київ., стр. 317 (одбитка з журн. „Кіевская Старина").

Демуцький П. Народни украинськи писни. В Кыйивщыни запысавъ голосъ и слова П. Демуцкый. Частына перша. К. 1905 (вийшла р. 1906), стр. XI+68+II.

О. Пчілка. *Українські узори* (альбом), Київ, виданне 3-е.

III. Критика, публіцистика, філософія, право та економіка.

Усього 25 книжок та брошюр, з них—6 на Україні російській (5--у Київі, та Петербурзі), 2—в Чернівцях на Буковині, решта—у Львові.

Др. Люйо Брентано. *Етіка і народна господарка в історії.* З німецьк. переклав Микола Левицький. (Бібліотека для суспільних наук. Ч. І). Чернівці, 46, 8⁰.

Бах. *Економічні нариси.* З російського переклав І. К. Видавництво „Праця". Стр. 80. 36⁰.

Бебель А. та Пернерсторфер Е. *Національна та інтернаціональна ідея.* Переклад з німецької мови. З передмовою і додатком Б. Грінченка. У Київі, стр. 2+38 (відбитка з „Нової Громади").

Пр. Др. Ол. Колесса. *В честь Т. Шевченка. Промова виголошена на концерти в сорок пяті роковини смерти поета* у Львові дня 17 мая. Львів, стр. 20.

Драгоманов М. *Шевченко, українофільство й соціялізм.* Дуже цінна праця, з предмовою Івана Франка. Львів, стр. XII+158. (Літер. Наук. Бібл. С. І. ч. 87). Передрюк з женев. „Громади". Дуже цінна праця для оцінки поглядів і діяльности Шевченка.

Драгомонов. *Козаки.* Львів, стр. 50, in, 16⁰. (Літерат.-Наук. бібліот. ч. 122). Праця була надрукована р. 1887 по німецьки, в загальній енціклопедії Ерша і Грубера. Тепер звідти її перекладено.

Драгоманів М. *Літературно-суспільні партії в Галичині (до р. 1880).* Львів.

Digitized by Google

Драгоманов М. *Рай і поступ.* Видавництво „Ранок". Київ., стр. 95. Передрюк цієї книжки—велике придбання для української літератури. Її з великим інтересом і котристю для себе прочитає і інтелігент, і розвинутий селянин.

Ф. Сірко. Т. Шевченко і його думки про громадське життя. Львів, стр. 100, in 16⁰. (Літер.-Наук. Бібл., ч. 123). Це передрюк з 4 книжки колишньої Женевської „Громади". До цієї праці Драгоманов поробив примітки, а з приводу її написав чималу працю„ Шевченко, українофіли і соціялизм".

Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876—1877). *Зладив і видав М. Павлик.* Львів. Стр. 36.

Листи М. Драгоманова до Івана Франка і інших. (1881—1886). Львів, стр. 12+272, 8⁰. Дуже цінна збірка листів, яка малює нам громадське галицько-українське життя тогочасне і кидає світло на деяких головніших українських діячів.

Барвинський О. *З останіх десятилітій XIX віку.* (Відбитка з „Руслана"). Львів, 40, 16⁰.

Павлик М. *Москвофільство та українофільство серед австроруського народу.* Львів, стр. 82.

Павлик М. *Із за загального виборчого права в Австро-Угорщині.* Чернівці, стр. 12. З друкарні тов. „Руска Рада".

Іван Джиджора. *З новійшої української історіографії (А. Ефименко. Южная Русь, I—II),* стр. 24. (Відбитка з 71 тому „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка").

Причинки до історії „Народного Дому" у Львові, стр. 56, 16⁰. (передрюк з „Діла").

Михайло Лозинський. Маркс-Енгельс-Либкнехт про відбудоване Польщі. Стр. 18 (Відбитка з „Науков. Збірника", присвяч. проф. М. Грушевському").

Б. Грінченко. *Якої нам треба школи.* У Київі. Стр. 36, 16⁰. (Відбитка з „Громадської Думки").

Б. Грінченко. *Народні вчителі і вкраїнська школа.* Видання „Громадської Думки", стр. 50 (Див. про неї в 1 книжці „України").

Б. Грінченко. *Тяжким шляхом. Про українську школу.* (Відбитка з газети „Рада"), стр. 96 (див. про неї в 1 книжці „України").

Письмо *українських селян-радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів россійської Державної Думи в Петербурзі.* Видав М. Павлик. Львів, стр. 15, in 16⁰.

Digitized by Google

Правник. *Реформа виборчого права в Австрії.* (Відб. з „Часописи правничої і економічної", т. IX), Льв., 138, 8°.

Василь Панейко. *Трест. Правно-економічний нарис.* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.", т. IX). Льв. 46, 8°.

Микола Бодруг. *Про закази позбуваня* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.", т. IX). Льв. 46, 8°.

Яр. Ільницький, Ан. Дольницький, Л. Кульчицький. *Із судейської практики* (Від. з „Часоп. правн. і економ.", т. IX). Льв. 28, 8°.

IV. Популярні видання.

Усього популярних книжок за рік 1906 вийшло українською мовою 62; з цього числа на Россію припадає 48, а саме: Петербург—17, Київ — 19, Харків — 5, Полтава — 6, Житомір, — 1, Гайсин — 1, Острог — 1, Москва—1. Заграницею тілько 14, а саме: у Львові—5' Чернівцях—4, Стриї — 1, Жовкві—1, в Тарнополі—1, Вашківцях—1; в Америці, въ Скрентоні—1.

Др. Іван Копач. *Що таке людське думанне?* Відбитка з „Учителя". Льв., стр. 50, 8°.

Який буває державний лад. *Переказала З. М.* Видавництво „Викъ", № 55. К. 71, 16°. Коштом книгарні „Кіевской Старины". Дуже добре і цікаво написана брошюра.

Др. М. Л. *Про организаций і держави.* У Чернівцях, стр. 34, 8° (Видан. Тов. „Русска Бесіда". № 189).

І. Сигов. *Що таке народна воля?* З російськ. Видавництво „Праця". Спб., 8 стр., in 16°. Дуже кепський переклад досить цікавої брошюри Сігова.

Робочый день. *Зъ Волохова переробывъ Б. М.* Харьковъ, 32, 16°. Вид. „Издат. Комитета Харьк. Общ. Грамотн.", № 126.

Дікштейн. *Хто з чого живе.* Спб. стр. 29. (Видавництво „Боротьба", ч. 2). Переклад брошюри відомого популярізатора, польського соціял-демократа С. Дікштейна.

П. І. *Як збіраються і куди повертаються народні гроші.* Видавництво „Праця". Петерб. 26, 16°. Книжечку написано не погано і з знанням тієї справи, про яку автор узявся писати; в ній безліч друкарських та авторських помилок.

Digitized by Google

Полуботок. *8 годин праці.* (Переробка по Зейделю, Турову і Бюісонну). Спб.. 13 стр. (Видавництво „Боротьба“, ч. 3).

К. Квітка *Прави що до виборів. За В. Водовозовим.* Спб., стр. 36. (Видання „Благоторит. Общ.“, № 42).

К. Квітка. *Прави що до виборів. Книжка друга.* Спб., стр. 29. (Видання „Благотвор. Общ.“, № 43). Цінні брошюрки, написані зрозуміло і доступно для читача з простого люду.

К. *Початки науки про прави конституційні.* Вид. „Благотворит. Общ. изд. общеполезныхъ и дешев. книгъ“ № 47). Спб., стр. 64, in 16⁰.

Царський Маніфест 17 октября 1905 року. Спб., стр. 16, 16⁰. Популярно і добре написана брошюра, в якій пояснено, які права дає громадянству Маніфест 17 октября та як треба розуміти ті „волі“, що він заводить.

Ф. Д. *Всенародня Установча Рада (Всенародное Учредительное Собраніе).* Видавн. „Боротьба“, № 4. Спб. 30, 16⁰.

Національна Рада. (*Епіграф: Боріться—поборете!).* Изд. Н. Е. Парамонова „Донская Рѣчь“, №155. Спб., стр. 10, in 16⁰. Це уривок з історії великої французької революції,—уривок за для народу непопулярний і мало зрозумілий; переклад чи перерібка — кепський; зразок мови: „рішучі *людини*“, „не-нависні народові *людини*“.

Л. Мартов. *Новий закон. Переклад з россійського.* Спб., 14 стр., in 16⁰ (Видавництво „Боротьба, № 1). Брошюра про россійський виборчий закон з погляду вимагання вселюдського, рівного, простого і таємного виборчого права. В брошюрці багато дуже прикрих помилок, як і у всіх брошюрах видавництва „Боротьба“.

Що то було сказано у Царськихъ Маніфестахъ *видъ 6 августа и 17 октября сего року.* Житомиръ. 10 стр. Книжечка підписана: „Сусида“. Імя цього автора стрічається цього року вперше, одначе слави українській літератури не зробить. Маніфести пояснено в напрямку „правового порядку“.

В Державній Думі. Видання „Громадської Думки“. У Київі, стр. 49. Книжка розіслана була передплатникам додатком до № 133 газети

Digitized by Google

Міститься въ ній: Маніфест 17 жовтня, Тронна промова, Відповідь Думи на тронну промову, Декларація міністерства, Промови членів Думи.

Де-що про автономію України. Харьків, 15 стр. Виданиство „Селянська воля". (Передрюки з „Запоріжжя" та Хлібороба"). Дві статійки: Як вільних козаків зроблено крепаками та „Про автономію". Обидві статійки не досить популярні і не досить добре написані.

П—ш М. *Автономія України в світлі „соціяль-демократичної критики. Відповідь т. П. Лукашевичу.* („Вѣстникъ Жизни", 1906, 1 и 2. П. Лукашевичъ: Украинскія національныя партіи). Відбиток з 4 числа „Вільної України. Спб., 24, 8⁰.

Як жив український народ. Коротка історія України. Київ, стр. 48, 8⁰. (Видавництво „Вік", №56). Дуже гарно написана книжечка, що за кілька місяців розійшлася в числі 10.000 примірників.

Падалка Л. *Про землю і людність в Русі-Україні.* Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 3.

Б. Грінченко. *Оповідання з української старовини.* І. Київська держава і татарське лихоліття. У К., стр. 96, 8⁰. Друковалося попереду в „Громадській Думці".

С. Баран. *Многострадальний народ. Огляд історії українського народу* (Видавництво А. Бончевського, Читальня. Ч. 23—24). Скрентон, Па. Ст. 48, 8⁰.

М. Драгоманов. *Про українських козаків, татар та турків.* З додатком про життя М. Драгоманова. Київ, стр. 64, 16⁰. (Видавництво „Просвіти", Ч. 1). Це передрюк відомої книжки Драгоманова видрюкованої вперше р. 1876.

Кобзарські Думы. Вид. „Издат. Комит. Харьк. Общ. Грамотности". № 125. Харьк., 8⁰, 16⁰. Подано 12 кобзарських дум з поясненням до них у примітках.

Михайло Лозинський. *Гайдамаччина. З історії народніх рухів на Україні в 18-тім столітю.* Львів, стр. 46. Накладом Вячеслава Будзиновського. Популярна книжка, написана досить добре на підставі історичних монографій Антоновича і Шульгина. Автор, на жаль, не зачепив новіщих матеріалів, що зьявилися на світ останніми часами.

Олександеръ Македонський, *велыкый войовныкъ.* Оповидання. Выдавництво „Викъ". № 53. Коштом книгарні „Кіевской Старины". К. 92+4, 16⁰. Брошюра написана цікаво, гарною мовою.

Digitized by Google

Д. Дорошенко. *Якъ видкрыто новый свитъ.* Спб. стр. 55 (Видання „Благотворит. Общ. изд. общепол. и дешев. книгъ", № 38). Користна книжечка, уміло написана; з боку форми—де які недогляди.

Ст—кий А. *Первоучители славянъ. (Про Кырыла и Мефодія).* Петерб., стр. 32 (Видавництво „Благоторит. Общества", № 41). Брошюра написана популярно, чистою мовою; вадить тільки, що виклад якийсь обрубий, автор пише короткими реченнями, конспективно.

Д. Дорошенко. *На громадській роботи (про Пантелеймона Кулиша).* Спб., стр. 32 (Видавництво „Благотворит. Общества", № 40). Брошюра написана популярно, зрозуміло і доступно для сільського люду.

Куліш П. *Листи з хутора.* Львів, стр. 86, in 16⁰ (Літерат.-Наук. Бібліот. ч. 122). Подано тут. Лист I та II. Про городи і села; Лист III. Чого стоїть Шевченко яко поет народній; Лист IV. Про злодія в селі Гаківниці.; Листъ V. Хто такий хуторянин? Додаток: Сіра Кобила.

Др. М. Л. *Спадковий порядок і тестамент в Австрії.* Чернівці, стр. 80, 8⁰ (Видавництво „Руска Бесіда", ч. 186—187).

Сусида. *Найважнищи хазяйськи справы.* Розмовы зъ селянамы на пяты вечорахъ (Про чоловика.—Про право власности.—Про гроши и торговлю.—Про „правытельство"). Київ, стр. 62, in 16⁰. Видання Е. Череповського. Досить шкодлива брошюрка, яка має на меті затуманювання селянських голов.

Земельна справа въ Новій Зеландії (З додатком й одмінами з московської мови переказала М. З.). Київ, стр. 16, 16⁰ (Видавництво „Просвіта", ч. 2). Брошюра написана популярно і інтересно.

Ѳ. Загуменюкъ. *Друге пысьмо родичамъ о земельныхъ вопросахъ.* Острогъ, стр. 10 (Року видання не поставлено, але дата на „пысьми": 25 декабря 1905 г.).

Переход на хуторі. *(Від Гайсинської Земської Управи).* Гайсин, стр. 26, 16⁰. Анонімний автор брошюрки наводить цілу низку незлічимих благ, як що селяне заходяться та усі порозселяються по хуторах.

Демянко. Порада по хліборобству. 2 кн. Полтава.

В. Василенко. *Вжитки селянські по Полтавщині.* Видруковано коштом фонда імени О. О. Русова. Петерб., стр. 39 (Видання „Благотворит. Общества", № 45). Книжка цікава: на числах показано сумне економічне становище селян. Не можна лишень не

Digitized by Google

пожалкувати на недогляд видавців на стр. 39, де автор допустив дуже немилий lapsus, а власне: „гайдамацтво (по письменному — „хулиганство“). Невже ж то увесь гайдамацький рух оснований був на самому лишень руйнованні та грабівництві? Невже ж в тому рухові не було ніякого ідейного підкладу?

В. Доманицький. *Селянська доля.* Київ, стр. 56, 16⁰ (Передрюк з „Громадської Думки“). Про матеріальне (головно—земельне) становище селян в Західній Європі, в Россії та на Вкраїні, з коротенькою історією кріпацтва в Європі і у нас.

В. Доманицький. *Товариські крамниці.* Спб., стр. 40. (Видавництво „Благотворит. Общества“, № 39). Про те, як засновувати „Потребительні Товариства“ по селах та як вести справи в них.

В. Доманицький. *Про сільську кооперацію.* (Про товариства потрібні на селі). Київ, стр. 40, 16⁰ (Передрюк з „Громадської Думки“). Про те, як засновати товариства Позичково-Зберегальні, Кредітні, Сільськогосподарські та инші.

Іван Петрушевич. *Спілкові крамниці сист. Рочдель.* („Крайцарове видання ім. Тар. Шевченко“). Чернівці, 1906, 15, 16⁰. Автор не дає ніяких фактів, ні чисел з приводу сільських крамниць, а просто, без жадних доказів, прикладає до них характеристу, що це „гнізда визиску і деморалізації, з яких найбільші зиски мають ріжні вороги та пявки нашого народу (!)“.

Т—ич Василь. *Про ощадність.* З нім. перевів для руских селян Василь Т—ич. Чернівці, стр. 49. (Видавництво „Руска Бесіда“, ч. 182—183).

І. Лахно. *Про бжіл.* (Додаток до № 25 Часописі „Хуторянин“). Полтава, стр. 40, 8⁰.

Левицький М. *Як рятуватися при наглих випадках.* Київ, стр. 22, 16⁰ (Відбитка з „Календаря Просвіти“, ч. 3). Дуже користна і давно потрібна книжечка, написана гарно и дуже популярно.

Гр. Коваленко. *Як ми боронилися від холери. Оповідання.* Стрий, стр. 34. Накладом „Ради Повітової“.

Горова Н. *Васыль Матюренко.* Оповидання. Кывъ, 56, 16⁰. Изд. К. Общ. Грамотности.

Горова Н. *Якъ берегтыся одъ хворобъ.* К. 16, 16⁰. Изд. Кіевск. Общ. Грамотности. Обидві брошюрки написані, в формі оповідання, на медичні теми. Мова чиста, народня, читаються книжечки з інтересом.

Digitized by Google

Королевъ. *Якъ вибираты коня* и чого треба берегтыся, його купуючы. Ветеринарного врача В. Королева. (Зъ 16 малюнкамы). Вид. «Издат. Комит. Харьков. Общ. Грам.» № 122. Х., 32, 8°. Користна книжечка, написана знавцем діла і народньої мови.

Королевъ В. К. *Сибирка (Телій).* Ветеринарного врача В. К. Королева. Изд. Ком. Харьк. Общ. Грам. № 123. Хар., 27, 8° Книжка виявляє знання автором того, про що він пише; написана гарною, простою мовою.

Демуцкій. *Водобоязнь* (бишенство, сказ, стеклызна). Кыйив, ст. 14, 8°. Брошюра написано цікаво, тілько крученим правописом.

Др. Август Форель. *Гігієна нервового і духового життя.* Переклав Др. Евген. Бурачинський (Літ.-Наук. Бібліот. с. І. ч. 107). Льв., 192, 8°.

Минулий рік приніс з собою і давно потрібні у нас шкільні підручники. А власне:

О. Степовик. *Аріѳметичний або щотний задачник.* Вид. книгарні І. Маркевича. Полтава, стр. 180, 8°. Дуже цінна книжка, пристосована до вимог українського школяра.

Залозний. *Коротка граматика української мови.* Частина перша. Видання книгарні Г. І. Маркевича. Полтава, стр. 68, 8°. Д. Залозний препарував галицьку граматику, не оглядаючись на особливости мови України россійської. Книжка його безперечно здасться, але матиме тілько дочасне значіння, поки не зьявиться иншої, в якій узято буде на увагу закони мови нашої України.

Український буквар, *з малюнками. Склав Норець.* Видання Є. Череповського. Київ, стр. 48. 8°. Букварь Норця найкращий з тих, що дав нам рік 1906, але і в ньому чимало є хиб, найбільше що до форми, помилки проти української лексики і граматики (помилки проти фонетики: голуб*ь*, кров*ь*), неконсенвенції в формах (вівч*ар* і крам*арь*, буквар і лік*арь*), недодержано правопису: с*ине* море (порівн. сине мій, сине!). Наренті в кінці додано «объясненіе для учащихъ» — чомусь по россійськи! Не вважаючи на усі дефекти, букварь д. Норця книжка безперечно користна і годяща для науки.

Пухальський И. С. *Украинськый початковый букварець.* Полтава, стр. 23, 8°. Ця книжка не на користь, а на шкоду українській справі. Автор вигадав власний правопис і власну сістему навчання. Ось зразок його правопису: «Стало будь наша мова складуиця з згукив, а

Digitized by Google

пышяця, чы й дрюкуиця буквамы. Що-б вывчыця чытать, трэба вывчыть вси ци згукы, або буквы в азбуци й ще раз нагадую, що трэба разом вчыця и писать их. Ну тэпэр як вывчылы вси згукы, чытайтэ»... Краще було д. Шухальському сидіти та не рипатися з такою «творою»...

Украïнський буквар. *По підручнику А. Потебні уложила С. Русова.* Спб., стр. 36, in 16°. (Видання «Благотвор. Общества издан. общеполезн. и дешевыхъ книгъ», № 46). Дуже гарно видана книжка,—краще за всі инші букварі, але, як і всі инші, з де-якими хибами і що до лексики, і граматики, і вибору матеріалу.

Спинул. *ц. к. інспектор укр. нар. шкіл. Подрібний розклад вступних вправ* до читання *і писаня.* Вашківці на Ч., стр. 16, 16°. (Відбитка з „Проміня").

Ю. Д. Як у світі жити? Тарнополь. Вид. «Молодіжі», 182, 16°. Ц. 2 кор.

Сіяк Н. *Рядові вправи (муштра) для сокільських товариств (в скороченю),* ч. 2. Видавництво Тов. гімн. „Сокіл." У Льв., стр. 7.

Господа нашого *Іисуса Христа святе Євангеліє від Матвея, славянською й украïнською мовою.* Москва. Синодальная типографія, стр. 160, 16°. На окремій картці образ евангелиста Матвія. Це перше в Россії давно сподіване видання евангелія,—мабуть чи не найкращий з усіх инших славянських перекладів. В установі та перевірюванні тексту брали участь деякі члени Академії Наук та спеціалісти-знавці украïнської мови і святого письма. За короткий час (за кілька місяців) Свангеліе од Матфея розійшлося в двох виданнях.

Яструбецький Г. *Промова священника о. Гната Яструбецького, виголошена під час вінчання Григорія та Марії Вдовиченків. На спомин 20 серпня року 1906, село Антопіль.* Київ, стр. 3, 8°.

Царица мая, Мария. *З наук на місяць май уложив свящ. Юліан Дзерович,* катехитик женської виділової школи в Бродах. Жовква, з печатні О. О. Василиян.

V. Беллетристика.

Усього за рік 46 окремих видань: 24 в Россії, а 22 загряницею. З того числа: 17—у Київі, 3 — у Полтаві, 3 — у Петербурзі, 1 — у Харькові; загряницею: 17—у Львові, 2—в Чернівцях, 1—в Тернополі, 2—в Америці, в Скрентоні.

Digitized by Google

Руска письменність, т. III. *Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького.* Видання товар. «Просвіта». Львів, стр. 624, 8°. Видання творів старих галицьких письменників далеко не повне: не подано цілого Шашкевичового перекладу короледворського рукопису, немає вірша Шашкевича «Верніться, пісні родимі».

Гребінка Євген. *Українські твори.* Видавництво «Вік». «Українська бібліотека», № 18, стр. 93, 8°. Уміщено: поему «Полтава», 29 байок, пять поезій і прозаїчні проби: «Так собі до земляків» та «До зобачення». З початку книжки додано невеличке (4 стр.) передне слово С. Єфремова: життепис та коротенька оцінка Гребінчиних творів. Видання гарне, чепурне, як і взагалі видання «Віка».

И. Нечуй-Левицький. *Повисти й оповидання, т. IV.* Друге выдання. Кывъ. Стр. 370, 8°. Тут надрюковано: Над Чорним морем і Київськи прохачі.

Франко. І. *Маніпулянтка й инші оповідання.* Львів, стр. 195. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. І. ч. 101). Зміст: Місія, Чума, Куди діваються старі роки, Як пан собі біди шукав, Як русин товкся по тім світі, Наша публіка, Свиня, Як згода дім будувала, Доктор Бессервіссер, Із галицької «Книги Битія», Бодяки, Хома з серцем і Хома без серця. — В цій збірці «Із галицької книги Битія» зьявляється вперше. Збірка, звичайно, має великий інтерес.

Франко. І. *Місія, Чума, Казки й Сатири.* Львів, стр. 194. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. І. ч. 108). Зміст: 1) Маніпулянтка, 2) Лесишина челядь, 3) Між добрими людьми, 4) Чи здуріла?

На шляху. *Літературний альманах, виданий академичним товариством „Союз" в Черівцях* в память 30-тих роковин свойого заснованя. В Чернівцях, стр. 102+2, 16°. В цьому альманаху взяли участь самі молоді люде, що або ледве почали літературну карьеру, або ще тілько починають її. Домінуючий мотив їх писань — кохання.

Грыгорій Квитка-Основяненко. *Купованый розумъ.* Оповидання. (Дешева сильська бібліотека, № 9). Видання Е. Череповського. К. 16, 16°.

И. С. Нечуй-Левицькый. *Надъ Чорнымъ моремъ.* Повисть. Друге выдання. Выдання Е. Череповського. К., 257, 8°. (З портретом автора).

Digitized by Google

Иванъ Нечуй-Левицькый. *Стари гультяи. Оповидання.* Друге выдання (Дешева сильська Библіотека, Ч. 6). Выдання Е. Череповського. К., 70, 8⁰.

Иванъ Нечуй-Левицькый. *Пропащи. Повисть.* (Дешева сильська библіотека, ч. 3). Выданне Е. Череповського. К., стр. 94, 8⁰.

Иванъ Нечуй-Левицькый. *Кайдашева семья.* Повисть. Выдання третье. (Дешева сильська библіотека. Ч. 2). Выдання Е. Череповського. К. 196, 8⁰.

Иванъ Нечуй-Левицькый *Баба Параска та баба Палажка. Оповидання.* (Дешева сильська библіотека, № 4). Выдання Е. Череповського. К.. 139, 16⁰.

Иванъ Нечуй-Левицькый. *Прыятели. Оповидання.* Выдання пяте. (Дешева сильська бібліотека, № 10). Выдання Е. Череповського. К., 47, 16⁰.

И. С. Нечуй-Левицькый. *Кыивськи прохачи.* Повисть. Кывъ, стр. 113, 8⁰ (з портретом автора). Выд. Е. Череповського.

Грінченко Б. *Соняшний промінь.* Повість. Видання друге. У Київі, 276, 8⁰.. Нове видання одної з найкращих повістей Б. Грінченка.

Грінченко Б. *Сам собі пан. Оповідання.* К., 29 стр. (передрюк з „Громадської Думки"). Цікаве оповідання, яке з захватом читається на селі.

Кобилянська О. *До сестри. Новелла.* (Л.-Наук. Бібл. Львів, с. I, ч. 90).

Коцюбинський. *У грішний світ.* (Л.-Наук. Бібл. с. I., ч. 88). Львів.

Кримський А. *Бейрутські оповідання.* Київ, стр. 72, 8⁰. (Відбитка з «Нової Громади»).

Чернявський М. *Весняна повідь.* Повість. Київ. (Відбитка з «Київ. Старини)».

Грушевський М. *Бех-аль-джугур.* Оповід. Львів.

Мирний П. Сон. Різдвяна приповістка. Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 1.

Левицькый М. *Петрусивъ сонъ.* Оповидання. Спб., стр. 23. (Вид. „Благотворит. Общ.", № 44). Гарно, цікаво написане оповідання з тією тенденцією, що вчиняти єврейські погроми — безглузде та несовісне діло.

Digitized by Google

Винниченко В. (Деде). *Темна сила.* (З натури). Вид. „Изд. Комит. Харьк. Общ. Грам. №125". Харьк., 16. 8°. Малюнок з тюремного життя політичних. Написано талановито й колорітно.

Деде В. „Салдатики!" Малюнок із селянських розрухів **Полуботок М.** *Військо і народ.* Вилавн. „Боротьба", № 5. стр. 29, 16°.

Євген Мандичевський. *Судьба. Оповідання.* Тернопіль, стр. 100, in 8°.

Будій А. Мрії й дійсність. Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 2.

Оправхата Петро. *З записної книжки сельського стражника.* Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 4.

Будзиновський. *Хрунь і чорт.* Львів, 24 стр. in 8°.

Л. Пахаревський. *Довгий ряд днів. Оповідання.* Київ, стр. 14. (Відб. з „Кіевской Старины").

Антін Володиславич. *Із книги життя.* Нариси. Львів, стр. 130, in 8°. Зміст: Молитва вірних, Ярмарок, Circulus vitiosus (Пісня молодости. Пісня любови. Пісня життя. Школа життя. Шлюбна жінка), Серед шляху, Дует, Бодай у сні, В антракті, Перед кладкою, Серце, Лекції педагогії, §§, Перед відїздом.

А. Серафимович. *Степові люди. З життя в донських степах.* (Видавництво ім. А. Бончевского. Читальня Ч. 4). Скрентон, в друкарні „Свобода", стр. 32.

Марта Борецка. *Історичне оповідане.* (Вид. „Руск. Товар. педагогічного", ч. 82). У Львові, 72, in 8°.

Віра Лебедова. *Під нову зорю.* Новорічний образок. (Видане редакції „Гайдамаків"), Льв., 8, 8°.

Гылька Иванъ. *Жныва.* Книгоиздательство „Новый Міръ". Петерб., 7 стр., 8°.

Молода Муза. І. *Василь Пачовський. Жертва штуки.* Льв., 48, 8°. Модерністичне оповідання невисокої марки.

Толстой Л. *Козаки. Кавказьке оповідання* 1852 р. Переклав Гнат Хоткевич. (Літер.—Наук. бібл., с. І, ч. 123).

Толстой Л. *Кавказькі оповідання.* (Літер.—Наук. бібл. с. І, 128—129). Львів, стр. 176, 16°. Зміст: Набіг, оповідання добровольца, Рубанка ліса, оповідання юнкера, Стріча в відділі з московським знайомим. З кавказьких записок князя Нехлюдова.

Іван Тургенєв. *Кляра Міліч* (Л.-Наук. бібліот. с. II, ч. 131—132), Льв. стр. 252.

Digitized by Google

Марк Твайн. *Пригоди тома Соєра. Переклав Юліян Панькевич,* (Л.-Наук. Бібліот. с. I, ч. 98).

К. М. Станюкович. *Емігрант.* (У додатку: Під цю пору, М. Ю. Здановської; У шахті, С. Чекаленка). Видавництво ім. А. Бончевского—Читальня, ч. 22. Скрентон, стр. 32, 8°.

Семака Є. *Село Гортопи. Оповід. Після др. Гроса приладив для народу Евгеній Семака.* (Видання «Рускої Бесіди» в Чернівцях. ч. 184—185). Чернівці, стр. 69+3, 8°.

Прус Болеслав. *Фараон. Повість в трьох томах.* Перекл. з польськ. О. Пашук. Львів, 176+339+279. (Накл. ред. «Діла»). (Бібліотека найзнаменитших повістей, т. LXX—LXXII).

Тисяча й одна ніч. Арабські казки. II. Переклав Михайло Лозинський. Львів, стр. 250, in 16°. (Літерат.—Науков. Бібліотека, ч. 124—126). Сюди увійшли: Історія кравця і горбатого, Алі Нур ед—Дін і Еніс ель—Джеліс, Ганем божевільний невільник любови.

Андерсен Х. *Казки. Попереклядала М. Загірня.* У Київі, 1906, 245, 16°. Переклад дуже добрий,— цьому порукою імя М. Загірньої, одного з найкращих популяризаторів українських.

Загірня М. *Чередныкъ и дівчына та ыныше.* Попереказувала М. Загирня. Выдавныцтво «Викъ», № 52. Коштомъ книгарни „Кіевской Старины". У Кыиви, 1905 (але вийшла книжка року 1906), стр. 82, 16°.

VI. Поезія.

Усього 24 окремих видання: 13 на Вкраіні россійській, 9—загряницею. З того: у Київі—6, в Полтаві—5, Прилуках—1, в Балті- 1, Москві, 1; загряницею: у Львові—7, у Чернівцях—3.

І. Франко. Semper tiro! Збірка поезій. Льв., стр. 135.

Філянскій. Лірика. Т. перший. Москва, CLX, in 8°. Серед віршив Філянського есть дуже непогані.

Тексти дум та пісень *з концерту Гната Хоткевича.* У Львові, 20, 8°.

Пісні боротьби. Видання «Селянської Волі». Харьків.

Український Декламатор „Досвитни огни". *Збирка поезіи и прозы до чытання и декламаціи. Упорядкувавъ Б. Гринченко.* Кывъ, 1906, 1—479, 1—16 (ноти). Видання Е. П. Череновського. Солідно

Digitized by Google

впорядкований збірник із зразків найкращих творів наших поетів та перекладів з Гейне, Беранже, Луйга, Шамиссо, Байрона, Петефі, Апухтина та инших. Додано ноти—«Сапфо» (музика М. Лисенко) та «Наука» (Руданського) і «Смутні картини» (Б. Грінченка) — музика М. Левіцького.

Коваленко О. *Український декламатор „Розвага“.* Артистичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гумореcок. З портретами поетів, письменників і артистів. Музика М. Лисенка і К. Стеценка. Вид. Ів. Самоненко. Видання друге доповнене. К., 576, 8°. Гарне видання, містить в собі крім творів справді великої вартости, усякі друго- і третерядні і зовсім не варті до друку речі.

Січовий батько. *Збірник пісень патріотичних і січових.* Чернівці, 64 стр., in 16°. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень, є й такі, які не визначаються нічим.

Одинокий М. *Збірник творів.* Том І. Полтава, 206, 16°. (В збірнику 24 поезії).

Одинокий М. *Гончарь (Нарис).* Писано в 1901 р. Полт. 23, 16°.

Одинокий М. *Заповіт сім'ї на могилі матері.* (Правдивий нарис). Писано в 1902 році. Полт., 15, 16°.

Одинокий М. *Зустрічі.* (Малюнки з натури). Писано в 1903 р. Полтава, 22, 16°. Заміри автора не лихі, ідейні, як би тільки виложено було їх не віршом.

Поезії Осипа Юрия Федьковича. *Вибір з першого повного видання для ужитку молодежи. Зладив Ів. Кокорудз.* У Льв., стр. 410, 8°.

Остап Луцький. *В такі хвилі. Поезії* (1902—1906). Львів. Накладом М. Величковського і Сп. Львів, 56, 16°. Вірші з великими претензіями, але малої вартости.

Іван Галайда. *Збірничок Січових пісень.* («Крайцарове виданне ім. Тараса Шевченка»). Чернівці, з друкарні І. Віглера. Книжечка складена з ріжних віршів і пісень уже відомих дрюком, або нових та таких, що краще б лишилися невідомими.

Карманский Петро. *Ой люлі, смутку. Ліричні поезії.* Львів, 82, 8°. Зміст: Переднє слово, М. Яцкова; Ой люлі, люлі. З пісень любови, В обіймах смутку, На сій долині сліз, Хвиля знемоги, Надгробні стихири, Псальми.

Автор, ще молода людина, визначається справжнім поетичним хистом... Де які вірші його великої поетичної вартости.

Digitized by Google

Красовченко Л. *На рідному полі.* На користь „Просвіти". У Київі, 10, 16°. Збірничок віршів молодого поета—не шкодливих нічим, одначе і не видатних.

Л. Гриневич А. свящ. *До Бога! Євангельски наголосы.* Балта, стр. 32, in 16°. Вірші на евангельскі мотиви, часом зовсім не погані. Мова в брошюрці досить не чиста.

О. Павло Штокало. *Цьвіти Марії. Поезії в честь Матери Божої.* Львів, стр. 49. Вірші нічим не цікаві.

Ів. Федорченко. *Іродіада. Богоблудниця. Над Россю.* Видавництво „Ранок" № 5. К., 87, 16°. Вірші, яких, на жаль, плодиться що року без міри, без ліку. Заголовки претенціозні. Чому наприклад „Богоблудниця" коли ні про яку богоблудницю власне немає й мови?

Яричевський С. *Горемир. Поетична казка.* Чернівці, стр. 21.

Тищенко В. *Перші згуки. Збірник поезій.* Прилуки, стр. 41.

Александер Пушкин. *Казки.* І. Казка про царя Салтана. ІІ. Про золотого півничка. Переклав Дмитро Іосифович. У Львові, стр. 42, 8°.

Лермонтов. *И. С. Пухальський. Мыхайло Орша. З Лермонтова.* Полт., стр. 44, in 16°. Кепський переспів відомої поеми Лермонтова.

Шіллер. *Орлеанська діва.* Романтична трагедія. Український переклад Ів. Стешенка. Всесвітня Бібліотека, ч І. К., стр. 122. 8°.

Ще не вмерла Україна! (для хора і піанино). Слова П. Чубинського. Музика К. Стешенка. К., стр. 4, 8°. Видавництво „Ранок", № 7.

VII. Драматичні твори.

Усього 13 пєс: 8 в Россії, 5—загряницею. В Россії: 4 — у Київі і по 1—в Чернигові, Прилуках, Полтаві і Катеринодарі. Загряницею: 3—у Львові, 2—в Америці, в Скрентоні.

Б. Грінченко. *На новий шлях. Драма на пять дій.* У Київі, 2+64, 8°.

М. Кропивницький. *Розгардіяш. Твора на 4 дії.* Київ, стр. 42, 8°. (Відбитка з „Кіевской Старины").

Хоткевич Г. *Лихоліття.* Хроніка початку XX віку. В 5 діях. Винагороджена першою премією на конкурсі Виділу краєвого р. 1906. (Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника"). Льв. 12, 8°.

Digitized by Google

Є—в. *Шляхта.* Драматичні сцени в 4 діях. Чернигів, 63 стр. В пєсі немає зовсім драматизму; це скоріш повість на стару, давно відому тему.

Колесниченко. *Піймав облизня.* Жарт на 1 дію. Полт. 40, 16°. Нічого не варта річ.

Доброскок Г. В. *Січовий орел. Історична драма у 5 діях.* Екатеринодар, стр. 72, 8°.

А. Т. Грабина. *Пекельне діло, або кривава зрада.* Драма у 3 діяхъ съ співами и танцями. Прилуки, стр. 60, 8.

Овчинниковъ В. Р. *Панська хворість, або не берись жінку обдурыты.* Жартъ въ 1 діи съ спивамы та танцямы. Присвячуеться М. И. Боначичъ. К., 34, 8°.

Урманець. *В старім і новім краю.* Образ з сучасного життя в 4 відмінах. (У додатку: **Стадник.** Оповідання (ч. 27—28. Видавництво ім. А. Бончевского. Р. Ш., липець-серпень. 1906. Читальня). Скрентон, 47, 16°. Книжка — моралізаторского змісту: пропагує заводити економічні і просвітні товариства, показує як не гарно упиватися і т. д. Оповидання *Стадник* зовсім маловарте.

Ф. Крафт. *Стріляй на смерть!* Робітнича драма в 1 дії. З англійського переклав Ст. Макар. (Читальня. Видавництво ім. А. Бончевского, ч. 25). Скрентон, Па, стр. 32, 8°.

Михайло Дивосир. *Життє і слава Тараса Шевченка.* Образ сценічний в 5 відслонах. Львів. Стр. 24. 8° (Видання редакції „Дзвінка").

Іскра Василь. *Вертеп.* Різдвяні сцени. (Видання редакції „Гайдамаки"). Льв., 16, 8°.

А. Чехов. *Освідчини.* Жарт на одну дію. В перекладі К. Лоського. К., 16, 16°. Переклад зроблено не кепсько, але з дуже значними локалізмами (Холмськими провінціалізмами).

Інформаційні видання.

Усього за рік окремих видань—29: 20 за границею і 9 в Россії. Загранницею: у Львові—10, Чернівцях — 5, Тернополі —1, Жовкві —1, Перемишлі — 1, Коломиї — 1, в Америці, в Скрентоні — 1; в Россії: у Київі—5, в Одесі — 2, Камянці-Подільському — 1, Петербурзі—1.

Digitized by Google

Сергій Маслов. *Рукописи Софійської Кафедри в Київі.* (Відбитка з «Записок Наук. Тов. ім. Шевч.» т. LXXII). У Львові, 20, 8°.

Українська драматургія. *Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театра українського (1815—1906).* Зібрав і впорядкував М. Комаров. Одесса, 1—VI, I — 229, in 8°. Про цю книжку—див. в 1 книжці «України».

В. Доманицький. *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів.* Київ, стр. 1—128, in 16°.

Программа української демократично-Радикальної партії. *Видання украін. Демократ.-Радик. партії,* № 17, 8 стр.

Программа конституційно-демократичної партії, *вироблена установчим зїздом партії.* Спб., стр. 9, in 8°.

Программа української народньої партії. В Чернівцях. З друкарні товариства „Руська Рада", стр. 47, 8°.

Статут українського товариства „Просвіта" *в Одесі.* Уставъ украинскаго Общества „Просвіта" в Одессѣ. 7+7, in 16°.

Статут Подільського українського товариства „Просвіта". Устав Подольскаго украинскаго Общества „Просвіта". К.-Под., 8, 8°.

Статут товариства „Просвіта" у Київі, *заснованого в память Тараса Шевченка.* У К., 14, 16°.

Проект статуту Всеукраїнської спілки учителів і діячів народної просвіти. Київ, 8 стр. 16°. (Відб. з «Гром. Думки").

Звіт дирекції ц. к. гімназії Франц—Йосифа I *в Тернополі за рік шкільний 1905/6.* Накладом фонду шкільного. Тернопіль, 1906, 58, 8°.

Хроніка *Українсько-руського наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вересень—грудень. Вип. IV. Ч. 24. 1906, стр. 36.

Хроніка *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. I. ч. 25. Спровозданне за р. 1905. Львів, 50, 8°.

Хроніка *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. II. ч. 26. Спровозданне за місяці: січень—цьвітень. Львів, стр. 26, 8°.

Хроніка *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. III. ч. 27. Справозданне за місяці: май—серпень. Львів, стр. 24, 8°.

Календарь Просвіти. Рік перший. Київ, 162+VI, in 16°. В календарі, крім спеціальної календарної частини, цілий ряд науково-популярних і публіцистичних статьїв: «Де ми і скільки нас» (Б. Грінченка), „Про давній лад на Вкраіні" (В. Доманицького), «Відродження України» (М. Павловського), «Іван Котляревський» (Б. Грінченко),

Digitized by Google

«Тарас Шевченко» (В. Доманицького), «Якої нам треба школи» (Б. Грінченко), «Наші товариства» (І. Дорошенка), «Як рятувати при наглих випадках та каліцтвах» (М. Левицького), «Перша поміч хворій скотині» (В. Королева), «Очкування чи коліровка» (С. Чикаленка).

Промінь. *Перший український календар на 1907 рік*. Зложив О. Перекрестов. Видавництво «Початок». К., 58, 16 + оповістки (з портретами письменників). Календар містить більш передруки старого. Невідомо для чого місяці мають не ті назви, що звичайно прийнято.

Зарицький Р. *Ілюстрований музичний календарь на рік звичайний 1906. Рочник третій*. У Львові, стр. 8+36.

Веселка. *Ілюстрований календар*. Чернівці, 1907 (вийшов в 1906).

Календар „Щастя“ *на рік 1907*. Чернівці.

Ілюстрований народний календар товариства „Просвіта“ на рік звичайний 1907. Річник XXX. Коштом і заходом товариства «Просьвіта». У Львові, ст. 32+40+80, 8°.

Іскра. *Календар для українських учителів на рік 1907*. Видавці: Осип Безпалко, Кость Кракалія. Чернівці, 124+36, 8°.

Християнський календар місионаря на 1907 рік. Зладив о. Лазар Березовский ЧСВВ. Жовква, 160, 8°.

Календар для руских школярів на рік 1907. Накладом К. Кракалія, Рочник I. Чернівці, стр. 32, 8°.

Запорожець. *Календар для народа на рік звичайний 1907*. Накладом др. К. Трильовського. Коломия, стр. 226.

Календар „Сокільство“ *на рік 1907*. Накладом „Сокільського Базару“ у Львові.

Читальня. Календар на рік 1906. (Видавництво ім. А. Бончевського, ч. 19—20). Scranton, Pa, стр. 48, in 8°.

Шематизмъ *всего клира греко-католицкого митрополичои архіепархіи львовскои на рокъ 1906*. Львов. стр. 416, in 8°.

Шематизмъ *всего клира греко-кат. епархіи соединенныхъ перемыскои, самборскои и сяноцкои на рокъ 1906*. З печатнѣ Іосифа Сгифіого (Перемишль) LXII+530, in 8°.

Digitized by Google

Зводячи усе докупи, що було нам відомо з виданнів р. 1906, бачимо, що хоча числом назвиськ Галичина нас і не дуже переважає (152 назвиська проти 116), одначе коли згадаємо галицькі наукові, солідні праці, з одного боку, і дрібні наібільше метелики та тоненькі брошюрки россійських видань, — з другого, то порівняння вийде зовсім не на користь українських виданнів в Россії. Що до місця виданнів, то в 1906 році центрами видавництва були: у нас Київ (59 назв), а загряницею — Львів (118, — мало не половина усих). За цими двома осередками ідуть: Петербург (22 видання) і Чернівці (16); далі — Полтава (15), Харьків (7), Скрентон в Америці (6), Жовква (4), Тернопіль (4), Одеса, Прилуки і Москва (по 2), Чернигів, Житомир, К.-Подольск, Екатеринодар, Балта, Гайсин, Острог, Стрий, Перемишль, Коломия, Вашківці (по 1).

Безперечно, що українська література чимало поступилася наперед в році 1906, коли порівняти з попередніми роками, але коли взяти на увагу, що літературний здобуток минулого року — це здобуток цілого 25 миліонного народу, то тішитися добрими наслідками не доводиться, а тільки лишається маріти, що не далекий вже той час, коли теперешні одиниці — обернуться в сотні видань, а десятки — у тисячі. Будемо сподіватися...

В. Доманицький.

Digitized by Google

Digitized by Google

ОПОВІСТКИ.

НА 1907 рік. **РАДА** НА 1907 рік.

Рік видання другий

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМИЧНА і ЛІТЕРАТУРНА

виходить у Київі що-дня, окрім понеділків.

„**РАДА**“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економичного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповидання; фельетони: політичні, наукові і белетристичні.

„**РАДА**“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомірі, Кам'янці-Подільському і по инших місцях Україні та Россії, а також і за кордоном: у Львові. Чернівцях, Відні, Парижі і Берлині.

Особливу увагу звертає „Рада“ на місцеве життя провінції.

Газета буде виходити в побільшенім розмірі.

Працею давнійших і нових визначних письменників, які обіцяли свою участь в новім році, програма газеты поширяться. Зроб-

Digitized by Google

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всеї Украіни й давати перегляд життя ріжних її частин, в Россії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Россії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будутъ присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статям, яки будуть освітлювати ці питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

Умови передплати:

З приставкою і пересылкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.

За кордон: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться **„Словарик чужих та не дуже зрозуміліх слів“** В. Доманицького і **стінний календар** на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: у **Київі, Вел. Підвальна вул. д. 6,** біля Золотих Воріт. **Телефон 1458.**

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИІВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні н-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор *М. Павловський.* Видавець . *Чикале нко.*

2—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЗДАНІЕ

„Библіотека Декабристовъ“

подъ редакціей Г. Балицкаго.

Въ бібліотеку декабристовъ войдутъ произведенія, мемуары, записки и процессъ декабристовъ, а также болѣе цѣнныя записки о декабристахъ другихъ авторовъ.

Въ каждой книжкѣ будутъ помѣщены портреты декабристовъ, ихъ біографіи и редакціонныя статьи.

Въ первую очередь будетъ помѣщено:

Собраніе сочин. **К. Ѳ. Рылѣева**, собраніе сочин. **П. И. Пестеля**, **Собраніе Конституцій**, сост. декабристами.

Сочин. **Николая Тургенева — „Россія и Русскіе“** (ни разу не изданное въ Россіи. Въ отдѣльной продажѣ будетъ стоить не менѣе **5** руб.).

Сочиненія **В. К. Кюхельбекера**, воспоминанія **М. А. Фонвизина**, отд. томъ—**Роль Николая I** въ событіи 14-го декабря.

Отд. томъ—**Жены декабристовъ**, **Процессъ Декабристовъ**, сочин. **А. И. Одоевскаго**, записки **И. Д. Якушкина** и друг.

Библіотека декабристовъ выходитъ ежемѣсячно выпусками отъ 10 до 12 листовъ большого формата.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за 12 выпусковъ **6** руб. Съ доставкой и пересылкой во всѣ города Россіи 7 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ **1** р. **50** к., съ доставкой **2** р., по выходѣ первой книжки **1** руб., по выходѣ 2-й **1** руб., по выходѣ 3-й **1** руб. и по выходѣ 4-й **1** р. **50** к., съ доставкой **2** руб. Цѣна перваго выпуска въ розничной продажѣ—**75** коп.

КНИЖНЫМЪ МАГАЗИНАМЪ ДѢЛАЕТСЯ ОБЫЧНАЯ УСТУПКА.

Подписка принимается въ редакціи отъ **12-ти** до **2-хъ** часовъ дня. и во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ.

Для ознакомленія съ изданіемъ **первый** номеръ высылается за **60** коп. (можно почтовыми марками).

Digitized by Google

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція проситъ при разсрочкѣ **своевременно** высылать послѣдующіе взносы.

За каждую перемѣну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: **Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго. Телефонъ 67-27.**

Редакторъ-издатель **Г. Балицкій.**

2—3

= **При каждомъ № „НИВЫ“**, независимо отъ другихъ приложеній, **подписчики получатъ по одной книгѣ.** а новые подписчики, выписывающіе также (за 1 р. 50 к., съ перес. за 2 р.) *первыя 10 книгъ соч. К. М. Станюковича за 1906 г.*, получатъ ихъ при одномъ изъ первыхъ №№ „Нивы“ 1907 г. =

ОТКРЫТА ПОДПИСКА.

на 1907 годъ.

(38-й годъ изданія)

на еженедѣльный иллюстрированный

ЖУРНАЛЪ

со многими приложеніями

НИВА.

Гг. подписчики „НИВЫ“ получатъ въ теченіе 1907 года:

52 №№ художественно-литературнаго журнала „НИВА“, заключающаго въ себѣ **романы, повѣсти и разсказы, гравюры, рисунки и иллюстраціи** современныхъ событій.

40 КНИГЪ „Сборника Нивы“, отпечатанныхъ четкимъ шрифтомъ на хорошо глазированной бумагѣ и содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ ВЪ

10 КНИГАХЪ **гр. АЛЕКСѢЯ ТОЛСТОГО**

(Стихотворенія: пѣсни, поэмы, былины, баллады. — Драматическая трилогія: Смерть Іоанна Грознаго. Царь Ѳеодоръ Іоанновичъ. Царь

Digitized by Google

Борисъ.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—**значительно дополненное произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изданными за границею.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **С. А. ВЕНГЕРОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки, **8 р. 50 к.**).

ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

ОСТАЛЬНЫЯ
30 КНИГЪ К. М. СТАНЮКОВИЧА

(„Морскіе разсказы"; романы: „Омутъ", „Откровенные", „Наши нравы", „Жрецы" и др.; „Картинки общественной жизни", „Письма знатнаго иностранца"; много повѣстей, разсказовъ и пр.),—**значительно дополненнаго произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **П. В. ВЫКОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой, **21 руб.**).

12 книгъ **„ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ"**, содержащихъ романы, повѣсти, разсказы, популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ иллюстраціями и отдѣлы библіографіи, смѣси, шахматовъ, и шашекъ задачъ и разныхъ игръ.

12 №№ „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ", выходящихъ ежемѣсячно. До 200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразные вопросы подписчиковъ.

12 листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, вышильныхъ работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ натуральную величину.

1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ" на **1907** годъ, отпечатанный красками.

Подписная цѣна „НИВЫ" со всѣми приложеніями на годъ.

въ С.-Пе-) безъ доставки . .	**6 р. 50 к.**	**Съ пересылкою во всѣ мѣста Россіи . . . . .**	**8 р.**
тербургѣ) съ доставкой . .	**7 р. 50 к.**		
Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ Н. Печковской—**7** р. **25** к.; 2) въ Одессѣ, въ книж. маг. „Образованіе"—**7 р. 50 к.**		За границу—**12 р.**	

Допускается разсрочка платежа въ **2, 3** и **4** срока.

Digitized by Google

= Новые подписчики, желающіе получить, кромѣ „Нивы“ 1907 г. со всѣми ея приложеніями, еще **первыя 10 книгъ К. М. Станюковича за 1906 г.**, доплачиваютъ единовременно при подпискѣ, безъ доставки въ С.-Петербургѣ—**1 руб. 50 коп.**, безъ доставки въ Москвѣ и Одессѣ—**1 руб. 75 коп**; съ дост. въ СПБ. и съ пересылкой иногороднымъ и за границу—**2 руб.** =

Иллюстрированное объявленіе о подпискѣ высылается **безплатно.**

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Гоголя, № 22.

2—3

Въ серединѣ декабря начала выходить въ Москвѣ большая ежедневная политическая, общественная и литературная газета.

„НОВЬ“

При ближайшемъ участіи:

проф. В. И Вернадскаго, кн. Павла Д. Долгорукова, Н. М. Жданова, пр.-д. Ф. Ф. Кокошкина, пр.-д. С. А. Котляревскаго. проф. С. А. Муромцева, проф. И. И. Новгородцева, П. И. Попова и проф. Г. Ф. Шершеневича.

Въ составъ сотрудниковъ газеты вошли:

проф. А. С. Алексѣевъ, Ф. К. Арнольдъ, Н. Н. Баженовъ, Д. Д. Бекарюковъ, О. Е. Бужанскій, проф. С. Н. Булгаковъ, А. Вергежскій, А. Э. Вормсъ, Л. И. Гальберштадтъ, В. А. Ганейзеръ. М. И. Ганфманъ, П. М. Головачевъ, М. І. Гольдштейнъ, Н. А. Гредескулъ, пр.-д. Н В. Давыдовъ, кн. Петръ Д. Долгоруковъ, Д. Н. Егоровъ, А. А. Зубрилинъ, А. С. Изгоевъ, проф. Н. А. Каблуковъ, А. А. Кауфманъ, проф. А. А. Кизеветтеръ, Б. А. Кистяковскій, И. А. Кистяковскій. проф. В. О. Ключевскій, А. А. Корниловъ, А. М. Колюбакинъ, проф. А. Е. Крымскій, А. Р. Ледницкій, Я. И. Лисицынъ, кн. Г. Е. Львовъ, Ф. Н. Лянды. М. Л. Мандельштамъ, В. А. Маклаковъ, Ф. В. Миллеръ, В. Д. Набоковъ, Нандъ, Л. Ф. Пантелѣевъ, проф. Л. І. Петражицкій, И. И. Петрункевичъ, проф. Д. М. Петрушевскій,

Digitized by Google

Д. Д. Плетневъ, Т. П. Полнеръ, К. М. Пономаревъ, Г. Н. Потанинъ, В. В. Пржевальскій, А. Ф. Рубинчикъ, А. В. Смирновъ, А. А. Стаховичъ, П. Б. Струве, Н. В. Тесленко, А. А. Тимофеевъ, проф. А. Ф. Фортунатовъ, пр.-д. М. И. Фридманъ, проф. М. П. Чубинскій, пр.-д. А. А. Чупровъ, кн. Д. И. Шаховской, Т. Л. Щепкина-Куперникъ, М. П. Щепкинъ, Н. Н. Щепкинъ, А. С. Ященко и др.

Редакція помѣщается на Большой Никитской, въ домѣ Пѣнкиной.

Подписная цѣна:

Въ Москвѣ съ доставкой на годъ—10 р., на 6 мѣс.—5 р. 50 к., на 3 мѣс.—3 р., на 1 мѣс.—1 р. Въ Города съ пересылкой на годъ—11 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 50 к., на 1 мѣс.—1 р. 20 к. За границу на годъ—18 р., на 6 мѣс.—9 р., на 3 мѣс.—4 р. 80 к., на 1 мѣс.—1 р. 90 к.

Для воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, сельскихъ священниковъ, учителей и учительницъ городскихъ и сельскихъ школъ—20% скидки. Допускается разсрочка. Цѣна объявленій за строку петита впереди текста—50 к., позади текста—25 к.

Подписка принимается въ конторѣ газеты: Кузнецкій мостъ, д. Юнкеръ, у Н. Н. Печковской и въ книжныхъ магазинахъ.

Издатель *Н. Г. Смирновъ.* Редакторъ *Л. М. Родіоновъ.*

2—3

Продолжается подписка на 1907 годъ

на большую политическую, литературную и экономическую газету

ТОВАРИЩЪ

Основана проф. **Л. В. Ходскимъ.**

Адресъ главной конторы: С.-Петербургъ, Невскій, 19.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкою и пересылкою: на годъ—12 р., на полгода—6 р., на 3 мѣс.—3 р., на 2 м.—2 р., на 1 мѣс. 1 р. 20 к. Сроки считаются съ 1-го числа любого мѣсяца.

Digitized by Google

Живущіе за границею благоволять подписываться черезъ мѣстныя (заграничныя) почтовыя учрежденія, что дешевле и удобнѣе. Иначе прибавляется по рублю въ мѣс.

У газетчиковъ отдѣльные номера 5 к. какъ въ Петербургѣ, такъ и въ провинціи.

Для крестьянъ, рабочихъ, сельскихъ учителей, фельдшер., сельскаго духовенства. приказчиковъ, какъ и для учащихся въ высш. учеб. завед., подписная цѣна на полгода 4 р. 25 к., на 4 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 85 к. Эта льготная подписка направляется непосредственно въ главную контору (С.-Петербургъ. Невскій, 19); принимается также черезъ земскія учрежденія, но не отъ коммерческихъ посредниковъ. Комиссіонныхъ скидокъ по ней не дѣлается.

Всѣмъ годовымъ. полугодовымъ и трехмѣсячнымъ подписч. будетъ разосланъ „ДУМСКІЙ СБОРНИКЪ“, серіями по 5—6 лист., всего около 25 печатныхъ листовъ. Въ него войдетъ систематическій обзоръ дѣятельности Государственной думы перваго созыва. По оффиціальнымъ стенографическимъ отчетамъ и др. матеріаламъ; болѣе выдающіяся рѣчи полностью.

Съ января при «ТОВАРИЩѢ» всѣмъ подписчикамъ разсылается.

Иллюстрированный Еженедѣльникъ.

До возстановленія «Н. Ж». «ТОВАРИЩЪ» разсылается также подписчикамъ «НАШЕЙ ЖИЗНИ».

2—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ НА

„Голосъ Волыни“

газету политическую, литературную и общественной жизни

«Голосъ Волыни» выходитъ ежедневно

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: На 12 м.—7 р., на 6 м.—4 р., на 3 м.—2 р. 30 к., на 1 м.—85 к.

Для *годовыхъ* подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1 марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 руб.

Подписка принимается въ конторѣ „Голосъ Волыни“, въ г. Житомірѣ (уг. Михайловской и Б.-Бердичевской, д. О-ва Взаимн. Кред.).

Издатель **Е. Щербицкій.**

2—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на 1907 годъ

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

„КІЕВСКІЙ ГОЛОСЪ".

Редакція пополнивъ свой составъ новыми силами, и впредь будетъ удѣлять все свое вниманіе задачамъ общественнаго служенія, интересамъ народа въ широкомъ и лучшемъ смыслѣ этого слова. Стараясь поставить газету на ту идейную высоту, которая отвѣчала бы требованіямъ переживаемаго нами историческаго момента, редакція «Кіевскаго Голоса» обратилась къ выдающимся литературнымъ силамъ съ просьбою о сотрудничествѣ и заручилась ихъ согласіемъ на постоянное участіе въ газетѣ.

Общій составъ сотрудниковъ «КІЕВСКАГО ГОЛОСА»:

Проф. Н. А. Артемьевъ, проф. В. Г. Бажаевъ, М. С. Балабановъ, Е. И. Бронштейнъ, П. Бѣлозерскій, П. Ф. Бѣляшевскій, Е. И. Булгакова, проф. С. Н. Булгаковъ, Е. Г. Бердяева, Н. А. Бердяевъ, С. А. Бердяевъ, С. А. Буда, проф. Ю. Н. Вагнеръ, Л. В. Василевскій, В. И. Василенко, К. П. Василенко, Н. П. Василенко, В. В. Вакаръ, В. В. Водовозовъ, М. Е. В-инъ, М. Т. Волынскій, А. Г. Вязловъ, Э. Ѳ. Гарлицкій А. П. Гармашевъ, П. Л. Геккеръ, прив.-доц. М. Н. Гернетъ, Б. Д. Гринченко, С. И. Гусевъ-Оренбургскій, А. Г. Дерманъ, проф. М. В. Довнаръ-Запольскій, Н. С. Долинскій, С. И. Дрелингъ, Н. П. Дружининъ, С. Я. Елпатьевскій. Ф. Н. Еремѣевъ, С. А. Ефремовъ, проф. В. Я. Желѣзновъ, Г. К. Житомирскій, М. Д. Загряцковъ, А. В. Заремба, О. О. Зновицкій, И. В. Ивановъ (Джонсонъ), проф. С. А. Ивановъ, А. С. Изгоевъ, Я. К. Имшенецкій М. К. Имшенецкій, Н. В. Калишевичъ, проф. Н. И. Карѣевъ, В. Г. Короленко, Е. А. Кивлицкій Ф. Д. Липманъ, Л. С. Личковъ, С. И. Лисенко, А. Л. Леонтьевъ, С. Г. Лозинскій, проф. Т. В. Локоть, М. В. Лучицкая, проф. И. В. Лучицкій, А. К. Малашевскій, проф. І. А. Малиновскій А. Д. Марголинъ, Л. И. Маресъ, Ю. Ф. Меленевскій, А. А. Микулинъ, М. С. Мильрудъ, М. М. Могилянскій, В. А. Мякотинъ, В. П. Науменко, И. А. Новиковъ, Т. И. Осадчій. Old George проф. В. Н. Перетцъ, А. Б. Петрищевъ, проф. Д. М. Петрущевскій, И. Н. Полторацкій, Ф. Е. Поступаевъ, А. С. Пругавинъ, А. В.

Digitized by Google

Шешеховъ, Н. Д. Пухтинскій, М. Б. Ратнеръ, проф. Д. И. Рузскій, А. Ф. Саликовскій, В. И. Семевскій, С. Г. Слюсаревскій, М. И. Сосновскій, И. М. Стешенко, И. Н. Соколовскій, Н. И. Стародворскій, Гр. Согобочный, прив.-доц. В. Н. Твердохлѣбовъ, А. Я. Тези, проф. М. М. Тихвинскій, С. И. Теуминъ, П. А. Тулубъ, В. М. Хижняковъ. Чужой (псевдонимъ), Л. П. Шестовъ, И. Л. Шрагъ, Н. Н. Шрейтеръ, М. И. Эйшискинъ, П. И. Юровскій, прив.-доц. Л. Н. Яснопольскій, Б. К. Яновскій, А. И. Ярошевичъ и др.

Особое вниманіе „Кіевскій Голосъ“ будетъ неуклонно удѣлять интересамъ областнымъ, отраженію жизни и выясненію многообразныхъ нуждъ и требованій того обширнаго края, который обслуживаетъ газета. Задачи эти будутъ осуществляться при посредствѣ нашихъ провинціальныхъ сотрудниковъ и корреспондентовъ, имѣющихся во всѣхъ значительныхъ пунктахъ края.

Озабочиваясь, чтобы читатели „Кіевскаго Голоса“ стояли въ курсѣ всѣхъ выдающихся событій современной жизни, редакція, независимо отъ агентскихъ телеграммъ, будетъ ежедневно получать по телеграфу отъ собственныхъ корреспондентовъ наиболѣе важныя и, по возможности, только достовѣрныя извѣстія.

Вообще, редакція приметъ всѣ мѣры къ тому, чтобы, *не повышая цѣны на газету*, возможно полнѣе удовлетворять идейнымъ требованіямъ того круга читателей, съ которымъ у нея установилась живая нравственная связь.

Условія подписки:

Подписная плата съ доставкой или пересылкой: на 12 мѣс.—8 р., на 11 мѣс.—7 р. 50 к., на 10 мѣс.—7 р., на 9 мѣс.—6 р. 50 к., на 8 мѣс.—6 р., на 7 мѣс.—5 р. 25 к., на 6 мѣс.—4 р. 50 к., на 5 мѣс.—4 р., на 4 мѣс.—3 р. 50 к., на 3 мѣс.—2 р. 70 к., на 2 мѣс.—1 р. 80 к., на 1 мѣс.—90 к.,

Льготная подписка. Для сельскаго духовенства и сельскихъ учителей при непосредственномъ обращеніи въ главную контору установлена слѣдующая плата: за 1 мѣс.—75 к., за 2 мѣс.—1 р. 40 к., за 3 мѣс.—2 р. за 4 мѣс.—2 р. 70 к., за 5 мѣс.—3 р., 40 к., за 6 мѣс.—4 р.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка—по 1 руб. въ теченіе первыхъ 8-ми мѣсяцевъ, или же при подпискѣ 3 руб., къ 1-му апрѣля 3 руб. и къ 1-му августа 2 руб.

Редакція и Главная Контора помѣщаются въ г. Кіевѣ, на Прорѣзной ул. въ д. № 14.

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИСТОРИЧЕСКІЙ

журналъ

„РУССКАЯ СТАРИНА"

на **1907** годъ

Тридцать восьмой годъ изданія.

Если исторія народа описывается на основаніи государственныхъ документовъ, хранящихся въ пыли архивовъ, то это далеко не есть еще исторія народа и его жизни. Архивныя свѣдѣнія, на сколько они доступны для частнаго человѣка, конечно, имѣютъ свою цѣну. Но эти свѣдѣнія рисуютъ только одну сторону,—оффиціальную,—поясняютъ, такъ сказать, внѣшнюю, показную жизнь народа въ извѣстную эпоху. И если бы пришлось ограничиваться только этою стороною, то мы были бы очень далеки отъ задачи полнаго историческаго описанія народной жизни во всѣхъ ея проявленіяхъ въ разное время.

Вотъ почему дополненіемъ къ исторіи и служатъ бытовыя описанія внутренней жизни народа, а матеріалъ для этого заключается въ историческихъ воспоминаніяхъ, историческихъ изслѣдованіяхъ, мемуарахъ и запискахъ частныхъ лицъ, въ дневникахъ, въ описаніяхъ бытовой жизни въ разныя эпохи. Нерѣдко дневникъ простаго обывателя своими правдивыми разсказами лучше всякаго оффиціальнаго документа нарисуетъ бытовой характеръ русской старины и въ яркомъ свѣтѣ изобразитъ умственный и нравственный строй народа въ извѣстную эпоху.

Поэтому журналъ „РУССКАЯ СТАРИНА", имѣя цѣлью знакомить читателей съ историческимъ прошлымъ Россіи, будетъ по-прежнему помѣщать на своихъ страницахъ: 1) историческія изслѣдованія; 2) записки, воспоминанія и дневники разныхъ лицъ; 3) очерки и разсказы; 4) жизнеописанія людей государственныхъ, ученыхъ, военныхъ, писателей духовныхъ и свѣтскихъ, артистовъ и художниковъ; 5) статьи по исторіи русской литературы и искусствъ; 6) историческіе разсказы и преданія; 7) документы, рисующіе бытъ русскаго общества прошлыхъ временъ; 8) мемуары и разсказы иностранные, насколько они касаются Россіи и ея исторіи и вообще западной исторической

Digitized by Google

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по **30** к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

2—3

Политическая Энциклопедія.

Подъ редакціей Л. З. Слонимскаго.

Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.
(въ трехъ полукожанныхъ перепл. ц. 12 р.).

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступленія взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

Цѣна внѣ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейнгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревскаго; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

Digitized by Google

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. Ѳ. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ, бар. Б. Нольде и П. Калинкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милюкова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижуева; Бундъ, І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверского; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ П. Г. Гроссмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе. А. Л—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратить его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

Digitized by Google

Открыта подписка на 1907 годъ

на еженедѣльный сельскохозяйственный журналъ

ХУТОРЯНИНЪ

органъ Полтавскаго общества сельскаго хозяйства.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 2 р., на полгода 1 р.

Годъ изданія XII.

ПРОГРАММА ЖУРНАЛА: 1. Правительственныя распоряженія и извѣстія. 2. Дѣятельность мѣстныхъ сельскохозяйственныхъ обществъ, ихъ отдѣловъ и отдѣленій. 3. Статьи по сельскому хозяйству, промышленности и торговлѣ—экономическія и техническія. 4. Хроника, сельскохозяйственное обозрѣніе и корреспонденція. 5. Сельскохозяйственная и экономическая дѣятельность земскихъ учрежденій. 6. Библіографія и обзоръ сельскохозяйственной и экономической литературы. 7. Сельскохозяйственный фельетонъ. 8. Смѣсь и мелкія извѣстія. 9. Вопросы и отвѣты. 10. Торговыя извѣстія. 11. Обозрѣніе—извѣстія о погодѣ 12. Объявленія.

Кромѣ еженедѣльныхъ номеровъ въ размѣрѣ 2—3 печатныхъ листовъ подписчикамъ, по примѣру прежнихъ лѣтъ, будутъ высланы

БЕЗПЛАТНЫЯ ПРЕМІИ.

„Хуторянинъ“ допущенъ въ безплатныя библіотеки-читальни и въ библіотеки сельско-хозяйственныхъ учебныхъ заведеній М. З. и Г. И.

Плата за объявленія: за одну строку петита въ концѣ текста 8 коп., впереди—вдвое.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: въ г. Полтавѣ—въ конторѣ и редакціи „Хуторянина“, при Полтавскомъ Обществѣ сельскаго хозяйства.

2—3

Digitized by Google

1907 рік.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА

на

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економична, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3. Що діється в цілій Россії. Звістки з столиць. 4. Що діється по чужих землях, що есть там доброго, що й нам би годилося. 5. Звістки й листи з ріжних городів і сел (про земства, товариства—про все, що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сельське хозяйство, промисли і т. д.) 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.) 9. Бібліографія. Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хозяйські та инші. 10. Оповістки усякі.

Хто підпишьться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: I. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1] КОБЗАРЬ. 2] ГАЙДАМАКИ. II. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **80** коп., на 3 місяці—**1** карб., на місяць **35** к. з пересил, окремі числа по **8** к. За кордон на рік **4** кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карб.—4 карб. для окремих передплатників; 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам; Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 к.

Digitized by Google

Книгарням комісіонних за передплату на рік 5%, За продаж окремих №№—25%.

Листи і гроші засилати треба на адресу: **Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „Рідний Край“.**

Просимо усіх прихильників і читачів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сельських і волосних сходів, селянських спілок і инші новини.

Редактор-видавець **М. Дмитріев.**

2—3

Приймається передплата на 1907 рік

на селянський тижневик

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ”

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайше, діти!“

Як до цеї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“ буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **50** коп., на—3 місяці **80** коп., на місяць **30** коп., окреме число **7** коп.

Передплатники „Світової Зірниці“ в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а опріч цього, ті що випишуть „Світову Зірницю“ на цілий рік, одержать безплатно „*Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів*“ — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції *г. Могилів-Под., Київська ул.*

Редактор-видавець *І. Волошиновський.*

1—3

Digitized by Google

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедѣльный критико-библіографическій журналъ

„КНИГА"

подъ редакціей **Мих. К. Лемке**,

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ"

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Бердяевъ, Н. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусянинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейдемиллеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, Ѳ. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. И. Іорданскій, Н. И. Карѣевъ, А. А. Каумфанъ, Л. Н. Клейнбортъ, Н. П. Коломійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, І. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, И. Н. Леонтьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Ляцкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Марконъ, П. П. Масловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Налимовъ, П. И. Новгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова. А. А. Русовъ, П. П. Семенюта, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. Ѳ. Тотоміанцъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чорнолусскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга" ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библіотекамъ, учебныхъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библіографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по соціальнымъ наукамъ, вопросамъ обще

Digitized by Google

ственной жизни и народнаго образованія, философіи, психологіи, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература соціалистическихъ партій будетъ рецензироваться соотвѣтствующими соціалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будетъ написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будетъ данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищущихъ систематическаго самообразованія, редакція „Книги“ обратитъ особенное вниманіе на отдѣлъ отвѣтовъ на вопросы по организаціи самообразованія, чтенія вообще, а также книжнаго дѣла. Кромѣ того въ журналѣ будетъ помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будутъ регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ ежедневно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга“—книжный складъ „ЗЕМЛЯ“ СПБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

1—3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ—внѣпартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія—издается подъ редакціей В. Я. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.

Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія.

Историческая библіографія.

Digitized by Google

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристъ М. С. Лунинъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; И. П. Бѣлоконскій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія"; В. А. Вейнштокъ—Акатуевскій рудникъ; М. О. Гершензонъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Думма 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ-Писаревъ—Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Іорданскій—Миссія П. С. Ванновскаго; Кафіеро—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ"; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Блюммера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ.—Изъ воспоминаній; В. С. Панкратовъ Арестъ и процессъ. Э. К. Пекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. Н. Переверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампфа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристъ въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелѣевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З Ралли—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году: Е. П. Семеновъ. Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; Н. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе"; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николай Тургеневъ;—Герценъ и газета Прудона; Н. А. Танъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли" М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ съѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ". П. Е. Щеголевъ—Агитаціонная литература декабристовъ;—Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Ястржембскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ" (полностью); Докладъ (оффиціальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверского земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюрмера); Къ исторіи русской „конституціи" (оффиціальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Digitized by Google

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются—на отдѣльныхъ листахъ и въ текстѣ—портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, имѣющіе отношеніе къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.)—8 руб.; на 1/2 года (съ 1 янв. по 1 іюля)—4 руб; на 1/4 года (съ 1 янв. по 1 апр.)—2 руб. Перемѣна адреса—30 коп. (При перемѣнѣ адреса контора проситъ подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдѣльной книжки въ книжныхъ магазинахъ—1 руб, для покупающихъ въ конторѣ - 85 коп, для выписывающихъ изъ конторы—1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжнымъ магазинамъ на отдѣльныя книжки—30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала—(ежедневно, кромѣ праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня)—С.-Петербургъ, Лиговская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами—по понед., вторн, четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { **В. Я. Богучарскій.** / **П. Е. Щеголевъ.** } Издатель **Н. Е. Парамоновъ.**

1-3

ПРОМІНЬ

одинокий независимий становий орґан українського учительства.

Виходить 2 рази в місяць в обемі 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на ціли зєднити духово все українське учительство без огляду на кордони і тому в своїх артикулах не лиш порушає справи, які обходять бесїосередно встрийских учителїв, но також в кождім числї містить богатий материял і з росийскої України, а навіть з Америки, де має своїх кореспондентів.

Зміст „Промінч“ є того рода, що надає ся до читаня не лиш учительству, но також і найширшим інтелїґентним кругам.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщині: 8 к.; за кордоном: 4 карб., зґл. 2 доляри, або 10 франків.

Адреса редакциї і адмінїстрациї «Проміня»: **Вашківцї н. Черем. (Буковина—Австрия).**

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina—Österr.).

1—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА".

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образованія. 2) Злободневные вопросы школьнаго дѣла. 3) Общіе вопровы образованія и воспитанія. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигіена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьныя воспоминанія. 9) Обзоры новѣйшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учрежденій въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранная школа. 12) Инородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городскія училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессіональная школа. 18) Вопросы женскаго образованія. 19) Внѣшкольное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ дастъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библіографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начальнаго образованія. IV. Хроника народныхъ библіотекъ. V. Хроника воскрестныхъ школъ. VI. Хроника профессіональнаго образованія VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя извѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ" принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. И. Андріенко Ц. П. Балталонъ, проф. И. А. Бодуэнъ-де-Куртенэ, И. А Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. И. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. И. М. Гревсъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ. О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій. С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Ѳ. Кантеревъ, проф. Н. И Карѣевъ, П. Н. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. И. Коробка, А. А. Карасевъ, проф, Н. Н.

Digitized by Google

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтинъ, Ѳ. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижуевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ А. Новиковъ. А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ир. П. Скворцовъ. А. Ѳ. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ, К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, Н. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимірскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-іюнь и іюль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп. для иногородныхъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15% Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкой и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш». допущенъ Ученымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Міръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Спб. Литовская ул., 1).

Редакторъ-издатель *Я. Я. Гуревичъ.*

1—3

Digitized by Google

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходитеме в двох виданнях, київськім і львівськім.

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецкого, ч. 26.

(Lemberg, Czarnećkyj str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на виданнє київське, платна в Київі для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 сїчня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усї книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовженя містять-ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплетних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці

Видавець *Мих. Грушевський.*

Редактор *Фотий Красицький.*

1—3

Digitized by Google

Digitized by Google

УКРАІНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ І.

МАРТ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Digitized by Google

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Київі, Меринговська, 6.

Digitized by Google

З історії регистрації українських козаків в 1-й пол. XVI в.

Документи, які подаємо зараз, відносяться до кінця 1-ої половини XVI віку і містять кілька нових відомостей про першу регистрацію українського козацтва.

Як відомо, українські літописи вважають польського короля Степана Баторія за першого організатора козацтва, яко військової сили. Д-ій І. Каманін у своїй статті: «Къ вопросу о козачествѣ до Богдана Хмельницкаго», на підставі історічних документів, вияснив, що польсько-литовський уряд далеко раніще (в 1530—1540 р. р.) робив кроки до того, щоб списати козаків на окремого регистра і встановити над ними урядовий догляд. Ще Сигизмунд І, принявши на увагу думку старости Черкаського і Канівського Остафія Дашкевича, яку той висловив на Городнянському Сеймі (1522 р.), в 1524 р. запропанував Панам Раді обміркувати проект Дашкевича, послати «годного і доброго чоловіка» у Київ, щоб він зібрав козаків, приготувати, далі, сукна і грошей на виплату козакам, а потім зібрані ватаги козаків поставити на Дніпрі, на перевозах для забезпеки від татарських нападів [1]). Таку пропозіцію зробив О. Дашкевич і на Піотровському Сеймі р. 1533 [2]). Дуже можливо, що наслідком таких про-

[1]) І. Каманін. Къ вопросу о козачествѣ... Кіевъ 1894 г., стор. 25.
[2]) A. Jabłonowski. Polska XVI wieku, т XI, стор. 419.

Digitized by Google

позіцій зьявилося те, що король р. 1541 послав двор. Стрета Солтановича на Україну з дорученням переписати київських, канівських і черкаських козаків на окремі регистри [1]). Найближчою ж причиною регистрації було бажання уряду припинити в кінець козацькі напади на татар і на купецькі каравани [2]). Чи посчастило Стрету Солтановичу виконати королівське доручення— не відомо, але є багацько данних за те, що ні в 1541 р., ані пізніще, регистрація не була виконана. Тілько через 30 літ після цього р. 1572, кор. Сигизмундові-Августові посчастило обрахувати число козаків, записати їх у регистр і віддати під владу коронного гетьмана [3]).

Неуспіх перших регистрацій козацтва залежав від того, що польско-литовський уряд завше мав на меті не стілько привабления козаків на державну службу, скілько бажання поставити під урядовий догляд незалежний, невизнаючий жадної влади над собою числений клас громадянства. Бажання загнуздати свавольних козаків і віддати їх під догляд місцевої влади завше виставлялося на першому плані в офіціальних наказах центрального уряду. Так, напр., в листах, які подаємо нижче (короля Сигизмунда до старости Черкаського, кн. Андрія Глібовича Пронського від 21 ліпця і 17 серпня 1541 р.), головною причиною посилання двор. Стрета Солтановича виставляється—напади козаків на татар і необхідність доглядати за козаками, що ходять у степи на промислівсьство «А то може кождий розумѣти, пише король старості, ижъ тымъ шкодлывымъ речамъ земскимъ причина

---

[1]) Каманін, на підставі надрюкованого в Актахъ Южной Россіи (т. 1, стр. 110) документа, каже, що король доручив Стрету Солтановичу (Каманін пише «Солтовичу)» переписати тілько *київських* козаків. Але з королівського листа старості. Черкаському кн. Андрію Глібовичу Пронському, який подаємо в додатках, видно, що король доручив Солтановичу переписати *київських, канівських і черкаських* козаків (див. Додатки № I).

[2]) Див. Лист, писаний до старости Черкаського кн. Андрія Глібовича Пронського, Додат. I.

[3]) Каманін. «Къ вопросу о козачествѣ»... стор. 26.

Digitized by Google

есть того, штожъ Вы для своего пожитку дозволили есте козакамъ на влусы татарскіе наѣздчати и шкоды имъ чинити, а тымы ихъ добытки наполъ зъ нымы дѣлите, а для тыхъ Вашихъ пожитковъ Мы господарь шкодуемъ, а Речь Посполитая великий впадъ прыймуетъ, бо для того завжды незгоды и невпокои межы панства прыходятъ; где жъ вже хотечи за тымъ Листомъ нашимъ волю а росказане наше господарское ничимъ порушно заховано мети, послали есмо тамъ дворенина нашого Стрета и розказали тыхъ козаковъ яко въ Кіеви, такъ въ Черкасехъ и въ Каневѣ, што ихъ кольвекъ тамъ будетъ, на Реистра списати и подъ грознымъ а окрутнымъ карапемъ Нашимъ Господарскимъ приказати, абы вже то въ земли Царя Перекопскаго явне, яко и злодѣйскимъ обычаемъ подданнымъ его шкодъ не чинили, а тобе тежъ приказуемъ подъ честю и подъ горломъ твоимъ, абы еси на то бачность мѣлъ» [1]).

Теж саме бажання уряду поставити козаків під догляд місцевої влади, коли уряд безпосередне звертався до козаків, приймало фóрму пропозіції стати на урядову службу за певну плату. Позаяк регистрацію козаків центральна влада визнавала за обовьязкову і карала тих, хто не бажав записуватися у регистри, то ясно, що ніякої „добровольної“ згоди на урядові пропозіції з боку козаків, як думає д. Каманін, [2]) не могло бути: *козаки повинні були* виконати наказ короля і місцевого старости, а де є обовьязок і примус до його виконання, там не має місця для вільного вибору. «Для чого ж послали, пише король черкаському старості, дворенина нашого и словомъ о томъ казали ему одъ насъ тоби мовити и тыхъ всихъ козаковъ черкаскихъ велели есмо тому Дворенину нашому Стрету Солтановичу на рейестръ списати, и Ты бы о томъ вѣдалъ и тымъ козакомъ всимъ прыказалъ, абы ся они вси в того Дворенина Нашого списали, а ни жодною речью з того розказання Нашого не выступуючи конечно». [3])—

---

[1]) Див. Додат. II.

[2]) Каманін І. Къ вопросу і т. д... стор. 27.

[3]) Див. Додаток І.

Digitized by Google

Події, які сталися після цього, показують, що регистрація, яку узявся уряд провести в 1541 р., або не досягла своєї мети, або, певніще, зовсім не була виконана. Козаки поводилися також, як і раніще: ходили у степи ловити рибу, бити звіря і т. д., нападали на татарські улуси і коровани, одним словом „козакували". Так, уже року 1542 значна ватага козаків на низу біля Дніпра пограбила польських і татарських послів. [1]) З дипломатичного листування польсько-литовського уряду з Царем Перекопським року 1545 видно, що уряд в цей час не мав сили припинити козацькі напади. Року 1545 козаки з Канїва, Черкас, Брацлава, Вінниці і з инших південних міст числом більш як 700 чолов. під приводом «старших козаків»: Карпа Андруші, Лезуна і Яська Білоуса погромили багацько значних турецьких коровапів, що йшли з Орди на Москву, і забрали силу многоцінних товарів. На цей час вертався з Литви до Орди посланець Перекопського царевича Солтана-Еминк-Гирея; козаки напали й на нього, вбили і пограбували. Після цього Царь Перекопський звернувся до короля і став вимагати сатисфакції і кари козаків. Король з початку не згожувався вдовольнити вимаганнів Царя, але потім „вырозумѣвши" з Панами-Радою, порішив заплатити купцям за їх «шкоди» і покарати винних. Шкоди ж були не малі: купці подали королю «квит», в якому було враховано їхні втрати і названо аж 24 купця кафінських, турецьких і перекопських. З наказу короля, козаки вернули пограбовані товари; крім того вони повинні були виплатити купцям 5000 золотих. [2]) Позаяк же козаки могли дати тілько 125 кіп грошей, то решту виплачено з скарбу: половина з власного приказу короля, а половина за згодою Панів-Ради «спольною рукою» [3]).

[1]) Акты Западн. Россіи, т. II, стор. 394; Polska XVI wieku, стор. 418.

[2]) «Черленых, монетою грошовою за золото платечи по 40 грошей: три тисячи коп и триста коп. грошей» Варш. копія метрики Литовської, кн. 57, ст. 75—79.

[3]) Квит господарський до земського підскабого і Квит Панів-Ради 10 жовтня 1545 р. (Варш. копія Метрики Литовської кн. 57 стор. 80—83).

Digitized by Google

Відповідаючи Цареві Перекопському на його листа, король Сигизмунд-Август між иншим зазначує, що частіш всього купецькі коровани грабують не українські козаки, а козаки спільного їх ворога—Царя Московського з Путівля, Чернигова і Новгорода-Сіверська, які потім всю вину звалюють на козаків українських, і що головною причиною нападів і грабуваннів він вважає ту річ, що турецькі і перекопські купці, щоб не платити мита скарбові, їздять не давнімі відомими торговельними шляхами, а «дорогами новими, незвичайними". [1])

На прикінці зазначимо одне надзвичайно характерне місце в листі царя Перекопського до кор. Сигизмунда Августа. Жаліючись на часті напади козаків на купецькі каравани і на послів, Царь порівнює Литовську державу з Московською з погляду незаймаености особи і забезпеки мандрівок чужих послів по цих державах і пише: «Слыхали есмо передъ тымъ, же на Москвѣ посломъ трудность бываетъ, *якож прырожоная его речъ хлопская*, а у Васъ никгды жадная трудность (посломъ) не бывала, пижли за пановання Вашого послом забойства и купцовъ громленія, въ товарахъ ихъ забране ея становитъ». [2])

Андрій Яковлев.

---

[1]) Варшавська копія Метрики Литовської, стор. 64—65.

[2]) Там же, стор. 54—56.

Digitized by Google

ДОДАТКИ.

I.

21 лiпця р. 1541.

Листъ до старосты черкаского князя Андрея Глѣбовича Пронского, абы козакомъ тамошнимъ черкаскимъ на влусы татарскіе наѣждчати и шкоды имъ чинити подъ строгимъ каранемъ заборонялъ.

Жикгимонтъ Божію Милостью.

Старосте черкаскому князю Андрею Глѣбовичу Пронскому: што есьмо первей того много кратъ до тебе писали подъ ласкою нашою господарскою и подъ грознымъ каранемъ прыказуючи, абы еси на то добрую бачность мели, ижъ бы козаки тамошніе на влусы татарскіе не находили и шкоды имъ никоторое не чинили, вы николи водлугъ того розказаня нашого господарского справоватися не хотѣли, и не только козаковъ одъ того повстегали, але и сами имъ завжды для пожитковъ своихъ дозволене имъ чините, на то для которое жъ необачности вашое панства наши николи въ покою быть не могли, а великіе шкоды отъ поганства татаръ прыймовали. Гдежъ мы, хотечи з царем перекопским постановене миру вечное прыязни учинити, и послали до него посла нашого великого пана Оникея Горностая, а через него царю самому и царевичамъ, Мурзомъ и Вланомъ его не малые поминки послали, ино царь через великій накладъ нашъ миръ вечный з нами прынялъ и зъ докончанемъ своимъ посла своего великаго зъ паномъ Оникеемъ къ намъ прислалъ оповѣдаючи, ихъ тыми разы козаки наши прышедши зъ невѣсти на людей его, которые шли

Digitized by Google

до Москвы воевати, на Кошру (?) ударили, двадцать человѣковъ до смерти забили, двесте и пятьдесятъ коней въ ныхъ взяли; а который гонецъ его до насъ посланъ былъ, тыхъ гонцовъ его на Днѣпри всихъ погромили и статки ихъ побрали. А к тому которыи люди царя Перекопского з быдломъ своимъ кочуютъ у поли, тыхъ дей людей его многихъ козаки частокротъ бьютъ и статки ихъ одбираютъ; а которого гонца послалъ до насъ Казанскій царь братъ его, на того гонца на Днѣпре погромили и статки его побрали. Для тогож царь Перекопскій зъ великимъ обтяженемъ до насъ писалъ, ижъ для таковыхъ речей николи прыязнь межи нами а панства наши во впокою быти не могутъ, одно завжды межы поддаными нашими незгоды шкоды ся становятъ; где жъ яко въ Іерлыкахъ въ докончани его такъ есть описано, и таковымъ обычаемъ: онъ зъ нами прыезнь братскую держати хочетъ, абы вже одъ того часу ни одному съ подданыхъ его шкода не была чинена одъ поддахъ нашихъ; если въ такомъ супокойномъ обычаи тая прыезнь межы нами будетъ захована, тогды онъ зъ нами миръ водлугъ прысяги своее твердо держати хочетъ, а еслибы козаки где на влусы татарскіе прышли, або которую шкоду вчинили тогды онъ для того своею головою в панство нашо ити, а обложитись подъ которымъ замкомъ нашимъ украинным тое шкоды своее (к) ветовати (wetowati) хочетъ. Про то обачте то сами а вырозумѣйте добре, которымъ обычаемъ тотъ миръ межы нами есть постановенъ, и есть ли бы, чого Боже вховай, за вашою недбалостью которое узрушене для козаковъ тому мѣло бы стати, а панства бы наши который впадъ або шкоду прыняли, ку чому бы вы за то прышли. Первей того много кратъ о томъ есмо до васъ писали напоминаючи, абы есте яко сами и зъ себе такъ и козаковъ въ таковомъ сваволенствѣ гамовали, вы николи одъ того ся повстегати не хотѣли, и ачъ кольве мѣли есьмо то вас у терпливости нашомъ, не хотѣчи зато строгости никоторое надъ вами чинити, нижли кгдыся вы въ томъ впаметать не хочете, мы вже большей того такового сваволенства вашого вамъ терпѣти не хочемъ; бо ачкольве (къ) чините вымовы, якобы кроме воли и вѣдомости вашое козаки подданымъ царя Перекопского таковыи шкоды чинили, ино то не есть речъ слушная, абы вы врадники не мели о томъ вѣдати, бо то залежитъ не только на васъ врадниковъ, але на каждого доброго а верного слуги нашого на то бачность и пыльность мѣти, абы ся никды жадная речъ непожыточ-

Digitized by Google

ная намъ господару и Речипосполитой не становила; и яко бы тежъ вы Поветниковъ, Врадовъ своихъ подданыхъ нашихъ у вѣдомости або въ послушенствѣ своемъ *не могли мети*. И пишите въ листехъ своихъ до насъ оповѣдаючи, ижъ есте онымъ козакомъ дозволили на рыбы и на бобры ходити; кгды есте имъ того дозволили, тогды мели бы есте на то бачить, хто або колько ихъ з дозволенемъ вашимъ на тыи добычи пойдутъ, а естли зъ тыми добытки прыйдуть, на што суть посланыи, або которыми иншими, потому бы кожды зъ васъ могъ узнати, есть ли ся што одъ нихъ на противу воли и розказаню нашому стало, а бо ни. Чините вымовы непотребны(и) а то може кожды розумѣти, ижъ тымъ шкодлывымъ речамъ земскимъ причина есть того, штожъ вы для своего пожытку дозволили наѣздчати, и шкоды имъ чинити, а тыми ихъ добытки на полъ з ними дѣлите, а для тыхъ вашихъ пожитковъ мы господарь шкодуемъ а Речь Посполитая великиѳ) впадъ прыймуетъ; бо на томъ межи нами и царемъ Перекопскимъ миръ сталъ, ижъ ему въ кождый рокъ зъ скарбовъ нашихъ, яко зъ коруны польское, такъ и з великого князства Литовского по нѣколькунадцати тысячъ копъ грошей давати; а если бы за неопартностью вашою одъ козаковъ у ихъ сваволенствахъ переказа тому стала, а они бы которую шкоду подданнымъ царя Перекопского учинили, а за то бы царь Перекопскій панствомъ нашимъ, чого Боже вховай, помсту вдѣлалъ, а предъ ся тые дары водле умовы нашои одъ насъ мелъ, которая бы шкода намъ господару речи посполитой втомъ была, а мы тежъ того ни одъ кого иншого быхмо не мили, одно одъ твоего бы ся вряду и козаковъ таковая переказа стала, а ни накомъ тежъ того смотрѣти не будемъ, одно на чти и на Горлехъ такового. А для того прыказуемъ тобе, абы еси на то великую бачность мѣлъ и пильно того смотрѣлъ, а бы вже большей того одъ оныхъ козаковъ таковое сваволенство нестановило, а штобы поданымъ царя Перекопского шкоды никоторое не чинили, а хто бы ся смелъ того важити, а черезъ тое розсказане наше которую шкоду Влусамъ татарскимъ вчинилъ, тыхъ бы есте мели моцно за горло имати и карати велѣли, або ихъ до насъ одсылати; о томъ бы еси вѣдалъ, для чогожъ послалп дворенина нашого и словомъ о томъ казали ему одъ насъ тоби мовити и тыхъ всихъ козаковъ черкаскихъ велѣли есмо тому дворенину нашому Стрету Солтановичу на реестръ списати, и ты бы о томъ вѣдалъ и тымъ козакомъ всимъ прыказалъ

Digitized by Google

а бы ся они вси въ того Дворенина нашого списали, а ни жадною речью з того росказаня нашого не выступуючи конечно.

Писанъ у Вильни. Подъ Лет. Бож. Нарож. 1541 мца іюля 21.

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 53, стор. 79—81).

II.

17 серпня року 1541.

Листъ писаный до старосты черкаского князя Андрея Глѣбовича Пронского, абы козаковъ до земли татарское для взрушеня перемирія съ Царевъ Перекопьскимъ не всилалъ и свавольнымъ имать казалъ под строгимъ каранемъ.

Жикгимонтъ Божію Милостью.

(Початок такий, як і в попередньому листі, аж до слів:.... «абы ся никды жадная речъ непожыточная Намъ Господару и Речипосполитой не становила; и якобы тежъ вы Поветниковъ, Врадовъ своихъ Подданихъ Нашихъ у ведомости або въпослушенствѣ своемъ не могли мети», (далі): «а хто бы ся смѣлъ того важити, ачерезъ тое розказане Нашо которую шкоду Влусамъ татарскимъ вчинилъ, тыхъ бы есте мѣли моцно за горла имати и карати велѣли, або ихъ до насъ одсылати. Чините вымовы непотребныи, а то може кожды розумѣти, ижъ тымъ шкодлывымъ речамъ Земскимъ причина есть того, штожъ Вы для своего пожытку дозволили есте козаком на влусы татарскіе наѣзжати и шкоды имъ чинити, а тыми ихъ добытки на полъ зъными дѣлите, а для тыхъ вашихъ пожитковъ мы господарь шкодуемъ а Речь Посполитая велики впадъ прыймуетъ, бо для того завжды незгоды и невпокои межи панствы прыходятъ. Гдежъ вже хотечи за тымъ листомъ нашимъ волю а розказане нашо господарское ничимъ порушно заховано мѣти, послали есьмо тамъ дворенина нашого Стрета, и розказали тыхъ козаковъ яко въ Кіевѣ, тамъ въ Черкасѣхъ и въ Каневѣ, што ихъ кольве тамъ будетъ, на реистра списати и подъ грознымъ а окрутнымъ каранемъ нашимъ господарскимъ приказати, абы вже то въ земли царя Перекопского явне, яко и злодейскимъ обычаемъ подданымъ его шкодъ не чинили; а тобе тежъ приказуемъ подъ честю и подъ горломъ твоимъ, абы еси нато великую бачность

Digitized by Google

мѣлъ и пыльно того смотрѣлъ, абы вже большей того одъ тыхъ козаковъ таковое сваволенство не становило, а штобы поддапымъ цяря Перекопского шкоды никоторое не чинили, бо естли бы они черезъ теперешнее росказане наше на влусы татарскіе находили, а которыи шкоды имъ чинили, а для того абы царь Перекопскій в панства наши самъ въѣхавши або людей своихъ уславши которую шкоду удѣлалъ, а ты если бы которую вымову вътомъ собѣ къпомочи бралъ, тогды ни одная вымова таковая твоя вѣры, а ни мѣстца въ насъ мети не можетъ, одно безъ всякого милосердія токовое вкаране втерпишъ, што прыслушалъ на таковыхъ, которыи надъ волю а розказане наше господарское въ речахъ шкодливыхъ земскихъ чинити допускаешъ, о томъ бы еси вѣдалъ.

Писанъ у Вильни. Под. Лѣт. Божего Нарож. 1541. мца августа 17 день, инд. 14.

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 53 стор. 8—11).

III.

Року 1545.

О кораваны Турецкіе и Перекопскіе громленые тогожъ году.

Будучы господару Е. М. зъ Царемъ турецкимъ Сулеманомъ и царомъ Перекопськимъ Саганкгиреемъ у добромъ покою и прыязни, вышедши з Черкасъ, и зъ Канева, зъ Браславля и зъ Веницы изъ иншихъ городовъ господарскихъ украинскихъ сваволне и забравшы ся на поли за Черкасы мноство козаковъ о семьсотъ ихъ головами и вышей, а надъ ними въ головахъ старшые козаки Карпо Андруша, а Лезунъ, а Яська Бѣлоусъ громили по кольну кротъ кораваны купцовъ турецкихъ и перекопскихъ, которые того году иншые шли зъ орды къ Москвѣ черезъ поля, а иншые вжо зъ Москвы назадъ до Орды, и великые а знаменитые шкоды тымъ купцомъ Царя турецкого и перекопского вътотъ часъ отъ нихъ почи—нены и многіе а важные товары въ нихъ побраны, а кътому и гонца Еминкгирея Солтана царевича перепопского, который у господаря Е. М. бывши за ся назадъ до царевича до Орды шолъ, тамжо вътотъ часъ перенявшы на поли, для корысти убили, о чомъ жо до Короля Е. М. перекопскій одъ Царя турецкого и самъ одъ себе, велыко об-

Digitized by Google

тяжаючы, присылалъ первей черезъ гонцовъ своихъ, а потомъ и черезъ посла своего великого Кундучанъ Дуана вказывалъ и въ ерлыкахъ своихъ писалъ, и тыхъ самихъ купцовъ турецкихъ въ тыхъ коровanехъ громлены пры чемъ присылалъ упоминаючи, абы тымъ купцомъ тое громленье и шкода ихъ такъ тежъ и убійство оного гонца сына его было имъ добре оправено и за то досыть учинено, какъ бы Цару перекопскому и ему и сыну его жаль того не было». (Далі говориться про те, що король з початку не хотів вдовольнити вимаганнів Царя, бажаючи знайты причину, щоб розірвати мирну умову, але потім „вырозумѣвши“, порішив вдовольнити і заплатити купцям їх шкоди).

Варшавск. копія метрики Лит., кн. 57, стор. 52—54.

Далі в метриці Литовській знаходимо листувиння з цього приводу.

Ярлыкы Царевы.

Великое Орды Великого Царя Саганкгирея слово брату нашому великому Королю Жикгимонту Августу много кротъ поклонъ. Тыхъ часовъ отецъ вашъ Великій Король братъ нашъ до насъ въ листѣ своемъ пишетъ повѣдаючы, иже бы наши люди прыходячи подъ замки Ваши украинскіе подъ Кіевъ, подъ Черкасы и подъ Каневъ, люди берутъ и докуки и шкоды великіе чынятъ, якожъ и человѣка знакомитого подъ Кіевомъ убыто и доброго человѣка Яблонского поиманно, о томъ бы еси ты братъ нашъ рачилъ ведати, ижъ коли сынъ нашъ Еменкгирей Солтанъ ѣхалъ къ царю перекопскому на помочъ зъ войскомъ своимъ и кгдыжъ назадъ сынъ нашъ зъ войскомъ своимъ вернулся, тогды Толстый Смаилъ на поля былъ и прышолъ ку перевозамъ и хотѣлъ добыватися за Днѣпръ, и ваши казаки на него ударили, иншыхъ побили, а иншыхъ поимали, и самъ ледве вътекъ до Бѣла города, и за се зъ Бѣлогородскими злучывшыся козаками, пошелъ воевати и привели того Яблонского; якож коли того Смаила громили, тогды которого татарына поимали на имя Кармиша, тыхъ часовъ братъ его окупилъ за 3000 (?) денегъ у князя воеводы кіевского Пронского; и кромѣ того ваши люди на Товани по Днѣпру, на Бургунѣ, на Чорной крыныце, на Дробныхъ крыныцахъ, на Самари людей нашихъ бютъ, купцовъ громятъ и иншыхъ забиваютъ, а ин-

Digitized by Google

шыхъ жывыхъ имаютъ, и товары ихъ берутъ, и влусы громятъ, и и быдла и стада берутъ безъ чысла; а которые соленики прыходятъ по соль до Кочубеева и кого кольвекъ поткаютъ з людей нашихъ имаютъ, забиваютъ, такъ подъ соленики по соль пришедши Ярычаромъ зовутъ татарина поимавши повели, а также прошлого лѣта сынъ нашъ Еминкгирей Солтанъ въ землю непріятеля Московского ходилъ и воевалъ и сътою Ярычарою (трудно розібрати) слугу своего Джанкгельдея послалъ, и ваши люде на тавани его переневши убили, и при немъ купецъ былъ одинъ Атака, весь товаръ его взяли; и для таковыхъ причинъ жаденъ з слугъ нашихъ до васъ у посельство ѣхати не смѣетъ, якожъ и тыхъ часовъ зъ посломъ вашимъ зъ великимъ паномъ Александромъ жаденъ зъ слугъ нашихъ ѣхати не хочетъ, нижли тотъ же посолъ Кундуганъ Дуванъ, который такъ годъ былъ у великого короля и въ отца В. М. брата нашого и нѣкоторыхъ словъ своихъ черезъ него былъ есми вказалъ, абы черезъ тое онъ былъ слугою нашимъ и вашимъ и рекъ есмы тежъ маешъ ѣхати, якожъ онъ мѣсяцъ росказаня нашого ѣхати и проти его жаденъ ся не поднялъ, ѣхати для убійства такого, бо на той сторонѣ Днѣпра люди Ваши, што за потребу маютъ зъ вами есмо водлугъ присяги и докончення у миру татарове мои Москвы не воевавши кого маютъ воевати, бо которые наши люди перешедши Днѣпръ по сей сторонѣ по Самарѣ, на Чорной крыныцахъ и дробныхъ крыницяхъ улучивши (ulucawszy) людей нашихъ убиваютъ, иншихъ живыхъ ведутъ, якожъ на врочищахъ описаныхъ завжды на водѣ и на полі людей нашихъ имаютъ, купцовъ громятъ и скарбы ихъберутъ и ку влусомъ нашимъ прыходятъ, быдло и стада безчислене берутъ; нашъ одинъ чоловѣкъ случивши ся зъкозаками по той сторонѣ Днѣпра, которые люди были пришли подъ нихъ, тыхъ людей погромывши и до мене привели, чымъ же того винуете, але ваши люди вжо явне злость и шкоду чынятъ и влусы наши громятъ, коли бы тые влусные люди, которымъся шкода дѣетъ пошлибъ и воевали б панство вашей М. и вдячно б то бы вамъ, а тыхъ часовъ сынъ нашъ Еминигирей Султанъ мысль инакшыи мѣлъ и для забытя гонца своего хотѣлъ поймати толмача вашого Ожендяя, и мы рекли: сыну нашъ, понорови дамъ знати черезъ посла нашого и черезъ листъ нашъ о тое забите и о головщину, за тымъ Толмача того не ималъ, и сами то порозумѣете, колько пословъ и гонцовъ нашихъ убито. Слыхали есмо передъ тымъ, же на Москвѣ посломъ трудность бываетъ, якожъ прыро-

Digitized by Google

жонаи его речъ хлопская, а у васъ никгды жадная трудность не бывала, нижли за пановаия вашого посломъ забойства и купцовъ громленя, вътоварахъ ихъ забране ся становитъ.

(Вар. коп. М. Лит. кн. № 57, стор. 54—56).

Другый листъ Царевъ.

Брату нашому великому королю Жикгимонту Августу. Сее зимы къ веснѣ Подданыи Купцы змоими деньгами Махметъ... (нерозб.) Шабанъ шли до Москвы зъ товаромъ, а товару въ себе мѣли осмь кротъ сто тысячъ и шестьдесятъ тысячъ и двѣ тысячи, козаки кіевскіе черкаскіе и каневскіе против врочища Санчарова ихъ погромили и товаръ ихъ весь побрали ледве сами головами ушли; якожъ посолъ нашъ въ тотъ часъ въ черкасѣхъ былъ и окомъ своимъ видѣлъ, яко вси товары продавали у черкасѣхъ... (через це Царь вимагає далі сатісфакції) кн. 57. стр. 56—56.

У відповідь на ярлики цареві, Сигизмунд Август посилає посла, якому доручає завірити царя в давній дружбі і приязні між його й своїми предками й своїй: козацкі напади, грабування й душогубства чиняться без відомости короля і найбільше чинять їх козаки спільного їх ворога.—Царя Московського. Козаки з Путивля, Чернигова і Новгород-Сіверська нападають на татар і на улуси татарські, а потім вину складають на королівських козаків. (кн. 57, стор. 60—64).

...«Ашто ся дотычетъ тыхъ коровановъ погромленыхъ.

Король Е. М.. казалъ Вамъ мовити: Ижъ еще первей, кгды Царь о томъ листу своего ку Ихъ Мил. не писалъ, и посолъ Е. М. до Его М. не пріѣхалъ, а его милость отъ ста—ростъ Украинскихъ отомъ громеню кораванов дано было знать, и Е. М., памятаючи на докончане свое, а хотячи зъ Нимъ зъ Братомъ Своимъ и впередъ у прыязни твердой стати, тогожъ часу розказалъ листы до воеводы и до старостъ тамошнихъ украинскихъ строго писати, абы тому пыльный обыскъ чинити чинили и тыхъ козаковъ, которые тамъ на входѣхъ своихъ были и то будутъ ли смѣли чинить, довѣдовшися, поймали и до Е. М. ихъ послали, а тым вси речи штобы кольвекъ

Digitized by Google

могло быть у нихъ собрано отыскати, какъ же Е. М. тыхъ козаковъ, которые на тотъ часъ поиманы розказалъ передъ Посломъ Его великимъ и передъ Вами посланцы Царевыми поставити и опытъ въ томъ чинити и они передъ вами мало ся къ тому знали, одно повѣдили, ижъ коли они на входѣхъ своихъ стародавнихъ для поживеня своего были, тогды тые купцы коровянщики зъ нѣкоторыми Татары полемъ идучи, на тыхъ входѣхъ ихъ постерегши, на нихъ ударили и некоторыхъ козаковъ Е. М. были поимали и в полонъ повели, а потомъ они зобравшися за ихъ початкомъ тыхъ поиманыхъ отратовали, гдѣ въ тотъ же часъ и козаки Московскіе тамъ были пришли и тые ихъ громили и речи ихъ брали, а иншіе полоненики Московскіе, которые зъ ними до Москвы шли тые разы ихъ въ томъ розгромѣ брали и до Москвы зъ ними повтекали, а Е. М. козаки штожъ можна тыхъ речей взяли, въ чомъ же козаки Е. М. не такъ много винни, яко тые купцы сами собе въ томъ крыви, ижъ опустивши дороги свои звѣчистыи стародавніи и не ѣдучи з товары своими водле давного обычаю на замки Е. М. Кіевъ, Черкасы и Каневъ, яко и первей бывало, а иншими дорогами новыми незвычайными гдѣ есть великая небезпечность съ товарами пошли и до замковъ Е. М. дорогою старою не хотѣли ити: А вѣдь же Король Е. М. чинячи присязѣ и слову своему досыть а къ волѣ Царю-Брату своему и надъ обычай чого бы Е. М. не былъ повиненъ чинити одно для доброго братства и прыязни а былъ онъ Братъ Е. М. побачылъ, а его милости то прыязню своею отдавалъ, тымъ купцомъ Царя Турецкого и Его Брата Своего зъ тыми козаками своими справедливость учинилъ, а што въ нихъ тыхъ речей было... то Его милость розказалъ вернути, а за остатокъ велѣлъ Его Мил. ихъ передъ его посломъ Кунтуганъ-Дуваномъ перееднати и вжо они имъ за то заплату немалую суму даже и досыть имъ за то вчинили, ач кольвекъ тыи купцы то все были утратили и колибы были правомъ сужоны, тогды бы они никоторымъ обычаемъ не могли къ тому прийти съ тыхъ прычинъ, ихъ они, опустивши дороги стародавныи а не оповѣдавшися врадомъ Е. М. тыхъ замковъ, которые мѣли ити, а иншими дорогами новыми, куды николи купцы передъ тымъ не ходивали, не слушне пошли, въ чомъ жо сами собе были винныи, а вѣдь же то Е. М. для Него Брата своего вчинилъ и за шкоды ихъ досыть имъ вдѣлать казалъ, и нехай бы то Братъ Его Милости вдячне отъ Господаря Е. М. прынялъ, а яко почалъ зъ Е.

Digitized by Google

М. у вѣрной а праведливой прыязни и въ добромъ Братствѣ быти, такъ и теперъ, абы онъ потому жъ зъ Е. М. у вѣрной прыязни былъ, а отъ прыязни Е. М. и отъ доброго Братства ся не отдалялъ для тыхъ людей, же бы ся што зъ Е. М. мѣло становить, нѣкоторого домниманя по Е. М. не мѣлъ и къ таковымъ ся речамъ не схилялъ. (книга 57, стор, 64—65).

„Лечъ вжо впередъ которые бы купцы его и корованы сътовары своими до Панства Е. М. хотѣли ходить—Король Его Милость казалъ Вамъ повѣдати: Нехай бы вжо Царъ таковымъ купцомъ и кораваномъ прыказалъ, же бы они черезъ то тыми дорогами новыми а незвичайными не ходили, а шлибы съ куплями своими дорогами стародавними, яко и первей бывало; и коли они до Панства Е. М. пойдутъ и на Гавани будутъ, они бы нехай упередъ до Воеводы и старосты Е. М. Черкаского и Каневского водлугъ давного обычаю посылали и о собе имъ знати давали, а Воевода и староста Черкаскій мають противно ихъ посылати и ихъ выпроважать. И казалъ повѣдать, если въ Панство наше або до земли Московское, тогды имъ безъ всякое зачены, заплотывши мито Е. М., вольно ити, куды похотятъ; а естли бы купци Е. або корованы Турецкіе черезъ то предъся дорогами новыми а незвичайными, опустивши дорогу вѣчную, ходили а воеводѣ и старостѣ Е. М. о собе вѣдома не давали, а штобы ся имъ тамъ шкодного стало, тогды вжо Е. М. Цару Брату Своему зъ себе то складаетъ и о томъ ничого вѣдати и въ томъ ему Брату своему и купцомъ ихъ выненъ быть не хочетъ".

(Варшавська копія Метрики Литовської, кн. 57, стор. 65—66)

Digitized by Google

Сьогочасна часописна мова на Україні [1]).

Нарешті не буде зайвим сказать про кривди, які робили наші письменики народні мові од давніх часів і до останнього часу, в які стосунки вони ставали до народньої мови. С тіх стосунків до народньої мови ми бачимо, що доля української народньої мови була дуже сумна, навіть трохи вийняткова, опрічня од долі инчих народніх мов. Причиною тому в давній час була чужа, принесена с чужого краю церковно-славянська мова, хоч вона була й ближча до народньої нашої мови, ніж давня книжня латинська мова до европейських мов, а найбільше до англо-німецьких. Ця церковщина й стала потім згодом причиною кривди для української мови на довгі й довгі часи.

Київські вчені духовні особи виробили ще в XVII столітті книжню вищу мову з церковно-славянської й користувались нею в письменстві, часом несамохіть вставляючи слова й цілі фрази народньої мови. Одні з їх примішували в своїх утворах більше народньої мови, другі менче, але в їх не було потягу, не було такого пересьвідчення, щоб доконешне завести народню мову в тогочасне письменство. Вони неначе нехтували нею, як нехтував потім Ломоносов великоруською сільською мовою. Може бути, що й він перейняв таку поведенцію од київських вчених ще тоді, як вчився в Київо-Могилянські академії і переніс цей напрямок і на свій грунт. В другій половині XVIII століття, за царювання Елисавети Петровни Моргулець видав в Почаївські лаврі книжку: «Сємя слова Божія», це б то «Казання» чи проповіді. Ці «казання» написані звичайною в той час вченою славянсько-українською мовою. Але на кінці книжки він помістив чималий виділ: «Казання въ великій постъ». Ці казання вже виложені чистою

[1]) Див. № 2.

Digitized by Google

сільською українською мовою без усяких книжніх слів, тільки с примішкою чималої скількости текстів с Сьвятого Пісьма на церковно-славянські мові, як звийчайно поводиться в проповідях [1]). В великий піст в лаврі, як усім відомо, говіє багацько прочан селян, і певно с тієї причини Моргулець вважав за потрібне приспособляться до мови спасеників, щоб вони добре втямили ті «казання». З цього факта можна пересьвідчиться в тому, що тогочасні пастирі церкві не зовсім нехтували народньою мовою, коли обертались з нею до народа з церковної кафедри, але все таки вважали на неї, як на просту мову, котрою в церкві можна балакать тільки с простими селюками для їх напутіння, але не с панами, для котрих говорились «казання» вищою книжньою мішаниною, поміщені в перші половині книги. (В наш час на жаль і цього нема). Моргулець очевидячки вже одрізняв мову вищу од мови простої, сільської, і користувався нею по-неволі, с причин педагогічніх, що вже служить проявком (проявленіемъ) нехтування й кривди українські мові.

В параллелі з цією книжньою мовою йшла пісьменська мова в козацької старшини, в козацьких актах, гетьманських універсалах, та тогочасних літописях. Козацтво само виникло з народа, було в разуразньому (непрерывномъ) йіднанні з народом і с тієї причини було прихильніше до народньої мови. Його пісьменство було не церковне, не духовне, а сьвіцьке і через це воно одхилялось од церковної книжньої мови й більше приверталось до народньої. Деякі гетьманські універсали написані сливе чистою українською мовою, наприклад в Мазепи, в Юрія Хмельницького, а судові акти XVII в. недавно знайдяні историком Ор. Ив. Ле-

[1]) Такі самі проповіді на сливе чисті українські мові недавно знайшли в одні сільські церкві в подольські губерні. Це проповіді о. Іосифа Вишневського, написані чистою народньою мовою с примішкою церковно-славян. текстів. Належаться вони до 1820 року. Принаймні цей рік записаний в рукописі. Ці проповіді передані міні Львом Степановичем Маціевичем, бувшим вчителем кишиневської д. семинарії. Я передав рукопис в Чернигов, в музей Вас. В. Тарновського. По народні мові вони схожі на відомі проповіді Гречулевича. Їіх варто надруковать. Копія з їіх есть в мене вдома.

Digitized by Google

віцьким в Полтаві, написані навіть истино сільською мовою, хоч с примішкою форм і слів канцелярськоі, по теперішньому ніби галицькоі мови. Ці козацькі акти й літописі по народні мові можна поставить нарівні з галицькою сьогочасною вченою мовою, а найбілше з мовою «Записок Товариства імени Шевченка». Козацьке сьвіцьке письменство менче кривдило народню мову але все таки не дійшло до принціпа письменського поважання йіі й зумисного заведіння йіі в книги.

Але в другі половині XVIII віку почався на Україні новий мовний напрямок. Пішов с півночі наплин Ломоносівщини. Відомий тогочасний философ Григорій Сковорода (та й його сучасники) вже просто нехтував народньою мовою і скривдив йіі дорешти. Тоді вже на Україні потроху пішла мова Ломоносова, але ще не викоренилась дорешти й давня місцева книжня мова. Сковорода вмів говорити й сільською мовою. Він опинився, сказати б, на роспутті, на перехресті мов на тодішні Україні. Деякі місця в його утворах написані чистою церковно-славянською мовою, деякі стародавньою духовною мішаниною. Д Житецький приводе одні вірші, написані, ніби випадком, россійською мовою вже зовсім нашого часу. Тільки декотрі дрібні ліричні річі, як «Бѣдну птичку уловили», «Тепер с козляти став цап бородатий» і т. д. написані українською народньою мовою та й то незовсім. Очевидячки він нехтував своєю народньою мовою, як і Ломоносов називав великоруську сільську народню мову «подлою». Недурно ж д. Пипін зве Сковородину мову «дивовижною, чудернацькою». Наш философ був великий кривдник народньої мови.

Тільки в той час одні й єдині складачі різдвяних та великодних віршів та утворники козацьких дум не кривдили народньої мови, певно були с спудеїв козаків, котрі стояли близько до народа та завжди були в йіднанні з ним. Вони мабуть були й нездатні й незугарні скривдить народню мову, бо позабували книжню академичню тодішню мову в час ворушливого разуразнього політичнього рушення на Україні. Врівні з їх чистою українською мовою, з йіі народніми формами, мова судових полтавських актів XVII віку виходе ніби... галицькою.

Digitized by Google

Тільки в XIX віку, починаючи од Котляревського, наші письменики не робили кривди народні мові й шанували йіі, хоч наша інтеллігенція згодом потім в ті часи вже потроху одверталась од неі, доки не скривдила йіі так, що вважала на неі, як на *мужицьку*, котрою незвичайно (неприлично) і навіть сором говорити порядними людьм. За те ж письменики XIX віку усі дуже шанували народню мову, мали великий потяг до йіі виучування з уст народа, позаписували народні пісьні й думи, як от Метлінський, Костомаров, Куліш, Номис, Чубинський й багацько инчих другорядних етнографів. Усе записувалось по селах і зараз пускалось в обертання в книжні мові.

В такі стосунки до народньої мови ставили себе письменики в XIX столітті. Але теперички в наш час несподівано пішов напрямок в ці справі, схожий з напрямком в XVII та в XVIII віках. Давнішу роль стародавньої київо-могилянської книжньої мови, пересипаної силою польських слів, починає мати в нас на Україні галицька книжня мова, котра в своему лексичньому й синтаксичньому складанні дуже аналогічна с стародавньою київською мовою, як йіі остача, додержана до наших часів в Галичині.

І знов почались нові кривди українські народні мові в наших сьогочасних часописях. Галицькі часописі натрусили в наші часописі безліч польських слів, та ще й додали три польські надіжі. Їх так рясно та густо в наших часописях, як в Лазаря Барановича або Транквиліона й инчих, де без усякої потреби трапляються, наприклад, такі польські слова: «Что есть малженство (супружество), что есть малжонокъ? (супруг). Зовсім так натикано польських слів без ніякісінької потреби і в наших сьогочасних часописях. С часописної мови вже зовсім викинуто багато українських народних слів, як от: од, мині, міні, коло, навкруги, так-само, лиш, лишень, пак, окроми, опрічній (отдѣльный), нáрізно і т. д. Безліч народніх прикметників, котрими наша мова найбогатіша в славянщині,—все те покинуто, і ніхто йіх не вживає в часописях, як от: спохвату, сливе, хапком, пóхапком, похапцем, хáпки, обіруч, затóго, заздалегідь, згодом, напохваті, пóланки, навпомацки, навидноті (в Слобожанщині тільки й трапилось—новидноці), вобляги, лягома, попліч, поруч, уявки (воочію,

Digitized by Google

наяву), посьтінь і т. д. Ці всі слова неначе померли с Старіцьким та Конисським. А причина в тім, що ціх слів нема в галицьких книжках. Це все пішло тепер в одставку, неначе якась непотріб, як щось непотрібне й зайве, і зостається тільки в словарі д. Грінченка. Натомісць скрізь суспіль пішли незрозумілі для публіки: також, позаяк, лише, майже і т. д.

Через сто років в наш час тепер в наших часописях почалося щось, схоже на те прямування, що панувало в письменстві колись в XVII та XVIII віках на Україні. Знов, в кого сьвідомо, в кого од нетямучести, а загалом сказавши, в декотрих письменників од тенденції, почалося ніби нехтування народніми словами, котре панувало в ті давні часи XVII й XVIII віків. В наш час стала примітна байдужність до кмічення над народньою мовою, неприємне, неначе зумисне одхиляння од неї, ламання й псування йіі. За якийсь десяток років, начитавшись галицьких часописів, наші письменики неначе вже й позабували деякі українські слова, занедбали йіх, занехаяли, зовсім одбились од народньої мови і неначе нехтують нею. Вийшло щось навіть неймовірне. Невже ж таки за такий недовгий час можна позабувати народні простісінькі слова?

Очевидячки, що сюди примкнулась партійна тенденція, щоб доконешно завести в українському письменстві галицьку книжню, буцім то вже готовісіньку, виробляну мову, не вважаючи ні на що, ні на усяких читалників, ні на широку публіку, ні на марнування гроший на видання на Україні невиправляних по українські мові галицьких письменників. Це с певністю можна сказати не про тіх нових, молодих письменників, котрі тільки що вперше почали писати в часописях українською мовою, а за тіх, що вже давненько пишуть по—український...

Невже д. Єфремов за якихсь три або чотирі роки зовсім забув українські слова: тихіше, хотів, міні, од, цей, ступіня, ступіні, вертався додому, і т. д., що в своєму утворі: «Однаково,— чи жив, чи загинув» вже пише по-галицький ці слова: тихше, хтів, мені, від сей, ступня, ступні, вертав додому? Невже д. Доманіцький, завжди живучи в селі, вже дорешти забув деякі народні українські слова: цей, оце, од, одйізд, міні, робився, і т. д. що в

Digitized by Google

свої недавнечко видані книжці для народа «Потребительні товариства» заміняє їх так-само галицькими: сей, отсе, від, мені, робишся, на сій землі, багатійший (багатіший) і т. д. І скрізь в його книжці рябіє, аж в очі муляє той галицький *від*, ще й до його додано слово «біля, замість українського слова — *коло?* Невже д. Руссов вже навіки забув українські слова: таксамо, од, міні, тільки, встоювать, що вже в «Громадські Думці» заміняє їх галицькими словами: також, від, мені, лише (великорус,— лиш, украін.—тільки), обстоювати? Обидва добродії були колись вчителями. Невже вони позабували правило педагогії, що для народа треба писать книжки його сільською мовою з усіма їїі прикметами в формах, як от тепериньки пишуть популярні книжки приміром, німці, або й наші сусіди галичани?.

І усе лихо скоілось через тенденцію. Вони так яро промкнуті тенденцією заведіння галицькоі книжньоі мови в українському письменстві, що для цієї справи ладні пожертвувать народньою мовою в популярних народніх книжках, аби тільки провести свої думки, свої заміри до самого споду,... в народніх книжках!! Про таких добродіів ніяк неможна сказати, що вони роблять це діло знезпавки та з нетямучости. Про це сьвідчить недавно видана в Петербурзі для народа «Читанка» Білоусенка (псевдонім).

В ці «Читанці» само по собі тенденціозно й зумисне вимкнуті всі вище згадані народні українські форми слів і умкнуті галицькі,—навіть в утворах тіх авторів, котрі вживали народні форми мови, це зовсім так, як зробляно і в народніх книжках, виданих і в Петербурзі «Благотворительнымъ Обществомъ», а в Київі видавництвом «Вік», неначе вони змовились... А народ—само по собі мусітиме читать, коли нема чого читати, як він теперички сьліпає і над россійськими газетами, ловлячи «пяте через десяте» тяму й зміст в прочитаному та читаючи полапки й наздогад.

Невже д. Леся Українка, що колись ще недавнечко писала чистою народньою мовою, вже забула їїі і перекручує як раз так, як д. Єфремов, в їїі оповіданні «Приязнь» (Київ. Старина, 1905 г., октябрь) українські слова на галицький лад: тихше, хтів, від, мені, до найвищого ступня (до найбільшої міри—

Digitized by Google

так треба б сказати по-українс. або до найвищого ступіня). Хіба ж це не кривда для української народньої мови?

В цьому чималому оповіданні навіть неможно впізнати чистої давнішої мови д. Лесі Українки. І це певно сталось через модну направу (настроєніе), в наш час опанувавшу сливе усих часописних молодих письменників. Я зумисне перелічу польські слова, напхані в це оповідання без ніякісінької потреби замість українських: шпетно (погано, паскудно), преці (prżecie, одначе), доправди (справді), захорує (занедужає, заслабне), забью (zabije, вбью), посаг (приданне: кажуть—була придáнкою на весіллі), незграбно (зателепувато, хамулувато), по що (*po co*, на що), покоівка (горнишна), мусить бути (musi być, повинно буть), сукенки (суконьки: в пісьні сьпівають—«ще й суконька не пошита, ще й боденька не набита), зграбненько (чепурненько), для хоровитої Юзі (слабовитої), вабив (принажував, надив—«у мене припада—сама молода»), повіншования (поздоровління), до сальону (ще є польс. род. падіжем), грабянка (грапівна), вплив климату (польс. род. п.) й оточення, (й околиці, околичності) панунця (панночка), здатність до обсерваціі (до кмі́чення, навиглядання, наблюденія; кміта — наблюдатель), пани не розуміються в строях (не тямлять в убранні, в уборах), тихим кроком (ступінем; треба б сказать—тихою ходою, а про животин кажуть — тихою ступдою), встид (сором. стид), дорівняла (прирівняла), тримала (держала), примус (силування, присилування), паненка (панна), уроча (урочиста, пишна, торжественна), приймали нові повіншування (поздоровління), на учту (на бенкет), Тереза *росточилась* (паче росточена одежа) в довгій нотаціі (напутінні), німка (німкення), вабив (принажував, надив, манив), мешкає при мачусі (живе, має житло), лишилась (зосталась, це вже галацьке), сам потóму (потім) вмер, а мачуха за другого віддалася (за другого вийшла).

І це ще не вся польщизна, виловляна мною в цьому оповіданні. Певно д. Леся Українка пересьвідчена, що ці усі слова належаться до галицької мови, і через те на їх вважала, як на українсько-галицькі, і через те вони, буцім-то, мають повне право на заведіння їх в українську книжню мову;—бо польські слова й фрази вона таки пише польськими буквами: «Ależ, kochana

Digitized by Google

Koczkosiu! і т. д. Часто в йіі оповіданні траплається ще й польське слово, підхопляне сливе усіма молодими письменниками: *яскрава* сукня, (яркая, рѣзкая—яра сукня). В українські мові є одповідне слово—яра, ярий. Значиться воно й «*яркій, рѣзкій*», коли мова мовиться про кольори, і «*яростний*», лютий, коли мова мовиться про людину: «носіяла яру руту над водою» (яркую по кольору). «Засьвічу я серед ночі воску ярого сьвічу». «Це чорт яроі баби!—так часом лаються на селах. Тут вже — яроі баби значитиметься—лютоі (яростной) баби. Ще додамо, що в оповіданні Лесі Українки усі прикметники поставляні с польським закінченням на *е*, а не на *о*: властиве (властиво), власне (власно), звичайне (звичайно), а инчі с польською приставкою на початку слів: замало, за-багато (дуже мало, надто багато). Само по собі, що для нашоі публіки такі польські слова, як замало, замалий і т. д, не показують найбільшоі міри прикмет, а показують звичайну міру: мало, багато, малий.

Хіба ж це усе не такі достоту кривди для українськоі народньоі мови, які колись в передніші часи робили йіі Лазарь Баранович, Транквиліон, Моргулець і т. д.

Само по собі, що в оповіданні Лесі Українки скрізь роскидані ще й сьогачасні кривди, котрих не робили київські давні вчені: замісць українських слів скрізь стерчять галицькі: від, відйізд, мені, робишся, якесь чудне—*відшепнула*, з-осібна, невтримливо, річенець (строк). відсоток, відробіток, просторо, набившися жінки (понобивши жінку), навколо, помчала (покатала), отримала скромний титул пані гардеробяноі. Одним словом, це оповідання повно польщизни та галицизмів, ще й до того є слова, призведяні Кулішем на зразець церковно-славянських слів: десница, шуйца—правиця, лівиця. Навіть місцевого, спеціяльно поліського в оповіданні дуже мало. Воно ледві примітне тільки в словах ви—те, ми—те, малейка, сімнайцятий рік. Од цього оповідання просто таки вийнятково одгонить духом то польським, то галицьким і... найменче поліським. Такою достоту українсько-польською мовою балакають двірські слуги та челядинці при польських дідицьких дворах в седлецькі та гроднянські губерніях та на волинському поліссі. Це я чув на свої вуха.

Digitized by Google

Опріч того в цьому оповіданні трапляються фрази й місьця, котрих і я не розумію, як, наприклад, оця фраза: «Для Юзі все служило за підручныкы до наукы жыття,—перш усього вся власна особа Mademoiselle Lucie (вчительки), шнурована, глянсована, фрызована, уроча своєю парыжською неподильностю штучного й натурального в найменшому (в найменчому) рухови й слови». Що значиться слова:—уроча, неподільностю—трудно навіть догадаться: *уроча* це певно вкорочене польське слово «урочыста», (торжественна). Принаймні так міні здається. Але що таке—«неподильностю»? Публіка не втяме й галицького слова «пидручники» (школьні книжки, учебники). Чи не краще так було б просто зоставить слово—учебники, взяте на північ з давньої українсько-київської мови? Або й ця фраза: «він (панич) вабивъ (надив, принаджував, чарував), але вже не лякавъ Юзі». Хто втямить це польське слово—вабив (привлекалъ,-притягував)?

Це оповідання по мові скинулось на «Ходимо за Нимъ». Конисського, а ще більше на «Ніобею» д. Кобилянської, котру передніше треба б переложить на українську мову, а потім вже читать. Ці обидва утвори по мові нагадують недоладні галицькі переклади (неизящные переводы) повістів та оповіданнів, виданих, як додатки до галицької часописі «Діло», котрих нам читати-зовсім неможливо. Вже було оповіщено в часописях, що в Київі незабаром буде засновано «Товариство для перекладання чужомовних чужоземських авторів на українську мову». С того оповіщення я дізнавсь, що до тієї спілки належиться чимало письменників. Я радив би передніше од усього вдруге переложить на українську народню мову «Ходімо за Ним», потім і «Ніобею», як гарненьке оповідання. Нові спільці треба б поставити собі за безпремінну повинність перше за все поправлять по мові по-украйський утвори галицьких кращих письменників: д. Стефаника, Франка, Кобилянської і т. д. для українського видання в нас на Україні. Це повинно буть першим завданням нової, Спілки, бо инакше широка публіка не читатиме ціх галицьких утворів, а це було б шкода. Я заздалегідь вже вгадую й гадаю, що переклади с французької, або з німецької мови на українську будуть схожі по мові на «Приязнь», «Ніобею», «Ходімо за Ним»,

Digitized by Google

або, що гірше од усього, на страшні переклади по мові в додатках до галицького «Діла». Мене вже заздалегідь бере óстрах (опасеніе), що ті переклади дуже пошкодять українському пісьменству а то, надісь, і занапастять українську пісьменську справу... Поки що, нетреба завчасу навіть витикаться с такими перекладами, та ще коли в перекладчиків не буде здатности й хисту до цього діла. Цю справу доконешне треба одкласти надалі: ще не час. З оповістки видно, що д. Леся Украінка теж записана між спілниками нового товариства. Леся Украінка повинна почать с переклада свого оповідання «Приязнь» на украінську чисту мову, котрою вона писала ще недавнечко, або принаймні обчистить його од польських слів та ясніше написати декотрі фрази, в котрих ніхто не постереже тями в словах.

Як д. Леся Украінка в такий недовгий час встигла переродить свою украінську мову на польсько-галицьку, цього я ні на який спосіб не зможу постерегти. Це в неі трапилось може через те, що жінки загалóм більше прийнятливі на вдачу (воспріимчивы), більше перейнятливі, ніж чоловіки. Але... тут я бачу уявки тенденцію й постерегаю змову заздалегідню. Невже д. Василь Доманіцький та д. Д. Дорошенко за якийсь там недовгий час встигли забуть рідну мову і видали своі книжки для украінського народа (видані «Петербург. Благот. Общ. 1906 р.) галицькою мовою з усіма йіі формами: від, сей, відкрито Америку (знайдяно Америку; знахід Америки), сі, ранійше. також, (таксамо, окрема річ (опрічня), виднійше, зупинились (спинились), трохи лісу (Д. Дорош. «На громад. роботі») (—do liásu!) та ще й до того— з российськими словами: «сю льготу (по украінс. цю вільготу, полегкість), член (очевидячки д. Доманіцький хоче сказать-спілник товариських крамниць), обчот (облік, обліч), грамотний (пісьменний), потребляти—(споживать, потребитель—спожи́вач), потребительські товариства (споживаючі, споживальні товариства)? Д. Доманіцькій завжди пробуває на селі, і, здається, міг би прислухаться, як говоре народ, які форми його мови, та й писать не галицькі—від, сей ранійше, отсе, член, сю, а украінські—од, цей, раніше, оце, спілник, цю. Коли автори забули украінську мову, то йім доконче треба довчить йіі, а коли вони зумисне

Digitized by Google

проводять свої галицькі тенденції через книжки для народа, то вони ні про яку педагогію не дбають, а народові й українські народні мові роблять велику шкоду й кривду. Я радив би їм йти сьлідком за німецькими педагогами, або хоч за Моргульцем, за його книгою «Сѣмя слова Божія», видану в другі половині XVIII віку в Почаєвському манастирі, в котрі «Казанія на великий піст» зміщені окроми од казаннів для панів і видані чистою народньою мовою, багато чистішою, ніж в д. Домаіцького та д. Дорошенка. Я радив би тім, що пишуть книжки для народа принаймні одрізнять свої писання по мові для панів од своіх писаннів, виданих вийнятково для селян, для народа, коли вже йіх опанувала така манія до галицькоі мови, та робить так, як робив преподобний о. Моргулець ще в XVIII столітті, щоб не морочить селян і не кривдить живоі українськоі мови незгірше письменників XVIII віку. Оттакі книжки для народа, написані ламаною недоладньою мовою, як «Ходімо за Ним» і згадані вище,—все одно будуть такі ж темні, неясні для народа, як і писані хоч би й простенькою россійською мовою. І справді: що швидче зрозуміють селяни? чи як написать по-россійський: «открыто новый свѣтъ», чи, як написав д. Д. Дорошенко: *видкрыто* новый свитъ? Сказати по правди слово *открыто* селянин втямить швидче, ніж—*видкрыто*, бо воно ближче до українського слова — одкрить. Я робив в Білі-Церкві усякі проби с такими книжками між старими селянами й між школярами. Через те то я не радив би таким тенденційним добродіям писати книжки для народа, зоставивши цю справу дотепнішим популяризаторам, як от д. Чикаленко, Немоловський, Волошиновський і т. д. До цього діла треба таксамо й здатности, й хисту. Микаться в цю справу с своім часописним жаргоном зовсім таки не личить... А «Благотворительное Общество», видаючи таким жаргоном книжки, не багацько зробить добродійности для українського народа, а навпаки. А може д. Дорошенко й инчі складачі популярних книжок, виданих «Благотворительнымъ Обществомъ» стільки винні в каліченні своіх книжок... скільки винен я в каліченні мови моіх деяких книжок, навіть народніх, покалічених без моеі згоди відомим небіжчиком «Віком».

Digitized by Google

котрий понаставляв в повидаваних моіх книжках такоі галицькоі старовини, як от приміром: сей, оповіданне, пущанне, отсе, менї і т. д., або скільки я винен в такі калічі в моему оповіданні, якоі понаставляли міні в херсонському альманасі «Зъ потоку життя», виданому під редакціею д. Чернявського? (Другий видавець д. Коцюбінський саме тоді був за гряницею). І спраді, в часописних статтях д. Дорошенка, скільки я памятаю, стояли народні форми декотрих слів, за вийнятком галицького страшного *від* та *менї*. Моя гадка може буть і правдива, бо... «Благотворительное Общество» починаючи од свого заснування, забулось за педагогію і зумисне вимикувало українські форми слів, або перероблювало йіх на галицькі навіть в тих авторів, котрі завжди вживали форми рідноі народньоі мови... Це ж давня ганжа видавничої комиссіі того книжнього «Бл. Общества». Про д. Доманіцького цього неможна сказати: в усіх його часописних статтях тенденційно проведяні усякові мовні форми ті, що вживаються в галицькому письменстві. Тепериньки він проводе йіх і в популярних книжках, хоч кожному вчителеві личило б не забувати про педагогію, коли діло стосується до народньоі просьвіти.

Випадком трапилось так, що я, прочитавши „Прыязнь“ Лесі Українки, зараз заходився читать повість д. Чернявського «Весняна повідь» в «Київські Старині» (1906 р. 1-й 2 книж.) Міні чомусь здалося, що я вернувся з чужоі якоісь ніби словінськоі, або словацькоі сторони додому, в рідний край і почув свою рідну мову. Повість цікава, сьогочасна, написано гарною письменською мовою. Стиль доладній (изящний), легкий, плавкий, хоч подекуди ганжують мову (безобразятъ):—менї, модне—біля, та важке, теж модне—від ще в приставках, в словах, що виходять і важкі, й сьмішні: відсахнутись від його. (бік 178), з відповідним маніфестом (бік 167), відбиваючись від Кудлая (бік 162), відлогий край (бік 306), відчалили від берега (бік 210), відштовхнув, відчиняючи... відсталістю від молоді. Відвідав, відвіт,—правда нігде не трапляються. Тільки тричі автор помилився й написав: одповів (бік 191), одштовхнув... годинник одбивае хвилини (виби-

Digitized by Google

вас хвилини). І тут, як і в часописях, народні форми пішли взаптат, і тільки випадком прихоплюються, ніби помилки, як от і в „Шерші“ і в „Громад. Думці“, і в „Рід. Краі“.

Але в другі частці своєі повісті, аж на-прикінці автор певно згадав за свою тенденцію, вперше в нашому пісьменстві проведяному ним в альманасі «Зъ потоку життя», — цьому предтечі часописної псованої мови. І... посипались, мов с торби, слова буцім то галицькі, а справді польські, а за ними вкупі зателепуваті галицькі, а потім посипались ще й слова й фрази россійські, хоч вони потроху трапляються і в перші частці повісті. Ось які там польські слова: перекопання (пшекопанне, укр. пересьвідчення), замисленний (задуманий), на шляху поступу (постемпъ), выраховував—(вилічував), не зваблыви (не принадливи, не принадні), скута (скована) земля, струмки (потічки, течіі), цілком (цалкіемъ—зовсім), ображаю васъ (зобижаю, кривджу). Андрыка забыто (неначе кілка... укр. вбито) винъ упыкавъ (одхилявся, одмикував) од повинності, шаленых людей (навіжених, навісних, скаженіх), яскраво (ярко, яро), не рахував (не лічив), крок за кроком (ступінь за ступінем), мусыть буты куплена (повинна буть), навколо (навкруги), притомність (свідомість, память). Окрім ціх слів скрізь роскидані галицькі слова: настрій (парод. укр. направа), перестереження (застереження), окремі згуки (нарізні згуки), истнує (животіє), примушує (силує), загубила надію (втратила надію), препогане слово *рішуче* (наважливо, наважиться — рѣшиться), насамперед (найперше, передніше), видносыны (стосунки), жадним (ніяким) способомъ, окремість (опрічність), окремих одиниць (опрічніх), очевыдно (очевидячки), дрибныци (дрібязки дрібнота), увесь потопъ въ думкахъ (потопув, це виходе — всесьвітній потоп). Окрім цього скрізь стоіть галицько-великоруське слово — скоро, та й скоро, неначе в нас і нема в мові слів — швидко, хутчі, мерщі! І скрісь натиканий польський род. і дат. падіж: в порту (в порті), до народу (це слово для народу наші вже внесли і в «Кіев. Отголоски жизни» в останніх номерах) біля столу (коло стола); навіть таке чудне як от: поіхав до городу Одессу (до города Одесса). Незабаром ще може почнуть

Digitized by Google

писать і «до місту Киіву» поіхав! І скрізь стоіть галицько-польський род. пад. мн. ч. куций падіж: вражінь (вражіннів), вірувань, поривань, переконань! і т. д. Автор тільки й зумів написати по народньому одно слово: вони не бачять... провалливъ! (бік 84 «Кіев Ст.» январь к. 1). Погана справа! нема що й казать!

Під кінець повісьті намішано безліч россиійських слів, а то й фраз: загубила надію (втратила надію), обернулась въ слухъ (стала вся чуттямъ), карманы (кишені), лампа (лямпа), сылуючысь (силкуючись), жруть (жеруть), вынуватого (винного), розоряють повітки (роскидають, руйнують), пишлы въ ростъ (погнались в гору), крипку (міцну), устрій (уклад), поблыжче, поришывъ (постановив), скоро, очевидно, пахалы (оралы), удобрышъ поле (вигноіш), на вільну лаву (на свободную скамью, укр. на порожню лаву), ронылы сльозы (лили сльози), скрылы газету (сховалы), ящыкы (скриньки, шухляди), розплавлене олыво (ростопляне). не вынуватъ (невинень), нарождалось (народжувалось), мольба (благання), вызволення (вызвоління), чорну якъ смоль (чомъ же не сміль!!), сім разів (сім раз, разів сім), ящыкивъ та куливъ (це не *кулі* соломи, а лантухи з борошном), похоже (схоже). чудесно (гарно, чудово); на ходулях (на дибах), ходимъ-те, (йдімо, ходім). І при цьому сливе скрізь стоять галицько-россиійські форми йменнів прикметних: ганебнійший, дальнійший, самитнійший, сумнійший ганебнішний і т. д., що покинули навіть усі часописі, окрім хіба д Руссова та д. Доманіцького, як книжників. І скрізь в автора россиійське (й чернигівське, стародавне в Конисського) кожен, добер і т. д.) вкорочене ймення прикметне: потрібен, коженъ крокъ, нездатенъ[1]), непотрибенъ (непотрібний)! Хіба це по-український?

Три рази трапляється в повісьті чудне слово: якийся анекдотъ, по якійся иронії, який-ся... ця форма слів, як і такі слова, як от приміром: до городу Одессу, 17 падолисту, жалють, ходють, сплють, котрі трапляються в мові на східні Слобожанщині, — це певно остача старої мови в селах, давно одірваних

[1]) В українські мові тільки є дві слові: *винен* і *ладен* з коротким кінцем.

Digitized by Google

од центра й закоцілілих там, як от французька мова XVI віку додержалась і досі в переселенців на острові Джерсеі. Пісьменникам нетреба б держаться старих форм, вже зміпяних на Украіні.

Певно автор писав кінець хапки і не доглядав гаразд своеі мови. Ці «потопи в думках» та «вільні лави» недалеко одскочили од Осипових «знатних флотов приверженіковъ» та «люблепій» 1798 року. Вольні бувають тільки люде, а не лави на Украіні. Хіба це все не кривди украінські мові! Хіба ж це не півечіпня йіі? Так не кривдив нашої мови навіть Сковорода в XVIII столітті, бо він вже вимкнув з неі усі польські слова, хоч хапав і вмикував вже слова россійські, Ломоносівські. Невже д. Чернявський, котрий недавпечко писав чистою украінською мовою, встиг так швидко йіі забуть? Хіба ж це не тенденція..

Колись кривдили украінську мову старі пісьменики XVII та XVIII віків під впливом тодішньої й державної, й культурної мови польської та ще й церковно-славянської. Через свої неправдиві пересьвідчення та тенденції д. Чернявський самохіть зганжував свою украінську мову і збився доброхіть на якийсь галицько-польсько-россійсько-украінський жаргон Лесі Украінки та й усіх сьогочасних часописів. Коли міні кажуть, що наші часописні пісьменики силкуються писати галицькою мовою, щоб вийшло як можна далі од россійської мови, то д. Чернявський не достягнув і цього: бо одним кінцем він одхилився од россійської, а другим кінцем несьвідомо прихилився до неі так близько, що воно вийшло вже сливе по-россійський в деяких фразах. І перекладать нетреба. Ще добре, що редакція, через свій погляд, позміновала в повісьті —сей, сю, отсе, на-це, цю, оце, бо автор принціпіяльно давно покинув ці украінські слова рідної мови і вживае галицькі. А то мова була б ще ближча до россійської навіть с польськими кроками (читальники подумають, що то крокви), усякими настріями, рішуче, біля й від. І цей важкий *від* і модне біля нічогісінько не помогли б.

А нарешті це все в автора, як і в Лесі Украінки, і в часописях—вийшло піби латано, сіро й рябо-рябо, як і в давні старі київські мові, XVII віку і в сьогочасні галицькі, та й наші часо-

Digitized by Google

писні, ще гірше й рябіше, ніж в книжні россійські мові, котру Пипін недурно зве «самою пестрою книжною» мовою між европейськими мовами. А хіба ж це гарно?

Я зумисне взяв на себе важке й нудне завдання передивиться всі дрібязки мова в повістях: «Приязнь» та «Весняна повідь», бо обидві повісьті написані хороше, а найбільше повість д. Чернявського, котра пісьля виправки мабуть матиме посьпіх і читатиметься залюбки в широкі публиці, а може й і в народі. Ця повісьть гарна. Коли автор схоче видавати свої утвори чи окрічніми томами, чи парізними одбитками, я радив би, щоб він повикидав показані мною нахапані чужі слова і позмінював йіх на українські, щоб він очистив з неї оту модню падь (налёть). Бо инакше широка публіка спротивиться і не схоче йіі читать, як не хоче читати й часописів через йіх чудернацьку рябу мішанину „гороху с капустою“. І передніше од усього обом авторам докопче треба повикидати отой чудний галицький *від*: відвідав, відвіт, сей, отсе, біля, бо це все на Україні просто таки чудне, силує людей читать полапки, наздогад, з напругою, а через це наші книжки не падять (ваблять) читалників, а тільки одхиляють йіх од українського пісьменства.

Так то гірко скривдили українську мову часописні й не часописні пісьменики XX віку, як ніколи не кривдили йіі пісьменики минувшого віку, не вважаючи на роспочате одродіння України й визвольницьке рушення. А примічений мною проявок легкодумного одхиляння од народньої мови й навіть нехтування нею недоброхіть наводе на дуже сумні думки, гадки та міркування... про долю нашої книжньої мови й нашого пісьменства. В XIX столітті кривдила деспотично нашу книжню мову тільки бюрократія своіми заборонами, та цензура, а тепер кривдять йіі вже по свої волі усякі пісьменики без відомого цензурного загаду: «не смѣть отступать отъ общепринятого правописанія», як цензор колись писав до мене з «Главного управленія по дѣламъ печати».

Книжники, грамматники та деякі падіжники, ці костяві жерці пісьменства, завжди були в усіх літературах. Отож вони запу-

Digitized by Google

стили скрізь в пісьменстві правопис і саму книжню мову, бо не поновляли йіі с плином віків, коли народня мова дуже мінялась і поновлялась. Було і в нас ціх псалтирників багацько. Не перевелись ці книжники й напастники мови і в наш час, окрім людей, вже сьвідомо тенденційних. Недурно ж Петро Одинець каже (Кіев. Стар. 1906 г. іюль—авг.), що — питання про мову неможна доручать «государству и филологам». І ті й другі таки добре докладають рук до півечення та псування нашоі народньоі мови, так що направить йіі, довести до пуття може згодом потім буде вже трудно, як писав до мене один кмітливий і тямущий в ціх справах вчений. Що стосується до книжньоі мови, з усіх наших пісьмеників найбільше підвернулись під галицький вплив добродіі: Вороний, Федорченко, Хоткевич, Леся Українка, та Чернявський, загалом вкупі з редакціею «Шершня». Вони завзято скрізь видержують цю свою сістему каліченія українськоі мови й навертання йіі на галицький зразець. Добродіі Русов і Доманіцький вкупі з д. Чернявським вживають вийнятково вони одні ще й оці галицькі важенні форми: чорнійший, сістематичнійший, дрібнійше, милійше, побілійшав, мерщій, хутчій. і т. д. Ці форми вже покинули сливе усі часописі. Мабуть д. Руссов та д. Доманіцький, як бувші вчителі, ще й досі не позабували дрібязкових правил россійськоі грамматики. Я жадаю, щоб вони швидче забули грамматику, а найбільше порівнюючі міри (степені сравненія) йменнів прикметних. [1]) Може аж в той час йіх мова в книжках, виданих для парода, стане чисто народньою, а не переплутаною якимсь трухлявим хамлом, так здорово заважаючим при читанні йіх книжок.

---

[1]) Замість галицького терміна: ступні порівняючі (польс. stopni, россійське—*степени*. це цер. славянське слово значиться по украинський — східці на сходах, по-росс. ступени на лѣстницѣ) чи не краще б вживать: порівнююча міра йменнів прикметних: звичайна, міра, порівнююча й найбільша міра: добрий, добрішний, найдобрішний. Слова: „въ высшей степени“ треба перекладать: — „до найбільшоі міри“.

Digitized by Google

Опріч того треба ще додати, що в деяких українських письменників примітно якийсь чудний потяг до манерничання, до оригінальничання, схожого на кокецтво, або на українське—пишання. Першим манерником в давні часи в українському письменстві був відомий Григорій Саввич Сковорода. Це була особість трохи чудновата в усьому. Чернець та аскет на вдачу зроду, він одкинувся од чернецького клобука, звичайного для сучасних з ним вчених, бо був ліберальний, навіть пантеіст. За такі пантеістичні погляди, як от, приміром :«все въ мірѣ, даже всякая старая дрянь, носитъ на себѣ слѣды Бога и вѣчности», харьківське дворянство одняло од його вчительське місце в дворянські коллегії. Він був чудний і в своєму мандрівному житті, скидався на тодішнього мандрованого дяка, або пройдисьвіта ченця, або непосидящого запорожця. Таксамо Сковорода був чудний і в мові своїх писаннів. Він стояв саме на роспутті тодішньої книжньої мови на Україні. Передніша книжня мова вже була загарбана Ломоносовим, заведяна в россійське письменство й верталась на Україну вже в великоруських ярих кольорах; але й церковна мова ще не вивелась до решти. Не міг Сковорода забуться й одкаснутись і од рідної народньої української мови. Усі ці мовні течії Сковорода мішав докупи часом в дивовижних мовних композиціях, чудних, рябих і загалом темних. В його писаннях виявилась і його манерна, часом ніби кокетна чудновата вдача. Пипін зве його мову надзвичайно поганою й чудною. І справді,—місцями часом трудно дійти до тями, так вона закручена в словах.

Така ж сама манерність в мові примітна і в писаннях в Куліша, а найбільше в перекладі Сьвятого Пісьма та в «Богдані Хмельницькому», написаному на зразець мови «Козацьких Дум». Щоб не обважнювать своєї статті нудними виписами, ми одсилаємо шановних читальників до книжки д. Житецького «О переводахъ евангелія на малорус. языкъ. Пет. 1906 р.», де докладно сказано про манерність мови в Куліша та в Лободовського в їх перекладах С. Пісьма, як вони зумисне вибірали для переклада або старі, давні, або якісь чудні, провинціяльні слова, і зумисне минали прості, кожному відомі: як от в библії, Куліша є слово

Digitized by Google

«чамбул», це б то «отряд» війська, або пять «чоловіки», а не чоловіка, бо так кажуть в глухівському повіті, де зріс Куліш і т. д. Як историк, Куліш любив староття (древность) і любив стародавню мову. Через те в його мові примітний потяг до величности в мові, до церковних або староукраінських форм в мові [1]). За ним сьлідком пішов в свої мові й д. Єфремов і натворив чогось дутого й риторичнього. Дуже кидається ввічі така сама манерність і в Лесі Украінки в йіі оповіданні «Приязнь» в массі польських та галицьких слів та в уживанні таких слів, як от: «лівиця лівицю держала, а правицею хлопець *хтів* піймати Дарку (Кіев. Ст. 1905, октябрь бік 63). Ця «лівиця й правиця», складяна Кулішем по формі ц.-славянських слів—десница и шуйца, а не по законах украінськоі мови, од чого такі слова й вийшли чудні, як і слово «днедавній» зложене з ц.-славянського «ветхій деньми». За манерність в оповіданні, д. Єфремова, вже вище згаданному мною, на зразець кулішевоі мови, нема що й казати; таке воно чудне та повне усяких викрутасів. Та хіба ж це не кулішівська манерність в «Вольні Украіні», коли авторі минають вісім однозначніх, кожному відомих украінських слів, і ставляють навіщось польське — шалений? або усі часописі замісць слів — житло, квартира, живу на квартирі—ставляють польські слова— мешкання, мешкаю? Усі наші часописі просто таки ніби шикують усякими теперь модніми в йіх галицькими та польськими слівцями, як усякі панни й панї чваняться французькими. Нате, мов, вам ось ще инче, модне, нечуване, з закарлючками, а не звичайне й просте!

В галицьких письменників теж примітна манерність. Я давно чув за неі. В йіх слова: цей, оця, оце маються за мужицькі, неварті того, щоб йіх вживать в письменстві, а сей, ся, отсе

---

[1]) Небіжчик Куліш любив робить такий чудний росклад слів в мислі: „Приступивши тоді Петр до него, рече: (еванг. од Матф. гл. 18, ст. 21) Головний предмет (подлеж.) він ставив в додаткових мисцях, а не в головних; писав—*яко*, а не *як*, пійшли бо вони, а не—бо вони пішли.

Digitized by Google

вважаються за кращі й вищі, бо... вони є в церковно-славянські мові... Вони наважились зовсім вимкнуть не тільки с книжок, але й з звичайної розмови латинські слова—номер, перенумеровати, і скрізь заміняють їх словами—число, перечислити і т. д. Так в новому галицькому виданні моїх «Хмар» 1904 р. вставили мині ось яку чудасію: Масюк з зятем та дочкою, та з Лекерією Високою зайняли в гостиниці *трое чисел* підряд... Пання Висока забрала на́ніч *в число* упряж і мішок з оброком. Вона була ладна завести *в число й коні*, щоб часом злодії не покрали їх вночі». Хіба ж це не манерничання? Числа є тільки в арифметиці та в лічінні (счисленіи), а в гостиницях по всі Європі кімнати звуть номерами, бо й справді треба ж їх назвать якимсь назвиськом, опрічним од арифметичних чисел. Така манерність просто таки сьмішна. Я вже не кажу про народні слова, котрі в галичан маються за «приличні й неприличні», а найбільше в театральних піесах...

Уся ця манерність, усе це письменське кокетування та пишання трохи скипулось на сьогочасні декадентські письменські викрутаси в европейських літературах, так вдатно осьміяні Макс. Нордау в його книжці: «Виродіння», але в нас манерність своя, доморосла, бо давня. Вона має свого праотця по мові, Григорія Саввича Сковороду. Ще Сковорода любив закручувать словами думку так, що до неї ніяк не добраться,—так воно темно сказано. Хіба ж нам «Ходімо за Ним, або «Однаково—чи жив, чи загинув» не одгонить сковородинством? Невже це сковородинство есть проявок (проявленіе) нашої національної, якоісь опричьої вдачі?.. Не казавши лихого слова, треба признатись, що тепериньки загальне в Россії визво́льницьке [1]) ру́шення одгукнулось в українському часописному письменстві «визволінням» часописних письменників од рідної народньої української мови. Ви-

[1]) Кажуть же в нас: пісьні невóльницькі: оттак треба вживать і слово—визвольницьке. Замість галицького слова—вітчина, краще писать давне українське старе слово—отчизна (як от — дідизна, материзна, дівизна).

Digitized by Google

падок чудний, дивовижний. Побічніх причин скупилось тут чимало, але... доволі їх замикається (заключается) і в самі сутноті національної української вдачі.

* * *

Пробуваючи влітку в Білі-Церкві, побувавши в околишніх селах, я при всякі нагоді скрізь роспитував в просьвічених людей, в батюшок, в панків, в місцевих гімназистів та гімназісток, чи вони нак читали українські часописі? чи вони припали їім до вподоби? Я дізнавсь, що багатьом доводилось їх читать. Деякі сільські інтеллігенти навіть виписали декотрі часописі: дехто має «Громадську Думку», дехто виписує «Світову Зірницю»; декому випадком траплялось читать «Рідний Край», і «Вольну Україну», й «Громадську Думку» й «Нову Громаду». Багатьом міщанам та селянам я сам давав читать привезені зумисне деякі часописі, щоб пересьвідчиться, яке вражіння вони матимуть на селюків.

Деякі батюшки, вчителі та вчительки й писарі, зробивши складку гуртом, виписали й «Хлібороба», й «Громадську Думку», й «Світову Зірницю», щоб самим перечитати, а потім оддать письменним селянам. Одна добродійка (Любов. . В. Савур—С...) с сквирського повіта казала мині, що їх гурток в селі виписав «Громадську Думку». Гурток той мало що розібрав в газеті. Оддав він часопись одному письмакові в селі. Той чоловік сьліпав-сьліпав, приніс часопись до д. Савур—С.. та й каже: і що це за газета? Написано нібі то й по нашому, але я читав, читав і нічогісінько не второпав і не розібрав.

Гімназісти й бувші гімназісткі панни, усі ці селюки такі, що настояще знають українську сільську мову й розмовляють так, як самі селяни, казали, що ці усі часописі й журнали написані якоюсь чудною мовою, ніби пополовині с польською: в їх дуже багато слів або чудних, або польських; деякі українські слова поставляні там, де їх нетреба б було ставить. Як часом прочитаєш будлі-яке місце, то або нічого не розбереш, або виходе щось неясне, темне, щось виходе навіть ніби нави-

Digitized by Google

воріт... так що й думки часом гаразд ніяк не вхопиш, скільки не силкуєсся йїі вловить. А це певно через такі слова, як—мусить бути. Селяни й міщани кажуть те ж таки саме: написано ніби й по нашому, але ми розбіраємо тільки те, що написано в «Хліборобі» та в «Світові Зірниці».

Одним словом, я чув думки та гадки усякових читальників, дуже не приязні для часописної мови... Це залежиться од того, що одним одна «Світова Зірниця» пишеться истино сільською, народньою мовою, хоч потроху й місцевою подольською. Трохи шкодить подольське—від, відвідати, відступити, для херсонських та київських селян чудне. «Світова Зірниця» має 1560 виписувачів в подол., а найбільше в херсонські та київські губернїях поміж селянами [1]).

Оттак треба б було писати й видавать инчі часописі та журнали. Видавцям доконешне треба було писать такою чистою сільською мовою, якою писали Куліш, Стороженко, Квітка та Марко-Вовчок, або Ганна Барвінок, і в таку мову тільки подекуди врядигоди вставлять нові вищі слова, і вже ні яким способом не польські, або й галицькі провинціяльні, незрозумілі й навіть чудні для нашого народа, як от: завдяки, віч-у-віч, пречінь, цілком, також (так-само), россійське переиначене—лише і т. д., котрих повно скрізь в часописях.

Одповідніх або й однозначніх з ціми українських слів не треба було викидать з часописів, бо йіх зрозуміли б навіть баби й діти, а не тільки пани, панни та гімназісти. Усе це помилки й хиби, та ще й шкодливі, а може й непоправні.

Я й не дивуюсь, що ці читальники читають часописі й часто часом ні на який спосіб не схоплять тями в читаному. Мині самому доводилось часом подвічі й потричі перечитувать деякі місця в часописях, щоб вніймати й зрозуміть саму сутнóту в

---

[1]) Треба сказать, що селяни читають і в „Світові Зірниці“ наздогад такі дієслови, як от—відсік, відбув, відвідав і т. д., а декотрі й не розуміють йіх. Я радив би д. Волошиновському писать усі ці слова з прийменником—*од*, а не *від*.

Digitized by Google

фразі. Передніше я вже вияснив, що польське слово — «мусить бути» (musi być), таке сподобне нашим часописним письменикам, перевернуло навиворіт ввесь зміст і перекинуло догори ногами всю тяму в «Оповістці» радикальної полтавської партії, що була прислана, як додаток до «Рідного краю». А таких слів, повертаючих навпаки, або кудись набік тяму фрази, або й цілого місьця, по часописях роскидано таки густенько, як от польське слово—«примус», ніби то присилування, або силування. А воно по нашій мові значиться не силування, а щось ні се ні те, наче б то «вынужденіе» або вимагання. Леся Українка пише так: «Чому ж Ярина не чергується зъ (съ) тобою?—*наставала* Юзя... *проникаючись* интересамы своеи прыятелькы (К. Стар. Ирыязнь. бік 38). Як українець втямить оцю фразу? Що то значиться—наставала Юзя? Кажуть: настає новий місяць, молодик, настала третя кватира місяця, настала весна і т. д. Але ж Юзя не місяць і не весна, що їй треба було наставать. Слова — проникаючись, нема в народній мові, і воно має значіння не те, що россійське—«проникнутий, проникать». Є українські слова: виникать, зникать (возникать, исчезнуть). Кажуть: води в Росі побілшало; каміння серед Росі зникло; вода вже спадає, бо каміння з води вже виникає. Хто настоящє знає сільську мову, той несамохіть подумає, що Юзя або зникла, або десь никає, блукає, і, никаючи, не говоре. Замість того, щоб сказать: Юзя стояла на своему, встаювала, хотіла поставить на своему, написано; «Юзя наставала» та ще й *проникаючись* (це певно — *промикуючись* інтересами). Хіба ж це не збиває с пантелику читальників?

Або от в часописях скрізь вживають галицькі слова: *лише* (це те, що великорус.—лишь, а не українське — лишень) і *усунути*. В «Вольні Україні» читаємо: „Р. С.-Д. Р. П. партія лише тепер також стала партією масс пролетарських... фактъ, котрого неможа усунути... („Вільн. Укр.“ статя М. Ч.). Кожний українець, котрий гаразд знає українську народню мову, само по собі, подумає, що оте *лише* це й есть українське вкорочене — *лишень* (дай лишень, повеликоруському — дай-ка!), а слово *усунути* те саме, що й всунуть, бо кажуть же в нас: треба всу-

Digitized by Google

нуть в торбу, або треба усунуть в торбу: увійшовъ у хату, ввійшов у хату, бо букви *в* та *у* тутечки однозначні і заміняють одна одну, вважаючи на те, чи вони стоять перед повнозгучною, чи півзгучною буквою. В перекладі по-россійському написана думка буде так розуміться читалниками: «партія-ка теперь також (хто його зна, що воно таке) стала... фактъ, котораго нельзя вдвинуть куда то, навязать. По написаному в автора М. Ч. галицькою мовою наш читалник подумає, що той факт треба *всунуть*, але автор М. Ч. хоче сказать, що той факт треба *одсунуть*, одкинуть, бо по галицькі мові—*усунути* це те саме, що в нас: *одсунуть*. От і розбірайте, люде добрі, таку плутанину в фразі, де через галицькі слова виходе щось супротилежне тому, що автор каже. Це просто таки виходе якесь *язичіе*, а не українська мова. І чом бы пак авторові М. Ч. замісьць галицького слова — усунути та написать українське—одсунуть! Тоді б кожне втямило, що с тим фактом робить, куди треба його совать: чи всунуть, чи одсунуть. Невже автор забув українське слово—одсунуть? Я певний в тім, що хоч би автор і знав українське слово — одсунуть, то він безпремінно перекрутив би його таки на галицьке—відсунути. Од таких то слів і залежиться те лихо, що читалники жаліються на *неясність* в часописні мові. А скільки то по часописях роскидано цього галицького добра! Це слово й справді треба б всунуть в торбу вкупі с словами — обстоювать, примус, мусить бути, пастрій (направа), зусилля, примушений, з усіма кроками, шаленими, ошукапцями, термінами, теками і с псевдоукраїнською грамматикою Залозного,—завязать це добре мотузкою та й закинуть туди, де й людський голос не заходе, як нашіптують знахурки.

В останній час в «Громадські Думці» пішла звичка вживать слова:—таким зáсобом, замісьць слів: таким способом, або — на такий спосіб. Ці слова таксамо затемнюють тяму фраз і збивають с пантелику читалників. Слово—засіб в народні мові значиться—«средства къ обогащенію», заможності, або просто значиться: «состоятельность», заможок, заможність. На селах кажуть так: в мого батька був засіб більший, ніж у мене (василь. повіт),

Digitized by Google

це б то: в мого батька «средствъ къ обогащенію» було більше, ніж у мене. Можна тепер уявити собі, яку каламутню та джумигу в читалника роблять такі думки: «таким засобом можна дійти до мети»... Це виходе так: такою «зажиточностью», заможністю можна «достигнуть цѣли», замісьць: — на такий спосіб, або таким способом можна достягти до мети. І недиво, що отаке все, недоладу написане, заплутує й збиває читалника, і він мусить все догадуваться та міркувать, що замикається в фразі. Треба зауважить, що хто бере читати українські часописі, той, само по собі, вже прихильний до українського письменства, настояще знає народню мову і розумітиме народні слова так, як і треба розуміть їіх значіння.

Колиб вже хутчі випускали український словарь. Він дуже став би в пригоді часописпим письменикам. Без словаря,—як без рук! і хиби за хибами та помилки недоброхіть все траплятимуться в наших письменників. А поки що, можна порадить молодчим письменикам, в стосунках до виправки мови, завжди обертаться до тіх вчителів, до котрих оберталось і старше покоління українських письменників: до селян, поки що одних професорів української чистої мови, до котрих завжди обертаюсь і я, блукаючи по ярмарках, і то до селян старих, досьвідних в ці справі, а найбільше до цікавих на язик бабів, бо молоді селяни не знають ще всіх слів в мові, а найбільше слів вищого значіння. А до того ще їім треба б завжди вчитуваться в народні пісьні та збірники народніх казок.

Окрім перелічених мною с початку моєі статті польських слів, ціх прибилуд в мові, котрі доконешне треба вимкнуть с письменської мови, в часописях трапляється чимало галицьких слів, таксамо затемнюючих тяму в фразах, як от: оголосить (оповістить), оголошення (оповіщення), охорона (захист), охороняти (захищать), обстоювать (встоювать за що), повідомлення (оповістка) і т. д. Перелічка ціх слів в моі невеличкі праці зайняла б дуже багацько місьця. Треба додати, що буква *й* в падіжах їменнів прикметних та займенників та в словах: мерщі, хутчі, далі—таксамо заважає селянам та селюкам інтеллігентам, як вони міні

Digitized by Google

жалілись, бо цієї букви нема в народі мові. Вони казали мінї: в часописях написано так, а ми читаємо инакше, по-своєму, минаємо те зайве книжне *й*. Цю букву докончє треба б викинуть для полегкости читальникам, бо вона більше заважає, ніж *ъ*. Твердий знак німий, не вимовляється ніяк, а *й* не німий і намагається недоброхіть, щоб і його вимовляли.

Галицьке слово *від* та ще й в приставках, як от: відповів, відвідав, відсік і т. д. теж заважає при читанні, бо часом і мінї треба спинитись, щоб догадатись, що то воно таке, та ще й в галицьких словах, як от: відшукав (в нас кажуть —вйшукав), а не одшукав. Це в Галичині якийсь старий русизм:—«отыскалъ». Слова «біля, піля», що животіють тільки в под. губернії», на Україні ніхто не розуміє таки зовсім. Це таки добра припиначка та притичина для читальників. Народ і дієсловів з приставками — від не розуміє зовсім. І нащо воно всунуто нашими перейманими?

Опрічь того в часописях трапляються часом чималі фрази з неологізмами, скупченими в такі скількості, що й справді трудно втямить, про що воно говориться. В «Приязні» Лесі Українки стоїть така фраза: «Все служило за підручника до науки життя (молоді панні Юзі): перш усього вся власна особа mademoiselle Lucie, шнурована, глянсована, фризована, уроча своєю парижською неподилистю, штучною й натуральною в найменшому (менчому) рухови й слови». Або знов: «Панич... вабив, але не лякав Юз» і т. д. Ці місця зовсім неможна зрозуміть. Такі місця трапляються і в «Ніобеї» д. Кобилянської. Такі достоту темні місця трапляються купами в часописях. Недурно ж публіка каже, Ой що це за бублик? що ці всі часописі написані темно, неясно: читаєш і розбираєш наздогад, як кажуть на селі: пяте через десяте. Що ж це за мова?

Оттака сама темрява панувала колись і в россійському письменстві сто років назад. Такі достоту неясні, поплутані місця трапляються в Осиповому перекладі «Алкивіада». В свої промові до афинян Алкивіад каже: «Я долженъ теперь защищаться мужественно: ибо что въ семъ случаѣ касается до меня (це по-українському), то принадлежитъ (мабуть—относится) не меньше и во-

Digitized by Google

обще всѣмъ вамъ» (ч. 4, бік 15). «Ти Никій... страшишься наружной войны, а не трепещешь того, что будетъ». «Никій собралъ всю остроту своего разума... Алькивіадъ... подавляетъ одну пружину (в шлемѣ), и шлемъ, раздвоясь съ верху, *преображается* большимъ *кубкомъ*» (бік 39). «Алкивіадъ сидѣлъ на кормѣ... его приверженики были на палубѣ... Примѣтно было изъ (по) пылающаго въ глазахъ его пламени и изъ *живности* его движеній, что онъ восхищался моремъ (ч. 4, бік 61). Тимандра, Алкивіадова коханка, каже до його: «Сициліанская красавица въ состояніи отнять у меня сего непостояннника... Покажи, Алкивідъ, въ явственномъ видѣ *прехожденіе твое* изъ Афинянина *съ Спартанца*!» Можна тільки наздогад думать, що вона хоче сказать: покажи ясно своє переродіння, переробління з афинянина на спартанця, а не втікання од афинян до спартанців. «Однакожъ не происходило никаких несогласій (пісьля того як Лікург завів жорстокі закони), і народ *подверіался* съ покорностію *законамъ* (бік 93, ч. 4); цеб то корився законам, чи що.

Якраз така темрява та неясність часом трапляється і в наших часописних пісьменників од показанних мною причин. Ще треба зауважить, що Осипов ставить при всіх формах дієсловів не *съ*, а *ся*: обнаруживалося, собравшися, заклипалися, разставшися, а не-обнаруживалось, собравшись і т. д. Це *ся* скрізь в дієсловах писав і Карамзін. По-народньому змінили цю форму Грибоєдов та Пушкин. В нас цього *ся* не на своєму місьці не вживав ні Куліш, ні Шевченко, та й ніхто. Вони писали, як говоре народ. Тільки галичани писали подавньому, по-славянському: трапилося, бачучися, зустрівшися (стрівшись), роставшися, робилися, зачинилися (зачинились). А в наш час наші пісьменники, йдучи несьвідомо за галичанами, повертають назад на сотню років, поминувши й Куліша й Шевченка. І це чудно, щоб не сказать більше.

Осипов, як і Карамзин, скрізь пише: сей, сія, сію (а не этотъ); на кінці йменнів прикметних Осипов ставе не *ый, ій*, а *ой*: онъ былъ спокойной; доброй человѣкъ, примѣтной і т. д. В наш час в часописях кидають народні слова: цей, оце, на оці, на чу-

Digitized by Google

жі стороні, міні, і повертають, пісьля Шевченка, знов назад, в старовину; бо пишуть: сей, ся, отсе, мені і т. д. Потягли наші далеченько назад, все далі та далі од народньої мови... і це не знезпавки та з нетямучести, а тендейційно...

Ще треба зауважить, що в «Вольні Україні» пишуть по-галицький такі слова, як от, приміром: клясса (классъ), фльот, пляи, пляномірність, і т. д., а ще згодом потім може й писатимуть по галицькому: Атени, Теби, Пітагор, клюмби, клюб (клуб) і т. д. Ці усякові фльоти, клясси, пляни будуть для всіх такі сьмішні, як в наш час сьмішні для нас в Осипова: «знатные флоты Афинян (зничительные), большія войськи (войська), сѣмяна, времяна, наимяновалъ, сумнѣвался, жесточае, уповательно, люблениe і т. д. Осипов не вмів склопять деяких слів, як у нас не вміють зміняти по падіжах: оповідання, оповіданнів, весіллів, в житті, в столітті, на Поділлі (на Поділлю), проваллів, полів і т. д. Недиво буде, коли од таких штучок наші часописі почнуть хлять та чевріть, а потім охлянуть, а може й до решти захлянуть та зачучверіють; недурно ж вони вмірають одна по одні.

В наш час, це б то починаючи з виданнів усяких часописів та журналів, почався якийсь макароничній період пісьменської мови, а не тільки часописної. Чи довго цей період продовжиться, цього напевно неможна вгадати. Таке збочення з нормальної, простої стежки, таке одхиляння набік траплялось і в инчих літературах, як от, приміром, в сербські та в польські. Сербська література на сербські народні мові, а найбільше сербська поезія почалась і розвилась ще од XVI в. в Дубровникові, де сьпівав свої пісьні й писав поеми геніяльний Гундулич, а потім перегодя його син і унук. Діячі цієї школи звичайно вчились в недалекі Венеції тоді, як в Італії роспочалась європейська «епоха одродіння». Під вплівом італіянських канцонет та сонетів Петрарки й Бокаччіо пишно розцьвілась сербська народня поезія вийнятково в ці дубровницькі школі. Але згодом потім, с початку XVII віку в Сербію пішла с Києва виробляна вища книжня мова, як пішла вона через Ломоносова і в Петербург. Серби перейняли силу київських вищих слів і внесли йіх в своє пісьменство. Книжня,

Digitized by Google

письменська сербська мова пішла в антинародньому напрямкові, так що Гундуличова народня „мужицька“ мова стала несподобна вченим сербам. І вони перекладали його поезії з народньої мови на тогочасну модню книжню мову. Аж потім згодом, при дальшому розвиткові письменства, серби якось таки схаменулись і потім нерегодя занехаяли таку переробку гундуличової народньої мови на «панський» книжній лад. Було ще таке чудне прямування і в польському письменстві.

Після Яна Кохановського та Рея (XVI в.), котрі писали польською мовою, в тодішні Польщі вже були перестали писати латинською мовою, і всі письменики почали писать польською. Але од початку XVII віку польським правленством були запрошені єзуіти для боротьби з виникшим тоді в Польщі соцініянством та з диссидентами. Єзуіти, як захожі люде, знов завели латинщину в письменстві. Але згодом, як латинщина почала потроху занепадать, знов почали вертаться до польської мови, тільки писали вже польською мовою подекуди в перемішку з латинською. Цей період зветься періодом макароничньої мови. Щось схоже на макароничню мову заводиться тепер і в нашому часописному, та й не тільки в одному часописному письменстві. Я, само по собі жадаю, щоб це прямування як мога швидче зникло. І в сербів, і в поляків в той давній час просто таки була пішла така поведенція на мову, як оце тепер в нас.

В наш час вийняткового політичнього рушення, молодим з радикально-демократичньої партії доконечне треба б заходиться коло заснування в кожні губерні усякових часописів та журнальчиків для народа, і політичних, і хліборобських, і лікарських, або й газеток загального змісту, як от д. Волошиновський завів на Подолії часопись «Світову Зірницю». Коли в народа є запит (спросъ) на політичні часописі, то доконче треба, не гаячись, вдоволять такий запит. Покористувавшись вольнішою цензурою, наші молоді письменики з радикально-демократичньої партії повинні були й почати з цього. І видавати такі часописі треба чистою народньою сільською мовою і правописом простим .. старою кулішівкою, с приставкою до початковаго мякого і букви й: йіж, йіі, а не мудрою желехівкою з массою точек, с «київски-

Digitized by Google

ми» вигаданими апострофами, з ціми умовними непотрібними значками, котрих ніхто на селі й не розбере.

Коли наші часописні та й деякі не часописні письменики пишуть макароничиною мішаниною, то, само по собі, їм здається, що їх мова гарна, і може навіть взорцева. Вони певно гадають, що така мова здаватиметься гарною й доладною й для широкої публіки, коли йдуть в публіку с своїми писаннями прóтовном та проломом, не приспособляються ні до неї в мові, ні до парода. Але вони дуже помилились. Щоб показать, яка гарна їх мова і для парода, і для публікй, я спробую дати в ярих кольорах підхожий зразець не на галицькі, а на треті українські говірці, на відомі поліські, на північному краєчку України, межуючому з Білоруссією, приміром, над Прип'ятю, коло Чорнобіля радомисльського повіта. А щоб в ярому кольорі показать, яким чудним здасться на Україні старе слово *мені*, я зміню займенник міні на поліське мінє, ще й накидаю польських словець.

Раз якось влітку в одному селі, недалечко од Чорнобіля, ще не старий чоловік Петро Макогун вранці порався в дворі, а потім, мабуть втомившись, сів на старому пеньку. Його жіна Вувдя бігцем бігла од панських пуль.

— Вувде! гукнув Макогун: де це ти була! Одкуль біжиш, аж засапалась?

— Одтуль біжу, де коні пасуться. Наш гнідий кунь пабіг до панських пуль. Вон (він) подлий утьок та й ускочив в панське жито. Був би в займані за випас, якби я не угледіла. Не стульки того випасу, скульки клопоту набрались би. Ти не дивився за кунями, а мінє одпуй клопоти. Скоро (як тільки) вгледіла, та так і помчалась (покатала) до пуль та якось і перейняла.

— Добре зробила, а то був би мінє вудвіт перед папом за коня. Той панський сторож часом наче спуд землі вискочить.

— Вудвіт ще не біда, коли гроші йость. А їх то й нема: не спуд землі ж їх викопаеш. Треба везти вугéлле в Чорнобіль на продаж.

Digitized by Google

— Чи вугалля ж вже випалилось? Як вже, то й вези. А то сев сабі на пень, тай седиш. Та стережися в місті ошуканців. А то ще й тебе преці ошукають (піддурять), як недавно ошукали Мирона Вудода. А мінє буде шкода грошей. Грошей треба: чогось наш сірий вул шкандибає. А ти все седиш і *кроку* не зробиш, а вон шкандибає.

— Як то й кроку не зробиш? Кроки за кроками! все хожу коло роботи. Гроші все потрібні. Хто ж йіх не прагне! Хіба ж ти, Вувде, не прагнеш грошей.

— Ти-то мабуть недуже прагнеш, бо тебе все вабить отой пеньок. Але ти преці майже (сливе) піколи добре не тримаеш йіх в руках. Дай преці мінє гроші до рук! вудповіла Вувдя [1]).

Чи гарно? Оттака ж лостоту гарна для публіки часописна мішанина. Міні й недивно, що ця мова роспудила читальників, і широка публіка одкаснулась од неї. Сказати по правді, одкаснувсь таксамо од неї й я. Читать написане зганжованою часописною мовою важко й неприемно, як важко читати усе, що написано якоюсь мішаниною, або будлі-яким допотопним провинціяльним жаргоном, як от, приміром, невимовно важко до нудьги читати галицькі оповіданнячка, написані карпатською гуцульською мовою. Йіх можна перечитувать тільки тим етнографам кмітам, що кмітять за народніми усяковими говірками та підмовами й записують народні пісьні та казки.

А скільки слали в редакції листів, що часописної мови неможна розібрать? Скільки йім говорять за це! Але це нічого не помагае. Як скажеш кому з часописних пісьменників, що публіка ремствуе на мову в часописях, як дуже чудну, незрозумілу, то кожне каже: та то не публіка! то так думае якихсь там дві або три душі, та й то якихсь неприхильних до українського пісьмен-

---

[1]) Чи можна було б назвать «русскою» книжню росс. мову, якби змінили початкове о на исковське у оттак: унъ утошолъ далеко утъ села—ще й всунули туди три польські паліжі?

Digitized by Google

ства, або й ворожих. Яка самонадійність! Яка віра в свою непохибність! С таким помильним пересьвідченням, с такою тенденціею можна і справді занапастить українське письменство, здескредитовать його до решти в широкі публіці, коли й деякі національні й прихильники не можуть читати ніеі неясноі, часом незрозумілоі мішанини, і часом просто сьмішноі.

Врешті всього мушу признаться, що сьогочасна часописна й нечасописна письменська мова на Україні наводить на мене смутні й навіть сумні думки. В часописних, та й загалом і в старших і в молодчих письменників примітна велика здатність до механичнього переймання, якась пассивність, недостача самостійности в ці справі навіть в тіх, котрі промкнулись ліберальними й навіть радикальними поглядами. На цей раз треба винуватить гільки самих себе і більше нікого. Ми знаемо, що невеличкий гурток молодчих радикалів письменників, згодившись з небагатьма галицькими письменниками з радикальноі партіі, партійно постановили завести і в українському письменстві буцім—то вже виробляну, готовісіньку галицьку книжню мову, само по собі, з йіі правописом і з йіі деякими формами: від, сей, отсе і. т. д. Решта молодих і недуже молодих письменників пішла сьлідком за ними без усякоі критики, навіть без розсудливости, без міркування, необачно, неоглядно, забувши, що письменство —не політика... Йдуть вони всі в ці справі завзято, проломом та протовпом, з українською упертістю, не вважаючи на листи в редакціі, повні досади, навіть гніву та лайки, не вважаючи на якусь буцім-то безглузду публіку, на котру навіть неварто і вважать. Декотрі щиріші й одкритіші на вдачу признавались міні, що як почнуть вони писать, то с пера сами спадають і непаче аж дзюрком ллються якось несамохіть ті деякі галицізми: від, сей, отсе, навколо, окремо, з-осібна, позаяк, майже, кроки і. т. д. А в розмові зо мною аж сердяться, що в йіх недоброхіть зслизае з язика галицьке *від* (замісць українського *од*), котре й йім самім не припадае до вподоби. На наше лихо між письменниками багацько людей мало осьвічених, або й зовсім непросьвічених. Ці вже йдуть, як вівці за ватажком... за часописями.

Digitized by Google

Тільки добродіі Шемет, проф. Кримський, Михновський, Немоловський, Грінченко ти молодий поет Олекса Коваленко виявили більше самостійности в писаннях, хто в правописові, хто в мові, в йіі формах, і не пішли механично, порабському за галицьким письменством. І тільки добродіі Грінченко, Коцюбінський, проф. Кримський та Олекса Коваленко не вносять зумисне чи й незумисне в свою мову польських слів. Я радив би йім ще викинути й галицьке слово *від* та стародавне *мені* змінить на міні, як в проф. Кримського, або на-мині задля чистоти української мови. Тоді йіх мова була б недалека од взорцевої. Часом ще десь в глушині, куди мабуть ще не заходили галицькі часописі, ще не зайшла нова повесть, зьявиться якась книжечка, писана чистою українською мовою, без галицьких та польських слів та новомодніх викрутасів, як от: від, біля і т. д. І тільки ще сливе кожний письменик зостався самостійним в стилі та в змісті своіх поезій, повістів та оповіданнів. І в наш час сливе кожний письменик ще має свою самостійну физіономію та вдачу і в поезіях, і в прозаічніх оповіданнях та повісьтях (окрім модніх декадентів), котру мали й передніші наші письменики. Ще не загинула письменська самостійність та оригінальність, котра стала причиною, що Котляревській та Гоголь поклали новий засновок, міцний та певний, в двох літературах: українські та россійські. Але... що стосується до мови, то мабуть ще од часів автора «Слова о полку Игоревѣ», та «Повісті временних лѣтъ» Нестора наші українці були слабкі в ці справі, не дерзкі й... перейнятливі... Багацько в ці справі винне й наше історичне життя.

Чи думали пак, чи гадали часописні письменики та й нині, що широка публіка не спротивиться оті галицькі старовині й прихильно прийме йіі та и читатиме всмак? Мабуть була в йіх така думка, на наш погляд дуже необачна й навіть небезпечна для нас. Але нетрудно було заздалегідь напророкувать, що часописі, писані такою мовою та ще й потрушені таким безтямким значковим правописом, не матимуть посьпіху в широкої та й в нешірокої публіки. І справді, декотрі часописі спинились зовсім

Digitized by Google

таки не є причини аресштів, а самі впали і вмірають одна по одні недоброхіть, бо... їх не змогла читать публіка.

А шкоди, і може непоправної шкоди для української літератури наші часописі наробили чимало. Часописі нашкодили тим, що обездовірили українське письменство в публіки, дискредитували його в суспільстві, одбили навіть прихильних до українського письменства людей, зробили його навіть трохи сьмішним, давши привід до сьмішків та глуму, як було колись передніше в сімдесятих роках... а в прихильників до українського письменства викликали ремствування й нарікання. Тепер після цього всього вже небезпечно й витикаться кому-небудь з виданням нової газети або журнала: така недобра слава про їх, така неспріяюча їм направа (настроеніе) пішла в суспільстві. Посьпіха ще можна сподіваться в народніх массах. Але як непомірковані видавці підсунуть і народові часописі с такою ж самою покаліченою, або галицькою незрозумілою та неясною мовою, та з усякими китайськими значками й ребусами, то, само по собі, й народ одкинеться од їх і не читатиме. Народ не буде читать полапки, по значках та апострофах і точках: селяни надто реалистичні і не звикли, та не зучились до ребусів. Низькоокі наші часописні редактори та письменики певно не добачають цього, і... наробили може непоправної шкоди.

Оце недавно вийшла «Граматка» чи буквар для народніх школ д. Норця. Граматка гарна й педагогічна на зміст, написана народньою доладньою мовою, але вона зовсім не педагогічна через деякі форми мови й правопис, бо написана не давньою простою кулішівкою, а мудрою, напів етимологічньою желехівкою. Міні казали, що якийсь студент переробив поставляний мною кулішів правопис на желехівський і понаставляв в граматці ось яких слів: їв, їли, їжа, їду, її, їх і т. д. Я вже згадував вище, що небіжчик Желехівський взяв це ї з двома точками з церковних книжок, назвавши його йотированим, мяким. Через це желехівське ї вийде в народніх (та й в не народніх) школах така

Digitized by Google

плутанина. Батюшки казатимуть хлопцям, щоб вони читали в молитвах і загалом в церковних книгах ї (иже), як просте і: Іоаннъ, Іаковъ і т. д. а вчителі казатимуть, що в граматці те ж таки ї з двома точками зверху треба читати инакше, вже як мяке *і*, як—йі. Батюшки казатимуть, щоб читали: Іоаннъ, Іаковъ, а по Норцеві граматці школярі збиватимуться, бо по неї треба читать: Йіоаннъ, Йіаковъ і т. д. Вийде спотичка між ї церковним та українським—і все збиватиме дітей. Це гарна педагогія! Нічого казать. Гострі хлопчаки безпремінно спитають вчителя: чого ж це так, що в молитвах та сама буква ї читається так, а в граматці вже инакше? Яку одповідь повинен дати вчитель? Хто вчив дітвору, той добре знає, що хлопці часом завдають такі питання, що... вчитель мусить тільки---одбріхуваться сяк-так. Коли дорослі люде казали мінї, що вони все спохвату читають ті слова: їду, їсти і т. д. иду, исти, а не йіду, йісти, а дітвора і потім читатиме таксамо. В граматці написано (бік 38): «йде баба на базар. Їде чоловік і каже: сідай бабо, підвезу тебе». Як не товмач дітям (та й не дітям), що треба читать їде, як — йіде, а вони все збиватимуться й читатимуть: «Иде чоловикъ возомъ»; як сбиваються й дорослі люде, таксамо збиватимуться й діти. Та ще й батюшка кажуть, що треба так читати... й вимовлять ї, як россійське—*і*. От і потрапляй поміж гіллям! як кажуть в приказці. А такого непотрібного гілля й накидано в граматці д. Норця. Та я й певний, що цього гілля накидають і в ті букварі та читанки, що, як кажуть, готуються і в Київі, і в Полтаві... Само по собі, що в цім разі мається на думці зовсім не педагогія, не та полегкість для народа, котру мав на думці Куліш, заводячи легкий правопис, без *ъ* та *ѣ*, а щось инче: заведіння галицького желехівського правописа на Україні.

Само по собі, вчителям доведеться вчити школярів ще й писать по український, і писать як сьлід, без помилок. А чи потраплять же школярі, де писать мяке, йотироване ї з двома точками, а де просте, звичайне, з однією точкою? Я вже казав вище, і потім ще казатиму, що самі ж наші часописні письменники й галичани, вже люде дорослі й навіт вчені в вищих шко-

Digitized by Google

лах місьцями тикають ті дві точки навманя, на́зря, не на своєму місьці не то що спохвату, а просто таки з нетямучести. Як же втямлять діти? Одрізнять *і* йотироване од *і* нейотированого зовсім не так легко, як декому здається, а діти зовсім не втямлять тісі одли́чки і таксамо тикатимуть на́зря точки, як і старі і в нас, і в Галичині. Норцева граматка заводе в школьні книжки щось таке трудне, ак от буква *ъ*, і таке саме морочливе в правописі. Доведеться вчителям просто таки перелічувать слова, або падіжі, де треба писати *і* йотироване, як перелічують в «русских грамматиках» усі слова й падіжі, де треба писать букву *ъ* [1]). Коли в Галичині морочять в школах дітей, то це ж не значиться, що і в наших школах повинна буть така морочлива штука. Найкраще буде викинути отой камінь спотикання для школя́рів заздалегідь. А галичани нехай покинуть потайний етимологичній правопис Желеховського і знов вернуться до простішої немудрої кулішівки, котрою колись видавались «Мета», «Правда» й «Зоря». Тоді зсякне саме джерело, таке принадне для наших позичників та переймачиів, і—буде однаковість в правописові на Україні й в Галичині.

Довелось міні балакать с кількома сільськими вчителями, котрі прочитали Норцеву граматку. Вони казали, що коли заведуть цю книжку в школи, то вони перше од усього попристановляють букву й с початку слів: їм, їси, їж, її, їду возом, та тоді вже роздадуть йіі школярам, ще й скажуть, що нетреба вважать на дві точки в книжці та ставить в своіх писаннях скрізь одну точку над і. Що це буде розумно й педагогічно, буде полегкість для школярів, котру й мав на увазі Куліш, про це нема що й казать.

Та й усі сливе часописі, окрім «Шершня», певно й самі не дуже то вірять в чародійну силу тіх китайських значків, ціх

---

[1]) Я радив би нашим грамматистам зоставить деякі стародавні терміни без зміни: склонять, склоніння, падіж, вид, лице, спрягать, спряжіння... бо слова: вид, лице, спрягать—це ж українські: спрягать воли, спрягаться волами, в супрязі, супряжич, супряжник і т. д.

Digitized by Google

значкових «драконів», і хоч письменики й пишуть желехівкою, але все таки приставляють с початку *й* в словах: йісти, йіду, йів, йіхав, бо, надісь, почувають несамохіть, шо то не фонетичній правопис, і тільки в решті схожих слів зоставляють чародійні точки: їх, їм, її, і так далі. Увірував в цього китайського дракона тільки «Шершень», бо він один пише: їсти, їхати, та той студент що напхав таких достоту китайських драконів в Норцеву граматку, певно на страх дітям та на мороку. Я благаю не китайського дракона, а Господа Бога, щоб він захистив од тієї идольської напасти й українські букварі, і читанки, і безталанних українських школярів, на шкурі котрих наші теоретики та механичні переймачі хотять випробовувать уподобні тільки їм однім галицькі тенденції, достоту так, як і усякої масти обрусителі теж випробовували свої особові або державні бюрократичні сістеми й тенденції. Галиціомани це теж бюрократи по-своєму, тільки на свій, инчий спосіб: в їх на думці галиціозація української народньої мови, й письменської, книжньої, і... школи. Для цього вони ладні поступиться й рідною мовою і навіть... українськими школярами. Це в їх річ другорядна, на другому плані, чи «пляці», як пишуть в Петербурзі. Діло тут у тому, що «хозяинъ музику любилъ», як каже Крилов, і хотів, пошанувать гостей не хлібом-сіллю, а музиками... Але ці часописні наші музики заграли такої, од котрої луснуть вуха і в старих людей, і в малих школярів...

Є ще й инчі хиби в Норцеві граматці. Коли він ставляє в азбуці *Ї* йотироване, як опрічню букву, то йому доконешне треба було поставіть ще одну букву в азбуці, котра має таке ж саме право на сомостійність. Це *о* мяке, чи йотироване. По такі системі довелось би ставіть дві точки над *ö* задля одлички (галиц. ріжниці) од твердого *о*. Ми ж, письменики, всі орудуємо цім *й* в таких випадках і пишемо: його, йому, йолон, Йосип і т. д. А коли ми всі пишемо: його, йому і т. д., то чому б нам за одним махом не писать і: йіх, йії, йій Богу, йіжа і т. д. І тут одгонить чимсь не логичнім, недоробляним. А недоробляне воно тим, що в галицькому письменстві цього нема... А якби й це було,

Digitized by Google

тоді й наші переймачі заводили б це і в українському письменстві. Хвалить Бога, що хоч цього в Галичині нема.

В граматці д. Норця скрізь поставляно займенник *мені*, вже всюди на Україні і навіть навкруги Львова (проф. М. Начовський) вимерший, а на свої живі мові школярі кажуть: міні, або мині. Д. Норець скрізь ставляє дат. і пред. падіжі з буквою *й* на кінці: «чи не думаеш стать за панібрата такій мудрій, як от я», поставляно в читанці. А діти живою мовою кажуть: за панібрата такі мудрі, як от я. Само по собі, дітвора спитає: на що пак стоіть в граматці на кінці буква й, коли люде так не кажуть? А чи потраплять же школярі писать в своіх писаннях те зайве, померше й? На що написано—мені, коли на селі кажуть: міні? Само по собі, що це все буде обважнювать і вчителя, вчеників. Норцева граматка держиться не книжньої мови наших классників Куліша й Шевченка, де стоіть — мині, міні, не держиться й живої народньої мови і йіі форм, а держаться мови часописної... зовсім таки не авторітетної в педагогичні справі, та ще коли це стосується до сільських школ. І при ці нагоді треба сказать: «Хозяін... музику любилъ», а не педагогію... Та певно він вже й не знае, як там говорять на селах, як не знають і наші сьогочасні часописні й нечасописні письменики. Ще треба додать, що д. Норець зовсім викинув з азбуки букву Ф, а тим часом в нас є чимало слів з буквою ф: фастка — діжечка для збивання масла, фиги, филя, филюється, в Куліша: Над филястими морями, — Досвітки стор. 163, 1876 р., в Глібова, Котляревс. — Чи не филя збила; в буков. письмеників; волинське фаля, фигури (хрести при дорозі); та й ненаписати ж нам чужомовні слова оттак: хвамилія (фамилія), хвортуна (фортуна), хворма (форма) і т. д. А сіл у нас в Київщині є багато оттаких: Фісюрі, Фурси, призвіще — Фалендич, Фесченко і т. д. Норцеві треба б поставіть цю букву Ф в азбуці і викинуть Ї. І в российському словарі на букву ф починаются сливе усі чужеземські слова і дуже мало российських.

Норцева граматка просто таки одстала од живої народньої сьогочасної мови. Через це в йіі й трапляються отакі хиби й

Digitized by Google

помилки. Ми радимо авторові познайомитись с цією справою в Німеччині, як там в наш час поставляна ця справа в народніх школах. Німці завели в школах школьні книжки на трьох народніх підмовах чи говірках: на осередкові саксонські, на швабські мові по Рейні, в Бадені, Віртенберзі, Баварії і в Швейцарії, і на силезські мові, ще й додали виділ книжок на швабсько-люцернські мові в горяних краях кантона. В тіх книжках нема такої мертвої старовини, як в читанці д. Норця. Там все написано так, як говорять діти, а не так, як говорять вчителі, бо школи животіють для дітей, а не діти для школи, та ще й школи з якимись тенденціями: чи обрусіння, чи обгаличення, чи спольщення, як у нас було до цього часу, та оце знов намагається буть... В Німеччині постановляно за правило, що вчителі в школі в перші роки повинні навіть говорить і вчити тією мовою, якою говорять їйх ученики в будлі-які місцині, щоб як найшвидче діти вивчились читати й писать. А в нас в ці справі все робиться навиворіт. та ще й тепер вже хоче так робиться [1]). Ще хвалить Бога, що автор хоч повикидав з граматки галицьке *від*, бо воно було в його написано, а поставив українське од, бо це від в приставках маскує й затемнює таки здорово тяму слів навіть для старих.

Коли не годиться кривдить української мови ради якихсь побічніх та ще й хибних тенденцій, то кривдить і морочити дітей задля цього просто негуманно. Тоді як в школах молитви й псалтирь, і россійські книжки треба читать, як вони надруковані, школярам доведеться читать в українських граматках, букварях та читанках оттакі примітивні написи, химерні, ніби ребуси: їм, їв, їж, їду (йіду), та ще такі як—з'їзд, з'їхався і т. д. з гніздами якихсь китайських премудрих значків. Це, ніби сорочі та ластовині гнізда, налішляні на книжках, повинні розбірать діти. І ці гнізда звуться в їйх фонетичнім правописом. Це ж просто

[1]) На саксонський platdeutsch чи mundart (говірку, підмову) теперички навіть перероблюють поезії давніших постів: Уланда, Шиллера й инч. Дуже вдатно переробляні для народа Шиллерові «Ивикові журавлі» і инч. (Säksche boesieu von Max Varmejer).

Digitized by Google

безглуздя! Нас же люде осьміють. Ці слова с приставками с півзгучних букв треба писать по фонетиці так: зйізд, обйіхать, обйів, зьявивсь і т. д.

Через ці усі хиби, котрі будуть обважнювать і учеників, і вчителів, неможна рекомендовать Норцеву граматку, як школьну книжку для народніх школ. Ми радимо, щоб в другому виданні автор змінив мудру желехівку на багато простішу кулішівку, таку як у Кулішеві граматці, тільки с приставкою й: йів, йіі, і позмінював слова й падіжі так, як в наш час говоре на Україні народ, та, само по собі, його діти школярі, а не їх вчителі.

Є народня приказка: «Біда ходе не сама, а з дітьми». З Галичини вже прийшла до нас «біда» в письменстві, в мові й правописі, але вона прийшла тимчасом ще сама, без дітей. А це в останій час вона вже перекликає на Україну й своіх дітей.

Діло в тому, що небіжчик Желехівський завів дві точки не тільки над мяким, йотированим і, (мої, її їм), але й над тим вже не йотірованим, а простісіньким *і*, що одповідає церковно-славянському *ѣ* не тільки в таких звичайних словах, як от, приміром: хлїб, лїс, але ще і в тіх, котрі одповідали, або повстали с тіх слів, що мали в коріні *ѣ* ще мабуть за Кирила й Мефодія, як от—*ні*, що буцім-то повстало з ц.-слав. *нѣсть*. В Галичині ще було додержалось до недавнього часу в книжні мові *ѣ* на кінці таких слів, як слово—Чернівці, і т. д. Я ще памятаю, як стара, чи москвофільська партія писала: ЧернивцѢ, пивцѢ (співці), і т. д. Желехівський завів дві точки і над цім *і*. Окрім того він завів ще дві точки й над *і* в чужомовних словах: полїтика, лїтература, библїя і т. д. Вже й не знаю, навіщо їм така честь? Так теперички пишуть в Галичині по рецепту Желехівського ніби фонетикою, але вона прикриває старий церковно-славянський етимологічній правопис. Галицьким тогочаснім вченим очевидячки було шкода навіки розстатись з Максимовичовим правописом, а найжальніше їм було дуже сподобної для їх букви *ѣ*, котру й Осип Бодянський найбільше вподобав, бо, одкинувши Максимовичів правопис;—кѣнь, вѣн і т. д. він писав в листі: «а букву *ѣ* я таки оставляю». Він зоставив таки букву *ѣ* в своіх—«Нась-

Digitized by Google

ких казках» Иська Материнки. В це, таке принадне для вчених, *ъ* мабуть був закоханий і Желехівський, бо позначкував його двома точками, щоб принаймні зостались памятники на могилках коханого *ъ*.

Д. Вдовиченко оце перший на Україні пробує заводить отакі штучки мабуть за для того, щоб було вже повне пойіднання з галицьким письменством в правописові. Може буть, що він задля того й переложив Короленкове оповідання «Лѣсъ шумитъ», бо воно було вже переложене ще передніше. Д. Вдовиченко надрукував його в 5 номері «Зорі». Може буть, що під тим назвищем і прізвищем ховається зовсім не Вдовиченко, а хтось инчий, але нам про це байдуже. Подивимось, як то здійснив задуману справу цей переймач галицької мови з йіі останнім правописним словом, опанувавшим тепер галицьке письменство.

Він ставляє дві точки над йотированим *і* там, де тепер ставляють йіх в наших часописях та книжках. Але він і в цьому плутає й не потрапляє ще гірше, ніж плутають в часописях і книжках, бо пише дві точки ось в якіх словах: «*пїякі* муки, до широкої *волї* (волі), мінї, мусїв (чи не думав часом він, що тут кристься ѣ — мусѣвъ?), могутнїшим, *пїхто* (ніхто), ведмедї (ведмеді), нїчого, нїби, нї з давнїх (з давніх) і т. д. Як ці всі йотировані *ї* потрапили попасти в слова, де стоїть просте і, за це один Бог відає, та... автор перекладчик. По желехівці ці слова треба читать так: до широкої волйі, мінйі, нйіди, нйі з давнйіх. Отак само будуть розбірать йотироване й просте *і* й школярі в школах.

Вкупі з цім перекладчик ставляє дві точки по-галицький над і, де воно виникло (чи виникло ж і справді?) з букви *ъ*. Ці намогильні желехівські памятники так надили (вабили, приклекали) перекладчика, що він задумав і собі пошанувать небіжчиків памяткою і натикав йіх на такий спосіб: «в пансіонї, зовсїм, вилїз дїд, в лїсї, і разом с тим плутає так: «довести сьвітові, на сьвітї, (на свїтї), на горі (ѣ), (на горї), його гріх (ѣ), грїх зовсїм, і тут же—вітру (ѣ) (вїтру), з усміхом, під сьтїною, лісовий *дід* (дїд), зїмою й лїтом, нї, нїхто, нїчого, ведмедї, півнї і т. д.

Digitized by Google

Така мішанина й плутанина в правописі сьвідчить уявки (воочію, явно), що перекладчик або гаразд не тямить, або хоч знав колись, та вже позабував, де в российські мові пишеться буква *ъ*, мішаючи российське *никто* й *нъкто*, ничто—нѣчто, і т. д. тикаючи їх пазря, навмання.

А внизу, в примітці од Редакції ми бачимо таку саму плутанину: «в *цїй* повісті»; тут доводиться читати: в цїй повісті, бо поставлено *і* йотироване. Потім стоять слова, написані ось як: «Далї, публїцистів в оборонї, з полїського волинського побуту, а далі—*повїстъ* (повѣсть). І тут ще й стремлять польські надїжі; в гуманнім оповіданню (оповіданні), українського народу (народа). Чи не думає пак Редакція заводить в українському письменстві *і* з двома точками, що повстало з ѣ? Чи може це теж звичайна в цьому плутанина, як і в самому галицькому письменстві, як і в д. М. І. Вдовиченка?

Якби те давне ѣ очумалось та встало з могили, воно б добре оддячило перекладчикові за таку зневагу на його могилі, і певно наговорило б йому багацько не лицарських слів за такі кривдні для його памяті панахидки, та ще ці турецькі панахидки автор часто править на чужих гробках, де поховано не *ъ*, а щось инче [1]).

Окрім того д. Вдовиченко задумав ставити дві точки ще й над чужомовними словами, як ставляють в Галичині, але таксамо не потрапляє. Ось як він їх ставляє, містїцізму (мистицизма), найделікатніших, ріжноманїтних, туріст... Мабуть він думає, що слова делікатний, туріст—це слова українські (вони французькі), а слова ріжноманітний, ведмеді, півні — чужомовні, бо над ведме-

[1]) В тому таки номері «Зорі» надруковано оповідання Старицького: „Заклятий скарб". Старицький, видаючи „Раду" 1883 р., видав йіі куліщівкою, як протест проти желехівки в моіх „Хмарах". В „Зорі" надруковали його оповідання желехівкою, ще й понаставляли — *від* навіть в приставках. В „Раді" в його стоїть: „од кожного, одволожити поезію, од радісних, засмієсся (стр. 306, 388).

Digitized by Google

дями стоять дві точки, тоді як вони цього не заслужили, бо вони поліщуки, наші таки, а не якісь загрянишні особи, щоб ще й з ними панькаться.

Цей псевдофонетичний правопис желехівського вже промикується в українське письменство і через статтю д. Франка в «Кіев. Стар. 1906 року (іюль—августъ); «Откровеніе св. Стефана». Може незабаром він промкнеться і в наші часописі... Щось воно до того йдеться..... Ми бачимо, що вже зьявились такі мудрагелі. Начувайтесь, українські читальники й школярі, і вчителі!

Коли вже так плутає письменик Вдовиченко, плутають галицькі письменики і вчені люде в Галичині в вживані йотированого *ї* навіть там, де воно не виникло з давнього *ѣ*, то як же плутатимуть його сільські, недуже то тямущі в филології вчителі, та ще й їх ученики, сільські хлопці, або хоч би й гімназісти. Діло це не таке просте, як здається на перший погляд декому. І це треба мать на увазі всім складачам (составителям) букварів, граматок, читанок та й українських грамматик. Як тільки складачі попаставляють желехівських точок в своїх книжках, як попаставляв їх якийсь студент в Норцеві граматці, то нехай вкупі с тим сьміливо ставляють таке правописне правило для школярів: пишіть над *і* чи одну точку, чи дві, — де влучите, як схочете, де трапиться, а над двома і в займенникові *їїї* ставте або дві, або три, або й чотирі точки, як кому припаде до вподоби. Таке правило, виведяне й мною з усього галицького письменства й з українських часописів та журналів, буде найправдивіше і разом с тим—дуже просте й легке. Над ним і голови нетреба морочить.

Оту нісенітницю, оту желехівку, вигадану давнішими галицькими схоластами, перше од усього треба покинуть галичанам і знов завести багато простішу давню кулішівку, котрою колись видавались перші часописі в Галичині «Мета», «Правда» й «Зоря», а на Україні—«Основа» й «Метелики» для народа. Як зсякне саме джерело, як зслизне самий зразець тієї нісенітниці в Галичині, то й нашим переймачам не буде чого звідтіль переймать, коли вони вже зроду такі здатні до переймання мови. Щоб

Digitized by Google

потранить, де ставити дві точки над ї, що одповідає букві *ъ*, то треба ж доконче *знать*, де колись писали букву *ъ*. А це ж велика труднота! зовсім не легке діло.

Оце тільки що вийшла в сьвіт євангелія од Матфея в перекладі Морачевського. Мова й правопис в цьому виданні підхожі до часописної мови, і через це ми дамо с цієї причини кільки приміток. Св. синодъ доручив перегляд евангелії Камянецькому комітетові з місцевого архиерея, родом українця, та кількох місцевих сьвящеників, само-по-собі, подоляп. Євангелія од Матфея надрукована галицьким правописом, але не повною желехівкою, і не давнішою кулішівкою, як видали в Галичині переклад Нового Завіта перекладчики Куліш та Пулюй в 1871 р. в Відні і в 1880 р. у Львові. Сьвященики завели правопис такий, який знали по галицьких книжках та українських часописях. Я вагаюсь в тім (сомнѣваюсь), чи й знали вони про давню кулішівку, котрою писались перші галицькі часописі «Мета», «Правда» й «Зоря», котрою видав Куліш свої «Досвітки», а Старицький видав два томи «Ради», 1881 р., одкинувши желехівку, проведяну в моїх «Хмарах», 1874 р.. небіжчиком Антеповичем без моєї згоди. Правопис в давніших книжках—це ж дрібязкова річ і через те дуже забутна, бо й я сам часом мушу заглядать в давніші книжки, щоб пригадати, як хтось колись писав. Комітет так само неоглядно й необачно скопірував галицький правопис, як і д. Норець, як і наші часописні письменики з вийнятком «Хлібороба», «Слобожанщини» та «Хати». Через те то в евангелії *від* Матфея, як і в Норцеві граматці, як і в часописях стоять такі ж самі дивовижні слова їсти, їли і. т. д.. Євангелію передніше од усіх читатимуть селяни та духовні, а духовні особи це—теж селюки. Селянам доведеться таки добре поморочить голову, щоб розібрать оттакі слова, як їсти, їли, її і т. д. та ще й коли нема кому витовмачить (растолковать) селянам оті загадкові слова. Але комітет пішов таки трохи уперед в порівнянні з часописами. Часописі суспіль ставлять галицький прийменник *від* і окроми, і в

Digitized by Google

приставках і зовсім вимкнули с книжок українське *од*, неначе якогось провинника. В евангеліі од Матфея таки зоставили хоч подекуди й українське *од*, як і в Кулішевому виданні: де в Куліша *від*, там і в йіх *від*. Але сказать поправді ці *від* в приставках—відвідав, відсік, відіслав і т. д.—дуже заважають в читанні, так що українським селянам і духовним особам доведеться все спиняться, і через те читать по́лапки, навздогад. Читаю я, наприклад, в перекладі евангеліі *від* Матфея стих 51, глав. 7: «відсік йому ухо». Я спершу не розібрав його. В мене найперше майнула думка про засік в коморі, та вже аж потім, як я перевів очі на слово—ухо, я догадавсь, що то значиться *відсік*,—таке воно для мене чудне. Таким воно здаватиметься й для українського народа, бо народ зовсім не разбірає дієсловів: відкинув, відсік, відбув і т. д. На Україні скрізь кажуть: сікти капусту, бурьян, мясо на товченики. А про инчі речі кажуть так: стяли голову, одтяв ухо, носа, пальця; «поодтинай по одному кихтикові в курчят, щоб позначкувать йіх, щоб були «значковані»; «постинав дубцем вершечки бурьяну» і т. д. Куліш і Пулюй видавали свій переклад для Галичини, то й мусіли ставлять — *від*, а переклад евангеліі Морачевського видається не для подольської губерні, а для всеі України, де *від* вже вмерло, або де його й спокон-віку не було ніколи. В перекладі евангеліі Морачевського нігде нема приймешника *від*, а скрізь поставляно—*од*. Окрім того в евангеліі скрізь поставляно слова: мені (мині, міні) сей, сю, отсе. Морачевський перекладав евангелію в Ніжені давно, ще в 50-х роках. Теперички ці форми слів вже скрізь вимерли й за Дніпром. В остерському повіті, як я сам чув в Н.-Слободці за мостом та в Пізняках, казали сей, ся, отсе в пятидесятих роках, а тепер і в остер. повіті, і далі в Черниговщині вже скрізь кажуть: цей, ця, оце. Справщики певно держались переклада библіі, виправляної і в мові і в формах по-галицький д. Пулюем, але в оригиналі переклада библіі Куліш і я скрізь ставили украін. *од*, а не *від*. Комітет певно держався того Полюевого библійного текста і підроблювався під його в ціх формах мови і в самому желехівсь-

Digitized by Google

кому правописі, мабуть, думав, що то й єсть справдешня кулішівка... Це дуже шкодить для перекладу, що камянецький комітет не держався в правописі сьвятого пісьма Нового Завіта, виданого Кулішем і Др. Ів. Пулюєм в Відні 1871 не желехівським, а давнішим кулішівським правописом з однією точкою над мяким *і*, а не з двома. Комітет в своєму справляному виданні евангелії од Матфея на двадцять раз *від*, *відсік* і т. д. може ставить один раз українське *од*, як ставив д. Пулюй в загрянишному виданні. Треба було б зробити навпаки, а найкраще було б, якби комітет в дальших виданнях евангелії й евангелистів скрізь ставляв замісць *від* українське *од*, а найбільше в приставках. Це стародавне від в приставках, як от: відсік, відповів і т. д. і важке, зателепувате, і для публіки просто таки сьмішне, та все несамохіть спиняє читалника. Воно на Україні якось проти волі викликає осьміх. А цього осьміху неповинно бути при читанні Сьвятого Пісьма...

В Новому Завіті, виданому в Відні 1874 р. та в Кулішевому й моєму перекладі библії, виданому в Відні Лондонським библійним товариством, оте від і Кулішеві, й міні повставляв проф. Пулюй. Він змінив і правопис рукописів. В оригиналі наших рукописів цього нема, як нема й правописа желехівського Усі рукописи написані давньою простою кулішівкою. Я приставляв початкове й перед мяким і: йісти, йіхать, йіі—і скрізь писав по-народні мові: цей, оце, цю і т. д. І Куліш писав завжди прийменник од, а не від: «Гірш од татар (Чорна Рада 1857 р. бік 183), «од товариства (бік 123)»; «одчини перше ворота (бік 6)»: «с кіньми, с тобою, с тим», а не потеперішньому польському, з тобою, з кіньми, з полем і т. д. «Се Василь (бік 6) і покажемо оцьому юнакові» (буква ц) (бік 162).

Вважаючи на це все, ми радимо Камянецькому комітетові в виданні дальших евангелистів поставить—од скрізь, замісць від і навіть в приставках, та ще замінить стародавні померші форми: мені, сей, отсе і т. д. на живі народні форми: міні, мині, цей, оце. В Сьв. Пісьмі неповинно буть нічого чудного, або такого,

Digitized by Google

що силує читальника недоброхіть осьміхнуться. В евангелії од Матфея щось тільки двічі чи тричі трапляється слово — оце, пеначе випадкова, друкарська помилка, як і в наших часописях та журналах часом пускають українські форми, наче... помилки.

І Комітет, як бачимо, кривдить українську мову як раз так, як у нас кривдили йіі здавніх-давен, як кривдять йіі часописні сьогочасні письменики.

Уся письменська кривда української мови теперички йде з Галичини і навіть з українського перекладa библії, переробляного на галицьку мову й желехівський поганий значковий, дуже непрактичній правопис.

Я вже писав проф. Пулюєві і од себе і, загалом, як бажання багатьох українців, щоб він в другому виданні библії видав йіі такою українською мовою і таким кулішівським давнім правописом, як написані рукописи Кулішеві й моі. Добродійка Олек. М. Кулішева теж писала таксамо до мене лист згодно з цім, встоюючи за українськи форми мови й давній Кулішів правопис в рукописах небіжчика. При ці нагоді подаю шановному професорові й »Британському Библійному Товариству» прохання і од себе, і од д. Кулішевої за цю ж таки справу. А од себе скажу при ці нагоді, що про видання й мого перекладa библії, й усіх моіх писаннів давньою кулішівкою й з усіма формами живої сьогочасної української мови я мусів постановити такий пункт в свої духовниці, давши право дущеприкащикам кмітить за усякими видяннями й захищать йіх од усяких корректорів та видавців, котрі й давніше псували, і навіть ще за мого животтл псують міні й мову й правопис, як кому сподобно... Тепер намножилось багато такіх добродіів, що ладні проводить по чужих утворах і за чужі гроші свої мовні й правописні погляди й тенденції, часом неправдиві, а то й просто таки безглузді.

Камянецький комитет не прийняв апострофів, котрі вигадав «Вік», і котрі ставляються в усіх теперішніх часописях там, де букви: в, б, л, п—в приставках ніби трохи спиняються, стрівшись з буквою я, або з якоюсь инчою самозгучною буквою. І комитет видання евангелій зробив розумно.

Digitized by Google

В евангеліі поставляно скрізь: пять, розвяжеш, памятаю, розъясни нам, зъявилась. Знать, що духовні отці в Камянці ще не втратили українськоі вимови в ціх словах і не почувають потреби спиняти вище показані неповнозгучні букви якимись значками. Але в перекладі суспіль і скрізь поставляні галицько-польські род. і предл. падіжі, ця хвороба усіх без вийнятку наших часописів: до Єгипту (Єгипта), багато народу (народа), коло Іордану (Іордана), завіту (завіта), вашого заповіту (заповіта), не має кореню (коріня; «накопала коріня спід білого каміня»), цього світу (глав. 13 ст.). Кажуть же на селі: «встав вдосьвіта», або «ще до сьвіта схопився». Трапляються й росс. падіж: по морю, де треба по-українськи ставить предлож. п. — по морі (як кажуть: товар ходе по полі, по дворі, а не по полю, по двору). Слово — свідоцтва (криві свідоцтва) польське. На Україні кажуть сьвідок, сьвідчення (на суді), а «свидѣтельство», як бомагу, звуть— засьвідчення. Окрім того скризь по-галицький поставляно прийменник—*з* там, де по народні наші мові (перед. к, п, т, х, с) чуть с, як писав і Куліш. В евангеліі поставляно: з того часу (гл. 15. 28), зповістив (сповістив) і т. д., а додаткові мислі починаються, як в польські й галицькі мові, не з займенника — котрий, а з—який. І це чудно. Галицького слова «данину» (подать) в нас ніхто не втяме, що то таке. Слово — зустрілись (стрілись) чудне для нас; усумнились — це треба сказать: завагались; завтра само про своє журитиметься — треба сказать: — пиклюватиметься само про своє, наруга—по-українськи буде — глум, глузування; слово «улюблений» (Син мой) невдатне, та ще й польське. В цьому місці треба було ставити «любий», як поставляно в Кулішевому перекладі, або «коханий» (Син мій), бо воно загальне: й польське й українське. А польського слова «uliubiony» (улюблений) зовсім нема в українські мові. От вірш с польськоі пісьні: Дзіе іест край тен улюбьони, дзіе серце свободніе тхніе?» В українські мові є підхожі слова: міні сподобний — (любъ мнѣ), уподобний—(любимый). Оціми й треба було переложить слово—возлюбленний. В 14 ч. ст. 25 поставляно: «І зараз примусив Ісус учеників... сісти в човен». Слово «приму-

Digitized by Google

сив» теж польське й галицьке. На Україні його нема. Замість його кажуть: «присилував». Краще було б в евангелії поставить: загадав, звелів. Слова—злійших, пійшов (пішов) (гл. 12. ст. 45) поставляно по-галицькому: на Україні кажуть: «духів злішних», пішов. В перекладі слово свита—дуже вульгарне. Треба б було ставлять—удяганка, загальне назвище усякої верхньої одежі з рукавами. Замість—біжи в Єгипет, треба було поставить—тікай в Єгипет; замість—споходців (лунатиковъ)—причинуватих, причинних; лагодили мережі—значиться «подчипяли»; треба було поставить—налагоджували мережі; замість—харч (снѣдь) йіжа, сіль нездатна—непридатна; перед свині — перед свиньми.

В перекладі скрізь поставляно: «Авраам породив Ісаака, Ісаак породив Іакова... Іуда породив Фареса та Зару від (од) Оамари» і т. д. Це по народні мові треба сказать зовсім навпаки: «од Авраама народивсь або вродився Ісаак... од Іуди Оамарь породила Фареса та Зару» і т. д. так як поставляно далі (гл. 1, ст. 18): «вона понесла (й породила)... од Духа Сьвятого».

І справді, людям здаватиметься чудно, що чоловіки родили дітей, наче породіллі, а не жінки, та ще й чоловіки породили дітей од жінок. на селах кажуть так: в цієї молодиці два сини родились од першого чоловіка, а дочка од другого. Хто ж таки скаже, що Грицько породив сина од своєї жінки Мотрі? Це ж просто буде пісенітниця. Так переложив ці місця й Куліш. Може це вийшло од того, що в 1871 р. Милярд, агент Британського библійного товариства, порадившись з відомим вченим славістом Миклосичом, котрому він давав передивиться Кулішеві переклади, сказав Кулішеві, що Лондонське библійне Товариство тільки тоді згодиться купити український переклад евангелії, як переклад буде правдивою фотографією грецького текста. Куліш і проф. Пулюй після цього, само-по-собі, силкувались не одступать од грецького текста (О переводах еван. на мал. языкъ. Житецкаго, бік 29). Може буть, що Куліш і проф. Пулюй йшли сливе за буквою грецького текста. Але воно вийшло не по-українському, бо не одповідає наші народні мові. Я держався народньої мови і в Перші книзі Параліпеменон переложив так: «Од Куша народився

Digitized by Google

ще й Нимврод: цей почав бути велетнем на землі (гл. 1. ст 10)». «А од Авраама народився Ісаак» (ст. 34). «Сини Давидові, що народились од його в Гедроні, були: найстарший Амнон од Ахинфами ізраїльки; другий — Далуя од Абигеї кармелійки (гл. 3. ст. 1). Ще камянецьким комітетом поставляно (як і в Куліша) (гл. 5. ст. 29): «щоб один з членів твоіх згинув». Слово згинув в народні мові значиться—здох. Кажуть так: кінь здох, віл згинув, а корова одійшла. Виходе що—член здох. Кажуть в пісьні: поіхав я на чужину, та там і загинув. Треба б поставить: одна частка тіла загинула. В гл. 7 ст. 16 17. переложено: «добре дерево добрий плід родить». В Куліша поставляно народне слово—овощ. Плід стосується до животин: купив телицю на росплід, на плід; ми молодиці—царські плідниці.

В перекладі Кулішевого Нового Завіта скрізь поставляно по-народньому: молився, одречесся; а в евангелії від Матфея стоіть по-россійському: молишся, відречешся. І це недобре, не по народні мові

Ця стаття написана мною, як одповідь на ті листи, котрі вже давно шлють міні добродії про часописну й сьогочасну книжню українську мову. Ціх листів я маю чимало. Одписувать кожному, та ще й писати про те саме разів десять, або й більше, я не маю часу, та ще й я пересьвідчився, що ті моі листи—це ж надаремне гаяння часу й сил, та й годі. Ці листи до мене писали декотрі пісьменики й не пісьменики с тієі молодоі (та й не дуже молодоі) партіі, що вже давно наважилась потроху наближити українську пісьменську мову до галицькоі, готуючи Україну до прийняття скарбів галицькоі, буцім-би-то вже готовісінькоі виробляноі мови, тієі партіі що вже давненько сістематично зміняла зумисне деякі українські форми слів, а то й самі слова в виданих популярних книжках, і в літературних збірниках, і в повидаваних нею утворах деяких передніших пісьменників. Ці добродії радять міні, щоб я писав по-галицький: сей, сю, отсе, на отсій, від, відвіт, берешся, роздивишся, мені, насінне, пущенне—і инчу стародавню пісенітницю, а на Україні (пишуть

Digitized by Google

вони) хто схоче, нехай собі ці слова читає по-своєму, як схоче (гарна пошана до рідної мови!): чи цей, цю, оце, на оці, од, одвіт, бересся, насіння, мині—чи міні, чи сей, сю, отсе, на отсій, насіння і т. д.--одним словом—як хто схоче. Як бачать читальники, ці листи йшли або од закатованих книжників, ладних поступиться українською народньою мовою, як завгодно, навіть не маючи на увазі популярних книжок для просьвіти народа, забувших навіть за елементарні правила педагогії про видання книжок для народа та для народніх школ. Ці добродії просто кажуть міні: пиши ти по-галицький, а українці нехай читають по своєму, або як собі схотять. Ця партія повидавала для українців усякі збірники: «Літературний Збірник», «Дубове листе», і виявила свої заміри й тенденції в дивовижному по мові херсонському альманасі «Зъ потоку життя», як прелюдію або передмову до мови дальших своіх виданнів. Покористувавшись вольнішою цензурою, ця партія вже просто й безцеремонно заходилась заводить книжню галицьку мову в часописях і такий самий галицький значковий правопис, а ні трішечки не вважаючи на українську, в ці справі дуже вередливу публіку.

Инчі листи слали міні люде другої партії, і старі й молоді. Ці добродії вже встоюють за українську мову, як осередкову, письменську, що повинна бути і для України й Галичини спільною письменською мовою. Од страшної часописної мови вони просто впали не в польський «розпач», не в галицьку «роспуку», а в правдивий український сум та в тугу, страхаючись (опасаясь) наступаючого для української мови занапастіння й погибелі.

Деякі кмітливі й мірковані письменики, з людей мірних (умѣренныхъ, среднихъ), побачивши, що в нашому письменстві настала якась плутанина, якесь безладдя і в мові і в безтямкому правописові, заприкмітивши, що галицьке письменство і своєю мовою, й чудернацьким нефонетичнім правописом зрушило нормальну письменську течію на Україні і збиває йіі с пуття, просять писати й росплутать ту плутанину, щоб хоч заздалегід і завчасу вияснить цю всю поплутану справу в сьогочасні часописні

Digitized by Google

макароничні мові, доки ще книжня мова не зміцніла в письменстві, доки ця мова не стала звичкою для письменників, і доки ця макароничня мова ще не заведяна в школи. Можна сподіватьсяся та ще й с певністю, що такої мови ніхто й не покваниться пускать в школи, та ще й сільські.

Моя стаття нехай буде загальною одповіддю усім моім шановним корреспондентам, що сподобили мене своїх, в декого часом дуже вартних і наукових листів.

І. Нечуй-Левіцький.

м. Біла-Церква
1906 року.

Digitized by Google

Історія української драми.[1]

III.

Новим фактом, що мав величезний вплив на розвит драми, був знов релігійний, а власне—християнство. Коли воно росповсюдилось в Західній Європі, то зараз же стало до боротьби з релігією старою, поганською, і, звичайно, з усіма тими формами, в яких та мітологічна релігія проявлялась. Але ця боротьба на перших кроках мусила бути надзвичайно трудною; народові не так легко було розстатись з душею своєї старої релігії і з усіма формами, що втілювали ту душу. Романо-германський світ підлягав впливу римської культури і через те мусив і в сфері штуки перейматись тими вражіннями, що йому подавав Рим періоду занепаду. І ця штука мусила робити багато неприємностів отцям церкви уже і на грунті чисто римському, тим більше могла вона робити подібний же вплив, сполучившись з поганською творчостю „варварів“. Римська драма інтеллігентного типу занепала, і натомісць „чисто народня основа скоморошества,—зложення цілої касти служебників стародавних релігійних обрядів народа,

[1]) Див. № 2.

Digitized by Google

стіхійних свят, торжеств шлюбної спілки. тризни, що з запереднім первітно-чистої і пурітансько-строгої обрядности обертаються тільки в розважателів народа, — ця основа одержала перевагу над літературною стіхією і підбурила проти неї боротьбу всіх споконвічних, захованих в цівілізованому суспільстві, засад стародавнього первітно-мітологічного побуту» [1]). А ті роспусні форми, в яких виявлялись ці римські релігійно-артистичні забавки, особливо мусили обурювати проти себе христіянських письмовців. «Аполлінарій Сідоній і сучасні йому письменники з призирством згадують про театр їх часу, на якому панувало жартування гістріонів, спокусливі пісні жінок, супроводжені гуками тімпанів і гусель, игрища, які обертали кін в арену цірка чи акробатських вистав, де нарешті, на потіху пожадливої до видовищ юрми, виображались невтрімані, хижі пристрасті чи солодка, явна роспуста» [2]).

«Пристрасть до такого театру, невтрімно поривала за собою юрму, примушувала її забувати навіть видатніші події горожанського її життя, громадські скорботи та бідування».

В чім же конкретно виявились всі оті вистави, що так потішали й захоплювали почуття західних народів в ранні доби їх нової, христіянської культури? Про це ми можемо догадуватися і про це нам ясно свідчать гнобителі всього поганського тогочасні духовні письменники.

«Святкування на честь настання весни й прокидання природи від зімового сна, веселий цікл обрядових грищ на честь Вакха під час збирання винограда, календи, перебирання чоловіків у жіночі вбрання, жінок у чоловічі, і вдягання звірячих шкур, як напр. перебирання оленями і биками в пору январських календ, зганене Оксеррським собором, весільні обряди, що їх Мартин Браганцський просто зве весільними виставами, похо-

[1]) Веселовскій. Старинний театръ. стор. 1.

[2]) Ibid. стор. 2.

Digitized by Google

ронні обряди, бенькети й грища і врешті уламки ранішої римської трагедії та комедії норовів, що перейшла з колонізацією в найдальші краї сучасного історічного світа, пієси Лентула, і Гостілія, проти яких повстає Тертуліан у своїй Апологетиці, трагедії та комедії, що виображають, по його словах, розгнуздані пристрасті та переступи, твори криваві, любашні й безбожні, врешті широкий розвит цірків та боїв гладіаторів,—така була різноманітність родів видовищ і одмін драматичного початку в погаслому старовинному життю в той час, коли його застає християнська проповідь» [1]).

«Поволі всилене зближення з ріжноманітними племенами варварів і потім гвалтовно покинені ними Риму нові початки сімйового та народнього життя дали нову страву народно-драматичному елементу. Побутові святкування та обряди неминучо мусили підтрімувати і розвивати ті-ж явища і в пристарілому римському життю» [2]).

Може бути, з надходом варварів прибули на південний схід Европи ті первітні представники скоморошества, ті scamari або scamatores, про яких каже Іорнанд і другі стародавні літописці, особливий погаслий потім нарід, мандрівний носитель і охоронець народних пісенних початків, подібний загадковому племені циганському, що вимира в нас на очіх».

З такого становища штуки, а з-осібна драматичної, з такого становища поганської релігії, яко підвалини драми, не трудно гадати про відносини, що мусили встановитися межи останньою і християнством, особливо перших віків, з їх гострим аскетізмом.

Засади братерства, всеобіймаючої любови до людскості, ідея поневірянь та суворого втрімання за-для вгамування плоті, повне перебудовання сімйового та громадського життя, не могло знайти зразу великого числа цілих адептів; юрба, жадібна бувало

---

[1]) Веселовскій, стор. 4.

[2]) ibid—стор. 5.

Digitized by Google

тільки до хліба та видовищ, не могла цілком і рантово спекатись од своїх засадничих нахилів: старі основи мимоволі пробивались через нову поволоку, і християнську спілку, що виростала з кожним днем, осягало неминуче для кожного новообернёного народа двоєвірство. З перших віків, побіч із відомостями про страждання мучеників, являються пересвіди і протести отців церкви проти пристрасті до поганських видовищ, проти явної охорони багатьох обрядів колишньої релігії, проти запровадження чужого народнопобутового початку в нові, прості й строгі звичаї. Тихі трапези любови, первітні християнські агапи, набувають поволі вдачу гульливих, вакхичних учтів припускаючи запровадження игрищ та інтермедій» [1]). Те саме примічаємо ми і в відносинах християнської церкви до представників тії поганської штуки і народних вірувань,—до всякого рода гістріонів. «Мандрівні гістріони, після новільного занепаду постійного театру, набувають ще більше значіння в житті народньому, і твори отців церкви та правила перших соборів не знаходять досить сильних мір для складання їм опіру; відлучення від церкви, позбавлення причастя нагрожувало їм; вступаючи до християнської спілки, вони мусили цілком одрікатися від своєї професії: духовні особи, що випадково ставали у зносини з ними, підлягали тяжким карам. Але привязання народу не легко було зламати, а скоморошество, переживши запровадження нової віри, знайшло навіть собі патрона в Святому Генезії, що, як оголошувало його життя, пародіруючи на сцені християнський обряд хрещення, чудесно увірував у нього і потім постраждав за прихилля до християнства» [2]). Таким чином боротьба проти драматично-поганського елементу в житті народньому мусила бути в великій мірі трудною, в багатьох випадках навіть безнадійною. Цей драматичний елемент був, як ми бачили, одною з основних прикмет людської псіхіки навіть у найдавніші часи, і через те християнським віровчителям треба було з ним серьозно рахуватить. Не ухвалюючи, звичайно, поганської осно-

[1]) Веселовскій — Старин. театр., стор. 4.
[2]) ibid - стор. 5.

Digitized by Google

ви народньої драми, провидливі отці церкви мусили скористуватись принаймні формальним, внішним боком останньої: тільки при таких умовинах могло йти більш-менше успішно росповсюдження нової християнської віри. Католицька церква пішла власне цією дорогою. Вона завважила «драматичний елемент, до якого так лежало серце римлянина, що знаходив його в великій мірі і в своїй релігії, в її містеріях і рочистих процессіях, був такий міцний, що його не могла обійти байдужо християнська обрядовість. Для народа, що звик до тілесного представлення абстрактних засад, до виображення важливіших, головних подій його мітології чи історії, що виконуються на його очіх, треба було протиставити такого рода видовищам инші і в первітно-простих та наочних образах виясняти народові догмати християнства, або уособляти важливіші події евангельські. Цій засаді обовязана своїм драматизмом первітня католицька літургія, що розвивалась і поволі збагачувалась різноманітними обрядами та сценами, спочатку німими, групами маріонеток, процессіями, а потім все ширше і ширше розростними до розмовних сцен і духовних пієс» [1]).

«Сама месса, кажучи словами Газе, була з часів Григорія Великого сливе цілком драматичним виображенням всесвітнього Голгофського видовища, цілим строем релігійних почувань од повного смутку miserere до радісного gloria in excelsis, і через те то вона завжди так зручно слугувала текстом для величних симфоній». Молитва пресвітера та диякона, антифонне співання хора, що заміщав собою уже в III стол. співи ad libitum самих прочан,—все це склало вже драматичну, оживлену одпією ідеєю і струнко розвинену дію. Але на цьому не спинилась католицька обрядність; до святовідправи спричиняються масси рочистих видовищ, процессій і драматичних обрядів» [2]). Пристосовані первітно до важливійших свят церковного року, до Різдва Христового, Великодня, ці нові видовища поволі прикладаються до инших рочи-

[1]) Весловскій—Старинный театръ, стор. 6.
[2]) ibid—стор. 7.

Digitized by Google

стих випадків, памяткових роковщин і т. д. По містах і селах проходять юрми перебраних біблейських та евангельских масок, що представляють собою свячені особи. С початку недоторканість святощів не дозволяла людям маскуватись у святі, і їх ролі в процессіях виконували ляльки та маріонетки, і тільки потім, по ослабленню первітнього пурізма, поволі злились ті різнохарактерні юрми рябих масок, що фигурували при кожнім народнім святі. На думку Маньена, вже в V чи VI віці почались процессії на спомин вступу в Іерусалім, при чому Христа виображав один з попів, що сидів на ослі. Тако-ж рано, безперечно, виник звичай, споружати процессії на протязі страстного тижня, звичай, непорушно захований у багатьох місцевостях Франції та Італії до нашого часу: знемогаючи під тягарем важкого хреста, повагом ішов Спаситель, підпадаючи зневазі та лайці перебраної в ніби єврейські убрання юрби, сторожа в римських убраннях, первосвященники верхи на роскішно прибраних конях, Іосиф Аріматейський, одно слово, вся обстанова евангельського оповідання, часто вибачливо змінена і фантастично доповнена, віджившлялась і уособлювалась для народа в цій процессії. Але найбільше значіння в відносинах до розвою духовної драми мали обряди, що виконувались в самій середині церкви. Читання самого евангелія в страсний тиждень поділялось драматично межи кількома священо-служителями; в старих виданнях страстного вжитку, по свідоцтву Леруа, вірші ще віддіяються один від другого значками + C.S., при чому слова, означені хрестом, ясували мову Спасителя, відзнака C—означала слова, промовлені співцем (chantre) або читцем, врешті S — промови в сінагозі. Газе теж указує на захований доси звичай римських церков виконувати у ранній одправі, в страсну пятницю, відповідне читання з евангелія, в вигляді ораторії, де слова Спасителя виконує тенор, Пілата бас, первосвященників, сторожі і народа—хор, слова-ж самого евангелиста гучать в вигляді речітатіва. На Різдво серед церкви ставився зразок ясел, оточений спочатку мальованими виображеннями, а потім статуетками чи рухомими ляльками (маріонетками), що представляли Богородицю, пастухів, осла та бика; ймовірно,

Digitized by Google

що й младенець виображався у вигляді статуетки. Наочне виображення подій, що обставили Різдво, доповнювалось промовами кліріків з-за вівтаря та співанням духовних кантів. Ніч на Великдень теж ознаймовувалась ріжними обрядами: з співанням і відповідними промовами витягався з труни, споруженої під вівтарем, хрест, положений туди у велику пятницю.

В других епархіях Воскресення Христа віщувалось промовою попа, вдягненого янголом, у білому хитоні, з золотим осяянням над головою, до двох жінок, що виображали Богородицю та Марію Іаковлю (їх вдавали два молодих попа, закутані в свої плащі ad similitudinem mulierum, як це вказано у церковному вжитку [1]); по словах Герберта, останні ввіходили у храм, виголошуючи у пів голоса і на виспів «quis revolvet obis lapidum»; тоді диякон, що виображав янголя, стрівав їх біля труни, що пропускалась в одному з побічних вівтарів, питанням (яке він теж співав): quem queritis? Жінки одповідають: Jesum Nazareum. Тоді диякон (промовляючи: «non est hic»), додавав «ite, nuntiate» і потім, обернувшись до хору, починав гімн «Surrexit Dominus de sepulchri», по якому слідкували «Тебе Бога хвалимо», інтоноване абатом, при супроводі всіх дзвонів». Не обмежуючись спорудою подібних обрядів у найбільш важливі церковні свята, духовенство поволі росповсюджувало цей звичай і на инші рочисті дні; в свято трьох царів (Epiphania) в одправу вводилась їх розмова з Богородицею (по вказівці Еберта, одни з самих ранніх драмованих епізодів, бо чудо появи звізди було першим, що ознаймувало земне життя Спасителя); в день вибивання немовлят чулися скарги несчасних матерів, і являвся Ірод, що віддавав свій жорстокий наказ (цей епізод розвинувся потім до значного обсягу в духовних маріонетних пієсах); в день св Духа в церквах Італії істнував звичай наочно вдавати схід святого Духа на апостолів; вогненні язики дійсно спускались з церковної бані на юрму зібраних і костюмованих кліриків, — цей звичай істнував

[1]) Старинный театр. - стор. 8—9.

Digitized by Google

до другої половини 15 віку. Врешті на протязі страсного тижня виконувались часом так звані «жалі Марії» (Marienklage, planctus Mariae), що викладались спочатку в вигляді діалога Марії з Іоанном, — жалі, що послугували своїм чередом основою задля цілої низки творів містеріальної вдачі». В таких ще неясних образах заложено було підвалини дальшому розвиту духовної драми, всі її головні роди та відміни було вже накреслено; зоставалось зьеднанням в них духовного початку з народним довершити роспочате, перетворити уривочні сцени в цілі драматичні твори і поволі підвисити їх від служебної ролі до цілком самостійного істнування» [1]). Це одначе зробилось не хутко.

Духовна драма, «по часу рукописи, не доходить далі XI в., про те драматичні вистави духовного змісту мусили явитися в церквах південної і західної Європи далеко раніше XI в.» [2]). Але «через те що сама драма ще була занадто тісно зьеднана з церковною одправою, то й ці невеликі церковні драми вважалися всіма за невідіману частину церковних служб (officia), віднесених до церковних свят» [3]). І тільки по вияві в них чогось окремого від одправ, їх зовуть «ludi sacri, mysteria». В рукописі ця духовна драма могла й не бути, бо її знав напамять увесь причт. «От через що давніші зразки церковної драми знаходяться частіш за все в служебниках XI — XIII в.в. під назвою одправ» [4]). Амаларій Мецкій, що описав коло 830 р. святочні одправи, не говорить про драми «власне через те, що такі обряди в його добу, певно, ще не досить гостро визначились і відокремились від церковної одправи». [5]) Але цей процесс відокремлення драми поволі настигає, драма поволі від церковного обряду відступа, хоч і носить іще назву, що вказує на близькість драми

[1]) Веселовскій.— стар. театр.— стор. 10.—11.
[2]) Полевой—стор. 53.
[3]) ibid—стор. 53—4.
[4]) ibid—стор. 54.
[5]) ibid—стор. 54.

Digitized by Google

до того обряда (ministerium. а відтіля й «містерія» — що значить служба, одправа).

І «природний розвит містерії з церковного обряду творяться непомітно, завжди ускладняючись, побільшуючи число дієвих особ, спочатку обмежоване тільки присутним церковним персоналом, поширюючи коло виображених свячених подій і доповнюючи речення Нового Завіту належними до них ветхо-завітними пророкуваннями, прообразуваннями, і в решті з огляду на більше та наочне навчення масси, представляючи короткий переказ чільніших моментів біблейського та евангельського оповідання, починаючи від створіння світа» [1]).

«Біля показаних головних церковно-драматичних обрядів починають складатись цілі групи нових церковних драм, з кантік та промов, що виголошувались з вівтаря, ніби від лиця Богородиці, Йосипа, пастухів,—в той час, коли в церкві стояли мінятюрні ясла та ляльки чи писані зображення названих осіб. З цього первітнього різдвяного обряду поволі складається різдвяна драма; неодушевлені предмети заміняються дієвими особами в убраннях, промови кліріків, захованих за вівтарем, природними розмовами актьорів по за нього, на очіх побожного народа; врешті, один лиш момент уклонення пастухів, що доси виображався, споряжається переказом евангельського оповідання, і починаючи з Благовіщення, вводить всі аксесуарні подробиці, винищення немовлят, розмову Ірода з волхвами, втеки до Єгипту і т. д. Так само і з короткої сцени янгола з жінками, що шукають Христа по його воскресенню, витворюється найпросторіший і повніший з усіх виглядів духовної драми, — драма пасхальна, що обнімає собою потім виображення страстей Господніх, воскресення, появи апостолам.

Найкраще можна простежити цей процес на порівнянні опису пасхальних обрядів з officia'ми X—XI вв. Тоді ми побачимо, що пасхальний обряд, «спочатку поширений прозаїчними

[1]) Старинный театръ—стор. 202.

Digitized by Google

вставками та описами, потім зовсім перемінився і одержав цілком правильну віршовану форму, в якій самий обряд містився вже, як тільки складова частина, хоч у ньому все ще не можна не бачити основи, з якої розвинувся весь твір». [1])

Розвиту пасхалії багато спричинились виникші в перші віки християнства рочисті процессії в костюмах, що вдавали хід на Голгофу і представляли, по перенесенню їх у сценічну обстанову, готову підвалину для драматичного твору. В самому способі передавання свячених подій твориться поволі переворіт і всі важливіші речення виголошуються на виспів і потім навіть співаються відповідно обраним церковним мелодіям, поки натови нових засад не рішає духовної драми її первітної вдачі і не зрівнює її з звичайною розмовною мовою.

Але це все потім; поки ж що духовна драма XI віку тісно звязана з церковною одправою, і дослід її в тих памьятниках, що до нас дійшли, дає такі виводи про неї: «не відокремлена від церковної одправи, вона ще стояла в тіснішій залежності од тих умов, серед яких зародилась. Залежність ця виражалась перш за все в тому, що вистави церковних драм відбувались в мові латинській, як і вся церковна одправа, і ці драми починались, кінчались, а в багатьох місцях перетинались по-середині молитвами чи покликами «amen», «alleluja», що складали неодійману частину церковної одправи» [2]). Крім того вони співались, засновувались на св. письмі і викопувались духовенством. В XII віці, навіть в кінці XI-го, ця драма значно посунулась наперед, і це з причин, що містились у ній самій.

Виходючи з церковно-обрядової формули, первовзір драми мусив засвоїти собі і її мову, орган всієї одправи, мову латинську; таким чином головна мета драмування християнського вчення, наочність і легка зрозумілість для масси досягалась тільки вніш-ним засобом: нарід бачив перед собою уособлені зображення свячених осіб, але не розумів розмов їх. Таке розладдя, що

[1]) Полевой. стор. 70.
[2]) ibid—стор. 95.

Digitized by Google

могло пошкодити пропаганді, не могло трівати довго; з раннього часу духовенство силкується заповнити хибу зрозумілости латинської одправи і літургічної драми»[1]). Відповідну гармонію встановлено було зближенням в XII віці церковної драми з народним елементом. «Подібне поривання до зближення з народним елементом і з-осібна з говором пародним, не могли довго лишатись чужим духовній драмі, в латинській мові якої починають проскокувати спершу окремі вирази і врешті широкі, піби вводні сцени. Зближення з пародною мовою умовлювалось, крім осягнення зрозумілости для народа, і неминучостю притягти до виконання бистро-розвиненої драми мирян, участь яких могла надати більш оживлення сценічній її обстанові, для якої ставало бракувати одного персонала духовенства. Таким чином склалось непомітно злучення церковного й свіцького елементу в світі драматичної обрядовости, що з віками одержало важливі історічні скутки»[2]). Першим таким скутком сталось те, що «в кінці XII в. бачим у Франції цілу драму на народній мові (Ordo representationis Ade»[3]).

Але «участь мирян не могла одбитися на одному тільки вніпньому складі мови містерії; це неминучо внесло з собою риси чисто-народні, що часто перечили вдачі останніх виділів драми, і звикші до складу своїх пісенних обрядів та імпровізації гістріонів свіцькі виконавці ледве трімались меж побожної творчости, що гальмували вільне натхнення; вони переступали їх непомітно і вабили за собою духовних актьорів, ще близьких до народнього осередку, до забуття гідности і суворої знеслости вистави: живий початок переважав гнітучі форми; святість виображенних осіб паралізувалась вибачливо введеними в духовні пієси характерами виключно забавними»[4]).

І всі ці відносини народа до сюжетів церковних цілком умовлювались його світоглядом і старо-поганськими звичаями. Як

[1]) Веселовскій. Старинный театр.—стор. 29.
[2]) ibid—стор. 30.
[3]) Полевой—стор. 100.
[4]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 33.

Digitized by Google

не дивитись на церковну драму, що в очіх духовенства мала вигляд святощів, в усякому разі треба завважити, що вона мала метою забаву, що вона призначалась для веселощів, хоча б останні й мали вдачу веселощів «духовних». Народ веселощі розумів по своему, і наслідки цього розуміння виявлялись у самій церкві. «В самий короткий час церкви,—трудно повірити, каже історія драми [1]),—сповнились проявами свіцьких веселощів: шумливими оргіями, піснями, танцями, що супроводились і музикою і жартівними перебираннями; «свіцькі пісні дуже рано вриваються в церкву»; «в VII—IX вв. духовенство і нарід за-одно складали церковні гімни»; «а як круг церковних пісень і сама вдача церковного співання встановились на Заході тільки геть пізніше (в кінці XII в), то й розуміння про те, що здавалось для церковного вжитку, було саме темне і неозначене. На цій підставі пісні, цілком свіцькі і по змісту, і по виспіву, співались під час одправи в церквах і духовенством і мирянами, а з другого боку, духовні пісні... підлягати в різних місцевостях ріжним переробкам... робились народними» [2]).

Народ тим охвітніше співав у церкві, що «не одрізняв своїх свят, по значінню, од свят церковних» [3]). «От через віщо в дні деяких святих, жінки й заводили в церквах формальні хороводи з піснями й танцями; навіть і далеко пізніше, в XII віці, під час рочистих процессій, жінки... тако-ж співали веселі пісні» [4]). Але, як ми знаємо, «пісня в народі була, звичайно, тісно сполучена з музикою і танцями. І в церквах також ці відносини межи піснями й танками не одмінились ні трохи» [5]). «Од кінця 13-го віку заховалась навіть така звістка, що вказує, як танці в церквах були сливе повсюдною зьявою»: «вони подекуди тягли своє істнування і по XII віці, але вже були пристосовані тільки до

[1]) Полевой—стор. 42.
[2]) ibid—стор. 43.
[3]) ibid—стор. 44.
[4]) ibid—стор. 45.
[5]) ibid—стор. 45.

Digitized by Google

небагатьох великих свят, як неминуча частина їх пріватного святкування» [1]).

Подібні прóяви дикої гульні мусять вразити всякого, хто порівня це поводження правовірних у церкві з поводженням людей такого-ж тіпа, сучасних. Але залишаючи на-бік всякі дивування, ми повинні запитати, де ж причина такого дивовижного зьявища і як дозволяли його в церквах ті, хто мусив дивитись за порядком у церкві,—власне духовенство? Коли говорити про вище духовенство, то йому не можна закинути в цьому смислі нічого,—ми маємо ряд свідоцтв, як подібні виступи в церкві суворо забороняються. Але не так стояла справа з низчим духовенством, з його загалом. Воно перш за все не було здатне стояти на сторожі церковно-христіянських інтересів і виступати супроти народних видовищ з їх ріжноманітними забавами. З одного боку на духовну карьеру ступали особи тільки за-для самої карьери і для її привабностів. Вступивши з такою метою до кліру, попи-неофіти не могли спекатись свого раніпого світогляду і своїх раніших звичок. А через те молодь, «вступаючи у церковний стан, завжди більше дбала про веселощі, забави й пустоти, ніж про захования чистоти і недоторканости обрядового боку христіянства» [2]).

З другого боку, до того кліру вступали часто люде неосвічені, цілком народнього світогляду. Звісно, що вони мало чому могли навчити своїх парафіян, але за-те, стоючи близько до народнього осередку, мусили спочувати і всім проявам «духовних» веселоців, як вони виявлялися в церкві.

Мало того, вони сами приймали участь у тих веселощах і освячували їх своїм авторітетом. От через що «під час святочних веселощів, побіч з піснями й танцями, в церквах дійсно не лише миряне, але часто навіть і скоморохи, надягали на себе одіж духовних, а ті передягались у свіцьку одіж і скомороше вбран-

[1]) Полевой—стор. 46.
[2]) ibid. стор. 37.

Digitized by Google

ня» [1]). Крім того, різні народні обряди в церкві свідомо «ховались низчим напівсвіцьким персоналом духовенства і одбились на розвиті їх в цілий органичний рітуал наівного шанування осла, що тричі став у великій послузі, по переказу Нового Завіту, в найбільш важливі хвилини життя Христа й Богоматері» [2]).

«Шанування осла й було самою ранньою формулою святкування дурнів, біля якої під вирослим впливом народньої стіхії поволі розвинулись ріжноманітні жартівні обряди середнєвічнього духовенства» [3]). Наслідком цього сталось те, «що під час самої одправи... диякони і піддиякони в масках, перебрані у жіночу одіж і в скоморошу «скруту», танцюють у храмі, співають на хорах соромицькі пісні, їдять ковбаси, сидючи на самому престолі, поруч зо священіком, що править одправу, тут-же грають у кістки і наповняють церкву смердючим димом кадил, в яких спалюють шматки старих підошов, всюди з криком бігають, танцюють і стрибають» [4]).

Разом з тим і самі кліріки тікають до мандрівних труп і потім, вертаючись до церков, як це звісно з данних XII—XIII вв., «будучи присутними при одправі, вони дозволяли собі співати ріжні пісні, зложені на голос найбільш відомих пісень церковних, чим, звичайно, збивали з пуття священослужителів, перебаранчали поправному ходу церковної одправи і каламутили парафіян» [5]). При таких умовинах не дивно, що народний елемент мусить увійти у церковну драму, і її історія в цей період власне й є історією переймання драми народними впливами та надбання форм і істоти, цілком відповідних ріжноманітним народним потребам.

Ставши по мові народньою і таким чином зробивши крок вперед в смислі соціального значіння, в смислі приступности для

[1]) Полевой—стор. 47.

[2]) Старинный театръ. – стор. 35.

[3]) ibid. – стор. 35.

[4]) Полевой—стор. 50.

[5]) ibid. стор. 48.

Digitized by Google

народу, драма XII віку зробила крок і в смислі естетичному. «В містерії XII віку ми бачимо чисто драматичний інтерес: вона зьявляється вже цілком сценічною виставою, в якій помітні досить ясно визначені відносини дієвих особ і публичности, в якій бачимо й більш складну обстанову, чим у містерії XI віку, в якій і самий персонал не стіснено більш вузькою межою тільки того, що було потрібно для виконання всім відомого обряда» [1]).

Духовна драма очевидячки розросталась; і хоч, з одного боку, вона ніби освячувалась авторітетом церкви, за-те з другого— їй ставало все тісніше й тісніше в царині церкви.

В цей період західної драми сценічна обставина уже розвинена. «Вся середина церкви од хора й цвінтаря до вівтаря слугувала місцем дії для містерії, що не мала ще жадної сцени і відбувалась, значить, не перед народом, а серед народу» [2]); і одначе при таких умовинах «дії стає ніяково й тісно в церкві, де занадто багато доводилось пропускати і тільки quasi виконувати; от через що дія містерій починає також поволі виділятися з тісного місця в середині храма» [3]).

«Вівтарь, приділи і нефи церков були занадто невиробленими сценічними приладдями; зміцнення життевої основи вело до визволення від церковної ферули, до виходу на простір, за церковну огорожу. Імпульс в цьому випадку було дано самою церквою. Ганьбу й прокльони, якими стовпи її громили раніш поганські театральні вистави, цірки, народні свята, перенесено було на драматичні вистави в церквах, що ухилились від первітньої вдачи і принижували в очіх вищих духовних сфер привабність церковної основи» [4]). Духовна драма XII віку мусила через те потроху виходити з меж церкви,—і вона переходить в церковну огорожу. Проте в XII віці вона ще відбувається «в середині і з-окола церкви» [5]).

---

[1]) Полевой—стор. 101
[2]) ibid - стор. 146
[3]) ibid—стор. 147.
[4]) Стар. театр.—стор. 37.
[5]) Полевой —стор. 148.

Digitized by Google

Навіть більше: «умови обрядности» тіснили містерію і в 12 в., навіть після того, як вона покинула стіни церкви й переселилась у церковну огорожу; її ще силкуються звязати з церковною одправою; починають виставу містерії молитвами або читанням того місця св. Письма, яке стало підвалиною драматичного сюжета: замикають його співанням звичайного «Amen», „Тебе бога хвалим", а також і другими молитвами» [1]).

«Але цей звязок з церковною одправою в XII віці уже видимо слабшає і стає чисто внішнім». Це особливо завважається при переході драми у вік XIII-й. Тепер «латинські містерії більше й більше виходять з ужитку, бо вже не притягають уваги юрми» [2]). Потім зьявляється «більше свободи в поводжінню з текстом св. Письма, більше штуки у росположенню сцен, нарешті і в самих характерах більш означенности, більш істини»; в драмі вже «не згадується про участь хора, не наводиться жадна молитва, жадне евангельське речення» [3]). Разом з тим виставлення містерій у цей час цілком перейшло до рук співців скоморохів, що й до того часу безперечно брали участь у духовних виставах, навіть і тоді, коли вони ще не переходили за поріг церкви»[4]). Але разом з усим оцим поступом, драма все більше мусила підлягати уганянню з боку вищих урядовців духовних.

І справді, «уже на початку XIII віку папа Іннокентій III 1210 року повставав у своїх посланнях до єпископів проти вистав, даваних у церквах; собори у Зальцбурзі, Трірі, Коньяці, та Буржі (у другій половині XIII-го) цілком забороняють святкування, танці й драматичні обряди в церквах; збільшена в них участь жонглерів та повільна перевага народної стіхії. очевидячки, кидають в мотивуванні цих заборон більш за все тіні на вистави містеріального типу. Зарівно з жартовими святами і різними одмінами свята дурнів, підлягали переслідуванню й містерії.

[1]) Полевой—стор. 102.
[2]) ibid—стор. 162.
[3]) ibid—стор. 165.
[4]) ibid—стор. 198.

Digitized by Google

Вигнані з стін церковних, вони не зараз поступились перед силою: просторінь в середині церковної огорожи, гробовища з їх памьятниками, склепами і яскинями стали першим притулком для угоненої духовно-народної драми. Про те звязок з церковною обстановою не поривався, і церква слугувала для виображення святіших місць і подій; дія відбувається в огорожі, але рай міститься в церкві, і відтіля чується голос Бога-отця, відтіля, певно. виходють і янголи» [1]).

Новий період історії духовної драми, що починається з упровадження її на гробовищі, тягся вельми довго: заборони театральних вистав на гробовищах, виникаючи з самим початком їх, повторюються до другої половини 16-го століття, і як Утрехтський епархіальний сінод забороняв у 1293 р. ludos theatrales in ecclesiis et cimiteriis, так і ліонські statuts synodaux 1566 і 1567 років забороняють фарси й трагедії і т. д. в церквах і на гробовищах.

Стиснена відусюди, духовна драма виходить нарешті за церковну огорожу, скида з себе пута умовних клерікальних вимагань і йде на зустріч запитам народного життя; перехрестя, майдан, вільне місце під голим небом, напівидку збита сцена—заміняють собою вівтарь, нефи, цвінтарь і ріжноманітні приналежності гробовища. Драма дожила до свого визволення» [2]).

«Містерія була первітним виглядом духовної драми і послугувала загальним назвиськом для ріжноманітних виглядів її. В латинських списках вона носить назвисько ludus, в Італії—rappresentazione, mistero, festa, storia, в Германії Spiel, Geschichte, у Франції—jeu, mystère і т. д. Сама назва містерії, походючи від латинського ministerium—обряд, цим самим показує на ранній звязок її з церковним обрядом. Різдвяні містерії, що мали прототіпом вертепний обряд, і пасхальні, що вийшли з відомого уже рітуального діалога, склали перші й основні групи, біля

[1]) Старинный театръ.—стор. 37, 8.

[2]) ibid.—стор. 38.

Digitized by Google

яких відбувався розвит нових. До виображення подій, що супроводили Різдво Спасителя або його Воскресення, прилучались всі події Ветхого Завіту, що мали до нього відносини доходючи навіть до створіння всесвіта, і весь ряд епізодичних сцен приймав образ оригинального цілого, що носило в Англії вдатну назву коллективних містерій. Більший розмір захопленого драмою періода священої історії умовлював і більше число виконавців і значну довжину вистав: коллективні містерії, що виконувались в Англії на страсному тижні, розложено було на три дні, починаючи з великого четверга: одна коллективна містерія,знайдена в Іорку, містила в собі більш тридцяти окремих пієс, а D'ontreman, історік Валансьєна, каже про містерії страстей в 25 днях. Часто розтягненість пієси принукала на час перервати виставу: так в одному селі кантона Унтервальден почали виконання містерії страстей з семи годин ранку, в пять о полудень ще багато оставалось до кінця, і актьори мимоволі мусили вдатись до своїх звичайних занять: один з них, вийшовши на сцену, прохав глядачів почекати, бо всі дванадцять апостолів пішли доїти корів» [1]). Але містерія, навіть коллективна, не могла бути прихильним грунтом до розвиту духовної драми. Всі умовини її складання сковували цей розвит: сюжетом їх головно був Спаситель, і оповідання про нього мусило проводитись в межах відомого евангельського тексту. Крок поступу зробила драма тоді, коли вона від зображення Христа перейшла до різних святих, апокріфічне життя яких часто давало повний простір для поетової фантазії. «Вшанування святих, що приймало поволі широкі розміри в католицькому світі, одбилось на дальшому розвиті духовної драми складанням особливого вигляду містерій, присвячених уславленню життя, діянь і чудес святих, найбільш популярних у народі; містерії чудес або міраклі (Miracle-plays) слугували часто навіть головнішим і переважним тіпом драми взагалі; довгий час під словом Miracle-play англійський народ розумів усю сущність духовно-драматичних творів.

[1]) Старинный театръ стор. 39, 40.

Digitized by Google

Розвит міраклів доходить до апогея в XV столітті, коли зьявляється у Франції гігантське зібрання міраклів «Діяння апостольські», що складаються з девяти книг або 4 день [1]).

Розвит матеріалу і сюжетів для драми посунули останню далі. «Стикаючись з любимими мотівами народного життя, містерії давали часто місце уособленню абстрактних засад поруч з оживленними людськими тіпами; честність, правда, милосердя одержують рішуче значіння в кругу лиць, що діють в старійших містеріях. Розвит в творах народного життя аллегорічного початку рано одбивається на духовній драмі, впроваджує його і в неї і швидко приводить до переваги його над иншими елементами і до торжества вчення моралі.—звідки й назва нового вигляду народно-духовної драми—moralité: цей вигляд веде за собою потім пристосування її до мет освітних, в руках досвідних моралістів, і зближує її з дідактичними вправами духовних шкіл» [2]).

«В подібних уособленнях не слід про те бачити одно поривання до морального навчення; мети дідактичні дійсно не були чужі й старішим містеріям, але перевага моральної основи завершується лише в пізніший період; вказаний же заход стріваеться і в народній поезії, а в ранніх піснях трубадурів ми стріваємо змагання церкви з сінагогою» [3]).

«Драматична переробка евангельских причт складає вже собою крок вперед до повного виділу моралів, яко окремої частини» [4]). «Але з зміцненням духовного театру, з усиленням впливу на нього ріжномапітних братств, що часто містили в собі в значній мірі інтеллігенцію країни, окремі моральні вставки в великих містеріях, де-не-де заведяні в них аллегоричні особи, нарешті й драматичний переказ причт поступаеться місцем струнким тво-

[1]) Старинный театръ—стор. 40.
[2]) ibid—стор. 44.
[3]) ibid—стор. 45.
[4]) ibid—стор. 45.

Digitized by Google

рам, цілком закінченим і перейнятим лише вдачою наочного навчення у вірі» [1]).

«Твори такого роду, перейняті в сильній мірі містіцізмом освічених церковних сфер, цілком придатні були для духовно-освітньої мети, через те, при вкоріненню духовної драми в школах, академіях і коллегіях,—гніздах проповідництва і побожної пропаганди, моралі займають одно з видатних місць у шкільній драматургії» [2]).

Такі були головні тіпи середньовічньої драми: кожен з них мав спеціальний круг сюжетів; кожен з них мав тим самим і грунт для окремого розвиту. Винятком тільки були згадані коллективні містерії, що по своїй внутрішній будові мали всі данні для того, щоб загубити свій первітний вигляд. «Коллективні містерії при всій грандіозності плана не представляють ще значного поступу в розвиті духовної драми; переходючи від зображення поодинокої події до змалювання низки головніших подій священної історії, вони рідко сполучають їх внутрішнім звязком, за те в окремих, складових частинах безборонно докіпчується обробка епізодів, обмалювання характерів, розвит сценічних засобів і постанови. Пієси ці подібні до просторих свячено-історичних хронік, так слабко сполучених внутрішними ланками, що окремі їх частини легко можут виділитися і скласти окремі самостійні твори. Так з коллективних різдвяних містерій Англії виділились окремі пієси, що слугували розвитом лише одної сцени первітньої пієси—уклонення пастухів. Це пасторальні містерії, коли можна так висловитись,—paginae pastorum (від pageant—назва містерії взагалі), як їх звали в старовину в Англії, що оживляли епізодичними вставками мальовничу і завжди близьку народному серцю сцену» [3]).

«Від драмованих хронік недалекий перехід до хронік історичних, між якими сполучуючим кільцем слугує або втручання божественної сили в діла людей, або чудесне обертання невір-

[1]) Веселовскій—стор. 45.
[2]) ibid—стор. 48.
[3]) ibid—стор. 48.

Digitized by Google

них чи «поган» в християнство, або звитяга над ворогами хреста»[1]). «Перехід від містерії власне до історичної хроніки відбувається непомітно; вченість духовних писателів або поривання до самостійної творчости писателів мирян, трубадурів, поетів примушує їх шукати засобів за межами вичерпаних багатьма головніших моментів Ветхого й Нового Завіта»[2]).

Правда, світський характер цієї нової форми драми виділяється і запановує не зразу: регігійні відносини і взагалі теологічні риси проскокують і тут цілком очевидно,—але нову течію видко уже в великій мірі: «історичні подробиці, змішані з легендарними вставками, заслонюють релігійний колорит, а численні народні—надають твору характер світський»[3]).

Вступ світського елементу в містерію дає вже грунт для реформування духовної драми в цілком світську і стає новим кроком в її органічному поступі до визволення з під кормиги теологічних впливів. Такий крок представляють «містерії, виникшії з народних легенд, повірьів та казок; вони відступили від певного оповідання історії, щоб наблизитись до почасту апокріфічного оповідання історії, або ходячої новелли чи повісті. Подібні твори, що від часу зьявляються у різних письменствах Західної Европи, складають собою ланку, що сполучує старий духовний театр з світським: лише при істнуванні цього попереднього періода з легендарним змістом, що розроблювали любимі народні теми, стало можливе потім повільне складання нової европейської, переважно англійської, драми,—драми Форда, Грина, Марло і врешті Шекспіра»[4]).

Але цей світський характер драми, звичайно, міг розвинутися лише тоді, коли вона зовсім вийшла з церковної огорожі і стала мати самостійне призначення — одного з родів суспільної

[1]) Старинный театръ—стор. 50.
[2]) ibid—стор. 51.
[3]) ibid—стор. 51.
[4]) ibid—стор. 56.

Digitized by Google

естетичної розваги. «Вийшовши з церковної огорожі, містерія була стрінута народом з одчиненими обіймами: свобода від умовних стиснень, свобода від узької і незмінної обстанови—наддавали їй сили і нові завдатки розвиту. Першим наслідком пережитого перевертання було створіння своєї самостійної сцени» [1]). А для цього насамперед «треба було знайти засоб сполучити на невеличкій просторіні зображення троїстого місця дії передаваних подій: землі, раю й пекла», маючи на увазі конечність наочного представлення взаємин сил неба й тьми до земнородних. Цій потребі задовольняло трьох-поверхова споруда містеріальної сцени: земля, що хиталась межи добром та злом, містилась в середньому поверсі, над яким підносився рай, а знизу невитворений як слід механізм рушав двое величезних щелепів, що виображали пащу пекла і приймали в своє надро одкинених грішників. Вся будова будовалась над рубленим помостом, що перший час по вигнанню містерії з церкви слугував єдиною для неї сценою. Кожний поверх ділився двома стінками знов на три виділи; в спідньому поверсі, що представляє житло сатани, власне пекло. в середньому виділі його, що лучився через двері з другими, йшли дві бічні драбини в середній поверх, що виображав землю; будова його була далеко складнішою від других через велику ріжноманітність в представлених місцевосях і значного числа вставочних сценічних подробиць; тільки одна драбина лучила цей поверх з горішнім, що будовався над самою глибиною сцени і відзначався взагалі невеликими розмірами. Це росположення багато спричинялося до оживлення дії, бо иноді траплялось грати в той самий час у декількох виділах; крім того для навчаючих апотеоз, що почасту закінчали містерію, воно було вельми зручно: на очіх всіх грішна душа скидалась у пекло, де гемони приймали її з лихою втіхою, тоді як праведник займав уготоване для нього місце в раю межи святими та сповідниками Христа. Описаний устрій сцени не був спільним для всіх місцевостей; иноді

[1]) Старинный театръ—стор. 61.

Digitized by Google

не було зовсім поверхового поділу, і рай і пекло роскладались на одній площині з землею. По боках її сцена значно роздавалась у ширину при незначній глибині, а пеклом иноді слугувала величезна діжка, в якій мав своє пробування царь пітьми. Навпаки тому, при виконанні англійських коллективних містерій, не задовольнялись розставленням ріжних місцевих подробиць на одному помості, але роздроблювали її виконання межи кількома деревяними будовами, при чому актьори, скінчивши один акт, переходили на другий приміст і там уже продовжували роспочату дію.

При постанові французької містерії де l'incarnation et de la nativité de notre s. Jèsus Crist 1474 р., ринок в Руані було застановлено ешафотами чи примостами, з яких крайній східний виображав рай, а спідній його поверх—Назарет: біля нього містились примости, що виображали Єрусалим і Віфлеєм і врешті Рим, що замикали собою всю просторонь сцени.

Окремі примости, що слугували для виконання цілого акта пієси, або самостійно закінченого, але не великого твору, почасту наділялись колесами, і через те могли бути пересовувані з місця на місце, зближатись межи собою і віддалятися, і крім того давали змогу швидко переносити виконання тої-ж самої містерії в різні пункти. При подібному устрої поділеної сцени виник звичай визначати над окремими примостами надане їм сценічне значіння через дошки з написами... Для розьяснення трудно зрозумілої зразу місцевости актьор почасту, попереду поручивши себе публіці, називав місце, де він діятиме.

В просторонї межи балаганами рушав народ; процессії, що входили в склад пієси, одержували разом з тим простір і ефектність. Сцену позбавлено було сливе всякої помоги декоративної штуки: вельми рідко мальовані зображення звірин розставлялись біля колиски святого младенця—звичай, що заховався від маріонетних різдвяних вистав у церквах... Перемін, що творяться машинами, не було також [1]). «Декорації і куліси являються

[1]) Веселовскій стор. 62. 64.

Digitized by Google

вельми пізно на сцені старого театру; появу їх в Англії відносять до часу царювання Якова І-го... Про те дрібні сценічні причандали... очевидячки відзначались ріжноманітностю і вірностю» [1])

«Перші костюми в містерії, що ще свято хоронила духовну вдачу, склались під виключним впливом іконописі й церковної скульптури. Спочатку вбраннями слугували священницькі ризи та инші церковні убори, що брались на часовий вжиток» [2]) «Убрання другорядних особ, народа, вояків, первосвященників, продавця омаст, якими умащається тіло Христа, трьох Марій, вбрання історичних особ у пізніших містеріях, були з такою-же лехкостю, яка почасту вражає спостерегача навіть в картинах найбільших італьянських художників вщерть до XVII віку, цілком взято з власного життя народу і, не вважаючи на етнографичні й історичні сперечности, прикладались до найрізніших типів. В зображенні поган, їх жерців або властителів варварських народів, вдавались до отожсамлення їх з племенами, в зносини з якими поставили Європейця хрестові походи, з Сарацинами». «Доповненням до вбрання, в початковім становищі театральної гріміровки, слугували почасту маски... й парики... У Франції вжиток масок при містеріях було заборонено декретом парламента 20 травня 1536 року [3]).

«Вистава починалась раннім ранком, коли пієса мала широкий обсяг, взагалі відбувалася в день і спинялась коли починало темніти: задовго до початку, зодягнені в свої різнохарактерні вбрання, виконавці містерій, без ріжниці стану й гідности виображаних характерів,—янголи разом з демонами, мученики за віру з жорстокими їх мучителями, Христос і апостоли з Пілатом і первосвященниками,—сідали на лавах, за відсутностю лаштунків, на авансцені головного примосту, чекаючи на початок вистави. Глядачі розташовувались по місцях, подібних до трибун, що

[1]) Веселовскій – стор. 62, 64.
[2]) ibid—стор. 66.
[3]) ibid—стор. 68.

Digitized by Google

споружаются в наші часи при ріжних процессіях, це-б то складались з ряду лавок, які підвисшались послідовно одна над другою і роскладались по прямій лінії, або рідче—амфітеатром».

«Вистава йшла під голим небом» [1]).

«Окличник, вістник, le meneur du jeu чи praecursor, — як він зветься часом у латинських текстах, віщував зібраним про початок вистави, прохав їх заховувати порядок і тишу і давав декілька загальних пояснень відносно наступної пієси. Цей звичай викликався необхідною конечностю пояснень трудно зрозумілого латинського текста перших містерій; в цьому пролозі, виголошуваному завжди на місцевому наріччю, духовенство для більшого поспіху своєї пропаганди, переказувало в простих виразах складні й почасто перейняті сімволічним змислом промови й дії свячених осіб драми. І в цьому пролозі раніш всього починають виявлятися народні вставки й свіцькі, навіть комічні, звороти». «При повільному визволенню містерії від клерікального впливу, і серьозний пролог обернувся в широкомовні відозви, що пророкували юрмі чудеса і дрібніше від усякого оголошення перелічували дієвих осіб та подій, в яких вони братимуть участь. Такі так звані Crys, передпосилані французьким містеріям і особливо розвинені у базошських клерків». Praecursor не обмежовувався одним лиш попереднім обертанням до глядачів: йому належав і навчаючий епілог, де він пильнував вивести у всій наочності практичну мораль всього виображеного, крім того йому дозволялось в найважливіших випадках обертатись до публічності і серед пієси з порадою звернути особливу увагу на вказані місця: або він просто вказував додержувати мовчазливість: Silete,—казав він,— Silentium habete» [2]).

«В виконанні містерії брали участь особи всіх станів без ріжниці іменування: мета, що здавалась угодною Богові, приваблювала до себе всіх, вносючи життя й одушевлення в народний по-

[1]) Веселовскій—стор. 71.

[2]) ibid. 72

Digitized by Google

бут [1]). «Початок середне-вічної ассоціації, цехи, артілі, брацтва, натурально спріяли зміцненню засобів постанови містерій і давали зграбний вигляд виконанню; архиви повні вказівок на матеріяльну підпору, зроблену їми (першими) постанові, на живий рух, збурений в них поділом ролів, спорудою сцени і розвитом дії» [1])

Але «коли весь народ любив приймати участь в виставленню містерій, то в його осередку були люде, що спеціально присвятили себе, в числі инших поетичних вправ, і слугуванню цілям духовного театра. Раніш усіх наділені цим значінням трубадури й трувери старої Франції, вплив яких на виконання містерій і на розвит духовної драматургії набував тим більше ваги, що, виходючи з джерела свіцького, оживляючись під виливом поетичного елементу і стикаючись в циклі пісень трубадурів з багатим матерьялом народних легенд, вірувань, оповідань,—він вносив і в драму нові й живущі зарідки» [2]). В виконуванні містерій брали участь цілі літературні брацтва, так звані в Бельгії реторичні. [3])

«Не менче брацтв, цехів і труверів мали вплив на розвит стародавнього театру судові ассоціації середньовічної Франції, знакомите Базошське королівство та імперія Галілейська» [4])—власне клерки рахункової палати». «Але стародавня драма, стріваючи всюди таке сильне спочуття, не могла обмежуватися кругом дії ріжних ассоціацій та брацтв, для яких вона складала тільки пріватне часове заняття або любиму розривку: в побожному та щиро шануючому свої релігійні ідеали середньовічньому осередку не могли не заложитися особливі громади, що поставили собі *виключною* та всепоглинаючою метою клопотатися підтриманням та розвитом духовного театру, спричинятись до всилення творчої діяльности в цій царині і врешті брати участь у виконанню містерій. Італія в цьому смислі представля декілька зразків подібних громад; в Римі істнувала з 1264 р. compagnia del'Gonfalone, що

[1]) Веселовскій—стор. 73.
[2]) ibid—стор. 75.
[3]) ibid—стор. 77.
[4]) ibid—стор. 81.

Digitized by Google

виконувала в Колізеї... містерію страстей Господних. Сливе одночасно споруженo було в Тревізо товариство бичованих (de Battuti), що взяло собі за спеціальність виконання містерій Благовіщення»[1]. «Але безмірно більш од усіх ціх товариств мало вплив на розвит драматичної штуки в Європі знамените паризьке брацтво страстей Господних (Confrèrie de la Passion кінця 14-го віку. Брацтвом знайдено було для своїх мет помешкання в шпиталі св. Тройці, біля Porte st. Denis, де споруженo було колись двома німецькими дворянами заховок для мандрівників, запущений та покинутий по смерті заснувателів»[2]. Потім королем Карлом VI було дано дозвіл на вистави 4 грудня 1402 року. і таким чином було положено основу першому постійному театру в Європі».

Але за той час драма перетерпіла досить істотні зміни. Попадаючи з рук народних виконавців до рук часом учених виконавців, як це мусило мати місце в реторічних брацтвах, духовна драма неминучо повинна була перейнятися всіма одзнаками, належними тодішній схоластичній вченості. Тому, розглядаючи пізніші духовно-драматичні твори, ми бачимо, що «вплив схоластичної науки одбивався вельми вадливо на цих творах: вказівки рутіни, строго виконувані вченими цінителями, накладали на суборців гнітучі вмовини, підганяли їх твори в умовні оправи. Як містерія під руками схоластичних учених обернулась в поетичну вправу, так в придворних сферах вона часто підлягала умовам церемоніальности і окольного блиску та оберталась в причандал рочистих зустріч, тріумфальних ходів і огулом святкувань першої ваги». [3])

Конкретно всі ці впливи одбились на поставі означеним паризьким товариством 14—15 вв. містерії про страсті Господні. Остання «представля значний поступ стілістічної обробки і са-

[1]) Веселовскій—стор. 85.
[2]) ibid. стор. 86.
[3]) ibid. стор. 77.

Digitized by Google

мостійної творчої діяльности. Слог часто зраджує первітно-наївному складу і припускає літературну виборність, образність, часто реторичність. Велика просторінь одділяє цей твір од ранніх творів трубадурів і духовних письмовців первітнього ще не зложеного середневічнього суспільства, ніби з осіданням та зміцненням народного та державного життя, що відбилось і на заснуванні постійного театра, і в сучасній драматургії повстає неминучий зворіт, і все випадкове у натхненні, підтримуване й годоване переказами народа й священними текстами, зміняється обміркованностю, органічностю плана, порівнюючою свободою вимисла і віршовою обробкою стіля. Осягнений таким шляхом наслідок мігби бути плідніщим, коли-б вкорінений напрям більш скористувався багатьма коштовними гідностями ранішого містеріального циклу; тоді він став-би на міцному грунті й був-би здатен і до дальшого вдосконалення; але «нелукаві відносини до легендарного боку предмета одсуваються ниньки на другий план і образи, належні народній творчості, зміняються штучними, робленими. Таким чином, коли з ліберального, гарожанського погляду, mystère de la Passion є плід опозіції, поступу громадської свідомости, то відносно розвиту драми, яко вигляду поезії, вона зьявляється в значній мірі позбавленою жвавости й натуральности, надійних зарідків доскоиалення всього складу драми» [1]).

Те саме можно сказать й огулом про духовний театр данного періоду; не маючи в собі основи життя поетичности, і зійшовши до схоластичної мертвечини, західно-европейський театр звичайно сам під собою підрізував коріння і присуджував себе принаймні на занепад. Для його відновлення повинен був увійти новий живущий елемент, і тільки дякуючи цьому новому, духовна драма могла рахувати на дальший розвит. Чи явились-же ці нові елементи? Приглядаючись до божественних сюжетів духовної драми цього періоду, ми дійсно завважаємо, «як починають вчуватися

[1]) Веселовскій—стор. 90—1.

Digitized by Google

инші гуки, поволі впроваджується инший настрій, безмірно живіший та блізчий до народу; сміх, жарти, дотепи й ущіпливості невтрімним потоком вриваються на сцену, доти присвячену одним релігіозним представленням: живий і задиркуватий сатиричний зарідок, покидаючи вузький завід сімйового кружка і вжитку мандрівних співців, захоплює собі коштовне право говорити з театральних примостів незакриту нічим правду і веселити цілі тисячі глядачів» [1]). Таким чином в духовну драму входила нова стіхія,—при тому така, що не тільки наддавала життя застарілій і засушеній врешті схоластами духовній драмі, але й зовсім міняла внутрішнє її обличчя. Яке-ж було її обличчя раніше? Оскільки ми могли бачити,—духовна драма, особливо першого періоду, була то трагедією, що малювала страсті Христові, то в усякому разі драмою поважною, настрою божественного. Це зовсім логічно виникало з мети створіння драми,—остання мала на увазі наочно представити ріжні евангельські події, що звичайно мали вдачу поважну.

Але можучи зайняти увагу глядачів на декілька годин, чи навіть днів, поважна драма не могла заповнити собою всю їх увагу взагалі, і трагічне доповнюється в житті комічним, і цей закон мусив також одбитись і на змісті й напрямі драми. І ми. справді, бачимо, як росте живий рух до всього веселого, комічного, як в сфері драми зароджується нова її форма — комедія. Цей «живий рух захоплював за собою одного за другим, вірні доти органи духовного театра; Базошські клерки поволі одбивались від виключного слугування містерії і засвоїли своєму репертуару напрям сатиричний... представлення сорьозних містерій переривались жартливими комедіями; слова брацтва страстей Господних. репутація їх грандіозних вистав блідне перед розумними, гострими, хоч і сливе завжди цінічними піесами виображеного побіч з строгою конфрерією брацтва, що обрало собі одзначним іменням

[1]) Веселовскій—стор. 92.

Digitized by Google

пряму вказівку на його вдачу, — брацтво безтурботних (Enfans sans sousi» [1]). Такий зворіт в настрію суспільства, актьорів і драматургів, звичайно, потрібує пояснення, і тим самим ми повинні вдатись до розгляду розвою комічного елементу в тогочасній драмі, — иншими словами, до історії західно-европейської комедії.

І. Стешенко.

(Далі буде).

---

[1]) Веселовскій—стор. 92—3.

Digitized by Google

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.

Нема сумніву, що у памятках нашого старого письменства, де доси шукано лише греко-византийських взірців, при уважних пошукуванях та порівнанях з жидівськими жерелами, головно з Талмудом, виясниться не одно таке, що доси лишається загадковим. Звернути досліди в той бік тим цікавійше, що жидівство X — XIII віків було одним із найважнійших посередників передачі оріентальних культурних елементів на захід, так само як у самім оріенті відіграло важну ролю посередника між старинною цівілізаціею і Арабами та Персами. („Притча про сліпця і хромця", Д-ра Івана Франко, Спб., 1905 г., стр. 1).

Въ серіи статей, посвященныхъ критико-сравнительному разбору нѣкоторыхъ древне-русскихъ литературныхъ и, преимущественно, юридическихъ письменныхъ памятниковъ, я доказывалъ, что текстъ послѣднихъ искаженъ едва-ли не безпримѣрными по своей грубости и своему чрезвычайному множеству погрѣшностями, въ числѣ коихъ самою главною является невообразимая перепутанность предложеній и отдѣльныхъ словъ и фразъ, поставленныхъ переписчиками на ненадлежащихъ мѣстахъ, черезъ что извращается или же совсѣмъ затемняется смыслъ рѣчи.

Вмѣстѣ съ тѣмъ, я демонстрировалъ признаваемое и компетентными знатоками южно-русской словесности и, между ними, И. И. Франкомъ, положеніе, что эта словесность находилась подъ

Digitized by Google

интесивнымъ вліяніемъ еврейскихъ религіозныхъ и правовыхъ идей и міровоззрѣній, проявлявшихся въ талмудо-раввинской письменности. [1])

Отсюда я пришелъ къ выводу, что для успѣшной разработки произведеній древней отечественной литературы и, особенно, юридическихъ памятниковъ, необходимо предварительно исправлять испорченный до послѣдней крайности текстъ ихъ посредствомъ примѣненія всѣхъ способовъ историко-филологической и, въ частности, дивинаторной критики и, главнымъ образомъ, путемъ перестановки предложеній и словосочетаній съ однихъ мѣстъ на другія и провѣрки затѣмъ основательности устанавливаемыхъ такимъ способомъ коньектуръ при помощи сопоставленія обсуждаемыхъ частей памятниковъ съ источниками, откуда онѣ заимствованы.

Эти же пріемы изслѣдованія я считаю въ такой же, если не въ большей еще, мѣрѣ, необходимымъ примѣнить и при изученіи т. н. Несторовой Лѣтописи.

Вникая въ послѣднюю, нельзя не замѣтить, что даже въ старѣйшихъ и лучшихъ ея спискахъ текстъ ея страдаетъ, не говоря уже о всякихъ другихъ видахъ порчи, сбивчивостью и перемѣшанностью изложенія въ такой степени, что мы на каждой почти страницѣ встрѣчаемъ сегменты, представляющіе собою буквально плетеницу безсвязныхъ словъ, лишенныхъ въ своей совокупности малѣйшаго слысла, или дающихъ смыслъ, противорѣчащій здравому разсудку, либо положительнымъ историческимъ даннымъ.

Происходитъ же это опять-таки отъ того, что слова и выраженія, «недописанныя» писцомъ въ одномъ какомъ-либо мѣстѣ, «переписывались» имъ же совершенно невпопадъ въ другомъ мѣстѣ, нерѣдко отстоящемъ отъ перваго на разстояніи даже десятковъ страницъ, и что въ самый текстъ вносились, и притомъ

---

[1]) См. статью И. И. Франко о южно-русской словесности въ энциклоп. словарѣ Брокгауза, т. 41, стр. 300, и его вышеозначенную работу: «Притча про сліпця і хромця».

Digitized by Google

не туда, куда слѣдовало, варіанты, глоссы и разныя замѣтки, имѣвшіеся на поляхъ первоначальной рукописи и въ пробѣлахъ между строками и столбцами.

Поэтому, первая задача изслѣдователя при разработкѣ лѣтописи должна заключаться въ томъ, чтобы предложенія, обороты и слова, оказывающіеся вставленными некстати въ какой-либо данный сегментъ, изъять оттуда и переставить въ другое мѣсто, гдѣ они, по всѣмъ признакамъ, были переписчикомъ пропущены и гдѣ въ нихъ ощущается настоятельная надобность.

Къ такому пріему очистки и перегонки текста многіе относятся, по выраженію Погодина, съ ученою насмѣшкою, считая его слишкомъ смѣлымъ и рискованнымъ. Но въ доказательство целесообразности и пригодности этого критическаго метода сошлюсь, на то, что имъ постоянно пользовались, напримѣръ, толкователи «Слова о полку Игоревѣ» и, между прочими, такіе авторитеты, какъ Максимовичъ и Потебня, и что даже рьяный защитникъ священной неприкосновенности текста сказанной поэмы, Е. В. Барсовъ, признаетъ, что «подобный способъ объясненія неисправныхъ мѣстъ того или другого памятника, конечно, можетъ имѣть свое мѣсто въ наукѣ». Правда, названный писатель прибавляетъ оговорку, что къ означенному способу реставраціи текста позволительно прибѣгать только тогда, когда къ тому дается основаніе другими списками того же памятника [1]). Но по сему поводу нельзя не вспомнить столько же справедливое, сколько и характерное замѣчаніе, сдѣланное въ 1848 году профессоромъ Фогелемъ, что однимъ сличеніемъ списковъ далеко еще нельзя помочь дѣлу истолкованія безсмысленныхъ мѣстъ памятниковъ, ибо, выражается онъ, «развѣ безсмыслица получаетъ смыслъ черезъ то, что она повторяется во многихъ спискахъ, или, по крайней мѣрѣ, въ древнѣйшихъ, и неужели глупость отъ времени становится мудростью?»

Однако, чтобы при перестановкахъ и измѣненіяхъ текста не впадать, дѣйствительно, въ ошибки и не надѣлать крупныхъ промаховъ, слѣдуетъ и въ примѣненіи къ лѣтописи употребить наи-

[1]) «Слово о полку Игоревѣ», ч. II, Москва, 1885 г., стр. 84.

Digitized by Google

болѣе надежный способъ провѣрки умѣстности предлагаемыхъ поправокъ, заключающійся въ сопоставленіи всякого анализируемаго мѣста съ настоящимъ его источникомъ.

Самымъ обильнымъ же источникомъ, изъ котораго составитель лѣтописнаго свода «съ весельемъ» черпалъ отчасти сюжетъ, а отчасти внѣшнюю форму, колоритъ, слогъ и обороты рѣчи для повѣстей и свидѣтельствъ, относящихся къ начальнымъ временамъ русской исторіи, служили, какъ оказывается, еврейская письменность и произведенія, писанныя евреями на другихъ, кромѣ еврейскаго, языкахъ, а именно: не говоря о ветхозавѣтныхъ библейскихъ книгахъ, вопервыхъ, Талмудъ: вовторыхъ, Мидраш'и (сборники легендъ, сказокъ, притчей, параболъ, алегорій, изреченій, пословицъ); въ третьихъ, сочиненія еврейскаго историка Іосифа Флавія; въ четвертыхъ, книга неизвѣстнаго автора подъ псевдонимомъ Іосифа бенъ-Горіонъ или Іосиппона, составленная, какъ полагаютъ, въ IX или X столѣтіи по Р. Х. въ Италіи или южной Франціи [1]); въ пятыхъ, книга подъ заглавіемъ: «Сеферъ га-яшаръ» (книга праведная или праведнаго), составленная, по мнѣнію нѣкоторыхъ ученыхъ, авторомъ предыдущаго сочиненія, въ шестыхъ, нѣкоторыя самаританскія и іудео-хазарскія легенды: и въ седьмыхъ, записки еврейскихъ путешественниковъ.

Такимъ образомъ, орудуя вышеобъясненными пріемами, я представлю рядъ замѣтокъ, направленныхъ къ возстановленію текста и истолкованію довольно значительной части лѣтописныхъ повѣстей о событіяхъ первыхъ двухъ вѣковъ русской исторической жизни.

На сей разъ я изложу давно уже мною написанный разборъ сказаній *о посѣщеніи апостоломъ Андреемъ русской страны, объ основаніи Кіева и о хазарской дани.*

Изъ числа обслѣдованныхъ мною повѣстей иныя, правда, признаются, и совершенно вѣрно, бродячими, международными

---

[1]) См. А. Я. Гаркави: „Сказанія еврейскихъ писателей о хазарскомъ царствѣ", Спб. 1874 г., стр. 326.

Digitized by Google

сказаніями, но я приведу соображенія, по коимъ можно будетъ убѣдиться, что даже и эти повѣсти сложились ближайшимъ образомъ подъ вліяніемъ означенныхъ мною выше источниковъ.

О посѣщеніи апостоломъ Андреемъ Кіева и Новгорода.

Знаменитая повѣсть эта въ продолженіе цѣлаго ряда вѣковъ пользовалась на Руси безусловною вѣрою. „Ее, по словамъ митроп. Макарія, русскіе высказывали при случаѣ вопрошающему, ее повторяли всѣ русскіе лѣтописцы отъ перваго до послѣдняго“[1]). Но еще въ началѣ прошлаго столѣтія московскій митроп. Платонъ, руководствуясь въ составленной имъ «Краткой Церковной Исторіи» (изд. въ 1805 г.) правиломъ, что «истина и безпристрастіе суть первое любезное и привлекательное исторіи свойство», возъимѣлъ гражданское мужество отрицать достовѣрность нашего разсказа, какъ несогласнаго съ болѣе древними свидѣтельствами о мѣстахъ апостольской проповѣди. Съ тѣхъ поръ взглядъ на означенную повѣсть, какъ на легенду, лишенную всякой реальной основы, все болѣе и болѣе упрочивался въ русской исторической литературѣ, какъ общегражданской, такъ и церковной. Естественно, однако, долженъ былъ возникать вопросъ: съ какою же цѣлью и когда именно сочинено было это непонятное сказаніе и откуда и для чего попало оно въ древнѣйшій лѣтописный сводъ? Разрѣшеніемъ этихъ вопросовъ въ послѣднія два десятилѣтія прошлаго вѣка занимались профессора-спеціалисты: академикъ Е. Е. Голубинскій и покойный И. И. Малышевскій,—первый въ своемъ капитальномъ трудѣ: «Исторія Русской церкви», а второй въ научно обставленной статьѣ, помѣщенной въ «Трудахъ Кіевской Духовной Академіи», за 1888 г., № 6.

Результаты, къ которымъ пришли оба названные изслѣдователя, сводятся, вкратцѣ, къ тому, что наша повѣсть, имѣя нѣ-

[1]) „Исторія христіанства въ Россіи до Равноапостальнаго князя Владиміра“, 2-ое изд., Спб., 1868 г., стр. 7.

Digitized by Google

которую опору въ греческихъ сказаніяхъ, особенно Эпифанія (начала IX в.) и Метафраста (X в.) о проповѣди ап. Андрея по Черному морю и въ прилегающей къ нему странѣ Скиѳовъ, и образовавшись отчасти также подъ вліяніемъ варяжскихъ сагъ о хожденіяхъ ап. Андрея, какъ патрона Шотландіи, и его брата, ап. Петра, какъ просвѣтителя Британіи, — занесена въ лѣтописные своды позднѣе составленія Древней Лѣтописи, въ видѣ особой въ нее вставки и вызвана была съ одной стороны, вообще, честолюбіемъ и тщеславіемъ русскихъ людей, желавшихъ (какъ выразился Е. Е. Голубинскій) достигнуть того, чтобы страна наша была посѣщена однимъ изъ апостоловъ, а съ другой, — въ частности, желаніемъ кіевскихъ малороссовъ «на половину прославить Кіевъ, па половину же осмѣять великорусскій Новгородъ».

«Малороссъ,—пишетъ Голубинскій,—у котораго нѣтъ великорусскихъ бань и для котораго эти бани составляютъ крайне смѣшную странность, съ своимъ прославленымъ юморомъ говоритъ въ повѣсти великоруссу: былъ у насъ въ Кіевѣ апостолъ, изрекъ пророчество, благословилъ горы и поставилъ на нихъ крестъ, а у васъ въ Новгородѣ только подивился на вашу хитрую выдумку самихъ себя сѣчь и мучить, о чемъ разсказывалъ даже въ Римѣ».

Въ свою очередь И. И. Малышевскій отъ себя замѣтилъ, что «жаркія бани, по всей вѣроятности, введенныя у насъ первоначально новгородцами и, какъ полагаютъ, заимствованныя у варяговъ, были и потомъ любимы особенно на сѣверѣ, въ Новгородѣ, но казались странными южанамъ, имѣвшимъ свои бани, «другого свойства», при чемъ сослался на Погодина, который, свидѣтельствуясь Стрингольмомъ, указываетъ, что Норманы, *по древнему обычаю*, привыкли ходить въ баню по субботамъ.

Но нечего, я думаю, доказывать, что, и за всѣми означенными разъясненіями, занимающая насъ повѣсть остается темною и загадочною. Въ особенности же, помимо всего прочаго, остается и понынѣ въ полной своей силѣ приведенное покойнымъ Малышевскимъ замѣчаніе митрополита Платона: «Дабы св. апостолу Андрею удивляться мытью въ баняхъ, и сіе почитать добровольнымъ мученіемъ, якобы творимымъ каждый день,

Digitized by Google

да и о семъ въ Римѣ сказывать, яко о вещи удивительной, можетъ-ли соглашено быть съ важностью и съ Богодухновеннымъ апостоловъ просвѣщеніемъ»? Этого замѣчанія никакими ссылками на «прославленный малороссійскій юморъ» и на сомнительное, вообще, сходство разсказовъ нашей Начальной Лѣтописи съ норманскими, варяжскими сказаніями—устранить никоимъ образомъ невозможно.

Въ виду неудачности всѣхъ до сихъ поръ бывшихъ попытокъ сколько-нибудь удовлетворительно осмыслить эту чрезвычайно странную повѣсть, я постараюсь объяснить ее при помощи указанныхъ выше пріемовъ,—посредствомъ предварительной выправки ея текста и сопоставленія ея съ литературными источниками, изъ коихъ она заимствована.

А именно, разбирая повѣсть критически, нельзя не убѣдиться, что въ ней, благодаря переписчикамъ, спутаны въ хаотическомъ безпорядкѣ три совершенно различныхъ по своему содержанію отрывка.

Первый отрывокъ заключаетъ въ себѣ краткое сказаніе о путешествіи будто-бы апостола Андрея черезъ разныя страны въ Римъ. Между тѣмъ о посѣщеніи этимъ апостоломъ Рима нѣтъ даже и намека не только въ достовѣрныхъ церковныхъ извѣстіяхъ, но и въ апокрифическихъ легендахъ. Въ дѣйствительности же, означенное сказаніе относится всецѣло къ апостолу славянъ — *св. Меѳодію*, и первоначально, какъ можно допустить съ полною увѣренностію, гласило такъ:

«*Епископу Мефодію, настольнику Анъдроникову*, учащю *въ Испании* (Пании, Панонии [1]), иде въ Варяги (т. е. *Венецію*»).

„И въсхотѣ поити въ Римъ. И приде въ Римъ, и исповѣда, елико научи и елико видѣ (чит.: *проповѣда*). И, слышавше се, Римляне дивляхуся".

---

[1]) *Испании*, вм. Пании, Панонии, имѣется въ Никоновскомъ сп. Лѣтописи (Пол. Соб. Рус. Лѣт., Т. IX, стр. 17).

Digitized by Google

„*Мефодій же*, бывъ въ Римѣ“ [ходилъ Царюграду, и приходившу ему царю, яко сказають, велику честь приялъ есть отъ царя] [1]).

[Идущю же ему вспять, приде къ Дунаеви] [2]) и приде *въ Испанию* „(Панию, Панонию“).

Таковъ былъ текстъ отдѣльной записи, которую имѣлъ предъ собою составитель нашего сказанія, записи, вполнѣ согласной съ сообщеніемъ «Паннонскаго Житія» св. Меѳодія о томъ, что этотъ святитель, потрудившись, вмѣстѣ съ своимъ братомъ, надъ утвержденіемъ въ Моравіи богослуженія на народномъ языкѣ, отправился, вмѣстѣ съ братомъ же, къ Варягамъ, т. е. въ *Венецію* (*«Вендици»* въ Древ. Лѣтописи прямо причислены къ Варягамъ), [3]) съ цѣлью «святить своихъ учениковъ», — что на пути въ Венецію братья остановились на нѣкоторое время въ *Паннониі*, гдѣ научили славянскимъ книгамъ какъ самого князя Паннонскаго Коцела, такъ и ввѣренныхъ имъ этимъ княземъ для обученія 50-и учениковъ («учащю въ Синопии»—*Испании*, Панонии),—что изъ Венеціи первоучители, послѣдовавъ приглашенію папы Николая, отправились въ Римъ, гдѣ встрѣчены были съ особеннымъ почетомъ и гдѣ вѣсть объ ихъ апостольской дѣятельности среди славянъ и введеніи ими службы на народномъ языкѣ («елико научи и елико проповѣда») вызвали къ нимъ общее уваженіе и даже удивленіе лучшихъ мѣстныхъ людей («И слышавше се Римляне дивляхуся»), — что впослѣдствіи Меѳодій ходилъ въ *Царьградъ*, гдѣ, по свидѣтельству Паннонскаго Житія, встрѣтилъ самый благосклонный пріемъ и почетъ со стороны императора Василія («Абіе же шедшу ему тамо, пріятъ его цесарь съ честію великою и ра-

---

[1]) Предложеніе, заключенное въ прямыя скобки, взято изъ сказанія объ основаніи Кіева тремя братьями,—о чемъ рѣчь будетъ ниже. См. Лавр. лѣт., изд. 1872 г., стр. 9.

[2]) Тамъ же.

[3]) Лавр. Лѣт., стр. 4, строка 3, св.

Digitized by Google

достію») и, по возвращеніи оттуда, снова, какъ полагаютъ, посѣтилъ *Паннонію* [1]).

Но, при занесеніи сказанной житійной записи въ лѣтописный сводъ, начальныя слова: «*Епископу Мефодью, настольнику Анъдроникову*» были, по недосмотру переписчика, пропущены въ *этомъ* мѣстѣ и поставлены совершенно невпопадъ въ помѣщенномъ въ лѣтописи подъ 898 годомъ извѣстіи о переводѣ первоучителями священ. книгъ, а именно въ предложеніи: «Оконьчавъ же (Меѳодій), достойну хвалу и славу Богу вздасть, дающему таку благодать *епископу Мефодью, настольнику Анъдроникову*».

Что въ этомъ послѣднемъ предложеніи подчеркнутыя заключительныя слова составляютъ на самомъ дѣлѣ наносную, чуждую контексту приставку—не трудно заключить уже изъ самого хода рѣчи, ибо мыслимо ли, чтобы лѣтописецъ выражался такъ неудачно: «*Меѳодій* вознесъ хвалу Богу, дарующему такую милость *епископу Меѳодію*? Но неумѣстность въ приведенномъ предложеніи означенныхъ словъ станетъ еще болѣе наглядною, если сличить послѣднее съ соотвѣтственнымъ мѣстомъ Паннонскаго Житія св. Меѳодія, которое читается такъ: «Оконьчавъ же, достойную хвалу и славу Богу въдасть, дающему таковую благодать и поспѣхъ» — и точка. Нельзя также утверждать, что въ данномъ мѣстѣ упомянутыя слова, быть можетъ, необходимы для обоснованія мысли лѣтописца, что просвѣщеніе славянъ христіанствомъ восходитъ до временъ апостольскихъ, ибо мысль эта и безъ того достаточно полно выражена въ предшествующихъ и послѣдующихъ словахъ:

„Посемь же Коцелъ князь поставилъ Меѳодья епископа въ Панни (или Испании) на столѣ святого Онъдроника апостола, единаго отъ 70 ученика святого апостола Павла“... „Тѣмже (т. е. поэтому-то) Словѣньску языку учитель есть Анъдроникъ апостолъ“... Тѣмъ же намъ, Руси, учитель есть Павелъ, понеже училъ есть языкъ Словенескъ“.

---

[1]) Ср. „Свв. Кириллъ и Меѳодій первоучители славянскіе», соч. И. И. Малышевскаго. Кіевъ. 1886 г., стр. 141, 151 — 2, 278 и сл. и 300—1.

Digitized by Google

При позднѣйшей же перепискѣ Лѣтописи писецъ вздумалъ такъ или иначе заполнить упомянутый пробѣлъ въ извѣстіи о путешествіяхъ *Меѳодія*, и вотъ, сбитый съ толку стоящею непосредственно предъ симъ краткою замѣткою о проповѣди *ап. Андрея* по прибережьямъ Черного моря, поставилъ и въ разбираемой повѣсти ошибочно предъ словомъ «учащю» имя Андрея, вмѣсто Меѳодія, а затѣмъ показавшееся ему страннымъ реченіе: «Испании» (т. е. Пании, Паннонiи) переправилъ посредствомъ метатезы въ «Синопии», такъ, что образовался сплошной разсказъ, въ коемъ дѣйствующимъ лицомъ является единственно только ап. Андрей.

Поводомъ же къ переправкѣ «Испании» въ «Синопии» могло послужить то, что, по общераспространенному преданію, Синопъ представляется тѣмъ пунктомъ, откуда выходилъ апостолъ Андрей на проповѣдь по Черному морю и куда возвращался, почему послѣдующій переписчикъ лѣтописи и считалъ себя вправѣ и въ разбираемой повѣсти замѣнить слово «Испании» (Пании) словомъ «Синопии». Впрочемъ, эта ошибочная поправка могла произойти и чисто случайно, механически, безъ всякого повода, ибо подобныя же видоизмѣненія именъ личныхъ, географическихъ и этнографическихъ встрѣчаются въ лѣтописныхъ сводахъ сплошь и рядомъ: вмѣсто Коцель, нерѣдко стоитъ *Колецъ*, вм. Георгій—*Геогрiй*, вм. Ловоть—*Волоть*, вм. Болгаре—*Голбаре* и т. д.

Второй отрывокъ обсуждаемой лѣтописной повѣсти, въ которомъ говорится о посѣщеніи русской земли апостоломъ, благословившимъ кіевскія горы и водрузившимъ на одной изъ нихъ крестъ, содержитъ въ себѣ также повѣствованіе о дѣйствительномъ историческомъ событіи—о проповѣдничествѣ въ Кіевѣ апостола, очутившагося здѣсь не случайно и попутно, какъ полагаютъ изслѣдователи, основываясь на неправильно толкуемомъ ими выраженіи нашего разсказа: «по приключаю Божию», а нарочито прибывшаго въ Русь для совершенія своей просвѣтительной миссіи въ Приднѣпровской странѣ. Понятно, однако, что рѣчь идетъ здѣсь не объ апостолѣ Андреѣ, который въ Кіевѣ, во времена апостольскія вовсе еще и не существовавшій, конечно,

Digitized by Google

не ходилъ, а опять-таки объ апостолѣ славянъ—св. Меѳодіѣ, или точнѣе,—о св. Кириллѣ—Константинѣ, отправившемся на проповѣдь къ хазарамъ и кіевскимъ Руссамъ въ сопутствіи своего брата Меѳодія.

Но, для возстановленія первоначальныхъ чертъ настоящаго отрывка, необходимо прежде всего дополнить его текстъ нѣкоторыми ошибочно выпущенными изъ него фразами и предложеніями, безсмысленно перенесенными переписчикомъ въ другія мѣста лѣтописнаго свода. А именно:

1) Въ сегментѣ, помѣщенномъ сравнительно недалеко отъ разсматриваемой повѣсти (Лавр., 4), въ сочетаніи: «собрашася на мѣстѣ Сенаръ поли (въ Троицкомъ сп. Сенари на поли) здати столпѣ», слова: «*на мѣстѣ*» совершенно неумѣстны, да ихъ и нѣтъ въ стихѣ Пятокнижія (Бытіе, XI, 2), изъ котораго все это сочетаніе взято; эти-то два слова надлежитъ перенести обратно въ нашъ отрывокъ — въ сочетаніе: «и постави крестъ [на мѣстѣ], идеже послѣже бысть Киевъ».

2) Заключительная часть лѣтописнаго извѣстія о походѣ Олега на Аскольда и Дира гласитъ такъ:

„И сѣде Олегъ княжа въ Киевѣ, и рече Олегъ: „се буди мати градомъ Русьскимъ“. И бѣша (быша) у него Варязи и Словени и прочи прозвашася Русью. Сей же Олегъ нача городы ставити, и устави дани Словѣномъ, Кривичемъ и Мери и (устави) Варягомъ дань даяти отъ Новагорода гривенъ 300 на лѣто, мира дѣля, еже до смерти Ярослава даяше Варягомъ“ [1]).

Еще М. Н. Погодинъ замѣтилъ, что это мѣсто «одно изъ самыхъ трудныхъ въ Несторѣ, и во многихъ отношеніяхъ» [2]). Нечего поэтому удивляться, что оно подвергалось самымъ разнообразнымъ толкованіямъ русскихъ историковъ. Съ своей же стороны я въ дальнѣйшемъ изложеніи представлю и свое посиль-

[1]) Лавр., стр. 23.

[2]) Погодинъ: „Лекціи“, III, стр. 79—83.

Digitized by Google

ное объясненіе этого темнаго мѣста. Здѣсь же я остановлюсь только на предложеніи: «И рече Олегъ: се буди мати градомъ Русьскимъ». Что оно внѣшнимъ образомъ не связано прочно съ текстомъ и можетъ быть изъято изъ него не только безъ всякого ущерба, но даже къ прямой выгодѣ для послѣдовательнаго теченія рѣчи—это не требуетъ никакихъ разъясненій, будучи очевидно само собою. Но и по самому колориту и складу своему приведенная фраза выявляетъ признаки своего чужероднаго, по отношенію къ данному мѣсту, характера. И дѣйствительно: язычникъ Олегъ ни съ того, ни съ сего произноситъ краткую, но многознаменательную рѣчь, составленную въ *библейскихъ выраженіяхъ* и обращенную *непосредственно къ самому городу Кіеву*[1]),—рѣчь, напоминающую, по своему возвышенному, торжественному тону, краткое слово, съ которымъ Цареградскій патріархъ обратился къ св. Ольгѣ по совершеніи надъ нею обряда крещенія: «благословена ты въ женахъ Русьскихъ и проч.»! Позволительно, въ виду этого, признать, что слова: «се буди мати градомъ Русьскимъ» произнесены были не Олегомъ, а апостоломъ, благословившимъ въ этихъ именно выраженіяхъ Кіевскія горы. Вотъ почему означенная фраза и должна быть перенесена въ разсматриваемое лѣтописное сказаніе о пророческомъ благословеніи, данномъ апостоломъ Кіеву.

3) Подъ 945 годомъ, въ извѣстіи о прибытіи Древлянскихъ пословъ къ Ольгѣ, читаемъ: «И приставша подъ Боричевымъ въ лодьи Бѣ бо тогда вода текущи въздолѣ горы Киевскыя и на подолѣ не сѣдяху людье, но на горѣ» [1]).

---

[1]) Уже А. А. Куникъ замѣтилъ, что выраженіе „мать градомъ“—библейское. См. II Самуила 20, 19: „и матерь градовъ Израилевыхъ“. Ср. А. Маркевича: „О лѣтописяхъ“, вып. I, стр. 151, гдѣ, впрочемъ, ошибочно указано, будто выраженіе это отнесено въ Библіи въ цитированномъ только-что мѣстѣ къ Іерусалиму, тогда какъ оно отнесено тамъ къ городу Авело-бео-Маахе, осажденному Іоавомъ, полководцомъ царя Давида.

[1]) Лавр., стр. 54.

Digitized by Google

Это мѣсто истолковано академикомъ Е. Е. Голубинскимъ въ томъ смыслѣ, будто издревле, и даже еще въ X вѣкѣ, весь Кіево-Подолъ находился постоянно подъ водою, такъ, что люди могли жить только на горахъ, изъ чего названный ученый, между прочимъ, выводитъ, что Кіево-Ильинская церковь, упоминаемая въ договорѣ Игоря съ Греками 945 г., существовала въ то время не на Подолѣ, а гдѣ то на уступѣ Михайловской горы со стороны Крещатика. Авторъ же статьи: «о началѣ христіанства въ Кіевѣ»[1]) опровергаетъ это толкованіе и сдѣланный изъ него выводъ, находя, что приведенное подъ 945 г. извѣстіе о томъ, что Днѣпръ шелъ тогда вдоль кіевскихъ горъ, поверхъ Подола, и что люди сидѣли въ нагорной части Кіева, указываетъ лишь что все это произошло, вслѣдствіе бывшаго въ томъ году *временнаго, случайнаго* наводненія. Съ этимъ послѣднимъ взглядомъ нельзя не согласиться. Но я въ свою очередь обращаю вниманіе на то, что изъ словъ: «бѣ бо вода тогда текущи въздолѣ горы Киевския» можно заключить, что составитель лѣтописи желалъ пояснить, *почему* Древлянскіе послы остановились на ладьѣ именно подъ Боричевымъ, а между тѣмъ поясненіе оказывается совершенно неподходящимъ, ибо послы не могли не пристать подъ Боричевымъ, все равно, протекала ли въ то время вода вдоль кіевскихъ горъ, или нѣтъ: другого мѣста для пристанища вѣдь не было. Но, насколько означенныя слова излишни и безцѣльны въ извѣстіи о древлянскихъ послахъ, настолько же они, наоборотъ, положительно необходимы въ нашемъ сказаніи о посѣщеніи кіевскихъ горъ апостоломъ. Сей послѣдній, повѣствуетъ лѣтопись, «по приключаю Божію, приде и ста подъ горами на березѣ». Варіантомъ къ словамъ: «по приключаю Божію» служитъ выраженіе «*благодатию Божиею*», запрятавшееся въ одномъ изъ списковъ Лѣтописи въ сочетаніи: «и приде въ Словенскъ, идѣже нынѣ (благодатию Божиею) стоитъ градъ великии Новъградъ[2]). И вотъ, для объясненія того, *въ чемъ* собственно, про-

[1]) Оттискъ изъ „Кіевс. Стар.“, Кіевъ, 1888 г., стр. 10.

[2]) Списокъ Соф. Акад., изд. 1795 г., стр. 3. См. «О составѣ рус. лѣтописей» Бестужева-Рюмина, Прилож. I, стр. 2.

Digitized by Google

явилось въ данномъ случаѣ благодать Божія, и прибавлены были первоначально слова: «бѣ бо *тогда* вода текущи въздолѣ горы Киевския и на Подолѣ не сѣдяху людье, но на горѣ». То есть: апостолъ имѣлъ возможность пристать непосредственно къ горамъ и выйдти изъ лодьи прямо на сушу, (берегъ значитъ иногда: суша, сухопутье[1]) только потому, что, по особому Божьему устроенію, случилось, что какъ разъ ко времени прибытія апостола весь Нижній Кіевъ былъ залитъ водою, протекавшею вдоль самыхъ горъ Кіевскихъ.

По дополненіи такимъ образомъ обсуждаемаго отрывка всѣми вышеприведенными вставками и по производствѣ въ немъ болѣе соотвѣтственнаго смыслу и ходу рѣчи размѣщенія словъ и предложеній, текстъ его представится намъ въ слѣдующемъ видѣ:

...„И пришедшю ему въ Корсунь, увѣдѣ, яко близь (есть) устье Днѣпровское и проиде [изъ Корсуни] въ устье Днѣпровское. [А Днѣпръ втечеть устіемъ (*вар.:* треми жерелы) въ Понетьское море, еже море словеть Рускоє, по нему же, [якоже рѣша], училъ святый апостолъ Онъдрѣй, братъ Петровъ]. И оттолѣ поиде по Днѣпру горѣ, и по приключаю Божію (*вар.:* благодатію Божіею) приде и ста подъ горами на березѣ. [Бѣ бо тогда вода текущи въздолѣ горы Киевския, и на Подолѣ не сядяху людье, но на горѣ]. *И обночевавъ*[2]). И заутра въставъ и рече къ сущимъ с нимъ ученикомъ: видите ли горы сия?— Яко на сихъ горахъ восіяетъ благодать Божья: имать градъ великъ быти и церкви многи Богъ воздвигнути имать. И вшедъ на горы сия, благослови я [и рече: „се буди мати градомъ Русьскимъ“]. И поставі крестъ [на мѣстѣ], идеже послѣже бысть Киевъ, и помолився Богу, и сълѣзъ (*вар.:* сниде) съ горы сея“.

Чтобы убѣдить въ основательности моей догадки, что приведенный отрывокъ въ томъ видѣ, какъ онъ мною изложенъ, за-

---

[1]) См. напр. Лавр, стр. 18—„Михаилъ царь изыде с. вои берегомъ и моремъ“.

[2]) *Слова курсивомъ* прибавлены въ позднѣйшихъ спискахъ лѣтописи. Ср. И. И. Малышевскаго: „Сказ. о посѣщ. рус. страны св. ап. Андреемъ“, стр. 15, пр. 3.

Digitized by Google

имствованъ изъ какого-то недошедшаго къ намъ «Житія» Солунскихъ братьевъ, представлю слѣдующія соображенія:

Извѣстно, что авторы похвальныхъ словъ Кириллу и Меѳодію и составители ихъ житій весьма часто сравниваютъ Первоучителей съ древними патріархами, пророками, судьями и царями израильскими: Авраамомъ, Самсономъ, Гедеономъ, Соломономъ и т. п. [1]). Зная это, можно смѣло предположить, что въ данномъ случаѣ путешествіе св. Кирилла къ горамъ кіевскимъ уподобляется, хотя это прямо и не выражено, съ странствованіемъ праотца Іакова, изображеннымъ въ Библіи и еврейскихъ агадическихъ сказаніяхъ.

Такъ, Пятокнижіе (Бытіе, гл. 28) повѣствуетъ, что, по желанію и благословенію своихъ родителей, Іаковъ отправился въ Месопотамію. Вышедши изъ Беръ-Шевы, онъ пошелъ въ Харанъ и дошелъ до одного мѣста, гдѣ и остался ночевать, потому, что зашло солнце. Здѣсь въ сонномъ видѣніи явился ему Господь, который повторилъ свое обѣтованіе, данное Аврааму и его потомству. Пробудившись отъ сна, Іаковъ сказалъ: «воистину, Господь присутствуетъ на мѣстѣ семъ... Это не иное, что, какъ домъ Божій». Затѣмъ Іаковъ всталъ и взялъ камень... и поставилъ его памятникомъ и нарекъ имя мѣсту тому. «Беть-Элъ» (домъ Божій)».

Это библейское извѣстіе расширено въ агадѣ многими добавочными сказаніями, изъ коихъ укажу здѣсь лишь одно. Толкуя стихъ: «И дошелъ (wa-jiphga) до *одного мѣста* и ночевалъ тамъ, потому, что зашло солнце», — Талмудъ, а за нимъ и халдейскій переводъ Библіи (Таргумъ), основываясь на этимологическомъ смыслѣ глагола „wa-jiphga, значащаго: вонервыхъ, встрѣтилъ, натолкнулся, и, во вторыхъ, умолялъ, молился, объясняютъ, что Іаковъ, прибывъ въ Харанъ, сталъ печалиться и жалѣть, что не остановился попутно „*на мѣстѣ*“, подъ которымъ, по преданію, подразумѣвается гора *Морія*, отождествляемая агадою и

---

[1]) См. „Свв. Кириллъ и Меѳодій“ проф. А. Воронова, стр 183.

Digitized by Google

съ горою „*Хоревъ*“, и съ горою „*Синай*“, гдѣ молились Богу его отецъ и дѣдъ, и уже думалъ было тотчасъ возвратиться туда, но, по устроенію Божію, сотворилось великое чудо: земля сдѣлала прыжокъ, «перескочила», и гора Морія, сдвинувшись съ своего основанія, пошла на встрѣчу праведнику, который натолкнулся на нее—wa-jiphga въ первомъ значеніи. Здѣсь-то патріархъ, помолившись Богу (wa-jiphga во второмъ смыслѣ), заночевалъ, но не потому, что зашло солнце, а наоборотъ, Превѣчный преждевременно погасилъ денное свѣтило, дабы патріархъ оставался для ночлега и имѣлъ возможность бесѣдовать съ Господомъ втайнѣ, подобно тому, какъ хозяинъ тушитъ въ своемъ домѣ огни для того, чтобы доставить своему гостю ночной отдыхъ, а себѣ случай безшумно побесѣдовать съ гостемъ [1]).

Сравнимъ же съ этимъ сказаніемъ нашу лѣтописную повѣсть.

По желанію царя Михаила и по благословенію патріарха Фотія, св. Кириллъ, въ сопровожденіи своего брата, отправился въ подчиненную хозарамъ русскую страну. Изъ устья Днѣпра онъ пошелъ къ горамъ Кіевскимъ, изъ коихъ одна носила названіе *Хоревъ* (Хоревица),—гора Господня, гора Всевышняго. И вотъ, ради угодника, совершается необычное явленіе—«приключай Божій»: Днѣпръ выступилъ изъ своихъ береговъ и вода стала протекать возлѣ самыхъ горъ, вслѣдствіе чего св. Кириллъ какъ-бы натолкнулся на нихъ (wa-jiphga), получивъ возможность непосредственно пристать къ нимъ на своей лодьѣ и заночевать подъ одной изъ нихъ. На другой день, утромъ, святитель проповѣдалъ своимъ ученикамъ, въ числѣ которыхъ, безъ всякаго сомнѣнія, были и новообращенные имъ іудеи и іудео-хозаре, будущее величіе Кіева, какъ средоточія религіозно-церковной жизни русскаго народа («дома Божьяго») и, вмѣстѣ съ тѣмъ, какъ среды или вершины всей русской земли (въ агадѣ, мѣсто, гдѣ ночевалъ Іаковъ, изображается, какъ tabur ha-arez—пупъ или центръ зем-

[1]) Талмудъ Вавил., трактатъ Санхедринъ, л. 98 б.

Digitized by Google

ли) и затѣмъ, поставивъ на горѣ, вмѣсто *каменнаго памятника*, крестъ, помолился Богу, — wa-jiphga во второмъ смыслѣ этого реченія.

Уже одно это разительное сходство лѣтописной повѣсти съ еврейскимъ сказаніемъ обнаруживаетъ, что она относится именно къ проповѣдничеству св. Кирилла въ Кіевской Руси, въ виду того, что и пресловутое «Слово Кирилла Словенца Солунскаго, философа булгарскаго», содержащее въ себѣ въ легендарной формѣ извѣстіе о миссіи философа къ Болгарамъ, составлено также въ духѣ еврейской агады, вѣроятно, новообращеннымъ іудеемъ, какъ это обстоятельно объяснено мною въ другомъ мѣстѣ [1]).

Самый же фактъ посѣщенія Приднѣпровской Руси Солунскими братьями и проповѣднической ихъ дѣятельности въ Кіевѣ положительно подтверждается, между прочимъ, свидѣтельствомъ римско-католическаго «бревaрія», гдѣ въ помѣщенномъ подъ 5-мъ Іюля краткомъ жизнеописаніи славянскихъ первоучителей прямо говорится, что св. Меѳодій, какъ передаютъ нѣкоторые писатели, ходилъ для проповѣди Евангелія въ Московію и основалъ епископскій престолъ въ Кіевѣ» [2]).

На этотъ же фактъ косвенно указывается и въ Паннонскомъ Житіи Константина. Я разумѣю знаменитое извѣстіе этого Житія о томъ, что, будучи въ Корсуни, Константинъ нашелъ Евангеліе и Псалтырь, писанныя русскими письменами, и человѣка, говорящаго русскою рѣчью, бесѣдовалъ съ нимъ, воспринялъ отъ

---

[1]) См. «Труды Кіевской Духов. Академіи» за 1891 годъ, Іюнь. Ср. отзывъ объ этой статьѣ покойнаго проф. Сырку въ его книгѣ: «Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV в., т. I, вып I: „Время и жизнь патріарха Евѳимія Терновскаго“ Спб. 1899 г., стр. 523—524.

[2]) Die V Iuli. In festo Sanctorum Cyrilii et Methodii. (Campoduni, a. 1882, p. 4): Evangelii lumen in Poloniam invexit et, ut nonnuli scriptores tradunt, sede episcopali fundata, in Moscoviam *proprii nominis disgressus, thronam pontificalem Kiowensem constituit.*

Digitized by Google

него силу русской рѣчи и скоро сталъ читать и объяснять русское Евангеліе. По весьма вѣроятной догадкѣ покойнаго проф. И. И. Малышевскаго, [1]) сообщеніе Житія, что Константинъ нашелъ въ Корсуни свящ. книги, писанныя по-русски, должно быть понимаемо такъ, что онъ *нашелъ* потому, что *искалъ* и *распрашивалъ*, желая найти остатки русскаго перевода свящ. писанія и богослуженія, чтобы воспользоваться ими для цѣлей своей миссіи. Является, однако, вопросъ: если извѣстія «Житія» о русскихъ книгахъ, по единственно вѣрному заключенію проф. А. С. Будиловича, нельзя, толковать въ какомъ-либо иномъ смыслѣ, кромѣ прямого, буквальнаго, т. е. если принять, что эти книги были писаны на древнемъ славяно-русскомъ языкѣ, и не на булгарскомъ, либо готскомъ, либо шведскомъ, или датскомъ языкѣ, какъ полагаютъ другіе изслѣдователи, то для чего Константину, предъ тѣмъ, какъ отправиться въ Итиль къ Хазарамъ, могли понадобиться именно русскія книги? Понятно, что для цѣлей его миссіи ему необходимы были книги еврейскія и самарянскія, которыя онъ въ Корсуни, дѣйствительно, разыскалъ и изучилъ, такъ какъ въ преніяхъ съ іудеями и мусульманами онъ и ссылался на эти книги. Но для чего, повторяю, ему нужны были *русскія* книги? Не вправѣ ли мы отсюда заключить, что посольство, явившееся отъ Хазаръ въ Царьградѣ къ Императору Михаилу III съ просьбою о присылкѣ ученаго мужа, который могъ бы переспорить евреевъ и сарацинъ, было отправлено, въ дѣйствительности, отъ Полянъ — Кіянъ, названныхъ въ «Житіи» Хазарами потому, что они управлялись княземъ изъ хазарскаго племени, находившимся въ зависимыхъ, вассальныхъ отношеніяхъ къ верховному хазарскому кагану, и что собственно къ нимъ-то, Полянамъ, и посланъ былъ миссіонеръ («философъ») въ лицѣ Константина, который, въ сопутствіи своего брата, отправился сперва въ хазарскую столицу на Волгѣ, гдѣ состязался съ бывшими при дворѣ главнаго кагана учеными мусульманами и іудеями, а затѣмъ,

[1]) „Свв. Кириллъ и Меѳодій", Кіевъ, 1886 г., стр. 50.

Digitized by Google

«побѣдивъ» своихъ противниковъ и, главное, заручившись указомъ вѣротерпимаго кагана о томъ, чтобы никому изъ подвластныхъ послѣднему племенъ не возбранялся переходъ въ хрістіанство,— возвратился въ Корсунь, откуда потомъ и направился по Днѣпру къ конечной цѣли своего посланничества—въ Кіевъ, чѣмъ и объясняются его старанія предварительно розыскать и изучить книги, писанныя языкомъ, на которомъ говорила масса населенія Руси въ собственномъ и тѣснѣйшемъ значеніи—*Руси Кіевской*.

Наконецъ, намекъ на путешествіе свв. Кирилла и Меѳодія къ Русскую страну скрывается и въ Начальной Лѣтописи, въ словахъ: «А Днѣпръ втечеть въ Понетьское море..., по нему же, [якоже рѣша], училъ св. апостолъ Оньдрѣй, братъ Петровъ».

Это вставочное предложеніе съ преваго взгляда кажется совершенно излишнимъ, ибо выше, въ описаніи пути «изъ Варьягъ въ Греки», уже было сказано разъ, что «въ Понтъ море... втечеть Днѣпръ рѣка», а что касается замѣтки о хожденіи по берегамъ Чернаго моря апостола Андрея, то рѣшительно непонятно, для чего и по какому поводу подчеркивается общеизвѣстное свѣдѣніе, что послѣдній былъ братомъ Петра. Между тѣмъ, если только исходить изъ того, что въ настоящемъ отрывкѣ рѣчь ведется о миссіи славянскихъ Первоучителей къ Приднѣпровскимъ Руссамъ, то становится яснымъ, что повѣствователь, по естественной ассоціаціи мыслей вспомнилъ, что и Андрей, какъ гласитъ преданіе, («якоже рѣша») ходилъ, въ сопровожденіи своего брата Петра, на проповѣдь въ побережья Понта, въ который впадаетъ своимъ устьемъ рѣка Днѣпръ, и что такимъ образомъ существуетъ сходство и преемственная связь между проповѣдническими подвигами братьевъ Солунскихъ и братьевъ Первоапостоловъ.

Въ заключеніе не могу не упомянуть о цѣломъ рядѣ статей проф. В. И. Ламанскаго подъ заглавіемъ: «Славянское Житіе св. Кирилла, какъ религіозно-этическое произведеніе и какъ историческій источникъ», напечатанныхъ въ журналѣ Мин. Народ. Просвѣщенія за 1903—1904 г., но, къ крайнему моему сожалѣнію, ставшихъ мнѣ извѣстными лишь теперь.

Digitized by Google

Достопочтенный авторъ въ обстоятельномъ своемъ изслѣдованіи, отличающемся богатствомъ литературныхъ справокъ и ссылокъ, проводитъ положенія, что сказанное «Житіе», составленное въ концѣ 9-го вѣка, но дошедшее къ намъ въ спискахъ не древнѣе 15—16 вв., есть памятникъ не историческій, а литературный, частію художественный, частію дидактическій, — что памятникъ этотъ въ томъ видѣ, какъ онъ существуетъ въ настоящее время, оказывается измѣненнымъ и дополненнымъ противъ первоначальной его редакціи,—что къ числу вставокъ въ Житіе относятся показанія о занятіяхъ Константина—философа еврейскимъ языкомъ и самаританскою рукописью, о нахожденіи въ Херсонѣ книгъ, писанныхъ русскими письменами, и человѣка, говорящаго русскою рѣчью, и о преніяхъ философа съ іудеями и мусульманами въ Хазаріи,—что разскаъ объ изобрѣтеніи славянской азбуки и о началѣ перевода Евангелія предъ самою поѣздкою Солунскихъ братьевъ въ Моравію, составляетъ тенденціозную моравскую выдумку,—что, въ дѣйствительности, переводъ священныхъ книгъ, сдѣланъ былъ Константиномъ еще въ 855 г. въ Царьградѣ, и что, самое главное,—философъ, вмѣстѣ съ братомъ, вовсе не былъ у собственныхъ Хазаръ, а былъ онъ въ 861 г. въ Руси, т. е. въ недавней Хазаріи, или, по письму Анастасія бібліотекаря къ епископу Гавдерику,—*Газаръ*.

Противъ нѣкоторыхъ изъ этихъ выводовъ я позволю себѣ въ дальнѣйшемъ изложеніи сдѣлать свои посильныя замѣчанія, къ чему мнѣ представиться случай при разсмотрѣніи воспроизведеннаго въ Никоновской лѣтописи разсказа, встрѣчающагося у Константина Багрянороднаго и Зонары и вошедшаго въ составъ такъ называемаго Бандуріева греческаго сказанія о крещеніи Владиміра, а именно разсказа о чудѣ несгоранія Евангелія, брошеннаго въ печь съ разведеннымъ въ ней огнемъ, каковая повѣсть, какъ мною будетъ указано, заимствована, mutatis mutandis, изъ самаританской книги Іисуса Навина.

На этомъ же мѣстѣ я отмѣчаю только, что мысль о томъ, что первое крещеніе Кіевской Руси послѣдовало при непосред-

Digitized by Google

ственномъ участіи слявянскихъ первоучителей и что хазарская миссія послѣднихъ была, въ сущности, русскою миссіею, отстаивается такимъ заслуженнымъ дѣятелемъ науки, какъ В. И. Ламанскій, и что въ пользу этого положенія говоритъ и отрывокъ, извлеченный мною изъ-подъ одной изъ словесныхъ насыпей, которыми столь обильно усѣяна наша Повѣсть временнымъ лѣтъ.

Г. Барацъ.

(Окончаніе слѣдуетъ).

Digitized by Google

Правило увѣщателное пияницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года.

Подъ такимъ заглавіемъ передана была въ церковно-археологическій музей при Кіевской Духовной Академіи покойнымъ М. Г. Щербакомъ рукопись, неизвѣстно откуда къ нему поступившая, въ копіи 1789 года. Она имѣетъ литературную форму церковно-богослужебнаго канона и представляетъ изъ себя сатиру какъ на пьяницъ вообще, такъ въ особенности на пьянство обитателей церковно-приходскихъ сельскихъ школъ [1]), которые составляли главный контингентъ для пополненія института церковныхъ причетниковъ и даже сами принадлежали, въ нѣкоторомъ родѣ, къ числу церковниковъ. Повидимому они состояли изъ школьниковъ южно-русскихъ церковно-приходскихъ школъ того времени. Ихъ имѣлъ въ виду авторъ сатирическихъ статей 1729—1730 гг., подъ заглавіями «Синаксарь выписанъ изъ службы 12 нетлѣнныхъ братіевъ Коропскихъ» и «лѣкарство на болящихъ немощію пьянства или Бахуса новоизобрѣтенное [2]). Въ 1763 году Малороссійскій гетманъ К. Г. Разумовскій обратилъ вниманіе на церковниковъ этого рода и предписалъ при каждой

---

[1]) „Описаніе рукописей церковно-археол. Музея при Кіевской дух. Академіи, Н. И. Петрова, вып. 3, Кіевъ, 1879 г., № 665, стр. 680.

[2]) Тамъ же, вып. 2, Кіевъ, 1877 г., № 422, стр., 389.

Digitized by Google

церкви писать въ свободный реестръ ревизіи не больше трехъ дьячковъ и одного пономаря, а прочихъ церковныхъ причетниковъ, живущихъ своими дворами или по школамъ и шпиталямъ и въ праздности и лѣности шатающихся, писать въ ревизію въ рядъ съ посполитыми [1]). Объ этихъ же церковникахъ писалъ кіевскій митрополитъ Гавріилъ Кременецкій въ своемъ указѣ отъ 16-го сентября 1771 года, «что въ епархіи кіевской школьники разного званія люди съ мѣста на мѣсто бродятъ и по имѣющимся при церквахъ избамъ, такъ называемымъ школамъ, приставая, тунеядствомъ кормятся, и не токмо никакой пользы обществу не приносятъ, но паче разными своими безчиніями вредъ и соблазнъ причиняютъ, а чрезъ таковыхъ своевольныхъ бродягъ на церковнослужителей настоящихъ и постоянныхъ напрасное наносится нарѣканіе. Митрополитъ Гавріилъ строго воспретилъ держать при церквахъ излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ, особенно изъ разночинцевъ, опредѣливъ штатъ церковниковъ по два человѣка на одного священника и не болѣе шести на трехпричтный приходъ [2]).

Но скопленіе излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ все-таки не прекратилось и послѣ 1771 года, какъ мы видимъ изъ «Правила увѣщательнаго піяницамъ» 1779 года. По описанію этого правила, такіе бродячіе церковники преимущественно ютились около такихъ мѣстностей, которыя изобиловали горѣлкою и корчмами. Изъ нихъ упоминаются въ «Правилѣ» мѣстечки Коропъ, Березовъ и Янполь. Такіе церковники обыкновенно жили въ церковныхъ избахъ или школахъ, учили здѣсь дѣтей и пѣли въ церкви и за то, вѣроятно, получали какія-либо крохи отъ церкви и прихожанъ. Но, кромѣ исполненія этихъ оффиціальныхъ обязанностей, они промышляли еще партеснымъ пѣніемъ, ходили группами по базарамъ, по винокурнямъ и шинкамъ, на-

---

[1]) „Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіев. Академіи“, серія 2, т. II, Кіевъ, 1906 г., стр. 38—9.

[2]) Указная книга Кіевской дух. Консисторіи за 1771 годъ, указъ подъ № 69.

Digitized by Google

вязывались на поминовенія и обѣды, а въ Рождественскіе праздники устраивали вертепъ и звѣзду и ходили съ пѣніемъ и музыкой по улицамъ, получая за то отъ доброхотныхъ дателей иногда немного денегъ, а большею частію угощеніе водкою. Отъ этого обычно развивалась у нихъ страсть къ пьянству, которая доводила ихъ до того, что они пропивали въ шинкахъ не только собранныя ими денежныя подаянія, но даже послѣднюю свою одежду. Въ «Правилѣ увѣщательномъ» есть указаніе и на то, что эти спившіеся съ круга церковники затѣвали любовныя шашни съ замужними женщинами.

Вскорѣ послѣдовавшее затѣмъ примѣненіе разборовъ духовенства и къ Малороссіи должно было уничтожить этотъ классъ излишнихъ, праздношатающихся церковниковъ; но нѣкоторыя характерныя черты этого бродячаго церковничества удержались и за штатными церковниками и послужили предметомъ осмѣянія въ нѣкоторыхъ народныхъ малорусскихъ пѣсняхъ и въ произведеніяхъ первыхъ малороссійскихъ свѣтскихъ писателей[1]).

Приводимъ здѣсь нѣсколько отрывковъ изъ «Правила увѣщательнаго піяницамъ», спеціально относящихся къ праздношатающимся церковникамъ.

«Отъ стражы утренныя до нощі въ корчмахъ пребываете, а в церквахъ нѣкогда же.

Достойно и праведно похулити подвиги и труди ваша го-(рѣ)лкопійци. Обтѣкаете бо вселенную, аки орли во блатѣ парящіе, отъ града въ градъ, отъ веси во весь плѣгуще и творяще лядопивство, и гдѣ изобиліе шинковъ и выныцъ жители имѣютъ, тамо аки пропостніе зміи возгнѣздаетесь; а идѣ же по желанію вашему не получите, то тамо и прахъ отъ ногъ своихъ отрясше, дерзаете возглашати апостолское слово: тецѣмъ, да постигнемъ! О елене быстротекущіе на источники трубніе! О онагри в жажду пянства своего неутолиміе! Престанѣте отъ неполезного теченія

---

[1]) См. „Очерки исторіи украинской літературы XIX столѣтія“, Н. И. Петрова, Кіевъ, 1884 г., стр. 34, 80—82 и др.

Digitized by Google

вашего, да не отъ великой жажди преисполнившесь пянствомъ поврежденны погибнете...

Отъ притчей старшого пиворѣза Короповского чтеніе.

Память упивающихся с похвалами (отъ подобныхъ имъ пяницъ) на главахъ ихъ бываетъ таковыми, яко аще кто велми упивается и расточаетъ имѣнія своя паче блуднаго сына, то собесѣдники его ублажаютъ и величаютъ его, глаголюще: дай Боже тебѣ здравые, и Богъ тебе благословитъ, что добрый есы человѣкъ! со всякимъ всяковъ и николи же гордиши, не сребролюбствуеши и не собираеши сокровища на земли! И заразъ про здравые его поютъ и проливаютъ всуе. И когда еще въ карманѣ деньги корчемницы выдятъ, то тогда и закуски ему приносятъ, и люблятъ его, что добре поетъ, сказуя: аби ти здоровъ, а деньги будутъ. А когда уже деньги всѣ истощатся, то тѣ жъ сами корчевници нащетъ уплати ему не вѣрятъ и еще троскъ на его дишуще глаголютъ: пойди себѣ пречъ откуду пришелъ еси! Кто тебе вѣдаетъ, что ты за человѣкъ?! И тако окаянный расточивъ денги съ посрамленіемъ отходитъ оттуду...

Стихъ. Наипаче наполнися душа ваша поношенія гобъзующихъ с вами и уничиженія отъ шинкаровъ.

На всѣ евангелскія заповѣди исполнителіе явистеся, пиворѣзи. Не носите бо двоихъ ризъ, раздранными точію рубыщами наготу свою покрываете; ниже по двое обуваніе имѣете: злата и сребра при поясахъ не носите и не стяжаете. Аще бо от коихъ щедроподателей и получите когда пѣнязей, то и тие вы ускоряете в шинкахъ пропити. О душевреднаго вашего нестяжателства! въ недостаткахъ бо пѣнязей з рубищъ своихъ яко зміеве линяете, и такъ голие яко бубни по запѣчкахъ и при групбкахъ в шинкахъ на соблазнъ приходящимъ скитаетеся. Стрезвѣтеся бо отъ пянства и соберитесь в храмъ Божий на пѣніе, моляще Владику, да спасетъ от пянства души ваша...

Тропаръ гласъ 4-й.

Яко свѣтозарная макуха под лавою возсия память ваша в горѣлкородномъ градѣ Коропѣ, пиворѣзніе! стѣкаетеся бо тамо со всѣмъ сонмищемъ своимъ от конецъ вселенія, аки к надежному

Digitized by Google

пристанищу, приносяще з собою великіе жмути непотребнихъ шпаргаловъ и партесъ, в нихже и самы сили не знаете. О, кто исповѣсть тамо ваша шатанія и дѣйствія, яко же чудеса в земли хамовѣ бываемая! Ми же, удивляющеся неистовству вашему, не стидимся глаголати: радуйтеся голкопійцы, изсушающіе потоки Ифтавскія...

Пѣснь 3. Ирмосъ: Пріидите, пиво піемъ новое.

Господи, не доброе ли сѣмя сѣялъ еси на селѣ твоемъ? Создалъ есы человѣка на земли по образу своему, далъ есы ему духъ жизны и разума, да послужитъ тебѣ в преподобыи, правдѣ и трезвости. Откуда убо искать плевели? откуду сыя приникоша ехидна исчадия неключимая, глаголю-пиворѣзи? Всы убо уклонишася в пянство, неключими быша нѣсть творяй благое, нѣсть до единого. Но изтрезвитеся и обратѣтеся ко Господу, пяницѣ съ Петромъ возивая: Господи, спаси пы, яко в глубинѣ пянства погибаемъ! Приводя иногда Даниилъ пророкъ тайну мерзкаго житія вашего, пиворѣзи, с печалію возопи: выдѣхъ,—рече,—мерзость запустѣнія, стоящую па мѣстѣ святѣ. Подобнѣ и на васъ сыя мерзость запустѣныя, пиворѣзы, выдима бываетъ: егда бо, безпамятно упившеся, дерзаете приходити въ святую церковъ и, вшедши на криласъ, козоподобные разногласія своего на соблазнъ благовѣрнимъ людемъ издаваете звуки. Но горе вамъ, соблазнители! лутше бы вамъ жерновой камень повѣсивъ ня выяхъ вашихъ, погрязнути во глубоснѣ водной, нежели на соблазнъ во всегдашнемъ пянствѣ жизнь свою провождати. Возгласѣте убо со пророкомъ: спаси насъ, Господи, яко внидоша воды въ души наша!...

Слухомъ прослушавше пиворѣзы, гдѣ имутъ быти поминовенія усопшимъ и обѣди, радуетесь душами и трепещете руками, помигающе усамы, и отъ великаго вожделѣнія неприличное возглашаете въ себѣ слово: гробъ отверстъ гортань ихъ. О несмысленнаго вашего вожделѣнія! Тунеядствовать и упиватися жаждете, о пользѣ же душъ и о нужнихъ къ житию вашему никогда же помышляете. Престанѣте убо нечестиваго налога вашего, о истуканы Хананскіе, и истрезвытесь! Поидѣте к трудолюбнимъ

Digitized by Google

мравиямъ, лѣнивыи, и научитеся трудовъ, да не збудется на васъ реченное: посѣщите древо неплодное, вскую бо упражняетъ землю. И нынѣ слухомъ услышите и нехотяще внемлите [одебелѣ бо сивухою серлце ваше, горѣлкопійцы], еже рече Господь: внемлѣте себѣ, да не когда отягчаютъ серца ваша обяденіемъ и пиянствы житейскими, и найдетъ на вы день той, его же вы не вѣсте, снесть день смерти. Вы же не тако обяденіемъ и печалмы житейскими, яко же всегдашнимъ пянствомъ толико себе отягощаете, что и главъ своихъ от земли, на ней же вы аки трупи бездушни валяетеся, возвести не можете. Но горе вамъ, пяницѣ! О, коль бремя тяжкое отяготи на васъ дияволъ!...

И нынѣ.

Выдѣвъ вся красящаясь и свѣтящая в скляницѣ, убѣгай яко отъ змия... Вы же, о пияницѣ, презираете премудрого заповѣди. и гдѣ толко зракомъ или слухомъ постигнути можете продающихъ, купующихъ и пиющихъ выно, тамо со всѣмъ сонмищемъ своимъ собираетеся, глаголюще (неприличное вамъ) от писания: гдѣ будетъ трупъ, тамо соберутся орли. И тамо, не имѣя пѣнязей, пронзаете зракомъ своимъ, аки лютие василиски, свѣтящияся с выномъ стклянпцѣ, желая ихъ, аще бы было возможно, совсѣмъ поглотити. Буде же пиющіи не удостояютъ васъ полною чашею, гордимъ окомъ и неситимъ сердцемъ на ихъ взираете и глаголите: назираетъ грѣшникъ праведнаго и поскрежещетъ нань зубы своими. А не разсуждаете безумніи, яко не вино, но отъ криска ядъ во утробу свою вливаете. Обрящетеся воистину въ погибели своей, пяницѣ!...

Кондакъ гласъ 5.

Радуйтеся, пиворѣзы, и паки реку радуйтеся! Се радости день приспѣваетъ, день — глаголю — праздника Рождественскаго сближается. Восъстанѣте убо от ложей своихъ и воспріимѣте всякъ по своему художеству орудия: содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы! егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ казаны во кровы своя...

Слава.

Digitized by Google

Удивляюся, циворѣзы, великому вашему безумію и имѣю выну порицати ваше всегдашнее пянство. Содрогаю, взырая на состояніе жития вашего; всегда бо в школахъ жителствуете, но никогда умудряетеся, и буи юнихъ отроковъ изучаете книжной мудрости, сами же состарѣвшися въ безумии всякое темное слово и гаданіе от писаний толковать понуждаетеся, но не по разуму... Воистинну уподобыстеся вопіющимъ барабаномъ: и сыи бо войско возбуждаютъ к подвигу и брани, самы же никакова к тому имѣютъ дѣйствыя и сыли. Умудритеся убо и въ покаяніи возопійте: благословенъ есы Господи Боже во вѣки!..

Что скорое теченіе з Коропа до Янполя творите пиворѣзы, не ощущая обремененныхъ торбъ бездѣлними шпаргалами и васъ самихъ дубями наполненыхъ на хребтѣ вашемъ отягощенія? Ѣда ли угасе пламень вашея сладости в коропскихъ вынныцехъ? Еда ли коропскіе корчемники смѣшиваютъ горѣлку с водою? Еда ли в Коропѣ оскудѣша горѣлчаніе источники? Еда ли ищете для воспитанія своего (наподобые Сарептской вдовицы) благотворящихъ вамъ женъ. На всякую прелщаетеся и трудитеся, безумныи! Лутше, молю,—совратѣтеся от неполезнаго вашего теченія в церковъ на утреню и воспойте благословяще Господа во вѣки!..

Сообщ. **Н. Ив. Петровъ.**

Digitized by Google

Додатки до огляду українських лубяних співаників та малюнків.

В «Кіевской Старинѣ» ми звертали увагу шановних читальників журнала на українські лубяні співанники та малюнки в статтях: «Украинскіе лубочные пѣсенники» (1905, іюнь) та «Народныя картинки на темы изъ украинской жизни» (1906, февраль). Оці вироби базарної літератури і штуки заслугують на особливу увагу, бо вони широко росповсюджуваються серед народа, на що вказує швидкість, з якою инші лубяні видання зникають з торгу. Послідня обставина змушує пильно слідити за лубяними книжками та малюнками, як що ми хочемо знати, чім годується духовне жадання народа. Тим-то ми вкажемо тут ті лубяні співанники і малюнки, які нам трапилось знайти за останні часи в базарних книгарнях і яких ми не згадували в попередніх статтях:

Співанники.

1) Баламуты. Украинскій писенникъ. — Бачили тільки одну обвертку від книжки, на якій намальовані хлопці; самої книжки в продажі не знайшлось.

2) Гопакъ. Малороссійскій пѣсенникъ. Составилъ Грыценко. Москва. Тип. И. Д. Сытина. 1904. — В співаннику 95 пісень; є пісні з Шевченка, Котляревського, Грінченка. Мова і правопис дуже покалічені. На обверці малюнок: козаки і дівчата танцюють під бандуру.

Digitized by Google

3) Кобзарь Перебендя. Собраніе малороссійскихъ пѣсенъ грустныхъ, любовныхъ, разгульныхъ, семейныхъ козацкихъ, шуточныхъ и проч. Изданіе книгопродавца А. Д. Сазонова. Москва, 1906 г. — В збірнику 92 пісні. Перша пісня — уривок з «Перебенді» Шевченка, але у змісті перша пісня показана: «Баламути». Мабуть це є переменованій збірник: «Баламути», бо всі співанники беруть своє назвіще від першої пісні. Послідня пісня: «Черноморецъ» перероблена на россійську мову, що вказує на сучасній перехід української пісні в російську народну літературу. Виписуємо усю пісню:

Ужъ я встану ли раненько,
Я умоюся бѣленько,
Я умоюся бѣленько,
Споряжуся чепурненько.
Возьму гребень, возьму дощце,
Сама сяду подъ оконце,
Сама сяду подъ оконце,
Противъ ясного-то солнца,
Противъ ясного-то солнца
Не увижу ль черноморца?
Черноморецъ съ Дона ѣдетъ,
Семерыхъ онъ коней ведетъ.
Какъ восьмому вороному
При сѣдельцѣ-то новому,
При сѣдельцѣ-то новомъ,
Самъ въ кафтанѣ голубомъ.
Вода стала убывати,
Черноморецъ утопати;
Вода въ рѣчкѣ прибываетъ,
Черноморецъ утопаетъ.
Если бъ лодочку, весельце,
Я спасла бы свое сердце!
Если бъ лодочку, подушку,
Я спасла бы свою душку.

Digitized by Google

Такъ скажите, добры люди,
Что со мною теперь будетъ?
Если бъ лодочку, весельце,
Я спасла бы свое сердце!

Малюнок на книжці: лирник грає коло хати; його слухають парубки і дівчата.

4) Збирнычокъ малоруськихъ украинськихъ писень. Закувала та сыва зозуля. Зибравъ И. Овчинниковъ. Кіевъ. Изданіе книгопродавца Т. А. Губанова. 1906. — Ось як! Малоруських та ще й українських! Перша пісня — відома пісня з музикальної інтермедії П. І. Ніщинського, яка у других збірниках чомусь ніколи не міститься. Всього в співаннику 82 № пісень. Малюнок: хлопці і дівчата співають на улиці коло хати.

Окрім того, занотуємо нове видання збірника, який ми розглядали вже а статьї: «Лубочные украинскіе пѣсенники»: Черноморецъ. Сборникъ малороссійскихъ пѣсенъ. Кіевъ. Изданіе книгопродавца Т. А. Губанова. 1905. (На обверці: Молодой черноморецъ).

До літератури українського фольклору в лубяніх виданнях теж належить книжка: «Казки дида Хомы про чудне та хымерне. Кыивъ. Выданне книгопродавця Т. А. Губанова. 1905». Книжка містить в собі шість українських казок і пять приповідок. Малюнок: дід розказує казки дітям.

Далі — малюнки на окремих аркушах.

1) Прощаніе косаря. — Малюнок той же самий, що на обверці книжки: «Молодой черноморецъ». Під малюнком слова: «Онъ; Гарная дивчина, Оксана, якъ бы тебе поцѣловавъ?—Она: Що тебѣ еще хочется, о якій! — Онъ: Не любитъ мепе! (думалъ про себя, повѣся голову, косарь) Гарная дивчина! Чего бы не давъ, що бы угадать, що у ней на сердцѣ, кого воно любить?»

2) Ixавъ козакъ зъ Украины. — На аркуші чотире малюнка: 1) Козак їде, дівчина в житі; 2) козак прощається з дівчиною; 3) дівчина в хаті плаче; 4) дівчина стоїть при місяцю. Козак не українець, а донець з красними випусками.

Digitized by Google

3) Малюнок до пісні: «Ой за гаемъ, гаемъ». Мова пісні дуже попсована наприклад: «Чово винъ моргае, чы на мо волю, гей чи на коровы». На малюнкові — парубок, дівчина та воли. Малюнок аби-який, кумедний.

4) На сѣнокосѣ. — Дівчина спить під деревом, біля річки. Косарь побачив її і стоїть коло неї причарованій. Тексту немае.

5, 6 и 7) Три аркуша з ріжними малюнками; є українські. На одному: 1) Парубок і дівчина в хаті; 2) парубок і дівчина ніччю коло хати; 3) парубок і дівчина обіймаються під деревом. На другому: 1) Дівчата і козаки танцюють під бандуру; той самий малюнок, що на обвертці співанника: «Гопак», 2) козак на коні грає на бандурі; це малюнок Іжакевича надрюкованій колись в «Нивѣ». На цих двох аркушах малюнки за для базарної штуки вельми гарні. На третьому аркуші три українських малюнка: 1) Лірник грає; цей малюнок знаходиться на книжці «Кобзарь Перебендя»; 2) чумаки коло багаття; 3) дівчата і хлопці, один з котрих тапцює гопака. Під малюнками підписи по россійськи, дуже чудні. Наприклад, під малюнком казака на коні з бандурою такі вірші:

Друзья, не все ль одно и то же:
Забыться праздною душой
Въ блестящей залѣ, въ модной ложѣ,
Или въ кибиткѣ кочевой.

Владимір Данилів.

Digitized by Google

М. К. ЧАЛИЙ.

(Посмертна згадка).

6 лютого помер постійний співробітник і член редакції «Кіевской Старины»—Михайло Корнієвич Чалий. Покійний, доживши до глибокої старости — 90 років — був живою памяткою минулих часів, і вся його діяльність належить тим далеким од нас часам: він любив згадувати їх і в своїх мемуарах залишив нам прекрасні історично-побутові малюнки українського життя, починаючи од 20-х років минулого століття. Наш журнал, який продовжує традиції «Кіевской Старины» — цієї історично-культурної літописі рідного краю, почуває на собі обовязок присвятити небіжчикові оці рядки, яко дань щирої поваги до памяти заслуженого українського громадянина і глибокого демократа.

Михайло Корнієвич Чалий родився 1816 року в Новгород-Сіверську, в сімї бідного міщанина. Молоді роки його пройшли в обстанові міщанського побуту маленького города, що мало ріжнилася від сільського життя і мала самі тісні стосунки з природою. Поетичні околиці Новгород-Сіверська, його високі гори, Десна, її роскішні луги змалку привчили хлопця любити природу: «з самих ранніх дитячих літ полюбив я природу щирою, несвідомою любовью; у ній одній знаходив я відраду, забуваючи всі лиха свого істнования. Вона — виховала мене па свойому матірному лоні, зберігши в душі моїй невинність, простість і вражливість, на зло буденности й грубости, що кругом оточали мене».

Digitized by Google

(Воспоминанія, К. Ст., 1889, I, ст. 20). На світогляд і фантазію хлопця мав великий вплив його дід, столітній старець, що вийшов колись з-за Дніпра і добре памятав боротьбу українських селян і гайдамаків правобережної України проти польського панства. Оповідання діда збудили в душі хлопця любов до української старовини і посіяли перші зерна національної свідомости. Вони ж. мабуть, були й первісною причиною неприхильного відношення Чалого до поляків, що часами переходило в отверте ворогування і виявилось на ділі далеко пізніще, коли він служив учителем на правому березі Дніпра. «Моя любов до України, дякуючи цьому столітньому дідові, згадує Чалий у своїх спомипах, вкорінилась в мені з самого ніжного віку. Як в тумані пригадую його поетичні оповідання про старовину довгими зімовими вечорами, при тусклому миготінню каганця. Завдяки цим оповіданням, я почув себе українцем з першим проблиском свідомости». (Воспомин., К. Ст., 1889, I).

Первісну освіту Чалий здобув у приватній школі якоїсь удови-капітанши; ця школа своїм безглуздим виучуванням напамять часословця, псалтиря та граматки, вічними різками за кожну провину—і без усякої провини — нічим не ріжнилась від звичайної дяківської школи тих часів. В 1828 році він вступив до гімназії. Новгород-Сіверська гімназія, зреформована в 1808 році з «главнаго народнаго училища» (заснованого в 1789 році, коли Новгород-Сіверський був іще головним містом сіверського намістництва),—одна з найстарших у цілій Росії середніх шкіл, відзначалась, як на ті часи, досить високим рівнем науки. На чолі її стояв директор Ілля Тимковський, широко освічена людина (доктор гетінгенського університету і професор харьківського) і завзятий классик. Може бути, що почасти під його впливом, в душі Чалого зародились перші проблиски інтересу до літературної роботи і та глибока повага до класичної світової літератури, яка проходить червоною ниткою через усі спомини покійного, що виявляють собою прекрасний документ до історії його душі. У гімназії Чалий вчився разом з Костем Ушинським, відомим пізніще педагогом. В старших класах гімназії Чалий через свої

Digitized by Google

тяжкі матеріяльні обставини змушений був їздити на кандіції до поміщиків новгород-сіверщини. і це дало йому змогу добре обзнайомитись з кріпацькою Україною 30 років і на все життя вкоренити в його серці глибоку ненависть до кріпаччини. «Надивившись на безпутне життя нашого міщанства, я думав, що гірш цього життя немає у світі; але придивившись до звичаїв і обставин життя дворян, я помирився з багатьма недостачами свого рідного болота» (Воспомин, К. Ст., 1889., V—VI, ст. 320). В 1840 році Чалий скінчив гімназію і поїхав шукати дальшої освіти в Київі. Після довгих клопотів йому вдалось вступити казенно-коштним студентом до молодого київського університету, який він і скінчив у 1844 році по словесному відділу, пройшовши весь іскус чисто-солдатського казарменного режіму, що панував тоді в університеті, а ще більше—в інтернаті для казенно-коштних вихованців. З того часу почалась його педагогічна діяльність, яка протяглась рівно тридцять років—переважно на правобережній Україні, і тільки в останні часи на лівому березі. Служив Чалий спочатку в Немирові учителем тамошньої гімназії, потім у Київі, де його в 1858 році зроблено інспектором 2-ої гімназії. 1861 року призначено Чалого на посаду директора білоцерківської гімназії, а в 1869 році директором Ніженського ліцея князя Безбородка і гімназії при ньому. Небіжчик був останнім директором ліцею до його зреформування в історично-філологічний інститут (проти чого він дуже повставав) і в рік реформи (1875) покинув службу.

Таке поверхове curriculum vitae небіжчика до того часу, як він покинув педагогічну діяльність і оселившись у Київі, віддався своїм улюбленим заняттям літературою, переважно — упорядкованню своїх автобіографічних споминів. Результатом тих занять явились дві головні його праці: «Воспоминанія» и біографія Шевченка. Спомини Чалого, що друковались свого часу в «Кіевской Старинѣ» і займають період часу за ціле півстоліття—од 20-х років, належать до одних з найліпших зразків автобіографії і мають високий історичний і художественний інтерес. Історик шкільної освіти на Вкраїні за пятьдесят років (20—70 рр.)

Digitized by Google

матиме в них надзвичайно цінний і інтересний матеріял. Ці спомини малюють нам яскраво побут дореформенної російської школи, перші роки київського університету з його інспектором-полковником і професорами-неуками, оповідають інтересні подробиці з часів польського повстання 1863 року на правобережжу і нарешті обіймають період т. зв. пироговських часів у київській шкільній округі—один з найсвітліщих її моментів. Вони показують нам і глибоко-демократичну вдачу небіжчика, його щиру любов до українського народа, неприхильне відношення до його ворогів—польського панства, що зародилась, певно, ще під впливом оповідань діда Олексія, а виявилась отверто підчас служби Чалого на правобережжу, малюють його чоловіком з тонко розвинутим естетичним чуттям і замилуванням до природи.

М. К. Чалий був, як звуть, стіхійним органічним українцем: про це він говорить і сам в процітованому вище уривкові своїх споминів. Живучи в Київі та в Київщині він був свідком народження українського демократично-національного руху і безперечно гаряче йому спочував. Довга урядова служба та й тяжка житейська школа, яку він пройшов змолоду, виробили в йому ту рису характера, яка звичайно формулується словами: «не виставлятись із своїми переконаннями». Але було б гріхом проти памяти небіжчика сказати, щоб він ховав їх; навпаки, всі, що його знали, свідчать, що Чалий був натурою хоча трохи замкненою, до чого, певно, привчив його службовий режім, але простолінійною, висловлювався отверто і рішучо. Але найліпше свідчить про його переконання і незалежність думок факт прилюдного промовляння над труною Шевченка у Київі, коли її везли з христорождественської церкви до пароходної пристані на Дніпрі. Чалий був тоді інспектором гімназії. Що до його відносин до справи українізації народньої школи досить сказати, що він поділяв погляди на цю справу свого приятеля, відомого українолюбця М. Тулова, помічника попечителя київської шкільної округи. Чалий не належав офіціяльно до старої української громади в Київі. Своєрідний скептіцизм, деякий нахил до ідеї монархізму, певно, утримував небіжчика од активного заманіфестування своїх

Digitized by Google

українських сімпатій. Коли ж він скинув з себе пута службових обовязків, що останніми часами мали більш адміністраційний ніж чисто-педагогічний характер, Чалий отверто виявив своє україно-фільство (цей термін в його первісному, не зшаржованому виді, найбільше підходить, на нашу думку, до небіжчика) в літературній діяльности.

Року 1882 випустив він книгу «Жизнь и произведенія Т. Г. Шевченка», що здобула йому ширшу відомість в українських кругах. Ця книга, яка містила найбільш повний до того часу життєписний матеріял про великого поета і дуже гарну й теплу характеристику його творчости, довго уважалась найліпшою біографією Шевченка. І після того Чалий не переставав зібрати матеріяли до Шевченкової біографії, іноді дещо друкуючи в «Кіевской Старинѣ». Книга його про Шевченка мала своє наукове значіння аж поки не зьявились праці Ол. Кониського.

Того ж року почала виходити «Кіевская Старина» і Чалий зробився її постійним співробітником і гарячим прихильником, заховавши інтерес до неї аж до самих останніх років свого життя. В 1889 році він видрюковав у ній першу частину своїх споминів, а в 1892-95 — другу. В 1900 році видрюковав він у «К. Стар.» свої спомини про 2-ру київську та білоцерковську гімназію. Окрім того зредаговав він кілька статей і споминів про Шевченка та Куліша, переписку одного й другого. В 1897 році надрюковано його статтю «Юные годы П. А. Кулиша». З окремих публікацій пера Чалого належать брошюри «Записки украинца о польскомъ возстаніи 1863 года» (Київ, 1864 року) і «Андрей Ивановичъ Дикій» — біографічний нарис (К. 1870 р.) Друковав небіжчик також цілий ряд статей в «Кіевлянинѣ» перших років, коли той ще не був рептилією, як зараз.

Останні часи свого довгого віку М. К. провів осторонь від громадського життя і вже рідко де зьявлявся «на людях». За два три минулих роки перестав він показуватись і на панахиді по Шевченку, на яку акуратно являвсь протягом усіх років, як тільки вона стала відправлятись публічно. Але свого інтересу до

Digitized by Google

української старовини. а спеціяльно до памяти Шевченка не позбувся він до останніх часів.

Існує фотографічна группа членів редакції «Кіевской Старины» 1894 року: в осередку її сидить кремезний дід з сивими козацькими вусами і з пронизуючим поглядом розумних очей, з під густих навислих бровей. Ціле обличчя і постава всієї фігури виявляє якусь енергічність і, ми сказали б рішучість і твердість, що відповідають характерові цього діда — М. К. Чалого. Типова фігура стародавнього козацького полковника або й гетьмана. — скаже кожний, хто гляне на постать небіжчика, як її сфотографовано на группі 1894 року. Таким же твердим, кремезним козаком був М. К. у своїм довгім житті. В його особі зійшов у могилу один із старших українців-громадян, ідеали яких були сформульовані в часи народолюбства і козакофільства 60 років, і котрі ставили на першому плані справу увільнення українського народу од кріпаччини і шляхетсько-польського панування (на правому березі). Життя далеко відбігло попереду його, поставивши і навіть порішивши цілий ряд нових питань громадського життя; але покійний заховав до кінця демократично-народницькі переконання кращих часів своєї молодости і стояв серед нас, яко старий дуб між нових паростків, жива памятка далеких днів.

Д. Д—ко.

Digitized by Google

Digitized by Google

З українського життя.

Боротьба українських студентів за українські кафедри. Відгомон цієї боротьби в народніх массах. Петиція учнів глухівського учительського інституту в справі українських предметів. Шевченкові роковини по селах. Організація „Української Трудової Громади" в Державній Думі.

Український народ, не тільки як культурно-психологічна одиниця, але як і політична категорія, виростає саме тепер із стадії ембріона. Серед його відбувається елементарний процес національного відродження; обьективні ознаки його, що далі, стають численнішими, а по інтензивності та значінню—важнішими. До якої сторони цього процесу ми не звернемось, в кожній зустрінемо радосні факти то стихійного, то більш свідомого, то, нарешті, активного змагання за увільнення від національної пащини, зустрінемо факти реакції на віковий національний утиск. Тяжкий тернистий шлях доведеться ще пройти українському народові, поки він здобуде всі необхідні для вільного розвитку національного права і гарантії, але сама елементарна потреба такого розвитку з логікою фактів зреалізує скоро чи пізніш його національні змагання і зробе їх живими фактами живого національного життя. І як в кожному національному рухові єдиним шляхом, що забезпечує усіх, є тільки шлях боротьби, то, очевидно, на цей шлях мусів стати і український народ.

Одправним етапом цієї боротьби, як відомо, стало питання про націоналізацію просвіти на Україні. Порушене спочатку ін-

Digitized by Google

телігентними групами українського громадянства: культурно-просвітними товариствами, земствами, городськими думами, учнями вищих та середніх шкіл, воно, що далі починає заінтересовувати ширші гурти вкраїнського громадянства. Тепер можно вже з певністю сказати, що питання про національну школу на Вкраїні стає питанням *народних українських масс*. Про це можуть свідчити хоч би ті численні листи, які засилаються до редакцій «Ради» та «Рідного Краю» з приводу боротьби українських студентів за заведення на Київському університеті чотирьох кафедр з українознавства. В цих листах виявляється щира подяка і гаряче спочуття українським студентам за їхні змагання і бажання як найскоршого здійснення останніх. Листи засилаються від ріжних групп громадянства. Тут зустрінеш і «гурт мешканців» вкраїнського міста, і «гурток» учнів з гімназій, духовних семинарій, учительських інститутів і инших шкіл, як середніх, так і вищих, що «насаждають» російську культуру на Україні. В инших листах «учні вищих» або «середніх шкіл»,—українці з походження, але примушені діставати освіту в Петербурзі, Москві, Дорнаті, Ярославі, Казані, Томську, Новій-Александрії то що,—засилають «товарищам—київським студентам» своє привітання, висловлюючи свій сум, що сами не можуть взяти активної участи в цій боротьбі. Чи мало надходить листів такого ж самого змісту з далекого Сибіру, з Кавказу та з инших російських місцевостів, де через ті чи инші причини, живуть українці, не гублячи звязків з рідною країною і живо інтересуючись проявами її національного життя. Але найбільший інтерес мають, безперечно, ті листи, що засилаються до редакцій згаданих українських часописів від тих групп українського громадянства, яких ще до останнього часу вважали за аморфну та інертну массу з національного боку. Маємо на увазі *селян та робітників*. Що далі, листи ці стають численнішими, виявляючи той глибокий інтерес, який збуджується у наших соціально покривджених массах до питання про рідну просвіту і про ненормальний русіфікаторський стан її на Україні. Звертаючись до змісту цих листів, ми, поруч із звичайним маніфестуванням солідарности і спочуття, що до заснування укра-

Digitized by Google

ніських кафедр на Київському, Одеському та Харківському університеті, знаходимо яскраві вказівки на зріст національної свідомости серед українських селян та робітників і на розуміння ними великої ваги отієї справи, за яку так завзято взялись українські студенти. В багатьох листах селяне заявляють, що вони відчувають потребу національної школи на Україні і ганять русіфікаторську політику уряду; в заведенню українських кафедр убачають початок українізації народної школи, яка, на їх думку, мусить мати національний характер на всіх ступенях освіти, починаючи від нижчої і кінчаючи вищою. В деяких листах ця догана висловлюється досить гостро. Більшість листів кінчається закликом до боротьби і увагою, що вони—селяне абож робітники підтримуватимуть «товаришів» або «братів» студентів в їхніх змаганнях.

Окрему категорію листів становлять ті, що одержуються від робітників українських. Вони більш змістовні і умотивовані. Робітники розглядають справу українських кафедр і націоналізації школи на Україні з свого класового становища. В непормальному стані останньої вони вбачають одну з численних ознак гніту сучасної капіталістичної держави, яка не тільки економично визискує соціально-покривджені класи, але й для культурно-національного розвитку їх кладе ріжні перешкоди. Робітники заявляють, що національний гніт відчувається найбільш тяжко ними, що він шкодить страшенно розвитку вкраїнської продукції і класової свідомости українського пролетаріату, а через це вони з усих сил прилучаються до українських студентів в їхній боротьбі за вільну національно-демократичну школу. Цікаво зазначити, що такі листи засилаються не тільки з міст, мало зачеплених денаціоналізаторськими впливами, але і із міст, де цей вплив пустив, як здавалось, глибокі коріння. Так, напр., робітники залізно-дорожних майстерень з Катеринослава в своєму цікавому листі, признаючи пекучу потребу української школи, протестують проти голословних обвинувачень з боку російських со-

Digitized by Google

ціал-демократів, начеб український пролетаріат зовсім уже обрусів і не розуміє своєї власної мови. Боротьба за право на власну національну школу та культуру є так само необхідною для українського пролетаріату, як і боротьба за поліпшення економичних умов життя робочого класу, і мусить іти поруч з останньою, бо тілько при вільному національному розвитку може бути і розвиток класової свідомости.

Не зупиняючись довше над змістом тих листів, які засилаються до «Ради» та «Рідного Краю» в справі заснування українських кафедр, ми мусимо тут тільки підкреслити їх величезне значіння, як певних документальних данних про розвиток ідеї національної емансипації широких народніх масс українського народа. Ці листи являются справді показчиком того, що український народ в *массах* своїх відроджується до національного життя, що свідомість його зростає, ширшає і виявляє певні тенденції зробити національні емоції реальними фактами життя і права. З другого боку факт глибокої заінтересованости робочих та селянських масс українського народа справою націоналізації народної просвіти на Україні на всіх її ступнях, являється на нашу думку обьективною предпосилкою успішного закінчення боротьби. Очевидно, не дзвінкою фразою була заява промовця від українських студентів на загальній студентській збірці Київського університету (відбулось 15 лютого с. р.) про те, що домагання українських кафедр є не тілько виключно ділом студентським... Його породили нові потреби воскреслої нації. Наше домагання має глибокі коріння в тому соціальному рухові, який великими хвилями залив нашу країну і являється найкращим доказом отієї правди, висловленої Каутським, яка каже, що без соціального не може бути й національного. Демократичне студентство не може не стати на наш бік, бо ми хочемо розвитку для нашого народу, для наших робочих і трудящих масс народніх, інтереси яких завше лежали на серці студентства»... [1]) Народні масси українські щиро

[1]) Див. „Рада“ № 40.

Digitized by Google

відгукнулись на ту боротьбу, яку почало проводити за інтереси національної культури вкраїнське студентство і це додає йому необхідних моральних сил проводити її далі, не знесилюючись і не відступаючи перед ворожими заходами реакційної частини київських професорів університетських. Як відомо, ректор університета проф. Цитович, що спочатку дав негативну відповідь українським студентам на їхні домагання, не захотівши навіть мотивувати своєї відмови, під впливом резолюції загально-студентської збірки, примушений був передати справу про заснування українських кафедр на розгляд історико-філологічного факультету, в чому, звичайно, не можно не бачити певної, хоч поки що й не реальної, побіди українських студентів. Хотілось би, щоб професора згаданого факультету стали на висоті свого призначення наукового і подивились на справу очима справжніх наукових людей, для яких інтереси науки і життя мусять бути сінонімами. Хотілося, щоб київські професори пішли слідком за харьківськими та одеськими, які заняли цілком протилежну позіцію, що до заснования кафедр з українознавства. Як відомо рада професорів Одеського і Харьківського університетів висловилась принціпіально за задоволення домагань українського студентства. Наслідком такої позіції харьківської та одеської професури в даннім питанні було те, що проф. Сумцов оголосив вільний курс історії української літератури в Харьківськім університеті, а приват-доцент Олександер Грушевський—курс історії України в Одеському університеті. По газетним відомостям, перші лекції д. Грушевського вже відбулися при великому числі студентів.

Як стоїть справа з кафедрами з українознавства на вищих курсах Лесгафта в Петербурзі—ще невідомо. По газетним відомостям, що промайнули було в пресі ще в кінці минулого 1906 року, рада професорів курсів Лесгафта мала закликати на українські кафедри деяких українських учених, але чи зроблено в цім напрямку якісь реальні кроки—невідомо.

З инших фактів боротьби за націоналізацію просвіти на Україні, що мали місто за останній місяць, треба зазначити заходи учнів Глухівського учительського інстітуту. Останні викли-

Digitized by Google

кано було спеціальними причинами, а власне: чутками про реформу учительських інститутів, проект якої, при участи учительського персоналу інститутів, має розглядатись при міністерстві народної просвіти. Прочувши про це, учні Глухівського учительського інституту, єдиного на Вкраїні, коли не рахувати такого ж в Феодосії, подали директорові відповідну мотивовану петицію в справі українських предметів в інституті, текст якої, з огляду на його інтерес ми подаємо в цілому: «Ми, вихованці глухівського учительського інституту, українці по національності, довідавшись, що питання про реформу учительських інститутів незабаром буде розглядатися в міністерстві народньої просвіти, вважаєм за необхідне через представника од глухівського інституту упомянутися о своїх місцевих потребах. Вважаючи, що школа повинна бути національною, ми визнаємо, що учитель мусить знати культуру і побут того народу, якому його педагогична діяльність буде присвячена.

А між тим ця, одна із головних підвалин педагогіки, цілком ігнорується, що до української школи. Виклад шкільного курса ведеться в неї на чужій для дитини мові, російській, та і сама російська мова дається дитині дуже тяжко, через те, що до вчення її діти не підготовані попередньою наукою рідної мови.

Ми, бувші вчителі серед українського народу, із власної практики переконалися, що такий порядок не дасть можливости здійснити педагогичні правила: переходити од відомого до невідомого, од більш близького до далекого. Наука в народній школі російської мови і инших предметів шкільного курсу значно полекшується з заведенням української мови як предмета викладу.

Ми, як будучі народні вчителі, не хочемо стати чужими українському народові, а через це і мусимо рахуватися з його місцевими інтересами і потребами, а не просто неможливо без знання його історії і літератури.

На підставі всього вище згаданого ми вважаємо необхідним заведення в глухівському учительському інституті таких предметів: української літератури і історії з викладовою українською

Digitized by Google

мовою, а коли тепер, по технічним причинам, це неможливо, то з російською викладовою мовою.

Ми, нижче підписані вихованці глухівського учительського інституту, твердо віримо, що міністерство народньої просвіти задовольнить наше справедливе бажання мати у себе в інституті означені предмети і заведе їх в курс у реформованному інституті. Р. 1907, 15 лютого. (Далі ідуть 36 підписів [1]).

Чи буде мати якісь бажані наслідки ця петиція в недалекому будучому—невідомо. В інтересах і самої науки і народніх масс українських треба тільки побажати, щоб вона зустріла кращу прихильність та успіх, ніж анальогична заява київських студентів.

Згадавши в своєму огляді українського життя за минулий місяц про такі факти, як активні виступи нашої молоді в обороні прав рідної мови і українізації народньої просвіти на Україні, ми мусимо також зазначити ті широкі розміри, яких починає набувати серед ріжних верств нашого народу святкування памяти Шевченка. Страдальческа муза національного поета, його гаряченатхнене слово поета-борця, його доля—мученика все більше і більше стають рідними і близькими вкраїнським народнім массам. Незабутній памятник поетичної творчости поета «Кобзарь» стає звичайним гостем в найтемніших кутках нашої країни, викликаючи там оті самі почуття горя і муки, потреби в боротьбі і побідної надії, якими жив, мучився і надіявся сам поет. Імя поета стає більш популярним серед вкраїнського народа, а вкупі з цім зростає і глибока пошана до його памяти. Доказом цього може бути хоч би той цікавий факт, що святкування памяти поета стає звичайною річчю не тільки по містах, як було доси, а й по селах. В числах «Ради» та «Рідного Краю», а також російських часописів, що видаються на Україні, повно за останній місяць звісток про влаштування спектаклів та вечірок «Шевченковських». Характерно, що в багатьох випадках *ініціаторами* «панахид» по

[1]) Рада № 52.

Digitized by Google

незабутньому кобзареві і вечірок являються *самі селяне або робітники*. Це може служити за найкращий доказ, що «мужицька» муза поета справді звязана тисячами нерозривних ниток з серцем народа і що той епітет, який літературні критики прикладають до поета—народний—справді відповідає змістові творчости поета. З другого боку зазначений факт може свідчити також про зріст національної свідомости у наших народніх масс, який завше, коли пригадати історичні аналогії, виявляється між иншим і в маніфестуванню з боку цих масс пошани до перших піонерів національного відродження, до перших апостолів національної волі і розвитку,

Переходячи від фактів культурно-просвітного характеру з поля нашого національного життя за минулий місяць до політичних, ми мусимо спинитись на результатах виборів з України до Державної Думи. Як зазначено вже було в минулій книжці «України» [1]) українські політичні партії. як організовані групни, брали, рівняючи, не дуже активну участь в виборах. Наслідки виборів навівали певний сум в свідомих національно кругах вкраїнського громадянства, що до національної свідомости послів з України і їх активних виступів в Думі в справі оборони українських інтересів. Цей сум зростав в міру того, як закінчались вибори і почались сессії Державної Думи. Поруч з організацією народніх послів по політичним платформам, серед них відбувався також процесс організації і по національностям для спільної боротьби і оборони національних інтересів того народа, який їх послав своїми заступниками в парламент. Одні тільки посли українські не виявляли на перших порах ніяких тенденцій до національної парламентської організації. Принаймні в часописях не чутно було ніяких втішних звісток в цій справі. Одначе виявилось, що сум і нессимистичні висновки вкраїнського громадянства були передчасні. Потреба в самостійній парламентський організації давно вже настигала серед послів з України, і для

[1]) Див. стаття Д. Д—ко. „З українського життя".

Digitized by Google

того, щоб надати цій потребі реальні форми, бракувало тільки енергічних організаторів. Вони знайшлись, почасти серед самих же послів, почасти серед петербургських українців. Спільними заходами влаштовано було з ініціативи чотирьох послів: Довгополова (посол від Нижнього-Новгорода), свящ. Гриневича (посол з Поділля), Хвоста та Рубіса (обоє з Чернигівщини) підготовче зібрання, на котрому, як сповіщає спеціяльний кореспондент «Ради» з Петербургу, [1]) малось обміркувати ось які питання: 1) чи варто при Думі видавати газету для трудових українських мас, 2) на якій мові, скільки раз в неділю і по якій програмі (партійній чи безпартійній лівій) видавати її, 3) вибор редакційного комітету і запрошення співробітників для газети з членів першої Думи і з літераторів українських і великоросійських, 4) чи треба партійним і безпартійним українським депутатам для обміркування і оборони в Думі економичних і національних інтересів і для організації мас українського народу еднатись в окрему групу, на зразок торішньої української і цьогорічніх: козацької, мусульманської, польської та инш. Думських груп».

Після довгих і цікавих дебатів, що виникли на зібранні, присутні посли обібрали з-поміж себе спеціяльну комісію, якій доручили виробити доклад про ті принціпи, на яких могліб зьеднатись українські посли в «Українську трудову громаду». В склад цієї комісії увійшли депутати: Н. І. Долгополов (Нижній-Новгородъ), Нечитайло (Київщина), Нумчак, свящ. Гриневич (Поділля), Сайко (Полтавщина), Рубіс і Хвіст (Чернигівщина). Ця комісія виконала доручення і виготовила відповідний доклад—декларацію, прочитану послом Рубісом на зібранню вкраїнських послів 11 марта. Декларація по своєму змістові аналогічна із змістом такоїж декларації загально-російської трудової парламентської фракції і тільки детальніще розроблена в тих точках, де йде річ про спеціяльні інтереси України. Тут декларація вимогає: а) рівноправности української мови в установах громадських

[1]) Див. ч. 58.

Digitized by Google

і державних на Україні, b) національзації школи і c) політичної автономії України, річ про яку українські посли мусять зняти тоді, коли Державна Дума переглядатиме державні закони. Повний текст декларації ще не оголошений в пресі, і через це ми не можемо тут навести його в цілому. Газетні відомости подають тільки звістку, що декларацію цю прийнято було в цілому за вислов поглядів українських послів на загальне політичне становище Росії, на ті засоби, через які можно поліпшити це останнє і—з-окрема—за вислов поглядів, що до становища України. Сподіваючись в слідуючій книжці спинитись довше над фактом організації українських послів в самостійну парламентську фракцію, ми тут обмежимось тільки загальними увагами з приводу цього величезного, з національного боку, політичного акту. Значіння його полягає в тому, що він в великій мірі може допомогти зростові національної свідомости вкраїнського народа. Останній, виходячи саме тепер із стадії політично-національного ембріона, не може уявляти з себе свідомої цілком своїх національних прав політичної одиниці. І для того, щоб ця свідомість прибрала певні і зрозумілі для народніх масс форми, необхідно ще покласти чи мало праці з боку більш свідомих груп українського громадянства. «Українська трудова громада» Державної Думи, як політична організація заступників народніх при найвищій державній інституції, в цій справі може зробити чи не більше, ніж яка инша політично-українська організація. Користуючись в своїй діяльности більш сприяючими умовинами, ніж ті, в яких доводиться працювати українським політичним партіям, вона має і більше надій на бажанні наслідки своєї діяльности. Виступаючи в Державній Думі одностайно, самостійно, принаймні в тих справах, які торкатимуться інтересів України, як нації, вона буде збуджувати національну свідомість вкраїнських масс, маніфестуючи своєрідність національних, культурних, політичних і господарських інтересів України, відмінних в багато де чому від аналогічних інтересів инших націй і инших країн Російської держави. А коли зважити, що сьогочасні політичні умовини не дають можливости українським політичним партіям

Digitized by Google

як слід розвинути свою діяльність, що до національного освідомлення і політичної організації вкраїнських народніх мас, то діяльність в цім напрямку українских послів набуває саме тепер особливої ваги. Та політично-національна платформа, яку прийняла «Українська трудова Громада», через свій ясно визначений соціалістичний напрямок, забезпечує їй певний бажаний успіх і прихильність серед українських народніх масс. І треба тільки побажати, щоб українські посли виявили побільше енергії в тій великий справі, за яку вони взялись. Добрий приклад їхній буде імпульсом для такої ж енергійної праці над політично-національным освідомленням і організацією вкраїнського народу в певну політичну силу і з боку всіх, кому дорогими є інтереси рідної країни, хто хоче їй активно допомогти в її новому національному життю.

С. Петлюра.

Digitized by Google

ПО ЖУРНАЛАХ.

Огляд матеріалів по історії України.

Изъ воспоминаній графа Ѳ. Г. Головкина, и нѣсколько имъ набросанныхъ характеристикъ (стр 669—689). Русская Старина, 1907, № 3.

Останніми часами російська історична література збагатилася значним числом дуже цінних історичних джерел, які приносять де що і нашій історії: в останніх двох книжках „Всемірнаго Вѣстника“ за р. 1906 видрюковано дневник цариці Катерини II (згадується там про Разумовського); недавно вийшов дневник кн. Дашкової: в „Русской Старинѣ“ з першої книжки друкуються дуже цікаві записки гр і Ѳ. Головкина і т. и. Гр. Головкин, стоячи близько до справ державних за царювання Катерини та Павла I, дуже добре знав тогочасні відносини, і державні і особисті. Його характеристики діячів тогочасних дуже влучні і цікаві. В останній книжці „Русской Старины“ подано цікаві подробиці про Разумовських, що ми й подаемо тут. „Разумовські—з роду українці. Один з братів, Разумовський Олексій, що був співаком в придворній капеллі, впав в око цариці Елисаветі Петровні під час. служби церковної. Це порішило долю усієї родини. Він став фоворитом, і згодом дано йому графський титул та призначено його обер-егермейстером. Меньший брат його, Кирило, пас свиней поблизу Батурина; він сам оповідав мені такі подробиці. Свині, яких він пас, були не його, а родича їхнього селянина Будлянського, которий був багатчий од них. Коли Олексій побачив, що доля йому усміхнулася, він згадав про Кирила і послав одного офицера, щоб привезти його з почотом; Кирило, которой був тоді вже дорослий, побачив офіцера і

Digitized by Google

подумав, що це його хочуть взяти в москалі, покинув своїх свиней і виліз на дерево, звідки його пощастило зсадити тільки голодом. Коли він приїхав в столицю, його почистили, одягли гарненько і доручили одному женевцеві,—здається Саладино на призвище,—щоб він його вивчив, як гаразд поводитися, та одшліфував його. В той час, коли цей наставник ходив до церкви, його ученик невинно собі, по-дитячи забавлявся.

Серед подарунків, що прислав Фридрих II руському двору, була препишна табатирка, оздоблена брильянтами; прислано її для брата фаворита. Раз якось в неділю Кирило, оставшися дома сам, достав табатирку з шафи, куди заховав її наставник, і коли цей останній вернувся додому, то дуже був здивований, побачивши, що Кирило повитягав обценьками, тими, що перегортають вугілля в каміні, усі алмази. Можна уявити собі, яка гарна була тоді табатирка! Коли фельдмаршал Разумовський покмічав, що сини його починали високо нестися, він завжди розсказував яку небудь оттаку штуку з часів своєї молодости, поясняючи її тим, що він простого роду. Цікаво було бачити, як люде дорослі, на високих посадах, в одежі з пишним золотим шитвом та обвішані орденами, мусіли спускати очі додолу перед присутніми, перед якими вони звичайно високо держали свій стяг.

Батько їх був великий на зріст, більш 6 футів заввишки, статурний; з обличчя був він не дуже гарний, але обличчя розумне. В його поведінці та в постаті було щось дике, східне, але загалом постать його була дуже своєрідна та маестатична. Дякуючи тому, що виховання його почалося тільки з вісімнадцати літ, воно не могло зопсувати його почуття та властивої йому правдивости характеру; хоча він був дуже неввічливий, але через свій вроджений здоровий розум часто поверщав на раді своїх і розумніщих і з більшою кебетою колег. Він випадково здобув величезне майно, яке й тратив щедрою рукою. З його багацтвом йшли в парі його палац, величезний штат челяді та його гостинність. Через братову протекцію він був обраний отаманом (= гетьманом) українських козаків, але як це званіе дуже нагадувало часи Мазепи і не відповідало принціпам Катерини II, то він зрікся його, як вона того вимагала, за що получив фельдмаршальский жезл і велику пенсію з правом користуватися своєю резіденцією — Батуринським палацом і тими землями, що до палаца належали. Він виїздив часом в ці маетности, коли після довгого про-

Digitized by Google

бування в Петербурзі, йому треба було зробитися бережливішим. Під старість він оселився в Москві, де жив по царські.

Разумовський подорожував по Європі. Коли він приїхав в Париж, Шуазель пояснив Людовикові XV, що йому слід виявити особливу пошану до такого значного чужостранця; король обіцяв зробити це. Тому-то Разумовського запрошено в Версаль, де він мав бути представлений окроме од инших особ, з якими король, як водилося, нічого не говорив. Король, хапаючись на полювання на кабана, забув геть усе, що йому було намовлено і, коли йому назвали фельдмаршала, він пройшов повз нього, не сказавши й словечка, тільки вимовив нічого не значуче: *а*!

— Очевидно, король лічить мене за кабана.—сказав Разумовський герцогові Шуазелю, стурбованому неуважливістю короля. Він хотів був поправити цей промах як найкраще для Разумовського, але фельдмаршал не захотів більш прибути до двору. Париж довго втішався з дотепа Разумовського і того, як він поводився після того випадку"...

А. Лотоцкій. На поворотъ. Русская Старина, 1907, №№ 1 и 2.

Стаття ця почалася дрюком ще в 1905 році. Автор, добрий знавець стану духовенства, зібрав чимало матеріалу, вже опублікованого, а де що й з власних архивних виписок (про українське духовенство) і, все те скомбінувавши, подав в цій статті, яка служить доброю ілюстрацією для морального обличчя українського і великоруського дероформенного духовенства в XVIII столітті. Автор на основі тих матеріалів малює не одну негативну сторону побуту цього стану, його темноти, розбещенности, деморалізації, бруду в приватному житті. Справді, про яку освіченність може бути мова, коли орловський якийсь піп „читать почти не умѣетъ. Святителя Николая почитаетъ Богомъ. О Христѣ Спасителѣ никакого понятія не имѣетъ", а кандідат на попи в м. Мерефу, студент Термовский „не токмо въ чтеніи книжномъ не искусенъ", але коли його запитали: „колико есть во Христѣ лицъ"—одповів: „седьмъ"!... Але за те служителі Божі були искусні в „винному" ділі. Не дурно ж митр. київський Рафаіл так писав в одному з своїх указів: „многіе пресвитеры... богомерзкіе пьянство возлюбили такъ, что всякой годины денно и

Digitized by Google

нощно чванца руками и устами съ великимъ вожделѣніемъ объемлютъ, токмо тое и думаютъ, дабы вино, или простѣе горѣлка отъ устъ не отходила; тое во время священнослуженія и мишлятъ, чтобъ съ просфирою гдѣ пойти, напитися горѣлки. Да единою чаркою не довольствуются, но до помраченія ума изпиваются... тамъ же на томъ мѣсту завалявшися просыпляются".

Сварка та бійка—була звичайною річчю серед осіб духовного стану, і позовів з того приводу бувало без числа. Та це й не диво, коли возьмемо на увагу стан освіти і культурних інтересів тогочасного духовенства. Ось ілюстрація надзвичайнішої домашньої сцени. О. Василій (з с. Попівки в Черниговщині) жалівся, що конотопська попадя Мигалевська вискубла йому бороду. „Когда,—показує свідок, о. Григорій (Мигалевскій)—з о. Василіемъ и другими двома священниками прійшолъ въ домъ Василія Рубана, сѣли себѣ любовне; заразъ попадья своего господина о. Григорія стала отсылать до господи домой, а о. Василій сказалъ о. Григорію: не йди, посѣдмо, и стали между собою цѣловаться; тогда попадья сказала о. Василію и попу своему: когда жили есте за брата, а теперъ за скурвого сына,—за що вы моего попа въ колоду сажали, сякій и такій сынъ? Въ той часъ о. Василій на попадью сказалъ: тю! Заразъ своего господина выпровадила она съ хаты и вернувшись, стала о. Василія безчестити. По довольномъ бечестіи о. Василій не могучи стерпѣть сказалъ: да цить же, бестія! И она, не перестаючи бранити, говорила: тобе не намѣстникомъ быть, але шапки шить и продавать... О. Василій сказалъ; да досить же болшъ мене ругати, бестія. И попадья заразъ кинулася до о. Василія, а о. Василій, не допускаючи ее до себе, взялъ за груди; а она его порвала за бороду и не мало волосовъ вырвада. И заразъ потомъ о. Василій плачливе одійшовъ" — закінчує цю драму єдиний свідок, що не був тоді на підпитку.

Поруч з цим серед духовенства дуже звичайною річчю були доноси, злодійство,—напр.: піп з с. Юсковець (переяславської епархії) Іоанн Максимов не вертав в церкву 20 рублів, що зібрав він в Січі на церковні потреби; инший краде церковні книжки, ризи... Дивлячись на попів, і меньші члени клира, дяки та паламарі, йдуть їх слідом: дяк заставляе в шинку епитрахіль, другий здерае з престолу одежу, а пономарь в Московській, що на курьих ножках, церкві, побачивши коло престола в печерці оливяний ковчег, де зберегалися заготовлені

Digitized by Google

на преждеосвящені літургії два агнці, взяв оден и „употребилъ въ снѣденіе».

«Все це можливо було лишень при одній умові — духовому банкроцтві стану», як справедливо зауважає автор.

На нашій не—своїй землі. Уривок з записок правобічного шляхтича (стр. 25—43). *Літературно-Науковий Вістник, 1907, кн. I.*

Д. І. Франко подає, з своєю передмовою, уривок із споминів Поляка, шляхтича, графа Старженського, відомого в свій час польського повістряря й поета. Це лишень уривок з якогось чи-малого, може нескінченого, але в усякім разі недрюкованого досі мемуару, що належить, як із змісту знати і судячи по почерку та паперу, до 1840 рр., перед р. 1848. В цьому уривкові оповідається про польську шляхту в Подільщині, Волині та в Україні (Київщині). Оповідання це наповняє жахом душу читача... Як би це писав не сам шляхтич, що жив в тій атмосфері і був наочним свідком усього того, що він описує, то мабуть би кожному майнула в голові думка, що автор безперечно помішав Warheit з Dichtung, густо наложив чорних фарб, щоб тим яскравіще виглядала дика панська самоволя, нехтування прав людини і т. и. Але тут ми маємо автентичне джерело. Опис подій вийшов од особи, міцно звязаної з описаними їм людьми і порядками, яка відріжняється від инших „культуртрегерів“ на Вкраіні тільки великою, аж дивною на той час гуманністю.

Та послухаймо, що він оповідає.

„Я бачив просторі села, яких дідич, Б. М. пораженний умовою хоробою, велів усіх собак повбивати та постріляти у мужиків півнів, бо кожний голос збуджував у нього напад скаженини. Горе мужикові, що в його присутності крякнув, кашлянув або висяков носа; його катовано немилосердно мав за Бог-зна який злочин. Не разу нападі своєї химери молодий маняк велів бити селян без ліку, а сам звичайно дрімав, поки одбувалася екзекуція. Підвладні посіпаки не покидали бити, поки пан не прокинеться, і скатованого провинника мусіли виносити з подвірья, бо сам він не міг вже й порушитися“...

„В моїм сусідстві... жив п. І. Н. До таких самих огидних вчинків додайте його безприкладну розпусту. Насилував шістьнадцятилітніх дівчат, і не одне з тих дітей заплатило смертью за те знущання

Digitized by Google

над ними. Виявилося згодом, що та потвора не пожаліла й власних дочок. До того, просяклий венеричною отрутою, він ані одної хати в тій широкій маетності не лишив без тієї памятки. Страшно було бачити ту гарну і свіжу подільську кров отроєну в жерелі життя, тих молодих селянок без носів, з вигнилим піднебінням, що переносили з покоління в покоління зародок страждань і соромного каліцтва.

„Поблизу мого маетку живе дідич, що в тиранстві над селянами не уступить нікому. Ось який вчинок дасть про нього докладне поняття. Пастух не доглядів, як вовки покалічили барана. Знаючи наперед, що йому буде, він утік, поклавши неживого барана під дубом. Другого дня його зловили; привязали до того самого дуба, під яким лежав баран.

— Їж, собако, того барана, якого ти дав надъїсти вовкам,—так обізвався до нього дідич.

Це було в червні, хробаків вже намножилося в баранячім стерві. Привязаний до дуба пастух, не маючи навіть вільних рук, дочекався тієї муки, що хробаки поточивши бараняче стерво, перебралися на вязня і точили його так, як скотяче стерво. В таких муках, в смороді, голоді, спразі жив він цілих три дні, поки не сконав; хробаки виїли йому очі і через дірки добралися до мозку... В дубині в Р. стоїть хрест, поставлений під дубом, де загинув той пастух такою лютою смертью. Той хрест велів поставити богобійний дідич".

Далі автор мемуарів оповідає ще кілька страшних вчинкив польського панства... Один закопав живцем у муравлисько парубка за те, що вкрав вулік меду з пасіки, другий велів вирвати мужикові чотири здорових зуби, один по другому, за зрубані їм в панському лісї чотири берези; третій вигадує дівчатам кару, щоб не втікали од нього через те, що він їх роспродує по одинці: голих, привязаних до стовпа, простоволосих велить люто сікти різками, а потім у найбільшу спеку велить їм робити в полі під голим небом, не сміючи нічим прикрити голови.

Нарешті от ще одна ілюстрація—як бавиться собі молодий Подолянин.

«Дванацята година, спека нестерпима, гості вже поснідали порядно і по горілці та закусках опорожнили чимало чарок волоского вина. Господар веде їх до стайні, в якій завсігди стоїть кільканадцять упряжених і верхових коней. В стайні порядок взірцевий. Коні виблискують як ляльки, а стаєнні люди стоять кождий при своїй кліт-

Digitized by Google

ці, випростуваний як солдат перед командиром. Черкас погладив білою хусткою першого коня до якого наблизився, а побачивши бруд на хустці, буркнув два слова. В тій хвилі приготовані на це катюги хапають стаєнного, що стоїть біля цього коня, і один посіпака вичислює йому 50 батогів; це звичайна міра, менше у Черкаса не бьють, хиба за більше можна поторгуватися. Підчас тої бійки гості прохожаються по стайні і бавляться розмовляючи байдужно про коней, а висічений стаєнний, відібравши удари, бере греблицю і щітку і починає чистити коня.

Але щож це за зойк чути біля причілка стайні з південного боку? Хозяїн з гістьми виходить сам із стайні. Обступили якийсь предмет, що лежить на землі і сміються голосно. До кого ж то вони так придивляються? Оце обвиті дергами і міцно звязані шнурами лежать на землі два слуги з обголеними головами, лицями, обернені до сонця. Отак покладеним горілиць, оповитим немов у пелюшках і зовсім безвладним, помазано лиця прісною патокою, а зваблені розігрітим медом оводи, мухи та мурашки купами лазять по лицях і завдають собі страшенну учту. Різкий біль доводить мучеників до конвульсийних порушень, і отсим рухам їх лиць придивляється хозяїн і його гості і сміються, мало не тріснуть

Один із присутних узяв на кінець палички шматок лайна, помазав ним місце, з якого вже був зіссаний мід, і нарисував вуси; той учинок показався иншим дуже блискучим дотепом і побільшив веселість усіх зібраних. Натішившися доволі цим видом, зібрані вертають до стайні. Там вичищеного вже коня Черкас знов погладив білою хусткою, а бачучи, що бруду вже на ньому не було, велів вичислити ще 50 батогів недавно битому стаєнному, щоб його, як мовив, переконати, що кінь може бути утриманий зовсім чисто. Похваливши той, на їх думку справедливий, присуд хозяїна, гості ввійшли з ним до двора, велівши попереду кождий із них осідлати собі верхівця для проїздки.

Як у стайні, так і по фільварках та гумнах не обійшлося без биття канчуками з наказу дідича і все в присутности гостий, яких ця одноманітність не нудила ні трохи. Приїхавши до двора, застали вже накриті столи і засіли до обіду.

По обіді подано гостям люльки. І всі вийшли на ганок. Перед ганком стояв старий козак, навмисно покликаний до двора, аби хозяїновн і гостям подав новий спосіб пообідної забави. Той козак, на

Digitized by Google

прозвище Іван Вернигора, давній слуга Черкасів, освоєний з батогами як кінь на московській почті, йде об заклад, що за чотири рублі сріб. видержить сто батогів з чиєї будь руки, окрім—як каже з підхлібним усміхом—могутньої правиці ясновельможного презеса Черкаса, свого дідича. Цей заклад збуджує охоту у присутних гостей, беруться за калитки і чотири з них дають кождий по рублю козакові, який за це має відібрати від каждого, як кажуть, по 25 відливаних батогів. Уложивши згоду борці и добровільний винуватець беруться за діло. З яким напруженням, з якою заїлістю знущався над козаком кождий з інтересованих і відбивав даного йому рубля, це можна порівняти лише з нечутливістю і гартом катованого драба, що більше як годину витерпів у тих тортурах.

Ця забава і веселі уваги над нею заняли хозяїнови і гостям час аж до вечері, що була лише повторенням обідної учти, з тою хиба ріжницею. що покликано скакуна, який грав на торбані і пописувався козацьким танцем та співанням сороміцьких українських пісеньок.

Так гарно проведений день треба було закінчити остатнім учинком, характеристичним для цієї підлої зграї. І в самім ділі, коли почало смеркатися і поки гості забралися до спочинку, вислані в село стаєнні козаки привели хозяїнові та гостям де-кілька дівчат, силою вхоплених із селянських хат. Роздягнені до гола з наказу хозяїна і кожда в тім стані вінхнена до спальні одного гостя, служили всю ніч жиром для тої розпутної і на всяку погань вигадливої молодіжи, а тим часом козаки нагаями відганяли матерей тих нещасних, що стояли за плотами і сміли тілько плакати.

Чи описую тут забави обивательських синів на Поділю, чи може сваволю Айрокезів та Гуронів? Ні, Айрокези та Гурони знущаються над ворогом, зловленим у битві, але моїх земляків ніхто не мучить і не грабить. Нам судилося бачити це і терпіти за їх злочини в тім XIX віці, прозваним віком освіти, в країні богатій усіми дарами природи і мало не в тій самій хвилі, коли наші брати добивалися—свободи для всіх верстов людности Польщі.

М. Лемке. Молодость „отца Митрофана“. (стр. 188—236). *Украинская прокламація 1847 года* (стр. 36). *(Былое, 1907, № 1).*

О. Митрофан—це жартівливе призвище Митрофана Даниловича Муравского, одного з визначних російських революціонерів в 1860—

Digitized by Google

1870 рр. Автор в цій статьї подає новий матеріал про перший процесс (в р. 1862) Муравского, і з нього можна бачити, за які невинні, на наш тепер погляд, речі арештовували і засилали мирних людей. В процесі цьому, присвяченому переважно діяльності недільних шкіл в Харькові та в Київі, замішано було і деяких відомих згодом українських діячів, як Єфименко, Левченко. Цікава записка сенатора Жданова, якому доручено було розслідувати справу „Тайного общества открытаго въ Харьковѣ". Зазначивши, що в р. 1855 в Харькові заснувався студентський політичний гурток, який мав на меті—перемінити істнуючий державний лад в Росії, і навіть ніби то «истребить всю августѣйшую его императорскаго величества фамилію», сенатор Жданов пише: «*Средствомъ* къ достиженію цѣли полагали, между прочимъ, *распространеніе либеральныхъ понятій между простымъ народомъ и раскольниками*... Въ виду этой цѣли члены общества признали необходимымъ заняться *приготовленіемъ себя* къ предстоящему назначенію и *другихъ*". Таке обвинувачення тепер викликає лишень усміх у нас, але в ті часи і цього було досить, щоб людей позбавити волі і одправдити в далекий край. До цього ще додаймо, що Жданов сам признається, що «общество, какъ видно, не уяснило себѣ еще мысль о томъ, какимъ путемъ удобнѣе проводить между народомъ пропаганду своихъ преступныхъ идей, а предположеніе объ учрежденіи воскресныхъ школъ опредѣлительно еще не высказалось. Но уже и въ то время ясно было заявлено намѣреніе, подъ видомъ распространенія грамотности, подготовлять простой народъ къ принятію участія въ осуществленіи преступныхъ цѣлей". Далі сенатор пояснює, яким способом брався харьківський студентський гурт «осуществлять преступныя цѣли»: Завадскій написав *замѣтки*, немов би казочку „о происходящихъ для народа неудобствахъ отъ монархическаго правленія", и *поученіе* простому людові, де, між иншим, сказано було такі страшні речі: „народу нужно знать, какіе порядки были у насъ въ старину, что въ нихъ хорошаго, что нужно перемѣнить и какъ бы это сдѣлать". Окрім того, щоб досягти назначеної мети той злочинний гурт людей «признавалъ полезнымъ имѣть въ виду пользоваться"... св. Евангеліемъ, „такъ какъ оно, по духу своему, противорѣчитъ самодержавію»... Розуміється, що коли після студентських розрухів в р. 1858 у Харькові частина членів цього небезпечного для державного ладу товариства переїхала в Київ, то звернуто увагу і на Київ. І от наслідком тієї уваги була друга частина записки сенатора Жданова „Учрежденіе

Digitized by Google

первыхъ воскресныхъ школъ въ Кіевѣ». Тут він доглядів нову конструкцію, або, краще сказати, протяг Харьківської: „воскресні школи“ засновано для того, „чтобы обученіемъ простого народа имѣть въ немъ вліяніе и поддержку для осуществленія задуманныхъ цѣлей“.. «Ближайшая сокровенная цѣль и направленіе учреждающихся въ Кіевѣ воскресныхъ школъ весьма ясно высказывается даже въ темныхъ намекахъ и полувыраженныхъ мысляхъ, заявленныхъ главными дѣятелями въ ихъ письмахъ и прочихъ бумагахъ, бывшихъ въ разсмотрѣніи слѣдственной комиссіи“.

Бекман пише: „настало другое время, открылось болѣе простора для общественной дѣятельности... основался кругъ студентовъ, въ которомъ исчезли всѣ враждебныя начала, раздѣлявшія нашъ университетъ. Среди этого круга родилась мысль объ учрежденіи воскресныхъ школъ!» Тільки й усього...

Другий знову пише Муравскому: «ура! ура! Митрофанъ Даниловичъ! Поздравляю съ открытіемъ воскресныхъ школъ! Душевно радъ, что вы у брега!“ А Левченко, дак той зовсім вже отверто, на думку Жданова, висловлюється: «средствомъ къ распространенію въ массѣ простого народа либеральныхъ идей должны служить воскресныя школи“.

І наслідки цієї записки, яка викрила такий державний злочин, були ось які: П. С. Ефименка заслано в Пермь, Бекмана—в Вологду, Левченка—в Курск, В. Португалова — в Шадринск, Ивкова—в Слободской, Вятск. губ., Завадского—в Каргополь, Оленецк. губ., Муравского—в Бирск, оренбург. губ.

Державний лад за те на якийсь час остався незахитаний...

В цій самій книжці журнала подано ще цікавий документ „Украинская прокламація 1847 года“.

Прокламація ця зьявилася в квітні місяці р. 1847 на паркані коло якогось будинку у Київі і стояло в ній таке:

Къ вѣрнымъ сынамъ Украйны.

Братья! настаетъ великій часъ,—часъ, въ который вамъ представляется случай смыть поношеніе, нанесенное праху отцовъ нашихъ нашей родной Украйнѣ подлою рукою вѣчныхъ враговъ нашихъ.

Digitized by Google

Кто изъ васъ не подниметъ руки на великое дѣло...
За насъ Богъ и добрые люди!
Вѣчно вѣрные сыны Украйны—враги кацаповъ".

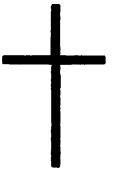

Копію з цієї прокламації генер.-губернатор Бибиков, що був тоді в Петербурзі, подав в „III Отдѣленіе" 13 квітня 1847 року. На „докладі" „III Отдѣленія" Миколай Павлович поклав таку резолюцію:

„Явная работа той же пропаганды изъ Парижа; долго этой работѣ на Украйнѣ мы не вѣрили, теперь ей сомнѣваться нельзя, и слава Богу, что такъ раскрылось; Бибикову дай знать, что пора на мѣсто и надо вездѣ строго смотрѣть. 14 апр. 1847 г."

Очевидно, що цей клаптик паперу, наліплений не знати ким,—може бути патріотом дуже непевного напрямку,—чимало сполошив россійський уряд... Тоді насовувалися грізні події, що вибухнули через рік в сумежній Австро-Угорщині, і урядові, і Николаю Павловичові зокрема, скрізь ввижалася Паризька пропаганда...

С. С. Орлицкій Южно-русская республика. Изъ исторіи освободительнаго движенія. (Историческій Вѣстникъ, 1907, № 3).

Під таким голосним заголовком уміщено матеріал, до якого треба відноситься cum magno grano salis. Автор малює одеські події літом 1905,—так звані «Потьомкинські дні» і настрій громадський перед тим,—малює цікаво, але усе його оповідання перейняте наперед собі поставленою гадкою: скрізь на всій вині «жид», і «что бысть—ничто же безъ жида бысть». Коли б брати в серьоз те, що оповідає автор, очевидець подій того часу і, дивним дивом, немов би то ще й введений найголовнійшими проводирями повстання, — розуміється „жидами",—у деталі конспірації, то в Одесі уже порішено було долю України, і ми зараз тільки випадково живемо „в конституційній самодержавній монархії" (по Готському календарю), а не у вільній країні—Південно руській республиці, яку от-от мав утворити лейтенант Шмидт...

Digitized by Google

— Чого ви дивуетеся?—оповідає авторові голова повстанців — Цукерберг.—Матроси на нашому боці. Офицерів, котрі не пристануть, Шмидт обіцяє повкидати в воду. А коли броненосці будуть наші — весь південь буде наш. Тут складається Південна республіка з Кримом і родючими землями Волині та Поділля. Така республіка має усі шанси на те, щоб існувати і буде признана. Нехай стара насильниця, некультурна Москва, загибає од колотнечі в середині. Про це нам, південним жителям, не великий клопіт. Польща оновиться, і з цією сусідою Південна республіка житеме в добрій злагоді і в спілці. Яка велика і ясна будучина чекає наш південь! К бісу самодержавіє та викохану їм злодійську та дурну бюрократію! У нас буде чудове, ніколи не замерзаюче море і найкращі пшеничні землі, виноградники та шовківництво, першорядні порти та кріпость Севастополь з броненосним флотом. Та цеж багато більш того, що має і зараз якась там Руминія або Сербія. Південна одеська республіка буде—і це не мрія...

— Заждіть,—перебиває його автор: назовіть мені народ, який буде залюдняти вашу Південну республіку, і тоді порішено буде питання: чи хоче він вашої республіки, чи тягне за Москву, як і за Хмельницького.

— Народ!—з призирством здвигнувши плечима одказав мій розмовець.—Ці волопаси-хохли підуть за інтелігенціею.—

— А інтелігенція хто ж? Ви—жиди?

— А хоча б і ми.

— Не поладнаєте ви з хохлами. Не люблять вони жида.

— Поладнаємо. Примусимо їх. У нас капітали, наука, енергія; ми пани в торговлі і політиці. Примусимо, коли добром не захочуть.

І автор, міркуючи над відповідью Цукерберга, немов би й сам багато де в чому з ним згожується: звязок з центром справді не тривкий, Петербург мало зробив для цього краю; як не розсудливий визискувач-господарь, він все брав, а нічого не вертав виснаженому грунтові — народові. «Тепер тут усе в руках еврейства революціонерів!».

— Ваша південна республіка,—каже знову він Цукербергові,—з столицею Одесою буде безперечно царством жидівським?

Цукерберг тільки осміхнувся.

Digitized by Google

— А хоча б і так. Нехай знову буде царство семитів. В Россії його заснувати зручніше, як на пісках Палестинських, або десь в Уганді,—на Чорному морі оновимо Карфаген.

— І повернете в рабів хохлів, як карфагеняне невільниками зробили берберів.

— Ніхто не заважатиме вашим хохлам вибиття як найскоріш із становища несвідомого „стада“ і здобути собі значіння.

Але добрячий автор боронить українські інтереси і не хоче оддати українців в рабство жидам.

— То це, виходить, що доля йому судилася—бути ілотом жида?

— А тепер хохол—ілот урядовця, голодний, пограбований, битий. Може гегемонія розвинутого жида та життя в багатій південній республиці не буде для нього ні шкодливе, ні важке.

Але автор боїться... і щоб совість свою заспокоїти, хоче почути в цій справі голос самого „хохлацького“ народу. До речи, це не так і тяжко зробити: в тому отелі, де спинився автор, був і заступник тієї несчасної нації, що вже долю його порішають, не питаючись його самого,—корридорний Іван.

Та цей заступник України, виявилося, знає більше, ніж автор сподівався почути. Іван навіть чув, що «жидки республіку проголосили».

— А ти розумієш, що таке республіка?

— Чому ні.. Од усяких тягарів народ увільниться: од солдаччини, од податів і од начальства. Живи собі на вольній волі, ори та сій, де хочеш і яку хочеш землю! Бо земля Божа. Або иначе як працюй. Ні поліції, ні судів,—одно слово, ні яких утисків не буде.

— Але ж жиди остануться? А ти казав, що од них хохлам тяжко доводиться.

— Остануться. Нема ж і їм де діватися...

І далі, подумавши, додав, що коли не буде начальства, то й жид посмирнішає, бо можна буде його тоді і провчити: „не криви душею, поважай народ. Громада—великий чоловік і розсудить справедливо“.

„Иванъ ушелъ въ портъ, какъ истый казакъ временъ Хмельницкаго, въ чаяніи пограбить. Духъ запорожцевъ, чего добраго, воскреснетъ, и еврейская интеллигенція, чего добраго, не въ пору раз-

Digitized by Google

возилась съ своей южной республикой",—такий робить висновок з того, що чув, наш автор. Розмова з нащадком запорожців здається його вдовольнила: Іван погодився з ним на тому, що жид мусить своє місце знати та не кривдити людей, але чи погодився він і в инших питаннях, звязаних з істнуванням південною-республікою, про це ми нечуемо. Та це авторові і не цікаво знати: він шукає лишень скрізь собі співчуття...

Digitized by Google

Наукове Товариство імени Шевченка у Львові.

В минулому році Наукове Товариство імени Шевченка у Львові закінчило перші пятнадцать років свого істнування. Пятнадцать років у житті наукової інституції—час дуже замітний, а для Наукового Товариства імени Шевченка це був час надзвичайно інтенсівної роботи, організації культурних сил для спільної наукової праці, час, пережитий серед виїмково тяжких обставин; цілих пятнадцать років, од того часу як Товариство імени Шевченка перетворилось въ наукову інституцію, всі його видання зоставались абсолютно забороненими для Росії, а через те моральні й наукові звязки з російською Україною, яка дала ініціятиву до зреформування товариства в наукове, яка постачала для нього значні грошеві засоби й літературний матеріал, були утруднені до крайньої міри. І коли, не вважаючи на тисячні перепкоди, на урядові заборони, на інертність та мало розвинутий науковий інтерес серед нашого громадянства, Науковому Товариству довелось осягти блискучих результатів—в виді великої сили науково обробленого й виданого матеріялу, в організації періодичного наукового видавництва по ріжним галузям знання, коли воно заняло поважне місце в ряду наукових інституцій славянських народів і стало правдивим огнищем української національної культури, то це в значній мірі, коли не виключно, треба віднести на карб величезної енергії і гарячої любови до рідного краю того гурту людей, який взяв у свої руки долю Товариства

Digitized by Google

і серед самих неспріяючих обставин поставити зумів його на ту висоту, на якій воно стоїть зараз.

На порозі цього періоду часу, який підлягає нашому оглядові, в долі українського слова стався великий переворот, який зняв з нього пута абсолютних заборон і проскрипції, який одкрив, між иншим, дорогу для видань Наукового Товариства до Росії. Цей переворот дав змогу для свобідного обміну української наукової думки на всьому широкому просторі нашої землі і разом із тим одкрив шляхи для ширшого культурного впливу нашої найбільшої наукової інституції на всю Україну російську. З початку 1906 року видання Наукового Товариства почали йти більш-меньш свобідно до Росії, і цей початок вільного розвитку української науки у себе дома, не обмеженої цензурними путами, не-одмежованої ніякими державними кордонами, був привітаний на сторінках І-ої книги «Записок Наукового Товариства імени Шевченка» прекрасними словами проф. М. Грушевського: «Ми чуємо себе при границі обітованої української землі. Довгий і тяжкий, безприветний шлях по пустині добігає кінця. Останніми розпорядженнями що-до преси відкрита нашому журналу дорога в Росію. «Временныя правила» дають можливість заснування українських наукових часописей в Росії. Близький той час, коли ми не будемо одинокі в своїй науковій роботі і не будемо ізольовані в ній... Зближається час, коли по словам поета, котрого іменем прикрашаємо наші публікації,

спочинуть потомлені невільників руки
і коліна відпочинуть кайданами куті.

З вірою в близьке відродження українства, въ близький розвій української науки, з подвоєною енергією вступаємо в новий рік нашого видання, що відкриває перед нами нові, далекі й широкі перспективи наукової роботи. А коли наша радість здивує когось, нехай пригадає собі, що ці слова пише українець з Росії, що пятнадцать літ тому писав вступну статю для першої книжки цієї «абсолютно забороненої в Росії» наукової часописі,

Digitized by Google

що двападцать літ з тяжким трудом редагував цей заборонений і старанно замовчуваний орган, і сам з цілою своєю науковою роботою за цей увесь час був проскрібований в Росії, а взагалі вся та українська наукова діяльність була представлювана як робота «темних сил»... (Записки Наук. Тов. ім. Ш., 1906, т. I, ст. 6).

Ми вважаємо за потрібне, перше ніж дати огляд наукової роботи товариства за минулий рік, пригадати в коротких рисах історію його заснування і життя за останні роки—для того, щоб ясніще представити собі ті умови, в яких доводилось працювати діячам цієї інституції, і те його становище, в якому застав його новий далеко більш світлий період в життю українського слова й письменства.

Думка заснувати постійну інституцію, яка дбала би про розвиток українського письменства, виникла серед українців російських в початку 70 років. Тоді вже ясно зазначилась політика російського уряду, направлена проти українського культурно-національного руху. Починаючи вже з середини 60 років центр українського національного життя почав пересуватись з над берегів Дніпра—до Львова, і чім далі, то все більше виявлялась потреба засновати український «кош» в Галичині для того, щоб спільними силами галицьких і російських українців запалити огнище національної культури, яке б по змозі роспросторювало свій вплив і на Україну російську. В цілком певній формі ця ідея настигла серед гурту українських патріотів Полтави, де були зібрані й гроші для реального здійснення проекту—8.000 рублів. До цього гурту належали: Ол. Кониський, Елис. Милорадович, Д. Пильчиків, М. Жученко та др. У виробленню статуту інституції, яка мала називатись Товариством імени Шевченка, приймав участь, між иншим, і М. Драгоманов. Цей статут був затверженій австрійським урядом у 1873 році, і «Товариство імени Шевченка» почало з цього року формально істнувати. На зібрані гроші було закуплено у Львові друкарню, яко перший крок до реалізації завдань товариства: «вспомогати розвою малоруської словесности». Товариство почало істнувати в формі

Digitized by Google

тісно-замкненої корпорації, в якій, щоб охоронити себе од небажаних елементів, було поставлено дуже високу членську вкладну—100 корон. Першим головою товариства обібрано одного з видатніщих галицьких народовців—К. Сушкевича. Вийшло так, що товариство опинилось виключно в руках галичан народовецького напрямку і не тільки не придбало собі якого-небудь всеукраїнського характера, але й взагалі не проявило жадної активности; в громадськім життю існування його було дуже непомітне, а своє завдання що до сприяння розвиткові українського письменства виконувало воно тим способом, що друковало в своїй друкарні за дешеву ціну видання народовецької партії, зрідка випускаючи власні видання (найцінніще з них—праця проф. Ом. Огоновського «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» та його ж чотирьохтомова «Історія літератури руської). З 1885 року Товариство прийняло на себе видання літературного журнала «Зоря», який з початку 90 років придбав собі всеукраїнський характер і навіть заповнявся сливе виключно творами українців з Росії. Це було найбільшою заслугою «Товариства імени Шевченка» для українського письменства.

Розвиток українського руху з початком 90 років, його деяке оживлення в Росії після гнетючої реакції 80 років примусило знову звернути увагу українських діячів на товариство імени Шевченка. Знов таки за приводом українців з Росії, почала ширитись думка про потребу реформи товариства на основі більшої демократизації його і з наданням йому характера товариства наукового. Пропагатором цієї ідеї в Росії явився Ол. Кониський, а в Галичині Ол. Барвінський. В 1892 році реформа була переведена в життя. Товариство здобуло новий устав і почало зватись «Науковим Товариством імени Шевченка». Членську вкладку знижено до 12 корон. Поділено товариство на секції для більш інтенсівної наукової роботи, і постановлено видавати журнал «Записки Наукового Товариства імени Шевченка».

Перші роки існування товариства після реформи не виправдали цілком надій, які покладались ініціяторами тієї реформи. Хоча спочатку обіцяло участь своїми науковими працями в ви-

Digitized by Google

даннях товариства чімало видатних українських учених, але говорить проф. Грушевський—«обставини поневоленої України показались сильніщими від цих обіцянок: дуже небагато додержало своєї обіцянки й взяло участь в заснованім журналі. Ще меньше було таких, що не скінчили своєї участи в нім з першою статею»... (Записки, 1906, т. I, ст. 5). Дуже скоро прийшлось переконатись, що в тодішніх цензурних і всяких инших обставинах було б чистою ілюзією покладатися на поміч великої «соборної України»; що наукова робота, коли хоче йти, мусить опертися на місцеві сили. Старання в цім напрямі не були даремні. Коли участь України російської зіставалася припадковою й уривковою, то на місці у Львові організувалася громадка людей, не багатих числом, але сильних духом, вірою в будучність свого народа й любовью до нього, що сміло підставила свої плечи під тягар української наукової роботи й двигнула його з незломаним наміром—донести до хвилі розкріпощення України, щоб передати його в руки нових, численних робітників свобідної й обновленої соборної України (ibid.).

На чолі цієї групи українських робітників науки став чоловік, що злучив в собі надзвичайний організаторський талант, глибоку вченість та ерудіцію з гарячою любовю до рідного народу; цей чоловік був українець з Росії, молодий київський учений—Михайло Грушевський. Він вдохнув «душу живу» в товариство, і з того часу, як він став на чолі наукової роботи в ньому, почався «золотий вік» въ житті цієї інституції. В 1895 році М. Грушевського покликано на кафедру української історії у львівскому університеті і тоді ж обібрано його головою Наукового Товариства ім. Шевч. З прибуттям проф. Грушевського до Львова оживились звязки з Україною російською, а що головніще—йому вдалось зосередити біля товариства постійний круг співробітників з місцевих галицьких наукових та літературних сил, а ще трохи згодом витворити цілу школу молодих учених, які занялись розробленням ріжних періодів української історії.

Товариство, як ми згадали, поділилось на секції: історично-філософічну, філологичну й математично-природописно-лікарську.

Digitized by Google

Первісний спільний орган Товариства «Записки» з 1896 року почав виходити 6 разів на рік, спеціялізувавшися на розвідках по українській історії, археології, мові й письменству. Математично-прир.-лік. секція почала видавати й свій окремий «Збірник». Для наук юридичних було перейнято від групи українських правників видання «Часописі правничої й економічної». Філологічна секція а також історично-філософічна теж почали видавати свої «Збірники». Засновані при комісіях секції розпочали, з метою опублікованія матеріялів з українознавства, цілі серії наукових видавництв: «Етнографічний Збірник», «Матеріяли до українсько-руської етнології», «Жерела до історії України-Руси», «Памятка українсько-руської мови й літератури», а в самих останніх часах — «Українсько-руський архів». Товариство перейняло також на себе видання «руської історичної бібліотеки», де містяться оригинальні й перекладні розвідки з нашої історії (досі вийшло 24 тома). З 1898 року Наукове товариство розпочало замість «Зорі» видавати що-місячний журнал по типу европейських Revue «Літературно-Науковий Вістник» (видаваний аж до 1905 року, коли він перейшов до «Видавничої Спілки» у Львові). Щоб ознайомлювати чужі наукові інституції з ходом наукової роботи, Товариство видає свою «Хроніку»—українською й німецькою мовами. Окрім цих регулярних видань, «Наукове Товариство» видало 4 томи російсько-українського словаря М. Уманця, юридичний словарь д-ра В. Левіцькаго, критичне видання творів Котляревського, Ю. Федьковича, Шевченка та др. укр. письменників, а тепер має намір приступити до нового академічного видання творів Шевченка, заснованого на самих найновіших критичних розслідах. За 15 років Наукове Товариство імени Шевченка випустило по-над 150 томів наукових публікацій українською мовою і цим дійсно «створило українську науку в очах і поняттях ученого світа». У роботі й виданнях Товариства за цей час узяли участь такі українські старші й молодші письменники та вчені (окрім тих, що почали свою діятельність саме в Науков. Т-ві): Ів. Верхратський, Хв. Вовк, М. Дикарів, В. Доманицький, П. Житецький, Ол. Кониський, пр. Ол. Колесса, Ів.

Digitized by Google

Ем. Левіцький, Вол. Лесевич, Ол. Лотоцький, проф. Ол. Маркевич, пр. Ів. Пулюй, М. Павлик, Ів. Стешенко, пр. К. Студинський, В. Шухевич та инші. Поруч з 24 річниками «Кіевской Старины», видання Наукового Товариства—неоцінений скарб для науки українознавства, без котрих неможна обійтись нікому, хто хоче серьозно ізучати український народ в його сучасному й минулому.

Ця колосальна видавнича продукція заслугує тим більшого признання, що вона була ведена при надзвичайно малих матеріяльних коштах, які здаються неймовірними для того, хто звик до бюджетів европейських наукових академій, яким наше товариство не може уступити ні інтенсівністю своєї роботи ні навіть кількістю видань. З боку як російської офіціяльної науки, так і польської, видання Товариства весь час старанно замовчувались, хоча їми і користувались ті самі вчені та інституції, що не хотіли признавати ні української мови, ні науки... Розуміється, для того, щоб провадити свою роботу, Наукове Товариство не могло рахувати на самі членські вкладки; як і скрізь в подібних інституціях тут мусили прийти на поміч уряд і громадянство. З 1894 року Наукове Товариство почало одержувати субсідії, з початку від галицького сейму (перша субсідія—500 корон), а потім і від австрійського центрального уряду. Ці субсідії все зростали, і в минулому 1906 році Товариство одержало від сейму 12.000 корон, а від австрійського уряду 8.000. Ці запомоги здадуться зовсім незначними, коли порівняти їх з тим, що одержують инші славянські наукові академії в Австрії, наприклад Краківська академія дістає що року 50.000 корон, а чеська—40.000. Українське громадянство, що ні в Галичині, ні в Росії немає своєї заможної буржуазії ані аристократії, які б підримували своїми коштами національну академію, по змозі запомогало товариству своїми жертвами, з яких найзначніща—40.000 рублів прийшла в 1898 році з Росії.

Наукове Товариство в своїй діяльности не обмежувалось тільки науковими публікаціями (в свій час на сторінках «Кіевской Старины» подавався систематичний огляд його видань), але

Digitized by Google

виконує й инші функції, властиві такого рода інституціям: воно видає запомоги й стіпендії молодим ученим і заслуженим діячам українського письменства, організовує наукові подорожі й експедиції, бере участь в міжнародніх наукових конгресах, подає ініціятиву в організації українських культурних святкуваннях (наприклад, ювилей століття обновленої української літератури в 1898 році), робить заходи для задоволення просвітно-наукових потреб українського народу, вдаючись з відповідними заявами до урядів—австрійського й російського, влаштовує наукові курси й відчити і т. ин. Товариство увіходить в обмін з по-над 300 ученими інституціями й видавництвами в ріжних частинах цівілізованого світу. При Товаристві (з 1899 року Товариство посідає прекрасною камяницею у Львові, де міститься його власна, поширена й поліпшена всіма новіщими засобами техніки друкарня і всі інституції Товариства) істнує бібліотека, яка являється тепер самою повною й багатою книгозбірнею по українознавству на всьому просторі українських земель; въ 1906 році бібліотека збогатилась цінною колекцією книжок по філософії та ин. галузям знання з бібліотеки небіжчика В. Лесевича, одписаної ним Товариству. Зараз бібліотека Наукового Товариства числить в собі біля 11200 наз. у 20.000 томах. Окрім бібліотеки Товариство має невеликий історично-археологичний музей і галерею портретів українських діячів. Товариству належить також на европейський зразок впорядкована українська книгарня—центральний нерв української книгарської справи на всю австрійську Україну.

З цього короткого побіжного перегляду видно всю ріжнородність діятельности Наукового Товариства імени Шевченка, його надзвичайну продуктивність і цінність його видань. Все це зовсім справедливо надає т-ву всеукраїнське значіння і кладе великі заслуги його діячам з проф. М. Грушевським на чолі, цим людям «великої души й серця», що з самопожертвою взялись нести тягар всеукраїнської наукової роботи, поки що переважно силами й засобами маленької бідної Галичини, цього справжнього українського Піємонту в часи лихоліття нашої національности в Росії.

Digitized by Google

Переходячи до спеціяльного перегляду життя й науково-видавничої діяльности Наукового Товариства імени Шевченка за минулий 1906 рік, мусимо зазначити перш за все організацію наукових експедіцій і заснування статистичної комісії. Думка організувати ряд систематичних наукових подорожей для ізучення матеріялів до української історії по архивах виникла в Товаристві ще в 1905 році, але практично була введена в життя переважно в 1906 році. Цілий ряд молодих учених, членів товариства, був командірований до Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Харькова й других місць для ознайомлення з матеріялами по тамошніх архівах й бібліотеках. В цій подорожі взяли участь дд. Ів. Джиджора, В. Герасимчук, та Ів. Кревецький. В результаті їх студій зібрано цілий корпус матеріялів до історії козаччини, який має появитись в формі окремої публіції накладом Товариства. Другим визначним фактом з життя Товариства являється заснування при ньому статистичної комісії, яка має метою служити корективом до офіціяльної статистики в Галичині, що має на увазі польські державно-національні інтереси і з цією метою тенденційно перекручує статистичні відомости. Окрім того комісія має звертати увагу на явища, полишені офіціяльною статистикою, вказати на недокладности, які виникають з невідповідних схем і способів, котрими збірається і групується матеріял. Комісія сподівається, що її робота, при співучасти й запомозі українського громадянства в Галичині, дасть цінні здобутки для ізучення громадського, культурного й національного життя галицької України.

Науково-видавнича діяльність товариства в 1906 році, як звичайно, виявлялась у постійних видавництвах—«Записки Наукового Товариства імени Шевченка», збірниках секцій і комісій, де друковались переважно реферати, читані на засіданнях комісій і ухвалені до друку, а також окремих публікаціях. «Записки» почали виходити у збільшеному форматі. У 6 томах, що вийшли протягом року, уміщено цілий ряд розвідок по історії, язикознавству й історії українського письменства отцих авторів: М. Грушевського, Ол. Грушевського, Ів. Джиджори, М. Зубрицького,

Digitized by Google

Філ. Колесси, Ів. Кревецького, Ів. Крипякевича, З. Кузелі, С. Маслова, В. Перетца, Ів. Созанського, Ів Франка, і В. Щербаковського. Як звичайно, подавався огляд наукових часописей, виданих на Україні й по-за Україною, а також надзвичайно повно поставлений бібліографічний відділ—гордощі журнала.

Історично-філософічна секція видала IX-й том свого збірника, в якому уміщено другу половину I-го тому «Історії України-Руси» проф. М. Грушевського, цієї «величавої основи української історичної науки і невичерпаного джерела національно-політичного і соціяльно-культурного самопізнання й освідомлення, що вводить нас дійсно вперве у сімью европейських народів» [1]). В цьому томі подав автор огляд церковного життя на Україні в XIV—XVI століттях. Та ж сама секція видала I-й том нового видавництва Наук. Тов.—«Українсько-руський Архів». В цьому першому томі уміщено опис рукописів львівського Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Матеріял цей упорядкував Ів. Свяніцький.

Археографічна комісія видала том «Матеріялів до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західньої України» під ред. М. Грушевського. Це—збірник матеріялів до історії внутрішніх відносин Галичини й Поділля до часів панування тут польського права. Цей том—вже 8-й в серії видань археографічної комісії, присвячених історії Галичини, а почасти й Холмщини та Поділля. Та сама комісія видала в 1906 році два томи «Памяток українсько-руської мови й літератури». В першому з цих томів надрюковано під редакцією проф. К. Студинського збірку памятників полемічної літератури кінця XVI і поч. XVII в.: твори В. Гербеста, Жебровського, Стефана Зізанія і М. Смотрицького. На початку надрюковано широку вступну статю пр. Студинського, присвячену детальному історично-літературному розслідові надрюкованих памяток. В другому томі «Памяток»,

[1]) Науковий Збірник в честь проф. М. Грушевського, Л. 1906, ст. VII.

Digitized by Google

зредагованому Іваном Франком, надрюковано збірку апокріфів і легенд з українських рукописів.—Тут уміщено багату колекцію т. зв. есхатологічних оповідань з цінною передмовою і коментаріями.

Етнографічна комісія випустила два тома «Етнографічного Збірника». В одному уміщено під редакцією В. Гнатюка збірку коломийок з галицької України. В цьому томі, разом з попереднім томом, надрюковано 5792 номери пісень окрім варіянтів. В другому (з черги 21-му томі «Етн. Зб.») галицько-руські мелодії, зібрані на фонограф Йосифом Роздольським і зредаговані Ст. Людкевичем—досвідним знавцем української народньої музики. Окрім цих двох томів видано ще VIII-й том «Матеріялів до українсько-руської етнології», що містить в собі матеріял, зібраний д. Мр. Г-им по Київщині: «Дитина в звичаях і віруваннях українського народа». До цього надзвичайно цінного й оригінального матеріялу додано уваги З. Кузелі. На жаль уваги д. Кузелі, яко неспеціяліста по медицині (матеріял торкається в значній мірі питань, що тісно звязані з фізіологією), не мають відповідної наукової вартости.

Математично-природописна секція випустила черговий (X-й) том свого збірника. «Часописі правничої й економічної» вийшов IX-й том, де, між иншим, уміщено широку розвідку д. Правника про виборчу реформу в Австрії.

Філологична секція видала VII-й том свого збірника, куди увійшли розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Це вже третій том фольклорних праць Драгоманова, видаваних у «Збірнику філолог. секції Наук Т-ва». В ньому уміщено цілий ряд статей Драгоманова, друкованих у свій час по часописях російських, галицько-українських, французьких, англійських, італійських та болгарських. Все це зібрано й поперекладувано на українську мову М. Павликом.

З окремих публікацій Товариства, окрім дрібніщих відбиток з ріжних його періодичних видань, треба згадати розвідку Ів. Франка, друковану попереду в «Записках»—«Святий Климент у Корсуні, причинок до історії старохристиянської легенди». Ця

Digitized by Google

праця являється розслідом корсунських легенд про папу Климента та про їх розповсюдження в давній Руси, у звязку з культом Климента в руській церкві. Автор використав тута надзвичайно багатий матеріял старохристиянських легенд. — З чисто-літературних видань Наукового Товариства мусимо зазначити третій том критичного видання творів буковинського «Кобзаря» — Юрія Федьковича. В цьому томі, виданому під редакцією проф. Ол. Колесси, уміщено оригінальні й перекладні (переробки) драматичні твори Федьковича.

Нарешті вважаємо потрібним зазначити одну книгу, яка вийшла хоча й не накладом Наукового Товариства імени Шевченка, але сливе вся складається з творів членів Товариства і стоїть у тісній генетичній залежности од нього. Це — монументальний «Науковий Збірник, присвячений професорові Мих. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині». Цей роскішно виданий том містить статі 24-х авторів з галицької та російської України, кожна з цих статей являється дуже цінним причинком на полі ріжних сторін українознавства, а весь збірник являється достойним вшануванням великих заслуг проф. Грушевського перед рідним краєм, тих заслуг, які так правдиво схарактеризовані в словах вступної статьї редакторів Збірника: «Коли сьогодня справді почалося на українських землях весняне світання й нове життя розбуджує довго давлену надію кращої будучности для народа найнесчаснійшого з несчасних — то історія колись згадає в тім переломовім моменті імя Михайла Грушевського, як того, що вказував українській інтелігенції нові дороги й охороняв її від ідейної блуканини та повторення знаних історичних помилок.» (ст. VII—VIII).

Тяжкі політичні обставини життя нашого народу були причиною того, що коштовні вклади Наукового Товариства імени Шевченка в скарбницю українського духа були доступні тільки для одної невеличкої частини нашої землі, яка змогла дати притулок нашому слову во «время люте» його гоненія й переслідування там, де живе $^{9}/_{10}$ українського народа. Тепер горізонт

Digitized by Google

проясняється. Виявляється можливість перенесення безпосереднього впливу культурно-наукових надбань Товариства (а незабаром, може, й самого місця його перебування) на нашу Україну, одкриваються перспективи вільного наукового обміну і дружньої спільної роботи наукових сил з усіх частин нашого рідного краю. Праця Наукового Товариства імена Шевченка, його видання—на завжді послужать невичерпаним джерелом для кожного дослідника України, а його діячі зостануться для будучих поколінь зразком великої любови до рідного краю, тої любови, яка перемогла тисячі перешкод і трудностей і створила культурно-національне огнище, яким ми нині сміло можемо похвалитись перед ареопагом народів культурного світа. Ці діячі можуть сміливо дивитись у будучність, знаючи, що їх праця не загинула марно і буде з вдячністю оцінена українським громадянством. Віримо, що вони знайдуть достойних наступників для продовження їх великого діла.

Д. Дорошенко.

Digitized by Google

ОПОВІСТКИ.

НА 1907 рік. **РАДА** НА 1907 рік.

Рік видання другий

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМИЧНА і ЛІТЕРАТУРНА

виходить у Київі що-дня, окрім понеділків.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економичного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповидання; фельстони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомірі, Кам'янці-Подільському і по инших місцях Україні та Россії, а також і за кордоном: у Львові. Чернівцях, Відні, Парижі і Берлині.

Особливу увагу звертає „Рада“ на місцеве життя провінції.

Газета буде виходити в побільшенім розмірі.

Працею давнійших і нових визначних письменників, які обіцяли свою участь в новім році, програма газеты пошириться. Зроб-

Digitized by Google

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всеї України й давати перегляд життя ріжних її частин, в Россії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Россії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будутъ присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статям, яки будуть освітлювати ці питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

Умови передплати:

З приставкою і пересылкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.

За кордон: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться **„Словарик чужих та не дуже зрозуміліх слів“** В. Доманицького і **стінний календар** на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: **у Київі, Вел. Підвальна вул. д. 6,** біля Золотих Воріт. **Телефон 1458.**

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИІВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор *М. Павловський.* Видавець *Є. Чикаленко.*

3—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЗДАНІЕ

„Библіотека Декабристовъ“

подъ редакціей Г. Балицкаго.

Въ бібліотеку декабристовъ войдутъ произведенія, мемуары, записки и процессъ декабристовъ, а также болѣе цѣнныя записки о декабристахъ другихъ авторовъ.

Въ каждой книжкѣ будутъ помѣщены портреты декабристовъ, ихъ біографіи и редакціонныя статьи.

Въ первую очередь будетъ помѣщено:

Собраніе сочин. К. Ѳ. Рылѣева, собраніе сочин. П. И. Пестеля, Собраніе Конституцій, сост. декабристами.

Сочин. Николая Тургенева — „Россія и Русскіе“ (ни разу не изданное въ Россіи. Въ отдѣльной продажѣ будетъ стоить не менѣе 5 руб.).

Сочиненія В К. Кюхельбекера, воспоминанія М. А. Фонвизина, отд. томъ—Роль Николая I въ событіи 14-го декабря.

Отд. томъ—Жены декабристовъ, Процессъ Декабристовъ, сочин. А. И. Одоевскаго, записки И. Д. Якушкина и друг.

Библіотека декабристовъ выходитъ ежемѣсячно выпусками отъ 10 до 12 листовъ большого формата.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: за 12 выпусковъ 6 руб. Съ доставкой и пересылкой во всѣ города Россіи 7 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ 1 р. 50 к., съ доставкой 2 р., по выходѣ первой книжки 1 руб., по выходѣ 2-й 1 руб., по выходѣ 3-й 1 руб. и по выходѣ 4-й 1 р. 50 к., съ доставкой 2 руб. Цѣна перваго выпуска въ розничной продажѣ—75 коп.

КНИЖНЫМЪ МАГАЗИНАМЪ ДѢЛАЕТСЯ ОБЫЧНАЯ УСТУПКА.

Подписка принимается въ редакціи отъ 12-ти до 2-хъ часовъ дня. и во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ.

Для ознакомленія съ изданіемъ первый номеръ высылается за 60 коп. (можно почтовыми марками).

Digitized by Google

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція проситъ при разсрочкѣ **своевременно** высылать послѣдующіе взносы.

За каждую перемѣну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: **Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго. Телефонъ 67-27.**

Редакторъ-издатель **Г. Балицкій.**

3—3

= **При каждомъ № „НИВЫ“**, независимо отъ другихъ приложеній, **подписчики получатъ по одной книгѣ**. а новые подписчики, выписывающіе также (за 1 р. 50 к., съ перес. за 2 р.) *первыя 10 книгъ соч. К. М. Станюковича за 1906 г.*, получатъ ихъ при одномъ изъ первыхъ №№ „Нивы“ 1907 г. =

ОТКРЫТА ПОДПИСКА.

на 1907 годъ.

(38-й годъ изданія)

на еженедѣльный иллюстрированный

ЖУРНАЛЪ

со многими приложеніями

НИВА.

Гг. подписчики „НИВЫ“ получатъ въ теченіе 1907 года:

52 **№№** художественно-литературнаго журнала „НИВА“, заключающаго въ себѣ **романы, повѣсти и разсказы, гравюры, рисунки и иллюстраціи** современныхъ событій.

40 **КНИГЪ „Сборника Нивы“**, отпечатанныхъ четкимъ шрифтомъ на хорошо глазированной бумагѣ и содержащихъ:

ПОЛНОЕ СОБРАНІЕ СОЧИНЕНІЙ ВЪ

10 КНИГАХЪ гр. АЛЕКСѢЯ ТОЛСТОГО

(Стихотворенія: пѣсни, поэмы, былины, баллады. – Драматическая трилогія: Смерть Іоанна Грознаго. Царь Ѳеодоръ Іоанновичъ. Царь

Digitized by Google

Борисъ.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—**значительно дополненное произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изданными за границею.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **С. А. ВЕНГЕРОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки, **8 р. 50 к.**).

ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ

ОСТАЛЬНЫЯ **30** КНИГЪ **К. М. СТАНЮКОВИЧА**

(„Морскіе разсказы"; романы: „Омутъ", „Откровенные", „Наши нравы", „Жрецы" и др.; „Картинки общественной жизни", „Письма знатнаго иностранца"; много повѣстей, разсказовъ и пр.),—**значительно дополненнаго произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.**

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **П. В. ВЫКОВА.**

(Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой, **21 руб.**).

12 книгъ **„ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ"**, содержащихъ романы повѣсти, разсказы, популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ иллюстраціями и отдѣлы библіографіи, смѣси, шахматовъ, и шашекъ задачъ и разныхъ игръ.

12 №№ „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ", выходящихъ ежемѣсячно. До 200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразные вопросы подписчиковъ.

12 листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, вышильныхъ работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ натуральную величину.

1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ" на **1907** годъ, отпечатанный красками.

Подписная цѣна „НИВЫ" со всѣми приложеніями на годъ.

въ С.-Петербургѣ) безъ доставки . .	**6 р. 50 к.**	**Съ пересылкою во всѣ мѣста Россіи . . . . .** **8 р.**
) съ доставкой . .	**7 р. 50 к.**	
Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ Н. Печковской— **7 р. 25 к.**; 2) въ Одессѣ, въ книж. маг. „Образованіе" — **7 р. 50 к.**		За границу—**12 р.**

Допускается разсрочка платежа въ **2, 3** и **4** срока.

Digitized by Google

= Новые подписчики, желающіе получить, кромѣ „Нивы“ 1907 г. со всѣми ея приложеніями, еще **первыя 10 книгъ К. М. Станюковича за 1906 г.**, доплачиваютъ единовременно при подпискѣ, безъ доставки въ С.-Петербургѣ—**1** руб. **50** коп., безъ доставки въ Москвѣ и Одессѣ—**1** руб. **75** коп; съ дост. въ СПБ. и съ пересылкой иногороднымъ и за границу—**2** руб. =

Иллюстрированное объявленіе о подпискѣ высылается **безплатно.**

Адресъ: С.-Петербургъ, въ Контору журнала „НИВА“, улица Гоголя, № 22.

3—3

Въ серединѣ декабря начала выходить въ Москвѣ большая ежедневная политическая, общественная и литературная газета.

„НОВЬ“

При ближайшемъ участіи:

проф. В. И. Вернадскаго, кн. Павла Д. Долгорукова, Н. М. Жданова, пр.-д. Ф. Ф. Кокошкина, пр.-д. С. А. Котляревскаго, проф. С. А. Муромцева, проф. П. И. Новгородцева, И. И. Попова и проф. Г. Ф. Шершеневича.

Въ составъ сотрудниковъ газеты вошли:

проф. А. С. Алексѣевъ, Ф. К. Арнольдъ, Н. Н. Баженовъ, Д. Д. Бекарюковъ, О. Е. Бужанскій, проф. С. Н. Булгаковъ, А. Вергежскій, А. Э. Вормсъ, Л. И. Гальберштадтъ, В. А. Ганейзеръ, М. И. Ганфманъ, П. М. Головачевъ, М. І. Гольдштейнъ, Н. А. Гредескулъ, пр.-д. Н. В. Давыдовъ, кн. Петръ Д. Долгоруковъ, Д. Н. Егоровъ, А. А. Зубрилинъ, А. С. Изгоевъ, проф. Н. А. Каблуковъ, А. А. Кауфманъ, проф. А. А. Кизеветтеръ, Б. А. Кистяковскій, И. А. Кистяковскій, проф. В. О. Ключевскій, А. А. Корниловъ, А. М. Колюбакинъ, проф. А. Е. Крымскій, А. Р. Ледницкій, Я. И. Лисицынъ, кн. Г. Е. Львовъ, Ф. Н. Ляпды, М. Л. Мандельштамъ, В. А. Маклаковъ, Ф. В. Миллеръ, В. Д. Набоковъ, Нандъ, Л. Ф. Пантелѣевъ, проф. Л. І. Петражицкій, И. И. Петрункевичъ, проф. Д. М. Петрушевскій,

Digitized by Google

Д. Д. Плетневъ, Т. И. Полнеръ, К. М. Пономаревъ, Г. Н. Потанинъ, В. В. Пржевальскій, А. Ф. Рубинчикъ, А. В. Смирновъ, А. А. Стаховичъ, П. Б. Струве, Н. В. Тесленко, А. А. Тимофеевъ, проф. А. Ф. Фортунатовъ, пр.-д. М. И. Фридманъ, проф. М. И. Чубинскій, пр.-д. А. А. Чупровъ, кн. Д. И. Шаховской, Т. Л. Щепкина-Куперникъ, М. П. Щепкинъ, Н. Н. Щепкинъ, А. С. Ященко и др.

Редакція помѣщается на Большой Никитской, въ домѣ Пѣнкиной.

Подписная цѣна:

Въ Москвѣ съ доставкой на годъ—10 р., на 6 мѣс.—5 р. 50 к., на 3 мѣс.—3 р., на 1 мѣс.—1 р. Въ Города съ пересылкой на годъ—11 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 50 к., на 1 мѣс.—1 р. 20 к. За границу на годъ—18 р., на 6 мѣс.—9 р., на 3 мѣс.—4 р. 80 к., на 1 мѣс.—1 р. 90 к.

Для воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, сельскихъ священниковъ, учителей и учительницъ городскихъ и сельскихъ школъ—20% скидки. Допускается разсрочка. Цѣна объявленій за строку петита впереди текста—50 к., позади текста—25 к.

Подписка принимается въ конторѣ газеты: Кузнецкій мостъ, д. Юнкеръ, у Н. Н. Печковской и въ книжныхъ магазинахъ.

Издатель *Н. Г. Смирновъ.* Редакторъ *Л. М. Родіоновъ.*

3—3

Продолжается подписка на 1907 годъ

на большую политическую, литературную и экономическую газету

ТОВАРИЩЪ

Основана проф. **Л. В. Ходскимъ.**

Адресъ главной конторы: С.-Петербургъ, Невскій, 19.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкою и пересылкою: на годъ—12 р., на полгода—6 р., на 3 мѣс.—3 р., на 2 м.—2 р., на 1 мѣс. 1 р. 20 к. Сроки считаются съ 1-го числа любого мѣсяца.

Digitized by Google

Живущіе за границею благоволятъ подписываться черезъ мѣстныя (заграничныя) почтовыя учрежденія, что дешевле и удобнѣе. Иначе прибавляется по рублю въ мѣс.

У газетчиковъ отдѣльные номера 5 к. какъ въ Петербургѣ, такъ и въ провинціи.

Для крестьянъ, рабочихъ, сельскихъ учителей, фельдшер., сельскаго духовенства, приказчиковъ, какъ и для учащихся въ высш. учеб. завед., подписная цѣна на полгода 4 р. 25 к., на 4 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 85 к. Эта льготная подписка направляется непосредственно въ главную контору (С.-Петербургъ. Невскій, 19); принимается также черезъ земскія учрежденія, но не отъ коммерческихъ посредниковъ. Комиссіонныхъ скидокъ по ней не дѣлается.

Всѣмъ годовымъ, полугодовымъ и трехмѣсячнымъ подписч. будетъ разосланъ „ДУМСКІЙ СБОРНИКЪ“, серіями по 5—6 лист., всего около 25 печатныхъ листовъ. Въ него войдетъ систематическій обзоръ дѣятельности Государственной думы перваго созыва. Но оффиціальнымъ стенографическимъ отчетамъ и др. матеріаламъ; болѣе выдающіяся рѣчи полностью.

Съ января при «ТОВАРИЩѢ» всѣмъ подписчикамъ разсылается.

Иллюстрированный Еженедѣльникъ.

До возстановленія «Н. Ж». «ТОВАРИЩЪ» разсылается также подписчикамъ «НАШЕЙ ЖИЗНИ».

3—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ НА

„Голосъ Волыни“

газету политическую, литературную и общественной жизни

«Голосъ Волыни» выходитъ ежедневно

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой: На 12 м.—7 р., на 6 м.—4 р., на 3 м.—2 р. 30 к., на 1 м.—85 к.

Для *годовыхъ* подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1 марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 руб.

Подписка принимается въ конторѣ „Голосъ Волыни“, въ г. Житомірѣ (уг. Михайловской и Б.-Бердичевской, д. О-ва Взаимн. Кред.).

Издатель **Е. Щербицкій.**

3—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИСТОРИЧЕСКІЙ

журналъ

„РУССКАЯ СТАРИНА"

на **1907** годъ

Тридцать восьмой годъ изданія.

Если исторія народа описывается на основаніи государственныхъ документовъ, хранящихся въ пыли архивовъ, то это далеко не есть еще исторія народа и его жизни. Архивныя свѣдѣнія, на сколько они доступны для частнаго человѣка, конечно, имѣютъ свою цѣну. Но эти свѣдѣнія рисуютъ только одну сторону,—оффиціальную,—поясняютъ, такъ сказать, внѣшнюю, показную жизнь народа въ извѣстную эпоху. И если бы пришлось ограничиваться только этою стороною, то мы были бы очень далеки отъ задачи полнаго историческаго описанія народной жизни во всѣхъ ея проявленіяхъ въ разное время.

Вотъ почему дополненіемъ къ исторіи и служатъ бытовыя описанія внутренней жизни народа, а матеріалъ для этого заключается въ историческихъ воспоминаніяхъ, историческихъ изслѣдованіяхъ, мемуарахъ и запискахъ частныхъ лицъ, въ дневникахъ, въ описаніяхъ бытовой жизни въ разныя эпохи. Нерѣдко дневникъ простаго обывателя своими правдивыми разсказами лучше всякаго оффиціальнаго документа нарисуетъ бытовой характеръ русской старины и въ яркомъ свѣтѣ изобразитъ умственный и нравственный строй народа въ извѣстную эпоху.

Поэтому журналъ „РУССКАЯ СТАРИНА", имѣя цѣлью знакомить читателей съ историческимъ прошлымъ Россіи, будетъ по-прежнему помѣщать на своихъ страницахъ: 1) историческія изслѣдованія: 2) записки, воспоминанія и дневники разныхъ лицъ; 3) очерки и разсказы; 4) жизнеописанія людей государственныхъ, ученыхъ, военныхъ, писателей духовныхъ и свѣтскихъ, артистовъ и художниковъ; 5) статьи по исторіи русской литературы и искусствъ; 6) историческіе разсказы и преданія; 7) документы, рисующіе бытъ русскаго общества прошлыхъ временъ; 8) мемуары и разсказы иностранные, насколько они касаются Россіи и ея исторіи и вообще западной исторической

Digitized by Google

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по **30** к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

3—3

Политическая Энциклопедія.

Подъ редакціей Л. З. Слонимскаго.

Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.
(въ трехъ полукожанныхъ перепл. ц. 12 р.).

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступленія взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

Цѣна внѣ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейнгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревскаго; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

Digitized by Google

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. Ѳ. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ, бар. Б. Нольде и П. Калинкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милюкова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижуева; Бундъ, І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверского; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ II, Г. Гроссмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе. А. Л—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратить его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

3—3

Digitized by Google

1907 р.к.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА

на

РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економична, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3. Що діється в цілій Россії. Звістки з столиць. 4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилося. 5. Звістки й листи з ріжних городів і сел (про земства, товариства—про все, що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сельське хозяйство, промисли і т. д.) 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.) 9. Бібліографія. Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хозяйські та инші. 10. Оповістки усякі.

Хто підпишьться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: I. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1] КОВЗАРЬ, 2] ГАЙДАМАКИ. II. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **80** коп, на 3 місяці—**1** карб., на місяць **35** к. з пересил, окремі числа по **8** к. За кордон на рік **4** кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карб.—4 карб. для окремих передплатників; 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам; Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 к.

Digitized by Google

Книгарням комісіонних за передплату на рік 5%, За продаж окремих №№—25%.

Листи і гроші засилати треба на адресу: **Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „Рідний Край“.**

Просимо усіх прихильників і читачів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сельських і волосних сходів, селянських спілок і инші новини.

Редактор-видавець **М. Дмитрієв.**

3—3

Приймається передплата на 1907 рік

на селянський тижневик

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайте, діти!“

Як до цеї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“ буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік **3** карбованці, на пів року **1** карб. **50** коп., на—3 місяці **80** коп., на місяць **30** коп., окреме число **7** коп.

Передплатники „Світової Зірниці“ в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а опріч цього, ті що випишуть „Світову Зірницю“ на цілий рік, одержать безплатно *„Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“* — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції *г. Могилів-Под., Київська ул.*

Редактор-видавець *І. Волошиновській.*

2—3

Digitized by Google

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедѣльный критико-библіографическій журналъ

„КНИГА"

подъ редакціей **Мих. К. Лемке**,

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ"

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Бердяевъ, П. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусянинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейдемиллеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, Ѳ. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. И. Іорданскій, Н. И. Карѣевъ, А. А. Каумфанъ, Л. Н. Клейнбортъ, Н. П. Коломійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В Д. Кузьминъ-Караваевъ, І. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, И. Н. Леонтьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Ляцкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Маркопъ, П. П. Масловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Налимовъ, П. И. Новгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семенюта, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. Ѳ. Тотоміанцъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чарнолусскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга" ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библіотекамъ, учебныхъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библіографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по соціальнымъ наукамъ, вопросамъ обще-

Digitized by Google

ственной жизни и народнаго образованія, философіи, психологіи, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература соціалистическихъ партій будетъ рецензироваться соотвѣтствующими соціалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будетъ написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будетъ данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищущихъ систематическаго самообразованія, редакція „Книги“ обратитъ особенное вниманіе на отдѣлъ отвѣтовъ на вопросы по организаціи самообразованія, чтенія вообще, а также книжнаго дѣла. Кромѣ того въ журналѣ будетъ помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будутъ регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ ежедневно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга“—книжный складъ „ЗЕМЛЯ“ СПБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

2—3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ—внѣпартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія—издается подъ редакціей В. Л. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.

Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія.

Историческая библіографія.

Digitized by Google

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристъ М. С. Лунинъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; И. П. Бѣлокон-скій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія"; В. А. Вейнштокъ—Акатуевскій рудникъ; М. О. Гершензонъ — Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Думма 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ-Писаревъ—Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Іордан-скій—Миссія П. С. Ванновскаго; Кафіеро—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ"; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Блюммера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ.—Изъ воспоминаній; В. С. Панкратовъ. Арестъ и процессъ. Э. К. Пекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. Н. Переверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампфа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристъ въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелѣевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З. Ралли—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году: Е. П. Семеновъ. Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; И. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе"; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николай Тургеневъ;- Герценъ и газета Прудона; Н. А. Танъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли" М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ съѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ". П. Е. Щеголевъ—Агитаціонная литература декабристовъ;—Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Ястржембскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ" (полностью); Докладъ (оффиціальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверского земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюрмера); Къ исторіи русской „конституціи" (оффиціальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Digitized by Google

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются—на отдѣльныхъ листахъ и въ текстѣ—портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, имѣющіе отношеніе къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.)—8 руб.; на $^1/_2$ года (съ 1 янв. по 1 іюля)—4 руб; на $^1/_4$ года (съ 1 янв. по 1 апр.)—2 руб. Перемѣна адреса—30 коп. (При перемѣнѣ адреса контора проситъ подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдѣльной книжки въ книжныхъ магазинахъ—1 руб., для покупающихъ въ конторѣ—85 коп., для выписывающихъ изъ конторы—1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжнымъ магазинамъ на отдѣльныя книжки—30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала—ежедневно, кромѣ праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня)—С.-Петербургъ, Лиговская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами—по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { **В. Я. Богучарскій.** / **П. Е. Щеголевъ.** Издатель **Н. Е. Парамоновъ.**

2—3

ПРОМІНЬ

одинокий независимий становий орґан украïньского учительства.

Виходить 2 рази в місяць в обемі 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на ціли зʼєдинити духово все украïньске учительство без огляду на кордони і тому в своїх артикулах не лиш порушає справи, які обходять беспосередно встрийских учителїв, но також в кождім числї містить богатий материял і з росийскої Украïни, а навіть з Америки, де має своїх кореспондентів.

Зміст „Промінʼя“ є того рода, що надає ся до читаня не лиш учительству, но також і найширшим інтелїґентним кругам.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщинї: 8 к.; за кордоном: 4 карб., згл. 2 доляри, або 10 франків.

Адреса редакциї і адмінїстрациї «Промінʼя»: **Вашківцї н. Черем. (Буковина—Австрия).**

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina—Österr.).

2—3

Digitized by Google

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА".

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образованія. 2) Злободневные вопросы школьнаго дѣла. 3) Общіе вопровы образованія и воспитанія. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигіена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьныя воспоминанія. 9) Обзоры новѣйшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учрежденій въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранная школа. 12) Инородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городскія училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессіональная школа. 18) Вопросы женскаго образованія. 19) Внѣшкольное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библіографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начальнаго образованія. IV. Хроника народныхъ библіотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессіональнаго образованія VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя извѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ" принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. И. Андріенко Ц. П. Балталонъ, проф. И. А. Бодуэнъ-де-Куртенэ, И. А Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. И. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. И. М. Гревсъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ. О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Ѳ. Каптеревъ, проф. Н. И Карѣевъ, П. Н. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. И. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

Digitized by Google

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтинъ, Ѳ. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижуевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ А. Новиковъ А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, П. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ив. П. Скворцовъ. А. Ѳ. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ. К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, П. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій. А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимірскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-іюнь и іюль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп. для иногородныхъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15% Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкой и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш». допущенъ Ученымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Міръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Спб. Лиговская ул., 1).

Редакторъ-издатель *Я. Я. Гуревичъ.*

2—3

Digitized by Google

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходитеме в двох виданнях, київськім і львівськім

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецкого, ч. 26.

(Lemberg, Czarnećkyj str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на виданне київське, платна в Київі для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 сїчня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усї книжки, почавши від 1-ої за цїну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за цїну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовженя містяться в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплетних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найблизшій розсилцї

Видавець *Мих. Грушевський.*

Редактор *Фотий Красицький.*

Digitized by Google

УКРАІНСЬКА ПОЛІТИЧНА. ЕКОНОМІЧНА і ЛІТЕРАТУРНА

газета

„Наша Дума"

присвячена потребам українського сільського і міського робочого люду.

ВИХОДИТИМЕ ДВІЧІ НА ТИЖДЕНЬ.

Має власних кореспондентів в Державній Думі і Д. Раді.

В газеті писатимуть посли Думи Державної.

Приймається передплата на 1907 р.

На рік (з доспилкою)—**3** р., $^1/_2$ року—**1** р. **50** коп., 3 міс.—**75** коп., 1 міс.—**25** коп.

Редакція і Контора—Спб. Сергіевська, 81, кв. 37.

Перше число вийшло у середу 20 марта.

Редакт.-видавець *Є. С. Каленіченко.*

1—2

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 0000 010 425 902

Digitized by Google

Digitized by Google